

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university after Abai

ХАБАРШЫ

ВЕСТНИК

BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№2(70)

Алматы, 2020

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Әлеуметтік және саяси ғылымдар»
сериясы
№2(70), 2020

2001 ж. бастап шығады.
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:
ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, филос.ғ.д., проф.
Р.Б. ӘБСАТТАРОВ

Бас редактордың орынбасары:
Г.О. Насимова – с.ғ.д., проф.

Редакция алқасы:
ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, а.ғ.д., проф.

З.К. Шауқенова,
а.ғ.д., проф. Г.С. Абдирайымова,
а.ғ.д., проф. З.Ж. Жаназарова,
PhD докторы, проф. Лим Че Ван
(Оңтүстік Корея),
а.ғ.д., проф. Н.П. Нарбут (Ресей),
филос.ғ.д., проф. И.А. Рау (Германия),
а.ғ.д., проф. Т.Ж. Қалдыбаева,
с.ғ.д., проф. С.В. Решетников
(Белоруссия),
PhD докторы, проф. Лоранс Тен
(Франция),
с.ғ.д., проф. А.И. Шалтыков,
филос.ғ.д., проф. Е.А. Харьковченко
(Украина),
с.ғ.д., проф. Н.П. Медведев (Ресей),
с.ғ.д., профессор Б.М. Торогелдиева
(Қырғызстан),
с.ғ.д., доцент А.Ж. Мұқажанова,
с.ғ.д., доцент Н.Б. Сейсен,
Е.А. Жалмағанбетов (жауапты хатшы)

© Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2020

Қазақстан Республикасының мәдениет
және ақпарат министрлігінде 2009 жылы
мамырдың 8-де тіркелген №10107-Ж

Басуға 25.06.2020 қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 39 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 300.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ
PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

Борантаева Ф.Ж., Байсултанова К.Ш. Корея Республикасының «Жұмсақ күш» стратегиясының қалыптасуы мен мазмұны.....	9
Borantayeva F.Zh., Baisultanova K.Sh. Formation and development of the “Soft power” strategy of the Republic of Korea	
Борантаева Ф.Ж., Байсултанова К.Ш. Формирование и развитие стратегии «Мягкая сила» Республики Корея.....	
Ахатаева Б.О., Нуртазина Р.А. Мемлекеттік - жеке меншік әріптестігі: қалыптасу мен даму үрдісі.....	15
Ахатаева Б.О., Нуртазина Р.А. Государственно-частное партнерство: процесс становления и развития.....	
Ahataeva B.O., Nurtazina R.A. Public-private partnership: the process of formation and development.....	
Әбікен Н.Г., Кагазбаева Э.М. «Бір белдеу – бір жол» бастамасы: Қытай дипломатиясының жаңа тұжырымдамасы	21
Абикен Н.Г., Кагазбаева Э.М. Инициатива «Один пояс – один путь»: новая концепция китайской дипломатии.....	
Abiken N.G., Kagazbaeva E.M. «One belt, one road» initiative: a new concept of Chinese diplomacy.....	
Абсаттаров Г.Р., Нестереня Д.А. Гендерная политика Китая и меры по борьбе с гендерным неравенством.....	28
Әбсаттаров Г.Р., Нестереня Д.А. Қытайдың гендерлік саясаты және гендерлік теңсіздікке қарсы шаралар.....	
Absattarov G.R., Nesterenya D.A. Gender policy of China and measures to struggle gender inequality.....	
Кемали Е.С. Защита прав предпринимателей - дело государственной важности.....	33
Кемали Е.С. Кәсіпкерлер құқығын қорғау – мемлекеттік маңызды іс.....	
Kemali E.C. Entrepreneurial protection – case of state importance	
Kurmangali A.K., Baiturbayeva A.T. Political science factors of leadership formation.....	38
Құрманғали А.Қ., Байтурбаева А.Т. Көшбасшылықты қалыптастырудың саяси факторлары.....	
Құрманғали А.Қ., Байтурбаева А.Т. Политологические факторы формирования лидерства.....	
Бейсенова А.А., Игенова Б.Н. Современные социологические концепции семьи и брака: возможности и ограничения.....	43
Бейсенова А.А., Игенова Б.Н. Отбасы мен неке туралы қазіргі әлеуметтік түсініктер: мүмкіндіктер мен шектеулер...	
Beissenova A.A., Igenova B.N. Modern sociological concepts of family and marriage: opportunities and limitations.....	

Казахский национальный
педагогический
университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Социологические и
политические науки»
№2(70), 2020

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:
член-корр. НАН РК, д.филос.н., проф.
Р.Б. АБСАТТАРОВ

Зам. главного редактора:
д.полит.н., проф. Г.О. Насимова

Редакционная коллегия:
член-корр. НАН РК, д.с.н., проф.
З.К. Шаукенова,
д.с.н., проф. Г.С. Абдирайымова,
д.с.н., проф. З.Ж. Жаназарова,
д. PhD, проф. Лим Че Ван
(Южная Корея),
д.с.н., проф. Н.П. Нарбут (Россия),
д.филос.н., проф. И.А. Рау (Германия),
д.с.н., проф. Т.Ж. Калдыбаева,
д.п.н., проф. С.В. Решетников
(Белоруссия),
д. PhD, проф. Лоранс Тен (Франция),
д.полит.н., проф. А.И. Шалтыков,
д.филос.н., проф. Е.А. Харьковщенко
(Украина),
д.полит.н., проф. Н.П. Медведев,
(Россия),
д.п.н., профессор Б.М. Торогелдиева
(Кыргызстан),
д.полит.н., доцент А.Ж. Мукажанова,
д.полит.н., доцент Н.Б. Сейсен
Е.А. Жалмаганбетов (ответ. секретарь)

© Казахский национальный
педагогический университет
имени Абая, 2020

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и информации
Республики Казахстан
8 мая 2009 г. №10107-Ж

Подписано в печать 25.06.2020.
Формат 60х84 1/8. Объем 39 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 300.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального
педагогического
университета имени Абая

Черниенко Д.А. Волонтерство и благотворительность в
деятельности неправительственных организаций (на
примере РОЮЛ «Рада украинцев Казахстана»)..... 50
Черниенко Д.А. Үкіметтік емес ұйымдардың қызметінде
еріктілік және қайырымдылық (мысалы «Қазақстандағы
украиндардың Радасы»).....
Chernienko D.A. Volunteering and charity in the activities of
non-governmental organizations (for example “Rada of
Ukrainians of Kazakhstan”).....

Төрегелдиева А.С., Амитов С.А. Әйелдердегі постнатальді
депрессияны тудыратын себептерді анықтау, жүйелеу және
талдау..... 55
Түрегелдиева А.С., Амитов С.А. Выявление,
систематизация и анализ причин постнатальной депрессии у
женщин.....
Turegeldieva A.S., Amitov S.A. Identification, systematization
and analysis of the reasons for postnatal depression in women....

Сарсенова Б.А., Уристемова Ж.С. Жас отбасы түсінігін
элеуметтанулық талдау..... 62
Сарсенова Б.А., Уристемова Ж.С. Социологический
анализ понятия молодой семьи.....
Sarsenova A.B., Uristemova Zh.S. Sociological analysis of the
concept of young family.....

Иманбекова Б.И., Құрманқожа Г.К. Құқық
элеуметтануының негізгі қағидаларының пайда болу
тұжырымдамалары..... 69
Иманбекова Б.И., Курманкожа Г.К. Концепция
возникновения основных принципов социологии права.....
Imanbekova B.I., Kurmankozha G.K. The concept of the
emergence of the basic principles of sociology of law.....

Бисенбаев А.К., Мамытканов Д.К. Жалғызбасты әкелердің
қазіргі қоғамда пайда болу себептері мен негізгі мәселелері.. 74
Бисенбаев А.К., Мамытканов Д.К. Основные проблемы и
причины возникновения одиноких отцов в современном
обществе.....
Bisenbaev A.K., Mamytkanov D.K. The main problems and
causes of single fathers in modern society.....

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ
ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ
СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ
КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ
JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS
OF KAZAKHSTAN AND ABROAD

Абсаттаров Р.Б., Рау И.А. Военно-морской флот Китая и
выход его подводного флота в мировой океан: политические
аспекты..... 81
Әбсаттаров Р.Б., Рау И.А. Қытайдың әскери-теңіз флоты
және оның су асты флотының әлемдік мұхитқа шығуы: саяси
аспектілері.....
Absattarov R.B., Rau I.A. China's Navy and the exit of his
marine ships to the global ocean: political aspects.....

Kazakh national
pedagogical university after Abai

BULLETIN

Series of
«Sociological and Political sciences»
№2(70), 2020

Periodicity – 4 numbers in a year
Publishing from 2001

Editor-in-Chief:
*member-correspondent of NSA of RK,
doctor of philosophical science, professor*
R.B. ABSATTAROV

Deputy Editor:
doctor of political science, professor
G.O. Nasimova

Editorial Board:
*member-correspondent of NSA of RK, doctor of
sociological science, professor*
Z.K. Shaukenova,
doctor of sociological science, professor
G.S. Abdirayimova,
doctor of sociological science, professor
Z.Zh. Zhanazarova,
doctor of sociological science, professor
T.Zh. Kaldybaeva,
doctor of political science, professor
A.I. Shaltykov,
doctor of political science, professor
Lim Chae Wan (South Korea),
doctor of sociological science, professor
N.P. Narbut (Russia),
doctor of philosophical science, professor
I.A. Rau (Germany),
doctor of political science, professor
S.V. Reshetnikov (Belarus),
doctor of sociological science, professor
Lourans Ten (France),
doctor of philosophical science, professor
Ye.A. Kharkovshchenko (Ukraine),
doctor of political science, professor
N.P. Medvedev (Russia),
doctor of political science, professor
B.M. Toregaldieva (Kyrgyzstan),
doctor of political science, associate professor
A.Zh. Mukazhanova,
doctor of political sciences, associate professor
N.B. Seisen
Y.A. Zhalmagambetov (executive Secretary)

© Kazakh national pedagogical university
after Abai, 2020

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
8 May 2009. N10107 – Ж

Signed to print 25.06.2020 Format 60x84 1/8.
Volume 39 – ubl.literature. Edition 300 num.
Order 300.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical University after
Abai

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ
ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTISTS

- Махаммадұлы С.** Торгово-экономическая война США и КНР: причины кризиса, хронология, идеология, последствия для мировой политики..... 94
- Makhammaduly S.** Trade and economic wars of the USA and PRC: reasons of the crisis, chronology, ideology, consequences for world politics.....
- Махаммадұлы С.** АҚШ пен ҚХР сауда-экономикалық соғыстары: дағдарыс, хронология, идеология, дүниежүзілік саясатқа әсері.....
- Абхари А.Ш.** Политические элиты стран арабского мира и влияние на них..... 102
- Абхари А.Ш.** Араб әлемінің саяси элитасы және оларға ықпал ету.....
- Abhari A. Sh.** Political elites of the Arab world and their influence
- Садвакасов А.Б.** Перспективы развития нормотворчества с использованием информационных технологий..... 109
- Садвакасов А.Б.** Ақпараттық технологияларды қолдану арқылы нормашығармашылықтың даму келешегі.....
- Sadvakasov A.B.** Prospects for the development of norm-making using information technologies.....
- Жангужекова Д.Ж.** Особенности возрастания интереса к традиции в современных обществах и теория компенсации.. 114
- Жангужекова Д.Ж.** Қазіргі қоғамдардағы дәстүрлерге қызығушылықтың өсу ерекшеліктері және өтемақы теориясы
- Zhanguzhekova D.Zh.** Features of increasing interest in tradition in modern societies and compensation theory.....
- Исмаил Н.О., Алтынбеков А.Б.** Қайырымдылық діни факторы..... 119
- Исмаил Н.О., Алтынбеков А.Б.** Религиозный фактор в благотворительности.....
- Ismail N.O., Altynbekov A.B.** Religious factor in charity.....
- Niyazova A.E.** Social and psychological factors of psychological wellbeing in higher education system of Kazakhstan..... 125
- Ниязова А.Е.** Социально-психологические факторы психологического благополучия в системе высшего образования Казахстана.....
- Ниязова А.Е.** Қазақстанның жоғары білім беру жүйесіндегі психологиялық әл-ауқаттың әлеуметтік-психологиялық факторлары.....
- Манақбаева А.Б.** Қазақстандық киноиндустрия саласының қазіргі жағдайына әлеуметтанулық көзқарас..... 132
- Манақбаева А.Б.** Социологический взгляд на современную ситуацию в казахстанской киноиндустрии.....
- Manakbaeva A.B.** Sociological view of the modern situation in the Kazakhstani film industry.....
- Матжанова Қ.К., Додаева Қ.Ж.** Әлеуметтік мемлекет ұғымы: тарихи-саясаттанулық талдау..... 141
- Матжанова Қ.К., Додаева Қ.Ж.** Понятие социального государства: историко-политологический анализ.....
- Matzhanova K.K., Dodaeva K.G.** The Concept of social state: historical and political analysis.....

Матжанова І.Ә. Қазіргі қоғамдағы жастардың орны мен олардың құндылықтарының ерекшеліктері.....	145
Матжанова И.А. Роль молодежи в современном обществе и особенности их ценностей.....	
Matzhanova I.A. The Role of young people in modern society and the features of their values.....	
Kazakov V. Migration sentiments of Kazakhstani youth in the context of educational migration.....	149
Казаков В.Ю. Білім беру көші-қоны жағдайындағы қазақстандық жастардың көші-қонды қоздыратын факторлары	
Казаков В.Ю. Миграционные настроения казахстанской молодежи в контексте образовательной миграции.....	
Кабдығалиев Д.Б. Антииранские санкции администрации США и их характер.....	156
Кабдығалиев Д.Б. АҚШ әкімшілігінің антиирандық санкциялары және оның ерекшелігі.....	
Kabdygaliyev D.B. American sanctions against Iran and its essence	
Жандосова Ш.М., Нуров М.М., Кельдинова А.Б. Историко-политическая ретроспектива понятий «религиозный экстремизм» и «терроризм».....	162
Жандосова Ш.М., Нуров М.М., Кельдинова А.Б. "Діни экстремизм" және "терроризм" ұғымдарының тарихи-саяси ретроспективасы.....	
Zhandossova Sh.M., Nurov M.M., Keldinova A.B. Hi storical and political retrospective of the concepts of «religious extremism» and «terrorism».....	
Ефремов Е.А. Формирование этнической и диаспорной идентичности у корейцев США.....	168
Ефремов Е.А. АҚШ корейлерінде этникалық және диаспоралық бірегейлікті қалыптастыру.....	
Efremov E.A. Formation of ethnic and diasporic identity among Koreans in the USA.....	
Ахметбек Е.Е. Цифрландыру аясындағы әлеуметтік дамудың трансформациясы.....	174
Ахметбек Е.Е. Трансформация общественного развития в условиях цифровизации.....	
Akhmetbek Y.E. Transformation of social development in the context of digitalization.....	
Авсыдыкова К.А., Еламанова А.С. Қазіргі қазақстандық қоғам және жалғызбасты аналар мәселесі.....	183
Avsydykova K.A., Yelamanova A.S. Modern Kazakhstan society and the problems of single mothers.....	
Авсыдыкова К.А., Еламанова А.С. Современное казахстанское общество и проблемы одиноких матерей.....	
Тұрсынбаева Б.Ж. Экологиялық сананы зерттеудің заманауи теориялық тәсілдеріне шолу.....	191
Тұрсынбаева Б.Ж. Обзор современных теоретических методов исследования экологического сознания.....	
Tursynbayeva B.Zh. Review of modern theoretical methods for the study of environmental consciousness.....	
Набиев В.Г. Роль культуры и политики в системе межэтнических взаимодействий.....	199
Набиев В.Г. Этносаралық қарым-қатынас жүйесіндегі мәдениет пен саясаттың рөлі.....	

Nabiev V.G. The role of culture and politics in the system of interethnic interactions.....	
Жұмағұлов М.О. Білім беру – жастардың құқықтық санасын арттыру факторы ретінде.....	204
Жумагулов М.О. Образование как фактор повышения правового сознания молодежи.....	
Zhumagulov M.O. Education as a factor of increasing legal awareness of young people.....	
Атжан А.К. Понятие, сущность и принципы функционирования гражданского общества: современное измерение.....	208
Атжан А.К. Азаматтық қоғамның ұғымы, мәні және жұмыс жасау қағидаттары: заманауи өлшемі.....	
Atzhan A.K. Concept, essence and principles of functioning of civil society: modern measurement.....	
Нурғалиева А.М. Теоретические аспекты цифрового маркетинга.....	216
Нурғалиева А.М. Сандық маркетингтің теориялық аспектілері.....	
Nurgaliyeva A. M. Theoretical aspects of digital marketing.....	
Жұмағұлов М.О. Жастардың құқықтық санасын қалыптастырудағы әлеуметтік институттардың рөлі.....	221
Жумагулов М.О. Роль социальных институтов в формировании правового сознания молодежи.....	
Zhumagulov M.O. The role of social institutions in the formation of legal consciousness of young people.....	
Набиев В.Г. Этнические стереотипы: природа и сущность... ..	226
Набиев В.Г. Этникалық стереотиптер: табиғаты және мәні.. ..	
Nabiev V.G. Ethnic stereotypes: nature and essence.....	
Казаков В.Ю. Законодательное регулирование образовательной миграции из Казахстана.....	231
Казаков В.Ю. Қазақстаннан білім миграциясын заңды реттеу.....	
Kazakov V. Legislative regulation of educational migration from Kazakhstan.....	
Шапиева Г.М., Дәуен Д.Б. Қытайдағы миграциялық үрдістердің Қазақстанға ықпалы.....	236
Шапиева Г.М., Дәуен Д.Б. Влияние миграционных процессов Китая на Казахстан.....	
Shapiyeva G.M., Dauyen D.B. Influence of China migration processes on Kazakhstan.....	
Баяндинова С.М., Шидерина Г.Н. Современное состояние и туристский потенциал культурно-познавательного туризма вдоль Великого Шелкового пути.....	243
Баяндинова С.М., Шидерина Г.Н. Ұлы Жібек жолы бойындағы мәдени-танымдық туризмнің қазіргі жағдайы мен туристік әлеуеті.....	
Bayandinova S.M., Shiderina G.N. Current state and tourism potencial of cultural tourism along the Great Silk Road.....	
Absattarov G.R., Shamilov M.F. Considering general legaland treatybases of cooperation between the European Union and Central Asia.....	249
Әбсаттаров Г.Р., Шамилов М.Ф. Еуропа Одағы және Орталық Азия арасындағы құқықтық шарт негіздеріне жалпылама шолу.....	

Абсаттаров Г.Р., Шамилов М.Ф. Общий обзор договорно-правовых основ сотрудничества между Европейским Союзом и Центральной Азией.....

Токеева А.А., Дауен Д.Б. «Новый Шелковый путь» и «Нұрлы жол – путь в будущее» - как символ стратегического партнерства между Казахстаном и Китаем.....

253

Токеева А.А., Дауен Д.Б. «Жаңа Жібек жолы» мен «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» - қытай-қазақ стратегиялық әріптестіктің символы ретінде.....

Tokeyeva A.A., Dauyen D.B. «New Silk road» and «Nurly zhol – the way to the future» as a symbol of strategic partnership between Kazakhstan and China.....

Абхари А.Ш. Факторы становления политической элиты в арабских странах в рамках историко-культурологического аспекта.....

259

Абхари А.Ш. Тарихи-мәдени аспектілер аясындағы араб елдеріндегі саяси элитаның қалыптасу факторлары.....

Abhari A.Sh. Factors of the formation of the political elite in the Arab countries in the framework and cultural aspect.....

Тауенов К.Е., Еспенова Т.Т. Егде жастағы адамдардың бейімделуіне методологиялық көзқарастар.....

269

Тауенов К.Е., Еспенова Т.Т. Методологические подходы к адаптации пожилых людей.....

Tauenov K.E., Espenova T.T. Methodological approaches to adaptation of older people.....

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ FOR THE AID TO THE TEACHER

Абсаттаров Р.Б., Шалтыков А.И. Ботай: место и роль в мировой цивилизации.....

274

Абсаттаров Р.Б., Шалтыков А.И. Ботай: әлем өркениетіндегі орны мен рөлі.....

Absattarov R.B., Shaltykov A.I. Botai: place and role in world civilization.....

Хведелидзе Т.Б., Толеубекова Б.Х., Сайлибаева Ж.Ю., Тыныбекова З.К. Зеркальная лаборатория: понятие, назначение и организационная основа.....

285

Хведелидзе Т.Б., Толеубекова Б.Х., Сайлибаева Ж.Ю., Тыныбекова З.К. Айна зертханасы: тұжырымдама, мақсаты және ұйымдастырушылық негізі.....

Khvedelidze T.B., B.H. Toleubekova, Salibaeva J.Y., Tynybekova Z.K. Mirror laboratory: concept, purpose and organizational basis.....

Веремчук Л.П., Мензюк Г.А., Сарсембаева Г.Ж. Негосударственные вузы в системе высшего образования Республики Казахстан: тенденции развития, проблемы, перспективы.....

291

Веремчук Л.П., Мензюк Г.А., Сарсембаева Г.Ж. Қазақстан Республикасының жоғары білім жүйесіндегі мемлекеттік емес университеттер: даму тенденциялары, мәселелері, болашағы.....

Veremchuk L.P., Menziuk G.A., Sarsembaeva G.Zh. Non-state universities in the system of higher education of the Republic of Kazakhstan: development trends, problems, prospects.....

**СЫН ПІКІР
РЕЦЕНЗИЯ
REVIEW**

Шалтыков А.И., Сейсен Н.Б. Фундаментальная монография	299
Шалтыков А.И., Сейсен Н.Б. Іргелі монография.....	
Shaltykov A.I., Seisen N.B. The fundamental monograph.....	
Авторлар туралы мәлімет.....	302
Сведения об авторах.....	305
Information about the authors.....	308

¹Білім және ғылым саласындағы қадағалау және аттестаттау Комитеті (БҒСҚАК) 2003 жылғы 26 маусымдағы №433-З ж. бұйрығының негізінде Абай атындағы ҚазҰПУ-дың «Хабаршы» журналы «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясын саяси және әлеуметтанулық ғылымдар бойынша (23.00.00; 22.00.00 мамандықтары) диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялайтын басылымдар тізбесіне енгізілгені туралы хабарлайды.

²На основании приказа Комитета по надзору и аттестации в сфере образования и науки (КНАСОН) №433-З ж. от 26 июня 2003 г. Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Социологические и политические науки» внесен в перечень изданий для публикации основных научных результатов диссертаций по политическим и социологическим наукам (специальность 23.00.00; 22.00.00).

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

МРНТИ 11.25.91

Ф.Ж. Борантаева¹, К.Ш. Байсултанова¹

¹Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ
Алматы қ., Қазақстан

КОРЕЯ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ «ЖҰМСАҚ КҮШ» СТРАТЕГИЯСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН МАЗМҰНЫ

Аңдатпа

Қазіргі заманда жанама жолдармен өзгеге ықпал ету қалыпты жағдайға айналған. Мақалада Оңтүстік Кореяның «жұмсақ күш» стратегиясының қалыптасу ерекшеліктері мен дамуы қарастырылады. Авторлар «жұмсақ күштің» теориялық негіздерін, оның қалыптасуының тарихи аспектілерін, сонымен қатар, Корея Республикасының аталмыш саясаттағы мәнін сараптайды. Сондай-ақ, авторлар корей толқыны «халлюдың» корей ұлттық экономикасына тиімді екенін тұжырымдай келе, «жұмсақ күштің» болашақтағы перспективасына болжам жасайды. Корей үкіметі корей толқынының әлемдік деңгейде үлкен жетістіктерге қол жеткізуі мүмкіндігін алдын ала болжай алмағандығымен өзін танытатын жұмсақ күштің негізгі құралының бірі екендігіне көз жеткізді. 1990 жж. бастау алған осы бағыт мемлекет тарапынан үлкен қолдау тапты.

Ұлттық бірегейлікті сақтау маңыздылығы күшейген жаһадану заманында Оңтүстік Корея өз мақсатына беріктілігімен қатар, мәдениетін әлемге тарата білуі зерттеулерді қажет етеді.

Түйін сөздер: жұмсақ күш, мемлекет имиджі, мәдени дипломатия, Оңтүстік Корея.

Borantayeva F.Zh.¹, K.Sh. Baisultanova¹

¹KazUIRandWL named by Ablai khan
Almaty city, Kazakhstan

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE “SOFT POWER” STRATEGY OF THE REPUBLIC OF KOREA

Abstract

Nowadays indirect influence from other countries is becoming commonplace. This article discusses the features of the formation and development of the strategy of "soft power" in South Korea. The authors analyzed the theoretical foundations of "soft power" and the historical aspects of its formation and disclosure of the essence of this policy in South Korea. The authors also concluded that the Korean wave "hollucinations" has a positive effect on the Korean national economy and analyzes the future of soft power in the future. The Korean government made it clear that the Korean wave is one of the main soft power tools that will show itself despite the fact that it could not predict the possibility of great achievements on the global level. 1990s This trend has received great support from the state.

In an era of globalization, when the importance of preserving national identity is growing, South Korea's resilience to its goals and its ability to spread its culture around the world required research.

Key words: soft power, country image, cultural diplomacy, South Korea.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЯ СТРАТЕГИИ «МЯГКАЯ СИЛА» РЕСПУБЛИКИ КОРЕЯ

Аннотация

В настоящее время косвенное влияние со стороны других стран становится обычным явлением. В данной статье рассматриваются особенности формирования и развития стратегии «мягкой силы» Южной Кореи. Авторами проанализированы теоретические основы «мягкой силы» и исторические аспекты ее формирования и раскрытия сущности данной политики в Южной Корее. А также авторами сделан вывод о положительном влиянии корейской волны «халлю» на национальную экономику Кореи и проанализирована перспектива «мягкой силы» в будущем. Корейское правительство ясно дало понять, что корейская волна - это один из главных инструментов мягкой силы, который проявит себя, несмотря на то, что он не мог предсказать возможность больших достижений на глобальном уровне. 1990-е годы эта тенденция получила большую поддержку со стороны государства.

В эпоху глобализации, когда возрастает важность сохранения национальной идентичности, устойчивость Южной Кореи к ее целям и ее способность распространять свою культуру по всему миру требуют исследований.

Ключевые слова: мягкая сила, имидж страны, культурная дипломатия, Южная Корея

Кіріспе. Американдық ғалым, саясаткер Джозеф Най «жұмсақ күшке» мәжбүрлеу, күшпен бағындыру емес, сенім тудыру, қызығушылық тудыру арқылы актордың іс-әрекетіне ықпал ету, тартымдылық қабілеті деген түсініктеме береді. Дж.Най ұсынған жұмсақ күш қатты күштен екі түрлі мағынада ерекшеленеді. Біріншіден, қатаң билік әскери мәжбүрлеу немесе экономикалық қысым сияқты екінші тараптың әскери және экономикалық мүмкіндіктеріне негізделген күштің немесе тежеудің нысаны болып табылады. Ал жұмсақ билік – бұл екінші тарапқа күш қолданбай, әскери, экономикалық емес құралдармен өзіне бейімдеуге мүмкіндік беретін билік. Жұмсақ күште мәжбүрлеу мен шектеу жоқ болғандықтан, қатты күшке қарағанда екінші тарапқа бейімделу мен қабылдау ықтималдылығы жоғары, әрі қақтығыс ықтималдығы өте төмен.

«Жұмсақ күш» ұғымы туралы айтылған сындардың көптігіне қарамастан, көптеген бірқатар ғалымдар белгілі бір мемлекеттің «жұмсақ күшін» оның басқа мемлекеттерге мәдени құралдардың әсер етуімен бағалайды. Олардың қатарына фильм, музыка немесе мемлекеттің шетелдердегі мәдени орталықтармен қатар, сол мемлекетте оқитын шетелдік студенттер жатады. Дж. Най «жұмсақ күшке» білім беру мен саяси идеология сияқты қоғамдық институттардың қатарына поп-мәдениетті де кіргізеді. Ол поп-мәдениетті мемлекеттің өзіне тарту және халықаралық аудиторияға ықпал ету құралы деп санайды. Шығыс Азиядағы мәдени ағымдардың динамикасы «жұмсақ күш» тек ғалымдардың ғана емес, сонымен қатар, билік басындағылар мен трансұлттық ұйымдардың да назарын өзіне аударғандығын көрсетіп отыр.

Азия-Тынық мұхиты аймақтық зерттеу орталығының директоры, Стэнфорд халықаралық зерттеу институтының жоғарғы санаттағы ғылым қызметкері және Стэнфорд институтының әлеуметтану кафедрасының доценті – Шин Гивуктың айтуынша, жаһандану парадоксы Оңтүстік Кореядағы қарама-қайшы екі үрдістің түрінде кездеседі. Біріншіден, жаһанданудың ұлтшылдық көзқарасы және ұлттық сәйкестіктің жаһандануға реакциясы ретінде артуы. Өзінде Экономикалық, әлеуметтік және мәдени саладағы жүріп жатқан жаһанданудың ықпалына қарамастан, Кореяның жаһандану үрдісіне байланысты реакциясы ұлттық дамудың негізі – этникалық ұлтшылдық идеологиясы арқылы қалыптасты. Сондай-ақ, ғаламдық жаһанданудың әсерінен Оңтүстік Кореяның ұлтшылдық қасиетін сақтап қалуы корей халқының жоғарғы және танымал мәдениетін корейлендірілген жаһандануға жетудің құралы ретінде қолдануымен тығыз байланысты. Осыған байланысты зерттеушілер халлюді АҚШ пен Батыс әлемінің әсері басым болып келетін жаһанданудың баламасы ретінде қарастырылады. Осы кең таралған мәдени өнім құрамына батыс элементтерімен қатар, шығыс элементтері де кіреді. Бұл жаһандануының жаңа үлгісі болып табылады. Екінші жағынан, Корей

мемлекетінің тарихындағы отарлау кезеңі, Корей соғысы және содан кейін орнаған демократия сияқты тарихи жағдайларын ескере отырып, Оңтүстік Кореяның мәдени салада «жұмсақ күшті» өзінің мәдени маргиналдылығын жеңудің құралы ретінде қарады. Дегенмен, көптеген Бірқатар ғалымдар зерттеулерінде Оңтүстік Кореяның «жұмсақ күш» стратегиясының мәдени саласындағы орнын ерекше бөліп қарастырады.

Оңтүстік Кореяның «жұмсақ күшінің» қалыптасу тарихы

Корея Республикасының халықаралық қатынастағы ұстанымы 1980-ші жылдардан бастап жаңа белестен басталады. Оңтүстік Корея бұл уақытта өзіндік жұмсақ күшін қалыптастыра бастады. Корея үшін алғашқы үлкен халықаралық жетістік 1988 жылы Сеул Олимпиадасы болды. Олимпиада 159 ел және 9000-нан астам спортшы қатысқан, өте жоғары деңгейдегі олимпиада ретінде атап өтілді. Бұл Оңтүстік Кореяны бүкіл әлемге жаңа қырынан танытты.

Оңтүстік Корея қырғи қабақ соғыстан кейін сыртқы саясатында бұрынғы социалистік елдермен қатынастарды қалыпқа келтіруге және олардың аймақтық, әсіресе Қытай және Ресеймен байланыстарын кеңейтуге бағытталған болатын. Америка Құрама Штаттарымен берік одақтас болумен қатар, Корея Біріккен Ұлттар Ұйымына және басқа халықаралық режимдерге мүше болып отыр. Халықаралық аренадағы Оңтүстік Корея осыған сәйкес көп жақты сыртқы саясат жүргізеді.

Сыртқы экономикалық қатынастарда саудаға тәуелді ел ретінде Корея Дүниежүзілік сауда ұйымының ашық саудаға қатысты шектемеу қағидасын қатаң ұстанады. Сонымен қатар, Корея Республикасы үшін «ашық аймақтыққа» бағытталған Азия-Тынық мұхиты экономикалық ынтымақтастық режиміне қатысу аса маңызды деп саналды. Қырғи қабақ соғыстың аяқталуы Корея Республикасының аймақтық көптарاپтылық пен қауіпсіздік операцияларына қатысты қызығушылығын байқауға болады.

1994 жылы Бангкокта өткен Азия аймақтық форумының жоғары лауазымды шенеуніктерінің кездесуінде Оңтүстік Корея Солтүстік-Шығыс Азиядағы қауіпсіздік мәселелері бойынша диалогты ұсынды. Солтүстік-Шығыс Азия институтының орнына 1994 жылы ASEAN Аймақтық форумы (ARF) құрылды. Ал Оңтүстік Корея, Қытай және Жапониямен бірге 1995 жылы ASEAN плюс үштігі (ASEAN +3) құрылды. 1997-98 жылдардағы қаржы дағдарысынан кейін Корея көшбасшылары Шығыс Азияны стратегиялық аймақ ретінде тани бастады. Ел Президенті Ким Дэжун Шығыс-Азия перспективалық тобы мен Шығыс-Азия зерттеу тобын құруды ұсынып, аймақтық ынтымақтастықты барынша қолдады және әріптестерінің назарын осы мәселеге аударды. Осы әрекеттерден кейін Президент Но Му Хён Кореяның Солтүстік-Шығыс Азиядағы стратегиялық бағытын қайта бағдарлап, «Солтүстік-Шығыс Азиядағы бейбітшілік пен өркендеу ғасыры» деген ұран ұстанды.

«Халықаралық үлес дипломатиясы», «Жаһандық Корея» қоғамдық дипломатияның жаңа брендіне айналып, әлем қауымдастығында қабылдана бастады. Соңғы жиырма жыл ішінде Оңтүстік Корея бірқатар халықаралық ұйымдарда өте белсенді еңбек етті. Ол Біріккен Ұлттар Ұйымының әр түрлі мамандандырылған ұйымдардың жұмысына ат салысып, Дүниежүзілік банк және Халықаралық валюта қоры арқылы жаһандық экономикалық тәртіпке әсер етіп, бірнеше мемлекеттердің стратегиялық серіктесі болды. Кореяның Тынық мұхиттағы экономикалық ынтымақтастық жөніндегі конференциядағы жұмысы (КРЕС) ерекше назарға ие болды. Сонымен бірге, Тынық мұхитындағы сауда келісімдерін ырықтандыруда жетекші рөл атқарады. Адам құқықтары жөніндегі Оңтүстік Корея ұлттық комиссиясы басқа осы ұйым мүшелерімен сәтті келіссөздер жүргізіп, өзара тиімді сауда келісімдерін жасауға көмектесті.

1993-1998 жылдары Ким Енсам үкіметінің басшылығымен «Сэгехуа» (жаһандану) ұраны ішкі нарықты кеңірек ашуға және оның халықаралық стандарттар мен нормаларға сәйкес келуіне баса назар аударса, онда кейінгі он жылдықта жаһандық Корея дамыған шетелдердегі халықаралық бейбітшілік пен адам қауіпсіздігіне қауіп төндіретін мәселелерді шешудегі жауапкершілігіне басымдылық беретіндігін көрсетеді.

Кореяның жаңа дипломатиясы екіжақты және көпжақты форматқа негізделеді. Халықаралық аренада Корея Республикасы ұстанатын «жұмсақ күш» стратегиясы осы елдің әлемдік деңгейдегі қатысуын неғұрлым тиімді ете алатын сыртқы саясаттың тартымды ингредиенті ретінде байқалады.

Корей Республикасының 2008 -2013 жылдар аралығындағы Президенті Ли Мёнбак елдің жаһандық ойыншы ретіндегі имиджін жақсарту үшін мемлекеттің сыртқы саясатын дамытуға көңіл бөлуді шешті. Оның «Ғаламдық Корея» саясатының аясында Кореяда бірнеше маңызды халықаралық кездесулер өтті. 2010 жылы G-20 саммиті, 2011 жылы көмек тиімділігін арттыру жөніндегі жоғары

деңгейлі форум, 2002 жылы FIFA чемпионаты және 2012 жылы Ядролық қауіпсіздік саммиті сияқты жоғары деңгейдегі имидждік іс-шаралар Корей елінің беделін едәуір арттырғаны белгілі. Осы шаралардың барлығын өткізу тек халықаралық қауымдастыққа қосылу әрекеті ғана емес, сонымен қатар Кореяның байлығы мен ықпалын көрсету мүмкіндігі болды [2].

Оңтүстік Корея дипломатиялық мүмкіндікті пайдалана отырып, К-Поп пен К-Drama-ны, алдымен аймақтық (азиялық) деңгейде, сосын бүкіл әлемге тарату арқылы поп-мәдениеттің мәртебесін экономикалық сала деңгейіне дейін көтерді. Оңтүстік Корея үкіметі кең аудиторияға ие болу мақсатында осындай аймақтық және халықаралық сахналарда белсенді бола бастады. 2009 жылы Оңтүстік Корея жүйелі әрі жан-жақты ұлттық брендинг стратегияларын енгізу арқылы халықаралық қауымдастықта өзінің ұлттық беделі мен мәртебесін көтеру үшін «Ұлттық брендингтің президенттік кеңесін» құрды. Бір жағынан, корей толқыны- халлудің таралуы мәдени құндылықтардың көп өлшемді екенін көрсетті

Корей үкіметі ішкі және сыртқы саясатқа үлкен көңіл бөлсе де, мәдениеті бұрынғысынша Оңтүстік Кореяның жұмсақ күшінің негізгі көздерінің бірі болып табылады. Ертеректе Корей түбегі Қытаймен, кейін Жапониямен тығыз байланысты болса да, кәрістер өзінің бірегей және өзіндік мәдениетін дамыта алды. Корей кескіндеме дәстүрі тушыпен, қолөнермен, музыкамен, сәулетпен немесе ас үйімен жоғары бағаланады. Оңтүстік Корея өзіндік «жұмсақ күш» стратегиясын жүзеге асыруда ұлттық мәдени ерекшеліктеріне басымдық жасай отырып, қазіргі таңда әлемге белгілі «корей толқыны» мен өзіндік ерекше табиғи косметикалық өнімдерін насихаттап келеді. Ежелгі мәдени мұра қазіргі заманғы технологиялармен және оларға тән динамизммен қатар дами отыра, кәріс халқына бүкіл әлемге өз ықпалын таратуға мүмкіндік береді. Алайда, сарапшылардың пікіріне сүйенсек, Қытаймен салыстырғанда Корея өзінің көп ғасырлық дәстүрлі өнеріне қарағанда қазіргі заманғы бұқаралық мәдениетімен анағұрлым танымал.

Оңтүстік корейлік «жұмсақ күштің» бүгіні мен болашағы

Оңтүстік Кореядағы «жұмсақ күш» дискурсының ерекшелігі коммерциялық брендтердің «жұмсақ» ресурстарына бірігуі болып табылады. Халықаралық деңгейде корей өнімдерінің экспорты Оңтүстік Корея дипломатиясының «жұмсақ күші» аспектісіне айналды. Оңтүстік Кореяның Samsung, LG, Daewoo, Kia, Hyundai сияқты ірі компаниялары өз өнімдердің ассортиментін кеңейтті. Олардың қатарына моторлар мен турбиналардан бастап смартфондар мен басқа да жоғары технологиялық өнімдер кіреді. Оңтүстік Кореядағы брендтері жоғары сапалығы мен салыстырмалы түрде алғанда қол жетімді бағасымен тартымды болып отыр. Бұл, әрине, чебольдар сияқты қаржы-өнеркәсіп топтары мен бәсекелестік орта үшін қолайлы жағдай қалыптастыру саясатын мақсатты түрде жүргізген мемлекеттік әкімшіліктің еңбегінің нәтижесі деп бағаланады [3].

Оңтүстік корейлік корпорацияларының жетістіктерінің аса маңызды факторларының бірі ретінде трансұлттық негізгі принциптерін ұстанады:

Шығарылатын бұйымдардың номенклатурасын жиі жаңарту;

Сұранысқа ие тауарларды нарыққа дәл уақытында шығару;

Ғылыми-зерттеу және конструкторлы-тәжірбие жұмысына инвестиция тарту [4].

Қазіргі уақытта барлық тікелей шетелдік инвестициялардың 90% - ын жүзеге асыратын 500 ірі ТҰК тізіміне енетін, әлемдік сауданың жартысына жуығы тиесілі 15 компания Оңтүстік Кореяда орналасқан. Азияның Samsung Electronics, LG, Hyundai Motor, SK, Korea Electric Power және Samsung Trading Co. сияқты 50 ірі корпорациялары АТА аймағының маңызды экономикалық элементтерінің бірі болып табылады. Ол тікелей шетелдік инвестицияларды жүргізумен қатар дамушы мемлекеттердің экономикасын дамытуға және модернизациялауға ықпал жасап, бәсекелестік арқылы басқа да АТА аймағындағы мемлекеттерінің жоғары сапада өнім шығаруына итермелейді [5]. Осыған орай Корей Республикасының сыртқы экономикалық байланыс жасау барысындағы қолданып отырған «жұмсақ күш» тактикасы қолайлы бизнес-орта мен инвестициялық тартымдылықты да қалыптастырып келеді.

Американ ғалымы Дж. Най жұмсақ күштің үш негізгі көзіне мәдениет, ішкі саясат пен сыртқы саясат жатқызады. Мәдениет барлық өнер түрлерін, дәстүрлі тағамдарды, ұлттық тілді, поп-индустрияны, тарихи мұраны және т. б. қамтитындығы анық. Ішкі саясатта экономикалық даму, саяси құндылық, білім, әлеуметтік қамтамасыздандыру, адам құқықтары мен бостандықты сияқты категориялар бағаланды. Сыртқы саясатта жұмсақ күш көзі ретінде басқа елдермен ынтымақтастықты, халықаралық қоғамдастық арасындағы тартымдылықты және түрлі бітімгершілік немесе қайырымдылық ұйымдарына мүшелік сияқтылар танылады.

Оңтүстік Кореяның жалпы көрсеткіштері басқа Шығыс Азия елдерімен салыстырғанда төмен екендігі белгілі. Экономикалық дамуы мен әскери күштер қуаттылығы тұрғысынан АҚШ-қа қарағанда әлдеқайда төмен. Алайда жұмсақ күш стратегиясын жүзеге асыруда біршама өзгеше. Джозеф Найдның айтуынша, «Оңтүстік Кореяның жұмсақ күші жоғары потенциалды болып келеді» [6].

Корея Республикасы мен шет ел арасындағы сауданы дамытуға бағытталған коммерциялық емес үкіметтік ұйымы – КОТРА зерттеулері бойынша ауқымы мен потенциалы жағынан корей толқынының даму келешегі жоғары мемлекеттердің 7 тобын бөліп қарастырады:

А - әлуеті төмен тобы – Мексика және Иран. ҚР мәдени өнімдерін тұтынушылардың тұрақты санын сақтау үшін КОТРА сарапшылары жергілікті халыққа «Халлю» жайлы ақпарат беру ұсынылды. Сонымен қатар қоғамды жұмылдыру үшін түрлі іс-шаралар өткізіледі.

В - өзара айырбас тобы – Жапония. Маңызды нарықтардың бірі болып табылады. Ұсынылады: 1) азаматтық және үкіметтік алмасулар мен ынтымақтастықты нығайту барысында қатынастарды жақсарту. 2) корей тілін дәріптеу бағытында саясат жүргізу. 3) мәдени ерекшеліктерді түсінуді жетілдіру мақсатында корейтанушы мамандар үшін арнайы білім беру контентін енгізу.

С - нарықты ұлғайтудағы әлеуеттілік тобы – Германия, Польша, Бразилия. Бұл салада: 1) лингвистикалық аспектіге назар аударып отырып корей тілін үйрену, 2) мәдени контентке еркін қол жеткізуді қамтамасыз ету, 3) халық үшін жоғары деңгейдегі әмбебап және түсінікті контент жасау, 4) корей іс-шараларын қаржыландырып, сонымен қатар, көрмелер мен корей залдарын технологиялық және материалдық заттармен қамтамасыз ету.

Д - ең көп таралу тобы – БАӘ, Украина, Үндістан, Ұлыбритания, Канада, Түркия, Ресей, Өзбекстан, Франция, Австралия, Оңтүстік Африка және Тайвань. Осы өкілдер үшін келесі іс-әрекеттер ұсынылады: 1) әрбір елдің ұлттық ерекшеліктерін ескере отырып, мәдени контентін әзірлеу, 2) жергілікті тілде корей мәдениеті туралы әртүрлі медиа-ресурстарды құру және дамыту, 3) интерактивті қамтамасыз етудің екі бағытты алмасуы мен қолдау тәсілі.

Е - жылдам өсу қарқынының әлеуетті тобы – Филиппин, Қытай, Вьетнам, Сингапур және Мьянма. Бұл өңірлерде: 1) жергілікті нарықтың дамуына негізделе отырып, Корей мәдени контентін енгізу, 2) жергілікті мәдени институттарды қолдаумен қатар көрмелерге қатысу арқылы Корей толқынының мүмкіндіктерін кеңейту, 3) осы өңірлерде кәріс толқынының дамуын үздіксіз қолдау қажет, сонымен қатар нарық сегментінің стратегиясына сәйкес жоспарлар жүргізу.

Ғ - даму әлеуеті нығайған жоғары қарқындау тобы – Қазақстан, Малайзия, Аргентина, АҚШ. Аталған топ үшін келесі шаралар ұсынылады: 1) жергілікті корей залдары мен көрмелерін қолдау арқылы Корей толқынын тарату мүмкіндіктерін кеңейту, 2) «Халлю» жарнамалау жолдарының түрлі тәсілдерін пайдалану, 3) корей контентінің жергілікті қажеттіліктерге бейімделуі, 4) халық үшін әмбебап және түсінікті контентті құру.

Г - қолдау көрсету қажеттілігінің жоғары өсу тобы – Индонезия және Тайланд.

Корей толқынын қолдау бойынша қажетті іс-әрекеттер: 1) корей мәдени іс-шараларына қатысушыларды симуляциялау үшін бағдарлама әзірлеу, 2) әрбір елдің қалыптасу тарихи және мәдени ерекшеліктерін ескере отырып, Корей контентінің жергілікті қажеттіліктерге бейімделуі, 3) жергілікті тілде «Халлю» туралы ақпарат беру [7].

Соңғы кездері Оңтүстік Корея бірқатар халықаралық саммиттер өткізіп, Олимпиада ойындарында жақсы өнер көрсетіп, инновациялық драйвер ретінде өз позициясын нығайтып, жұмсақ күш-жігерін дамытуға айтарлықтай көп еңбек етуде. Осы іс-шаралардың барлығы Корей мемлекетінің жүзеге асырып отырған «жұмсақ күш» стратегиясы Оңтүстік Кореяның имидждік саясатын одан әрі жетілдіріп, халықаралық беделін одан әрі нығайтып отыр. Корей елінің маркетингтік зерттеулер жүргізуші ұйымы КОТРА зерттеулері Корей мемлекетінің «жұмсақ күшінің» басқа елдер үшін маңыздылығы мен оның бүкіл әлемге әсерін байқатады.

Сонымен қатар, жаһандану жағдайында әлем елдері бір-біріне барған сайын ұқсас болып бара жатыр, яғни, бұл ұлттық ерекшелікке деген сұраныстың өсуіне алып келеді. Оңтүстік Корея осы тенденцияны дер кезінде түсініп, осы бағытта стратегиясын қалыптастырып отырған мемлекеттер қатарына жатады.

Қорытынды

Жалпы, қазірге кезеңдегі жағдайлар «қатты күш» әдістерінің теріс нәтижелілігін көрсетеді, ал «жұмсақ күш» кең таралып, мемлекеттің ұлттық күшінің маңызды көрсеткішіне айналды. Мемлекеттің халықаралық имиджі «жұмсақ күш» түсінігінің құрамдас бөлігі болып саналады, себебі,

тұтас нәрсені бағаланғанда, дербес нәрсеге баға беріледі. Қабылданатын образдар мен идеяларды біртіндеп трансформациялау қоғамның жеке мүшелерінің және тұтастай қоғамның құндылықтары мен бағдарларын өзгертеді.

Оңтүстік Корея жұмсақ күштің маңыздылығын түсінетін және өзін-өзі ілгерілетуде табанды жұмыс істейтін ел ретінде танымал болды.

Қазіргі Корей Республикасының халықаралық имиджін көтеру мемлекеттің қалаған имиджін бейнелейтін ресми түрде тұжырымдалған идеялар негізінде қаланған. Оңтүстік Корея халықаралық аренада «жұмсақ күш» саясатын жүргізуде нақты бағыттарды ұстанады. Біріншіден, батыстың дамыған мемлекеттеріне арналған стратегиясында Корей өз мәдениетін, дәстүрлі құндылықтарын, саяси көзқарастарын түсіндіруге әртүрлі мемлекеттердің бейбіт қатар өмір сүру идеясын кеңінен таратуға баса назар аударады. Екінші жағынан бұл стратегия дамушы мемлекеттерге бағытталады, Кореяның жоғары технологиялы өнімдерін кеңінен насихаттап, сол елдің нарығына барынша енуге тырысады. Корея ұлттық мәдениет пен оның өнімдерін тұтыну барысында ұлттық брендтің қалыптасуы үшін негізгі қайнар көзі бола отырып, халықаралық аренадағы мәдени құндылықтардың маңыздылығын көрсетеді. «Корей толқыны» ұлттық мәдениеттің танымалдылығының артуы бірінші кезекте экономикалық перспективаға бағытталған және ұлттық экономиканың негізгі бөліктері болады. «Корей толқынын» мәдени дипломатияның маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастыра отырып, корей үкіметі жұмсақ күштің әсерін барынша арттыруға тырысады. Осындай мәдени дипломатия экономикалық көрсеткіштермен тікелей байланысты, ұлттық экономикаға оң әсерін тигізеді. Демек, Оңтүстік Кореяның жүргізіп отырған «жұмсақ күш» стратегиясы нәтижелі деп танылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. N. Otmazgin. *Contesting soft power: Japanese popular culture in East and Southeast Asia.* / *International Relations of the Asia-Pacific* 8(1):73-101 · January 2008.
2. Смолина В.А. *Политика «мягкой силы» как инструмент геополитического влияния Республики Корея.* Екатеринбург, 2016.
3. Цветкова Н. Н. *ТНК в странах Востока.* / *Восточная аналитика.* 2012. №3. С.56. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/tnk-v-stranah-vostoka-pryamyie-inostrannye-investitsii-i-globalnye-proizvodstvennyeseti> (дата обращения: 20.04.2016).
4. Chan Jin Kim. *Economic Development and Law in Korea* // *The Catholic University of Korea Press.* Seoul. 2009. P.134. URL: <http://catalogue.nla.gov.au/Record/5150475> (дата обращения: 20.04.2016).
5. Цветкова Н.Н. *Транснациональные корпорации и транснациональные банки из стран Востока* // *Восток.* 2012. № 5. С. 85–98.
6. Дж. Най, «*Растущая мягкая сила Южной Кореи*», С. 2009, 24.
7. Ким Е.У., Постникова Е.С. *Роль культурной дипломатии в «мягкой силе» Республики Корея* / <http://www.ifes-ras.ru/publications/online/2347-2018-07-23-09-55-35>

Б.О. Ахатаева¹, Р.А. Нуртазина¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан

МЕМЛЕКЕТТІК – ЖЕКЕ МЕНШІК ӘРІПТЕСТІГІ: ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУ ҮРДІСІ

Аңдатпа

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің анықтамасы, қалыптасуы, теориялық аспектілері әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың зерттеу пәні болып табылады. Берілген мақалада мемлекеттік-жеке меншік әріптестік сипатының әртүрлі аспектілерін, осы қарым-қатынас түрінің құрылуы мен қызмет ету процестерін зерттеген шетелдік ғалымдардың еңбектері, көрші Ресей экономикалық әдебиеттерде мемлекет пен бизнестің қарым-қатынасын дамуына маңызды үлес қосқан ғалымдардың еңбектері зерделенеді. Сондай-ақ, Қазақстандағы мемлекеттік-жеке меншік әріптестігі механизмінің пайда болуы, қалыптасуы үрдісі және дамуы қарастырылған.

Түйін сөздер: мемлекеттік-жеке меншік әріптестік, МЖӘ, мемлекет, бизнес, жоба, әлеуметтік саясат, экономикалық өсім, механизм, жеке сектор.

Б.О. Ахатаева¹, Р.А. Нуртазина¹

¹Евразийский Национальный Университет им. Л.Н.Гумилева
Нур-Султан, Казахстан.

ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО: ПРОЦЕСС СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические аспекты государственно-частного партнерства: цели, задачи, регулирование через совершенствование механизмов государственной политики. Делается дискурс по формированию государственно-частного партнерства и эффективность механизма взаимоотношений между государством и частным сектором на примере зарубежных стран и Казахстана.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, ГЧП, государство, бизнес, проект, социальная политика, экономический рост, механизм, частный сектор.

Б.О. Akhataeva¹, R.A. Nurtazina¹

¹Eurasian National University named after L.N. Gumilyov
Nur-Sultan, Kazakhstan

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP: THE PROCESS OF FORMATION AND DEVELOPMENT

Abstract

The article discusses the theoretical aspects of public-private partnership: goals, objectives, regulation through the improvement of public policy mechanisms. A discourse is being made on the formation of public-private partnerships and the effectiveness of the mechanism of relations between the state and the private sector on the example of foreign countries and Kazakhstan.

Keywords: public-private partnership, PPP, government, business, project, social policy, economic growth, mechanism, private sector

Кіріспе. Әлеуметтік экономиканың қарқынды дамуының басты қадамы мемлекет пен бизнестің өзара тиімді қарым-қатынасы болып табылады. Мемлекет пен бизнестің өзара тиімді бірігуінің басты мақсаты мемлекеттік-жеке меншік әріптестік құру негізінде мемлекеттік бюджет қаржысын үнемдей отырып, шығын мен пайда, жауапкершілік пен жетістікті теңдей бөле отырып, елдің экономикалық өсімін, тұрғындардың әлеуметтік жағдайын, қоғамдық маңызды объектілердің қызмет сапасын көтеруге бағытталған. Бүгінгі күні нарықтық экономика саясатын ұстанатын мемлекеттердің экономикалық тұрақтылығы мен дамуын қамтамасыз етудің ең тиімді әдісі мемлекет пен бизнестің өзара конструктивті қарым-қатынас құра алуы екендігі даусыз. Бұған мемлекеттік - жеке меншік әріптестіктік (әрі қарай МЖӨ) бойынша бұрыннан жұмыс жасап келе жатқан шет елдердің тәжірибесі дәлел. Мемлекеттің және жеке сектордың әлеуметтік маңызы бар міндеттерді шешудегі өзара тиімді іс - қимылы қазіргі уақытта елімізде де кеңінен таралуда. Дегенмен, МЖӨ соңғы жылдары әлеуметтік-экономикалық сферадағы аса маңызды мәселелердің бірі болғандықтан көп зерттеуді талап етеді. Айта кету керек, мемлекет пен бизнестің өзара бірігіп жұмыс жасауына екі жақ та мүдделі, себебі:

- әлеуметтік-экономикалық өмірдің келешегі мемлекет үшін әлеуметтік маңызы бар функцияларды орындауды қажет етеді, оны бюджетке аса салмақ салмай, қарқынды дамытып жүргізу үшін МЖӨ ең тиімді құрал;

- жеке сектор, бизнес өкілдері де ұзақ мерзімді, жаңа инвестициялық жобаларға қызығушылық танытады, оларға қатысуға өз тарапынан мүдделі.

МЖӨ - мемлекеттік меншіктің маңызды, стратегиялық активтерін жекешелендірудегі маңызды қадам. Мемлекеттің және бизнес құрылымдардың басты мақсаты МЖӨ жүйесін тиімді жүзеге асыру арқылы аймақтық, мемлекеттік деңгейде әлеуметтік-экономикалық жағдайды дамыту, инфрақұрылымды жетілдіру, қоғамдық қызмет сапасын арттыру.

Мақсаты мен міндеттері. Мақаланың мақсаты мемлекеттік-жеке меншік әріптестігінің қалыптасу тарихына шолу жасай отырып, мемлекет пен жеке сектор арасындағы қарым қатынас механизмінің тиімділігін анықтау. Мемлекеттің МЖӨ жобаларын іске асырудағы басты мақсаты - инновациялық жобалардың құнын, олардың шығындарын төмендету, заманауи менеджментті пайдалану арқылы қызметтерді көрсетуде жеке бизнес мүмкіндіктерін кеңейту арқылы технологиялық өзгерістерді, инновациялық қызметті жетілдіруге жетудегі нақты қадамдарды зерделеу. Мемлекет пен жеке сектор арасындағы қарым –қатынастың өзара тиімділігін анықтау, қоғамдық маңызы бар объектілердің ағымдағы қызметін жоспарлау, салу, қаржыландыру және басқару мәселелерімен байланысты тәуекелдер мен жауапкершілікті тең бөлінуінің тиімділігін зерделеу.

МЖӨ қатынасын құрудағы мемлекеттің маңызды мақсаты - бюджетке жобадан түсетін кірісін арттыру болса, соған жету тетіктерінің жүзеге асырылуы барысы мен қаншалықты тиімді екендігін қарау. Бюджеттің табыстары жағдайдың жандануына және өңірлердің инвестициялық тартымдылығының өсуіне байланысты артатыны белгілі, сәйкесінше жеке сектордың мүддесі неғұрлым қорғалса, соғұрлым бизнес өкілдерінің қызығушылығын тудыраы сөзсіз.

МЖӨ механизмі әлемдік тәжірибе көрсеткендей, мемлекеттік ресурстардың шектеулі жағдайында қоғамдық маңызды объектілерді жоспарлау, салу, жаңғырту, күту және пайдалану үшін қажетті қаржылық базаны қамтамасыз ететін аса тиімді балама құралдардың бірегейі. Халыққа көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыруда және экономиканы әртараптандыруға қажетті инфрақұрылымды жетілдіруде осы механизмнің пайдалы жақтарын ашу, мемлекет пен жеке сектор арасындағы өзара тиімді ынтымақтастықтың маңыздылығын көрсету.

Мемлекет пен жекеменшік әріптестігінің шығу тарихына көз салар болсақ, тіпті Ежелгі Рим дәуірінде мунициптер (municipal – қазіргі заманғы муниципалитеттердің арғы атасы) пошта станциялары, порттар, су өткізгіш жолдар, базарлар және моншалар сияқты антикалық инфраструктуралар объектілерін басқаруды жекеменшікке беру тәжірибесін қолданған[1]. Францияда XVI-ғасырдан бастап мемлекет өз бақылауы аясында жекеменшік сектор есебінен әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктерді, оның ішінде көлікпен қамтамасыз ету және коммуналдық қызметтерді дамытуды қолға ала бастаған. Нақтырақ айтсақ, 1552 жылы Францияда қоғамдық инфраструктура саласындағы ең алғашқы концессия – Адам де Крапонн деген кәсіпкерге Кро алқабында канал салу жобасы берілген.

Ал, Ұлыбританияда мемлекеттік концессиялар жекеменшікке XVII-XVIII ғасырлардан бастап берілді – мысалы, Англия мен Уэльс елдерінде маяк қызметтері мемлекет пен бизнес өкілдерінің әріптестігі, бүгінгі күнгі мемлекеттік-жеке меншік принципі бойынша жетілді. Нәтижесінде, XIX ғасырда концессионалды механизмді жүзеге асыру барысында жүздеген шақырым теміржолдар, ірі-ірі кеме каналдары және көптеген басқа да инфрақұрылымдық кешендердің құрылысы аяқталып, қолданысқа берілді. Осы көсеткіштер XIX ғасырдың концессияның «Алтын ғасыры» деп аталуына арқау болды. Атап айтқанда, XIX ғасырда концессия механизмімен жүзеге асырылған атақты жобаларға тоқталсақ, Суэц каналы (1855 жыл) мен Париждегі Эйфель мұнарасы (1887-1889 жылдар).

МЖӘ терминінің заман талабына сай мазмұны, оның бүгінгі мазмұны мен қызметіне орай қайта жаңғыруы, жан-жақты тиімділігі мен пайдалылығы XX ғасырдың 80-жылдарында Ұлы Британ елінде бастау алады деп қаралады. Бұл әріптестік түрі кейінгі кезде мемлекеттік және халықаралық дәрежеде инфрақұрылымды дамытып, жетілдіруге бағытталған инновациялық қарым-қатынас түрі ретінде қабылданғанымен, бұл бұған дейін МЖӘ баламасы болмаған деген сөз емес, көптеген елдерде бұған дейін де мемлекет пен жеке меншік секторы арасындағы өзара шаруашылық қарым-қатынас түрлері әр кезеңде өз деңгейінде дамып отырған. Мысалы, Италия, Бразилия, Испания, Мексика, Францияда және Америка Құрама Штаттарында мемлекет пен жеке меншік иелерінің арасындағы біріккен жобалардың болғандығы белгілі.

Бұл жөнінде Ұлыбританиялық ғалым Стивен Хокинг Линдер өз еңбегінде «Сексенінші жылдардың соңындағы серпін мен қажетті реформалық дәреже алғанына қарамастан, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік билік үшін жаңашылдық емес. Он жылдан астам уақыт бұрын Америка Құрама Штаттарында федералдық үкіметте мұндай әріптестік ешқандай салтанатсыз, реформалық мөрсіз-ақ, қала инфрақұрылымын дамытуда жеке инвестицияны ынталандыру құралы ретінде қолданылды[2]» деп жазған. Сондай-ақ, ғалымның пікірінше, МЖӘ аймақтық экономиканы қалыптастырып, дамытуда федералдық бастама-жобаларды шоғырландырудың тетігі болған.

МЖӘ сипатының саналуан аспектілерін, осы әріптестіктің құрылуы мен қызмет ету процестерін шетелдік ғалымдар Бру Стенли Л., Галбрейт Дж. К., Дженкс Э., Кейнс Дж., МакКоннелл Кэмпбелл Р., Маршал А., Льюис М., Эукен В., Стиглиц Дж.У., және басқа бірқатар ғалымдар зерттеген.

Мысалы, ағылшын ғалым - экономисті Альфред Маршалл (1842-1924 жж) өзінің «Саяси экономия принциптері» (1890 ж.) деген еңбегінде «саяси экономия» термині «экономикалық теория» ұғымымен пара-парлығын айтты. «Саяси экономика - әл-ауқаттылықтың материалдық негізін құру және қолданумен өте тығыз байланысты саласы болып табылады. Бұл нақты шындық жиынтығы емес, тек нақты шындықты ашу үшін құрал-сайман ғана». Яғни, бұл жерде мемлекеттің материалдық негізін құрудың тиімді жолдарын қараудың қай кезде де өзекті болғанын аңғаруға болады.

Содан бері өткен ғасырдан астам уақыт ішінде экономикалық ғылым (алдағы талдауда байқалғандай) жаңа зерттеулермен толықтырылды. Атап айтқанда, бұндай зерттеулер дамыған елдерде кеңінен тараған «Экономикс» (авторлары П.Самуэльсон, Кэмпбелл Р.Макконелл, Стэнли Л.Брю және басқалары) типтес оқулықтарында баяндалады [3].

Экономикалық теория Д. Рикардо мен К. Маркстің зерттеулерінде еңбек құны теориясына догматикалық көзқараспен қараудан босатылды. XIX-шы ғасырдың соңғы ширегінде құн мәселесін шешуге жаңа тәсілдің кең қолданысы етек алады, нәтижесінде жоғарыда аталған «шекті пайдалылық» теориясы туындады. Жаңа тәсілдің басты идеясы: құнды тек шығындарды есептеп анықтау ғана емес, (мейлі еңбекте немесе «үш факторда» — еңбек, жер, капиталда болсын) сонымен қатар тұтынушыға әкелетін қосымша пайдалылық бірлігін қоса есептеу арқылы анықтау[4].

Экономикалық зерттеулерде жекелеген нарықтық субъектілердің нақты қарым-қатынастарын қарастыру XIX-ғасырдың екінші жартысында жақсы бағыт алды. Осы кезеңде зерттеуші-экономистер шектеулі ресурстарды тиімді пайдалану мәселелерін зерттеуге талпыныс жасады. Сәйкесінше, бұл экономикалық ғылымның атауының өзгеруіне себеп болды, «Саяси экономия» термині А.Маршаллдың 1890 жылы шыққан «Экономикс принциптері» еңбегіне сай «экономикс» болып алмастырылды. Жаңа бағыттың негізін қалаған ағылшын ғалым-экономисі А. Маршалл (1842-1924) және А.Пигу (1877-1959) бұл бағыт негізінде экономикалық теорияны шектеулі ресурстарды тиімді пайдалану ғылымы ретінде қарастырды.[5]

Маршал басты назарына тұтынушылар мен өндірушілердің өз әл-ауқаттылық дәрежелерін арттыру мүмкіндіктерін іздеуі мен талдауын алды, яғни, әл-ауқатты арттыруға тек еркін бәсекелестік қана негіз бола алады және бұл нарықтың тепе-теңдігін реттейтін бірден бір тәсіл болып табылады. Бұл талдаулар бүгінгі күні экономикалық ғылымның «алтын қорына» енгізілген. Бұл талдаудың

әдістері: сұраныс икемділігі, шекті талдау, нарықтардың өзара тәуелділігі, уақыт факторын ескеру, сол арқылы қысқа және ұзақ мерзімдердің арасындағы айырмашылықтарды анықтау, фирма теориясындағы өндіріс ауқымы тиімділігін сараптау, т.с.с.[5]

Бұл зерттеушілердің еркін бәсекелестікті жақтап, мемлекетті тек бақылаушы ретінде қарастыратын экономикалық теориясы XX-ғасырдың екінші жартысына дейін микроэкономикалық талдау аясында қарастырылып келді. Алайда, мемлекеттік-жеке меншік әріптестік жағдайында мемлекет ұйымдастырушы және бақылаушы-қадағалаушы, яғни шешуші тарап болып табылады. Қорытындыласақ, кез-келген қоғамдық маңызы бар жобаның барлық тәуекелдері мен жауапкершілігін мемлекет пен жеке сектор арасында теңдей бөлгеннің өзінде қадағалау, бақылау функциясы мемлекет тарапында қалатындығы анық.

Сондай-ақ, А.Маршалл өзінің «Саяси экономия принциптері» (1890 ж.) жұмысында: «Д. Рикардо мен К.Маркстың зерттеулеріндегі құндық теориясы мен шекті пайдалылық теориясы («маржиналдылық») бірдей дамымайды, сондықтан оларды синтездеуді жүзеге асыру қажет» деген болатын [6].

Нәтижесінде, шекті пайдалылық теориясы мен классикалық құнның еңбек теориясын біріктіру арқылы ғылыми құн теориясын құруға жол ашты.

Сонымен қатар, экономикс қағидаттары, мемлекеттік сектор экономикасы, халықаралық бәсеке және ХХІ ғасырдағы менеджменттің міндеттері туралы жазылған К.Р. Макконелл, С.Л. Брю, Э.Б. Аткинсон, Дж.Э. Стиглиц, М. Портер, П.Ф. Друкердің еңбектерінде зерттелген. Бұл зерттеулердің нәтижесінде жоғарыда аталған теориялардың мемлекеттік-жеке меншік әріптесінің пайда болып, дамып, жетілуіне өзіндік үлес қосқанын байқауға болады.

Ресейдің экономикалық әдебиеттерінде мемлекет пен бизнестің қарым- қатынасының дамуына маңызды үлес қосқан ғалымдар Абалкин Л.И., Афанасьев М.Н., Белоусов П.А., Варнавский В.Г., Глазьев С.Ю., Дробот Г.А., Некипелова А.Д., Осадчая И.М., Зудин А.Ю., Перегудов С.П., Шамхалов Ф.И., Шишков Ю.И., Ясин Е.А.

Белгілі сарапшы Абалкин Л.И. экономикалық саясат және экономикалық тетіктерін қарастырған[6]. Оның ең танымал жұмыстары:

- «Дағдарыс жылы»,
- «Ресей бизнесі бойынша ескертпелер»,
- «Тағдыр бұрылыстарында: көңіл және үміт»,
- «Өтпелі экономика курсы»,
- «Ресей үшін таңдау».

Ресейдегі МЖӘ саяси –құқықтық аспектілері М.В. Вилисова, С.С.Сулакшина, Е.А.Хрусталева, В.И.Якунина еңбектерінде көрініс тапты.

«Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік» түсінігінің мазмұнын жан-жақты талдасақ, зерттеушілердің көбі мемлекеттік-жеке меншік әріптестігін инвестициялық жобалардың қаржыландырылуы мен жүзеге асырылуының мемлекет пен жеке сектордың бірігіп атқаратын жобасы ретінде анықтайды. Мысалы, П.Бруссер және С.Рожкова мемлекеттік жеке меншік әріптестікті «инфрақұрылым объектілерінің жоспарлау, қаржыландыру, салу және қолданысқа беру мақсатындағы мемлекеттік билік пен жеке сектордың өзара шаруашылық қарым қатынасының дәстүрлі механизмін дамыту» деп анықтай отырып, «инвестиция тартудың жаңа сапалы және тиімді әдісі» деп көрсетеді.[7]

Дегенмен бұл анықтама мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің қызмет аясын тарылтады, мазмұнын тек инфрақұрылымды дамыту қызметімен шектейді. Алайда, мемлекеттік –жеке меншік әріптестіктің игілігін қоғамның инфрақұрылымнан басқа да салаларында – саясат, мәдениет, ғылым т.б. пайдалануға болады. Аясы мазмұнын толық ашпайтын бұл анықтаманың берілу себебін мемлекеттік-жеке меншік әріптестік терминінің негізі қаланған шет елдерге қарағанда посткеңестік аймақта әріптестік механизмінің енді қалыптасып, әлі де болса дамуында болуымен түсіндіруге болады.

Ресейдің экономист-ғалымы В.Г.Варнавский болса жалпылама сипаттағы анықтама береді: «Мемлекеттік-жеке меншік әріптестігі –ұлттық және халықаралық, ауқымды және жергілікті қоғамдық маңызы бар жобалар мен өндірістің стратегиялық маңызы бар салалары мен қоғамдық қызмет түрлерін қамтитын кең спектрлі қызмет түрлеріне негізделген бағдарламаларды жүзеге асыру мақсатындағы мемлекет пен бизнес арасындағы ұйымдастырушы және институционалды альянсы». Тағы бір ескеретіні, жеке меншік әріптестікті көбіне «жартылай жекешелендірумен»

байланыстырады, мысалы, Варнавский В.Г. әріптестікті стратегиялық маңызы бар мемлекеттік меншіктегі объектілерді толық жекешелендірілуінің альтернативасы, қосалқы, жартылай жекешелендіру сипатын бере отырып қарастырады.[8]

Себебі, мемлекеттік-жеке меншік әріптестік толық бюджеттік қаржыландырылуы шектеулі, жекешелендіруге жатпайтын салалар бар. Мысалы, тұрғын үй коммуналдық шаруашылығы, транспорт, әлеуметтік сала, елді мекендерді абаттандандыру, мәдени мұраларды күту және қорғау стратегиялық маңызы бар салалардың құзырын мемлекет пен бизнес арасында бөліп, басқарып, бақылауға мүмкіндік бар. Нарық тұрғысынан қарастырғанда, жоғарыда көрсетілген объектілердің активтері жеке кәсіпкерлер үшін аса тартымды да табысты емес, бірақ қоғамдық маңызды объектілер, ал, мемлекетпен біріксе екі жақты тиімді екені анық. Осы жерде МЖӘ мемлекет пен бизнес аралық жекешелендірудің басқарылатын жекешелендіру баламасы қарастыруға толық негіз бар.

МЖӘ байланысты келесі бір ұстаным - Майкл Б.Джерард «Finans & development» журналына жариялаған өзінің «Мемлекеттік жеке меншік әріптестік» мақаласында «әріптестік мемлекет пен бизнестің өзара қарым қатынас шекарасында тұрғанымен, жекешелендіру немесе қоғамдық маңызды объектілерді халық игілігіне айналдыру институты ретінде емес, тек мемлекеттің қоғам алдындағы маңызды міндеттерін тоқтаусыз өтеуін оптимизациялауының бір формасы ретінде қарастырады» деп баяндаған болатын[9].

Мысалы, Ұлы Британ елінде МЖӘ шын мәнісінде мемлекеттің қоғам алдындағы міндеттерін өтеуге негізделіп отырған құралы ретінде пайдаланылады. Тек Ұлы Британ елі емес, МЖӘ өз тәжірибесінде қолданып келе жатқан кез-келген мемлекеттің әріптестікті қолдауының негізгі мақсаттарының бірі болып қоғамдық маңызы бар объектілерді жобалау, салу, пайдалану барысында жеке сектор өкілдерін тарта отырып, жауапкершілік пен шығынды екеуара бөле отырып, бюджет қаржысын үнемдеу табылады.

Көрші Ресей Федерациясының нормативті құқықтық базасын талдасақ, «Томск облысындағы мемлекеттік-жеке меншік әріптестігінің негізі туралы» 16.10.2006 ж. Заңында әріптестікті төмендегідей анықтайды: «Томск облысы және Томск облысы муниципалды ұйымдары бір жағынан және шаруашылық субъектілері екінші жағынан, арасындағы аймақтық және жергілікті өңірлердің инновациялық мүмкіндіктерін дамыту, облыстық және муниципалдық меншіктегі инфрақұрылымдық және әлеуметтік сала объектілерін жоспарлау, қаржыландыру, реконструкциялау, жөндеу, салу, эксплуатацияға беруге байланысты құрылған өзара қарым қатынасы» [10].

Ал, Санкт-Петербург «Санкт-Петербурдың мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктерге қатысуы» туралы Заңында «Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік - Санкт-Петербург мен ресей немесе шет ел жеке тұлғалары немесе заңды тұлғалары арасындағы қарапайым серіктестік келісім шарты негізіндегі (бірігіп жұмыс жасау туралы) әлеуметтік маңызды жобаларды жүзеге асыру мақсатында жасалатын өзара тиімді қатынасы».

Берілген анықтамалар Ресей Федерациясының түрлі облыстарында мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің әр қилы сипатталатынын көрсетеді.

Қазіргі таңда әлем елдерінің әрқайсысында мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің анықтамасы, мазмұны, даму деңгейі мен бағыттары әртүрлі, және кейбір елдерде, оның ішінде Қазақстанда да аталған қарым-қатынастардың қалыптасуы мен енгізілуі бүгінгі күнге дейін жүргізіліп жатыр. Қазақстандағы МЖӘ қызмет сапасы әлі же жетілу мен дамуды талап етеді, себебі мемлекеттің қоғам алдындағы міндеттері тиісті дәрежеде және тоқтаусыз өтеу механизмі толыққанды іске қосылмаған.

ҚР «Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы» Заңы 31.10.2015 жылы (№379V) бекітіліп, қолданысқа енді. Заң қабылданғанға дейін мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің өзара қарым-қатынасы ҚР 2006 жылғы 07 шілдедегі № 167 «Концессиялар туралы» Заңымен реттеліп отырған. Іс жүзінде «Концессиялар туралы» Заң енгенге дейін де МЖӘ сипаты бар мемлекет пен бизнес арасында ірі көлемді жобалар іске асырылған. Оның айғағы, 2005 жылы ең ірі пилоттық концессиялық жоба негізінде «Шар-Өскемен» теміржол желісінің құрылысы басталды. Бұл МЖӘ саласындағы алғашқы жоба болғандықтан, бұл жобаның оң нәтижелі болуы маңызды еді, себебі, әрі қарай қалған жобалардың жүзеге асырылуына жол ашатын бірден бір шешуші жоба болды.[11]

ҚР «Концессиялар туралы» Заңы тек әлеуметтік инфрақұрылым және өмір сүруге қажетті объектілерге негізделген қолданыс аясы тар әріптестік қарым-қатынасын реттесе, «Мемлекеттік-жеке меншік туралы» Заңы экономиканың барлық салаларын жан-жақты қамтыды. Бұл МЖӘ дамуындағы алға ілгерілеушілік бар екенін байқаймыз.

Заңға сай МЖӘ – бұл мемлекеттік және жеке меншік сектордағы инфрақұрылымдық қызметтер мен қоғамдық қызмет көрсету жобаларын жүзеге асыру мақсатындағы әріптестік және де МЖӘ құқықтық жағдайлары, оның жүзеге асырылу тәсілдері және мемлекеттік-жекеменшік әріптестік жобаларын дайындау мен іске асыру, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік шарттарын жасау, орындау және тоқтату процесінде туындайтын қоғамдық қатынастар «Мемлекеттік жеке меншік туралы» Заңымен реттеледі [10].

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік – мемлекет пен жеке сектор арасындағы әріптестік қызметі сапасын мемлекеттің бақылауын сақтай отырып, жеке кәсіпкерлердің бастамаларының жүзеге асуына мүмкіндік беретін, арнайы институционалды және құқықтық базаға негізделген, қоғамдық маңызы бар нысандарды жоспарлау, қаржыландыру, реконструкциялау, салу және қолданысқа беру мақсатында құрылған өзара тиімді қарым қатынасы.

Қазақстан тәуелсіздігін алған алғашқы жылдары мемлекеттік- жеке меншік әріптестігі мемлекеттік активтерді басқарудың тетігі ретінде жүзеге асырылды. Алғашқы кезеңде инвесторларға тек концессия ғана ұсынылған болатын, анығын айтқанда, еліміздегі концессия объектілерін шетел концессионерлеріне жалға беру ғана қаралды.

Бүгінгі күні дамыған және дамушы елдердің барлығы дерлік МЖӘ механизмін енгізген, әр қайсысының қалыптасу, даму, жетілдіру деңгейі мен бағыттары әртүрлі, бұл әр мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатына да байланысты болса керек. Соның ішінде Қазақстан да шетел тәжірибесіне сүйене отырып, көптеген жұмыстар атқарды және әлі де МЖӘ стратегиялық даму жолын анықтауда. Қалыптасуы мен енгізілуі, тиімді, тиімсіз тұстары зерттеліп, үнемі жетілдіру үстінде.

ҚР Мемлекеттік-жеке меншік әріптестігі Орталығы ҚР Ұлттық экономика Министрлігімен бірігіп, Қазақстанда МЖӘ механизмі енгізілгеннен бастап, оның қалыптасуы, дамуы, жетілдірілуі және тиімділігін арттыру бағытында үздіксіз жұмыс жасап келеді.[13]

Соңғы жылдары дәстүрлі мемлекеттік сатып алудың орнына сапасы мен бағасы үйлесім тапқан баламасы ретінде МЖӘ көбірек қарастырылуда.

Қазақстан МЖӘ Орталығы елімізде жүзеге асырылатын әр жобаны мақұлдас бұрын, осыған дейін жіберілген методологиялық және жекелеген қателіктер негізінде мұқият зерттеп, олардың қайталануына жол бермеу амалдарын жасап, шет ел тәжірибесіндегі ұқсас жобалардың жүзеге асырылу нәтижесін зерделеп, салыстыра отырып, бағалау жүргізіп, болжам жасау арқылы шешім шығаруға күш салатынын аңғаруға болады. Бұған дәлел Қазақстанға МЖӘ ресми түрде енгізілгелі бері шет елдік тәжірибелерді алға тартып, солардың озық технологияларын енгізе отырып, түрлі бағдарламалар, нормативтік – құқықтық актілер, Заңдар қабылданды, үстіміздегі жылы ақпан айында Бірінші Халықаралық «Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік – инвестиция тарту құралы: модельдер және тәжірибе» тақырыбы аясында Конференция, т.б. халықаралық конференциялар ұйымдастырылып, тәжірибе алмасып, МЖӘ қызметін барынша сапалы, әрі тиімді ету жолдары талқылануда.

Бүгінгі күні «МЖӘ жобаларының қаржылық салымды көбірек қажет ететін және жүзеге асырылу жағынан алдыңғы қатарда тұрған салалар білім, денсаулық сақтау, мәдениет және спорт, энергетика және тұрмыстық-коммуналдық шаруашылық салалары» деді өз сөзінде 2019 жылдың қазан айында өткен Үкімет Отырысында Ұлттық экономика Министрі Р.Даленов[13].

МЖӘ бойынша жүзеге асырылу үшін жоспарланып отырған жобалар саны күн санап артып келеді. Бұл өсу тенденциясы тек біздің елде емес, әлемнің жүзден аса елдерінде көрініс тауып отыр. Бұл МЖӘ мемлекет пен бизнес өкілдері үшін өзара тиімділігінің дәлелі.

Қорытынды.

Қорыта келе, мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің қалыптасуы мен дамуын салыстырмалы әдіс арқылы ғалымдардың еңбектерін зерделей отырып, әдебиеттерге талдау жасау, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік ұғымы мен оған берілген анықтамаларды қарастыру – бұл ұғымның мазмұнына үлкен назар аударылып отырғандығын аңғартады. МЖӘ мемлекеттерде қалыптасуы мен даму процессін байқаймыз.

«Мемлекеттік – жеке меншік әріптестік қоғамдық маңызы бар объектілердің жоспарлау, қаржыландыру, жөндеу, салу, қолданысқа беру, әлеуметтік қызмет көрсету жобаларын жүзеге асыру мақсатындағы, институционалдық және құқықтық-нормативтік актілерге негізделі отырып жасалатын, жеке кәсіпкерлердің тың бастамаларын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін сонымен қатар

мемлекет өз тарапынан бақылай алатын мемлекет пен жеке сектор арасындағы өзара тиімді серіктестігі»

Сонымен қатар, әлеуетті серіктестердің мүдделерін қорғай отырып жасалған құқықтық-нормативтік актілердің жасалуы, сапалы институционалды ортаның қалыптасуы мемлекеттік-жеке меншік әріптестігінің одан әрі жетіліп, дамуына жол ашады. Бүгінгі күні мемлекеттік-жеке меншік әріптестік үшін бірыңғай терминдер мен нормативтік база қалыптасқан. Мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті дамыту Бағдарламасында айтылғандай, МЖӘ тетігін табысты іске асырудың алғашқы қадамы осы заңның мемлекеттік-құқықтық формациясы болуы тиіс. Мемлекеттің, бизнестің және азаматтық қоғамның ортақ міндеті мемлекеттің экономикалық дамуын ынталандыру және тұрғындардың әл-ауқатын жақсарту үшін МЖӘ жүйесі тиімділігін арттыру болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ежелгі дүние тарихы. Оқулық. Алматы: «Атамұра», 2006
2. Стивен Хокинг Линдер "Краткая история времени", 1988.
3. Макконелл К.Р., Брю С.Л., Экономикс: принципы, проблемы и политика М: Республика, 1992
4. Шеденов Ө.К., Сағындыков Е.Н., Жүнісов Б.А., Байжомартов Ү.С., Комягин Б.И., Жалпы экономикалық теория Ақтөбе-2004.
5. Маршалл А., Пигу А., Экономическая мысль Запада/ Принципы экономической науки. – 1993.
6. От экономической теории до концепции долгосрочной стратегии // Абалкин Л. Проблемы современной России. М., 2011, с. 39-47. (статья с аналогичным названием в журнале «Вопросы экономики»)
7. (Бруссер П., Рожкова С. Государственно-частное партнерство – новый механизм привлечения инвестиций // Рынок ценных бумаг. – 2007. - №27 – С.29-33)
8. Варнавский В. Приватизационные процессы в инфраструктуре: успехи и ошибки реформ//Мировая экономика и международные отношения – 2005.- №8. – С.109-113.
9. Gerrard M.B. What are public-privat partnerships, and how do they differ from privatizations? // Finans & development. – 2001. – Vol.38. N 3.
10. <http://www.flexa.ru/law/spb/spb016.shtml>.
11. Мемлекеттік –жеке меншік туралы ҚР Заңы, 31.10.2015 ж. Ст1. пп6. №379-VҚРЗ
12. Казбаева Н. Шар – Усть-Каменогорск – первый концессионный проект // журнал «Магистраль» (РК), 2008, № 8, с.18-20
13. <https://primeminister.kz/ru/news>. «ҚР Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурс» сайты

МРНТИ: 11.25.67

Әбікен Н.Ғ.¹, Кагазбаева Э.М.¹

¹Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті, Қазақстан, Алматы қ.

**"БІР БЕЛДЕУ – БІР ЖОЛ" БАСТАМАСЫ:
ҚЫТАЙ ДИПЛОМАТИЯСЫНЫҢ ЖАҢА ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ**

Аңдатпа

"Бір белдеу-бір жол" бастамасы Қытайдың қазіргі әлемдегі саяси және экономикалық жетекші орынға ие болуға ұмтылысын көрсетеді. Бастаманы ұсыну себебін Қытай басшылығы Қытайдың ішкі даму қажеттіліктерімен түсіндіреді, сыртқы ашықтық елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін маңызды серпін болып табылатынын атап өтті. Қытай " өз алаңында ірі халықаралық саммиттерді өткізудің арқасында белсенді болып отыр»; бастамашылық, жаңа бастамалар мен тұжырымдамалар саны үнемі өсуде, бұл ретте ескі идеялар дамиды, мемлекеттер мен үкіметтерден саяси партияларға және жауапты партияларға дейін серіктестер шеңбері кеңейтіледі, ҚХР өзінің күн тәртібін - жаһандық басқаруды тұжырымдайды, әлемдік қауымдастық үшін жаңа мақсаттарды - "ортақ тағдыр"идеясын жариялайды.

Мақала авторлары Қытай көлеңкеде қалып, өз мүмкіндіктерін жасырмады деген қорытындыға келді. "Бір белдеу-бір жол" бастамасы Қытай сыртқы саясатының жаңа стилін іске асырады. Бастама

Қытайдың шет елдермен екіжақты қарым-қатынасының қазіргі тетіктеріне және ынтымақтастықтың аймақтық платформаларына сүйеніп отыр. Ол Қытай дипломатиясын жаңа мазмұнмен толтырады және оған қосымша серпін береді.

Түйін сөздер: Бір белдеу - бір жол, Ұлы Жібек жолы, бастама, тұжырымдама, стратегиялық жоба, экономика, реформа, сыртқы саясат.

Abiken N.G.¹, Kagazbaeva E.M.¹

¹Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
Kazakhstan, Almaty

"ONE-BELT-ONE ROAD" INITIATIVE: A NEW CONCEPT OF CHINESE DIPLOMACY

Abstract

The One Belt, One Road Initiative reflects China's desire to take a politically and economically leading place in the modern world. The Chinese leadership explain the reason for the initiative to be put forward by the needs of China's internal development, emphasizing that external openness is an important impetus for the country's socio-economic development. China is becoming more active thanks to major international summits at its venue; initiative, the number of new initiatives and concepts is constantly growing, while old ideas are being developed, the circle of partners from states and governments to political parties is expanding and responsible, the PRC is formulating its own agenda - global governance, proclaiming new goals for the world community - the idea of a "common destiny".

The authors of the article concluded that China no longer wants to remain in the shadows and hide its capabilities. The One Belt, One Road Initiative embodies a new style of Chinese foreign policy. The initiative is based on the existing mechanisms of bilateral relations between China and foreign countries and on regional cooperation platforms. It fills Chinese diplomacy with new content and gives it an additional impetus.

Keywords: One belt, one way, the Great Silk Road, initiative, concept, strategic project, economy, reform, foreign policy.

Әбікен Н.Г.¹, Қағазбаева Э.М.¹

¹Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана,
Казахстан, г. Алматы

ИНИЦИАТИВА "ОДИН ПОЯС-ОДИН ПУТЬ": НОВАЯ КОНЦЕПЦИЯ КИТАЙСКОЙ ДИПЛОМАТИИ

Аннотация

Инициатива «Один пояс-один путь» отражает стремление Китая занять политически и экономически ведущее место в современном мире. Причину выдвижения инициативы китайское руководство объясняют потребностями внутреннего развития Китая, подчеркнув, что внешняя открытость является важным импульсом для социально-экономического развития страны. Китай становится более активным, благодаря проведению крупных международных саммитов на «своей площадке»; инициативным, постоянно растет число новых инициатив и концепций, при этом старые идеи получают развитие, расширяется круг партнеров от государств и правительств до политических партий и ответственным, КНР формулирует собственную повестку дня - глобальное управление, провозглашает новые цели для мирового сообщества - идея «общей судьбы».

Авторы статьи пришли к заключению, что Китай более не желает оставаться в тени и скрывать свои возможности. Инициатива «Один пояс-один путь» воплощает новый стиль китайской внешней политики. Инициатива опирается на существующие механизмы двусторонних отношений Китая с зарубежными странами и на региональные платформы сотрудничества. Он наполняет китайскую дипломатию новым содержанием и придает ей дополнительный импульс.

Ключевые слова: Один пояс-один путь, Великий Шелковый путь, инициатива, концепция, стратегический проект, экономика, реформа, внешняя политика.

«Қытай ерекшелігі бар үлкен елдің дипломатиясы» тұжырымдамасы 2012 жылдың қарашасында ҚКП ХҮІІІ съезін өткізгеннен кейін Си Цзиньпин бастаған ҚКП ОК бастамашылық еткен дипломатияның жаңа ұжымдық түсінігі болып табылады. «Қытай ерекшелігі бар үлкен елдің дипломатиясы» тұжырымдамасын іске асыру мақсатында: «Азия-Тынық мұхиты еркін сауда аймағын» құру, «Бір белдеу мен бір жол» бастамасын жүзеге асыруды үздіксіз ілгерілету, Азия инфрақұрылымдық инвестициялар банкі және Жібек жолы қорын құру болып табылды [1].

«Бір белдеу-бір жол» бастамасы «Үлкен елдің Қытай ерекшелігі бар дипломатиясы» тұжырымдамасын іске асыру үшін жаңа және маңызды платформа болып саналады. «Бір белдеу-бір жол» бастамасы аясында бірқатар өзгерістер Қытай дипломатиялық саясатында орын алды.

«Бір белдеу-бір жол» түсінігіне келер болсақ, бұл өзі аймақтық ынтымақтастықтың мүлдем жаңа жобасы болып саналады. Оның сипаттамалары – барынша ашықтық, ұтқырлық, өзара тиімділік, білім мен тәжірибе алмасу, селбестік пен ынтымақтастық. Ұлы Жібек жолының игі дәстүрін жалғастыра отырып, бейбіт ынтымақтастықты, ашықтықты, төзімділікті, бір-бірінен үйрену мен өзара пайдалы іс-әрекетті жандандыруды көздейді. «Бір белдеу - бір жол» мегажобасы адамзаттың әлемдік тарихи дамуының ендігі негізі болмақ. Қытай мен Қазақстан, әрдайым, теңдікке және өзара тиімді ынтымақтастыққа бағытталған бейбітшілікті қолдайды, егеменді халықтардың істеріне араласудан бас тартады. Жыл сайын осы гуманистік идея тек Ұлы Жібек Жолының аумағында ғана емес, сонымен бірге бүкіл дүние жүзінде жан-жақты қолдау табады. Бір белдеу мен бір жолдың бойына орналасқан, тағдыры ортақ, бір-бірімен өзара тығыз байланысқан елдерді көпвекторлы, көпдеңгейлі, кешенді ынтымақтастыққа тарту арқылы тұтас аймақта, тіптен құрлық аумағында теңдестірілген тұрақты дамуға қол жеткізу. «Бір белдеу, бір жол» жобасы бірлікте дамуды жүзеге асырып, өзара тиімді серіктестікті нығайту жолы, көпжақты қатынас аясында өзара сенімділікті, бейбітшілік пен достық байланысын күшейтетін жол. Қытай үкіметі, бейбітшілік және ынтымақтастық, ашықтық пен қамқорлық, өзара үйрену және өзара толықтыру, өзара тиімділік және бірлікте табысқа жету идеясын берік ұстанады, көпжақты қызметтік ынтымақтастықты дамыту, саяси өзара сенімділікке қол жеткізу, экономикалық біріккен, мәдениеті тоғысқан, тағдыры мен міндеті ортақ топ құру бастамасын ұсынып отыр. «Бір белдеу, бір жол» жобасының мақсаты – жол бойында орын тепкен елдердің бірелесе дамуына қол жеткізу, өзара тиімді селбестік арқылы жанжақты өркендеу. «Бір белдеу, бір жол» жобасын оркестрмен теңестіруге болады, жаңғыз Қытайға ғана керек емес, барлық мүдделес елдер белсенді қатысса ғана сәтті болмақ. Бұл ғасыр жобасының міндеттеріне келер болсақ, олар - ортақ мүдделі қауымдастық құру, яғни, тағдыры бір, барлығы жауапкершілікті бірдей сезінетін, саяси тұрғыда бір-біріне сенімді, экономикалық интеграцияны өткір қажеттілік деп сезінетін, мәдени-рухани байланыстарды байытуды көздейтін еркін елдердің қауымдастығын жасау. Бұл жобаны ешқандай одақпен немесе бірлестікпен шатастыруға болмайды. Қарапайым тілмен айтсақ, «Бір белдеу, бір жолдың» бойында орналасқан әрбір ел өзін бейне бір ұзын шынжырды құрап тұрған тізбектің бөлшегі деп түсінгені жөн. Ұлы Жібек жолымен де өз заманында керуендер кіре тартқанда тізбектеле көш түзгенін, керуен жолы бойында өркениет пайда болып, ірі қалалар туындағанын естен шығармағанымыз жөн. «Бір белдеу, бір жол» тұжырымдамасы Жібек жолының бойындағы елдерге ортақ мүдделерді сақтай отырып, миллиардтаған адамдардың әлауқатын жақсартуына, үйлесімділікпен бейбіт өмір сүруіне, пайда тауып, бизнесін дамытуына тамаша мүмкіндіктер туындатары сөзсіз. Бұл жобаны жүзеге асырудың әдіс-тәсілдері қарапайым әрі түсінікті, олар – мүдделі мемлекеттердің ерекшеліктері мен объективті қажеттіліктерін ескере отырып жасалатын іскерлік ынтымақтастық, инфрақұрылымның өзара байланысы, үздіксіз өзара тиімді сауда, тауар мен капиталдың еркін айналысы, қызмет көрсетудің мемлекет шекарасымен шектелмеуі, түрлі халықтардың шаруа-экономикалық қана емес, мәдени-рухани тұрғыдан да тығыз қарым-қатынасқа түсуі. «Бір белдеу, бір жол» жобасын жүзеге асырудың әдіс-тәсілдері қарапайым әрі түсінікті, олар – мүдделі мемлекеттердің ерекшеліктері мен объективті қажеттіліктерін ескере отырып жасалатын іскерлік ынтымақтастық, инфрақұрылымның өзара байланысы, үздіксіз өзара тиімді сауда, тауар мен капиталдың еркін айналысы, қызмет көрсетудің мемлекет шекарасымен шектелмеуі, түрлі халықтардың шаруа-экономикалық қана емес, мәдени-рухани тұрғыдан да тығыз қарым-қатынасқа түсуі [2, 17 б.].

2013 жылдың қыркүйегі мен қазан айларындағы, ҚХР төрағасы Си Цзиньпин Орталық Азия мен Оңтүстік-Шығыс Азияға жасаған сапарлары барысында «Жібек жолы экономикалық белдеуі» мен «XXI ғасырдағы Теңіз Жібек жолы» стратегиялық тұжырымдамаларын ұсынып, белдеу бойында орналасқан елдер мен аймақтардың белсенді қолдауына ие болды. Орталықтың жоспарлануына

сәйкес, даму және реформа жөніндегі ұлттық комиссиясы, Сыртқы істер министрлігі мен Сауда министрлігі және т.б. тиісті мекемелер мен жергілікті ұйымдармен бірлесіп, «Бір белдеу – бір жол» стратегиялық жобасын жүзеге асыру жолында ғылыми зерттеу және дайындық жұмыстарын жүргізді. Бұл мақалада, осы стратегиялық тұжырымдамада ұсынылып және жоспарланып отырған дайындық үдерістеріне басты назар аударылатын болады.

2013 жылдың қыркүйек айында ҚХР төрағасы Си Цзиньпин Қазақстан Республикасына жасаған сапары барысында, Назарбаев Университетінде «Жарқын болашаққа қол жеткізу үшін, халықтар арасындағы достық қатынасының дамуына қолдау көрсеті» атты тақырыпта сөз сөйледі. Өз сөзінде ол: «Тығыз экономикалық байланыс пен өзара терең ынтымақтастықты орнатып, даму аумағын кеңейту мақсатында, біз «Жібек жолы экономикалық белдеуін» бірлесіп құру сынды жаңа ынтымақтастық моделін қолдансақ болады. Бұл әр ел халқының бастамасына үлкен пайдасын тигізеді», - деп айтып кетті. Осылайша «Жібек жолы экономикалық белдеуін» құру туралы стратегиялық тұжырымдамасы алғаш рет ұсынылды [3, 35 б.].

2013 жылдың 3 қазан күні ҚХР төрағасы Си Цзиньпин Индонезияға жасаған мемлекеттік сапары барысында, Индонезия парламентінде екі ел арасындағы ынтымақтастықтың ары қарай жалғасуына қолдау көрсету, АСЕАН елдерімен стратегиялық ынтымақтастықты дамыту және де Қытайлық даму тұжырымдамасы туралы сөз сөйлеп: «Оңтүстік-Шығыс Азия аймағы ежелден бері Теңіз бойындағы Ұлы Жібек жолының маңызды торабы болған, Қытай АСЕАН елдерімен бірлесіп теңіз саласында ынтымақтастықты нығайтуға дайын, теңіз саласындағы серіктестік қатынасты дамыту жолында, сонымен қатар ХХІ ғасырдағы теңіз Жібек жолын бірлесіп салу үшін, Қытай үкіметі, Қытай-АСЕАН теңіз ынтымақтастығы қорын құруда», - деп атап көрсетті [4, 11 б.].

2014 жылдың 19 мамырында Жібек жолы экономикалық белдеуінің басты платформасы – Қытай-Қазақстан (Ляньюньган) материалдық-техникалық негіздегі серіктестік ресми түрде өз жұмысын бастады.

2014 жылдың қараша айында ҚХР төрағасы Си Цзиньпин Орталық қаржы-экономикалық басшылар тобының сегізінші конференциясын өткізіп, Жібек жолы экономикалық белдеуі мен ХХІ ғасырдағы Теңіз Жібек жолының жобасын жан-жақты талқылап, Азия инфрақұрылымдық инвестициялар банкін құру мен Жібек жолы қорын құру бастамасын ұсынды. Си Цзиньпин өз сөзінде, Жібек жолының экономикалық белдеуі мен ХХІ ғасырдағы Теңіз Жібек жолы жобасының бастамасы, қазіргі заман талаптары мен әр елдің шапшаң даму жолындағы мақсаттарына сай келетінін, көпжақты дамудың тұғырнамасын құруды ілгерілететіндігін, терең тарихи және мәдени негізі арқасында, экономикасы тез дамып жатқан Қытай мен белдеу бойында орналасқан елдердің мүдделін тең деңгейде жүзеге асыратындығын айтып кетті. Осы бастамаларды жүзеге асыру бар күшті жұмсауды талап етеді, бауырлас, адал, сенімді, тиімді сынды шеткі аймақтық халықаралық қағида, белдеу бойында орналасқан елдердің Қытайды мойындауына, онымен жақындасуына, оны қолдауына өз септігін тигізеді [5].

Қытай қоғамдық ғылымдар академиясы (КАОН) жанындағы Әлемдік экономика және саясат институтының халықаралық стратегиялар кафедрасының директоры профессор Сюе Ли ең алдымен «Бір белдеу-бір жол» бастамасы жалғыз сыртқы стратегия болып табылады және алдағы 8-10 жылда қытайлық сыртқы саяси қызметті басқаратын болады деп атап өтті. Профессор «Бір белдеу-бір жол» бастамасын ұсынғаннан кейін Қытай дипломатиясында бірқатар түбегейлі өзгерістер болғанын атап өтті. Ең алдымен, «Шығыс Азия елдері» ретінде өткен өзін-өзі сәйкестендіруге қарағанда Қытай өзін «Азияның орталық елі» немесе «Еуразия құрлығының шығыс шетіндегі елі» деп атай бастады. Сонымен қатар, «таогуан янхуэй» сыртқы курсынан бас тартып (өз мүмкіндіктерін жасырып, көлеңкеде ұстау), Қытай белсенді сыртқы саясатты ұстана бастады. «Бір белдеу-бір жол» бастамасы аясында жаңа Қытай дипломатиялық саясатында көршілес елдердің орны артты, олар тіпті АҚШ-пен қатар бірдей маңызды орын алады [6].

Өзін-өзі сәйкестендірудің өзгеруі және белсенді дипломатиялық жағдай Қытайды халықаралық аренада белсенді болуға міндеттейді. Кешенді мемлекеттік қуат үздіксіз күшейе түсуіне қарай Қытай халықаралық жауапкершілікті көбірек көтере бастады және халықаралық жағдайға неғұрлым күшті әсер ете бастады.

ҚКП ОА халықаралық байланыстар бөлімінің бұрынғы орынбасары Юй Хунцзюнь «Бір белдеу-бір жол» бастамасы жаңа қытай дипломатиясының орталығы болып табылады деп есептейді. Оның үстіне, «Бір белдеу-бір жол» бастамасының көмегімен шектес өңірлерде: Қытай – Орталық Азия – Батыс Азия; Қытай – Моңғолия – Ресей; Қытай – Пәкістан; Қытай – Үндіқытай сияқты экономикалық

дәліздер салынатын болады; Бангладеш – Қытай-Үндістан-Мьянма және жаңа еуразиялық континентальды.

Қытай қоғамдық ғылымдар академиясы (КАОН) жанындағы жаһандық стратегиялар бойынша «ми орталығының» зерттеушілері Сюй Липин мен Ван Сяолин «Бір белдеу-бір жол» бастамасын жүзеге асыра отырып, қытайлық перифериялық саясатты оңтайландыруға болады деп есептейді. Олар қоршаған аймақтағы Қытай дипломатиялық жұмысындағы қиындықтарды күрделендірді. Ең алдымен, тарихи себептер бойынша пайда болған қытай мен көршілес елдер арасындағы аумақтық даулар бар. Екіншіден, Қытай «бейбіт биіктікті» жүзеге асыруына қарай көрші елдер алаңдаушылық таныта бастады. Үшіншіден, өнеркәсіптік бәсекелестік, нарықтарға қарсы күрес және ресурстарды бөлу сияқты қақтығыстар Қытай мен көршілес елдер арасындағы шиеленіскен қатынастарға алып келеді. Жоғарыда айтылған қиындықтарға қатысты ғалымдар «Бір белдеу-бір жол» бастамасы аясында саяси өзара сенім мен экономикалық ынтымақтастықты нығайтуға, Қытай мен оның көршілері арасындағы гуманитарлық қарым-қатынасты күшейтуге болатынын атап өтті [7, 37-6].

Сыртқы экономика және сауда университетінің профессоры Ван Чжиминь «Бір белдеу-бір жол» бастамасы басқа елдердің мемлекеттік стратегияларымен және Қазақстанның Еуразиялық экономикалық одағы (ЕАЭО) және «Нұрлы жол» сияқты халықаралық ұйымдармен түйісуі мүмкін деп санайды. «Бір белдеу-бір жол» бастамасының көмегімен Қытайдың көрші елдерімен дипломатиялық қарым – қатынас саласын жақсартуға болады [8, 77-б].

2015 жылдың 27 наурызында ҚХР төрағасы Си Цзиньпин Халықтық мәжіліс залында ҚР премьер-министрі Кәрім Мәсімовпен кездесуі барысында, Ұлы Жібек жолының экономикалық белдеуі шеңберінде ортақ меморандумды жүзеге асыру керектігін, ауқымды жобалар, өндіріс, қаржы саласындағы серіктестікті тереңдетіп, Жібек жолы экономикалық белдеуінің құрылысын нығайту мен Қазақстанның «Нұрлы жол» жаңа экономикалық саясатын ұштастыру өзара жәрдемдесуге әкелетіндігін айтып кетті. Кәрім Мәсімов Си Цзиньпиннің сөзімен келісіп, ол ұсынған Жібек жолы экономикалық белдеуі мен Нұрсұлтан Назарбаев ұсынған «Нұрлы жол» жаңа экономикалық саясатының ұқсас жақтары көп екендігін, осы бастамалардың екі ел арасындағы серіктестіктің жаңа жолдарын ашқандығын ескертіп, Қазақстанның Азия инфрақұрылымдық инвестиция банкі, Қытай-Еуразия экономикалық серіктестік қоры және т.б. салаларда Қытаймен ынтымақтастықты нығайтуға үмітті екендігін айтып өтті.

«Нұрлы жол» бағдарламасы Қазақстанда автомобиль және темір жолдар салуға, аэропорттар мен тағы басқа да транспорттық инфрақұрылым нысандарын салуға бағытталған. Бұл Қазақстан экономикасын модернизациялаудың, оның жаһандық үдерістерге кіруінің ұлттық бағдарламасы. Бүгінде «Нұрлы жол» бағдарламасы мен «Бір белдеу-бір жол» бағдарламасын тоғыстыру жүзеге асыру күн тәртібіндегі маңызды мәселе. Екі бағдарламаның өзара әрекеттестігі, Қазақстан мен Қытай арасындағы ғана емес, аймақ көлеміндегі әлеуметтік-экономикалық интеграцияның жаңа деңгейін көрсетеді. Қос бағдарламаны тоғыстыру барысында көптеген инвестициялық жобаларды қаржыландыру көзделген. Бұл жобалар тек транспорттық инфрақұрылымға ғана емес, одан да кең экономикалық селбестікке, яғни Қазақстан мен Орталық Азияның басқа мемлекеттеріндегі өндірісті арттыру бойынша халықаралық ынтымақтастыққа бағытталған. Қазірдің өзінде Қазақстан мен Қытай арасындағы экономикалық өзара әрекеттестік пен өзара байланыс деңгейі жоғары деуге болады. Тараптар тауар айналымының едәуір биік деңгейіне көтерілді, бірлескен жобалар жүзеге асырылуда. Ал «Нұрлы жол» және « Бір белдеу-бір жол» бағдарламаларының тоғысуы Қазақстан мен Қытай арасындағы экономикалық және саяси өзара әрекеттестіктің одан да жоғары деңгейіне көтеруге мүмкіндік береді. Қазақстанның «Нұрлы жол» инфрақұрылымдық даму бағдарламасы мен Қытайдың «Бір белдеу-бір жол» стратегиясы аясында қолға алынып, бүгінде жүзеге асырылып отырған жобалар таяу жылдары еліміздің экономикасына сүбелі үлес қосатын нысандарға айналары анық. Қолға алынған «Жібек жолының экономикалық белдеуі» Еуразия халықтарының экономикалық байланысын нығайтуға, өзара ынтымақтастықты кеңейтуге арналған. Оны жүзеге асыру барысында ежелгі Жібек жолы бойында орналасқан елдерге өзара тиімді экономикалық серіктестікті орнатуға, біртұтас транспорттық инфрақұрылым құруға, сауда қатынастарын дамытуға тамаша мүмкіндіктер туындайды [9].

2015 жылы 28 наурызда Даму және реформалау жөніндегі ұлттық комитет, Сыртқы істер министрлігі және Сауда министрлігі «XXI ғасырдағы Жібек жолы экономикалық белдтүреуі мен теңіз Жібек жолы жобасының болашағы мен жоба аясында атқарылатын іс-шараларды» бірігіп жариялады. «Болашақ пен іс-шаралар» оқулығы – «Бір белдеу – бір жол» жобасын жүзеге асырушы

ұйының Орталық биліктің «Бір белдеу – бір жол» стратегиялық тұжырымдамасы турасында ортаға қойған барлық бастамаларының мазмұны мен мәнін терең оқып түсіну негізінде құрастырылды [10].

«Болашақ пен іс-шаралар» жобасын дайындау жұмыстары Орталық үкіметтің тікелей басшылық етуімен жүргізіледі. «Жібек жолы экономикалық белдеуі мен ХХІ ғасырдағы теңіз Жібек жолы жобасының болашағы мен жобасы аясында атқарылатын іс-шаралар» оқулығын құрастыру жұмысы 2013 жылдың қыркүйегінде басталып, 2015 жылдың наурызында аяқталады, жұмыс бас-аяғы бір жарым жыл уақытқа созылмақ.

«Болашақ пен іс-шаралар» жобасын құрастыру жұмыстары ресми түрде басталған соң, жұмыс тобы мен мамандар тобы бірқатар зерттеулер жасап, редакциялау және кеңес алу жұмыстарын ақтарып, бірнеше мәрте Орталық үкімет басшыларына жұмыс жағдайынан есеп беріп, түрлі көзқарасты жинақтап, толықтырып, дамытып отырды. Әкімшілік органдардан бес рет, жергілікті басқару органдарынан үш рет пікір алғаннан соң, ақыры 2014 жылдың наурызында бүкіл ұсыныстар жобасы жасалынды. Дайындық жұмыстары төмендегідей үш сатыдан тұрады:

1. Алғашқы зерттеулер мен солардың негізінде баяндама дайындау кезеңі. Осы жобаға қатысты барлық бөлімшелер, алғашқы зерттеулері барысында «Бір белдеу – бір жол» бастамасының маңыздылығын арттырып, бастапқы зерттеудің стратегиялық бағыты мен басқа да маңызды жақтарын анықтап, серіктестіктің мазмұны мен басты салаларын белгіледі, әлемдегі басты күштердің «Ұлы Жібек жолы» түрлі стратегиялық санаттарын алға өрбітіп және де қазіргі механизмдердің, тұғыранаманың және қордың интеграциясын күшейтеді. Оған қоса, әрбір департаментте зерттеу жұмыстарын жүргізу үшін анкета түрінде хат жолданып, бұл зерттеулер орталық одақ, саяси мәселелерді зерттеу жөніндегі орталық басқарма және т.б. бөлімшелерді қамтыды, ақырында солардың негізінде бір жалпы баяндама мен 19 арнайы жасалынды.

2. Ортақ отырыс ұйымдастырып, әр тараптың ойын мұқият тыңдау кезеңі. «Бір белдеу – бір жол» жобасының тобы орта есеппен алғанда барлығы 18 отырыс ұйымдастырған. Осы отырыстар барысында шетелде орналасқан консулдықтардың, өнеркәсіптер және т.б. топтардың жеке пікірлері мен ұсыныстарына баса назар аударылды.

3. Тиісті мекемелер мен ғылыми-зерттеу бөлімшелерінің зерттеу нәтижелерін алу. «Бір белдеу – бір жол» жобасы тобынан бөлек, Саяси мәселелерді зерттеу жөніндегі орталық басқармасы, Мемлекеттік кеңес жанындағы даму мәселелері жөніндегі зерттеу орталығы, ҚХР ғылым академиясы, Қытайлық кеңес беруші компаниясы және т.б. да зерттеу жұмыстарын жүргізіп, өздерінің зерттеу нәтижелерін ұсынып отырды [11].

2014 жылдың қараш айының 4-і күні бас хатшы Си Цзиньпин Орталық қаржы-экономикалық басшылар тобының сегізінші конференциясын өткізіп, «ХХІ ғасырдағы Жібек жолының экономикалық белдеуі мен Теңіз Жібек жолын бірлесе құру жөніндегі нақтылы іс-әрекеттер мен жарқын болашағы» жобаларының жоспарлануын талқылады. 2015 жылдың 28 наурызында Даму және реформалау жөніндегі ұлттық комитет, Сыртқы істер министрлігі және Сауда министрлігі «ХХІ ғасырдағы Жібек жолының экономикалық белдеуі мен Теңіз Жібек жолын бірлесе құру жөніндегі нақтылы іс-әрекеттер мен жарқын болашағы» бастамасын ресми түрде жария етті [12].

Ланьчжоу университетінің ғалымдары Чжан Синьпин мен Ян Жунго «Бір белдеу-бір жол» бастамасын халықтық дипломатия саясаты ретінде қарастырады. Олар «Бір белдеу-бір жол» бастамасын іске асырудың сәттілігі халықаралық кең мойындауға, халықаралық қоғамды қолдауға және халықтың еркіне байланысты деп есептейді, сондықтан оның мәнін жан-жақты және дәл түсіндіру қажет. Олар «Бір белдеу-бір жол» бастамасы Қытайдың бейбіт дамуы үшін, қолайлы орта құру үшін халық дипломатиясының қысқа мерзімді, аралық және ұзақ мерзімді мақсаттарын қалыптастырды.

Олардың ұсыныстарына сәйкес, «Бір белдеу-бір жол» бастамасының қысқа мерзімді мақсаты халықаралық қоғамның күдігінің шашырауы болып табылады. Аралық мақсаты-стратегиялық өзара сенімділікті күшейту, қатысушылар мен жақтастардың көп санын тарту. Ал, ұзақ мерзімді мақсаты – көршілес елдер мен бүкіл халықаралық қоғамды түсіну және мақұлдау [13, 80-6].

Қытай Халық университетінің халықаралық қатынастар институтының профессоры Ван Ичжи сұхбат барысында «Бір белдеу-бір жол» бастамасының Қытай дипломатиясына әсері туралы мәлімдеді. Оның пікірінше, бастама Қытайдың көрші елдермен қарым-қатынасын жақсарту үшін жаңа мүмкіндіктер жасады. Шығыс Азия аймағында «Бір белдеу-бір жол» бастамасы Қытай мен Жапония арасындағы шиеленісті бәсеңдетудің кілті болды. Орталық Азия өңірінде "Бір белдеу-бір жол" бастамасы бойынша Орталық Азия елдері Азия мен Еуропаны қосатын стратегиялық дәліз бола

алады, бұл ОА елдерінің басқа елдермен байланысын кеңейтеді, олардың экономикасының жылдам дамуына ықпал етеді. «Бір белдеу-бір жол» бастамасының арқасында Қытай мен АСЕАН арасындағы екіжақты қарым-қатынасты қайтадан орнатуға, олардың стратегиялық өзара сенімдерін нығайтуға болады. Сонымен қатар, профессор елдердің «Бір белдеу-бір жол» халық дипломатиясының ынтымақтастығын оңтайландырудың бастамасы бойынша түрлі қарым-қатынасы нәтижесінде бірінші орынды иелену керек деп есептейді. «Бір белдеу-бір жол» бастамасы аясында Жібек жолының мәдениетін насихаттау, Жібек жолының тарихын тарату, Жібек жолының рухын арттыру қажет [14].

Осылайша, «Бір белдеу-бір жол» бастамасы кешенді мемлекеттік стратегия көне Жібек жолының рухын мұра етіп қана қоймай, сонымен қатар Қытайдың сыртқы саясаты мен оның халықаралық қызметін өзгертетін қазіргі заманғы үрдістерге сәйкес келеді. ҚКП ОК бұл бастамаға үлкен әсер етеді және оны жаңа ашықтық саясатын іске асыру тәсілі деп атайды. «Бір белдеу-бір жол» бастамасы «Қытай ерекшелігі бар үлкен елдің дипломатиясының» орталығы және Қытай дипломатиясының өзгеру символы болып саналады. «Бір белдеу-бір жол» бастамасы аясында көрші елдердің орны Қытай дипломатиясында ерекше атап өтілуде, Қытайдағы халық дипломатиясы қуатты даму алды. Бүгінгі таңда Қытай ынтымақтастықтың әрбір аспектісі және нақты іс – әрекеттер бойынша жаңа дипломатиялық саясатты ілгерілетуде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. 王帆(Ван Фань), 中国特色大国外交: 缘起, 成就与发展(«Дипломатия большой страны с китайской спецификой»: источник, успехи и развитие) [电子信息(Электронный ресурс)] / 帆王(Фань Ван) // 当代世界(Дандай шицзе). -存取方式. - Кіру режимі: <http://src.people.com.cn/n1/2017/0718/c191094-29412100.html> - 存取日期. -Дата доступа: 29.05.2019.
2. Шалтыков А.И. Казахстан – ключевое звено Великого шелкового пути // Вестник КазНПУ, серия «Международная жизнь и политика». – 2016 – №3(46). –Б.17.
3. Бір белдеу – бір жол: Хрестоматия/Құрас.: Цин Юцай, Чжоу Гупин, Ло Вэйдун; қытай тілінен ауд.: Бодау Гули, Алтынбекқызы Дана. – Алматы: «Шығыс әдебиеті және өнері» Баспа компаниясы ЖШС, 2018. – 205 б
4. 新田 堯之. 中国が提唱して3 周年を迎えた一带一路// 新興国経済, 26.09.2016, 11 頁. [Нитта Такаюки. Развитие выдвигаемого Китаем «одного пояса, одного пути» за 3 года // Экономика развивающихся стран, 26.09.2016. – 11 б.]
5. 薛力(Сюе Ли), 一带一路战略是大国阳谋(Стратегия ОПОП – тактика большой страны) [电子信息(Электронный ресурс)] / 力薛(Ли Сюе) // 爱思想(Любить мысли). - 存取方式. - Кіру режимі :<http://www.aisixiang.com/data/95147.html> - 存取日期. - Дата доступа: 29.05.2019.
6. 于洪君(Юй Хунцзюнь), 新时代中国特色社会主义思想和整体布局(Ведущая идеология и общее размещение «Дипломатии большой страны с китайской спецификой» в новой эре) [电子信息(Электронный ресурс)] // 中国共产党新闻网(Новостное агентство КПК). - 存取方式. - Кіру режимі: <http://theory.people.com.cn/n1/2018/0307/c40531-29853292.html> - 存取日期. - Дата доступа: 29.05.2019
7. 许利平 (Syuy Lipin). 一带一路”与习近平的外交战略思想 (Initsiativa OPOP i diplomaticheskaya ideya Si Tszinpinga) / 利平许, 晓玲王 (Lipin Syuy, Syaolin Van) // běi jīng gōng yè dà xué xué bào 。 shè huì kē xué bǎn (Vestnik Pekinskogo promyshlennogo universiteta. Obshchestvennyye nauki). – 2016. – №16(4). – 第34–44 页 (S. 34–44).
8. 王志民(Ван Чжжиминь). “一带一路”战略于中国外交走向 (Стратегия ОПОП и направление китайской дипломатии) / 志民王 (Чжжиминь Ван) // 中国浦东干部学院学报 (Вестник Пудунского института испол- нительного руководства). – 2016. – № 10(1). – 第76–82 页
9. Назарбаев Н.Ә. Нұр Отанның дамуында жаңа белес басталды. Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтің «Нұр Отан» партиясы Саяси кеңесінің кеңейтілген отырысында сөйлеген сөзі // Егемен Қазақстан. — № 21 — 18—қаңтар. — 2008.
10. Экономическое сотрудничество республики Казахстан и Китая в свете реализации программы новый шелковый путь.- 2016.- URL: <https://articlekz.com/article/20200> (қаралған уақыт: 10.06.2018)
11. Министерство коммерции Китайской Народной Республики.-2012.-URL: <http://www.mofcom.gov.cn/aarticle/i/dxfw/jlyd/201205/20120508104717.html> (қаралған уақыт: 10.05.2018)

12. Хафизова К.Ш. Китайская дипломатия в Центральной Азии (XIV-XIX вв.). Алматы: Ғылым, 1995. - 228 с.

13. 张新平(Чжан Синьпин) “一带一路”公共外交的目标、挑战与路径(Цель, вызов и путь народной дипломатии «Один пояс-один путь») 新平张(Синьпин Чжан) // 思想理论教育导刊(Ведущий журнал идеологического и теоретического образования). – 2016. – № 6. – 第79–83页(С. 79–83)

14. 王义桅(Ван Ичжи) 关于“一带一路”与中国外交的对话 (Диалог о инициативе «Один пояс-один путь» и китайской дипломатии) / 义桅王(Ичжи Ван) // 当代世界与社会主义(Современный мир и социализм). – 2015. – № 4. – 第5–80页(С. 5–80)

МРНТИ 11.15.65

Г.Р. Абсаттаров¹, Д.А. Нестереня¹

¹Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

ГЕНДЕРНАЯ ПОЛИТИКА КИТАЯ И МЕРЫ ПО БОРЬБЕ С ГЕНДЕРНЫМ НЕРАВЕНСТВОМ

Аннотация

В статье рассматривается гендерная политика Китая, которая взяла свое начало с образования КНР и заканчивая сегодняшним днем. Проводится анализ гендерного неравенства, который привел к таким последствиям, как гендерный дисбаланс, старение нации, малочисленность женского населения в политике или руководствующих должностях и в области образования. Охватывается проблема, введенной в 80-х годах XX века политики «планирования семьи», по которой семья могла иметь только одного ребенка, а также изменения, внесенные в нее в 2013 году, когда разрешилось иметь двух детей. Также, рассматривается пути преодоления гендерного неравенства.

Ключевые слова: гендерная политика, гендер, гендерное неравенство, гендерный дисбаланс, старение нации, китайские женщины.

Г.Р. Абсаттаров¹, Д.А. Нестереня¹

¹Абылайхан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлемдік тілдер университеті, Алматы, Қазақстан

ҚЫТАЙДЫҢ ГЕНДЕРЛІК САЯСАТЫ ЖӘНЕ ГЕНДЕРЛІК ТЕҢСІЗДІККЕ ҚАРСЫ ШАРАЛАР

Аңдатпа

Мақалада Қытайдың қалыптасуынан басталып, бүгінгі күнге дейінгі гендерлік саясаты талқыланады. Гендерлік теңсіздікке талдау жасай отырып, гендерлік теңсіздік, ұлттың қартаюуы, саясаттағы немесе басшылық лауазымдардағы әйелдердің аз болуы және білім беру саласында аз болуы сияқты салдарға алып келгені айтылады. XX ғасырдың 80-ші жылдарында енгізілген «отбасыны жоспарлау» мәселелері қамтылады, оған сәйкес 1 отбасының тек бір ғана баласы болуы мүмкіндігі, сонымен бірге 2013 жылы екі бала асырауға рұқсат берілгені туралы өзгерістер енгізілгені айтылады. Сонымен қатар гендерлік теңсіздікті женудің жолдарын қарастырады.

Түйін сөздер: гендерлік саясаты, гендер, гендерлік теңсіздік, гендерлік үйлесімсіздік, ұлттың қартаюуы, Қытай әйелдері.

¹Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
Almaty, Kazakhstan

GENDER POLICY OF CHINA AND MEASURES TO STRUGGLE GENDER INEQUALITY

Abstract

The article discusses the gender policy of China, which originated from the formation of the PRC and ending today. The analysis carried out of gender inequality, which led to such consequences as gender imbalance, aging of the nation, and small number of women in politics or leadership positions and in education. Considered the problem introduced in the 80s of the twentieth century, the policy of "family planning", according to which the family could have only one child, and the changes made to it in 2013, when it was allowed to have two children. It also looks at ways to overcome gender inequality.

Keywords: gender policy, gender, gender inequality, gender imbalance, aging of the nation, Chinese women.

В 1949 году была провозглашена Китайская Народная Республика. Коммунистическая Партия Китая во главе с Мао Цзэдуном энергично пропагандировала равенство мужчин и женщин, «державших половину неба». Женщины, наконец, стали равноправны мужчинам на законодательном уровне и в общественной жизни, таких как образование, профессия, политика и другое. Были сделаны важные шаги в общественном сознании о месте женщин в семье и обществе. «Политика реформ и открытости», начатая в Китае с 1978 года под предводительством Дэн Сяопина, имела свое влияние на все сферы жизни, включая и условия для улучшения жизни китайских женщин.

После начала развития рыночной экономики, семейные отношения перешли на второй план и все силы были переброшены в экономику. Это сказалось на положении женщин и матерей. Развитие экономики привело к проблеме трудоустройства женщин. Так как раньше в Китае была плановая экономика, а теперь переходила к рыночной, то мужчины использовали все свои знания и преимущества, полученные при плановой экономике. Некоторые женщины, не имея таких знаний и привилегий, не имели ценности как работники и были уволены. Но несмотря на то, что государство не принимало на работу женщин из-за страха упущенной выгоды, женщины стали заниматься индивидуальным предпринимательством. Происходило это в конце 70-х годов XX века, когда данную нишу никто из мужчин не занимал, и женщины-предпринимательницы стали появляться повсеместно.

В 1980 г. Китай подписал Конвенцию ООН об искоренении всех видов дискриминации женского населения; в 1990 году утвердил Соглашение об одинаковой заработной плате за один и тот же труд мужчин и женщин. На сегодняшний день уже имеется законодательная система защиты женщин и воздействие на гендерное равенство. В Конституции КНР и в законе «О гарантиях прав и интересов женщин» четко сказано, какое наказание ждет участников гендерного шовинизма.

Проблемой гендерного вопроса считается разный уровень образования среди женщин. В Китае выделяют 4 типа женщин:

- женщины с высшим образованием и хорошей работой, которые ведут активную общественно-политическую жизнь, но от которых также требуется показывать себя и в роли домохозяек [1];
- женщины с высшим образованием, но которых уволили в связи с корпоративной реструктуризацией и которые в дальнейшем так и не смогли найти работу [2];
- женщины, живущие в селе или деревне, и надеющиеся на свое высокое положение в клане, в результате чего им могли бы выделить работу [3];
- женщины, не имеющие высшего и полного среднего образования без каких-то социальных выплат, в основном это «женщины-работчие».

В начале XXI века высшее образование смогли получить не все женщины, так как присутствовала государственная монополия на образование; позже, было получено разрешение на открытие частных университетов, что, естественно, привлекло многих женщин, не только в плане учебы, но и в качестве трудоустройства. Но в отличающихся моделях учебных заведений, женщины представлены негармонично. К примеру, в классических университетах в конце 2000 г. в бакалавре женщин насчитывалось 39%, а в профильных институтах – 47,3%. Высшее образование могли

получить только в крупных городах, а в отдаленных районах и бедных селах высок процент женщин и детей, не получивших даже среднего образования [4].

Хоть женщины и работают на равных условиях с мужчинами, но их материальное положение ниже, чем у мужчин. Дополнительные доходы, такие как социальные блага или гарантии менее доступны женщинам, чем мужчинам. Заработная плата женщин отличается от зарплаты мужчин примерно на 24%, при этом, в маленьких городах эта разница еще больше. Китайская служба новостей утверждает, что в среднем женщины зарабатывают 4450 юаней в месяц (примерно 650 долларов США), что на 22,5% меньше чем средняя зарплата мужчин. Примерно 70% китайских служащих зарабатывают от 2000 до 6500 юаней за месяц работы. Причем, женщины обычно работают в низкооплачиваемых сферах, мужчин же больше там, где зарплата может составлять от 5000 юаней в месяц [5].

Женщины, пребывающие в политических кругах – важный критерий для получения равного положения между мужчинами и женщинами. Китайские женщины не так активны в политике, как в других сферах; у них есть право голоса, но они неэффективно пользуются им; показывают себя как пассивных участников в политических обсуждениях и дебатах, предпочитая отмалчиваться или же поддерживать ту или иную точку зрения коллег-мужчин [6]. Также, важную роль может играть то, что женщины, в отличие от мужчин, имеют меньше социального (связи) и политического (доверие, имидж, репутация) капиталов.

Заметным сдвигом является поощрение женских общественных организаций, которые помогают населению в социальной поддержке и государственных услугах. Такие организации ведут работу в разных областях: борются за равную социальную роль мужчины и женщины в обществе, выявляют нарушения в данном направлении; анализируют причины гендерного дисбаланса и ищут пути улучшения ситуации; занимаются продвижением и поддержкой женщин в систему власти от местной до государственной ступеней; оказание помощи женщинам, которые находятся в тяжелой жизненной ситуации; решают экологические проблемы и призывают людей присоединиться; помогают женщинам и детям в решении проблем здоровья и образования; защищают женщин, терпевших унижения и насилие; ведут образовательную и благотворительную работы и другое [7].

Важной составляющей гендерной проблемы является начатая с 1980-х годов политика «планирования семьи», а именно «одна семья – один ребенок», по которой у каждой семьи может быть только один ребенок. С традиционных времен, родители всегда хотели, чтобы родился мальчик как наследник и будущий глава семьи. В современное время в условиях политики «одного ребенка» предпочитают оставить будущего сына, и отказываются от будущей дочки различными способами – от аборт до убийства своих новорожденных детей. Международное общество планирования семьи приводит сведения, что ежегодно в Китае делают 7 миллионов абортов, из которых 70% - по половому признаку. Таким образом, умирают, даже еще не родившись - 5 миллионов девочек! Исследователи из ООН сообщают, что в ближайшие годы в Китае мужское население может превысить женское еще на 60 миллионов человек. Это число мужчин, которым могут не достаться невесты, равно населению такой страны как Франция [8]. То есть, политика «планирования семьи» за несколько десятков лет «добилась» ужасающего гендерного дисбаланса. Также в результате этой политики «одного ребенка» идет старение нации, когда работоспособного населения просто не хватает. На конец 2019 года население КНР составляло 1 млрд. 408 млн. человек. Число мужского населения на 31 декабря 2019 года примерно составляет 731 350 272 человек (51,9%); число женщин – 677 176 177 человек (48,1%) [9].

Многие специалисты предсказывают Китаю, что дальнейшее перенаселение, гендерный дисбаланс и старение нации могут пошатнуть благоприятное мировое положение Китая. Но руководство страны прикладывает немало усилий для преодоления данных проблем. Правительство Китая поставило себе цель – разобраться с гендерным дисбалансом в течение 12-13 лет, чтобы к 2030 году в стране стало одинаковое соотношение мужчин и женщин. Государственный Совет КНР опубликовал государственную программу по росту населения на 2016-2030 года. Согласно программе, в 2015 году соотношение новорожденных девочек к мальчикам составляло 100:113. К 2030 году планируют полностью стабилизировать ситуацию, с пропорцией 100:106. Хотя руководством и проводились некоторые послабления в ходе политики «одного ребенка», как например, поправка 2013 года, соответственно которой родить второго ребенка разрешалось семейным парам, где один из супругов является единственным ребенком у своих родителей, но это не

привело к значительным результатам, так как можно увидеть, что в Китае и дальше просматривается половая диспропорция.

Правительство приняло закон о двух детях не только из-за дисбаланса полов, но и из-за недостатка трудоспособного населения. Часть людских ресурсов с каждым годом уменьшается все быстрее, так что в будущем может сложиться ситуация, что в стране некому будет работать, а также ухаживать за более старшим поколением. Число пожилых людей в стране насчитывается более 230 миллионов человек. Трудоспособного же населения примерно 900 миллионов человек, из них только 100 миллионов обладают высшим образованием или профессиональной квалификацией.

Сложность еще в том, что, несмотря на разрешение от властей рожать второго ребенка, первоначальная установка государства об одном ребенке так крепко засела в головах у народа, что китайцы не торопятся этого делать. Один ребенок для среднестатистической семьи в Китае – самый лучший вариант, так как все знают, что воспитать и выучить одного ребенка стоит немалых ресурсов и затрат. Стоит также сказать, что и сам первый ребенок не хочет братика или сестренку. В Китае распространен феномен под названием «культ маленького императора». Родители, исполняя все капризы ребенка, покупают ему многочисленные подарки. Когда ребенок становится взрослым человеком, его самооценка слишком завышена, и он уверен, что деньгами всего можно добиться. Таким образом, и вырастают «маленькие императоры», зацикленные на деньгах и, думая, что мир крутится вокруг них. Так как ребенок требует многих средств, то государство должно реформировать область социального обеспечения, ввести льготы или пособия семьям, у которых два или более ребенка.

Но, несмотря на то, что закон о втором ребенке был принят народом не с таким большим энтузиазмом, китайские новостные порталы отмечают, что в Китае в 2017 году гендерная диспропорция стала сокращаться. По сведениям Государственного статистического управления КНР, к концу 2017 года число мужчин было больше женщин на 32,66 миллионов человек, что является хорошим показателем, если сравнивать его с показателем 2016 года, когда мужчин было больше на 33,59 миллионов человек. Руководство страны подчеркивало, что такой результат получился благодаря «политике второго ребенка», вследствие чего было уменьшено число аборт, направленных против будущих девочек. [10]. Правительству страны нужно принять как можно больше дополнительных условий, таких как сокращение налогов или предоставление каких-либо льгот семьям, которые могли бы покрыть расходы на рождение и воспитание еще одного ребенка. Это могло бы заинтересовать пары в рождении второго ребенка, тем самым, будет оказана помощь и содействие стране в решении проблем, связанных со старением населения и обеспечения страны трудоспособными ресурсами.

Также, положение женщин изменилось и в профессиональной подготовке. Можно взять в пример военное дело. Хотя это и считается мужским занятием, но уже с 1927 года, когда были созданы первые партизанские отряды коммунистической "Красной армии" (которая впоследствии стала называться – Народно-освободительная армия Китая (НОАК)), в которых и женщины могли приниматься на военную службу. Принятие на службу позволяло женщинам становится членами Коммунистической Партии, что также открывало дальнейший карьерный рост. Женщины посвящают себя армии по социально-экономическим причинам: отсутствие работы в других сферах деятельности; хорошая заработная плата в военной сфере; социальные льготы, выделяемые для военнослужащих; возможность рано выйти на пенсию и получать более высокие пенсионные выплаты; возможность подняться по карьерной лестнице. По сведениям информационного агентства Синьхуа, женщины, служащие в НОАК, составляют 7,5% от общего числа военнослужащих. КНР является одной из стран в мире с самым высоким численным показателем женщин-военнослужащих.

В 1995 году на Всемирной конференции по положению женщин была принята Пекинская декларация, в которой говорилось, что для обеспечения успеха, должного принятия решений и поддержке народа, в органах власти минимум 30% женщин должны занимать руководящие посты [11]. Руководство страны понимало, что без женщин нельзя поднять страну на новый уровень, так как именно они «держат вторую половину Неба» и что они также, наравне с мужчинами, могут внести свой вклад в развитии страны, и ситуация с руководящими структурами начала меняться. Уже к 2015 году доля женщин, занимающих руководящие должности в государственных органах Китая и компаниях составила 25%. В 2016 же году, этот показатель увеличился на 5% и стал составлять 30%, тогда как средний мировой показатель составил 24%. По сведениям китайских СМИ, по доле женщин в руководящих структурах, КНР занимает 12 место среди 36 стран мира, являющимися странами с

сильными экономистами. Китайские эксперты из международной консалтинговой компании Grant Thornton подготовили доклад, в котором указывается, что в 2015 году в Китае 25% частных компаний не имели в своем руководстве ни единой представительницы прекрасного пола; но через год, данное число уменьшилось до 16%.

В современное время, женщины в Китае стали играть все более активное участие в жизни страны. В начале 2000-х годов показатель занятости женщин в КНР составил 56%, что поставило страну на первое место в мире по этому коэффициенту; 41% составил кадровых женщин-работниц; примерно 20% составляли женщины-предпринимательницы [12]. И с каждым годом, все эти показатели меняются в лучшую сторону.

Из всего вышесказанного, можно сделать вывод, что власти и сами жители КНР предпринимают попытки для гендерного равенства. Может, некоторые методы не так эффективны, как хотелось бы, но главное, что предпринимаются хоть какие-то действия, которые приводят к малым результатам. Власти и сам народ понимают, что нужно идти в ногу со временем, если хотят, чтобы их страна как можно дольше оставалась на лидирующих позициях в мире.

Список использованной литературы:

1. Ян Цзинзуй. Новые женские политические пути // Журнал Пекинского технического университета. Серия Общественные науки, 2008. № 1. С. 57—60.
2. Liu Xiahui, Mo Rong. Study on Reform of SOEs Reemployment // National Economic Research Institute, China Reform Foundation, p. 40—42.
3. Фо Цуйлян. Исследование политического участия женщин в социальстве // Журнал Нинбоской муниципальной партии КПК. 2008. № 5. С. 119—123.
4. Антонова А. В. Основные направления правового регулирования положения женщин в Китае: история и современность / А. В. Антонова // Вестник НГУ. Сер. История, филология. 2008. - Т.7, №4. - С. 52 - 56.
5. Payment gap by gender narrowest in first-tier cities: report. Интернет ресурс. URL: <http://www.ecns.cn/cns-wire/2016/11-11/233644.shtml>.
6. Крах стеклянного потолка в политической сфере. Интернет ресурс. // Сайт газеты «Жэньминь жибао». URL: <http://www.politics.people.com.cn/GB/1025/12783576.html>.
7. Чэнь Цюн. Современное положение женщин в строительстве общества. Пекин: издательство - Социальная литература. 2011. – с. 98.
8. Народонаселение. Интернет ресурс. URL: <http://www.un.org/ru/sections/issues-depth/population/>.
9. Население Китая. Countrymeters. Интернет-ресурс. URL: https://countrymeters.info/ru/China#population_2019
10. 致同调查：中国内地企业女性高管占比上升. Интернетресурс. URL: <http://news.10jqka.com.cn/20160307/c588354187.shtml>.
11. Пекинская декларация. Интернет ресурс. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/womdecl.shtml.
12. Гендерная политика в Китае: женщины держат половину Неба. Интернет ресурс. URL: https://www.ukrinform.ru/rubric-other_news/588984-zeodetobs_rpmfylb_ch_lyfbe_tsoeyoshch_dettsbf_rpmrchyoh_oevb_659761.html.

Кемали Е.С.¹

¹Центр Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК

ЗАЩИТА ПРАВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ - ДЕЛО ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВАЖНОСТИ

Аннотация

Защита прав человека, в том числе прав предпринимателей в нашей стране имеет очень большое значение. Это обусловлено тем, согласно Конституции страны Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы.

Для нашего государства, в связи с переходом на рыночную экономику, одним из приоритетных направлений стала не только защита прав и законные интересы гражданина, но и прав предпринимателей. Предпринимательство является неотъемлемой частью любой развитой экономики. Права предпринимателей - это одно из основных гражданских прав граждан и юридических лиц, осуществляющих данную деятельность.

В связи с этим в Республике Казахстан существует институт омбудсмена – уполномоченного по права человека и бизнес-омбудсмена. Поэтому в данной статье автор раскрывает становление и развитие данного института, его значение для защиты прав человека и нормального функционирования экономики.

Ключевые слова: права человека, права предпринимателей, уполномоченный по правам человека, омбудсман, бизнес-омбудсмен, конституционная защита прав, нормативные акты, нарушение прав.

Е.С. Кемали¹

¹Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы
с.Косшы, Акмола облысы

КӘСІПКЕРЛЕР ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУ - МЕМЛЕКЕТТІК МАҢЫЗДЫ ІС

Аңдатпа

Адам құқықтарын, оның ішінде біздің елдегі кәсіпкерлердің құқығын қорғау өте маңызды. Біздің елдің Конституциясына сәйкес Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде бекітеді, оның ең жоғары құндылықтары - адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары.

Мемлекетіміздің нарықтық экономикаға көшуге байланысты басым бағыттардың бірі азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау ғана емес, сонымен қатар кәсіпкерлердің де құқықтары болып табылады.

Кәсіпкерлік кез келген дамыған елдің экономикасының ажырамас бөлігі болып табылады. Кәсіпкерлердің құқығы - бұл қызметпен айналысатын азаматтар мен заңды тұлғалардың негізгі азаматтық құқықтарының бірі.

Осыған байланысты, Қазақстан Республикасында омбудсмен институты - адам құқықтары жөніндегі уәкілі және бизнес-омбудсмен жұмыс істейді. Сондықтан, автор мақалада осы институттың қалыптасуы мен дамуын, оның адам құқықтарын қорғаудағы және экономиканың қалыпты қызмет етудегі маңыздылығын ашып жазған.

Кілтті сөздер: адам құқықтары, кәсіпкерлердің құқықтары, адам құқықтары жөніндегі уәкіл, омбудсмен, бизнес-омбудсмен, құқықтардың конституциялық қорғалуы, нормативтік актілер, құқықтардың бұзылуы.

¹Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan
Kosshy, Akmola region

ENTREPRENEURIAL PROTECTION - CASE OF STATE IMPORTANCE

Abstract

The protection of human rights, including the rights of entrepreneurs in our country, is very important. This is due to the fact that, in accordance with the Constitution of the country, the Republic of Kazakhstan affirms itself as a democratic, secular, legal and social state, the highest values of which are a person, his life, rights and freedoms.

For our state in connection with the transition to a market economy, one of the priority areas has become not only the protection of the rights and legitimate interests of the citizen, but also the rights of entrepreneurs.

Entrepreneurship is an integral part of any developed economy. The rights of entrepreneurs is one of the basic civil rights of citizens and legal entities engaged in this activity.

In this regard, in the Republic of Kazakhstan there is an ombudsman institution - an ombudsman and a business ombudsman. Therefore, in this article, the author reveals the formation and development of this institution, its importance for the protection of human rights and the normal functioning of the economy.

Keywords: corruption, public service, public servant, anti-corruption, bribery, higher education institution, corruption in education

В Конституции Республики закреплено, что Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. Республика подтвердила, что, провозглашая права человека высшей ценностью, создает условия для самореализации гражданином своих прав, что каждый имеет право на свободу экономической деятельности и свободное использование своего имущества для любой законной предпринимательской деятельности[1].

Идея создания правового механизма, гарантирующего надлежащую защиту прав гражданина, в том числе предпринимателей от неправомерных действий (бездействий) чиновников, была популярна во все времена. Одним из таких специфических государственных органов во многих странах является институт омбудсмана.

Ombudsman – от шведского языка, специальное должностное лицо, контролирующее соблюдение прав человека разного рода административными органами. В России и Казахстане, как правило, чаще используют термин «омбудсмен».

Впервые должность «парламентского омбудсмана» была учреждена в Швеции в 1809 году, который в дальнейшем проложил себе дорогу не только в скандинавских странах, но под различным названием прочно утвердился во многих континентах. В частности, как парламентский уполномоченный, защитник народа, медиатор, представитель по правам граждан, уполномоченный по правам человека и т.д.

Международные организации – ООН и ее специализированные органы - ОБСЕ, Совет Европы – рассматривают создание института омбудсмана, как одно из важнейших условий формирования институтов демократии, обеспечения эффективной связи между государственными структурами и гражданским обществом. Институт омбудсмана был введен и в систему органов ЕС – независимый контрольный орган для расследования нарушений порядка управления в деятельности других институтов, органов, учреждений Союза.

После распада Союза институт омбудсмана начал учреждаться почти во всех странах СНГ и Балтии, где данная должность также стала называться по-разному. При всем разнообразии в наименованиях, термин «омбудсмен» является собирательным и представляет собой образ специальной службы, которая выражает одно – защиту прав человека от произвола и злоупотребления властью со стороны чиновников в государстве.

Институт омбудсмана во многих странах органично вписался в действующую систему защиты прав граждан, и ни в коей мере не препятствует использованию иных каналов восстановления справедливости.

Омбудсман, как защитник гражданских прав охраняет как публичные, так и личные интересы, частную сферу жизни, поэтому должен быть политически независимым и обладать широкой юрисдикцией. Омбудсман защищает и те права, которые не получили конституционного или законодательного закрепления, поскольку может руководствоваться не только правовыми нормами и принципами, но и действовать исходя из моральных соображений и идеалов справедливости. Институт омбудсмана гарантирует возможность обращения с жалобой наиболее незащищенным членам общества.

В Казахстане, с обретением независимости законодательное провозглашение, практическое обеспечение и защита прав человека стало одной из актуальных задач государства. С целью усиления государственных и общественных механизмов поддержки и защиты прав человека впервые Указом от 12 февраля 1994 года была создана Комиссия по правам человека при Президенте Республики Казахстан. После, в рамках проекта ПРООН, обладающего большим потенциалом по положительному воздействию на ситуацию с правами человека, началась подготовка по созданию национального института по правам человека – института омбудсмана.

Первоначально Комиссией по правам человека при Президенте РК было принято решение подготовить проект Закона об омбудсмане. Подготовленный законопроект при поддержке ПРООН и ОБСЕ обсуждался на международных научно-практических конференциях, где зарубежными экспертами в целом получил положительную оценку. Позже в январе 2000 года для окончательного решения уже Администрацией Президента была создана рабочая группа в составе Абдильдина Ж.М., Башимова М.С., Журсимбаева С.К., Нурпеисова Е.К. и Федотовой З.Л.

Однако, впоследствии должность Уполномоченного **по правам человека была учреждена Указом Президента от 19 сентября 2002 г. № 947**, деятельность которого обеспечивается Национальным Центром по правам человека. Принятие Указа Президента свидетельствовало о выборе Казахстаном особой, правительственной модели.

Опыт развитых стран, наиболее успешно реализующих данный институт, подтверждает, что Уполномоченный по правам человека должен быть эффективным органом, примиряющим и сглаживающим существующие социальные противоречия вполне демократичным способом. Этот институт, должен иметь политическую поддержку парламента и непосредственно защищать гражданина от произвола власти, не обязывая его начинать дорогостоящее и сложное судебное разбирательство. Легитимный омбудсман, имеющий свою нишу, свое политическое пространство, должен сотрудничать с государственными органами для достижения баланса публичных и частных интересов.

Омбудсман – это демократический институт народа, правового государства, поэтому не оставляя гражданина беззащитным должен убеждать представителей власти в том, что они обязаны действовать в рамках правового государства. И только после систематических и твердых усилий, если не получается, тогда он принимает более конкретные меры в пределах предоставленных ему полномочий.

В принципе подобные национальные учреждения должны соответствовать Парижским принципам, чем обеспечивается их независимость, демократичность, которые пользуются достаточным доверием международного сообщества. В Парижских принципах подчеркивается, что независимость омбудсманов определяется через процедуру назначения и отстранения от должности; порядок и критерии назначения, длительность пребывания в должности, причины и процедуры отстранения от должности, привилегии и иммунитеты. Кроме того, в разных странах институт омбудсмана создается как на национальном уровне, так и на уровне регионов, а также могут вводиться должности «специализированных» омбудсманов, то есть работающих по конкретным направлениям защиты прав человека (по делам военнослужащих, по проблемам гендерной дискриминации, бизнес-омбудсман т.п.) [2].

Так в России должность Уполномоченного по правам человека закреплена в Конституции страны и отнесена к ведению Государственной Думы, назначение и освобождение которого решается в соответствии с федеральным конституционным законом. Уполномоченный при осуществлении своих полномочий независим и неподотчетен каким-либо государственным органам и должностным лицам.

17 апреля 2015 г. вступил в силу закон, которым впервые на федеральном уровне закреплён порядок назначения, функционирования, права и обязанности уполномоченных по правам человека в субъектах РФ. Теперь на федеральном уровне установлен набор базовых прав омбудсменов, с

которыми государственные органы в любом случае будут обязаны считаться. Назначать на должность регионального омбудсмена могут законодательные (представительные) органы государственной власти субъектов РФ. Региональный омбудсмен при осуществлении своих полномочий независим от каких-либо государственных органов и должностных лиц[3].

Указом Президента РФ от 22.06.2012 № 879 также был создан институт уполномоченного при Президенте РФ по защите прав предпринимателей, для разрешения ситуации, связанные с нарушением их прав и законных интересов, особенно в тех случаях, когда имеют место административные барьеры, бюрократическое давление, коррупционные проявления со стороны органов государственной власти и их должностных лиц. Уполномоченный по защите прав предпринимателей -назначаемый Президентом РФ государственный гражданский служащий, который отвечает за организацию работы по внесудебному восстановлению нарушенных государственными органами прав бизнесменов, урегулировании возникающих споров между бизнесом и органами власти.

Президент РФ В. Путин на встрече с региональными уполномоченными по правам человека заявил: «Необходимо, чтобы уполномоченные по правам человека работали во всех регионах страны. Это особая структура, которая независима от органов власти и наделена государством высокой миссией – поддерживать и отстаивать права человека. Мы все должны понимать, насколько важна работа этого сообщества, которое руководствуется исключительно интересами людей и защищает их права, опираясь на свои полномочия, закон и на свою совесть.

Перед институтом уполномоченного по защите прав предпринимателей стоит задача не только в защите прав и законных интересов предпринимателей. Но также для эффективной работы уполномоченный должен обеспечивать связь между властью и бизнесом, стремиться создавать благоприятные условия для развития субъектов предпринимательской деятельности» [4]».

В Казахстане, в связи с переходом на рыночную экономику одним из приоритетных направлений нашего государства также стала защита прав предпринимателей, поскольку предпринимательство является неотъемлемой частью любой развитой экономики. Права предпринимателей - это одно из основных гражданских прав граждан и юридических лиц, осуществляющих данную деятельность.

Необходимо учесть, что в практике используются два термина, неравнозначные по смыслу «защита» и «охрана» интересов предпринимателей. На самом деле смысл по закону совершенно разный. Под охраной прав понимаются различные меры, которые способствуют реализации интересов предпринимателя. Для этого существует так называемая правовая охрана. То есть целый ряд норм и законов, которые запрещают или ограничивают определенные действия в отношении предпринимателя. Это помогает в профилактике правонарушений. Предприниматели имеют широкий спектр различных прав и интересов, которые охраняет закон.

А вот защита прав подразумевает ряд мер последовательного и продуманного характера и механизмов, закрепленных законом, которые помогают в восстановлении нарушенных интересов предпринимателей. Для этого законом закреплено ряд форм защиты интересов с использованием различных специальных способов. Соответственно, законом определено наказание для тех субъектов отношений, которые допустили нарушения прав и законных интересов предпринимателя[5].

В настоящее время в стране существуют нормативные правовые акты, достаточно обеспечивающие полноценную защиту прав предпринимателей.

Правовой статус Уполномоченного по защите прав предпринимателей Казахстана регулируется Предпринимательским кодексом Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V ЗРК. Уполномоченным по защите прав предпринимателей Казахстана является лицо, назначаемое на должность распоряжением Президента Республики Казахстан в целях представления, обеспечения и защиты прав и законных интересов субъектов предпринимательства в государственных органах, а равно в защиту интересов предпринимательского сообщества.

В функции бизнес-омбудсмена в Казахстане в соответствии со статьей 309 Предпринимательского кодекса входят представление, обеспечение, защита прав и законных интересов субъектов предпринимательства в государственных органах и иных организациях Республики Казахстан; рассмотрение обращения субъектов предпринимательства; запрашивание у государственных органов (должностных лиц) информации, документов и материалов, затрагивающих права и обязанности субъектов предпринимательства; обращение в суд с иском (заявлением) в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан; принятие иных законных мер,

направленных на восстановление нарушенных прав и законных интересов субъектов предпринимательства.

Уполномоченный по защите прав предпринимателей Казахстана подотчетен Президенту Республики Казахстан. Никто не вправе возлагать на Уполномоченного по защите прав предпринимателей Казахстана функции, не предусмотренные указанным Кодексом. Какое-либо незаконное вмешательство в деятельность Уполномоченного по защите прав предпринимателей Казахстана не допускается. На период осуществления своих полномочий Уполномоченный по защите прав предпринимателей Казахстана приостанавливает свое членство в политических партиях и иных общественных объединениях.

Уполномоченный по защите прав предпринимателей Казахстана ежегодно представляет Президенту Республики Казахстан доклад о результатах проделанной работы по защите прав предпринимателей, который размещается в средствах массовой информации. Деятельность Уполномоченного по защите прав предпринимателей Казахстана обеспечивается Национальной палатой.

Положением об аппарате Уполномоченного по защите прав предпринимателей Казахстана 14 марта 2016 года определен статус аппарата Уполномоченного по защите прав предпринимателей Казахстана, порядок его работы и взаимодействия с Национальной палатой предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен», палатами предпринимателей областей, города республиканского значения и столицы, другими лицами и организациями любой формы собственности. Руководителем аппарата Уполномоченного по защите прав предпринимателей Казахстана является член Правления Национальной палаты, курирующий деятельность Национальной палаты по линии правовой защиты бизнеса, по должности.

Аппарат состоит из структурных подразделений Национальной палаты и соответствующих Региональных палат, которые в силу возложенных задач и функций обеспечивают деятельность Уполномоченного по защите прав предпринимателей Казахстана[5].

Кроме этого, для защиты интересов бизнеса Генеральной прокуратурой Республики Казахстан с Национальной палатой предпринимателей заключен Меморандум о сотрудничестве и подписан совместный план мероприятий.

В частности, планом предусмотрено создание рабочих групп по выработке единого подхода для разрешения системных проблем предпринимателей по их обращениям; разработка Карты проблем предпринимателей, и др. мероприятия. Аналогичные документы с органами прокуратуры подписаны и во всех областях, городов Астаны и Алматы.

Теперь каждый предприниматель вне зависимости от региона ведения бизнеса имеет возможность обратиться с вопросом правового характера посредством видеоконференции к руководителям прокуратур областей и Генеральной прокуратуры Республики Казахстан.

За последние годы казахстанский законодатель существенно расширил спектр правовых гарантий защиты субъектов предпринимательства, расширяя и совершенствуя их и формируя позитивную практику их правоприменения. Вместе с тем, одной из главных проблем для предпринимателей на сегодня остается сфера уголовного процесса, выражающихся в незаконном уголовном преследовании.

В целях выявления основных закономерностей и проблем в соблюдении прав и интересов предпринимателей в уголовном процессе Академией правоохранительных органов был осуществлен анализ преступлений, подследственных и находящихся в производстве Службы экономических расследований Комитета по финансовому мониторингу Министерства финансов РК. Исследование показало, что нередки факты преждевременное и необоснованной регистрации экономических и иных преступлений по рапортам оперативных сотрудников.

В настоящее время для окончательного наведения порядка в этом вопросе Генеральной прокуратурой принимаются дополнительные меры, исключающие от необоснованного привлечения к уголовной ответственности добросовестных предпринимателей.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан.- Алматы. ТОО «LEM». - 1995. - 81 с.
2. Журсимбаев С.К. Казахстанскому омбудсману достойный статус.zakonkz Право. Аналитика. от 8 мая 2019 г.
3. Филимонов А. Уполномоченные по правам человека в субъектах РФ: новые статус и полномочия. 27 апреля 2015 г.

4. Встреча Президента РФ Владимира Путина с федеральными и региональными омбудсменами. Интернет-ресурс: <https://teploe.bezformata.com/listnews/prinyal>.
5. Матузов Н.И. Правовая система и личность. Саратов. 1987. – С.130-131; Защита прав предпринимателей. Источник: <https://newbusiness.su/zashhita-prav-predprinimatelej.html>.
6. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V ЗРК.ИПС «Адилет».

МРНТИ 11.15.81

A.K. Kurmangali¹, A.T. Baiturbayeva¹

¹Abai Kazakh National University

POLITOLOGICAL FACTORS OF FORMATION OF LEADERSHIP

Abstract

In political management practice, the formation of the image of a politician begins with the development of a preliminary program of action, which is determined by elections. To create such a program, the contingent is carefully studied or (as it is commonly called in political science literature) the “target audience” of a political image. This process occurs using various sociological and socio-psychological technologies for analyzing representations, opinions and other manifestations of mass consciousness, conducting expert surveys, observation focus groups, etc. Using these methods, the so-called “ideal image” of a given audience is calculated.

The specific directions of knowledge are studied by the corresponding varieties of political image. The political image, on the one hand, has much in common with the objects of political cognition, on the other, it corresponds to the principles of a systematic classification of political knowledge.

Keywords: image, political leadership, power, problem, position.

A.Қ. Құрманғали¹, А.Т. Байтурбаева¹

¹Абай атындағы Каз ҰПУ

КӨШБАСШЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ САЯСИ ФАКТОРЛАРЫ

Аннотация

Саяси басқару практикасында саясаткердің имиджін қалыптастыру сайлаумен анықталған алдын-ала іс-қимыл бағдарламасын жасаудан басталады. Мұндай бағдарламаны құру үшін контингент мұқият зерделенеді немесе саяси имидждің «мақсатты аудиториясы» (саяси ғылымдар әдебиетінде аталатындай). Бұл процесс әртүрлі бұқаралық сананың көріністерін, пікірлерін және басқа көріністерін талдауға, сараптамалық сауалнамаларды, фокус-топтарға және т.б. бақылау үшін әртүрлі әлеуметтік және әлеуметтік-психологиялық технологияларды қолдану арқылы жүреді. Осы жоғарыда аталған әдістерді қолдану арқылы, зерттеуге берілген аудиторияның «идеалды бейнесі» есепке алынады.

Білімнің нақты бағыттары саяси имидждің сәйкес тармақтары бойынша зерттеледі. Саяси имидж, бір жағынан, саяси танымның объектілерімен көп ұқсас келеді, екінші жағынан, ол саяси ғылымды жүйелеу және жіктеу қағидаларына дәлме-дәл сәйкес келеді.

Түйін сөздер: имидж, саяси көшбасшылық, билік, мәселе, қызмет.

А.К. Курмангали¹, А.Т. Байтурбаева¹

¹КазНПУ им. Абая

ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИДЕРСТВА

Аннотация

В политической практике управления, формирование имиджа политика начинается с разработки предварительной программы действий, которая определяется выборами. Для создания такой программы тщательно изучается контингент или (как принято называть в политологической литературе) «целевая аудитория» политического имиджа. Этот процесс происходит с использованием различных социологических и социально-психологических технологий анализа представлений, мнений и других проявлений массового сознания, проведения экспертных опросов, фокус-групп наблюдения и т.п. С помощью этих методов рассчитывается так называемый «идеальный образ» данной аудитории.

Конкретные направления знания изучают соответствующие разновидности политического имиджа. Политический имидж, с одной стороны, имеет много общего с объектами политического познания, с другой – соответствует принципам системной классификации политических знаний.

Ключевые слова: имидж, политическое лидерство, власть, проблема, должность.

Political science factors of leader formation make it possible to determine and substantiate the main political technological schemes to maintain a balance of interests in foreign and domestic politics. In this regard, the further implementation of political, socio-economic and cultural transformations, concern for improving the welfare of the population (regularly analyze and optimize the public image of the leader; conducting public speaking trainings, psycho-linguistic examination of the texts of the leader's speeches, their correlation, depend on them) with a specific political context; the constant implementation of individual programs for meetings of the leader with voters, representatives of the media, business, cultural and political elites, visits to regions, etc.), with which you can carry out further political modernization and crisis-free management.

In this regard, the study of the political perspective of the image of a leader is a purposefully constructed structure. It reflects the perception of political, psychophysiological, social and other criteria of personality and activity of a political leader. The image is formed and functions only as a result and / or the process of relations of the political leader with groups, adapting to the socio-political field, and changes under the influence of external and internal factors.

As you know, political leadership is a hot topic in modern political science. In theoretical terms, it addresses the decision in the scientific literature on the role of the individual in history, on the boundaries and possibilities of the influence of political figures on the historical process. Today it is one of the constituent parts of the political process, which is confirmed, for example, by the next wave of actualization of the indicated problem, that is, the problem of clarifying “the situation determines the policy or it is the situation”. In the research literature, the theoretical unresolvedness and complexity of assessments of this aspect leave room for its further development. Thus, new trends in this direction are noticeable thanks to the hypothesis of the “planned history” of A. Zinoviev. According to the researcher, “we live in an era of planned history.” This time is characterized by an unprecedented increased role of political figures in the construction of social and political systems and a change in the quality of their participation in the historical process.

Despite the fact that today there are two main approaches to the definition of the concept of “image”. The first is historical. His supporters tend to believe that it has always existed. The concept of “image” is associated with the development of statehood, because it was not by chance that it was reflected even in the nicknames of kings and rulers (for example, Yaroslav the Wise, Charles the Great, etc.). Supporters of the second opinion are convinced that the time the concept “image” appeared was connected with the beginning of the 20th century. It was during this period that mass production of various types of mass media and, in particular, television, appeared and developed everywhere at a rapid pace. The 21st century, like the previous one, is the time of the creation of political idols. This can explain the need for conscious design of what others need.

In accordance with our point of view, it is advisable to talk about the close relationship of political leadership and the image of a political leader. First, let's clarify what is political leadership in general.

First, wherever groups arise, leadership appears. One researcher noted that "leadership is as old as humanity." It is universal and inevitable. It exists everywhere: in large and small organizations, in business and in religion, in trade unions and charitable organizations, in campaigns and universities. "Any leadership is a group phenomenon. "There cannot be a single leader, a leader" in his own right, "without communication with his followers."

Secondly, leadership can be considered from the point of view of managerial status, a social position related to the adoption of certain decisions. This understanding of leadership stems from a structurally functional approach that considers society as a complex, hierarchically organized mechanism with its own system of social positions and roles. Occupation in this system of certain niches depends on the performance of certain managerial functions, which, in turn, gives a person the status of a leader. If you take into account this opinion, the leader is a kind of symbol of community and a model of the political behavior of the group. As a rule, his nomination takes place mainly spontaneously from below and then is accepted by followers.

Thirdly, political leadership is a constant priority and legitimate influence of one or more persons who occupy power positions on the whole society, organization or group. So, in the opinion of J. Blondel, political leadership is "power, because it consists in the ability of one person (or several persons), who are "on top", to force others to do something positive or negative that they would not do either ultimately could not do at all. But, of course, leadership is not every kind of government. Leadership is top-down power." [1, P. 156].

Therefore, according to Blondel's theory, the differences between "natural" and "artificial" structures tend to increase, since the policies of the latter are addressed to a large extent to the whole of society, and not to representatives of its individual part. This paradigm of "artificial" structures gives politics a "national" character. And by this they contribute to the struggle of political leaders with narrow-group trends, which is so inherent in "natural" structures. Nevertheless, "artificial" structures far from always can provide the same strong loyalty that is characteristic of "natural" structures. In the emerging conflict between "natural" and "artificial" structures, citizens may be more likely to cast their votes for the political image of those leaders who represent "natural" structures, and not state ones, despite the fact that these may be formal organizations provided for constitutional, or informal, such as political parties or interest groups.

However, this definition of political leadership is not the only one. However, it seems to us heuristic, especially when analyzing leadership in macrosocial groups. In this case, it represents a kind of intervention of power relations in the communicative process of large social communities.

The interaction of leadership as a specific mode of behavior (that is, the fulfillment of a role) and leadership as a "top" position (that is, possession of this status) is accompanied by the appearance of two problems. The first of them is connected with real leadership, which should be separated from formal (holding a position). In the theory of political leadership, occupation of a certain position which is usually called "positional". Leadership itself becomes a characteristic of real power and is called "behavioral". It is only partly the product of an occupied position.

The second type of problem is related to the fact that a positional leader is easy to detect, but it is more difficult to identify a behavioral leader. Although, despite these difficulties, in both cases, leadership is associated with power, because a leader (in a behavioral sense) is a person who has the ultimate influence on changes in the course of events. In addition, even Machiavelli pointed out that it is much more difficult to be able to hold than to conquer. To achieve this goal, something more is required than status. In reality, the formal position and real power, the practical ones always interact.

As already mentioned above, all modern concepts of leadership have a common feature: they recognize the fact of the influence of one or more individuals on most people. But what does it mean to "influence"? Influence is represented, for example, as the priority behavior of one subject, which changes the behavior of another.

Of course, such an understanding of "leadership" is not limited only to the interpretation of the concept of "influence". This process is aimed at joint actions and means that all its participants strive to achieve common goals. According to S. Djibb, J. Julian and E. Hollander, "the influence of a leader implies his positive assistance in achieving shared goals" [2, P. 91].

Thus, all participants in such a process of creating "leadership" (by "act of leadership" we mean "action, an act of a leader") imply interpersonal interaction. Therefore, leadership should be defined as one of the types of interpersonal interaction for realizing common goals.

The act of leadership is a combination of four factors that are constantly in interaction and mutual influence. Firstly, the leader's personality is the sum of his characteristic abilities and capabilities related to

target skills. Secondly, his comrades-in-arms (and therefore followers) also have corresponding abilities, personal characteristics, and opportunities to achieve goals. Thirdly, a situation that contributes to the development of this process of interaction. Fourth, the task that interacting individuals are trying to solve. Consequently, the leadership process occurs only within a certain group of people. The leader is a person who takes a specific position in it and fulfills his role to achieve the goals of the group.

As the historical experience of the development of our state shows, leadership problems are closely interconnected with solving the issue of the source of influence and power of the leader. It is enough to give an example from the life of the corporate community. A parent organization appoints a person as the head of one of its units. This means that such a person takes power into his own hands and, of course, will influence the rest of the members of this group. This type of power, as well as the reasons for its emergence, the nature and relations between the bearer and non-bearers of power will radically differ from similar ones that take place in a voluntary union or association.

All this, in our opinion, means that leadership and power, in addition to common features, have certain differences. Most clearly, these differences are manifested in relation to those led to power and the person who embodies it. It is possible that the status of a leader is not imposed by external sources. Leadership status is determined by the group itself. The role of a leader is granted to a person voluntarily. The colleagues who assigned him this role themselves become followers.

Identifying a number of distinguishing features between the concepts of “management” and “leadership”, it should be noted that the former is closely related to the political organization and the processes that take place in it. The second may be, and is not related to the activities of this organization, which means that some processes may be outside its activities. The management function is carried out by the official authorities. The managers themselves coordinate the tasks of other employees, since they are supposed to do this ex officio. Consequently, colleagues follow the manager for formal reasons. Subjective and informal reasons (for example, personal charm) are the driving force pushing followers to follow the leader. R. Steward defined this difference as follows: “Managers have subordinates. But leaders have supporters, people who recognize the leader’s determination and find her attractive. A leader is one who turns co-workers (regardless of whether they are subordinates or not) into people who collaborate with him on conviction. Leaders can instill in others the awareness of the importance of the work being done and thereby - a love of activity” [3, P. 4].

A. Faili, R. House and S. Kerr, defining the difference between management and leadership, write: “Management can be defined as a mental and physical process that leads to the fact that subordinates fulfill their official instructions and solve certain tasks. Leadership, on the other hand, is the process by which one person influences the members of a group” [4, P. 221].

The manager, leader, administrator are the head of the organization as a result of certain actions of a formal organization - delegation of authority. They become leaders either by the will of the organization or contrary to it. At the same time, members of the organization know what they are striving for. This means that the actions of leaders go beyond any authority and structures.

Today, one can note a certain identity between the concepts of “leadership” and “administration”. So, for example, the author of the work “Philosophy of Leadership” K. Hodgkinson acted. The researcher of this phenomenon defines these concepts through each other. In his opinion, administration is leadership, and leadership is administration. Good leadership is good administration, and poor leadership is at the same time poor leadership. This defines the following principle: leadership develops vertically - from the top to the foundation of the organizational hierarchy, covering all its levels.

C. Hodgkinson notes that administration is a kind of “philosophy in action”. Leadership, in his understanding, “the implementation of politics, values, philosophy through collective organizational action” [5, P. 196].

In implementing the democratic political leadership in a mature civil society may experience a plurality of the objective nature of the obstacles. In addition to the external to the civil society corporations counterparty on political cooperation, implement the threat to the life of a democratic leadership might be hiding in the civil society, as the latter is not always conducive to the formation of a truly democratic system of government. It is obvious that an effective and safe (excluding the possibility of usurpation of power by one or another political actors) democratic system should provide the possibility of a political balance that takes into account the interests of all participants in political interaction. At the same time, for the possibility of translating the political will of civic groups without organizational (parties), administrative (bureaucracy), financial and economic (big business) resources and advantages, it is necessary to have effective channels for

direct and feedback of these groups with institutions designed to act as democratic mechanisms preparation and decision making. In other words, civil society groups and corporations, organized and united to varying degrees and with different potential for influence on decision-making, should have equal opportunities for such influence.

Along with all of the above, there are several features related to political leadership. As many political scientists believe, every time a serious change arose in the life of a society or a state, a special cohort of people who could lead others around them came to the fore, that is, they had pronounced leadership qualities. As a rule, such people were excellent speakers, masters of speech and gesture. These people had the ability to subjugate other people to their will and evoke special sympathies of their supporters and fellow citizens.

Thus, the image of a political leader is one of the main factors that can have a significant impact on the relationship between formal and informal structures in the modern political system. The political leader can have this effect in several ways. Among them: 1) interaction with political institutions, 2) rivalry with them, 3) leadership of them, 4) creation of new structures. In all the above cases, the image of a political leader can be a bargaining chip in the game on the side of both informal and formal institutions or represent both types of structures.

Список использованной литературы:

1. Блондель Ж. *Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу.* – М.: Лабиринт, 1992.-320с.
2. Sills D. *International Encyclopedia of Social Sciences/ Vol. Leadership.* N.Y. 1968
3. Steward R. *Leading in NHS /A Practical Guide.,L., 1989*
4. Filley A., House R., Kerr C. *Managerial Process and Organizational Behavior.* Glenview, 1976.
5. Hodkinson C. *Philosophy of Leadership.* Oxford, 1983.

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

МРНТИ 04.51.67

А.А.Бейсенова¹, Б.Н.Игенова¹

¹КарГУ имени академика Е.А. Букетова,
г. Караганда, Казахстан

СОВРЕМЕННЫЕ СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ СЕМЬИ И БРАКА: ВОЗМОЖНОСТИ И ОГРАНИЧЕНИЯ

Аннотация

Семья как социальный институт динамична и многогранна, и это добавляет методологических и теоретических трудностей в достижении согласованного взгляда на ее структуру, функции и те изменения, которые с ней происходят. В зависимости от того, какие задаются вопросы, какие сферы изменения рассматриваются и на каком уровне анализа, возникают самые разные теоретические подходы, которые к тому же переплетаются с социальными, экономическими, политическими и личностными процессами.

В данной статье мы рассмотрим современные концепции семьи и брака, в которых анализ сосредоточен на смыслах, которые сами люди придают своей семье, непосредственном семейном взаимодействии и близких отношениях (феноменологический подход); на привлечении внимания к позиции женщин и гендерной политике, где семью рассматривают, как и материнство, в качестве ключевой арены борьбы за власть (феминистский подход); изучают семьи в различных ситуациях, например, в различных обществах, культурах, регионах, сообществах или исторических периодах (сравнительные подходы).

Ключевые слова: семья, брак, социологические теории, феноменология, феминизм, сравнительный подход.

А.А. Бейсенова¹, Б.Н.Игенова¹

¹академик Е.А. Бөкетов ат. ҚарМУ
Қарағанды қ., Қазақстан

ОТБАСЫ МЕН НЕКЕ ТУРАЛЫ ҚАЗІРГІ ӘЛЕУМЕТТІК ТҮСІНІКТЕР: МҮМКІНДІКТЕР МЕН ШЕКТЕУЛЕР

Аңдатпа

Отбасы әлеуметтік институт ретінде динамикалық және жан-жақты юолып табылады. Отбасы институтымен болатын өзгерістер туралы келісілген көзқарасқа қол жеткізуде әдістемелік және теориялық қиындықтарды қарастырамыз. Қандай сұрақтар қойылатынына, өзгерудің қай бағыттары қарастырылатындығына және талдаудың қай деңгейінде, әлеуметтік, экономикалық, саяси және жеке процестермен өзара байланысты болатын әр түрлі теориялық көзқарастарды талқылаймыз.

Бұл мақалада біз отбасылық және неке туралы қазіргі заманғы тұжырымдамаларды қарастырамыз. Отбасылық қарым-қатынас пен жақын қатынастарға (феноменологиялық тәсіл); отбасы әйелдер мен гендерлік саясатқа назар аудару, отбасыда ана болу сияқты, билік үшін күрестің негізгі аренаһы ретінде қарастырылады (феминистік көзқарас); отбасылар әртүрлі жағдайларда, мысалы, әртүрлі қоғамдарда, мәдениеттерде, аймақтарда, қауымдастықтарда немесе тарихи кезеңдерде (салыстырмалы тәсілдер арқылы) зерттеледі.

Түйін сөздер: отбасы, неке, әлеуметтанулық теориялар, феноменология, феминизм, салыстырмалы көзқарас.

A.A. Beissenova¹, B.N. Igenova¹

¹KSU named after academician E.A. Buketov
Karaganda, Kazakhstan

MODERN SOCIOLOGICAL CONCEPTS OF FAMILY AND MARRIAGE: OPPORTUNITIES AND LIMITATIONS

Abstract

The family as a social institution is dynamic and multifaceted, and this adds methodological and theoretical difficulties in achieving a coordinated view of its structure, functions and the changes that occur with it. Depending on what questions are asked, what areas of change are considered and at what level of analysis, a variety of theoretical approaches arise, which are also intertwined with social, economic, political and personal processes.

In this article we will consider modern concepts of family and marriage, in which the analysis focuses on the meanings that people themselves attach to their family, direct family interaction and close relationships (phenomenological approach); to draw attention to the position of women and gender policy, where the family is considered, like motherhood, as a key arena of the struggle for power (feminist approach); families are studied in different situations, for example, in different societies, cultures, regions, communities or historical periods (comparative approaches).

Keywords: family, marriage, sociological theories, phenomenology, feminism, comparative approach.

Введение

Как отмечают исследователи семьи, многообразие теорий и концепций семьи в социологии не может скрыть тот простой факт, что весь существующий теоретический плюрализм научных подходов покоится на двух основополагающих теориях, изначально разрабатывавшихся классической социологией, - на теории социальных структур и теории социальных изменений. Эти теории призваны ответить на вопросы: «как все устроено» и «как все изменяется». Применительно к семье это означает изучение социальной сути семьи по роли и функциям, выполняемым в обществе, изучение динамики семейных структур и их социальных последствий. В последние годы исследования семьи как социального института в контексте общесоциальных изменений осуществляются не столь интенсивно, как в 50-60-е гг., в пору расцвета функционализма и эволюционизма [1;78].

Основная часть

Сегодня все популярнее микроисследования семьи, когда внутрисемейные переменные все чаще объясняются внутрисемейными феноменами и процессами. Анализ семьи как малой группы, межличностных взаимодействий заслоняет остальные области социологического изучения семьи. Поэтому не случайно, что именно феноменология и сопутствующие ей подходы оказываются теоретико-методологической основой многих исследований семьи.

Понятие «феноменология» используется здесь как общий термин, охватывающий широкий спектр подходов к исследованиям семьи. Их объединяет фокус на смыслах, которые сами люди придают своей семье, непосредственному семейному взаимодействию и близких отношениях. Философский феноменологический подход используется как психологами, так и социологами, хотя и с довольно разными акцентами. Его основная направленность по отношению к человеческой жизни заключается в том, что она должна пониматься через те смыслы и представления, которыми люди наполняют свой повседневный жизненный опыт. Эти принципы объединяют несколько взаимосвязанных подходов, в том числе собственно феноменологию как разработанный философский подход, социальный интеракционизм, этнометодологию, интерпретативную социологию, социальный конструктивизм и некоторые социально-психологические подходы, а также некоторые нарративные методологии, исследующие, как люди наполняют смыслом свои биографии. В рамках философии акцент на смыслах иногда описывается как следующий герменевтической традиции [2;25].

Эти подходы в социальных науках применяются для теоретизирования микроуровней семейной жизни, связанных с повседневными переживаниями, в отличие от теорий, направленных на изучение макроуровней, рассматривающих как социальные институты соотносятся друг с другом и с

обществом в целом. Микро-анализ семейной жизни включает в себя ряд ключевых тем, фокусирующих внимание на рутине и понимаемых как сами собой разумеющиеся аспектах семейной жизни. Цель его состоит в том, чтобы понять повседневную жизнь как сложную конвенцию, существующую между людьми и включающую в себя как разговоры, так и телесные практики, в ходе которых индивиды оперируют смыслами таким образом, чтобы создать определенный взгляд на реальность. Эти смыслы создаются на основе взаимодействия между другими людьми (за которыми мы наблюдаем), между нами самими и другими людьми, а также с самим собой (внутренний диалог) [2; 27].

Этот подход подразумевает принятие точки зрения членов семьи - их определение самих себя и ситуации – для того, чтобы понять их в их собственных терминах. Внимание к повседневным смыслам включает в себя целый набор элементов, в том числе эмоции, оценки и знания.

Феноменологические подходы также поднимают вопросы о том, как социолог участвует в процессе построения версий реальности при взаимодействии с членами семьи, которые происходят в ходе проведения исследований. В этом смысле исследователь не рассматривается в качестве внешнего наблюдателя, который собирает объективные факты о семейной жизни, но как соучастник взаимодействия, через которое конструируются смыслы семейной жизни [3; 189].

Феноменологическая рамка анализа также фокусирует внимание на повседневных и обыденных способах, с помощью которых индивиды в своих обычных семейных взаимодействиях могут создавать микровариант социального порядка. Кроме того, благодаря таким семейным взаимодействиям люди могут испытывать чувство безопасности, поскольку индивиды совместно конструируют личную и социальную реальность, с помощью которой они придают миру смысл и прорабатывают собственную жизнь.

Твердое понимание людьми, кто они такие, каковы их отношения и жизненные обстоятельства называется «онтологической безопасностью». Бергер и Лукман обсуждают первичную социализацию в семейных отношениях как создание своего рода онтологической иллюзии прочности, первый опыт построения индивидом социальной реальности, по отношению к которому все остальные неизбежно вторичны. Кроме того, брачные (или близкие парные) отношения могут быть поняты как участие двух взрослых людей в общем строительстве реальности, которая с течением времени может начать восприниматься как само собой разумеющаяся и незыблемая. Такое совместное строительство может быть не только уникальным миром двух вовлеченных людей, но и опираться на более широкие общие ожидания о том, что значит быть мужем и женой [4; 77].

Феноменологические подходы были подвергнуты критике за пренебрежение более широкими социальными структурами власти и неравенства, которые также формируют индивидуальные смыслы и властную динамику внутрисемейных взаимодействий (например, между мужчинами и женщинами, или родителями и детьми). Существуют действительно важные вопросы о том, как перейти от анализа перспектив отдельных членов семьи к анализу взаимодействий и разнообразных смыслов, а также о том, как они соотносятся с более широкими социальными моделями, встроенными в социальные структурные и исторические процессы. Похожие аналитические трудности касаются того, как социальные ученые могут перейти от описания отдельных точек зрения, которые остаются близкими к бытовым терминам и пониманиям (конструкциям первого порядка), к интерпретативным рамкам, которые могут подняться над индивидуальными перспективами (или реконструировать их) с точки зрения социологических концепций (конструкций второго порядка), которые имеют более широкое поле применения [3; 191].

Феноменологические подходы уделяют главное внимание смыслам и живому опыту повседневной жизни. Они предлагают подробные описания того, как живет семья и как она управляется с помощью принимаемых как данность процедур повседневного общения. Акцент на понимании ситуации самим актором ставит сложные вопросы о том, как развивать интерпретацию, которая выходит за рамки перспектив отдельных людей, чтобы учитывать множественные реалии и понимать связи с более широкими социальными и историческими процессами.

Вторы значимым теоретическим подходом в изучении семьи и брака является феминистский подход внутри которого существует несколько школ феминистской мысли, по-разному интерпретирующих семью и ее роль в обществе. Все направления феминизма ставят перед собой задачу привлечь внимание к позиции женщин и гендерной политике, и рассматривают семью, как и материнство, в качестве ключевой арены борьбы за власть. Феминистские работы стали вызовом идее о «естественных» гендерных ролях, утверждая, что семья как социальный институт играет особую роль в том, каким образом организовано общество. Основной вклад феминистской теории включает в

себя новую постановку вопросов о материнстве и домашнем хозяйстве, она также сделала видимым существование семейного насилия [3; 193].

В феминистской теории также часто выделяются различные подходы, такие как либеральный, социалистический и радикальный - и, следовательно, правильно говорить не о «феминизме», а о «феминизмах» во множественном числе. В каждом феминистском подходе несколько по-разному расставляются акценты в их трактовке семейных отношений и семьи как социального института, как в позитивном, так и в негативном смысле. Общепринятые представления о любых направлениях феминизма обвиняют его в «антисемейной» направленности. Если начать с феминистской критики семьи, то либеральное направление в феминизме утверждает, что ограничение женщин ролью только жен и матерей подавляет их потенциал и возможности, которые в противном случае могли бы найти свое выражение в публичной сфере образования, занятости и политики. Утверждается также, что именно это ограничение лежит в основе феминизации бедности, поскольку ответственность матерей за воспитание детей означает, что разведенные и одинокие матери, а также пожилые женщины в более позднем возрасте, вынуждены существовать на минимальные государственные пособия, вместо того чтобы сделать карьеру и хорошо зарабатывать [5; 36].

Марксистски и социалистически ориентированный феминизм также считает, что женщины должны иметь возможность войти в публичную сферу, и в равной степени подчеркивает разделение труда в приватной сфере. Он отличается, однако, от либерального в своей концепции репрессивной системы, приводящей к неравному положению женщин в семье. Для марксистских феминисток причина подчинения женщин лежит в капитализме, поскольку они обеспечивают бесплатный уход за текущей рабочей силой (мужья, отцы, братья) и воспроизводят и воспитывают будущих работников и тех, кто будет о них заботиться (сыновей и дочерей). В свою очередь, женщины экономически зависят от мужчин, обменивая их материальную поддержку на заботу и услуги. Представительницы материалистического феминизма, связанного с марксистским, Дельфи и Леонард считают брак «классо-подобными» отношениями между мужчинами и женщинами, в которых жены и матери вынуждены играть в эксплуататорском домашнем способе производства ту же роль, что и рабочие в капиталистическом способе производства. Авторы, стоящие на марксистских и материалистических позициях, могут выступать либо за коллективизацию семейных обязанностей и задач, которые позиционируются как «женская работа», в частности, заботы о детях и домашней работы, или за выплату заработной платы за домашнюю работу и заботу, что сделало бы очевидным, что эти виды деятельности являются работой, и обеспечило бы женщин самовоспроизводящимся доходом [5; 38].

Социалистические феминистки, однако, проводят различие между капитализмом и патриархатом как репрессивными системами, и могут считать женщин угнетаемыми обеими из них (хотя интересы мужчин и капиталистов не всегда совпадают). Патриархат буквально означает «правление отца», когда полномочия и ресурсы передаются от отца к сыну, но этот термин также используется для обозначения узаконенного господства мужчин над женщинами с точки зрения статуса и власти. Утверждается, что гендерное разделение труда делает семью основной ареной, воспроизводящей гендерное неравенство и гендерную дифференциацию в социализации детей. Конструирование женских и мужских идентичностей, себя и Другого, господства и подчинения через гендерные и патриархатные структуры семьи является также предметом рассмотрения психоаналитического феминизма. В этом отношении феминистки часто привержены продвижению равному разделению домашнего труда и заботы между мужчинами и женщинами в семьях [5; 39].

Радикальный феминизм также фокусируется на патриархате, считая дискриминацию по полу изначальной и наиболее распространенной формой угнетения и полагая, что в корне власти мужчин лежат биологические основания. Он утверждает, что доминирующая патриархатная гетеросексуальная структура семьи угнетает женщин с помощью контроля (иногда насильственного), который осуществляют отцы и мужья, и эксплуатации женской сексуальности и неоплачиваемого домашнего труда, а также в силу того, что женской судьбой являются деторождение и воспитание детей [5; 41].

Действительно, некоторые направления феминизма относятся к семье во всех ее формах как к явлению, играющему более позитивную роль в жизни женщин и в обществе. Черные феминистки, например, обратили внимание на то, что многие феминистские представления о семье маргинализируют опыт этнических меньшинств. В то время как белые женщины среднего и высшего класса могут воспринимать семью как источник угнетения, для этнических меньшинств и женщин из рабочего класса она может быть местом убежища и сопротивления расистскому и неравному

обществу. Другие феминистки считают, что семейные отношения в целом, скорее, не подчиняют женщин, а образуют модель для создания более нравственного и справедливого общества.

Феминистское движение в широком смысле часто либо хвалили, либо обвиняли во влиянии на семейную жизнь женщин. Как отмечалось ранее, увеличение числа случаев материнства вне брака и более высокую разводимость часто связывают с возникновением феминизма. В то время как некоторые видят в этих тенденциях свидетельство распада общества, другие считают их частью процесса демократизации. На более конкретном уровне, феминистские кампании привели к тому, что изнасилование в браке и насилие и жестокое обращение в семейных отношениях в большинстве западноевропейских обществ были признаны преступлениями, а обеспечение детскими учреждениями и родительский отпуск для отцов стали предметом государственной поддержки во многих таких странах [5; 45].

Таким образом, феминизм бросил серьезные вызовы представлениям о том, каким образом организована семейная жизнь. Феминизм включает в себя целый ряд различных подходов, спорящих между собой о том, является ли семья источником подчинения женщин или площадкой их сопротивления и расширения прав и возможностей. Феминистская критика семьи подчеркивает подавление женского образования, занятости и политического потенциала и угнетение женщин посредством неравного гендерного разделения труда, власти и влияния. Существует, однако, некоторая амбивалентность в интерпретации феминистками семьи и материнства как социальных институтов, с одной стороны, и семейной жизни и практик материнства как индивидуального опыта, с которым сталкиваются женщины, с другой. В других феминистских работах семья может рассматриваться как убежище от социального неравенства, а семейные отношения - как расширение прав и возможностей женщин и обеспечение модели для более нравственного и справедливого общества.

Третий теоретический подход - сравнительный - предполагают изучение семей в различных ситуациях, например, в различных обществах, культурах, регионах, сообществах или исторических периодах. Исследования семейных форм и семейной жизни в разных временных или пространственных контекстах может включать в себя сравнение семей в современном обществе с этим же обществом в более ранний исторический период, или сравнение семей в различных регионах в рамках одного и того же современного общества. Сравнение может быть и более широким, охватывая, например, семейную жизнь на разных континентах. Сравнение может также принимать во внимание различия внутри семейных форм [2;59].

Например, в одном из исследований изучалась занятость одиноких матерей, при этом сравнивались, во-первых, взгляды одиноких матерей, принадлежащих к различным социальным группам, выделенным на основе расы, класса и культуры, а также с учетом типа местности, в которой они жили; во-вторых, доступная занятость для матерей-одиночек на различных локальных рынках труда; и в-третьих, социальная политика по отношению к одиноким матерям в различных государственных режимах благосостояния [6;123]

Заключение

Методологии сравнительных исследований можно разделить на крупномасштабные количественные исследования, исследования меньшего масштаба, основанные на качественных методах, и анализ архивных источников. Для того, чтобы провести сравнение, необходимо понять способ обобщения информации о семьях в каждом контексте. Это, однако, может быть нелегко, с учетом изменчивости семейной жизни, которая происходит внутри каждого контекста, и трудно бывает сформулировать определение, которое было бы применимо ко всем этим контекстам. Еще одна трудность может относиться к языковым различиям – необходимо проверять, имеет ли термин, используемый в одном обществе, значимый эквивалент в другом месте [2;61]. Поднимаются также вопросы об основаниях для группировки различных категорий людей (например, в качестве членов определенного социального класса или национальной группы), исходящей из предположения о том, что они имеют между собой достаточно общих черт, чтобы сравнивать их семейную жизнь с другой группой людей.

Если рассмотреть исследования казахстанских исследователей в отношении семьи и брака, то существующую литературу по этой проблеме середины XX – начала XXI столетия можно условно дифференцировать на две категории. Это исследования общего характера, где вопросы семейно-брачных отношений освещаются в той или иной степени в контексте основной проблемы. Вторую категорию составляют специальные работы, посвященные как теоретическим, так и конкретным

исследованиям семьи и брака. Особенности 2000-х годов по семье и браку заключаются в том, что наряду с работами этнографов ИИАЭ им. Ч.Ч. Валиханова НАН РК и ИЭ им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН, внесли значительный вклад и этнологи КазНУ имени аль-Фараби. Во-вторых, отечественные этнографы по примеру российских коллег, а также ученых Молдавии, Белоруссии, Узбекистана и Кыргызстана, начали осваивать и новые методы, включая этносоциологические. Значительную помощь в теоретическом и практическом плане работы предоставили материалы по традициям, обычаям и обрядам казахского народа, подготовленные в 2001 – 2005 гг. научными сотрудниками отдела этнологии ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова НАН РК. Различные проблемы современных семейно-брачных отношений казахов на материалах четырех областей Северного Казахстана нашли отражение в диссертации А.К. Галимовой, написанной в 2000 г. Этно- и социокультурные аспекты исследуемой проблемы на материалах этносоциологических исследований казахов городов Тараза и Алматы затронуты в диссертациях И.М. Акылбаевой и С.Х. Шалгинбаевой, защищенных в 2001 и в 2002 гг. Среди рассматриваемых этносоциологических исследований в плане сопоставительных материалов много ценного есть в публикациях З.К. Шаукеновой. Анализируя различные аспекты межэтнических отношений и взаимодействий основных этносов Республики Казахстан она уделила значительное внимание этническому самосознанию и типологической характеристике идентификации в процессе социализации личности. Обосновывается значительное предпочтение казахов, нежели русских к жизнедеятельности в однопациональной семье и местности, раскрывается отношение респондентов в западных, северных и южных регионах республики к межэтническим бракам. Особое значение имеет социологическое исследование проблем современной казахстанской семьи, осуществленное З.Ж. Жаназаровой в 2004 г. В ее работе проанализированы исторические типы и формы брачно-семейных отношений, динамика их развития, раскрыты особенности деятельности семьи на разных исторических этапах, выявлены причины и мотивы, препятствующие нормальному функционированию жизнедеятельности семьи и приводящих к появлению неполных семей, внебрачных детей в создавшихся рыночных условиях и т.д. Социологическое исследование статуса, роли и социальных функций молодого поколения, анализ их отклоняющегося поведения, включая характеристику социально-девиантной среды подростков, составляет основу монографии Ш.Е. Джаманбалаевой, подготовленной в 2002 г. Факторы устойчивости и стабильности однопациональных моноэтнических и межэтнических браков составили основу диссертации К.Б. Баудияровой, защищенной в 2009 году. С данной тематикой также перекликается этносоциологическое исследование, осуществленное в 2009 году Д.С. Жаксыбековой, посвященное структуре и функциям современной сельской семьи казахов Южного Казахстана. Заметный вклад в разработку семейной обрядности казахов и других коренных этносов соседних республик Средней Азии вносит докторская диссертация 2010 года К.М. Толеубаевой, написанная с привлечением широкого круга сопоставительных материалов и полевых этнографических источников [7; 6-10].

Одной из последних работ, посвященных эмпирическому освещению казахстанских семей является Национальный доклад «Казахстанские семьи - 2019», который подготовлен по заказу Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан. В тексте доклада содержатся социально-демографические характеристики казахстанских семей, проанализирован международный опыт реализации семейной политики, система ценностей казахстанских семей, тренды трансформации казахстанских семей. В докладе представлены результаты социологических исследований (массового социологического опроса и фокус-групп), проведенных с июня по ноябрь 2019 г. в гг. Нур-Султан, Алматы, Шымкент и 14 регионах Казахстана [8; 98].

Таким образом, рассмотренные выше исследования внесли определенный вклад в разработку различных проблем традиционной и современной казахской семьи и брака. Вместе с тем, многие вопросы еще не получили должного освещения в отечественной науке. Так, большинство публикаций посвящены лишь региональным аспектам исследуемой проблемы, равно как и содержащиеся в них материалы, не хватает специальных обобщающих трудов. Остаются не изученными и дискуссионными семейно-коммуникативные отношения, включая ее внешние контакты и социальные функции. Значительного внимания требуют разработки индикаторов характера современных браков, особенно межэтнических; причин стабильности и конфликтности в семейно-брачных отношениях и т.д.

В исследованиях семьи было широко распространено мнение о том, что «семья» является универсальным институтом, осуществляющим аналогичные социальные функции во всем мире. Тезис об универсальности нуклеарной семьи в основном не подвергался сомнению на протяжении

десятилетий. Критики предполагают, однако, что представления об универсальности семьи могут поддерживаться только за счет понимания различных социальных механизмов в разных обществах и культурах через призму одной-единственной конкретной формы семьи (а именно, западной нуклеарной семьи), создавая своего рода культурный империализм. Тем не менее, количественные сравнительные исследования семей часто стремятся установить универсальные причинно-следственные законы, например, о том, как семья влияет на индивидуальную жизнь, или как семьи и домохозяйства подвергаются воздействию более широких социальных структур. Такие подходы предполагают возможность сравнения социальных систем и их свойств, и что любые различия между обществами могут быть объяснены конфигурациями этих свойств. Например, можно проверить на материале разных стран, есть ли зависимость между такими свойствами социальной системы как уровень представленности женщин в рабочей силе, одной стороны, и уровнем разводов, с другой стороны, и выяснить, есть ли между этими показателями причинно-следственная связь и определенные модели, которым она подчиняется [2;63].

Ряд авторов при этом утверждает, что сравнение семей в различных обществах является бесполезным и даже невозможным мероприятием, поскольку очень трудно сравнивать все сложные нюансы социальной жизни за пределами их культурных, социальных и персональных контекстов. В ответ на эту критику некоторые количественные исследователи стремятся разработать кросс-национальные исследования, которые учитывают контексты в качестве полноценных объясняющих переменных.

Вопрос о том, насколько мы можем понять и описать жизнь людей, живущих в других культурах и контекстах, является спорным. Понятие «семья» подразумевает культурный фрейм, который может содержать в себе особое понимание «семьи», не имеющее отношения к тому, что происходит в других частях мира. В то время как в современных англоговорящих обществах, например, термин «семья», как правило, используется как единый для обозначения сети близких родственников как по материнской, так и по отцовской линии, в других странах мужская и женская линии родства могут обозначаться по-разному [2;67].

Несмотря на все эти методологические и концептуальные трудности, межкультурные сравнительные исследования могут быть важнейшим источником представлений о различных аспектах семейной и личной жизни, и о социальном воспроизводстве в целом. Это особенно актуально по отношению к тем аспектам семейной жизни, которые иначе могут быть приняты как сами собой разумеющиеся, поскольку они полностью укоренены в конкретных культурах, из которых происходят и сами их исследователи. Такие различия в понимании и смыслах поднимают вопрос о том, насколько вообще можно установить общие стандарты для разных обществ.

Список использованной литературы:

1. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. М.: Изд-во МГУ: Изд-во Международного университета бизнеса и управления – 304 с.
2. Маккарти Дж. Р., Эдвардс Р. Исследования семьи: основные понятия. М.: Изд-во НИУ ВШЭ, 2011 г. 310 с.
3. Тартаковская И.Н. Гендерная социология. – М.: ООО «Вариант» при участии ООО «Невский Простор», 2005. – 368 с.
4. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности Трактат по социологии знания. - М.: «Медиум», 1995. - 323 с.
5. Здравомыслова Е. А., Тёмкина А.А. 12 лекций по гендерной социологии: учебное пособие / Е. А. Здравомыслова, А. А. Тёмкина. - СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015. - 768 с.
6. Duncan S., Edwards, R. Lone Mothers, Paid Work and Gendered Moral Rationalitie: Palgrave Macmillan. UK. 1999. 333 pp.
7. Калыш А.Б. Семья и брак в современном Казахстане: Монография. – Алматы: Арыс, 2013. – 472 с.
8. Национальный доклад «Казахстанские семьи-2019» // Ускембаева М.А., Бурова Е.Е., Резвушкина Т.А., Альжанова А.К., Соловьева Г.Г., Салимбаев Е.Х. Алматы: ТОО «Арт Дено студия», 2019 г.- 248 с.

Черниенко Д.А.¹

¹Институт истории государства Комитета науки Министерства образования и науки
Республики Казахстан, г. Нур-Султан, Казахстан

**ВОЛОНТЕРСТВО И БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТЬ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ
(НА ПРИМЕРЕ РОЮЛ «РАДА УКРАИНЦЕВ КАЗАХСТАНА»)**

Аннотация

В статье анализируется участие неправительственных организаций в развитии волонтерского движения в Казахстане. Подчеркивается, что среди широкого спектра НПО важную роль играют этнокультурные объединения, которые входят в структуру Ассамблеи народа Казахстана. На основе фактического материала на примере РОЮЛ «Рада украинцев Казахстана» показаны направления, виды, формы и социальное значение благотворительной работы.

Ключевые слова: Ассамблея народа Казахстана, волонтерство, благотворительность, неправительственная организация, Рада украинцев Казахстана, социальные проекты, этнокультурное объединение.

Черниенко Д.А.¹

¹Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің
Мемлекет тарихы институты

**ҮКІМЕТТІК ЕМЕС ҰЙЫМДАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІНДЕ
ЕРІКТІЛІК ЖӘНЕ ҚАЙЫРЫМДЫЛЫҚ
(МЫСАЛЫ «ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ УКРАИНДАРДЫҢ РАДАСЫ»)**

Аңдатпа

Мақалада Қазақстандағы еріктілер қозғалысын дамытуға үкіметтік емес ұйымдардың қатысуы талданады. Көптеген ҰЕҰ арасында Қазақстан халқы Ассамблеясының құрамына кіретін этномәдени бірлестіктер маңызды рөл атқаратындығы атап өтілді. «Қазақстандағы украиндардың Радасы» мысалындағы нақты материал негізінде қайырымдылық жұмыстың негізгі бағыттары, түрлері, нысандары және әлеуметтік маңызы көрсетілген.

Кілтті сөздер: Қазақстан халқы Ассамблеясы, еріктілер, қайырымдылық, үкіметтік емес ұйым, Қазақстандағы украиндардың Радасы, әлеуметтік жобалар, этномәдени бірлестік.

D.A. Chernienko¹

¹Institute of State History of the Committee of Science of the Ministry and Science
of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan

**VOLUNTEERING AND CHARITY IN THE ACTIVITIES OF NON-GOVERNMENTAL
ORGANIZATIONS (FOR EXAMPLE «RADA OF UKRAINIANS OF KAZAKHSTAN»)**

Abstract

The article analyses the participation of non-governmental organizations in the development of volunteer movement in Kazakhstan. It is emphasized that among a wide range of NGOs, an important role is played by ethno-cultural associations that are part of the Assembly of Kazakh Nation. On the basis of actual material by the example of RALE «Rada of Ukrainians of Kazakhstan» the directions, kinds, forms and social value of charitable work are shown.

Keywords: Assembly of the people of Kazakhstan, volunteering, charity, non-governmental organization, Rada of Ukrainians of Kazakhstan, social projects, ethnocultural association.

Объявление 2020 года в Республике Казахстан Годом волонтера не только повысило активность гражданских и государственных инициатив в этой сфере общественной жизни, но и обусловило дополнительный научный интерес к социальному феномену волонтерства, которое в Казахстане развивается с начала 1990-х гг. За годы независимости Казахстана волонтерство получило качественно новое развитие. Характерной особенностью стало то, что волонтерская деятельность инициировалась общественными объединениями без участия государственных органов управления. Общей чертой всех движений, опиравшихся на энтузиазм их участников, было стремление к укреплению принципов демократии и гуманизма в обществе. Вместе с тем, Правительство Казахстана оказывает поддержку как неправительственному сектору, так и тем государственным органам, которые занимаются проблемами наиболее уязвимых слоев общества. Такая поддержка государством неправительственного сектора является хорошим примером развития сотрудничества и создания больших возможностей для вовлечения волонтеров в деятельность НПО [1, с. 24-26].

В течение 2000–2010-х гг. поступательно совершенствуется правовая основа для волонтерства, эта сфера общественной деятельности в целом обеспечена комплексом нормативно-правовых документов – «Концепция развития гражданского общества в Казахстане 2006–2011» (2006, разработан проект Концепции до 2025 г.), «Концепция развития молодежной волонтерской деятельности в организациях образования РК» (2013), «О благотворительности» (2015), «Закон о волонтерской деятельности» (2016), «Дорожная карта» по развитию волонтерской деятельности на 2018–2020 гг.» (2018), принят ряд подзаконных нормативно-правовых актов, например, о мониторинге реализации волонтерских программ и акций, по ведению реестра учета волонтерской деятельности. Способствуя открытию различных видов некоммерческих организаций, государство поддерживает становление гражданского общества, вовлечение населения в добровольную социально-активную деятельность. Положительный опыт дала практика привлечения волонтеров для проведения крупномасштабных мероприятий республиканского и международного значения (например, Универсиада-2017, ЭКСПО-2017 и др.), регулярным становится проведение Республиканских форумов волонтеров.

Президент РК К. Токаев, выступая 12 февраля 2020 г. на церемонии открытия республиканского Фронт-офиса по координации и мониторингу волонтерских программ и проектов «Birgemiz», подчеркнул, что волонтерство является показателем развитости государства и общества в целом, это выражение высшей степени патриотизма, подкрепленного конкретными делами, состояние души, обширные знания, высокая культура поведения. Волонтерская деятельность играет важную роль в модернизации всего государства, вносит конкретный вклад в реализацию важных реформ, с помощью которых Казахстан сможет выдержать конкуренцию в современном мире и стать развитой страной. Президент отметил, что в стране сегодня уже действует более 200 волонтерских организаций, в которых участвует свыше 50 тысяч добровольцев, 10 лет работает Национальная волонтерская сеть, создан Единый волонтерский портал, в каждой области существуют клубы волонтеров, следовательно, волонтерство постепенно принимает общенациональный масштаб [2].

Таким образом, за прошедшее время волонтерство оформилось в важную и заметную часть общественной жизни Казахстана и как значимый социальный феномен стало новым исследовательским объектом, различные аспекты которого нашли отражение в ряде научных публикаций. Относительно полнее изучены вопросы исторических истоков становления волонтерства (Ерофеева К.В., Каримова Р.М., Курганская В.Д., Накипова К., Талгат А.С.), участия в добровольческом движении молодежи и студентов (Байназарова Т.Б., Кандыбаева О.В., Мусатаева Ф.М., Сакенов Д.Ж., Сыздыкова А.А., Сыздыкбаева А.Д.), волонтерства в образовательных организациях (Каримова Р.М., Касен Г.А.), инклюзивного добровольчества (Кукуев Е.А., Патрушева И.В.), правового регулирования (Ибраева А.С., Шиндаулетова С.С.), активно разрабатываются методические рекомендации для практической работы в различных направлениях. Вместе с тем, имеющийся историографический опыт нельзя признать исчерпывающим. Одним из важных исследовательских направлений, имеющих большой содержательный и фактологический потенциал для дальнейшего изучения, является всесторонний анализ деятельности неправительственных организаций.

Уже в 1990-е гг. волонтерство осуществлялось, прежде всего, в рамках национально-культурных центров (НКЦ), что оказывало позитивное воздействие на стабильность социальной ситуации в условиях формирования ранних рыночных отношений. Такая гражданская активность была действенной формой установления контактов между обществом, народом и органами власти.

Волонтеры из числа НКЦ наглядно демонстрировали образцы гражданственности, способности формировать модели толерантного поведения, социального партнерства, нравственного здоровья общества. В период становления волонтерского движения в Независимом Казахстане НКЦ были одним из ведущих субъектов добровольческого движения. Безусловно, основной целью оставалось возрождение и сохранение культурного наследия своих народов. Но также важное место в работе занимала социальная поддержка членов национальной группы и других слоев населения. Не имея, как правило, крепкой финансовой базы для благотворительности, НКЦ проводили значительную работу именно на добровольной основе. Большое время, силы и ресурсы были направлены на организацию и проведение различных мероприятий [3, с. 18]. В настоящее время количество организаций, привлекающих волонтеров в свою деятельность, остаётся довольно большим. В широком движении современного волонтерства НПО являются уже одним из множества активных субъектов, но их потенциал далеко не исчерпан [4, с. 10-11, 32]. В поддержке нуждаются такие группы как молодежь села, воспитанники детских домов, ветераны и одинокие пенсионеры, больные, необходимо решать проблемы в сфере правовой грамотности, экологии, сохранения культурного наследия.

Важную роль среди широкого спектра НПО Казахстана играют этнокультурные объединения, которые входят в структуру Ассамблеи народа Казахстана – действенного инструмента гражданской консолидации разных этносов. В рамках АНК проводится работа, направленная на максимально полную реализацию культурного потенциала каждого казахстанского этноса, с целью развития добровольного участия в общественной жизни страны, формирования гражданственности и патриотизма, гордости за достижения современного Казахстана. Социальная значимость проектов и акций, осуществляемых АНК («Караван милосердия», «Ярмарка социальных идей» и др.), обусловлена задачами, стоящими перед этнокультурными объединениями, в том числе по воспитанию толерантности, милосердия, развитию сотрудничества [5, с. 139-142].

Структурной частью АНК является Республиканское объединение юридических лиц (РОЮЛ) «Рада украинцев Казахстана», созданное в октябре 2005 г. (Председатель – Депутат Мажилиса Парламента РК Ю.Е. Тимошенко). В настоящее время «Рада» имеет в своем составе 11 этнокультурных центров, в том числе 9 областных и 2 городских (Нур-Султан). За 15 лет деятельности поступательно создавалась ресурсная база, включающая, в том числе, музей и центры народно-прикладного искусства, библиотеку национальной литературы, при областных объединениях действуют вокальные и танцевальные коллективы, молодежные объединения, с 2011 г. при Евразийском национальном университете имени Л.Н. Гумилева работает Украинский центр науки и культуры (УЦНК). Согласно выделенным грантам Министерства образования и науки Украины при содействии Посольства Украины в РК реализуется образовательный проект, благодаря которому казахстанцы имеют возможность обучаться в вузах Украины. Наличие такой сети позволяет регулярно проводить международные и республиканские фестивали украинского и казахского народного творчества, международные Шевченковские чтения, гала-концерты, выставки, встречи, конкурсы, тренинги и др.

Помимо уставной деятельности, направленной на сохранение и развитие национальной культуры, распространение опыта казахстанской модели межэтнической толерантности, укрепление общенационального единства и формирование казахстанской идентичности, практически с самого своего основания «Рада» в лице региональных отделений проводит большую благотворительную работу [6]. Так, с самого начала своей деятельности 2003 г. «Общество украинцев «Оберег» г. Нур-Султан реализует различные добровольческие инициативы, которые охватывают три уровня.

Во-первых, это различные благотворительные мероприятия внутри Общества, как правило к праздникам, с вручением подарков для активистов, учащихся воскресной школы, членов творческих коллективов, ветеранов войны и пожилых людей.

Во-вторых, это проекты, которые инициированы и реализуются самим Обществом. Прежде всего, на протяжении многих лет «Оберег» успешно реализует свой долгосрочный социальный проект «Подарим счастье детям» – оказывается помощь негосударственной социальной организации «SOS детская деревня Астана», воспитанниками которой являются дети, оставшиеся без попечения родителей. Для детей организуются мастер-классы по декорированию, концертные программы, обеды, вручаются подарки к праздникам и др. Например, на протяжении ряда лет дети направлялись на отдых в международные лагеря «Артек», «Молодая гвардия», на соревнования и др. Проводятся благотворительные акции в АО «Национальный научный Центр материнства и детства» для детей с

тяжелыми формами заболеваний, семьям с больными детьми выделяется материальная помощь. В рамках благотворительной акции «Дорога в школу» оказывается помощь обучающимся из числа малообеспеченных, многодетных семей, детям-сиротам в период подготовки к началу учебного года (приобретается школьная форма, обувь, школьные принадлежности и др.). В рамках акции для людей преклонного возраста и инвалидов в КГУ «Центр социального обслуживания «Шарапат» проводится адресное поздравление на дому пожилых людей, ветеранов и детей войны, тружеников тыла. К празднику масленицы проводится совместное благотворительное мероприятие с рестораном «Мельница» для членов Ассоциации глухих «Жас Нур» с организацией концертной программы, мастер-классов национальной кухни, праздничным столом и вручением подарков для детей. Ежегодно члены «Оберега» отчисляют средства в благотворительные фонды ОФ «Дар», ОФ «Сәби бықыты».

В-третьих, Общество регулярно участвует в акциях, организуемых АНК, и в других общереспубликанских проектах. За последнее время получен опыт участия в таких значимых благотворительных акциях как, например, «Караван милосердия»; «День донора» по сдаче крови нуждающимся людям; сбор средств больным детям «Өмірім сізге аманат...»; благотворительный фестиваль «Дамди Фест» (средства передаются в фонд «Добровольное Общество «Милосердие» на лечение детей, страдающих заболеваниями, неизлечимыми в Казахстане, и помощь детским домам); Рождественская ярмарка, организуемая супругами послов разных стран мира (средства от продажи сувениров и национальных блюд передаются нуждающимся детям); Ярмарка прикладного искусства и национальных блюд (средства передаются в общественный фонд «Асыл адам» для строительства жилья семьям, пострадавшим от обрушения дома в Караганде); комплектование гуманитарного груза для пострадавших в г. Арысь Туркестанской области; акция АНК «Жақыныңмен бірге бол!» по оказанию поддержки и гуманитарной помощи пострадавшим жителям Кордайского района Жамбылской области от массовых беспорядков; «Всемирный день чистоты» по уборке окружающей территории от мусора; благотворительная раздача национальных блюд на Дне единства народа Казахстана; «Біз біргеміз» по уборке снега в городе и др. Как результат системной работы можно отметить, что в 2015 г. на Республиканском съезде благотворительных организаций, меценатов и доноров ОО «Общество украинцев «Оберег» стало одним из победителей конкурса социальных проектов «Мейірімділіктен – бірлікке», члены ЭКО за заслуги в развитии меценатской и благотворительной деятельности были награждены нагрудным знаком АНК «Жомарт жан».

Также значительную благотворительную работу проводят общественные объединения – региональные отделения «Рады украинцев Казахстана». Так, «Актюбинский областной национально-культурный центр украинцев «Оксана» (Актобе) в лице своих творческих коллективов практикует посещение различных социальных объектов с выездными благотворительными мероприятиями не только на праздники (Рождество, Шевченковский март, День Победы, День пожилых людей, День Республики и др.), но и в течение всего года, например, в областных ДOME Престарелых, Обществе слепых, Обществе глухих, Обществе инвалидов, областных, городских, районных библиотеках и домах культуры, воинских частях. «Украинский национально-культурный центр «Довира» (Атырау) проводит благотворительные акции – концерты для пожилых людей, социальную помощь (продуктами, одеждой, настольными играми, книгами, игрушками) для областных Центров адаптации несовершеннолетних и лиц, не имеющих определенного места жительства; благотворительные концерты ко Дню Защиты детей; благотворительные Новогодние концерты с праздничным обедом в кафе, подарки малоимущим; благотворительные концерты со сбором средств для тяжело больных детей. «Восточно-Казахстанский украинский культурный центр» (Усть-Каменогорск) ежегодно выступает в детском доме, в ДOME инвалидов, профилактории «Ульба», участвует в акции по раздаче национальных блюд на празднике Наурыз, на фестивалях народного творчества. «Украинский национально-культурный центр имени Т.Г. Шевченко» (Актау) ко Дню Победы организует встречи, концерты, подарки и благотворительные обеды для ветеранов. «Украинский культурный центр Северо-Казахстанской области» (Петропавловск) регулярно организует концерты (к Дню благодарности) и благотворительные акции («Дом без одиночества», посвященный Дню пожилого человека). Разнообразную благотворительную работу проводят также «Украинский культурный центр «Днипро» (Тараз), «Кустанайская областная община украинцев» (Костанай).

Таким образом, благодаря вовлеченности в волонтерскую и благотворительную деятельность, обладая осведомленностью о реальных проблемах общества, имея опыт работы с конкретными

целевыми группами, «Рада украинцев Казахстана» принимает самое активное участие в жизни столицы и страны в соответствии с современными общественными запросами и задачами. В этом направлении складываются партнерские отношения и взаимодействие с государственными и местными органами власти, другими этнокультурными объединениями, НПО, учреждениями культуры, образования. Основными видами волонтерской работы являются организация групповых мероприятий и помощь социально слабо защищенным категориям граждан в таких формах как реализация социальных проектов, творческие выступления, сбор и приобретение необходимых вещей и денежных средств, личные поздравления, обеспечение подарками и др. В своей деятельности этнокультурное объединение сталкивается с общими проблемами, которые обуславливают состояние современного волонтерства, прежде всего, это сложная социально-экономическая ситуация в стране, динамичное изменение законодательства, недостаточное присутствие в информационном пространстве, выстраивание системы отношений с социальными партнерами.

В Год волонтера Президент РК К. Токаев объявил, что «усилия будут направлены на создание благоприятной среды для активного развития волонтерского движения. Стоит задача по формированию новой культуры взаимопомощи и широкого участия в этом процессе каждого ответственного гражданина страны. Для этого формируется новая инфраструктура волонтерства... Все проекты необходимо реализовать в тесном взаимодействии с госорганами и бизнесом» [2]. В части дальнейшего развития волонтерского движения с целью поддержки гражданских инициатив и перспективных проектов планируется создание Фонда культуры и поддержки творческих инициатив, расширение практики тренинговых программ, обучающих семинаров, молодежных лагерей для подготовки волонтеров, внедрения специальных образовательных программ в вузах. Представители неправительственных организаций, в том числе этнокультурных объединений, смогут принимать посильное участие в заявленных инициативах.

В этой связи перспективными формами и направлениями дальнейших волонтерских инициатив для «Рад украинцев Казахстана» могут быть, например, более активное продвижение в информационном пространстве, освещение инициатив в СМИ и социальных сетях; партнерское взаимодействие с бизнес-компаниями по развитию корпоративного волонтерства; вовлечение в международные волонтерские инициативы, решающие региональные и глобальные вопросы.

Список использованной литературы:

1. *Служение обществу. Пособие по развитию волонтерской деятельности учащихся организаций образования / Сост.: Арғынов А.Х., Жумақанова Р.А. – Алматы, НИЦ гражданского образования, 2009. – 183 с.*
2. *Выступление Президента Касым-Жомарта Токаева на церемонии открытия республиканского Фронт-офиса волонтеров «Birgemiz» // Официальный сайт Президента РК. Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kasym-zhomarta-tokaeva-na-ceremonii-otkrytiya-respublikanskogo-front-ofisa-volonterov-birgemiz (дата обращения 17.02.2020).*
3. *Волонтерство в Казахстане: Основные результаты национального исследования 2001 г. – Алматы: тип. «Фирма Киік», 2002. – 45 с.*
4. *НПО и волонтерство в Казахстане 2018. Руководство для работы НПО (неправительственных организаций) и волонтеров в Казахстане. Учебное пособие. – Алматы, 2018. – 104 с.*
5. *Сероус И.И. Ассамблея народа Казахстана как источник волонтерского движения // ДУМский вестник: теория и практика дополнительного образования. – 2016. – № 1 (7). – С. 139-142.*
6. *Архив РОЮЛ «Рада украинцев Казахстана».*

Төрегелдиева А.С.¹, Амитов С.А.¹

¹әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Қазақстан, Алматы

ӘЙЕЛДЕРДЕГІ ПОСТНАТАЛЬДІ ДЕПРЕССИЯНЫ ТУДЫРАТЫН СЕБЕПТЕРДІ АНЫҚТАУ, ЖҮЙЕЛЕУ ЖӘНЕ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Бұл мақала әйелдердің босанғаннан кейінгі депрессиясының себептерін анықтауға, жүйелеуге және талдауға бағытталған. Көрсетілген шектеулерге қарамастан, бұл әлеуметтік-психологиялық сипаттағы күрделі мәселе. Шынында да, босанғаннан кейінгі депрессияның көрінісі тек әйелдің өзіне ғана емес, сонымен бірге оның баласына, басқа балаларына, күйеуіне, яғни, бүкіл отбасына айтарлықтай әсер етеді. Босанған әйелдердің әлеуметтік оқшаулану сезімі оның психикасына, әсіресе табысты әйелдер арасында қатты әсер етеді. Өріптестермен байланыс әлсірейді немесе мүлдем жойылады, кәсіби даму деңгейі төмендейді, үй қызметінде нақты нәтижелер болмайды. Үйдің тірлігі шектеусіз, сондықтан ол үшін әйелге ешкім рахмет айтпайды. Мақалада, сондай-ақ босанғаннан кейінгі депрессияны алдын алу ұсыныстары берілген. Ұсынымдар мен тұжырымдарды жүкті және босанған әйелдермен практикалық жұмыста, сондай-ақ әлеуметтік қызметкерлерді оқыту процесінде пайдалануға болады.

Түйін сөдер: постнатальды депрессия, жүйелеу, әлеуметтік оқшаулау, себептерін талдау, әлеуметтік қызметкер.

Turegeldieva A.S.¹, Amitov S.A.¹

¹KazNU named after al-Farabi
Kazakhstan, Almaty

IDENTIFICATION, SYSTEMATIZATION AND ANALYSIS OF THE REASONS FOR POSTNATAL DEPRESSION IN WOMEN

Abstract

This article is aimed at identifying, systematizing and analyzing the causes of postnatal depression in women. Despite the seeming limitations, this is a rather serious problem of a socio-psychological nature. Indeed, the manifestations of postnatal depression significantly affect not only the woman herself, but also her child, her other children, her husband, i.e. for the whole family. The feeling of social isolation in women who gave birth is very sharply reflected in her psyche, especially among successful women. Contacts with colleagues are weakening or completely disappearing, the level of professional development is declining, and there are no obvious results of homework. Household chores are endless and no one thanks a woman for them. The article also provides recommendations for the prevention of postnatal depression. Recommendations and conclusions can be used in practical work with pregnant and already given birth women, as well as in the process of training social workers.

Key words: postnatal depression, systematization, social isolation, analysis of the causes, social worker.

¹КазНУ им. аль-Фараби,
Казахстан, Алматы

ВЫЯВЛЕНИЕ, СИСТЕМАТИЗАЦИЯ И АНАЛИЗ ПРИЧИН ПОСТНАТАЛЬНОЙ ДЕПРЕССИИ У ЖЕНЩИН

Аннотация

Данная статья направлена на выявление, систематизацию и анализ причин постнатальной депрессии у женщин. Несмотря на кажущуюся ограниченность, это достаточно серьезная проблема социально-психологического характера. Ведь проявления постнатальной депрессии значительно влияют не только на саму женщину, но и на ее ребенка, других ее детей, мужа, т.е. на всю семью. Чувство социальной изолированности у родивших женщин очень остро отражается на ее психике, особенно у успешно работавших женщин. Ослабляются или вовсе исчезают контакты с коллегами, снижается уровень профессионального развития, отсутствуют явные результаты домашней деятельности. Домашние хлопоты бесконечны и никто не благодарит женщину за них. В статье также даются рекомендации по предупреждению постнатальной депрессии. Рекомендации и выводы могут быть использованы в практической работе с беременными и уже родившими женщинами, а также в процессе подготовки социальных работников.

Ключевые слова: постнатальная депрессия, систематизация, социальная изолированность, анализ причин, социальный работник.

Кіріспе

Әйелдерде постнатальді депрессия себептерін анықтау, жүйелеу және талдау

Баланың дүниеге келуі - жаңа эмоциялар мен жағымды әсерлерге толы тамаша уақыт. Бірақ кейде әйел босанғаннан кейін сезімталдығы төмендейді, көңіл-күйі түсіп кетеді, созылмалы шаршауды сезінеді, оңаша қалғысы келеді. Мұндай жағдайда постнатальді депрессия болуы мүмкін. Босанғаннан кейінгі депрессия дегеніміз не? Бұл құбылыстың белгілері алғаш рет 1858 жылы француз психиатры Луи Марсе "Әйел туралы трактат" кітабында сипаттаған [8]. Кітапта 310 оқиға баяндалған. Сол уақытта бұл патологияны босанғаннан кейінгі психоз деп атаған және босанатын әйелдің уақытша немесе тұрақты есі ауысқан деп санаған.

Ұзақ уақыт бойы дәрігерлер бұны эстроген гормонын шығарудың бұзылу салдары деп санайды. Зардап шеккен әйелдерге синтетикалық эстрогенді терапия ретінде қолданылсын деп жазып беретін. Соңғы зерттеулер гормондар мен ауру деңгейінің арасындағы байланысты анықтай алмайды.

Босанғаннан кейінгі депрессия - бұл орталық және перифериялық нерв жүйесінің депрессиялық эпизодтардың айқын көріністерімен уақытша бұзылуының нысаны.

Статистикасы өзгермейтін - әрбір сегізінші әйел босанғаннан кейінгі алғашқы айларда осы аурудан зардап шекті.

Постнатальді патологиядан басқа "бэби блюз" деп аталатын оның қысқартылған нұсқасы жиі кездеседі. Бұл қысқа депрессивті эпизод, бала туғаннан кейін 2-4 күннен кейін басталады және 10 күнге дейін созылады. Босанушылар бұл жағдайды көңіл-күйдің түсіп кету, жеңіл меланхолия, ұйқышылық, себепсіз жылау сияқты сипаттайды. Бәлкім, бұл жағдай балалық шақтың психологиялық айырылумен, жаңа өмір үшін жауапкершілікті сезінумен байланысты болар.

Әлеуметтік-қорғалмаған әйелдер, серігінен зорлық-зомбылық көрген, туа біткен кемістігі бар балалардың аналары қауіп аймағында болады. Мұндай факторлар жас ананың психикалық әлсіздігін күшейтеді. Бұл топта психиатрлар есірік психопатия себептерін белгілейді.

Көптен күткен бала туғаннан кейінгі депрессияға ұшыраған көптеген әйелдер кінәлау сезімін сезінеді, тұйықталып қалады. Айналадағылар әйелдің жағдайын түсінбей, сәбиге жылуы жоқ деп қабылдап, оны айыптауы мүмкін. Психологтар мұнда табиғи заңдылыққа қарсы ештеңе жоқ деп сендіреді. Туған-туыстарына шыдамдылық танытып, сабырлық сақтау керек. Мұндай көңіл күй бірден емес, босанғаннан кейін 2-4 апта өткеннен соң, кейде 3 айдан кейін басталуы мүмкін. Мұндай кең уақыт диапазоны шаршаңқылықтың қалыптасуымен, ананың ойындағысы болмағанымен байланысты.

Мамандар постнатальды депрессияның бірнеше себептерін анықтады [9]:

1. Тұқым қуалаушылық. Аналық сезімді дамыту үшін уақытты қажет ететін әйелдер санаты бар. Мұндай ерекшелік ұрпақтан ұрпаққа берілуі мүмкін.

2. Гормоналды фон. Босанғаннан кейін бөлінетін гормондар коктейлін кез келген ағза оңай жеңе алмайды. Кейбір аналарда окситоциннің жоғары деңгейі психиканың қорғаныс реакциясын тудырады.

3. Гипофизде серотониннің өндірілуін төмендету. "Бақыт гормонының" азаюы клиникалық депрессияны тудырады, бұл психотроптық препараттармен емделеді. Мұның себептері: түнгі ұйқының қанбауы, нашар тамақтану, созылмалы шаршау, депрессияға бейімділік.

4. Жүзеге аспай қалған үміттер. Баланы күту тәжірибесі ана туралы ұғымға сәйкес келмеуі мүмкін. Балаға қамқорлық, оның мінез-құлқы, осы кезеңдегі жүктеме анасының миын ашытып, тіпті тебіреніске ұшыратуы мүмкін.

5. Созылмалы шаршау. Ұйқы қанбау, жиі тамақтандыру, түнде тұру, психологиялық шиеленіс – осының бәрі әйелдің көңіл-күйін түсіреді.

6. Күйеуімен жанжалдасу. Бала дүниеге келгеннен кейін ерлі-зайыптылар үйдің тірлігін және балаға қарау міндеттері туралы жиі келіспей қалады; олар бір-біріне көңіл бөлмейтінін, қамқорлық көрсетпейтінін, жылылықтың жетіспейтінін сезеді. Ана болу әйелдің барлық уақытын алады, сондықтан жиі жанжал туындайды. Бұл түсініспеушілік шаршап жүрген ананы одан сайын жабырқатады.

Себептер тізбесі босанғаннан кейінгі депрессия белгілі бір оқиғалардың салдары болып табылатынын дәлелдейді. Осындай құбылысқа тап болған аналар балаға деген сезімнің салқындағаны үшін өзін жазғыруға болмайды. Симптомдарды дер кезінде қадалап, оларды жою шараларын қабылдаған маңызды.

Жабырқау бірінші рет пайда болғанда жас аналар өз жағдайының себептерін түсінбейді, онан әрі үлкен депрессияға түсіп, жақындарына ашуланады, барлығына өзін кінәлайды. Психологтар отбасындағы шиеленісті бәсеңдетіп, анаға өз жағдайын қалпына келтіруге көмектесу үшін жабырқаудың алғашқы симптомдарын анықтау қаншалықты маңызды екенін айтады. Аурудың симптоматикасы кең, оны анықтай салу оңай емес. Босанғаннан кейінгі депрессияның негізгі белгілері:

1. Ұйқышылдық. Үнемі ұйқысы келіп тұрады, өзін сергек сезінбейді.

2. Созылмалы шаршау. Жақсы демалу мүмкіндігі болмайды, ұйқыдан кейін көңіл күйі бұзылады, әлсіздік, бас ауру, бас айналу, бұлшық ет тарылуы мүмкін.

3. Себепсіз жылау. Кез келген ұсақ-түйекке ашулануы мүмкін. Әйелдің жылауықтығы оның өзін де, туыстарын да есінен тандырады.

4. Ашушандық, қызбалық ұстамасы. Ашу әдетте себепсіз немесе минималды катализаторлармен пайда болады. Әсіресе, баланың жылағанына қатты ашуланады.

5. Жабырқаңқы көңіл, құлазу. Өмірге қызығушылығының жоғалуы, апатия, суицидтік ойлар байқалады.

6. Невроз. Жоғары алаңдаушылықпен сипатталады. Әйел баланың денсаулығына үрейленіп, әрбір ұсақ-түйекке қынжылып қалады. Невроздық ана рөлін атқара алмау мүмкіндігін, жаңа туған нәрестенің өміріне деген қорқынышты күшейтеді. Невроздарға жауапкершілігі басым әйелдер, сондай-ақ кемелдік зонасына кіре алмайтын инфантильді әйелдер бейім келеді.

7. Жеңісқұмарлықтың болмауы. Сексологтар жақсы либидо - адамның өміршеңдігі мен сау психикасының белгісі дейді. Егер әйел босанғаннан кейін 6 айдан аса уақыт ішінде жыныстық қатынасқа қызығушылығы қалпына келмесе, дабыл қағу керек.

8. Бас сақинасы. Жиі бас ауруы психологиялық бұзылудың басты маркерлері деп аталады. Депрессия ағзадағы алмасу процестеріне және ОЖЖ жұмысына жауап беретін гормондарды тұтастай азайтады. Нәтижесінде мидың жасушалары "ашығуды" сезініп, ауырсынумен сигнал береді.

9. Ұйқының бұзылуы. Ұйқысыздық, күн мен түннің ауысуы, жиі ояну, тынышсыз ұйқы – осының барлығы постнатальды кезеңде жүйкенің әлсіреу белгілері. Бұл симптом өте қауіпті, себебі қалған нәрсенің барлығын күшейтеді.

10. Өзін-өзі төмен бағалау. Өзінің сыртқы келбетіне мән бермейді, ойын-сауыққа, құрбыларына деген қызығушылықты жоғалтады. Жас ананың өзіне көңілі толмайды: үміт пен шынайы жағдайлар оның өзіне деген сенімділігін жояды. Белсенді өмір сүрген, мансап құрған, саяхаттаған әйелдер кенет өзін керексіз, түкке тұрғысыз, елеусіз қалғандай сезінуі мүмкін.

11. Эмоционалдық бұзылуды мойындамау. Мұндай ана өзіне және айналасындағыларға бәрі жақсы екенін дәлелдеу үшін барын салады, бала үшін жанқиярлығын көрсетеді. Мұндай ұстаным нашар терапия болып табылады және босанғаннан кейінгі қалпына келу кезеңін одан сайын ұзартады.

12. Балаға деген шынайы сезімнің болмауы. Күнделікті тіршілікте мұндай ана уайымға салынып, жақсы көрудің, қуанудың, мейрімділіктің жоқтығын сезінуі мүмкін. Осы фактіні сезіну әйелді ана бола алмайтындығына, өзінің өзін-өзі бағалай алмайтындығына сендіреді.

Көбінесе босанған әйелдер жоғарыда аталған бірнеше симптоммен кездеседі. Кейбіреулері басылады, ал басқалары – пайда бола бастауы мүмкін. Кейбір симптомдар отбасындағы эмоциялық жағдай өзгергенде күшейеді немесе әлсірейді. Басқалары көзге байқалатын себептерсіз және катализаторларсыз өтеді. Өмірге деген қызығушылықтың төмендеуі, жабырқаңқылық, өзіне тән емес мінез-құлық депрессияға ұшыраған әйелдің айрықша белгілері болады.

Босанғаннан кейінгі депрессияда дұрыс диагностикасын жасау маңыздылығына мамандар ерекше назар аударады. Дәрігерлер диагноз қоюдың арнайы схемасын әзірлеген. Жалпы, патология симп.оматикасы клиникалық депрессия белгілеріне ұқсас. Дәрігерлер постнаталдық бұзылулар тек осы кезеңде ғана басталады деп санайды да, аурудың пайда болу мерзімін босанғаннан кейін алты апта деп шектейді. Психологтар болса, патологияның дамуы уақыт шеңберімен шектемейді. Олар босанғаннан кейін депрессия 2 жылға дейін кез келген кезеңде басталуы мүмкін деп санайды. Кейбір аналар баланы емізуді тоқтатқаннан кейін жабырқаңқылықты сезінеді: окситоциннің күрт жоғалуы эмоционалдық ләззатты төмендетеді.

"Постнаталды депрессия" диагнозын тек маман ғана қоя алады. Босанғаннан кейінгі психоз нақты неден пайда болатыны түсініксіз. Ең айқын гипотеза оларды гормональды өзгерістермен, атап айтқанда эстрогендер деңгейінің төмендеуімен байланыстырады [11]. Диагностиканың негізгі әдістері:

- * симптоматиканы анықтау. Аурудың белгілерін уақытында ғана емес, басқа патологиялардан ажырату маңызды;

- * психологпен, психиатрмен әңгімелесу. Әңгіме барысында маман пациенттен оның уайымдарына баса назар аударады. Сауалнама, эмоциялық бұзылулар сынағынан өтуді ұсынуға болады;

- * скрининг "үлкен депрессия сауалнамасы". Тестілеуді жетекші психиатрлар әзірлеген, ол өзін-өзі бағалау құбылыстарын анықтауға бағытталған.

Егер симптомдардың көріністері әйелге толыққанды өмір сүруге және жаңа туған нәрестеге күтім жасауға кедергі келтірмесе, онда белгілі бір ұсыныстарды орындай отырып, ол уақытша қиындықтарды тез жеңе алады және толыққанды өмірге тез оралады.

Бала күтімі бойынша демалыста болу ауыр сынақ болып табылады. Яғни, кем дегенде төрт себеп бар:

1. Сіз ештеңе бақыламайсыз

Бақыт үшін адам өз өмірін бақылау өте маңызды. Өз өмірін бақылау адамның денсаулығына, бақытына және өмірлік табысына тікелей әсер етеді. Ал бақылау дегеніміз не? Бұл өз шешімдерін қабылдау және оны орындау. Әйелде постнаталдық кезеңде өз шешімдерін қабылдау және оларды орындау үшін мүмкіндіктердің өте аз таңдауы бар. Іс жүзінде оның барлық уақыты баланың қажеттіліктерін қанағаттандыруға арналады және бұл фактор қатты шаршатып, оны тітіркендіреді.

2. Сізде нәтиже жоқ.

Кез келген адамның қызметі жұмыстың белгілі бір кезеңін сипаттайтын белгілі бір нәтижелер алумен сипатталады. Адам өзінің жұмысының нәтижесін көріп, физиологиялық процестермен сүйемелденетін терең моральдық қанағат алады: көңіл күйі көтеріледі, күлімсіреді, тамыр соғуы жиілейді және т.б. Ал нәтиже болмаса, ағза оң эмоцияларды сезінбейді. Басқаша айтқанда, ағза физикалық деңгейдегі өзінің жұмысы үшін моральдық сыйақы алмайды. Бұл өз кезегінде осындай істерге деген мотивацияны төмендетеді. Бірақ қандай мотивация болса да, істеу керек. Бұл кәдімгідей басын қатырып, депрессияға түсуге оңай ықпал етуі мүмкін.

3. Жұмыста – алғыс айтады, ал үйде – ештеңе.

Адам үшін алғыс - еңбек етуге мотивациялаудың және ынталандырудың маңызды сәті. Алғыс жоқ-жоқ және одан әрі істеу мотивациясы. Күйеуі декретте отырған әйелге әдеттегіге қарағанда, күніне үш рет алғыс білдіру керектігін білмесе, жаман. Бұл депрессияның пайда болуына жағдай туғызады.

4. Жұмыс уақыты - он екі сағаттан көп.

Әйел үшін босанғаннан кейінгі кезең - жаңа туған балаға күтім жасау ғана емес. Бұған үйдің де тірлігі қосылады – тамақ жасау, үй тазалау, кір жуу, себебі үйдің тірлігінен оны ешкім босатпайды. Сонымен қатар, түнде де тұру керек, себебі күйеуі ертең ерте тұрады, сондықтан ұйқысы қану керек (бұл қандай да бір мағынада, шындық). Осылайша, әйелдің постнаталды кезеңде нормаланбаған жұмыс күні болады.

5. Қарым-қатынас пен қолдау аз.

Декреттегі әйел аз сөйлеседі. Бұл тек, меніңше, оның қарым-қатынасының кең ауқымы бар көрінеді - балалар алаңындағы осындай аналар. Шын мәнінде, жағдай бірдей емес. Әйел декретке шығып, қарым-қатынастың үйреншікті шеңберінен шығып қалады, біріншіден, біраз уақыт осы жағдайға бейімделе алмайды, екіншіден, бұрынғыдай ашық әңгімелесу бола бермейді. Себебі, балалар алаңындағы әңгімелер негізінен бала тақырыбына сәйкес шектеледі. Сондықтан қарым-қатынас көп сияқты көрінеді, бірақ бұрынғымен салыстырғанда, оның сапасы ақсаңдауы мүмкін.

Қазіргі заманғы өркениетте депрессияның өсуі өмірдің жоғары қарқынымен, оның стрессогендігінің жоғары деңгейімен: қазіргі қоғамның жоғары бәсекелестігімен, әлеуметтік тұрақсыздықпен - көші-қонның жоғары деңгейімен, қиын экономикалық жағдайлармен, ертеңгі күнге сенімсіздікпен байланыстырады. Қазіргі қоғамда адамды өзіне үнемі көңілі толмайтын наразылыққа итермелейтін бірқатар құндылықтар таралған - денеге және жеке басқа табыну, күшке табыну, өзін басқа адамдарды артық көру және игілікке табыну. Бұл адамдарды проблемаларын және сәтсіздіктерін ауыр сезінуге, жасыруға мәжбүрлейді, оларды эмоционалдық қолдаудан айырады және жалғыздыққа ұшыратады.

Әлеуметтік жағдайы төмен отбасы босанатын әйел үшін көбінесе босанғаннан кейінгі депрессия пайда болуына күшті фактор болып табылады. Бұл жерде осындай отбасын бақылайтын әлеуметтік қызметкердің рөлі ерекше маңызды. Босанушыға қойылған бірқатар сұрақтар оның жай-күйін бағалауға және оны жақсартуға шара қолдануға көмектеседі:

- 1) Босанғаннан кейін сіз өзіңізді қалай сезінесіз?
- 2) Энергияның жетіспеушілігін сезінесіз бе? Ерекше шаршайсыз ба?
- 3) Ұйқыңыз қандай? Тәбетіңіз ше?
- 4) Бұрын сізді қуантқан істерден ләззат аласыз ба?
- 5) Балаға қараудан ләззат аласыз ба?
- 6) Отбасы мүшелері сізге көмектесе ме? Ыңғайсыздық тудырмай ма?

Осы сұрақтарға жауаптарды талдау және отбасы мүшелерімен әңгімелесу отбасында баланың қалыпты дамуына барынша қолайлы жағдай жасауға бағытталған.

Тұрмысы нашар отбасында немесе балалар үйінде өскен, сүйіспеншілік пен еркелікті сезбеген әйелдер постнаталды кезеңде жаңа туған нәрестесінен бас тартпау үшін жұмыс істеу қажет. Туғаннан кейін бірден қалдырылған балалардың проблемасы қазіргі қоғамда өзекті мәселелердің бірі болып табылады, бірақ өкінішке орай, ол оны шешуге арналған тиімді, сонымен қатар, әлеуметтік сипаттағы құралдардың жоктығымен күшейеді.

Қазіргі уақытта үкіметтің басым шаралары отбасының балаға деген қызығушылығын материалдық ынталандыру болып табылады, ал қызметтің негізгі бағыты отбасылық дәстүрлерді жаңғырту арқылы берекелі отбасы мәртебесін нығайтуға, балаларға девиантты көзқарастың алдын алуға бағытталған мемлекеттік отбасылық саясат болуы тиіс.

Кейбір әйелдер өзінің баласын перзентханада қалдырып кетеді. Заң оларды қудаламайды. Сонымен қатар, әйел перзентханадан баланы алып, оны көшеде қалдыратын жағдайлар аз емес. Оны тез тауып алса және далада қатып қалмаса жақсы. Анасы қалдырып кеткен баланы сәбилер үйіне, содан кейін балалар үйіне жібереді. Айта кету керек, негізінен балаларды үлкен және орташа қалалардың перзентханаларында қалдырады. Балалардың құндылығы туралы дәстүрлі түсінік сақталған шағын қоныстарда және белгілі бір социумға енген әйелді мұндай қылығы үшін міндетті түрде айыптайды, сондықтан мұндай жағдай, әдетте, сирек туындайды. Немесе мұндай әйелдер жүктілігін жақындарынан жасыруға және басқа қалада босануға тырысады.

Зерттеу барысында В. С. Тарченко [5, 155] баланы босану кезінде және босанғаннан кейін әйелдерді қолдаудың болмауы (баланың әкесі жағынан да), балалық шақтағы анасының эмоционалдық сепарациясы, әйелдің ауыр материалдық жағдайы, жастарды жыныстық тәрбиелеудің болмауы сияқты факторлар басты рөл атқарады деген қорытынды жасады. Бұл факторлар қазіргі қоғамның адамгершілік негіздерінің дағдарысын көрсетеді, мысалы, жаңа автомобиль сатып алудан немесе тиімді бизнестен бас тартуға қарағанда, өз баласын қалдыру оңай көрінеді.

Жаңа туған нәрестелерден бас тартудың алдын алу бойынша жүкті және туған әйелдермен тікелей жұмыс істеу ықтимал бас тартудың алдын алуға, потенциалды бас тартушылардың (медициналық-әлеуметтік-психологиялық сенім қызметі) проблемалар кешенін шешуге көмек көрсетуге, босанғанға дейінгі топтарда жұмыс істеуге бағытталған. Осы кезеңдегі негізгі жұмыс әйелдер консультациясы базасында әлеуметтік-психологиялық көмек көрсету кабинеттерін құру болып табылады; халықтың әлеуметтік жағдайы нашар топтарындағы жүкті әйелдер мен жас аналарға психологиялық және әлеуметтік көмек көрсетуді ұйымдастыру, олардың арасында жас, тұрмыс құрмаған, көп балалы, тұрмыс жағдайы төмен, жұмыс істемейтін әйелдер; балаға жеңілдіктер алу туралы ағарту жұмыстарын жүргізу; жүкті әйелдерді бақылау сапасын жақсарту, міндетті әлеуметтік-психологиялық көмекті қамтитын пренаталдық қолдаудың қазіргі заманғы нысандары мен әдістерін енгізу; бұрынғы балада бас тартушылардың отбасыларындағы психологиялық және әлеуметтік ахуалды қалпына келтіру және сол арқылы рецидивтердің алдын алуды қамтамасыз ету, осындай отбасылардың патронаж институтын құру.

Егер әйел баладан бас тартса (экономикалық себептер бойынша, тұрғын үйсіз, жұмыссыз, ауыр материалдық жағдайда, жақындарын қолдаудың болмауы, баланың некесіз тууы), әлеуметтік қызметкерге мынадай шаралар кешені ұсынылады [5, 57]:

- а) күнелтуге қаражаттың болмау себептерін анықтау;
- б) отбасы мүшелерімен, оның ішінде баланың әкесімен әңгімелесу;
- в) егер жұмысы болмаса, жұмысқа орналасуға көмектесу. Бұл үйде істейтін жұмыс, жұмыспен қамту қызметі арқылы жаңа мамандық алуға көмек, қайта мамандандыру болуы мүмкін;
- г) егер тұрғын үйі болмаса, әлеуметтік қонақ үйге уақытша орналастыру; кейбір жағдайларда тіпті әйел жұмыс істей алатын қарттар үйлерін пайдалануға болады;
- д) егер ресми мәртебесі болмаса, қажетті құжаттарды ресімдеуге көмектесу, қажетті әлеуметтік жеңілдіктер мен гуманитарлық көмек алуға көмектесу;
- е) балаға бірінші уақытқа қажетті заттармен қамтамасыз ету;
- ж) жаңа туған нәрестенің патологиясы жағдайында жеңілдіктерді рәсімдеуге көмек;
- з) мамандардың көші-қон және әлеуметтік қорғау қызметтерімен жұмысы.

Ауру туралы ақпараттың, диагностиканың дер кезінде болмауы өкінішті жағдайға, неврозға алып келеді. Көптеген отбасылар осындай қиын кезеңде бұзылуы мүмкін. Жаңа туған аналар өзін күйзеліске түсіреді, өзін, күйеуін, баласын жек көреді.

Босанғаннан кейінгі депрессия одан өз бетімен шығу мүмкін болмайтын клиникалық түріне айналады. Мұндай әйелдердің балалары көңіл-күйдің құлдырауынан, ашудан, физикалық зорлық-зомбылықтан зардап шегеді. Зерттеулер көрсеткендей, олар басқа балаларға қарағанда, даму қиындықтарынан жиі зардап шегеді, ұйықтау қиындықтарын бастан кешіреді, социумда нашар бейімделеді, қояншық пен қыңырлыққа ұшырайды [4].

Әйелдер ана болудан және осы рольде өзінен көңілі қалып, бала туудан біржола бас тартуы мүмкін..

Эмоционалдық бұзылулардың ұзақ кезеңі, күйгелектік, тұйықталу, балаға сезімінің суып кету туған-туыстарын алаңдатуы жатады. Егер депрессияны ұзақ емдемесе, ол ауыр психикалық ауруға айналуы мүмкін, мысалы, жүйке ауруына. Жүйкенің бұлай бұзылуының қаупі, науқас өзін және әрекетін бақылай алмай қалуы мүмкін. Босанған әйел истериялық психопатия ұстамасында баласын өлтіріп қойған жағдайлар да белгілі.

Егер босанған әйелде тек бірнеше симптомдар байқалса және психикаға әсер етпесе, олар мамандардың ұсыныстарын орындай отырып, толыққанды өмірге тез орала алады. Жылдам қалпына келуге көмектеседі:

* шағын физикалық жаттығулар • Бұл йога, жүзу, жүгіру болуы мүмкін. Спорт әйелді шаршатпауы керек, керісінше көңіл-күйді жақсартып, көбірек қуат беру керек;

* баласымен таза ауада жаяу серуендеу тыныштандырады, қанды оттегімен қанықтырады;

* ұйқыны толық қандыру. Бала емізетін анаға тек түнде ғана емес, күндізгі ұйқыға да уақыт табу керек;

* В тобының витаминдерімен және магнийге бай тамақтану;

* үй жұмысын бөлісу • Жас ана өзіне және балаға көп уақыт бөлу керек. Туған-туыстары жас ананы стресстерден қорғап, үй тірлігінің бір бөлігін өзіне алғаны дұрыс.

* әлеуметтік-психологиялық көмек көрсету. Маманның кәсіби қолдауы сауығу процесін тездетеді.

Қорытынды

Сонымен, осы тақырыпты зерттеу жеке ғана емес, сондай-ақ әлеуметтік сипаты бар осы проблеманың қауіптілігін және қауіптіліктің жоғары деңгейін көрсетеді. Жақында босанған әйел барлық проблемаларға өзін кінәлі деп санайды, тұйықталып қалады және көмек сұрағысы келмейді. Балаға қарауға байланысты қиындықтармен кездескеннен кейіп, ол қолынан келмегені үшін өзін кінәлайды. Біз постнаталды депрессия симптоматикасын жіктеп алдық, оны мынадай түрлерге бөлуге болады: эмоциялық симптомдар (өкініш, рахаттану сезімінің жоғалуы), когнитивті симптомдар (жеке басын негативті қабылдау, үмітсіздік, зейіннің және есте сақтау концентрациясының әлсіреуі, абыржу), мотивациялық симптомдар (пассивтілік, бастаманың жоқтығы және істе табандылық болмауы) және физикалық симптомдар (ұйқының және табеттің бұзылуы, шаршағыштық, үнемі әлсіздік сезімі, реакциялардың тежелуі).

Бұл аурудың алдын алу келесі қауіп факторларын есепке ала отырып, алдын ала диагностиканы болжайды [7]:

- * емделушінің немесе жақын туыстарының тарихында депрессияның болуы (әсіресе босанғаннан кейінгі кезеңде);
- * отбасындағы қолайсыз психологиялық ахуал;
- * жүктілік алдында немесе кезінде психикасына зақым келтіретін оқиғалардың болуы, сондай-ақ күрделі жүктіліктің болуы ;
- * өзін ана ретінде дұрыс қабылдаудың жеткіліксіздігі;
- * некеден тыс жүктілік, әлеуметтік сәтсіздік

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Аристова Н. Г. Социальное сиротство и возможности его компенсации /Планирование семьи и национальные традиции. Тезисы докладов Научно-практической конференции. Тбилиси, 28–30 ноября 1988. Вып. II. Социологические проблемы семьи и рождаемость. М., 1988.
2. Баз Л.Л. Послеродовая депрессия. Эмпирические исследования психологических феноменов / "Хрестоматия по перинатальной психологии. Психология беременности, родов и послеродового периода" составитель - А.Н. Васина, М.: Издательство УРАО, 2005.
3. Брутман В. И. [и др.] Раннее социальное сиротство как комплексная медико-социально-педагогическая проблема. М., 1994.
4. Скобло Г.В., Баз Л.Л., Баландина Т.А. Вопросы исследования послеродовых материнских депрессий в аспекте их влияния на психическое здоровье детей // Актуальные вопросы пограничных состояний и аддиктологии. Томск, 1996.
5. Тарченко В.С. Социальная работа с женщинами по предотвращению отказов от новорожденных //Вопросы психологии и воспитания. М., 2010.
6. Чиркова А. В., Зубарева А. Д. Послеродовая депрессия //Молодой ученый. 2019. № 24. С. 47-50. // URL <https://moluch.ru/archive/262/60704>.
7. Шаманина М.В. Депрессивные состояния в послеродовом периоде. Автореферат на соискание ученой степени кандидата медицинских наук. С-Пб, 2014.

Интернет-сайты:

8. <http://www.psyworld.ru/for-students/566-2008-12-08-20-23-23.html?start=4>
9. <http://www.jstor.org/stable/190238>
10. http://www.semya-rastet.ru/razd/formirovanie_poslerodovojj_depressii/
11. <http://neurodoc.ru/bolezni/psycho/postnatalnaya-depressiya.html>
12. <https://deti.mail.ru/article/o-chem-molchit-zhenshina-v-dekrete-obyasnyaet-psihi/?from=compilation>
13. <https://ackg.ru/poslerodovaya-depressiya-priznaki-i-kak-borotsya-kak-spravitsya-s/>

Б.А.Сарсенова¹, Ж.С. Уристемова¹

¹Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

ЖАС ОТБАСЫ ТҮСІНІГІН ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада жас отбасы түсінігі, мәртебесі, негізгі мәселелері мен отбасылық құндылық аспектілері қарастырылған. Отбасы әлеуметтік институт ретінде қалыптасу мен даму кезеңінде әртүрлі сатылардан өтіп, белгілі бір функцияны атқарады. Жас отбасы қандай қоғамда болмасын өмірлік қиындықтармен кездесетіндіктен мемлекет, қоғам тарапынан қолдауды қажет етеді. Жас отбасының материалдық қажеттіліктері мен мұқтаждықтары, олардың туындау себептері мен салдарлары және оларды шешу жолдары осы зерттеудің өзегі болып отыр. Жаңадан неке құрған жастар арасындағы рухани-моральдік өзара түсіністікті, олардың дүниетанымдық көзқарастары, мақсаттары мен мұраттарын зерделей отырып, отбасында туындайтын әртүрлі кереғар құбылыстардың себептерін ашуға талпыныс жасалды. Сонымен қатар, қазіргі заманауи қоғамдағы неке мен отбасы құндылықтарының біршама өзгеріске ұшырауы сияқты құбылыстардың жас отбасыларға әсері қарастырылды. Жастар арасындағы азаматтық некеге басымдық беру үрдісінің кең етек жаюы мен оның себептері жайлы баяндалды. Қазіргі қоғамда кең етек жайып отырған жас отбасылар арасындағы ажырасудың көбеюінің себептері пайымдалды. Мемлекет тарапынан жас отбасыларға көрсетілетін көмек түрлері тілге тиек етіліп, отбасылық мәселелерді шешуге пікір ұсынылды.

Кілт сөздер: отбасы, неке, жас отбасы, әлеуметтік институт, патриархалдылық, жұбайлар, эгалитарлы отбасы, нуклеарлы отбасы, азаматтық неке.

A.B. Sarsenova¹, Zh.S. Uristemova¹

¹Kazakh national women's pedagogical university

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF YOUNG FAMILY

Abstract

The article discusses the concept, status, key problems and aspects of family values of a young family. The family as a social institution goes through various stages of formation and development and performs a certain function. Young families face life problems in any society and need the support of the state and society. The material needs and needs of young families, their causes and consequences, as well as ways to address them, are the basis of this study. An attempt was made to identify the causes of various contradictions in the family by studying the spiritual and moral understanding between the newlyweds, their worldview, goals and ideals. In addition, the influence of such phenomena as significant changes in the values of marriage and family in modern society was taken into account. The prevalence of the tendency to give priority to civil marriage among young people and its causes is described. The reasons for the increase in the number of divorces among young families, which is widespread in modern society, are explained. The types of assistance provided by the state to young families were discussed, and opinions were expressed on how to solve family problems.

Key words: family, marriage, young family, social institution, patriarchal, spouses, egalitarian family, nuclear family, civil marriage.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ МОЛОДОЙ СЕМЬИ

Аннотация

В статье рассматриваются понятие, статус, ключевые проблемы и аспекты семейных ценностей молодой семьи. Семья как социальный институт проходит различные этапы становления и развития и выполняет определенную функцию. Молодые семьи сталкиваются с жизненными проблемами в любом обществе и нуждаются в поддержке государства и общества. Материальные потребности и нужды молодых семей, их причины и последствия, а также способы их устранения лежат в основе этого исследования. Была предпринята попытка выявить причины различных противоречий в семье путем изучения духовного и нравственного понимания между молодоженами, их мировоззрением, целями и идеалами. Кроме того, учитывалось влияние таких явлений, как существенные изменения ценностей брака и семьи в современном обществе. Описана распространенность тенденции отдавать приоритет гражданскому браку среди молодежи и ее причины. Объясняются причины увеличения количества разводов среди молодых семей, которое широко распространено в современном обществе. Обсуждались виды помощи, оказываемой государством молодым семьям, и высказывались мнения о том, как решать семейные проблемы.

Ключевые слова: семья, брак, молодая семья, социальный институт, патриархальность, супруги, эгалитарная семья, нуклеарная семья, гражданский брак.

Отбасы – мемлекет құндылықтарының бірі, әлеуметтік институттардың ішіндегі қоғамдық қатынастарды қалыптастырып, болашақ тұлға нәрестені әлеуметтану үдерісінен өткізетін бірегейі десек болады. Мемлекетті құраушы тұлғалардың өсіп, өркендеуін қамтамасыз ететін жауапкершілік те осылардан бастау алады. Отбасы - некеден, туыстықтан, бала асырап алудан немесе балаларды тәрбиелеуге алудың өзге де нысандарынан туындайтын және отбасылық қатынастарды нығайту мен дамытуға көмегін тигізетін, мүліктік және мүлікке қатысты емес жеке бастық құқықтармен байланысқан адамдар тобы. Отбасы - бұл шағын әлеуметтік топ ретіндегі отбасылық одаққа және отбасылық байланыстарға негізделген жеке өмірді ұйымдастырудың маңызды нысаны, ерлі-зайыптылар, ата-аналар мен балалар, ағайындылар, әпке-қарындасстар және бірге тұратын, бірлескен үй шаруашылығын жүргізетін басқа туыстар арасындағы қатынастар [1, 342].

Кез-келген құбылыс пен үдерістің бастауы табиғи-әлеуметтік заңдылық болатын болатыны белгілі. Некеден туындайтын отбасы институтының бастапқы кезін жас отбасылық кезең деп бөлеміз. Неке отбасын құрудың негізі болып табылады. Ерлі-зайыптылар арасындағы саналы ғұмырдағы жар таңдау мен мүліктік және мүліктік емес жеке қатынастарды туындататын отбасын құру мақсатымен, еліміздің заңында белгіленген тәртіппен екі жақтың ерікті және толық келісімі жағдайында жасалған ер мен әйелдің арасындағы тең құқықтық одақты неке деп тұжырымдаймыз [2, 37]. Адам баласы о бастан бастап отбасын қалыптастырып қана қоймай, оның рухани тазалығына, отбасын заңдастыратын әдет-ғұрып пен салт-дәстүрдің сақталуына ерекше мен берген. Оның барлығы екі жұбайдың алғашқы бас қосқан кезеңінен, яғни жас отбасы мәртебесіндегі кезден бастау алады.

Қазіргі кездегі отбасы – жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайда өмір сүріп жатқан бірден-бір динамикалық топ, яғни отбасы арқылы бір жағынан гендерлік таптаурындардың сабақтастығы мен жыныстар арасындағы қарым-қатынастардың сақталуы, екінші жағынан отбасы жұбайлар сана-сезімінде көрініс тапқан құндылық бағыттар, қажеттіліктер, өмірлік жоспарлар, жыныстар арасындағы қарым-қатынастарға қатысты барлық жаңашылдықтың бастауы болып табылады. Дәл осындай отбасында ер адамдар мен әйелдердің орны мен рөлдері туралы жаңа түсініктер қалыптасады, жыныстық мораль (өнеге) өзгереді, жыныстық-рөлдік сәйкестік пен жыныстық субмәдени дифференциацияның тасымалдануы жүзеге асады.

Бүгінгі заманғы отбасында ата-аналық және де басқа әлеуметтік маңызды рөлдер таңқаларлық жылдамдықпен өзгеріп, жаңа мазмұнмен толықтырылып келеді. Қазіргі жұбайлардың некелік бағыттары, мақсаты, көзқарастары, құндылықтары аға буын көзқарастарына қарағанда көп ерекшеленеді. Соның ішінде бүгінгі заманғы отбасы көзқарасының бұрынғы отбасы көзқарасымен салыстырғанда ерекшелетіні – біріншіден, бүгінгі отбасының гендерлік қарым-қатынастары мен

рухани үдерістері болып жатқан өзгерістердің тереңдігі мен жылдамдығын, ауқымдылығын сезінуге мүмкіндік туғызылуда, екіншіден, патриархатты гендерлік сәйкестіктен эгалитарлыққа өтудің қарама-қайшылығын түсініп және өзгеру жылдамдығын эмпирикалық тексеріп түсінуге ықпал етіліп, отбасы-некелік құндылықтарды дәріптеуге басымдылық берілгендігінде.

Отбасы - ұрпақтан-ұрпаққа мұра етіп келе жатқан мәдени үлгілердің негізгі тасымалдаушысы, сонымен қатар жеке тұлғаны әлеуметтендірудің қажетті шарты болып табылады. Отбасында адам әлеуметтік рөлдерді үйренеді, тәрбие негіздерін, мінез-құлық дағдыларын алады. Балалардың туылуы, тәрбиесі, белгілі бір өмірлік дағдылары жас отбасында қалыптасады. Сондықтан да отбасы - барлық әлеуметтік институттардың негізі. В.В. Шалинмен А.А. Панченконың пайымынша: «Қарапайым қоғамдардың көпшілігінде отбасы - жалғыз нақты институт.

Отбасы құрылымының екі түрі бар:

- Нуклеарлы отбасы ата-аналар мен балаларынан тұрады.

- Үлкен отбасы құрамында нуклеарлы отбасы және атасы мен әжесі, немерелері, ағасы, тәтесі, немере-қарындасары сынды көптеген туыстардың жиынтығын құрайды» [3].

Жас отбасының басты белгілері - ресми түрде тіркелген неке және ерлі-зайыптылардың жас шегі 18-ден 30 жасқа дейін болуы деп саналады. Алайда, жас отбасы түсінігі биологиялық және әлеуметтік сипатқа ие болғандықтан жас мөлшеріне қарап қана жас отбасы мәртебесіне кіргізу дұрыс емес. Бірінші сипат – жастар арасындағы неке, екіншісі – жақында ғана қалыптасқан, құрылғанына аз ғана уақыт өткен отбасы. Статистика әдетте бір жыл мен үш жыл арасында бірге тұрып жатқан отбасыларды жас отбасы ретінде атап көрсетеді. Өз кезегінде жас отбасылар отбасындағы адамдар санына қарай, ата-аналарымен бірге немесе бөлек тұратын, балалы және баласыз; кәсіби белгілері бойынша – студенттік отбасы, жұбайлардың біреуі немесе екеуі де жұмыс жасайтын, сонымен қатар, олардың қандай да бір салада жұмыс жасауына байланысты бөлінеді. Жас отбасының ерекше түрі екінші рет немесе одан да көп қайта неке құруда қалыптасады.

Отбасы - адамның өмірінің бастауынан бастап барлық саналы ғұмырының аяғына дейінгі өмір сүретін ортасындағы негізгі әлеуметтік институттың бірі. Отбасы - бұл жайлылықты, жақын адамның жылуы мен қамқорлығын, өмірден қанағат сезімін сезінуге мүмкіндік береді. Адамдардың едәуір бөлігі ерте ме, кеш пе, отбасын құрайды. Алғашында отбасылық өмір керемет болып көрінеді, ерлі-зайыптылар бақыт, қуаныш және бір-біріне деген шексіз махаббат сезімін сезінеді. Алайда, заман ағымындағы әртүрлі әлеуметтік-экономикалық, рухани-материалдық өзгерістерге байланысты кейінгі жылдары отбасы айтарлықтай өзгерістерді басынан кешіруде. Экономикалық, саяси және әлеуметтік мәселелердің ауыртылуында тек тұрмыс жағдайы ғана тығырыққа тірелмейді, сонымен бірге ерлі-зайыптылардың, ата-аналар мен балалардың қарым-қатынасы бұзылады, отбасы адам үшін үнемі қорғаныс бола бермейді.

Біріншіден, жас жұбайлардың мәдениеті мен моральдық деңгейі толық қанағаттанарлықтай деңгейде емес, екіншіден, олар ата-аналарының пікірлерін, айтқан ақылдарын олардың жеке өміріне қол сұғу деп қабылдайды, үшіншіден, ерлі-зайыптылардың отбасы туралы түсінігінің аздығы мен жеке амбицияларының тым жоғары болуы көбінесе ажырасудың басты себептерінің бірі болып саналады, төртіншіден, қиындықтарға тап болған жастар бәріне өздерін емес, басқаларды айыптай бастайды. Жас отбасылардың қазіргі кездегі қиындықтары оны зерттеу және осы мәселелердің әлеуметтік-экономикалық және психологиялық себептерін түсіну үшін маңызды болып табылады.

«Қазақстанның тең құқық пен тең мүмкіндік институтында» Әлеуметтік статистика мәліметтері мен «Қазақстандық отбасылар - 2019» жобасының аясында ҚР барлық өңірлерінде 2019 жылдың шілде айы мен қараша айының аралығында өткізілген кешенді әлеуметтік зерттеуде ажырасудың себептеріне: — Алматы облысы (83,3%), Түркістан облысы (71,4%), Нұр-Сұлтан қ. (69,8%), Қостанай облысы (68,6%), Маңғыстау облысы (67,3%), Алматы қ. (65,5%).

- Моральдық шектеулердің болмауы, барлығына рұқсат беру — Ақмола облысы (53,9%), Атырау облысы (48,3%), Қостанай облысы (47,7%).

- Ғаламтор, әлеуметтік желілердің әсері — Нұр-Сұлтан қ. (44,2%), Шымкент қ. (39,8%), Түркістан және Батыс Қазақстан облысы (33,7%-дан) деген деректер келтірілген.

Зерттеуде қазақстандық қазіргі әйелдердің жиі жағдайларда некедегі тең емес қарым-қатынасқа, зорлыққа, ерінің жауапсыздығына шыдай алмауымен байланысты ажырасулардың өсуіне қарым-қатынасын анықтады. Осыдан басқа, олардың экономикалық мәртебесі кейде ерлерден төмен емес. Әйелдер көбінесе осы себептерді алға тартып ажырасуға шешім қабылдайды екен [4, 17].

Жас отбасыға қатысты мемлекеттік саясат тұжырымдамасында жас отбасылар үшін ең өзекті мәселелердің екі блогы анықталған: әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-психологиялық.

Бірінші блок жас жұбайларды материалдық қажеттіліктермен, тұрғын үймен қамтамасыз ету және жұмыспен қамту мәселелерін қамтиды. Жас отбасының негізгі бөлігінің табысы төмен болып келеді. Еңбек нарығында жас маманға сұраныстың жоқтығы немесе тиісті жұмыс тәжірибесінің жоқтығынан жалақының төмен болуы жас отбасылардың қаржылық жағдайының нашарлауына және тұтастай алғанда ел халқының өмір сүру деңгейінің төмендеуіне ықпал етеді [5, 39].

Екінші блок жас жұбайлардың бір-біріне, жаңа жағдайға (рөлдер, стереотиптер мен мінез-құлықтардың өзгеруі) және жаңа туыстарға бейімделу мәселелерін қамтиды.

Бірқатар зерттеушілер жас отбасының қазіргі жағдайын талдай отырып, әлеуметтік мәселелерді, қазіргі заманғы отбасының тұрақтылығы, отбасылық тәрбие мәселелерін қосымша қарастыруды ұсынады.

Жалпы, отбасындағы күйзеліске және жас отбасының қазіргі жағдайына әсер ететін негізгі факторларға табыстың төмен деңгейі, тұрғын үйдің болмауы, балалы болғаннан соң кедейлік қаупінің жоғарылауы, балалы отбасыларды әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етудің мемлекеттік ұйымдастырушылық, экономикалық және құқықтық тетіктерінің тиімділігінің төмен болуы, бұқаралық ақпарат құралдарының деструктивті әсері, жастардың отбасылық өмірге дайын еместігі, оның моральдық-психологиялық негіздерін білмеу, жанжалдарды жұбайлардың өзара келісімге келе отырып шеше алмауы, эгоизм жатады.

Отбасы - қоғамның және мемлекеттің қазіргі және болашақтағы негізгі ұяшығы. Қазіргі кездегі жас отбасылардың мәселелері оны зерттеу және осы мәселелердің себептерін түсіну үшін ерекше маңызды міндет болып табылады. Жас отбасылардың маңызды мәселелерін толығырақ қарастырайық. Қазіргі уақытта жас отбасылар олардың дамуы мен қарым-қатынасына әсер ететін қиындықтарды бастан кешуде. Қазіргі кезеңде жаңа үйленгендердің мәселелері сан алуан. Қоғам дамуындағы қазіргі жағдайға байланысты отбасылық мәселелерінің екі негізгі блогы бар: әлеуметтік-психологиялық және әлеуметтік-экономикалық. Олар бірқатар негізгі мәселелер бойынша былай жіктеледі:

1. Тұрғын үй мәселелері. Некеге тұру кезінде жастар ең алдымен материалдық және тұрғын үй мәселелері туралы ойлайды. Әрине, материалдық қамтамасыз етілу және тұрғын үй мәселесі бірінші кезекте отбасылы болу үшін керекті қажеттілік. Бұл жас жұбайлар үшін басты мәселелердің бірі болып табылады. Шынында да, қазіргі қоғамда бұрынғыдай тегін баспана алуға мүмкіндік жоқ. Ал еркін нарықта қарапайым жас отбасына үй сатып алу қиынға соғады. Көптеген жас отбасылардың жалақысы аз немесе өзінің минималды кірісі жеке баспана сатып алуға жетпейді. Қазіргі уақытта жұмыссыздық деңгейі де жоғары, бұл жас мамандарды жұмыспен қамтуға және тұрғын үймен қамтамасыз етуге айтарлықтай әсер етеді. Мұндай жағдайларда жас отбасылар ата-аналарымен тұрады, бірақ жас отбасылардың тек аз бөлігі ғана ата-анасымен бірге өмір сүргісі келеді, жастар арасында жарының ата-анасында үйі бола олардан бөлек тұру үрдісі көп кездеседі, сол себепті кейбіреулері пәтерді жалға алады. Тек аздаған жас отбасыларда ғана жеке пәтерлер бар. Біреулерге жақындары тұрғын үйді сыйға тартады, кейбіреулер ипотека рәсімдейді. Алайда, көптеген зерттеулерге сәйкес, материалдық және тұрғын үймен қамтамасыз етілу факторы отбасының тұрақтылығына тікелей әсер етпейді.

2. Материалдық және тұрмыстық мәселелер. Әр жас отбасы материалдық мәселелерге, тұрмыстық қиындықтарға тап болады. Отбасылық өмір туралы білмеу және отбасылық қатынастар тәжірибесі болмағандықтан, жастар арасында келіспеушіліктер туындайды. Көптеген ерлі-зайыптылар үйлену тойынан кейін бәрі оңай болады, бойдақ кездегідей романтикалық қарым-қатынас сақталады, отбасылық өмір еш уайымсыз және қиындықсыз өтеді деп ойлайды, бірақ отбасылық өмірде бәрі басқаша болады. Үйлену тойынан кейін бірлескен өмір басталады. Негізінен, үйді жинау, тамақ дайындау, өзіне және күйеуіне қамқорлық жасау сияқты барлық жұмыстар әйелге жүктеледі, ал отбасын материалдық қамтамасыз ету міндеті ер адамға жүктеледі. Отбасында бұрын кездеспеген көптеген жауапкершіліктер басталады, жастар өмірдің мұндай түбегейлі өзгеруіне дайын болмағандықтан, содан келіп олар бір-біріне деген көңіл толмаушылық, жанұялық өмірге байланысты наразылық білдіре бастайды. Бұл мәселені шешуге ерлі-зайыптылардың ата-аналары көмектесе алады. Бұл мәселеде тәжірибелі көзқарасы болғандықтан олар жас отбасына ақыл-кеңес беру мен тоқтамға шақыру арқылы жәрдем беру мүмкіндіктері бар. Сонымен бірге, отбасында материалдық мәселелердің болуының субъективті екенін де атап өткен

жөн, себебі, тұтынушылық стандарттардың жоғары деңгейіне назар аударып отырып, ерлі-зайыптылар сонымен бірге олардың отбасылық айлық бюджетінің өте жоғары деңгейде болуын қалайды. Демек, мәселе табыс деңгейінде емес, жастардың талаптары деңгейінде, олардың отбасыларына қатысты өмір сапасы мен стандарттары туралы субъективті идеяларында да болуы мүмкін [6, 39]. Жас отбасылардың қаржылық қауіпсіздігі отбасылық бюджет шығындарынан байқалады. Ерлі-зайыптылар отбасылық бюджеттің негізгі бөлігін азық-түлікке, киім-кешек сатып алуға, тұрғын үй-коммуналдық және көлік қызметтеріне ақы төлеуге, сондай-ақ ай сайынғы несиені өтеуге жұмсайды. Жас отбасылардың салыстырмалы түрде аз бөлігі ғана отбасылық бюджеттің негізгі бөлігін жылжымайтын мүлік немесе автомобиль, тұрмыстық техника мен жиһаз, дәрі-дәрмек сатып алуға, отбасылық демалыстарға, жұбайының білім алуына және ата-аналарына жұмсайды. Аталған отбасылық бюджет жас отбасылардың тек негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік береді.

3. Жұмыспен қамту. Жалақының төмендігі, жалпы материалдық қауіпсіздік - бұл жас отбасы үшін маңызды мәселелердің бірі. Көбіне жастарға жалақысы жоғары жұмыс табу қиын. Жоғары жалақы ұсына алатын ұйымдар жұмыс орнына үміткерлерге үлкен талап қояды, мысалы, көп жылдық жұмыс тәжірибесі, сондықтан жастар жалақысы төмен жұмыспен шектелуге мәжбүр болады, бұл отбасылық өмірге айтарлықтай әсер етеді. Жас маманның жұмысқа орналасуы, жалақының әсіресе бюджеттік сферада төмен болуы, екінші деңгейдегі жалақыға қанағаттанбау жас мамандарды басқа қалаға жұмыс іздеуге, тіпті шетелге кетуге итермелейді. Әрине, жастардың жұмыспен қамтылу мәселесі жас отбасына айтарлықтай әсер етеді, кейде тіпті оның беріктігіне қауіп төндіреді. Шынында да жұмыстың жоқтығынан, жалақының аздығынан көптеген жастар материалдық тұрғыдан қиындыққа тап болады, сондықтан олар өз отбасыларын толық қамтамасыз ете алмайды. Сол себепті көптеген ерлі-зайыптылар өздерінің некелерін тіркемейді және азаматтық некеде өмір сүреді, өйткені адамдар өздерінің болашақ отбасы үшін жауапкершілікті қабылдаудан қорқады және азаматтық неке олар үшін оңтайлы болып табылады.

4. Жас отбасының психологиялық мәселелері. Жас отбасы қиындықтарының құрылымында психологиялық проблемалар маңызды орын алады. Психологиялық мәселелер өте көп, бірақ олар отбасылық өмірге әсері ерлі-зайыптылардың өздеріне байланысты. Психологиялық мәселелерге өзара эмоционалды қатынастар, психологиялық үйлесімділік, ерлі-зайыптылардың жаңа өмір салтына үйренуі жатады. Жас отбасының қиындықтарының ішінде қақтығыстар, түсінбеушілік, келіспеушілік, наразылық және т.б. психологиялық сипаттағы мәселелер маңызды орын алады. Күнделікті отбасылық өмірде бәрі идеалды түрде бола бермейді. Бұл - ұзақ өмірлік тәжірибесі бар отбасылар үшін де үлкен мәселе, ал жас отбасы үшін бұл айтарлықтай үлкен мәселе. Жас жұбайларға қарым-қатынас жасау, үйлестіру, талқылау, ымыраға ұмтылу қажет, ал бұлар жалпы уақыт өте келе игерілген дағдылар. Ата-анасы, ағасы, әпке-қарындасы бар үлкен толыққанды отбасында өскендер үшін бұл салыстырмалы түрде тезірек шешілетін мәселе. Ал қазір бұл өте сирек кездеседі. Балалар шағын отбасында немесе толық емес отбасында өскендіктен тым ерке, өзімшіл болып келеді. Сондықтан, жастардың жанжалды, отбасылық жағдайларды сауатты түрде шешуге икемі аз. Отбасылық қатынастардың қайшылықтарына ерлі-зайыптылардың ата-аналары, достары, әріптестері, үй шаруашылығы және үй міндеттерін бөлісу, материалдық шығындар саласы, қаражат мөлшері әсер етеді. Сондай-ақ, жас жұбайлар арасында жары назарының жеткіліксіз болуына, жақындық пен сенімділіктің болмауына, ерлі-зайыптылық рөлдерге байланысты өзара наразылық туындайды. Жас жұбайлар бір-бірінің жеке қызығушылығына, жары мінезінің көріністеріне үйренуі керек. Жас отбасылар осындай психологиялық мәселелерді сезіне алмайды және оларды өздері шеше алмайды [7, 58]. Отбасылық өмірдің басында бір-біріне деген сенімнің болмауы, өсек, сыбыс ерлі-зайыптылар арасында күмән туғызады және қызғаныш пайда болады. Осының салдарынан достарымен қарым-қатынасқа, сапарға шығуға тыйым салынады, телефондар және әлеуметтік желілердің парақтары тексеріледі, осының салдарынан дау-дамай басталады. Жас отбасыларда өзара құрмет сирек кездеседі, сондықтан бір-бірін тыңдай және түсіне алмау үйлесімді қарым-қатынас орнатуды қиындатады. Ерлі-зайыптылардың әрқайсысы отбасында басшы болуды және басқаруды қалайды, бірақ жас жұбайлар неке - бұл екі адамның бірлестігі екенін және бір-біріне көп нәрсеге қол жеткізу үшін көмектесу қажеттігін ұмытады. Ерлі-зайыптылардың көпшілігі жұбайы үшін жауапкершілік алғысы келмейді, олардың бірінің (әйелі немесе күйеуі) мәселелері туындаған кезде бірлесіп шешуге ұмтылмайды. Егер ерлі-зайыптылар өзара сүйіспеншілікке ұмтылса, бір-бірін құрметтеуге және барлық мәселелерде ымыраға келуге үйренсе, жұбайлар арасындағы көптеген психологиялық мәселелерден аулақ болуға болады [8, 71]

5. Медициналық мәселелер. Жас отбасылардың некеге тұруға дайын еместігі интимдік қарым-қатынас мәдениетінің жетіліксіздігінен, жастардың репродуктивті мінез-құлыққа бей-жай қарауынан көрінеді. Жас жұбайлар, әрине, балаларының болғанын қалайды, бірақ барлық ерлі-зайыптылардың балалары бола бермейді. Әйел адамның түсік жасатуы, әртүрлі гинекологиялық аурулар және т.б. медициналық себептер бала көтеруге әсер етеді. Қазіргі кезде жастар арасында медициналық сараптама арқылы ғана анықтайтын жыныстық жолмен жұғатын аурулар түрі де көп. Қалалық тұрғындар арасында тән саулығына жағымды ықпал ететін дене еңбегімен айналысуға мүмкіндік аз, бұған әсіресе жалақысы төмен болып келетін жастардың арнайы жаттығу залдарына баруға уақыты мен оған төлейтін ақшасының жоқтығы себеп болады. Бір орнында ұзақ сағаттар бойы қозғалмай отырып жұмыс істеу де адам денсаулығына кері әсері бар. Бұл өз кезегінде ер адамдар арасындағы қуық түбі безінің қабынуы сияқты ауруларға әкеліп, ерте жастан белсіздікке де тап болу қаупінің көбеюіне себепкер болуы мүмкін. Осыдан туындайтын салдарлардан медициналық мекемелерде емделуге тура келетін ер адамдар тарапынан болатын мәселелер де бар [9, 319]. Өкінішке орай, ерлі-зайыптыларда әртүрлі резус факторы бар отбасылар жиі кездеседі және бұл бала көтеруге әсер етеді. Медициналық себептермен балалы бола алмайтын ерлі-зайыптылар да бар, бірақ қазіргі уақытта мұндай отбасылар үшін эко, немесе суррогат ананы іздеу мүмкіндігі бар.

XX ғасырдан бастап әйелдердің әлеуметтік жағдайының өзгеруі жаңа типтегі отбасының пайда болуына әкеледі. Әйелдер қызметтің жаңа бағыттарын - әлеуметтік, еңбектік, саяси, мәдени бағыттарды терең игеріп, отбасы саласын өзгерте бастайды және осының барлығын сәтті үйлестіре бастады. Елімізде гендерлік саясат басты назарға алынып, еңбек саласында айтарлықтай өзгерістер орын алды. Бұл жағдайға білім беру және кәсіптік білім беру, әйелдердің қоғамдық өмірге қатысуы, тұрмыстық индустрияландыру, балалар оқу орындары санының өсуі және балалар санын жоспарлау мүмкіндігі туралы қосарланған стандарттың күшеюі ықпал етеді. Алайда, кәсіпқой монополиядан айырылған ер адамдар көптеген отбасылық жанжалдарға әкелетін «дәстүрлі» отбасылық артықшылықтармен бөлісуге бірден көне қоймайды. Жас отбасылардағы негізгі кикілжіңдердің бір себебі де осы болуда [10, 181].

Қазақстан қоғамын сипаттайтын күрделі әлеуметтік-экономикалық жағдайда қазіргі жастар отбасын құруды тек армандап қана қоймайды, сонымен қатар, өзара үйлесімдікті, қарым-қатынастардың беріктігін, сүйіспеншілікті, әртүрлі сипаттағы туындаған мәселелерді бірлесе шеше алу қабілеттілігін сынай алу үшін азаматтық некеге тұруда. Осыдан кейін ғана міндетті түрде некеге тұру және заңды балаларды туу арқылы берік, бақытты отбасы құруға болады деп санайды. Қазіргі кезде некенің дәстүрлі үлгісінен кету, некеден тыс бірге өмір сүрудің қолайлы әлеуметтік нормаға айналғанын білдіреді.

Осылайша, бейресми отбасы ресми некемен бәсекелес болуда. Сонымен қатар, ресми некеге тұруға деген ұмтылыс некеге оңтайлы жасқа (20 жасқа дейін) дейінгі және оңтайлы жастан кейінгі (30 жастан кейін) адамдар арасында көп байқалады. Ажырасу тым жастай неке құру жағдайындағы отбасылық мәселелерді шешудің ең танымал нұсқасына айналды. Қазіргі жағдайда, ажырасу коэффициентінің көбеюі неке мен отбасы қатынастары құнын төмендететін кереғар құбылыс болып тұр. Ажырасқандар арасында некеге деген теріс көзқарас қалыптасады және олар көбінесе болашақта неке қатынастарын тіркемейді, сонымен қатар ажырасу санының ұлғаюы отбасында балалар санының азаюына, толық емес отбасылардың көбеюіне әкеледі [11, 212].

Тұрақты отбасы жастардың белгілі бір отбасылық өмірге дайын болғанда ғана мүмкін болады. Жас отбасында туындайтын әлеуметтік мәселелерді шешуді әлеуметтік жұмысты, әлеуметтік қызметтердің қызметін және мемлекеттік жастар саясатын ұйымдастырусыз жүзеге асыру мүмкін емес. Қазақстан Республикасында жас отбасыларға әлеуметтік қолдау көрсету аясында мемлекет тарапынан мынадай көмек көрсетіледі

- жас отбасыларға, әсіресе, аз қамтылған отбасыларға мемлекеттік қолдаудың мақсатты бағдарламаларын (жобаларын) қалыптастыру, оларға әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік-тұрмыстық мәселелерді шешуде материалдық және басқа да көмек көрсету, жас ата-аналардың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету, салауатты өмір салтын насихаттау, репродуктивті денсаулық сұрақтары бойынша түсіндіру жұмыстарын ұйымдастыру, балаларды тәрбиелеу және дамыту, отбасылық және балалар демалысын ұйымдастыру бойынша тәрбие жұмысын жүргізу;

- жас отбасылар мәселелері бойынша әлеуметтік мониторинг жүргізу;

- жас отбасыларға тұрғын үй салу мен сатып алуда (субсидиялау, мақсатты жеңілдетілген несиелер, ипотекалық несие беру, мемлекеттік және муниципалды тұрғын үйді жалдау тетіктерін

енгізу үшін және т.б.), аз қамтамасыз етілген жас отбасыларға тұрғын үй жағдайларын жақсартуда мемлекеттік заңдарды және басқа нормативтік актілерді жетілдіру;

- жас азаматтарға, жастар бірлестіктеріне, оның ішінде жас отбасыларға арналған тұрғын үй бірлестіктеріне (жастар тұрғын үй кешендеріне) қолдау көрсету, жастар үшін қол жетімді баспана салу жөніндегі шараларды әзірлеу және іске асыру;

- жас отбасыларға көрсетілетін қызмет аясын кеңейту мақсатында әлеуметтік қызметтер жүйесін қалыптастыру, тәрбиелік, әлеуметтік-медициналық, әлеуметтік-құқықтық, психологиялық, педагогикалық, ақпараттық, кеңестік және басқа қызметтерді жетілдіру.

Осылайша, өмір жолында жас ерлі-зайыптылар көптеген мәселелер мен қиындықтарға (материалдық құндылықтар және тұрғын үймен қамтамасыз етілу, жұмысқа орналасу, медициналық мәселелер, психологиялық және тағы басқалар) тап болуға мәжбүр, олардың көпшілігін әрқашан жас отбасылар өздері шешуге дәрменсіз және оларға мемлекет тарапынан көмек өте маңызды. Дәл осыған байланысты, қоғам өзгеруінің қазіргі жағдайында жас отбасылар мәселелері күн сайын өзекті болуда және қажетті әлеуметтік қолдау мен көмек берудегі мемлекет рөлі үнемі өсіп келеді.

Жас отбасыларға қатысты әлеуметтік саясат, ең алдымен, мамандардың пікірінше, тұрғын үй мәселелерін шешуге, балабақшалар жүйесін жетілдіруге және жастардың мықты, әлеуметтік сау отбасы құруға деген көзқарасын қалыптастыруға бағытталуы керек.

Осылайша, мемлекет өз органдары арқылы азаматтардың маңызды құқықтарының жүзеге асырылуын қамтамасыз ететін кепілгер болып табылатындықтан, келесі тұжырымдар жасауға болады. Жас мамандардың еңбек құқықтарын қорғаудың және жас отбасыларға отбасылық кәсіпкерлікті ұйымдастыру және дамыту үшін жағдайлар жасаудың тиімді жүйесін құру қажет. Жас ата-аналардың еңбек әлеуетін іске асыру үшін тиімді жағдай жасау керек.

Жас отбасы үшін бірлескен ата-ана мен бала демалыстарында мазмұнның жетіспеуі байқалады, бұл біріншіден, тиісті демалыс орындары желісінің дамымауымен, екіншіден, балаларға арналған дамытушылық және ойын-сауық қызметтерінің қымбаттығымен байланысты. Сондықтан, жас отбасылардың мәселелерін белгілі бір қиындықтары мен қызығушылықтары бар әртүрлі санаттағы қызмет түрлеріне бөлуге ықпал ету арқылы шешуге болады деп тұжырымдай аламын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Е.М. Бабосов. Социология: Энциклопедический словарь (от классики до современности). М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2015. – 480 с.
2. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. М.: Изд-во МГУ: Изд-во Международного университета бизнеса и управления ("Братья Карич"), 2017. – 304 с.
3. Shalin V.V., Panchenko A.A. TRANSFORMATION OF A LARGE FAMILY MODEL AS A BASIC ELEMENT OF RUSSIA'S SUSTAINABLE DEVELOPMENT. *Theory & Practice of Social Development*. 2019, Issue 4, p64-74. 11p.
4. Қазақстанның тең құқық пен тең мүмкіндік институты ҚҚ «ҚАЗАҚСТАН ОТБАСЫЛАРЫ – 2019» ҰЛТТЫҚ БАЯНДАМА - Алматы: «Art Depot Studio» ЖШС, 2019–88 б.
5. Молодая семья: проблемы и перспективы социальной поддержки [Текст] / под общей редакцией Е.В. Жижко, С.Д. Чигановой. – Красноярск: РУМЦ ЮО, 2015. – 300 с.
6. Ахмедова И.Г. Образ жизни - как интегративный индикатор функционального состояния молодой семьи: Сборник научных статей «Методология, теория и история социологии». Материалы Всероссийской научной конференции (Ростов-на-Дону, 23-24 ноября 2016 г.). Ростов н/Д: ЮФУ, 2016. – 37 - 42 с.
7. Алешина Ю.Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование. М., 1999. -158 с.
8. Специан, Л.М. Социально-экономические проблемы семьи в современном обществе /Семья, общество, государство: история и современность -II. Материалы международной научно-практической конференции (21 декабря 2015 г.). – 70 -74 с.
9. *Blessing Mberu, Joyce Mumah, Caroline Kabiru, and Jessica Brinton. Bringing Sexual and Reproductive Health in the Urban Contexts to the Forefront of the Development Agenda: The Case for Prioritizing the Urban Poor* *Matern. ChildHealthJournal*. 2014; 18(7): p 311–323. 13p.
10. Феминология. Семейведение :монография под общей редакциейШинелевой Л. Т. и др.Моск. гос. соц. ун-т. - М. : Союз, 2015. - 221 с.
11. Гордон, Л.А. Потери и обретения в девяностых: историко-социологические очерки экономического положения народного большинства В 2 т. Т. 1. Меняющаяся страна в меняющемся мире: предпосылки перемен в условиях труда и уровне жизни М.: Эдиториал УРСС, 2010. 304 с.

Б.И. Иманбекова¹, Г.Қ.Құрманқожа¹

¹Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

ҚҰҚЫҚ ӘЛЕУМЕТТАНУЫНЫҢ НЕГІЗГІ ҚАҒИДАЛАРЫНЫҢ ПАЙДА БОЛУ ТҰЖЫРЫМДАМАЛАРЫ

Аңдатпа

Мақалада құқық әлеуметтануының табиғаты және әлеуметтік жүйедегі алатын орны мен рөлі, құқықтың пайда болуының негізгі себептері, қалыптасуы, әлеуметтік қарым-қатынастар жүйесіндегі себеп-салдарлық байланыстары, арнайы әлеуметтік институт есебіндегі орны қарастырылған. Құқық әлеуметтануының әлеуметтанудың жеке саласы ретінде пайда болуының себептері мен жолдары батыстық ойшылдардың тұжырымдамалары мысалында талданды. Сондай-ақ құқық әлеуметтануындағы мектептер мен ойшылдардың көзқарастарындағы айырмашылықтар мен ұқсастықтар қарастырылып, негізгі ерекшеліктеріне назар аударылды. Құқық әлеуметтануының ғылымдарының құқықты әлеуметтік құбылыс ретінде тануы мен зерттеу нысаны ретінде түсінуінің өзіндік ерекшеліктері бар. Құқық әлеуметтануының ғылыми-теориялық негіздері әлеуметтік философиядан, құқық философиясынан және жалпы әлеуметтану теориясынан бастау алады, ал оның нақтылы мәселелері мемлекет пен құқықтың жалпы теориясына, арнайы ғылыми салаларымен терең байланыста зерттеліп, жүзеге асады.

Түйін сөздер: құқық әлеуметтануы, қоғам, әлеуметтік жүйе, қоғамдық қатынастар, позитивизм, инструментализм, құқықтық нормалар, заң, заңнамалық әлеуметтану.

B.I.Imanbekova¹, G.K.Kurmankozha¹

¹Kazakh national women's pedagogical university,
Almaty, Kazakhstan

THE CONCEPT OF THE EMERGENCE OF THE BASIC PRINCIPLES OF SOCIOLOGY OF LAW

Abstract

The article examines the nature and role of the sociology of law in the social system, the main causes of the emergence of law, the formation, cause-and-effect relationships in the system of social relations, the place as a special social institution. The reasons and ways of the emergence of the sociology of law as a separate branch of sociology were analyzed using the concepts of Western thinkers. Differences and similarities in the views of schools and thinkers of the sociology of law were also considered, and the emphasis was placed on the main features. Sociology of law and jurisprudence have their own peculiarities in the understanding of legal science as a legal phenomenon and as an object of research. The scientific and theoretical foundations of the sociology of law begin with social philosophy, philosophy of law and the General theory of sociology, and its specific problems are studied and implemented in deep contact with the General theory of state and law, special scientific fields.

Keywords: sociology of law, society, social system, social relations, positivism, instrumentalism, legal norms, law, sociological jurisprudence.

Иманбекова Б.И¹, Курманкожа Г.К¹

¹Казахский национальный женский педагогический университет

КОНЦЕПЦИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ОСНОВНЫХ ПРИНЦИПОВ СОЦИОЛОГИИ ПРАВА

Аннотация

В статье рассматриваются природа и роль социологии права в социальной системе, основные причины возникновения права, формирование, причинно-следственные связи в системе социальных

отношений, место как специального социального института. Причины и пути возникновения социологии права как отдельной отрасли социологии были проанализированы на примере концепций западных мыслителей. Также были рассмотрены различия и сходства в взглядах школ и мыслителей социологии права, акцент был сделан на основных особенностях. Социология права и юриспруденция имеют свои особенности в понимании правоведческой науки как правового явления и как объекта исследования. Научно-теоретические основы социологии права начинаются с социальной философии, философии права и общей теории социологии, а конкретные проблемы ее изучаются и реализуются в глубоком контакте с общей теорией государства и права, специальными научными областями.

Ключевые слова: социология права, общество, социальная система, общественные отношения, позитивизм, инструментализм, правовые нормы, закон, социологическая юриспруденция.

Құқық әлеуметтануы - мәдениет әлеуметтануы, саясат әлеуметтануы, дін әлеуметтануы және т.б. салалары сияқты жалпы әлеуметтанудың бір саласы. Құқық әлеуметтануы - қоғамдағы құқықтың өмір сүруінің, дамуы мен қызметінің әлеуметтік шарттары туралы ғылым.

Қазіргі уақытта құқық әлеуметтануы мен әлеуметтанулық заңтану арасындағы айырмашылық зерттеуші ғалымдардың еңбектерінде сирек кездеседі. Сонымен бірге, шетелдік әдебиеттерде құқық әлеуметтануын әлеуметтанудың бір саласы екендігі жайлы айтылады, дегенмен әлеуметтанулық заңтану мен құқық әлеуметтануының пәндік шекаралары туралы пікірталастар жүргізілуде [1]. Шетелдік әлеуметтанудың заманауи бағыттары мен тұжырымдамаларына жүгіну құқық әлеуметтануының әлеуметтану ғылымының бір саласы ретінде қалыптасып, институционалды және теориялық-әдістемелік тұрғыдан дамып келе жатқанын көрсетеді. Ең алдымен, құқық әлеуметтануы пәнін оның жетекші өкілдері қалай анықтайтынын қарастырайық. Осы тұрғыдан алғанда, осы саладағы ең ірі шетелдік сарапшылардың, соның ішінде Ж.Карбонье, Р.Коттерель, М.Дефлемнің құқық әлеуметтануы мәселелері бойынша жалпылама жұмыстары үлкен қызығушылық тудырады [2]. Бұл ғалымдардың еңбектері әлеуметтік-құқықтық зерттеулердің XX ғасырдың 70-ші жылдарының аяғынан бастап осы кезге дейінгі әр түрлі кезеңдерін, сонымен қатар француз, британдық және американдық құқық әлеуметтануының ұлттық мектептерінің ерекшеліктерін көрсетеді [3].

Француз ғалымы Ж.Карбоньенің «Құқықтық әлеуметтану» атты еңбегі ғалымдардың құқық әлеуметтануының проблемаларын талқылау кезінде жиі айтылатын бірнеше шетелдік дереккөздердің бірі болды. Бірақ, француз басылымында жарық көрген Карбоньенің еңбегі 70-ші жылдардың аяғындағы батыс еуропалық, құқық әлеуметтануы туралы екендігін ескерген жөн. Еуропада 80-90 жылдар. бұл пәннің қарқынды даму кезеңі болды деп айта аламыз. Бірақ тұтастай алғанда, Карбоньенің бұл еңбегі құқық әлеуметтануының пәні мен әдістерін, сонымен қатар оның басқа құқықтық және әлеуметтік пәндермен байланысын нақты түрде көрсетеді.

Карбонье «заңнамалық әлеуметтану» және «құқық әлеуметтануы» ұғымдарын өзара алмастырушы деп санайды, бірақ «заңнамалық әлеуметтану» терминін қолдануды дұрыс деп санайды. Ол заңнамалық әлеуметтануды дін әлеуметтануы немесе экономикалық әлеуметтану сияқты әлеуметтанудың басқа салаларына ұқсас саласы ретінде сипаттайды. Құқық әлеуметтануының нысаны ретінде ол «әлеуметтік құбылыстардың бір түрі болып табылатын заңды құбылыстарды» бөліп көрсетеді [4, 30]. Карбоньенің айтуы бойынша, құқық әлеуметтануы құқықты сырттан зерттейді. Сонымен қатар, ол «бақылайтын нысаннан бақылаушының түбегейлі бөлінуімен сипатталады. Егер заң өкілі үшін құқық дегеніміз құдай болса, әлеуметтанушы әдіснамалық атеизмді басшылыққа алу керек деп санайды» [4, 36].

Құқықтың әлеуметтанулық тұжырымдамасының әр түрлі ә теориялары тұрғысынан құқықтың барлық анықтамаларында кейбір ортақ сипаттамаларды бөліп көрсетуге болады. Әлеуметтануда құқық әрқашан нормалар және олармен байланысты әлеуметтік тәжірибелер жиынтығы ретінде қарастырылды [5, 6]. Әлеуметтанулық тәсілдің ерекшелігі - бұл құқықтық нормалардың белгілі бір әлеуметтік жағдайларда жұмыс істеуін мойындайды және олардың әлеуметтік салдары көбінесе құқықтың көздеген мақсаттарынан өзгеше болады.

Әлеуметтанушы қоғамдық өмірдегі тәртіп пен байланысты түсіндірумен айналысады және осы мақсатты жүзеге асыра отырып, адам өмірін үйлестіруге ықпал ететін әлеуметтік нормалардың, бекітілген әлеуметтік ережелердің маңыздылығына мән береді. Нормалар өздігінен, автоматты түрде әрекет ете алмайды. Нормаларды қолданатын, оларға жүгінетін, түсіндіретін және қолданатын адамдар. Тек осы үдерісті түсінгеннен кейін ғана, біз құқықтық нормалардың әлеуметтік ұйымда

қалай жұмыс істейтінін, әлеуметтік ұйымның құқықтық үдерісті қалай қалыптастыратындығын және шектейтінін түсінеміз [6, 220].

Карбоньенің көзқарасы бойынша, құқық әлеуметтануы жалпы әлеуметтанудан тәуелсіздікке қол жеткізуі керек. Ол негізгі қиындықты заңның «жалпы әлеуметтанудың айрықша пәні ретінде көрінетін кең категориялардың ішіне жұтылып кететіндігінен» көреді [4, 33]. Француз ғалымы құқықтың көбінесе әлеуметтік бақылаудың бір түрі ретінде ғана қарастырылатындығын айтады. Сонымен бірге, құқықтық әлеуметтануының мәселелері кәсіп әлеуметтануы мен ұйымдар әлеуметтануы аясында зерттелді. Карбоньенің пікірінше, құқық әлеуметтануы жалпы әлеуметтанумен өзара алмасу қатынасында, бірақ мұндай өзара алмасу толығымен екі жаққа да бірдей емес. Құқық әлеуметтануы әлеуметтанудың басқа салаларында әзірленген әдістерді қолданады. Құқық әлеуметтануының көптеген тұжырымдамалары құқықтық акцентке негізделген жалпы әлеуметтанудың тұжырымдамалары болып табылады, [4, 34].

Алайда, Карбоньенің құқық әлеуметтануының жалпы әлеуметтанудан автономдылығының жеткіліксіздігі туралы алаңдауы біршама артық деп айтсақ та болады. Сайып келгенде, әлеуметтануда оның әр түрлі салаларының мамандануы өздігінен даму үстінде. Құқық әлеуметтануының қалыптасу үдерісінде бұл пән едәуір дәрежеде өзінің заң ғылымына қатысты дербестігін қорғауға мәжбүр болды, өйткені заңгерлер көбінесе оны таза қолданбалы сипатқа ие құқықтық теорияға қосымша ретінде қарастырып келді.

Осыған байланысты Карбоньенің құқық әлеуметтануы мен заңтану арасындағы айырмашылықты нақтылап көрсетуі назар аударарлық мәселе. Карбонье осы екі пәннің объектілеріндегі негізгі айырмашылықты сол заңтану құқық нормаларының үстемдігін, орындалуы мен тиімділігін зерттейді, ал құқық әлеуметтануы осы нормалардың пайда болуына себеп болатын әлеуметтік себептерді және олардың әлеуметтік салдарларын зерттейді [4, 35].

Британдық ғалым Р.Коттерел құқық құбылыстарын талдаудағы заңтану мен әлеуметтанудың көзқарастарындағы айырмашылықтарды сипаттай отырып, олардың позитивизм әдіснамасына ерекше назар аударады. Коттерел атап өткендей, англо-американдық құқықтық дәстүрде, сонымен қатар көптеген басқа заманауи құқықтық жүйелерде «заңгерлер құқыққа позитивистік көзқарас тұрғысынан қарайды және бұл көзқарас құқықты зерттеу мен оқытудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады» [7, 9]. Тұтастай алғанда, құқықтық позитивизм құқықтың функциясының моральдық, саяси және кез-келген басқа заңға қатысы жақ аспектілерін қарастырудан бас тартуымен сипатталады.

Американдық құқық әлеуметтануында Д. Блэктің еңбектерінде ұсынылған позитивистік әдістеме мойындалған, бұл әдістеме баойынша «тек фактілер ғана қарастырылады, сезім, түсінік пен мағыналар қаперге алынбайды, мақсаттар мен ниеттер ескерілмейді» [8, 109]. Блэк құқықты әлеуметтік бақылаудың нысаны және мемлекет жүзеге асыратын әлеуметтік бақылау ретінде сипаттады [9, 3]. Ол құқықты өзгеріп тұратын құбылыс қарастырды. Блэк құқықтық саладағы өзгерістерді әлеуметтік стратификациядағы, мәдениеттегі, ұйымдастырушылық құрылымдардағы және әлеуметтік бақылау жүйесіндегі өзгерістермен байланыстырды. Блэк тұжырымдамасы тұрғысынан құқық әлеуметтануының міндеті «заңның неге белгілі бір түрде өзгеретінін немесе неге олай әрекет ететінін түсіндіру емес, құқықтың әрекет етуі мен әлеуметтік құбылыстар арасындағы байланыстарды бақылау және өлшеу болды» [7, 13].

Американдық құқық әлеуметтануы, ең алдымен, құқықтық реализм мектебі болып табылады, өйткені сот қызметі онда өнер ғана емес, сонымен бірге эмоциялар мен түйсік, иррационалды ойлау нәтижесінде пайда болатын барлық құқықтық ойлау стилі болды. Американдық құқық әлеуметтануы біртекті болмады және екі бағытқа бөлінеді: құқықтық реалистер мен прагматист-инструменталистер. Прагматик-инструменталисттер сот құқығы тұжырымдамасын ұстанды, мұнда құқық эмпирикалық тәжірибе, интуиция мен судьяның қалауы бойынша бағаланады. Прагматиктердің пікірінше, судьялар құқықты өз қалауы бойынша жүзеге асырады, сот шешімдерін өз бастамалары бойынша кеңейте алады. Өз кезегінде құқықтық реалистер әсіре және қалыпты реалисттер деп бөлінді. Психология және әлеуметтану әдістеріне сүйене отырып, құқықтық реализм өкілдері құқықтық санаттар мен құқықтық нормаларды сот пен әкімшілік үдерістің көзқарасындағы нақты жағдайлармен алмастырады. Олар құқық пен заңдардың тұрақтылығына терістеді және құқық тұрақты дамуда және оны сот жасайды деп санады.

Құқықтық реалисттер позитивизмге қарсы шықты және жазылған құқықты емес, құқықтың әсерін, әрекет етуін зерттеу керек деп санайды. Олардың ережесі құқықтың бақыланбайтындығы

және бей берекеттілігіне байланысты оны зерттеу мүмкін емес деген пікірге негізделген, өйткені оған көптеген әлеуметтік және психологиялық факторлар қатты әсер етеді. Р.Паунд құқықты соттық және әкімшілік үдеріс аясында, биліктің талаптары негізінде жүзеге асырылатын, әлеуметтік бақылаудың жоғары мамандандырылған құралы ретінде түсінді.

Позитивистік тәсіл әлеуметтік құбылыс ретінде құқықтың ерекшеліктерін толық аша алмайды. Құқықтың көптеген аспектілері «позитивистік әдіснамада талап етілгендей, өлшенбейді, зерттелмейді немесе таблицада көрсетіле алмайды. Барынша мұқият жүргізілген бақылау, бақылау нысанының әлеуметтік мәнін түсіндірудің қажетті шарты ғана болып табылады» [7, 14]. Р.Коттерельдің көзқарасы бойынша, позитивизм шеңберімен ғана шектеуіп қалмайтын әлеуметтік ғылым тұжырымдамасы құқықтық құбылыстарды әр түрлі теориялық позициялардан және зерттеу әдістерінің әр түрін қолдана отырып зерттеуге мүмкіндік береді.

Позитивистік әдіснама құқықты әлеуметтанулық зерттеулерде қолданылғанымен, қазіргі кезде ол негізгі зерттеу әдісі болып табылмайды. Еуропалық құқық әлеуметтануында позитивистік тәсілдер «шектеулі дәрежеде және өзгертілген түрде қолданылады немесе мүлдем қолданылмайды» [7, 11]. Құқықтық саланы әлеуметтанулық зерттеулерде түсіну әлеуметтануының әртүрлі нұсқалары маңызды орын алады. Құқық әлеуметтануындағы позитивистік бағыт Э.Дюркгеймнің шығармаларына негізделсе, интерпретациялық әлеуметтану М.Вебер негіздеген дәстүрлерді жалғастырады. Интерпретациялық әлеуметтанудың зерттеу процедураларын қолдану бізге заң ғылымдарының өкілдеріне тән құқықтық құбылыстардың позитивистік көзқарасынан арылуға мүмкіндік береді.

XX ғасырдың екінші жартысындағы шетелдік әлеуметтанудың құқықтық саланы зерттеуге әсер еткен салаларының ішінде феноменология, символикалық интерактивизм, этнометология сияқты микроәлеуметтанулық тәсілдерді атап өту керек. Микроәлеуметтанулық көзқарастарды ұстанушылар құқықтық жүйе тек жеке адамдардан тыс объективті құрылым түрінде ғана өмір сүрмейтінін атап өтті. Құқықтық жүйе мінез-құлық белгілі бір субъективті мағынамен байланысты адамдар арасындағы өзара әрекеттесу барысында дамиды.

Микроәлеуметтанулық көзқарастар тұрғысынан, құқықтық институттар заңгер кәсібінің өкілдері, лауазымды адамдар мен сотқа жүгінуші азаматтар арасындағы көптеген өзара әрекеттестіктің нәтижесі ретінде қарастырылады. Бұл жағдайда құқықты қоғамнан автономды және сыртқы нәрсе ретінде түсінетін позитивистік көзқарас қабылданбайды. Феноменологиялық әлеуметтану тұрғысынан, құқық «қоғамдық өмірдің белгілі бір аспектісіне, адамның өзара іс-қимылының белгілі бір саласына арналған таңба ретінде түсініледі. Құқықты түсіну дегеніміз - құқық идеясымен байланысты өзара әрекеттесу үдерісін түсіну деген сөз» [7, 146].

Рәміздік интеракционизмнің әсері әсіресе девиантты мінез-құлық әлеуметтануы және криминологияда айқын байқалды. Зерттеудің осы бағыттарының өкілдері девиантты мінез-құлық нысандарын басқалардың қабылдауына байланысты жіктеуге мүмкіндік беретін интеракционистік көзқарас аясында жасалған «таңбалау» тұжырымдамасына қызығушылық танытты. Рәміздік интеракционизмнің құқық әлеуметтануына тікелей әсері әдіснамалық сипатта болды және негізінен сапалы зерттеу әдістерін танымал етуге бағытталды [5, 134].

Этноәдіснама өкілдерінің еңбектерінде сот отырысына қатысушылар арасындағы сөйлеу әрекетін зерттеуге көп көңіл бөлінді. Осы мақсатта сот отырысына қатысушылар мен куәгерлердің сөздеріне талдау жасалды. Сонымен қатар, мұндай зерттеулерде сөйлеу интонациясы, сөйлеудегі үзілістер, қимылдар сияқты қарапайым, ұсақ бөлшектер назарға алынды. Этноәдіснамалық зерттеулердің нәтижелері бойынша сот үдерісінде болған оқиғалардың мәнін көбінесе кәсіби заңгерлер мен заңгерлік білімі жоқ сотталушылар, куәлар және сотқа қатысушылар әр түрлі түсінетіндігі анықталды. Осыған орай, этноәдіснаманы ұстанушылар сот ісін ізгілендіру және сот жүйесінде бұрмаланбаған қарым-қатынас үшін жағдайлар жасау қажеттілігін алға тартты [7, 224].

П. Бурдьё құқықтық саланы талдауда формализм және инструментализм сияқты екі қарама-қарсы тәсілді сынайды [10, 76]. Формализм тұрғысынан, құқық - бұл өзінің ішкі динамикасы бар және кез-келген сыртқы әсерлерден толықтай жабық автономды жүйе. Бұл ұстаным Г.Кельзеннің құқықтық теориясында дәйекті орын алды. Әлеуметтанудың кейбір салаларына тән инструменталистік көзқарас аясында құқық басқарушы таптың үстемдік ету құралы ретінде қарастырылады, әйтсе де құқық институттарының салыстырмалы түрдегі ғана дербестігі мойындалады. Бұл көзқарасты марксизмді жақтаушылар, атап айтқанда Л.Альтюссер ұстанды. Өзінің

құқықтық тұжырымдамасы тұрғысынан П.Бурдые формалистік және инструменталистік көзқарастардың қарама-қайшы жақтарын жеңуге тырысты.

М.Вебердің еңбектеріне сүйене отырып, американдық зерттеуші А.Кронман құқықтық саланы зерттеудегі негізгі үш көзқарастың арасын ажыратып көрсетті [11, 14]. Бірінші, бұл құқықты құқықтық жүйенің ішінен, заңтану тұрғысынан зерттеу. Бұл жағдайда тек қана құқықтың дамуының өзіндік логикасына назар аударылады және тек заңнамалық категориялар қолданылады. Екінші, бұл құқықтың негізінде жатқан моральдық принциптерді анықтауға және қолданыстағы нормативтік құқықтық актілерді белгілі бір нормативтік стандарттар тұрғысынан бағалауға бағытталған философиялық және этикалық көзқарастар. Үшінші, құқықты құқықтық жүйеден тыс позициялардан теориялық негізделген эмпирикалық зерттеу. Бұл жағдайда заң институттарының нақты қызметі зерттеледі. Әлеуметтану басқа әлеуметтік ғылымдармен қатар құқықты зерттеудегі дәл осы тәсілді қолданады [5, 5].

Құқықтық саланы нақты зерттеуде бұл тәсілдер бір-бірімен қиылысып, өзара әрекеттесуі мүмкін. Сонымен қатар, құқықтық тәсілдің өзі құқықты кәсібилендіру үдерісінде әртараптандырылады. Осылайша, құқықтық реализм, құқық әлеуметтануы, содан кейін сыни заңтану пайда болды. Тұтастай алғанда, тәсілдердің әрқайсысы құқық сияқты күрделі құбылыстың мәнін ашуға өзіндік үлесін қосады. Бірақ зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі заңтанулық немесе әлеуметтанулық теория болып табылады.

М.Дефлем атап өткендей, «құқық әлеуметтануына бағытталған теориялық даму АҚШ-тағы үдеріспен салыстырғанда Еуропада тезірек жүрді» [5, 106]. Сонымен қатар, құрылымдық функционализмге дейін «Еуропада пайда болған құқық әлеуметтануы заңтанулық әлеуметтанудың қол астында болды, ол кейіннен әлеуметтанушылар арасындағы пікірталасқа айналды.

Құқық әлеуметтануын академиялық пән ретінде институционализациялау заң ғылымының шегінен шығып, жалпы әлеуметтанулық теорияны теориялық және әдіснамалық негіз ретінде айқындау қажеттілігін білдіреді. Құқықтық ойдың дамыған дәстүрінің қарсылығына байланысты батыстық қоғамға құқық әлеуметтануын әлеуметтану ғылымының бір саласы ретінде қалыптастыру үшін біршама уақыт қажет болды. Құқық әлеуметтануын институционаландыру құқық әлеуметтануы мен әлеуметтанулық заңтану аясындағы көзқарастар арасындағы нақты айырмашылықты танусыз мүмкін емес.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Cotterrell R. Why must legal ideas be interpreted sociologically? // *Journal of Law and Society*. 2011. V. 25. № 2. P. 171–192.
2. Гончарова А.Н. Проблема согласования общественных и личных интересов в процессе построения гражданского общества: Моногр. / Краснояр. гос. ун-т. Красноярск, 2012.
3. Масловская Е.В. Национальные школы современной социологии права // *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2014. Т. X. № 3. С. 52–64.
4. Карбонье Ж. Юридическая социология. М.: Прогресс, 2015. 351 с.
5. Deflem M. *Sociology of law: Visions of a scholarly tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 348 p.
6. Мейхью Л. Социология права // *Американская социология: перспективы, проблемы, методы* / Под ред. Г.В. Осипова. М.: Прогресс, 2010. С. 220–234.
7. Cotterrell R. *The sociology of law: An introduction*. 2nd edition. London: Butterworths, 2005. 398 p.
8. Baumgartner M. *The sociology of law in the United States* // *The American Sociologist*. 2008. V. 32. № 2. P. 99–113.
9. Black D. *The behavior of law*. N.Y.: Academic Press, 2009. 175 p.
10. Бурдые П. Власть права: основы социологии юридического поля // Бурдые П. *Социальное пространство: поля и практики*. СПб.: Алетейя, 2015. С. 75–128.
11. Kronman A. *Max Weber*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2011. 214 p.

А.Қ. Бисенбаев¹, Д.К. Мамытканов¹

¹әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ЖАЛҒЫЗБАСТЫ ӘКЕЛЕРДІҢ ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДА ПАЙДА БОЛУ СЕБЕПТЕРІ МЕН НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақала жалғыз басты әкелер туралы әлеуметтік-психологиялық мәселені зерттеуге бағытталған. Толық емес әкелік отбасылардың пайда болу, қалыптасу факторлары (жесірлік, ажырасу, әйелдің асоциалды мінез-құлқы) мысалдармен келтірілген. Жалғыз әкелікке әкеп соқтыратын факторлар әке болмысының психологиялық, әлеуметтік жағдайына теріс әсер ететіні атап көрсетіледі.

Аталмыш құбылыс әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан да, заң тұрғысынан да қарастырылады. Қазақстандағы жалғыз басты әкелердің негізгі құқықтарын, артықшылықтары мен кепілдіктерін жүзеге асыру туралы мәселелер де назардан тыс қалмайды. Бала тәрбиесіндегі әкенің рөлі, оның әлеуметтену процесіне әсері туралы пікірлер жан-жақты қарастырылады. Жалғыз басты әкелерге әлеуметтік қолдау көрсету және қамтамасыз ету деңгейі салыстыра жіктеледі. Жұмыста жалғыз басты әкелердің әлеуметтік-құқықтық жағдайы, әкелер отбасыларының күнделікті өмірі, әкелердің балалармен қарым-қатынасы, осындай отбасылардың мәселелері мен қиындықтары талданады. Жалғыз басты әкелердің жағдайы шет елдердің мысалында да қарастырылады. Халықтың осы санатына мемлекеттік көмек көрсетудің ең қолайлы шаралары ұсынылады.

Түйінді сөздер: толық емес отбасы, жалғыз басты әке, тәрбие, әлеуметтену, әке институты, әлеуметтік қамсыздандыру, балалармен қарым-қатынас, күнделікті іс-әрекеттер.

A.K. Bisenbaev¹, D.K. Mamytkanov¹

KazNU named after al-Farabi

THE MAIN PROBLEMS AND CAUSES OF SINGLE FATHERS IN MODERN SOCIETY

Abstract

This article is aimed at studying the socio-psychological problem of lone fathers. The factors that lead to the occurrence, formation of incomplete paternal families (widowhood, divorce, asocial behavior of women) are given in the examples. It is noted that factors leading to single fatherhood negatively affect the psychological and social status of a father.

This phenomenon is considered both from the socio-psychological and legal point of view. Questions about the implementation of the basic rights, privileges and guarantees of single fathers in Kazakhstan are not left without attention. Opinions on the role of the father in the upbringing of the child and his influence on the process of socialization are comprehensively considered. The level of social support and provision for lone fathers is relatively classified. The paper analyzes the social and legal status of single fathers, the daily life of paternal families, the relationship of fathers with children, and the problems and difficulties of such families. The state of single fathers is also considered on the example of foreign countries. The most favorable measures of state assistance for this category of population are proposed.

Keywords: solo parent family, lone father, upbringing, socialization, paternity institution, social protection, relationship with children, everyday practices.

А.Қ. Бисенбаев¹, Д.К. Мамытканов¹

¹әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ОДИНОКИХ ОТЦОВ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

Данная статья направлена на изучение социально-психологической проблемы, как отцы-одиночки. Факторы возникновения, формирования неполных отцовских семей (вдовство, развод, асоциальное поведение женщины) приведены в примерах. Отмечается, что факторы, приводящие к одинокому отцовству, негативно влияют на психологическое, социальное положение отца.

Данное явление рассматривается как с социально-психологической, так и с юридической точки зрения. Не остаются без внимания и вопросы по реализации основных прав, привилегий и гарантий одиноких отцов в Казахстане. Всесторонне рассматриваются мнения о роли отца в воспитании ребенка, его влиянии на процесс социализации. Сравнительно классифицируется уровень оказания социальной поддержки и обеспечения одиноких отцов. В работе анализируются социально-правовое положение одиноких отцов, повседневная жизнь семей отцов, отношение отцов с детьми, проблемы и трудности таких семей. Состояние одиноких отцов рассматривается и на примере зарубежных стран. Данной категории населения предлагаются наиболее благоприятные меры оказания государственной помощи

Ключевые слова: неполная семья, отец-одиночка, воспитание, социализация, институт отцовства, социальное обеспечение, повседневные практики, отношения с детьми.

Қазіргі жаһандану заманында ұлттық дәстүрдің ұлттық мейрамдарда ғана ескеріліп, отбасы құндылығының еуропалық түсінікпен зерделенген уақытында әке мен ана бейнесі өзіндік келбетінен ажырай бастады. Ер азаматты, ананы қадірлеу ісіне қатысты көптеген мәселелер де бас көтеруде. Шәкәрім ғұлама жазғандай: өзінді кімге сыйлатып, өзін кімді сыйлайсың? Ер азамат беделінің жоғары болуына тұрмыс сәні ықпал етті. Ал, тұрмыстан сән кеткен уақытта ер азамат беделі де өзінің түпкі мәнінен айырыла бастады. « Жалғыздық бір құдайға жарасқан» -деп халқымыз тұрмыс құрмаған қыз балаға не үйленбей жүрген жігіттерге қаратып айтатын. «Жалғыз басты ана» тіркесіне де соңғы кездері бойымыз үйреніп, құлағымызға сіңе бастады. Ал енді «жалғыз басты әке» дегенді естігенде көпшілігіміздің көңілімізде кірбің ұялайды.

Өкінішке орай, «Келешек» психологиялық орталығының директоры, Наталья Семененконың мәліметі бойынша қазіргі уақытта Қазақстанда алпыс мыңнан астам жалғызбасты әкелер тіркеліп отыр. [1]. Қазақстанда жалғызбасты әкелер санының көбейуіне байланысты, бұл мәселе өте өзекті болып саналады. Өмірлік тәжірибеде ер адамның балаларын жалғыз өзі тәрбиелеп отырғаны туралы көптеген деректер кездеседі. 1999 жылғы халық санағы бойынша республикада «толық емес отбасылардың саны 487 мың 100 отбасы болған». Қазақстан Республикасы статистика агенттігінің мәліметтеріне сүйенсек «Жалғыз басты аналар мен жалғызбасты әкелер » саны сәйкесінше 444 мың 800 әйел және 42 мың 300 ер адамды құрайды», - делінген (Қазіргі уақытта елде жалғызбасты әкелер мен жалғызбасты аналар саны туралы нақты мәліметтер жоқ) [1].

Алайда, «жалғыз басты әке» термині заңды түрде тіркелмеген, сол себепті осы санатағы әкелер санын анықтау туралы мәселе туындайды. Айта кету керек, жалғыз басты әке мәселесі қазіргі әлеуметтану ғылымы мен психологиялық зерттеулерде жеткіліксіз қарастырылған, алайда зерттеушілер жалғыз басты әке болудың негізгі себептерін ашып көрсетуге талпынуда.

1. Ер адамдар негізінен әйелінің қайтыс болуына байланысты жалғыз басты әке атанады. Егер бұл кенеттен орын алса, бейімделуге ұзақ уақыт қажет болады – көп жағдайда бес жылға дейін созылады. Әрине, бұл оңай жағдай емес.

2. Егер анасы ата-аналық міндеттерін орындағысы келмесе, әкесі балаға қамқоршы болуға мәжбүр болады, көбіне бұл ажырасқан жағдайда жиі кездеседі. Ер адамдар да ажырасу жағдайында ұзақ уақыт уайым кешеді, әсіресе, бұл ұсыныс өз тарапынан болмаға кезде.

3. Жалғыз әке болудың тағы бір себебі от анасының қоғамға жат мінез-құлқы (алкоголизм немесе нашакорлық) болуы мүмкін, бұл оны ата-ана құқығынан шектеуге жетелейді.

4. Әйелдері түрмеде жазасын өтеп жатқан кезде де ер адамдар өз балаларын тәрбиелеуге мәжбүр болады.

5. Соңғы кездері, аналары денсаулығы нашар балалары мен күйеуін тастап, қайта үйленіп кететін жағдайлар жиі кездеседі [2].

Бұл тұста мынадай тұжырым жасауға болады, кейбір жағдайларда әкесі баланы өзі жалғыз тәрбиелеймін деп шешеді, ал басқа жағдайларда ол амалсыздан солай істеуге мәжбүр болады.

Қазіргі қоғамдағы аналар дағдарысының көрнісі ретінде- «жалғыз басты әкелер» отбасының қалыптасуына басты себепкер болып табылатын әйелдерді былай типологиялауға мүмкіндік берді: абьюзивті тип - ана құқығынан айырылған әйелдер, эгоцентристік типт- жақсы өмір іздей отырып, саналы түрде отбасын тастайтын әйелдер, компульсивті типке мәжбүрлік жағдайларға байланысты отбасыларынан оқшауланған әйелдер жатады. Провиденциалды типті әр түрлі себептермен қайтыс болған әйелдер қатары құрайды. Осы типологияға сәйкес әкелерді де типологиялауға болады. Жалғыз басты әкелердің типологиясына мыналар жатады: компенсациялық тип- анасы оларды тастап кеткен немесе аналық құқығынан айырғандықтан бала тәрбиелеп отырған әкелер. Әдетте, әйелдер отбасының қаржылық жағдайына қанағаттанбағандықтан ерлерін тастап, жақсы өмір іздеуге кетеді. Жалғыз басты әкенің деонтикалық түрін жесір қалған әкелер құрайды, олар баланы бағып-қағу, оларды аяғына тұрғызу өздерінің міндеттері деп санайды. Жалғыз басты әкенің манипуляциялық түрі көбінесе уақытша болып табылады, әдетте олар балаларды бұрынғы әйеліне кек құралы ретінде ғана қолдана алатын ер адамдар [3].

Статистикаға сәйкес, бүгінде үш некенің бірі ажырасу жағдайында. Бала тәрбиесін өз қолына алуға ниеттенген ер адамдар, өздерінің құқықтарын жиі талап ете бастады. Бірақ қолданыстағы стереотиптер оларға өз құқықтарын толық пайдалануға мүмкіндік берер емес. Әкелерге сот алдында балаларына толық қанды тәрбие бере алатынын, олардың қажеттілігін толық ақтайтынын, ата-аналық міндеттерін орындауға қабілетті екендігін дәлелдеуге тура келеді. Бұл процесс ұзақ уақыт алады, кейде тіпті нәтижесіз шығады.

Заң тұрғысынан қарағанда «жалғыз әке» деген түсінік ресми түрде кездеспейді, өйткені ер адам өз басы баланы дүниеге әкеле алмайды. Ажырасқан кезде, әйелі қайтыс болған жағдайда, ол жалғыз қалады және көп жағдайда қайтадан үйленеді, әке ретіндегі еркектердің қалыпты міндеттерін орындайды.

Қазіргі уақытта Қазақстан заңы «жалғызбасты әке» санатына жатқызуға болатын адамдардың құқықтық мәртебесін нақты анықтамаған. Осы категорияға жататын адамдардың құқықтары мен әлеуметтік артықшылықтарын егжей-тегжейлі анықтайтын «жалғызбасты әке», «анасыз балаларды тәрбиелеп отырған әке» ұғымдарына құқықтық түсінік беретін нормативтік құқықтық акт та жоқ.

Өкінішке орай, бүгінде мемлекет тарапынан «жалғызбасты әкелерге» көрсетілетін көмек өте аз. Қазақстандық заңнамада азаматтардың бұл санаты туралы іс жүзінде аталмайды да. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінде жалғызбасты ана туралы түсінік те жоқ. Әкелер туралы айтпай-ақ қояса да болады! Толық емес отбасыларға сенуге болатын жалғыз нәрсе, Қазақстан Республикасының 05.05.2005 жылғы Заңына сәйкес. № 63-III «Балалы отбасыларға берілетін мемлекеттік жәрдемақылар туралы» - 18 жасқа дейінгі балаларға арналған жәрдемақы, отбасының жан басына шаққандағы кірісі осы салада белгіленген азық-түлік себетінің құнынан төмен болған жағдайда тағайындалады. Әр балаға айына берілетін жәрдемақының мөлшері 1 АЕК немесе 1512 теңгені құрайды [4].

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 17 шілдедегі Заңына сәйкес № 246-II «Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы» атаулы әлеуметтік көмек жан басына шаққандағы табысы кедейлік шегінен аспайтын азаматтарға тағайындалады. Оның мөлшері жан басына шаққандағы орташа табыс пен аймақтағы кедейлік шегінің арасындағы айырмашылық ретінде, әр отбасы мүшесіне байланысты есептеледі [5].

Айта кету керек, жалғызбасты әкелер де, жалғызбасты аналар сияқты, ерлі-зайыптылардың бірі қайтыс болған жағдайда, асыраушысынан айрылғаны үшін берілетін жеңілдіктерге сене алады. 06.16.1997 жылғы N126 «Қазақстан Республикасындағы мүгедектікке, асыраушысынан айрылғандарға және жасына байланысты мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар туралы» заңына сәйкес, жәрдемақы алуға құқығы бар барлық отбасы мүшелеріне бір ғана жалпы жәрдемақы тағайындалады. № 16 бапта асыраушысынан айрылу бойынша ай сайынғы жәрдемақы оның барлық жұмысқа жарамсыз мүшелеріне 1,61 күнкөріс деңгейінде белгіленеді (шамамен 26 742 теңге) [6].

Өкінішке орай, жалғызбасты әкелер мен жалғызбасты аналар пәтер немесе балабақша алатын кезде қосымша артықшылықтарға ие бола алмайды. Төленетін бала күтіміне байланысты (декреттік) демалыс - бұл олардың құқығы. Алайда, елімізде ерлер әйелі болса да, бала күтіміне байланысты

(декреттік) демалыста бола алады. Жалғыз басты әкелер атаулы әлеуметтік көмек немесе балалар жәрдемақысы туралы неғұрлым егжей-тегжейлі түсіндірмелер алғысы келсе, тұрғылықты жері бойынша жұмыспен қамту және әлеуметтік бағдарламалар бөлімінен ала алады.

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің еңбек қатынастарында ерлер мен әйелдер тең құқықтарға ие, сондықтан жұмысшы-ер адам Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде қарастырылған әйелдерге тиесілі барлық құқықтар мен жеңілдіктерге ие [7].

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 76-77-бабында: ана болуына байланысты әйелдерге берілетін кепілдіктер мен жеңілдіктер (түнгі жұмыстар мен шектен тыс жұмыстарды шектеу, демалыс және мереке емес жұмыс күндері жұмыспен қамту, іссапарларға жіберу, қосымша демалыстар беру, еңбек жағдайларын жеңілдету) нақты белгіленген. Заңдармен және өзге де нормативтік құқықтық актілермен белгіленген басқа кепілдіктер мен жеңілдіктер анасыз балаларды тәрбиелеп отырған әкелерге, сондай-ақ кәмелетке толмағандардың қамқоршыларына (асыраушыларына) қолданылады.

Жалғыз әкені баласы бар және оны анасыз тәрбиелеп отырған ер адам деп санауға болады (егер баланың анасы ата-аналық құқығынан айырылса немесе бас бостандығынан айыру жазасын өтеп жатқан болса, баланы ажырасу арқыл қалдырған, жоғалып кеткен, қайтыс болған және т.б.) [6]. Жалғыз басты әкелер үшін Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде келесі жеңілдіктер көрсетілген:

54-бап. Еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу мүмкіндігін шектеу. 2. Жұмыс берушіге жүктілік туралы анықтаманы ұсынған жүкті әйелдермен, үш жасқа дейінгі балалары бар әйелдермен, он төрт жасқа дейінгі баланы (он сегіз жасқа дейінгі мүгедек баланы) тәрбиелеп отырған жалғыздікті аналармен, аталған балалар санатын анасыз тәрбиелеп отырған өзге де адамдармен осы Кодекстің 52-бабы 1-тармағының 2) және 3) тармақшаларында көзделген негіздер бойынша жұмыс берушінің бастамасымен еңбек шартын бұзуға жол берілмейді.

70-бап. Толық емес жұмыс уақыты. 3. Жұмыс беруші жүкті әйелдің, үш жасқа дейінгі баласы (балалары) бар ата-ананың біреуінің (бала асырап алушының) жазбаша өтініші бойынша толық емес жұмыс уақытын белгілейді.

76-бап. Түнгі уақыттағы жұмыс. Жұмыс беруші: 1) жеті жасқа дейінгі балалары бар әйелдерді және жеті жасқа дейінгі балаларды анасыз тәрбиелеп отырған басқа да адамдарды; 2) он алты жасқа дейінгі мүгедек балаларды тәрбиелеп отырған жұмыскерлерді жазбаша келісімінсіз түнгі уақыттағы жұмысқа тартуға құқылы емес.

82-бап. Ауысымшылық және арнайы үзілістер. 3. Бір жарым жасқа дейінгі балалары бар әйелдерге, бір жарым жасқа дейінгі балаларды анасыз тәрбиелеп отырған әкелерге (бала асырап алушыларға) баланы (балаларды) тамақтандыру үшін жұмыстың әрбір үш сағатынан сиретпей ұзақтығы мынадай: 1) бір баласы барларға – әрбір үзіліс кемінде отыз минут; 2) екі немесе одан көп баласы барларға – әрбір үзіліс кемінде бір сағат болатын қосымша үзілістер беріледі. 4. Осы баптың 3-тармағында көрсетілген жұмыскердің өтініші бойынша баланы (балаларды) тамақтандыруға арналған үзілістер тынығуға және тамақтануға арналған үзілістерге қосылады не жиынтық үзілістер жұмыс күнінің (ауысымның) басында немесе аяғында беріледі. 5. Баланы (балаларды) тамақтандыруға арналған үзілістер жұмыс уақытына қосылады. Үзілістер уақытында әйелдердің, әкелердің, бала асырап алушылардың орташа жалақысы сақталады.

99-бап. Жүктілікке және бала (балаларды) тууға, жаңа туған баланы (балаларды) асырап алуға байланысты демалыстар. 1. Жүкті әйелдерге, бала (балаларды) туған әйелдерге, жаңа туған баланы (балаларды) асырап алған әйелдерге (еркектерге) баланың туылуына байланысты мынадай демалыстар беріледі: 1) жүктілікке және босануға байланысты демалыс; 2) жаңа туған баланы (балаларды) асырап алған жұмыскерлерге демалыс; 3) бала үш жасқа толғанға дейін оның күтіміне байланысты жалақы сақталмайтын демалыс. 4. Жаңа туған баланы (балаларды) асырап алған жұмыскерлерге (ата-ананың біреуіне) баланы асырап алған күннен бастап және бала туған күннен бастап елу алты күн өткенге дейінгі кезеңге демалыс беріледі. 5. Егер еңбек және (немесе) ұжымдық шарт талаптарында, жұмыс берушінің актісінде көзделсе, жұмыс беруші орташа жалақыны сақтай отырып, Қазақстан Республикасының міндетті әлеуметтік сақтандыру туралы заңнамасына сәйкес жүзеге асырылған, жүктілікке және босануға, жаңа туған баланы (балаларды) асырап алуға байланысты табысынан айырылған жағдайда төленетін әлеуметтік төлем сомасын шегеріп, жүктілікке және босануға байланысты демалысқа, жаңа туған баланы (балаларды) асырап алған жұмыскерлерге берілетін демалысқа ақы төлейді.

100-бап. Бала үш жасқа толғанға дейін оның күтіміне байланысты жалақы сақталмайтын демалыс. 1. Жұмыс беруші жұмыскерге: 1) ата-анасының таңдауы бойынша – баланың анасына не әкесіне; 2) баланы жалғыз тәрбиелеп отырған ата-анаға; 3) ата-ананың қамқорлығынсыз қалған баланы іс жүзінде тәрбиелеп отырған басқа туысына не қамқоршысына; 4) жаңа туған баланы (балаларды) асырап алған жұмыскерге бала үш жасқа толғанға дейін оның күтіміне байланысты жалақы сақталмайтын демалыс беруге міндетті. 5) Бала үш жасқа толғанға дейін оның күтіміне байланысты жалақы сақталмайтын демалыс жұмыскердің жазбаша өтініші негізінде оның ұзақтығы көрсетіле отырып және баланың туу туралы куәлігі немесе баланың туу фактісін растайтын басқа құжат ұсыныла отырып беріледі. Жұмыскер бала күтіміне байланысты демалысты бала үш жасқа толғанға дейін толық немесе бөліп пайдалана алады. 6. Бала үш жасқа толғанға дейін оның күтіміне байланысты жалақы сақталмайтын демалыс уақытында жұмыскердің жұмыс орны (лауазымы) сақталады. 7. Бала үш жасқа толғанға дейін оның күтіміне байланысты жалақы сақталмайтын демалыс аяқталғанға дейін жұмысқа шыққан жағдайда жұмыскер жұмыс берушіге өзінің ниеті туралы жұмыс басталғанға дейін бір ай бұрын ескертуге міндетті. [7].

Заңнама анасыз балаларды тәрбиелеп отырған әкелерге әйелдерге бірдей кепілдіктер мен жеңілдіктер беретініне қарамастан, іс жүзінде жалғыз басты әкелердің өз құқықтарын жүзеге асыруы жиі қиынға соғады. Сарапшылар мұны менталитет емес, мемлекет қалыптастырған жағдайға байланысты деп санайды.

Қазақстан Республикасының аумағында «жалғыз әке» мәртебесі заңды күшке ие болмағандықтан, мұндай отбасыларға айтарлықтай жеңілдіктер де берілмейді.

Жалғыз әке әрқашан жалғыз анадан гөрі қиын жағдайда болады деп есептеледі. Жалғыз қалмас бұрын, ер адам әйелдердің қалай жұмыс істейтінін біле бермейді: кір жуу, тамақ дайындау, тазалау сияқты ұсақ-түйек мәселелер ғой. Мұны да үйренуге болады. Ерлер психологиясының түкпірінде әлдеқайда күрделі мәселелер жатыр. Ер адамдар үшін ең қиыны - балалармен қарым-қатынас. Әйел табиғатынан эмоционалды, сондықтан жалғызбасты аналардың балалары аналарының көңіл бөлмегеніне қынжыла бермейді, ал жалғызбасты әкелердің балалары оған зәру.

Бала тәрбиесіндегі қаталдық, уақыттың болмауы, шаршау сияқты түйткілді мәселелер ер адамды тығырыққа тірейді. Нәтижесінде - әке мен бала арасындағы бітіспес жанжал басталады. Ер адамдарға жаңа отбасын құру оңайға соқпайды. Мұндағы басты себеп - балалар, өйткені балалар отбасындағы жаңа әйелді жаңа ер адамға қарағанда нашар қабылдайды. Сондықтан көптеген әкелердің қайта отбасын құруға батылы жетпейді.

Баламен жалғыз қалу кез-келген ер адамның қолынан келе бермейді. Ол ерекше ақыл-ой мен мінезді, шыдамдылықты және өз парызын жанқиярлық деңгейінде түсінуді қажет етеді. Шынында да, қоғамдық пікірге сәйкес, баласы бар әйел табиғатынан жарасымды, ал жалғыз өзі бала тәрбиелеп отырған ер адам - бұл сирек құбылыс.

Халықтың осы санаттағы топтары үшін қаржылық қиындықтар, мемлекеттік жәрдемақылар мен субсидиялардың жетіспеушілігі маңызды мәселе болып табылады. Көбінесе жалғызбасты әкелер бала күтіміне берілетін жәрдемақыны алмайды. Әкелер отбасын материалдық қамтамасыз ету үшін жұмыс істегенді жөн көреді. Сонымен қатар, әкелер бала тәрбиесіне көп көңіл бөлу үшін аз жұмыс істей бастайды, бұл отбасы жағдайының нашарлауына әкеледі.

Көбіне жалғыз басты әкелер көмек сұрап жүгінген кезде, әлеуметтік қамсыздандыру бөлімінің лауазымды адамдарымен қарым-қатынаста қиындық көреді. Қате ақпарат алған соң, ер адамдардың қайта оралуы екіталай.

Шешілуге тиісті мәселелердің қатарында жалғызбасты әкелердің тұрғын үй жағдайы. Тозған үйлерді бұзуға арналған мемлекеттік бағдарлама бар болғанымен, бұл көп көмектеспейді, жалғызбасты әкелері бар балалар тұратын үйлердегі жағдайлар көп нәрсені қажет етеді. Сонымен қатар, олардың білім алуға, медициналық қызметтерге және басқа да әлеуметтік қызметтерге ешқандай жеңілдіктері жоқ. Мысалы, жалғызбасты аналардың мектепке дейінгі мекемеде орналасуының артықшылығы болса, ал жалғызбасты әкелерге бұл мүмкін емес.

Балалардың азаматтық алуында да қиындықтар бар, өйткені шенеуніктер жалғыз басты аналармен жұмыс істеуге дағдыланған.

Бір қарағанда, толық емес отбасылардың ең басты мәселесі – материалдық жағдай сияқты. Әйтсе де, мүлдем олай емес. Психологтардың пікірінше, анасыз баламен бетпе-бет, жалғыз қалған ер адам, осындай жағдайда қалған әйелге қарағанда әлдеқайда көп мәселелерді шешеді. Әйел баланы жалғыз өзі

тәрбиелей алады, өйткені оған бір мезетте бірнеше нәрсе жасау үйреншікті жағдай: жұмыс жасау, баланың мектептен кейінгі қимыл-қозғалысын бақылау, үй шаруасымен айналысу және сатып алу т.б. [8].

Ер адамдарға бірнеше нәрсеге көңіл бөлу өте қиын. Жалғызбасты әкелер тек- тамақ әзірлеу, отбасылық бюджетті бөлу сияқты үйдегі күйбең тірліктен қиналады және мектептегі ата-аналар жиналыстарында ыңғайсызданады (өйткені ол жаққа әдетте әкелері емес, аналары барады). Бала тәрбиелесіне келгенде де олар жүрексінеді, әсіресе қыз бала қиындық туғызады. Сонымен қатар, әйелсіз қалған ер адам, әдетте, жаңа өмірлік серіктес табуға тырысады, бірақ сонымен бірге әке ретінде балаларынан жасқанып, жаңа отбасын құруға бата алмайды. Сондықтан үнемі осы жағдайға тап болған әкелер ызаланып, іштен тынып, тұйықталып қалады. Олар- «адамдар мұны әлсіздік деп ұғар» деген оймен өз проблемалары туралы ешкіммен бөліскісі келмейді.

Осыдан әйелдер өмірдің тұрмыстық, материалдық және тәрбие салаларын бақылауға көбірек бейімделген деп қорытынды жасауға болады. Ер адамдар өз балаларын қажеттінің бәрімен қамтамасыз ете алады, бірақ күтушіні жалдағанды жөн көреді, мектепке барудан қашқақтайды және тәрбие мәселелеріне келгенде әрдайым құлшына қоймайды (әсіресе отбасында қыз бала өсіп келе жатса). Сонымен қатар, олар үшін әйелсіз өмір сүруге мойын сұну және өздерін балаларына арнай салу қиынырақ.

Осылайша, жалғыз өзі бала тәрбиелеп отырған ер адамдар кездестіретін негізгі проблемалардың тізімін келтіруге болады:

- жалғызбасты әкелер көбінесе тұрмыстық қиындықтарға тап болады: тамақ дайындау, тамақ сатып алу, үйде тәртіпті сақтау, отбасылық бюджетті бөлу және т.б.;

- жалғыз өзі балаларды тәрбиелеп отырған әкелер ата-аналар жиналыстарында, құмда ойнатқанда немесе ойын алаңдарында қымсынады (бұл жерге әдетте, әкелер емес, баланың шешелері келеді);

- ер адамдар тәрбие мәселесіне келгенде қолымнан келмей ме деп жасқанады, әсіресе қыз тәрбиелеу керек болса; олар өздерін педагогикалық мәселелерде қабілетсізбін деп санайды және сонымен бірге өздігінше шешім қабылдайды;

- қазіргі ер адамдар үшін үлкен психологиялық және физикалық ауыртпашылықтарды жеңу оңай емес; жұмыссыздық, егер жұмыс болса да, онда ең төменгі жалақы, отбасын асырауға жеткізудің өзі қиын, мұның бәрі өзіне деген сенімсіздікті ұялатады, бұл сөзсіз жүйке күйзелісіне, стреске, түрлі ауруларға жетелейді;

- ер адамға бір мезетте ана мен әкенің міндеттерін қатар алып жүруге тура келеді: бірде қатал әке, бірде нәзік ана болу, кішкентай қызына сүйікті құрбысы болу және жасөспірім баланың ақылшысы болуы керек. Сонымен қатар, әкелер үшін әйелсіз өмірге көндігу немесе өзін балаларына толығымен арнау қиынырақ. Әдетте, ер адамдар өмірлік серіктес табуға тырысады, бірақ ол балаларынан бата алмайды, жаңа отбасын құрудан қорқады. Ал психологтардың айтуынша жалғыз басты әкелер әйелдердің алдында үлкен сұранысқа ие; олардың екінші жартысын табу мүмкіндігі суыт жүретін бойдақтарға қарағанда 30 пайызға жоғары. Балаларға қамқоршы боп көрінетін еркектер әйелдерге ұнайды, бірақ жалғызбасты әкелер көбінесе жаңа неке балаларына жаман әсер етеді деп сескеніп, қайта үйленгісі келмейді, өйткені балалар отбасындағы жаңа әкеге қарағанда жаңа шешені қиынырақ қабылдайды.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, қазіргі қоғамының жаһандану жағдайында балаларын жалғыз тәрбиелеп отырған әкелер, өмірдің түрлі салаларына қатысты әртүрлі сипаттағы бірқатар қиындықтарға кезігеді. Әлеуметтік қамсыздандыру орталықтарының жұмысы туралы ақпараттың өте төмен деңгейі- қазіргі кезде өте өзекті мәселе болып табылады. Қазақстандағы жалғызбасты әкелердің көпшілігі ешқашан әлеуметтік қорғау орталығына жүгінбеген. Жалғызбасты әкелер сан жағынан өсіп келе жатқан әлеуметтік топқа айналуына байланысты тиісті саяси шаралар қабылдап, қолдау көрсететін қызметтерді құру қажеттілігі туындады.

Біздің ойымызша, осы бағыттағы ең басты мәселе - Қазақстан Республикасында «жалғызбасты әке» мәртебесін заңдастыру, өйткені қазіргі уақытта елімізде мұндай тұжырымдама жоқ. Сол себептен де жалғыз басты аналардың артықшылықтары сияқты мүмкіндіктерді балаларын өз бетінше тәрбиелеп отырған әкелер толыққанды пайдалана алмай отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Казинформ» [https:// www.inform.kz/ru/](https://www.inform.kz/ru/)
2. Кон И. Мужчина в меняющемся мире. М. : Время, 2009. 496 с.
3. Михайлова Анна Ивановна. Монородительские (отцовские) семьи: социолого-управленческий аспект тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 22.00.08, кандидат социологических наук. Чита, 2014. 13с.
4. Қазақстан Республикасының 05.05.2005 жылғы Заңына сәйкес. № 63-III «Балалы отбасыларға берілетін мемлекеттік жәрдемақылар туралы» adilet.zan.kz › Z970000126_
5. Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 17 шілдедегі Заңына сәйкес № 246-II «Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы» adilet.zan.kz › Z970000126_
6. Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша және асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша берілетін мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар туралы Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 маусымдағы N 126 Заңы. adilet.zan.kz › Z970000126_
7. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. adilet.zan.kz › Z970000126_(54-100 баптар)
8. Ильин Е. Н. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. СПб.: Питер, 2002. 544 с.

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ

JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS OF KAZAKHSTAN AND ABROAD

МРНТИ 11.25.31

Р. Б. Абсаттаров¹, И. А. Рау²

*¹ КазНПУ имени Абая,
г. Алматы, Казахстан*

*² Академия ведущих кадров Бундесфера,
г. Гамбург, Германия*

ВОЕННО-МОРСКОЙ ФЛОТ КИТАЯ И ВЫХОД ЕГО ПОДВОДНОГО ФЛОТА В МИРОВОЙ ОКЕАН: ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

В статье рассматриваются политические аспекты развития военно-морского флота Китая и выхода его подводного флота в мировой океан, которые еще недостаточно изучены в социально-политической науке.

В статье более подробно рассматриваются проблемы, поставленные цели военно-морского, подводного флота Китая. За последние одиннадцать лет, начиная с 2009 г. мощь китайского военно-морского флота и его подводной части выросли в разы. В статье отмечается, что Китай стремится строить такую ядерную политику, которая отвечала бы стратегическим потребностям защиты страны, но не вызывала бы раздражения и подозрений у остальных великих ядерных держав. Вместе с тем, в статье уделяется внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: политика, государство, военно-морской флот, подводный флот, океан, море, оборона, агрессия, защита, ядерное оружие, ядерная держава, безопасность, договор, международное право.

Р.Б. Абсаттаров¹, И.А. Рау²

*¹ Абай атындағы ҚазҰПУ,
Алматы қ., Қазақстан*

*² Бундесфердің жетекші кадрлары даярлайтын Академиясы,
Гамбург қ., Германия*

ҚЫТАЙДЫҢ ӘСКЕРИ-ТЕҢІЗ ФЛОТЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ СУ АСТЫ ФЛОТЫНЫҢ ӘЛЕМДІК МҰХИТҚА ШЫҒУЫ: САЯСИ АСПЕКТІЛЕР

Аңдатпа

Мақалада әлі де әлеуметтік - саяси ғылымда жете зерттелмеген Қытай әскери-теңіз флотының дамуының саяси аспектілері және оның су асты флотының әлемдік мұхитқа шығуы қарастырылады.

Мақалада Қытайдың әскери-теңіз, суасты флотының мақсаттары қойылған мәселелер егжей-тегжейлі қарастырылады. Соңғы он бір жыл ішінде 2009 жылдан бастап қытай әскери-теңіз флотының және оның су асты бөлігінің қуаты еселеп өсті. Мақалада Қытай елді қорғаудың стратегиялық қажеттіліктеріне жауап беретін, бірақ қалған ұлы ядролық державалардың тітіркенуі мен күдігі тудырмайтын ядролық саясатты құруға ұмтылады. Сонымен қатар, мақалада пікірталас мәселелеріне де көңіл бөлінеді.

Түйін сөздер: саясат, мемлекет, әскери-теңіз флоты, суасты флоты, мұхит, теңіз, қорғаныс, агрессия, қорғау, ядролық қару, ядролық держава, қауіпсіздік, шарт, халықаралық құқық.

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abay,
Almaty, Kazakhstan

²Academy of Leading cadres of the Bundesfer,
Hamburg, Germany.

CHINA'S NAVY AND THE EXIT OF HIS MARINE SHIPS TO THE GLOBAL OCEAN: POLITICAL ASPECTS

Abstract

This essay discusses the political aspects of the development of the Chinese navy, and release of its submarine fleet into the global oceans, which have not yet been sufficiently studied in socio-political science.

This article discusses in detail the problems encountered in achieving the goals set for the development of the Chinese navy.

Over the past eleven years, beginning in 2009, the power of the Chinese Navy and its submarine grew many times. The article shows that China aspires to build a necessary nuclear policy to meet the requirements of strategic defense security, and at the same time does not arouse the ire of other nuclear countries. At the same time, the article is devoted to discussion issues.

Keywords: politics, state, navy, submarine fleet, ocean, sea, defense, aggression, defense, nuclear weapons, nuclear power, security, treaty, international law.

Сокращения и разъяснения

AAW – antiair warfare = Оборона воздуха, борьба с воздушными судами.

ASBM – antiship ballistic missile = Баллистические антикорабельные ракеты.

ASEAN – Association of Southeast Asian Nations = Ассоциации Южноазиатских Наций.

ASUF – antisurface warfare = Противокорабельная оборона.

ASW – antisubmarine warfare = Оборона против подлодок.

CMSI – China Maritime Studies Institute = Институт морских исследований Китая.

CVN – nuclear – powered carrier = Авианосцы с атомными двигателями.

ВМФ – военно-морской флот.

DDN – helicopter destroyer = Эскадренный миноносец – носитель вертолетов.

EEZ – exclusive economic zone = Искключительная экономическая зона.

ICBM – intercontinental ballistic missile = Баллистические межконтинентальные ракеты.

JMSDF – Japan Maritime Self – Defense Force = Японские морские силы самообороны.

МД – mutual assured destruction = Гарантированное взаимное уничтожение.

MRBM – medium – range ballistic missile = Баллистические ракеты средней дальности.

PLA Navy – People's Liberation Army Navy = ВМФ Народной Армии освобождения.

PSI – Proliferation Security Initiative = Инициативы по нераспространению средств массового уничтожения.

SLBM – submarine – launched ballistic missile = Баллистические ракеты по-дводных лодок.

SLOC – sea lines of communication = Морские пути сообщения.

SOSUS – Sound Surveillance system = Системы слежения за шумами.

SSBN – nuclear – powered ballistic – missile submarines = Атомные подводные лодки с баллистическими ракетами.

SSN – nuclear – powered attack submarines = Атомные подводные лодки – истребители.

TBM – theater ballistic missile = Тактические баллистические ракеты «земля – земля».

UMSDF – японские морские силы самообороны.

VSTOL – very short takeoff and landing = Вертикальный старт и посадка.

В декабре 2006 г. китайский президент Ху Юнтао (Hu Jintao), выступая перед офицерами Военно-морского флота (ВМФ) говорил: «Мы должны нап-рячь усилия с тем, чтобы создать мощный ВМФ, который мог бы соответствовать новому столетию и новой эпохе. ВМФ должен быть в состоянии в любое время и в любом регионе Мирового океана защищать интересы КНР» [1]. Судя по

всему европейские и азиатские (Китай, Индия, Япония) планы относительно развития ВМФ расходятся диаметрально. Европейские правительства спокойно сокращают мощь своих ВМФ, в то время как в странах Северо-и Юго-Восточной Азии эта мощь стремительно нарастает. О господстве в водах Мирового океана у европейцев и мысли нет: все еще надеются на США. Англичане и не заметили, что впервые после морского сражения 1805 г. При Трафальгаре, в котором Нельсон разбил французско – испанскую флотилию, ВМФ Великобритании уступает ныне по мощи французскому.

Когда то Европа заняла, почти без сопротивления, доминирующее положение в азиатских регионах. Португальские мореходы появились в Индийском океане как раз в то время, когда китайские и индийские военные корабли из него почти исчезли. Некоторые авторы сравнивают современную ситуацию с ВМФ европейских государств в Мировом океане с китайской времен Минг-Династии, когда было решено распустить самый тогда мощный в мире флот адмирала Ченг Хеса (Zheng Hes), к которому мы еще вернемся. Это произошло за несколько десятилетиями до того как Васко да Гама (Vasco da Gama) прошелся по побережью индийского субконтинента. И начались века европейского господства в водах и на побережье Индийского океана [2].

В 1950-х годах, после двух мировых войн и десятилетий распада колониальных империй, Великобритания оттянула свой ВМФ южнее Суэцкого канала и оставила Мировой океан на попечении ВМФ США. После десятилетий сдержанности и наблюдений за ситуацией Китай обнародовал свои амбиции на создание авианосцев, ввел в плавание современные подводные лодки, в том числе и с ядерными энергетическими установками и вооружением. Эти, как и другие китайские суда появились в Индийском океане с официальной целью борьбы с пиратством. Одновременно в мировой прессе появились сообщения о том, что КНР создало антикарабельные баллистические ракеты (antiship ballistic missile). Усилия Китая в построении современного ВМФ были и ответом на активности в этой области соседних государств. Япония построила корабль под названием «разрушитель вертолетов». На деле речь идет об эскадренном миноносце с внушительной верхней палубой для вертолетов (helicopter destroyer – DDN), который может быть перестроен в авианосец. Другое новшество ВМФ японцев – дизельная подводная лодка, не нуждающаяся в подъеме на поверхность моря для забора воздуха (air-independent propulsion – AIP), что означает – она может находиться под водой неопределенно долгое время. Южная Корея стремительно модернизирует свой ВМФ, строит новейшие фрегаты, дизельные подлодки, корабли-амфибии для штурма побережья (amphibious assault ship), создает другое военно-морское ракетное вооружение (Aegis guided-missile destroyer). Подобные же эсминцы-ракетоносцы создает (или приобретает) и Австралия. Кроме того, Канберра приобретает не менее десяти подводных дизель-электрических лодок стоимостью около 17 миллиардов долларов. Невиданные расходы на ВМФ в истории Австралии! Индия громко заявляет о модернизации и усилении своего ВМФ: началось с покупки российского авианосца и продолжилось со строительством двух своих. КНР есть на что реагировать [3].

Морское могущество базируется на трех «столпах»: развитая экономика; торговый и военный флот; рынки за морями и опорные защитные пункты на путях морских коммуникаций. Все три «столпа» у Китая имеются. Особенность китайской морской стратегии – на первом месте стоит торговая экспансия, торговый флот, а не ВМФ, который меж тем тоже модернизируется и усиливается. Сначала речь шла о торговом, главным образом, освоении «ближних морей» («near seas»), а ныне идет широкомасштабное освоение «дальних морей» («far seas»). К настоящему времени Китай располагает подлодками вооруженными баллистическими ракетами, которые способны достичь важнейшие центры США.

Атомные подлодки КНР, второй генерации, несущие баллистические ракеты (nuclear-powered ballistic-missile submarine – SSBN) стали важнейшей составной частью морской стратегии Китая. Возникает вопрос – способствует ли их появление стратегической стабильности в отношениях КНР и США. При условии их обнаружения, несомненно. Мало обнаруживаемый атомный подводный флот уменьшает опасность нападения со стороны США, выполняет сдерживающую функцию по отношению к возможному агрессору.

Шесть государств располагают ядерным, в том числе и на подлодках оружием: США, Россия, Великобритания, Франция, Китай и Северная Корея (наличие подводных лодок с ядерным оружием у этого государства сомнительно). Здесь, мы полагаем, уместно напомнить, что Мао Цзэдун относился с пренебрежением как к ВМФ за пределами прибрежных зон, так и к ядерному оружию, которое он сравнивал с «бумажным тигром». Мысли гения и его соображения, конечно, глубоки, но не вполне ясны. Однако политическая «чистка» во времена «большого шага вперед» и Культурной революции

оказала разрушительное воздействие на научный и инженерно-технический потенциал страны, что, конечно, надолго приостановило развитие китайского ВМФ [4]. Через десять после смерти (1976 г.) Мао это отставание начало быстро преодолеваться и китайские стратеги дискутировали уже о том по какому пути развивать и совершенствовать ВМФ республики: по советскому или американскому, но в итоге пошли по своему собственному, китайскому пути. К поздней стадии Холодной войны США обладали солидным подводным ядерным флотом, способным нанести уничтожающий ответный удар по вероятному противнику. Это были не менее 18 подлодок класса launched ballistic Ohio (SASBNs), оснащенных баллистическими ракетами (submarine missile – SLBM) с головками типа Trident-II-C-4 или D-5. Американский «путь» бал более привлекателен, чем российский, но менее доступен.

Советский Союз, усмотрев, естественно, нарастающую угрозу от такого обилия ядерных подлодок, создавал свой ядерный подводный флот, оснащенный баллистическими ракет, плавающими по всему Мировому океанам и могущими наносить удары по важнейшим городам и базам противника. Сначала преимущественным регионом плавания советских подлодок был избран Атлантический океан, такие его регионы, откуда ракеты могли бы наиболее быстро достичь объекты противника. Но позднее в связи с совершенствованием подлодок и их вооружения и с тем, что в Атлантике нарастало количество подводных лодок США и НАТО, советское руководство перенесло регионы патрулирования в арктические воды: теперь они и отсюда достичь важнейшие объекты противника, да и собственные военно-морские базы были здесь под боком [5]. Во времена эры Рейгана в арктических водах стали появляться и американские ядерные подлодки. Китайские специалисты в это время начали создавать антикорабельные, антиавианосные баллистические ракеты, которые могли поражать надводные цели противника вплоть до острова Гуам с крупнейшей военно-морской базой США в Тихом океане.

Атомные державы, союзники США по НАТО, Англия и Франция имели и свою стратегию развития и применения своих подлодок. Уверенности, что в случае войны «ядерный зонтик» США защитит их полностью, у них не было. Совокупный ядерный подводный флот этих двух держав был мизерен по сравнению с таковыми у супердержав СССР и США. Весь французский подводный ядерный флот был сконцентрирован в Бресте на французском побережье Атлантического океана. Подлодки, расположенные на британских островах, служили для патрулей отдельных регионов Атлантики и Северного моря.

Целями немногочисленных китайских подлодок к этому времени были объекты США в Тихом океане и в Индии. С соседкой Индией – ракетно – ядерной державой – КНР имеет границы большой протяженности и сложную историю отношений, связанных иногда и с вооруженными конфликтами. Непроста история отношений Китая и с Россией другой соседней ракетно-ядерной державой, границы с которой после самороспуска СССР не так длинны, но не менее важны. Конфигурация стратегии действий китайских ВМФ и ядерных сил республики поэтому достаточно сложна: приходится учитывать возможные действия не только США [6]. Англоязычные и китайские источники одно время показывали интерес Пекина к французской модели субмарин и стратегии действий подводного флота Франции. Эти модель и стратегия сводилась к формуле «немногие, но первоклассные» («a few but top-notch») [7]. В соответствии с наклонностью китайского руководства к французской модели подводный флот КНР придерживался традиционной китайской стратегии «минимального устрашения» по отношению к потенциальным противникам («minimum deterrence»), а позже, когда флот существенно модернизировался, увеличился и расширил зону своих действий, стратегии «ограниченного устрашения» («limited deterrence»). У западных специалистов понятие «минимальное устрашение», введенное китайцами, мало употребимо. Оно, не дает, мол, стратегической и политической ясности: то ли минимальным будет применение ядерного оружия, то ли минимальным будет для противника ущерб от его применения. Уже в 1980 г. Китай продемонстрировал глобальные возможности своих баллистических ракет, но и после этого оставался и остается на принципе малого устрашения. Используют китайские специалисты и другие, непривычные для западных коллег термины: «эффективная защита» («effective defence»), «ограниченный ответный удар самозащиты» («limited self-defence counterattack»), «ядерное взаимное при-уждение» (counter nuclear coercion), «ядерное принуждение противника» («counter nuclear deterrence»). Восток – тонкое, конечно, дело, но Китай с его пяти тысячелетней историей государственного и интеллектуального развития особенно тонок. Однако и слепому ясно – Китай не хочет воевать для осуществления его грандиозных столетних планов, ему нужен столетний, по крайней мере, мир. Хотя и не любой ценой [8].

Надо отметить и то, что содержание терминов «минимальное устрашение», «ограниченное устрашение» относительны, историчны: минимум, который сегодня был достаточен, завтра будет опасен для сохранения государства, т. к. ядерная и ракетная техника непрерывно совершенствуются. Понимают это, конечно, и китайские стратеги. В «Белой бумаге» («White-Papers») Информационного бюро Китайского Государственного Совета от 2004 г. подчеркивается необходимость улучшить ядерное устрашение на морях, вероятность морских противостояний усилилась и способность к ядерному противоудару должна быть повышена. Это же подчеркивало и руководство ВМФ республики в 2008 г. [9].

Китай стремится строить такую ядерную политику, которая отвечала бы стратегическим потребностям защиты страны, но не вызывала бы раздражения и подозрений у остальных великих ядерных держав. Китай, судя по всему, придерживается паритета в соотношении мощи и неуязвимости наземных (например баллистические интерконтинентальные мобильные ракеты ICBMs Тип DF-31) и морских ядерных сил сдерживания. Оба ствола неуязвимости республики постоянно совершенствуются и дают возможность КНР избежать потерю обороноспособности и ответного удара по вероятному противнику. Мобильность DF-31 позволяет использовать огромный пространственный потенциал республики для ответа, а подлодки Тип 094 и модернизированные Тип 092-Хіа своими «патрулями устрашения» дают, в силу скрытности своего местоположения дополнительную возможность для ответного удара [10].

Американские и китайские специалисты говорят о таких преимуществах ответного или первичного удара с подлодки:

1. Трудная обнаруживаемость сочетаемая с возможностью длительное время быть пассивной;
2. Их подвижность и дальность стрельбы их ракетами;
3. Они восполняют ограниченность наземных баллистических ракет по точности и дальности стрельбы;
4. Сила огня и многовекторность удара;
5. Приспособляемость запуска ракет к конкретной обстановке и способность преодоления обороны противника, базирующуюся на баллистических ракетах;
6. Удары наносятся вдали от территории собственного государства, что уменьшает возможность потерь среди мирного населения [11].

Баллистические интерконтинентальные мобильные ракеты ICBMs Тип DF-31 была большим достижением по сравнению с предыдущими малоподвижными или неподвижными ракетами, защищавшими КНР, десятилетиями сохранявшие стратегическую стабильность между США и Китаем. DF-31 значительно усилили эту стабильность надежной возможностью ответного удара. Привлекательность наземного базирования этих ракет усиливается дороговизной строительства ядерных подлодок. За стоимость строительства одной ядерной субмарины можно создать или купить десяток обычных подлодок (состояние на 2002 г.). Поэтому флот ядерных субмарин имеет лишь достаточное количество боевых единиц. Китай не стремится в этом отношении к паритету с США. К началу 2007г. Китай мог обладать четырьмя ядерными субмаринами типа 094 с шестнадцатью баллистическими ракетами JL-2 на каждой из которых три ядерных головки. Таким образом, к началу 2007 Китай мог иметь не менее 572 боеголовок под водой на ядерных субмаринах [12].

Специалисты США (Hans M. Kristensen; Stephen Saunders, Duncan Lennox и др.) в устных дискуссиях и печатных работах указывали на разное количество ядерных субмарин типа 094 для надежного ответа на нападение: от 4 до 6 США своей ядерной мощью намного превосходят китайскую, но десятилетиями внимательно следил за развитием и непрерывной модернизацией ядерных (подземных, наземных, водных и подводных) сил. И на каждый китайский шаг вперед в этом отношении Америка делала минимум полтора шага, увеличивая свое ядерное превосходство. Ясно однако, что стремительно нарастающая экономическая, научная и инженерно-техническая мощь КНР не позволят США действовать и далее в этом же ключе: разориться может Америка как когда то разорился и Советский Союз [13].

Южно – Китайское море характерно малыми глубинами, большими регионами мелководья, сложными акустическими особенностями прибрежных вод с их многочисленными прибрежными островами и псевдоостровами (скалы, рифы, отмели и др., не всегда покрытые водой). Эти же особенности характерны отчасти Восточно – Китайскому и Желтому морям. Китайские аналитики отмечают, что география является важным фактором принятия решений и для подводных ВМФ.

Многомильная береговая граница, указывающая на океан и близкая к большим глубинам оптимальная предпосылка для действий подлодок. Но в Китае прибрежные морские пространства являются частью континентального цоколя (Kontinentalsockel) и подлодкам приходилось преодолевать более 200 километров для достижения глубин, где они смогут маскироваться. Это обстоятельство принуждает Китай строить малые подлодки наряду с субмаринами [14].

Большим атомным субмаринам, как китайским, так и иноземным, в надцокольных водах действовать сложно, если вообще возможно. Так высокоскоростной американской субмарине «Hunter-Killer» («Охотник-убийца»), созданная в время холодной войны для уничтожения советских подлодок, невозможно оперировать в подавляющем большинстве частей Китайского моря. Указанные обстоятельства дают КНР определенные преимущества в морских пространствах от ее побережья вплоть до «первой цепи островов» («Erste Inselkette»), которая простирается от южной части Камчатского полуострова через Японский архипелаг, Тайвань, Филиппины, Индонезию и Малайзию охватывая большую часть Южно – Китайского моря. Стратегическое значение для Китая имеют залив и пролив Бохай (Bohai Wan, Bohaistraße), Тайваньский пролив (Straße von Taiwan), и Луцонский проливы (Straße von Luzon между Филиппинами и Тайванем). Контроль над последним дает выход в Тихий океан. Остров Хайнан Дао (Xainan Dao) в Южно – Китайском море с военно-морской базой Сания (Sanya) дают возможность субмаринам КНР незаметно выскользнуть в Тихий океан через пролив Луцон.

Отметим, что даже самые совершенные ядерные субмарины Китая не могут патрулировать в Тихом океане без наличия определенной защитно – информационной структуры на поверхности, без авианосцев, например. Подлодки могут выполнять функции современного средства устрашения противника совместно с наземными, надводными и подводными структурами. Стартовав из бухты Бохай Ван китайская ракета JL-21 может достичь цели на расстоянии минимум 5.095 миль (8.200 км.). Это означает, что минимум вся территория Аляски, Гавайские острова, и Гуам могут быть поражены этими ракетами [15]. Китайским специалистам не стало тайной долго продолжавшееся размещение на Гуаме платформ противолодочной обороны и стационарирование ядерных субмарин – охотников за подлодками противника Los – Angeles класса. Эти же специалисты рекомендовали руководству еще в 2004 г. создавать собственные платформы противолодочной обороны в Тихом океане с тем, что бы своевременно реагировать на перемещения подводных средств ВМФ США.

Примером подводных структур обнаружения чужих подлодок и поддержки акций своих является созданная во времена холодной войны американцами сонарная система слежки за советскими подлодками – Sound Surveillance System (SOSUS). В частности это касалось морских пространств около полуострова Камчатка. В 1980-х годах американские и японские ВМФ вступили в тесную кооперацию по слежению за советскими ВМФ в Охотском море. Эта структура и кооперация, вероятнее всего усовершенствованные, работали и работают против КНР. Способность японских морских сил самообороны (UMSDF) к обнаружению и преследованию была продемонстрирована, когда в 2004 г. китайская подлодка класса Хан пыталась проникнуть в воды Японии. Высокопоставленное лицо из UMSDF заявило тогда, что китайские подлодки неспособны незаметно проникнуть в Тихий океан и через пролив Луцон. Если это так, то стационарирование субмарин с ядерным вооружением в Сание для устрашения США, но не Индии, проблематично [16].

Начиная с 2004 г. в Китае появились мнения некоторых военачальников и гражданских аналитиков о необходимости отказа от применения ядерного оружия первыми. Появление все новых видов неядерных вооружений с разрушительной или убойной силой ядерных заставляет пересмотреть принцип неагрессии первыми. Это же касается и необычно массивного, широкого и интенсивного применения агрессором обычных вооружений [17].

Корректировка требуется и в понимании границ (размеров) минимального устрашения в связи со скачкообразными изменениями в мировой стратегической ситуации за последние десятилетия. Прежние, до самоликвидации СССР, условия, договоренности, международное право и глобально организаторское влияние ООН перестали, за исключением некоторых гуманитарных, действовать. Вооруженность вероятных противников Китая нарастает, скорость «стре-льбы» и внезапность ее увеличивается, а сроки достижения целей сокращаются. В таких условиях недостатка стабильности в отношениях главных субъектов международной политики сохранение зафиксированного уровня минимального устрашения выглядело бы анахронизмом. О том, что руководство и специалисты Китая это понимают, говорит «антиспутниковый тест» («antisatellite test») 2007 г., который показал, что республика готовится к отпору нападения и из космоса [18].

Следующую сенсацию в мировой прессе вызвало появление Аденском заливе двух эскадренных миноносцев и вспомогательного корабля сопровождения с официальной целью – борьба с пиратством. В течении месяцев ВМФ Народной Армии Освобождения Китая демонстрировала способности, которые до этой акции мало кто считал возможными. Речь идет о снабжении этой флотилии горючем и иными материалами на громадном расстоянии от берегов КНР, выполнении ремонтных работ без наличия вблизи находящейся китайской верфи. Одновременно эта малая китайская флотилия безупречно координировала свои действия с соответствующими американскими корабельными соединениями (Task Force 151) и корабельным соединением ЕС (Atalanta). У этих трех соединений была одна задача – обеспечить свободный проход мирных судов через Аденский залив. Эта акция китайских ВМФ имела и большое значение для снятия напряженности между Индией и Китаем: первая давно уже полагала, что присутствие китайских ВМФ в Индийском океане представляет угрозу для региональной безопасности. На деле китайское «вмешательство» существенно усилило безопасность торгового мореходства в этих местах.

За последние десятилетия Китай создал более трехсот Институтов Конфуция в самых разных странах и регионах мира с тем, чтобы сделать более доступными миру китайский язык и культуру, а также пропагандировать внешнюю политику Китая. Особый акцент делается на философии и мировоззрении знаменитого Конфуция – одного, наряду с Лао Цзы основателей духовной культуры Китая. КПК рассматривается при этом как наследница важнейших идей Конфуция. Это касается и положений мыслителя-пацифиста к отношениям между государствами. Пацифизмом окрашивает современная китайская идеология и не менее знаменитого среди мореходов страны адмирала Ченг Хе (Zheng He), жившего в последнем столетии времен Минг-Династии [19]. Этот адмирал совершил со своей флотилией множество исследовательских плаваний по Южно – Китайскому морю и Индийскому океану. По некоторым утверждениям, он заплывал и в Тихий океан, достигая Австралию. Его обращение в странах пребывания давало жителям этих стран примеры мирной китайской дипломатии и взаимовыгодной торговли. И все его акции основывались на безнасиловых формах взаимодействия. И нынешняя политика КНР всюду и всегда выдвигает приоритет безнасиловости в особенности по отношению к малым странам в регионе и за его пределами. Внешняя политика Китая – конфуцианская, она нацелена на мирное и взаимовыгодное решение всех вопросов и поэтому быстрое возрастание морской мощи КНР никого не должно пугать [20].

Китай нуждается в такой мощи т. к. зависит от надежных иностранных поставок нефти, газа и прочих товаров, которые идут, в основном, через Южно – Китайское море и Индийский океан из Ближнего востока и Африки. Китаю нужен мир на морях, надежные торговые морские трассы. В качестве мирной морской державы использует с правом и достижения своего великого морехода, адмирала Ченг Хе, который во всех своих походах не сделал ни одной попытки вооруженных завоеваний. Как и любая великая страна с многотысячелетней историей Китай трактует ее с точки зрения современных проблем и потребностей. В политике и идеологии действует принцип «пригодное прошлое» («usable past» – H.S. Commager); знать, желательно, всю историю, но использовать на практике деятельности пригодное в ней. Пример адмирала Ченг Хе указывает на древность мирной морской политики Китая и на приверженность древнекитайскому, конфуцианскому «культу защиты» («Kult der Verteidigung» – A. Scobell), предполагающий агрессивность и нападение только в крайнем случае когда нет возможности договориться, найти взаимовыгодный, с «сохранением лица» компромисс и толерантность более нетерпима [21].

Английский исследователь Эдвард Л. Драйер (Edward L. Dreyer) показал, что возникновение Минг-Династии, при которой Китай на короткое время стал «властелином» азиатских морей, было связано с войной на внутренних водах страны. Она дала опыт строительства более больших и надежных судов, что и было одной из предпосылок возможности семи дипломатических, торговых и научно-географических экспедиций адмирала Ченга. Была и внутрисемейная причина экспедиций адмирала: он был изгнан с трона императором Цху Ди (Zhu Di /1360-1424/), который опасался, что его низвергнутый племянник попытается отомстить за свое низвержение. С точки же зрения государственной экспедиции Ченга принесли большую пользу стране, возвышение ее авторитета во всем южно-азиатском регионе. Ежедневная и весьма авторитетная газета политического департамента Народной Армии Освобождения «Liberation Army Daily» («Ежедневник Армии Освобождения»): «Моря – это не только широкие пути для международного обмена и сокровищницы ценных стратегических ресурсов ... но и значимое поле международного соревнования, на котором великие державы наращивают свои стратегические позиции и дипломатическое влияние. ...

Примерно 600 лет назад Ченг Хе водил в море большой флот, осуществляя свои мечты и увеличивая славу своей страны на синих волнах мировых вод. Наше поколение стоит перед задачей осуществления мечты мирного использования мировых вод, как это нам было завещано историей» [22].

Многие столетия китайцы рассматривали свою страну как континентальную державу. Мао Це Дун не доверял морю и приветствовал континентальное мышление. Ему было достаточно надежной защиты прибрежных вод. Положение стало меняться с эрой Дэн Сяопина в чем большая заслуга адмирала Лиу Хуакинга (Liu Huaqing). Но его рекомендации не находили у руководства Китая должного внимания вплоть до конца 90-х годов. Но все же была поставлена грандиозная общая задача для страны: к 2050 году стать великой морской державой сравнимой с США, имеющей все виды морских (надводных, подводных и воздушных над морем) вооружений в том числе и авианосцы. К 1993 г. потребности импорта нефти стали в республике стремительно расти и с тех пор только повышались. Нефть шла с запада и надо было осваивать, как и рекомендовал адмирал Лиу Индийский океан. Восток – Тихий океан, где безраздельно господствовал ВМФ США, мог подождать. В начале 2009 г. по случаю празднования 60 летия создания ВМФ Китая было заявлено, что КНР начнет строить авианосцы, но никаких сроков объявлено не было [23].

Китай предпочитает иметь прямые договорные отношения со своими морскими соседями и в то же время принимает активное участие в акциях международных региональных организаций, например в Ассоциации Южно – Азиатских Наций (Association of Southeast Asian Nations - ASEAN). Республика подписала в 2002 г. Кодекс поведения в Южно – Китайском море (Verhaltenskodex). Этот кодекс имел во многом символический характер (это показали позднее «строительные» активности в Южно – Китайском море самого Китая [24], но имел и практические последствия). Так в 2004 г. Малайзия и Индонезия громко протестовали против патрулей ВМС США в Малаккском проливе. И патрулировать на кооперативной основе договорились Китай и Япония при согласии остальных членов ассоциации. В этом же 2004 г., в декабре на Филиппины обрушилось цунами, последствия которого оказались катастрофическими и о количестве жертв, и по разрушениям. На помощь стране пришли военно-морские силы США, Японии, Сингапура, Австралии и Новой Зеландии. Акции спасения были особенно активны и результативны у берегов провинции Асе /Aceh/ и в других местах побережья Суматры. Китай в спасательной акции не участвовал, что роняло его престиж как члена АСЕАН. Но сил и мобильности ВМФ Китая тогда было недостаточно и руководству Республики пришлось принимать меры по решительному ускорению развития своего военно-морского флота. А США использовали катастрофу для восстановления своего имиджа, который сильно пострадал южно-азиатском регионе после их агрессии в Ираке.

В 2005 г. в Китае официально отмечали 600 летие первого плавания адмирала Ченга, что дало повод китайским аналитикам внимательней присмотреться к этому событию исторической значимости. Они выделили три лейтмотива плаваний:

1. Ченг стимулировал мир в международных отношениях. Несмотря на военное могущество его флота, адмирал не делал никаких попыток принуждения или завоевания, а распространял идеи мирной взаимовыгодной торговли и культурного взаимообогащения. И сегодня, подчеркивали аналитики, КНР стремится к этим главным целям в международных отношениях.

2. Адмирал показал себя как посланник уникально мирной цивилизации и оригинальных китайских культуры и мировоззрения, страны всегда настроенной на добрососедские отношения даже к самым малым государствам.

3. Ченг является символом современной китайской открытости по отношению ко всем современным странам, несмотря на множество различий между ними и Китаем и между ними самими.

Эти восхваления Ченга представляют его как праотца всей китайской внешней политики и самой яркой фигурой предистории китайского флота. Имеется множество противоречивых данных о мощи его флотилии и величине отдельных кораблей. Историки Минг-Династии сообщают, что некоторые корабли были длиной 134 (!) метра и ширину в 55 (!) метров. Современные расчеты показывают, что при тогдашних технологиях парусными судами такой величины невозможно было бы управлять. Другие источники говорят о длине некоторых судов в 55 метров, что нам представляется более соответствующем действительности: такие размеры соответствовали бы количеству людей на судах (экипажу и пассажиров) о котором повествуют тогдашние историки. Но имеются и сведения, что некоторые корабли имели не менее девяти мачт, что свидетельствует о необыкновенно больших размерах судна. Во всяком случае, корабли Ченга были много крупнее каравелл Христофора

Колумба. Его капитанская каравелла была длиною 25 метров. Корабли Ченга были и трудно потопляемыми: они имели множество водонепроницаемых перегородок в подводной части корпуса. Эта техническая особенность дает одно из объяснений возможности столь далеких (многие тысячи миль) плаваний флота Ченга. Корабли адмирала были снабжены компасами и, как утверждают некоторые историки, иными навигационными приборами. Навигаторы знали, как определять, например градус широты и проложить курс к намеченным целям. Они уточняли имеющиеся карты так точно, что некоторые из них использовались мореходами еще в восемнадцатом веке. Но откуда у них были карты для уточнений? Ведь такие походы совершались китайцами впервые?? Здесь надо указать на утверждения историков Индии, которые утверждают, что господство мореплавателей королевств Хинду в Индийском океане отмечалось задолго до китайцев и закончилось примерно столет до походов флотилии Ченга.

Относительно дальности походов флотилии Ченга отмечаются большие разногласия. Так в 2003 г. Президент Ху Юнтао (Hu Jintao) утверждал, что: «экспедиционный флот китайской Минг-Династии в 1420-х годах достигли австралийских берегов». Еще радикальней утверждение американского исследователя Г. Менциеса (Gavin Menzies) полагающего, что Ченг достиг берегов Американского континента за семьдесят лет до Колумба, а именно в 1421 г.. Большинство западных историков мореплаваний считают эти две даты натянутыми. Но в науке вопрос об истинности большинством голосов не решается [25].

Не только китайские, но и некоторые западные аналитики отмечают, что применение военной силы по отношению к соседям в Китае было много реже, чем в Европе. Португальские и английские мореходные экспедиции в регион Южно – Китайского моря неизменно заканчивались грабежами и захватом чужих территорий. Когда Китай мирно соседствовал с другими государствами в Европе веками шли между соседями кровопролитные войны [26].

Выдающиеся достоинства китайского отношения к государствам – соседям на примере экспедиций адмирала Ченга подчеркивали многие представители китайского руководства и политической элиты. Президент Ху Хинтао (Hu Jintao) во время своего посещения Южной Африки в одной из речей говорил, что флот Ченга:» принес африканским народам послание мира и благоденствия, а не мечи, пушки эксплуатацию и рабству». Премьер – министр Вен Яобао (Wen Jiabao) во время посещения США заявлял, что Ченг принес странам своего посещения «шелк, чай и китайской культуры», «но не занял ни одного дюйма страны посещения». Гуо Хонгли (Guo Chongli) , посол КНР в Кении провозгласил: «Ченг Хе большая флотилия ... не использовала свое пребывание для эксплуатации ресурсов страны» ... »но служила дружбе, при торговле с другими странами он давал больше, чем брал» и способствовал таким образом « взаимопониманию, дружбу и торговым отношениям между китайской Минг-Династией и другими странами Южной Азии, Западной (от Китая – Р. И.) Азии и Восточной Африки». Об этом же пишет «Народная газета» («Ptole's Daily») - походы Ченга за моря « показали в полном объеме китайский настрой на гармонию» как он выражается в учении Конфуция в то время как Колумб и его последователи »основали, падкие на рост через ограбление других, большое количество колоний в Северной, Средней и Южной Америке». Подробно на этом сравнении Запада и Китая в пользу последнего останавливается «Китайская газета» («China Daily») «В контрасте с его европейскими современниками, пересекавшими моря и океаны с тем, чтобы другие нации подчинить силой, китайский флот привозил этим чужим странам чай, фарфор, шелк и искусство ремесел. Он приносил остальному миру мир и цивилизованность и никогда не оккупировал чужую страну – достоинства, символизирующие серьезность старой империи в намерении усилить обмен с другими нациями». Другая не менее известная газета «Renmin gibaо» писала, что Минг-Династия свою мощь использовала не для увеличения территории Китая, а вместо этого усиливала Великую стену для защиты своей территории. И «вместо того, чтобы создавать заокеанские колонии для эксплуатации других стран, китайская флотилия обращалась с другими нациями дружелюбно и великодушно, мало требуя взамен» [27].

В последние десятилетия, с конца 90-х годов руководители Китая и их аналитики усмотрели необходимость возрастающего участия Республики в разрешении не традиционных угроз мирному стабильному росту. Таких угроз появилось множество и они имеют тенденцию возрастать по численности и опасности для мира в международном сообществе: торговля наркотиками и людьми; пиратство, терроризм, природные катастрофы с многочисленными человеческими и материальными жертвами; запрещенная торговля оружием и торговля запрещенным оружием;

интернетная криминальность; пандемии, международные экономические и финансовые преступления, последствия которых имеют глобальный характер и др. Глава штаба ВМФ Китая, адмирал Су Шиллианг (Su Shiliang) добавляет еще одну угрозу – всемирный финансовый кризис.

Китайские аналитики справедливо утверждали, что усилия Китая в преодолении последствий таких угроз или их воспрепятствованию представляют КНР как великую державу, увеличивают ее моральное влияние в мире. Дискуссии о роли военной силы, в частности ВМФ продолжались в Китае до конца 90-х годов и привели к появлению нового термина – «воинские операции без войны» («nicht-kriegerische Militäroperationen»). Это был аналог американскому выражению «military operations other than war» («операции войск без войны»). Известный аналитик Шу Шийинг (Zhu Zhijing) так определяет не военные операции военных: воспрепятствование или избегание войны; ослабление конфронтации; способствование миру и стабильности; достижением целей поставленных руководством, которые не могут быть достигнуты обычными военными средствами; действия в рамках международного права. Все больше исследователей рассматривает и маневры ВМФ как операции военных без войны. В таком случае цели маневров: демонстрация силы; устрашение вероятного противника; усилить стабильность в существующих отношениях. Адмирал Су Шиллианг (Su Shiliang) подчеркивает необходимость расширения маневров во всех частях Мирового океана для надежной защиты морских транспортных трасс и самих торговых судов, для гарантированной защиты источников минеральных и редкоземельных ресурсов и рыболовства [28].

Необходимость борьбы с сомалийскими пиратами, на которых до прихода китайского флота управы не было, дало КНР прекрасную возможность продемонстрировать свой вклад в сохранении надежности морских путей в этом регионе. И сомалийские пираты стали бояться китайцев как огня. С чего бы это? Ведь прежде они могли прятать огромные металлические танкеры так, что никакая современная европейская техника, в том числе и космическая, не могла их обнаружить. Между тем китайская флотилия была небольшой: два эсминца-ракетоносца с самонаводящимися и управляемыми ракетами и кораблем обслуживания (combat logistics ship), функции которого были весьма многосторонне. Эта флотилия показала, что ВМФ Китая вовсе не ограничен защитой своих берегов и имеет возможности обеспечивать в самых дальних регионах океана свой флот горючим, оружием и возможностями ремонта [29].

У руководителей внешней политики Индии и ее ВМФ эта акция КНР вызвала, с оглядкой на свои тогдашние малые возможности, глубокую озабоченность. В индийских штабах стали говорить о первом китайском шаге в направлении длительного пребывания китайских флотилий и устройства опорных пунктов для них в Индийском океане. Один из специалистов полагал, что Китай искусно использовал повод борьбы с пиратством для проникновения в Индийский океан и стационарирования там своего флота надолго и подготовки здесь базы обслуживания будущих авианосцев. А вице-адмирал П. С. Дас (P.S. Das) предупреждал правительство своей страны, что Китай уже Индийский океан стремительно «осваивает». Индийский океан, создавая новые порты-опорные пункты в Гвадаре (Gwadar, Пакистан), в Ситтве/ Акиаб (Sittwe/Akiab, Мьянма), в Хамбантота (Hambantota, Sri Lanka), уже построил пункты прослушивания моря у Кокосовых островов (Kokos-Inseln) в непосредственной близости от Андаманского архипелага [30].

Курприит Хурана (Gurpreet Khurana) – директор исследовательского центра по стратегии ВМФ Индии опубликовал доктрину этой стратегии в 2009 г., в которой он указывал на срочную необходимость встать минимум на один уровень с ВМФ Китая в Индийском океане. Так же как китайцы рассматривают Южно – Китайское море в силу его биологического изобилия как свою «консервную банку», так и Индии следует открыто объявлять свои претензии на Индийский океан и отстаивать их соответствующим ростом своих ВМФ. Достаточно посмотреть на карту, чтобы узреть, что пространство между континентальными берегами Индии и Андаманским архипелагом по площади соответствует примерно Южно – Китайскому морю. Адмирал Арун Пракаш (Arun Prakash) добавляет: «хотим мы или нет, обязанность сохранения стратегической стабильности в IOR (Индийском Океанском Регионе) лежит на плечах Индии ...». К этой же оценке присоединяется бывший посол в Берлине М. К. Бхадракумар (M. K. Bhadrakumar) «Доминирование США на морях ослабевает. С другой стороны Китай стремится в течении десятилетия иметь больше военных кораблей, чем США» [31].

Весьма скептически относятся индийские исследователи и к экспедициям адмирала Ченга и к их исключительно мирным, якобы, мотивам. Так Г. Партасарату (G. Parthasarathu) описывает флот Ченга как «военную экспедицию» («expeditionary force») и обвиняет Пекин в «Оживлении империяльных

амбиций кайзеров Минг-Династии». И этот автор предупреждает правительство своей страны о необходимости срочного усиления индийского ВМФ. Вице-адмирал Арун Кумар Сингх (Arun Kumar Singh), занимавший высокие посты в ВМФ говорит о наводнении Индийского океана китайскими подводными лодками-охотниками за подлодками противника [32]. И все индийские военные комментаторы указывали тогда на необходимость усиления присутствия подлодок США в Индийском океане.

В заключении, отметим, что за последние десять лет, начиная с 2009 г. мощь китайского ВМФ и его подводной части выросли в разы. Но эта мощь направлена не на агрессию, а защиту свободы, в соответствии с международным правом, мировой, взаимовыгодной для участников, торговли.

Источники и примечания

В силу многочисленности источников цитирование авторов иногда объединено в блоки, в которых авторов легко узнать.

1. См.: David Lague: China Airs Ambitions to Beef Up Naval Power. New York Times, 28. Dezember 2008.
2. См.: Bruce Swanson: A History of China's Quest for Sea Power 1982. – P. 28-43; Julian S. Corbett. Some Principles of Maritime Strategy. Annapolis, Naval Institute Press. – P. 94.
3. См.: Toshi Yoshinara und James R. Holmes. Der rote Stern über dem Pazifik. Chinas Aufstieg als Seemacht ... Berlin 2011, Mittler und Sohn GmbH. – S. 2-3.
4. См.: John Wilson Lewis und Xue Litai. China's Strategic Sea Power: The Politics of Force Modernization in the Nuclear Age. Stanford University Press, 1994.
5. John B. Hattendorf. The Evolution of the U.S. Navy's Maritime Strategie, 1977-1986. Naval War College Press, 2004. – P. 23-36.
6. Avery Avery Goldstein. Deterrence and Security in the 21st Century: China, Britain, France, and the Enduring Legacy of the Nuclear Revolution. Stanford University Press, 2000. – P. 139-216.
7. Cha Changsong ... French Sea-Based Strategic Nuclear Power in the New Century. Contemporary Military, April 2005. – P. 56; Sun Ye. French Nuclear Weapons, Standing Tall at Sea. Global Military, no. 7, 2008. – P. 50.
8. См.: Toshi Yoshinara und James R. Holmes. Der rote Stern über dem Pazifik. Chinas Aufstieg als Seemacht ... Berlin 2011, Mittler und Sohn GmbH. – S. 235; RongYu und Hong Yuan. From Counter Nuclear Deterrence Strategy to Minimum Nuclear Deterrence ... Journal of Contemporary Asia – Pacific Studies, no. 3, 2009. – S. 122; Li Bin. An Analysis of Chinese Nuclear Strategy. In: World Economics and Politics, no. 9, 2006. – P. 17.
9. Informationsbüro des chinesischen Staatsrats: China's National Defence in 2004. 27. Dezember 2004, <http://www.defenselink.mit/pubs/china.html>; Informationsbüro des chinesischen Staatsrats: China's National Defence in 2006 und China's National Defence in 2008 <http://www.defenselink.mit/pubs/china.html>.
10. См.: Hans M. Kristensen... Chinese Nuclear Forces and U. S. Nuclear War Planning. Washington: FAS/NRDC, November 2006. – P. 89; Paul H. B. Godwin. Potenzial Chinese Responses to U. S. Ballistic Missile... Washington, Henry L. Stimson Center, 2003. – P. 66-67; Yang Lianxin. Exploring Nuclear Submarines. Peking. Ocean Press, 2007. – P. 120; Jing-dong Yuan. Do China's New Submarines Signal a New Strategy? In: WMD Insights, Juli/ August 2007. – P. 4.
11. Hong Hai. China Should Develop Sea-Based Nuclear Capabilities. In: Naval and Merchant Ships, no. 4, 2009. – P. 24-26.
12. См.: Gangtie Shayu. In: Sanlian Shenhua Zhoukan, 20, 19.Mai 2003. – P. 9-30; Zhang Baohui. The Modernization of Chinese Nuclear Forces and its Impact on Sino-U.S. Relations. In: Asian Affairs 34, no. 2, Sommer 2007. – P. 92.
13. Der rote Stern... S. 132, 133, 236, 237.
14. Wu Xie. Zhanlue Heqianting Sheji Fangan Jianxi. In: Bingqi Zhishi, no. 4, April 2004. – P. 53.
15. Heqianting yu Zhongguo Haijun. In: Jianchuan Zhishi, no. 306, März 2005 – P. 13; Liu Jiangping. Maritime Challenges Hasten a Naval Transition. In: Ocean World, no. 8, 2007. – P. 72; Kristensen... Chinese Nuclear Forces... Imaging Notes, Winter 2006. – P. 85. Представители организаций США Federation of American Scientists; Natural Resources Defense Council придерживались в 2006 г. такого же мнения.

16. Oga Ryohei. What the PRG Submarine Force is Aiming For. In: Sokal no Kansen, 1. Juli 2005. – P. 96-101.
17. Мнение генерала-майора Шу Ченгху (Zhu Chenghu) см. Jeffrey Lewis. China and «No First Use». 17. Juli 2005, <http://www.armscontrolwonk.com/677/china-and-no-first-use>.
18. Andrev S. Erickson. Chinese BMD Countermeasures: Breaching America's Great Wall in Space? In: China's Nuclear Force Modernization. Newport 2005, Naval War College Press. – P. 77-88. О китайских разработках по преодолению ударов баллистических ракет см.: Li Wensheng. Manhua Zhanlue Dandao Daodan Youer Jishu. In: Bingqi Zhishi, no. 2, Februar 2005. – P. 28-31.
19. Существовала с 1368 по 1644 г. г. и была основана кайзером Тайцзу (T'ai-tsu 1368-1398), который провел множество административных реформ. С него начинается время абсолютных монархий в Китае. При правителях этой династии европейцы получили доступ к двору кайзера и начали распространять христианство и знакомить просвещенных китайцев с наукой Европы. Особые заслуги в этом процессе принадлежат итальянскому иезуиту Маттео Риччи (Matteo Ricci 1552-1610 г. г.), который миссионерствовал в стране и с 1597 г. руководил иезуитской миссией в Китае. Пытался соединить христианство с традиционно распространенными в Китае воззрениями, ритуалами и ценностными представлениями.
20. Confucius Institute Online, <http://www.uri.edu/confucius/>.
21. Andrew Scobell. China and Strategic Culture. Strategic Studies Institute, U. S. Army War College, Mai 2002. – P. 3-4.
22. Louise Levantes. When China Ruled the Seas: The Treasure Fleet of the Dragon Throne 1405-1433. New York und Oxford, Oxford University Press, 1994. – P. 73; Liberation Army Daily. Редакционная статья: On Our Military's Historic Missions in the Century, New Stage. 17. Februar 2006.
23. John Wilson Lewis und Xue Litai. China's Strategic Sea Power: The Politics of Force Modernization in the Nuclear Age. Stanford University Press, 1994; Alexander Chieh-cheng Huang. The Chinese Navy's Offshore Active Defense Strategy. In: Naval War College Review 47, no. 3, Sommer 1994. – P. 9-18; David Hale. China's Growing Appetites. In: National Interest 76, Sommer 2004. – P. 137-147.
24. См. нашу статью «Южно-Китайское море – арена борьбы мировых держав».
25. См.: Swanson-Eighth Voyage of the Dragon. – P. 33-34; Levathes. When China Ruled the Seas. – P. 19; Gavin Menzies. 1421: The Year China Discovered America. New York, 2003, William Morrow; Hansen: China in World History. – P. 4-7; Wang Gungwu. China's Cautious Pride an Ancient Mariner. In: Yale Global Online, 4. August 2005; Toshi Yoshihara und James R. Holmes. ... Der rote Stern.... – P.157, 247; Hu Jintao. Constantly Increasing Communist Ground. Rede vor dem australischen Parlament, 24. Oktober 2003.
26. Wei Zhenhua. Zhang He's Expedition to the Western Seas and China's Oceanic Culture. In: Pearl River Transport 2006, no. 7. – P. 144; Zhu Guangyan. Awakening Sea Power from its 400-Year Deep Slumber... In: Freunde von Parteimitgliedern und Kader, Juli 2005. – P. 19; Wang Xiang. An Inquiry into Peaceful Foreign Policy of Zheng Ze's Expeditions to the Western Seas. In: China Water Transport 4, no. 3, März 2006. – P. 12-13; Zhou Siming. Interpreting Zheng He's Expedition to the Western Seas from the Angle of Confucian Thought. In: Journal des Jilin Teachers Institute of Engineering and Technology, 22, no. 10, Oktober 2006. – P. 29-30; Xiao Yaocheng. China's Oceanic Consciousness and the Current State of Sea Power. In: Journal des Yunyang Teacher College 25, no. 5, Oktober 2005. – P. 88; Cai Yiming. On Zheng He's faring Spirit and Our Nation's Harmonious Ocean Outlook. In: Navigation of China, no. 4, Dezember 2006. – P. 3.
27. См.: Rede des Präsidenten Hu Jintao an der Universität von Pretoria bei der China-Africa Cooperation: Enhance China-Africa Unity and Cooperation to Build a Harmonious World. 7. Februar 2007, <http://www.internationalpolitik.de/>; Chen Jian und Zhao Hailan. Wen Jiabao on Sino-U. S. Relations: Cherish Harmony; Be Harmonious but Different. China News Service, 8. Dezember 2003; Kenyan Girl Offered Chance to Go to College in China. Xinhua, 20. März, 2005; Enlightenment Drawn from Global Worship of Confucius. Renmin ribao, 29. September 2005; Yu Sui. Peace Is Priceless in the Pursuit of Happiness. China Daily, 14. August 2006; Li Xuejiang. U. S. Report – The Military Power of the People's Republic of China – Harbors Sinister Motives. Renmin ribao, 27 Juli 2005.
28. Zhu Zhijiang. On Non-War Military Operations. In: Journal of Nanjing Institute of Politics 19, no. 5, 2003. – P. 84; Gao Yue. Military Exercises: Non-Contact Style Confrontation and Political Contest. In: Shipborne Weapons, no. 11, 2005. – P. 15-18; Su Shiliang. Persistently Follow the Guidance of Chairman

Hu`s Important Thought on the Navy`s Building, Greatly Push Forward Innovation and Development in the Navy`s Military Work. In: Renmin Haijun, 6. Juni 2009.

29. Joshua Kurlantzick. *Charm Offensive: How China`s Soft Power is Transforming the World.* New Haven, Yale University Press, 2007. – P.10-11.

30. Bhaskar Balkrishnan. *China Woods Vauritius, Eyes Indian Ocean.* In: *Political and Defence Weekly* 7, no. 41, Juli 2009. – P. 7-9; P.S. Das. *India`s Strategic Consens in the Indian Ocean in South Asia Defence and Strategy Year Book.* New Delhi, 2009, Panchsheel. – P. 96-100.

31. Arun Prakash. *Indian Ocean: F Zone of Conflict?* In: *South Asia Defence and Strategy Year Book.* New Delhi 2009, Panchshee. – P. 43-50; M. K. Bhadrakumar. *Sri Lanka Wards Off Western Bullying.* In: *Asia Times*, 27 Mai 2009.

32. Thomas Mathew. *Mighty Dragon in the Sea.* In: *Hindustan Nimes*, 24 Juni 2009; G. Parthasarathy. *Challenges from China: India Faces Growing Hostility after 26/11.* *Tribune* 19. März 2009. Arun Kumar Singh. *Let`s Prepare to Meet the Chinese in India`s Ocean.* In: *Deccan Chronicle*, 20. Februar 2009.

Слова благодарности

Мы благодарим Научный Форум по Международной Безопасности (WIFIS) при Академии штабных офицеров Бундесвера (Гамбург) и Академии защиты отечества (Вена), авторов многочисленных публикаций по данной теме Dr. Toshi Yoshihara, Dr. James R. Holmes за любезно доставленную возможность знакомства с их трудами.

**ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ
ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTISTS**

МРНТИ 11.25.31

Махаммадұлы С.¹

¹Казахский университет международных отношений и мировых языков им. Абылай хана,
Казахстан, Алматы

**ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВОЙНЫ США И КНР: ПРИЧИНЫ КРИЗИСА,
ХРОНОЛОГИЯ, ИДЕОЛОГИЯ, ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ МИРОВОЙ ПОЛИТИКИ**

Аннотация

С ростом напряжения в коммерческих отношениях между США и КНР операторы рынка серьезно обеспокоены дальнейшим усилением этой тенденции. Целью написания данной статьи явилась необходимость выяснить причины, приводящие международные торговые отношения к эскалации и выявить возможные стратегии выхода из состояния конфликта, каждой из которых дана краткая оценка. Сделаны выводы о значимости торговой войны и ее влиянии на современную систему международных отношений.

В статье систематизированы главные претензии США к Китаю в области внешнеэкономических связей. В их числе обвинения Китая в незаконном присвоении американской интеллектуальной собственности, в требованиях доступа китайских компаний к новейшим американским технологиям, в создании несправедливых преимуществ китайским компаниям – партнерам американских компаний, путем государственного субсидирования и льготного кредитования, манипулировании валютным курсом. Автор рассматривает американские санкции против Китая в связи с этими обвинениями и приходит к выводу об их весьма противоречивых последствиях для самих США. Вывод статьи состоит в том, что экономические отношения США и Китая вступили в новый этап, характеризующийся усилением конкуренции и нарастанием противоречий между двумя странами в экономической и научно-технической области [1].

Ключевые слова: США, Китай, американо-китайские торгово-экономические отношения, торговый дефицит, торговая война, интеллектуальная собственность, компания «Хуавэй».

Махаммадұлы С.¹

¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдер университеті,
г. Алматы, Казахстан.

**АҚШ ПЕН ҚХР САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ СОҒЫСТАРЫ:
ДАҒДАРЫС, ХРОНОЛОГИЯ, ИДЕОЛОГИЯ, ДҮНИЕЖҮЗІЛІК САЯСАТҚА ӘСЕРІ**

Аңдатпа

АҚШ пен Қытай арасындағы сауда қатынастарының шиеленісуіне байланысты нарық операторлары бұл үрдістің одан әрі нығаюына қатты алаңдайды. Осы мақаланың мақсаты халықаралық сауда қатынастарының шиеленісу себептерін анықтау және қақтығыс жағдайын еңсерудің ықтимал стратегияларын анықтау қажеттілігі болды, олардың әрқайсысына қысқаша баға беріледі. Сауда соғысының маңыздылығы және оның қазіргі халықаралық қатынастар жүйесіне әсері туралы қорытынды жасалады.

Мақала АҚШ-тың Қытайға сыртқы экономикалық қатынастар саласындағы негізгі талаптарын жүйелейді. Олардың ішінде Қытайдың американдық зияткерлік меншікті заңсыз пайдаланғаны, қытайлық компаниялардың жаңа американдық технологияларға қол жетімділігі, американдық компаниялардың серіктестері болып табылатын қытай компаниялары үшін әділетсіз артықшылықтар жасау, валюта бағамын басқаратын мемлекеттік субсидиялар мен жеңілдетілген несиелер арқылы

айыптау бар. Автор бұл айыптауларға байланысты АҚШ-тың Қытайға қарсы санкцияларын қарастырады және олардың АҚШ үшін өте қайшылықты салдары бар деген тұжырым жасайды. Мақаланың қорытындысында Америка Құрама Штаттары мен Қытай арасындағы экономикалық қатынастар экономикалық, ғылыми және технологиялық салада екі ел арасындағы өсіп келе жатқан бәсекелестік пен қарама-қайшылықтармен сипатталатын жаңа кезеңге аяқ басты.

Түйін сөздер: АҚШ, Қытай, АҚШ-Қытай сауда-экономикалық байланыстары, сауда тапшылығы, сауда соғысы, зияткерлік меншік, Huawei компаниясы.

Makhammaduly S.¹

¹Kazakh University of International Relations and World Languages named after Abylay Khan, Kazakhstan, Almaty.

TRADE AND ECONOMIC WARS OF THE USA AND PRC: REASONS OF THE CRISIS, CHRONOLOGY, IDEOLOGY, CONSEQUENCES FOR WORLD POLITICS

Abstract

With the growing tension in commercial relations between the USA and China, market operators are seriously concerned about the further strengthening of this trend. The purpose of this article was the need to find out the reasons leading international trade relations to escalate and identify possible strategies for overcoming the state of conflict, each of which is given a brief assessment. Conclusions are drawn about the significance of the trade war and its impact on the modern system of international relations.

The article systematizes the main US claims to China in the field of foreign economic relations. Among them are charges of China in the misappropriation of American intellectual property, in the requirements of Chinese companies access to the latest American technologies, in creating unfair advantages for Chinese companies - partners of American companies, through state subsidies and soft loans, manipulating the exchange rate. The author considers US sanctions against China in connection with these allegations and concludes that they have very controversial consequences for the United States. The conclusion of the article is that the economic relations between the United States and China have entered a new stage, characterized by increased competition and growing contradictions between the two countries in the economic, scientific and technical field [1].

Keywords: USA, China, US-China trade and economic relations, trade deficit, trade war, intellectual property, Huawei company.

Введение

В настоящее время Китайская Народная Республика является одним из самых влиятельных акторов не только в Азиатско-Тихоокеанском регионе, но и во всем мире. Тот факт, что КНР не собирается останавливаться на достигнутом, продолжает развиваться в духе политики реформ и открытости, реализует новые экономические стратегии, например «Один пояс и один путь», не может не привлекать к себе внимание исследователей различных областей со всего мира.

Взаимоотношения между КНР и США являются, пожалуй, самыми важными двусторонними отношениями на сегодняшний день. Эти два государства обоюдно являются друг для друга вторыми по объему торговыми партнерами, активно сотрудничают в сфере образования, борьбы с терроризмом. Несмотря на существующие точки соприкосновения, кажется, что в настоящее время причин для разногласий между двумя государствами намного больше. Китай, обладая статусом потенциальной сверхдержавы, стремится потеснить Америку, получив статус сверхдержавы реальной. Больше всего соперничество проявляется в экономической сфере.

Актуальность данной тематики диктуется, прежде всего, актуальностью самой проблемы. США рассматривает Китай, с одной стороны, в качестве одного из самых крупных и быстрорастущих мировых рынков. С другой стороны – КНР является серьезным соперником Соединенных Штатов, активная торговля с которым сильно подрывает экономику последних. Главной проблемой является то, что объемы американского экспорта растут не так быстро, как объемы китайского импорта. Учитывая, что конфликт обострился в 2018 году, изучение данной проблемы через призму мнения специалистов ведущих аналитических центров США позволит наблюдателям со стороны лучше понять мотивацию действий американских властей, узнать, кого считают виновной стороной, какие пути преодоления конфликта предлагают западные эксперты [2].

Основная часть

Несмотря на безусловные выгоды США от экономического взаимодействия с Китаем, можно констатировать нарастание противоречий в целом ряде областей двустороннего сотрудничества. Официальный список претензий США к Китаю выглядит следующим образом.

Китай должен прекратить требовать от американских компаний, работающих в стране, передавать китайским партнерам свои технологии. То есть приток американских инвестиций не должен быть обусловлен передачей Китаю новейших американских технологий. Кроме того, не должно быть ограничений на условия лицензирования американскими компаниями своих технологий в Китае. Необходимо:

- прекратить практику, когда американские компании, торгующие с Китаем, должны регистрировать свой бизнес в КНР, как совместные предприятия;

- прекратить промышленный шпионаж против американских компаний, прекратить несанкционированные киберпроникновения в американские компании для получения информации о новых технологиях;

- прекратить субсидировать национальные китайские компании, работающие в высокотехнологичных секторах экономики, поскольку это дает им неоправданные преимущества перед иностранными партнерами;

- сократить барьеры для американского сельскохозяйственного экспорта;

- сократить большой торговый дефицит США в двусторонней торговле;

- прекратить манипулирование курсом национальной валюты – юаня, что дает Китаю преимущество во внешней торговле.

Рассмотрим более подробно суть противоречий между двумя странами в торгово-экономической области, являющихся предметом двусторонних переговоров.

Одна из главных озабоченностей американской администрации – проблема торгового дефицита. Так, дефицит в торговле с Китаем товарами в 2018 г. составил 419 млрд долл. (в 2017 г. он составлял 376 млрд долл.). Это – крупнейший торговый дефицит, который имеют США среди всех прочих внешнеэкономических контрагентов. Многие американские экономисты, прежде всего, отвечающие за внешнеторговую стратегию США, полагают, что такой дефицит является результатом несправедливой торговой политики и практики со стороны Китая. Другие, однако, полагают, что официальные данные о торговом дефиците с Китаем создают искаженную картину двусторонних отношений, поскольку не учитывают не прямые поставки товаров транснациональных корпораций США. Традиционная торговая статистика также не отражает в полной мере добавленную стоимость, создаваемую в каждой стране, и как она участвует во внешнеторговом обороте.

Другая сфера противоречий – права на интеллектуальную собственность и киберпреступность. Эту проблему в США считают одним из главных препятствий для ведения бизнеса с КНР. В 2013 г. в исследовании, проведенном американской комиссией по охране интеллектуальной собственности, констатировалось, что на Китай приходится 80% (240 млрд долл.) всех потерь в результате кражи интеллектуальной собственности. Таможенная служба США отмечала, что на Китай и Гон-Конг приходится 78% всех контрафактных товаров, конфискованных на границе США. По мнению директора ФБР К. Врэя, «ни одна страна в мире не представляет такой угрозы для наших идей, наших инноваций и нашей экономической безопасности, как Китай». В декабре 2018 г. заместитель Генерального прокурора США Дж. Демерс отмечал, что за период с 2011 г. по 2018 г. на Китай приходилось 90% всех расследований случаев промышленного шпионажа и 66% случаев воровства торговых секретов. Эта проблема постоянно обсуждается представителями США и Китая, в том числе и на высшем уровне, но, по мнению администрации США, прогресса в решении этих противоречий не наблюдается. Предмет постоянных обсуждений в сфере торговли между США и Китаем – вопрос о нарушениях Китаем прав в области интеллектуальной собственности. Разбирательства в этой области, а также о принудительной передаче технологий, об использовании промышленной политики привели к введению в США 25-процентной пошлины на товары из Китая стоимостью в 250 млрд долл. Китай в ответ повысил пошлины на американские товары в размере от 5 до 25% на сумму в 110 млрд долл.

Предметом противоречий в двусторонних отношениях является и то обстоятельство, что Китай, по мнению США, не перешел полностью к рыночным отношениям. Как полагает американская администрация, китайское правительство в своей промышленной политике с помощью льгот,

предоставляемых китайским компаниям, создает им необоснованные преимущества во взаимодействии с американскими контрагентами.

Озабоченность в США вызывает растущий объем прямых инвестиций из Китая. При этом по официальным данным эти объемы невелики. Так, по оценке Бюро экономического анализа США накопленный объем прямых инвестиций из Китая (ПИИ) составил к концу 2017 г. 40 млрд долл., объем прямых американских инвестиций в Китай – 108 млрд долл. Некоторые эксперты, однако, считают, что имеет место существенная недооценка реального объема ПИИ, так как они часто поступают не напрямую из США или Китая, а из других стран. Так, по оценке частной консалтинговой компании «Родиум Груп» («Rhodium Group») объем накопленных китайских инвестиций в США равен 140 млрд долл., а американских в Китае – 256 млрд долл.

Вопрос о масштабах реальных китайских инвестиций в США беспокоит американскую администрацию в связи с попытками китайских компаний получить доступ к передовым американским технологиям. Так, в сентябре 2017 г. президент Д. Трамп запретил приобретение американской компании, работающей в сфере информационных технологий «Лэттис симикондактор корпорейшн» («Lattice Semiconductor Corporation») инвестором, предположительно связанным с китайским правительством. В августе 2018 г. в США был принят новый закон о контроле над инвестиционным рынком, в котором уточняется список критических технологий, имеющих значение для национальной безопасности США, а также совершенствуются процедуры деятельности Комитета по иностранным инвестициям США.

Еще одна область торговых противоречий, которая стала важным катализатором развернувшейся торговой войны между США и Китаем, были поставки в США стали и алюминия. Основываясь на статье 232 Закона о расширении торговли от 1962 г., где говорится о возможном влиянии импорта на национальную безопасность США, в марте 2018 г. президент Д. Трамп объявил об увеличении импортных тарифов на сталь (на 25%) и алюминий (на 10%). В ответ Китай в апреле 2018 г. увеличил пошлины на импортируемую из США продукцию на сумму в 3 млрд долл.

В результате этих взаимных санкций только за первые 3 месяца 2019 г. Объем взаимной торговли между Китаем и США упал на 15%. Поскольку прогресса на переговорах пока достигнуто не было, в мае 2019 г. Д. Трамп объявил о намерении поднять на 25% пошлины на китайские товары стоимостью в 300 млрд долл.

Все более серьезным вызовом для США считается участие Китая в международных цепочках создания стоимости в сферах высоких технологий – в отраслях информационных технологий, в связи, в производстве телекоммуникационного оборудования, где Китай занимает ведущие позиции в мире как крупнейший производитель и поставщик. Так, в 2018 г. объем импорта США из Китая информационно-коммуникационного оборудования был равен 157 млрд долл., что составило 60% от всего импорта этого оборудования в США. В этой связи президент Д. Трамп объявил о чрезвычайном положении в этой сфере и наложил санкции на одну из крупнейших китайских телекоммуникационных компаний «Хуавэй» и на восемь ее партнеров-подрядчиков.

Разумеется, США, безусловно заинтересованы в выполнении Китаем всех своих требований. На практике сделать это достаточно сложно, тем более что многие из них противоречат друг другу. Так, если Китай, например, пойдет навстречу требованию США прекратить обязательную передачу технологий, создавать совместные предприятия, ограничить заимствования интеллектуальной собственности, это будет стимулировать аутсорсинг из США в еще больших масштабах, что противоречит призыву Д. Трампа вернуть рабочие места на родину. Цель Д. Трампа уменьшить торговый дефицит с Китаем путем увеличения американского экспорта предполагает усиление взаимодействия с КНР и таким образом противоречит другой стратегической задаче – ограничить научно-технический прогресс Китая.

Вероятно, Д. Трамп сознательно выдвигает к Китаю завышенные требования, следуя своей излюбленной тактике – сначала завышать ставки, затем, судя по обстоятельствам, немного уступить и, в конечном счете, остаться в выигрыше. Разумеется, американский лидер мыслит не только экономическими и стратегическими категориями, идя на торгово-политическую конфронтацию с Китаем. Его задачи, конечно же, и тактические – продемонстрировать достижение каких-либо конкретных результатов в преддверии будущих президентских выборов. Прошедшие в июле 2019 г. торговые переговоры между США и Китаем вновь не привели к договоренностям и отложены до октября. Хорошее состояние экономики США пока оставляет американской администрации время для маневра. Снижение Китаем в августе 2019 г. курса юаня по отношению к доллару вновь

обострило ситуацию в торговых отношениях двух стран и привело к обвинениям со стороны США в валютном манипулировании [1].

Торговый конфликт США и Китая

Во время саммита G20 в Аргентине (30 ноября — 1 декабря 2018 г.) Д. Трамп и Си Цзиньпин провели переговоры, на которых договорились не вводить новые торговые пошлины в течение 90 дней, чтобы оставить время для дальнейших консультаций. Трамп согласился не повышать 1 января тарифы с 10 до 25 % на товары из списка от 24 сентября (имеется в виду второй пакет торговых санкций против Китая, охватывающих товары на сумму в 200 млрд долл., в перечень которых входит практически весь ассортимент электронной продукции китайского производства как в виде готовых конечных товаров, так и их комплектующих, например, электронных плат, узлов и блоков). Кроме того, по словам американской стороны, Китай должен был закупить «очень значительное» количество продукции сельскохозяйственного, промышленного и энергетического секторов, чтобы уменьшить торговый дисбаланс.

14 декабря 2018 г. Госсовет КНР объявил о том, что с 1 января по 31 марта 2019 г. будет приостановлено действие дополнительной 25 % пошлины на американские автомобили в качестве ответного шага на решение Трампа не поднимать тарифы с 10 до 25 % на китайские товары стоимостью 200 млрд долл. 31 марта китайские власти продлили действие этого решения на неопределенный срок.

Первые в 2019 г. американо-китайские переговоры были назначены на 30 января. Однако 28 января США обвинили в мошенничестве одну из крупнейших китайских компаний в области мобильной связи — корпорацию *Huawei*. Обвинения компании и ее финансовому директору Мэн Ваньчжоу были предъявлены по 23 пунктам, в том числе таким, как финансовое мошенничество, кража технологий у компании *T-Mobile*, отмывание денег и нарушение санкций против Ирана [Acting Attorney General Matthew Whitaker Announces...]. В *Huawei* не согласились с предъявленными обвинениями, а МИД КНР потребовал прекратить давление на китайские компании. Поскольку Вашингтон подозревает *Huawei* в передаче информации китайскому правительству, то от продукции этой компании стали отказываться государственные органы США, Австралии и Новой Зеландии.

Позже Мэн Ваньчжоу, которая является не только финансовым директором *Huawei*, но и дочерью основателя компании, была задержана в Канаде. Ее выпустили под залог, однако обвинения с нее до сих пор не сняты.

30-31 января 2019 г. в Вашингтоне прошли очередные американо-китайские переговоры. Делегацию Китая вновь возглавил вице-премьер Госсовета КНР Лю Хэ. Китайская делегация заявила, что «честные, конкретные и конструктивные переговоры достигли важного прогресса». Д. Трамп, в свою очередь, назвал «колоссальным прогрессом» решение КНР возобновить закупку соевых бобов в США, а также согласие Пекина изменить законодательство в области принудительной передачи технологий (то есть, отказаться от требования обязательного переноса в Китай НИОКР для иностранных компаний, создающих производства на территории КНР) и защиты интеллектуальной собственности. На переговорах не обсуждались выдвинутые против *Huawei* и его финансового директора Мэн Вань-чжоу обвинения. Торговый представитель США Р. Лайтхайзер подчеркнул необходимость механизма соблюдения договоренностей. Переговоры с целью заключения соглашения было решено продолжить после китайского Нового года.

Однако на переговорах с 21 по 24 февраля в Вашингтоне стороны так и не смогли прийти к соглашению. Тем не менее, Д. Трамп в очередной раз назвал переговоры продуктивными и отложил повышение пошлин с 10 до 25 %, намеченное уже на 1 марта. Одним из немногих известных общественности результатом данных переговоров стало заверение китайской стороны в том, что она не будет искусственно занижать стоимость юаня, что могло бы ослабить эффект от введения пошлин. Следующие переговоры прошли в Пекине 28—29 марта. По их завершению Трамп заявил, что, хотя переговоры и прошли очень хорошо, однако его устроит только «великая сделка». 3—5 апреля Лю Хэ снова прилетел в Вашингтон для 9-го раунда переговоров с торговым представителем США Р. Лайтхайзером и министром финансов С. Мнучиным. Президент Трамп заявил, что о достижении соглашения может быть объявлено в ближайшие четыре недели. Никаких конкретных подробностей, однако, опубликовано не было.

30 апреля 2019 г. прошли консультации между Китаем и США по подготовке переговоров, запланированных на 8 мая в Вашингтоне. Д. Трамп даже пошел на некоторую уступку, исключив из повестки переговоров промышленный кибершпионаж со стороны Китая.

Однако 5 мая отношение Трампа к американо-китайским переговорам вновь поменялось. В своем Твиттере Трамп объявил о повышении 10 мая дополнительной пошлины на китайские товары стоимостью 200 млрд долл. с 10 до 25 %, а также о введении 25 % пошлины на товары суммой 325 млрд долл. в скором будущем. Причиной этого Трамп назвал медленное течение переговоров и желание китайской стороны пересмотреть его условия. Лю Хэ все-таки прилетел на переговоры в Вашингтон. Однако они продлились недолго: вечер 9-го и утро 10-го мая. Никакого соглашения достигнуто не было, а вот повышение тарифов до 25 %, объявленное Трампом накануне, вступило в силу [3].

Идеология конфликта

Сразу после избрания на пост президента США Дональд Трамп выбрал экономиста Питера Наварро в качестве советника по торговле — он возглавил Национальный торговый совет Белого дома. Миссией нового органа должна была стать консультация президента по вопросам торговых переговоров и по оценке состояния промышленного и оборонного секторов экономики. «Еще несколько лет назад я прочитал одну из книг Питера о проблемах американской торговли и был впечатлен четкостью его аргументов и тщательностью исследований», — сообщил Д. Трамп, подчеркнув, что П. Наварро будет играть в его администрации незаменимую роль.

Перу П. Наварро принадлежат две книги о Китае (их автор не является профессиональным китаеведом), которые вышли в 2006 г. [Наварро 2007] и 2011 г. [Наварро, Отри 2017]. Приведем выдержку из введения к первой книге: «Вы выходите из супермаркета, и ваше сердце радуется: тележка доверху полна дешевых китайских товаров — от новейшего лазерного принтера и плазменного ТВ до таких мелочей, как рубашки, носки и кроссовки. Но радость быстро проходит, когда глаза начинает щипать от новой волны „коричневого азиатского смога“, накатившей с моря. Этот высокотоксичный атмосферный поток зародился над фабриками в китайской глубинке и пришел сюда вслед за волной китайских товаров. Ваш остаток на текущем банковском счете стремительно тает: растут выплаты по ипотеке и цены на бензин. Их непомерный рост — следствие того, что Китай манипулирует курсом своей национальной валюты к доллару и потребляет все большую долю мировых нефтяных ресурсов». Далее автор обвиняет Китай в демпинге, промышленном пиратстве, массовом экспорте наркотиков, подделке лекарств, сгоде крестьян с их земли, нищете китайских рабочих и т.п. «Именно из-за этого изобилия экономически обусловленных конфликтов нам и нашим детям предстоит вести с Китаем целую серию взаимосвязанных войн на многих фронтах», — заключает П. Наварро.

Вторая книга чуть более сдержанна, в ней авторы концентрируют внимание на том, что они называют китайским «оружием массового уничтожения рабочих мест». Это:

- тщательно разработанная система экспортных субсидий;
- недооцененный юань, курсом которого умело манипулируют;
- подделка товаров, пиратство и откровенное воровство американской интеллектуальной собственности;
- готовность руководства Китая наносить ущерб окружающей среде своей страны в обмен на ценовые преимущества;
- низкие требования к охране здоровья рабочих и уровню безопасности на производстве;
- незаконные тарифы, квоты и другие экспортные ограничения на важнейшие виды сырья (здесь, прежде всего, имеются в виду редкоземельные металлы, по ряду которых Китай является практически монополистом);
- хищническая ценовая политика и демпинг;
- «великая китайская стена протекционизма».

Последний пункт касается защиты китайскими властями своего внутреннего рынка, требований перевода в Китай подразделений иностранных компаний, занимающихся НИОКР (помимо передачи технологий).

Книги П. Наварро поначалу не привлекли большого внимания публики и критики. Позднее по ним был снят документальный фильм «Смерть от Китая», показанный в США и широко разошедшийся по сети.

Питер Наварро после начала предвыборной компании Д. Трампа стал политическим и экономическим советником последнего. Естественно, что многие положения из работ П. Наварро, в том числе обещание повысить на 40% торговые пошлины на импорт товаров из Китая и вообще разобраться с тем, что происходит в отношениях с Поднебесной, вошли в предвыборную платформу

Д. Трампа. При этом пункт о снижении дефицита в торговле с Китаем вошел в общий план экономической политики будущего президента, который был разработан Питером Наварро совместно с Уилбуром Россом. После того как этот план был поддержан избирателями и Д. Трамп стал президентом, П. Наварро вошел в его администрацию и стал главой созданного в Белом доме Совета по международной торговле. У. Росс занял пост министра торговли.

Обвинения в адрес Китая, которыми изобилуют работы П. Наварро, представляются нам как минимум преувеличенными. Не все они грамотны с экономической точки зрения. Так, представляя Китай локомотивом, который «на ходу врезался в мировую экономику», П. Наварро игнорирует тот простой факт, что экономика КНР встроена в мировое хозяйство в большей степени, чем американская. К тому же значительная часть китайского экспорта представлена продукцией предприятий с иностранным капиталом или просто филиалами ТНК. Следует учитывать и то, что экономика США в преобладающей мере сервисная и угрозы ей со стороны товарного импорта не особенно значимы.

Иными словами, П. Наварро игнорирует сложившиеся сравнительные преимущества и специализацию хозяйств обеих стран в международном разделении труда. Его откровенно протекционистская позиция, воплотившись в политику Вашингтона, представляет очевидный вызов теории и практике глобализации, открытый переход к сдерживанию Китая. Игнорируются и изменения в самом Китае, произошедшие за 12 лет с момента выхода первой книги П. Наварро, будь то отношение к интеллектуальной собственности, зарплате работников, а также достижения в области охраны среды обитания, потребительская революция и т.п. [4].

Предварительные итоги торговой войны для США

Во-первых, Трампу не удалось сократить дефицит в торговле товарами с Китаем: в целом в 2018 г. он составил 419 млрд долл. При этом американский экспорт уменьшился на 10 млрд долл. до 120 млрд долл., а импорт, наоборот, увеличился на 34 млрд долл. до 539,5 млрд долл. (частично рост импорта можно объяснить закупками «впрок»). Общий дефицит США в их внешней торговле увеличился на 84 млрд долл., или на 10 % — до 891 млрд долл. [U.S. International Trade in Goods and Services...], из которых примерно половина — сумма дефицита торговли США с Китаем.

В январе—феврале 2019 г., по данным китайской таможни, и экспорт в США, и импорт из США сократились по сравнению с 2018 г.: американо-китайский товарооборот в январе—феврале

2019 г. упал на 20 % по сравнению с предыдущим годом. Но в марте американский экспорт показал небольшой рост, примерно на 4 % по сравнению с предыдущим годом, и составил 31,8 млрд долл. Всего за 3 месяца экспорт уменьшился на 8,9 млрд долл. (на 9 %) — до 91 млрд долл., а импорт — на 13,3 млрд долл. (на 32 %) — до 28,4 млрд долл.

Во-вторых, тарифная война не вызвала волны переноса производства в Китай. Количество новых рабочих мест в США, создаваемых переносом производства обратно — рещорингом в 2018 г. По сравнению с 2017 г. сократилось. Так, в 2017 г. рещоринг и связанные с ним ПИИ привели к созданию в США более 170 тыс. рабочих мест в производстве [Reshoring Initiative 2017 Data Report]. Однако в 2018 г. этот показатель составил лишь 140 тыс. [Reshoring Initiative 2018 Data Report].

Торговая война имела негативные последствия прежде всего для тех отраслей экономики США, которые попали под удар ответных мер Китая. Превая — это сельское хозяйство. Напомним, что в 2017 г. американские фермеры поставляли 60 % своего урожая соевых бобов на китайский рынок. Уменьшение поставок в КНР сельскохозяйственной продукции приблизительно на 40 % в 2018 г. привело к падению цен на эти продукты и убыткам для фермеров. Так, цены на соевые бобы достигли десятилетнего минимума прошлым летом. На поддержку фермеров администрация Трампа выделила 12 млрд долл. из федерального бюджета, чтобы компенсировать их потери от торговой войны [Donnan S., Singh S.].

Второй отраслью, которая оказалась наиболее чувствительной к перипетиям торговой войны, стало авиастроение. Китай является одним из крупнейших рынков авиаперевозок, который продолжает расти. Китайские авиакомпании были одними из крупнейших покупателей продукции фирмы Boeing, принося ей 5 млрд долл. ежегодно. С началом торговой войны вопрос закупки самолетов у Boeing или Airbus стал козырем в руках китайцев. После крушения самолета Эфиопских авиалиний Boeing 737 Max 10 марта 2019 г. Китай явился первой страной, запретившей полеты этой модели самолетов уже на следующий день [Sutherland B.].

Далее, автомобильная отрасль. В 2018 г. General Motors, Ford и Fiat Chrysler оценили свои примерные убытки от тарифной войны в 1 млрд долл. [Hirtzer M., Polansek T.].

И, наконец, нефтяная отрасль. В 2017 г. на Китай приходилось 20 % всего экспорта американской нефти. В августе 2018 г. Китай прекратил покупку американской нефти. В итоге, за весь 2018 г. доля Китая в экспорте американской нефти составила 11 %. А за период с января по февраль 2019 г. Китай купил только 2,7 % всей идущей на экспорт американской нефти [Exports: Oil].

Итоги торговой войны для экономики Китая

К последствиям торговой войны для Китая можно отнести следующие обстоятельства.

Во-первых, замедление темпов роста как экспорта, так и экономики в целом.

Во-вторых, увеличение безработицы из-за закрытия или сокращения производств на небольших предприятиях на юге Китая, ориентированных на экспорт в США.

Для смягчения этих последствий Пекином были приняты дополнительные меры по либерализации экономики и увеличению активности на внутреннем рынке.

Кроме того, Китай понизил импортные пошлины на ряд товаров, чтобы компенсировать потери от снижения импорта из США. Так, с 1 ноября были понижены тарифы на импорт 1585 наименований товаров: строительную технику, контрольно-измерительные приборы и другое электротехническое оборудование — с 12,2 до 8,8 %, на текстильные изделия и строительные материалы — с 11,5 до 8,4 %, на изделия из бумаги, некоторые другие сырьевые товары и изделия первичной обработки — с 6,6 до 5,4 %. Госсовет сообщил о снижении общего уровня таможенных пошлин с 9,8 до 7,5 % [Китай с 1 ноября снизит пошлины...].

Китай также ввел дополнительные послабления в области регулирования деятельности иностранных компаний. В конце 2018 г. был опубликован проект закона об иностранных инвестициях, запрещающего принудительный трансфер технологий иностранными компаниями и необоснованное вмешательство государства в иностранный бизнес. 13 марта этот закон был принят ВСНП [Behsudi A.] [3].

Заключение

Все вышесказанное позволяет утверждать, что экономические отношения между США и Китаем вступили в новый этап, существенно отличающийся от предшествующего почти двадцатилетнего периода активного взаимодействия и растущей взаимозависимости. По мере укрепления Китая фактор усиления конкуренции становится в этих отношениях преобладающим. В нем определяющей становится роль научно-технического компонента. Наиболее важным в данной ситуации становится то обстоятельство, что обусловливаемая научно-техническим прогрессом глобализация мировой экономики, в том числе и достаточно тесное переплетение экономик США и Китая, вступает в противоречие с национальными интересами обеих стран, стремящимися укрепить свои позиции и роль в мировом хозяйстве. [1].

Список использованной литературы:

1. Сунян В.Г. *Американо-китайские торгово-экономические отношения: причины кризиса и его перспективы* // *Российский внешнеэкономический вестник* изд. Всероссийская академия внешней торговли министерства экономического развития российской федерации. - М., 2019, №9. - с. 23-32.
2. Михалевич Е.А. *Торговые войны США и КНР на современном этапе в исследованиях американских мозговых центров Россия и Китай: история и перспективы сотрудничества* // *Материалы IX международной научно-практической конференции*.
Изд.: Благовещенский государственный педагогический университет – Б., 2019, С. 140-145.
3. Виноградов А.О., Заклепенко А.Ю., Сафронова Е.И. *США, Китай и ВТО: последствия американо-китайского торгового конфликта для мировой торговли//КИТАЙ В МИРОВОЙ И РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ. ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ* Изд.: Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Институт Дальнего Востока Российской академии наук. – М., 2019, т. 24, №24 с.187-206.
4. Виноградов А.О. Салицкий А.И. Семенова Н.К. *Американо-китайская экономическая конфронтация: идеология, хронология, значение*// *ВЕСТНИК РОССИЙСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ДРУЖБЫ НАРОДОВ. СЕРИЯ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ* Изд.: Российский университет дружбы народов (РУДН). – М., 2019 Т.19 №1 С. 35-46.

Абхари А Ш.¹

¹КазНПУ имени Абая
г.Алматы, Казахстан

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ЭЛИТЫ СТРАН АРАБСКОГО МИРА И ВЛИЯНИЕ НА НИХ

Аннотация

Спор между политологами о революциях "арабской весны" все еще обостряется. Особенно в отношении сил, действующих на месте происшествия. Попытки военной элиты удержать власть и попытаться сохранить свои привилегии любой ценой, широко открывая двери для иностранного вмешательства.

Иностранные интервенции стран, которые пытаются использовать волну арабской весны для достижения своих целей, особенно осложнили ситуацию в арабском мире. В этой статье автор попытался пролить свет на некоторые факторы, влияющие на результаты революций "арабской весны".

Ключевые слова: элита, арабская весна, демонстрация, Алжир, Иордания, Египет, Йемен, Ливия, арабский мир, Ближний Восток, Северная Африка.

Абхари А Ш.¹

¹КазНПУ имени Абая
г.Алматы, Казахстан

АРАБ ӘЛЕМІНІҢ САЯСИ ЭЛИТАСЫ ЖӘНЕ ОЛАРҒА ЫҚПАЛ ЕТУ

Аңдатпа

Саясаттанушылар арасында «Араб көктемі» кезіндегі революциялар туралы пікірталас әлі де өзекті болып отыр. Әсіресе сол жерде әрекет еткен күштер туралы пікірталас толастар емес. Бұл әскери элитаның қалай да болса билікті өз қолдарыда ұстап қалуға және өз артықшылықтарын сақтап қалуға ұмтылып, шетелдердің араласуына жол беруімен байланысты.

Араб көктемін өз мақсаттары үшін пайдалануға тырысқан шетелдердің интервенциясы араб әлеміндегі жағдайды одан әрі ушықтырды. Мақалада автор «араб көктемі» революцияларының нәтижесіне ықпал еткен кейбір факторларды қарастыруға талпыныс жасайды.

Түйін сөздер: элита, араб көктемі, демонстрация, Алжир, Иордания, Египет, Йемен, Ливия, араб әлемі, Таяу Шығыс, Солтүстік Африка.

Abhari A Sh.¹

¹KazNPU named after Abay
Almaty, Kazakhstan

Abstract

The debate between political scientists about the "Arab Spring" revolutions is still escalating. Especially regarding the forces operating at the scene. Attempts by the military elite to retain power and try to maintain the status quo at any cost, leaving the doors wide open for foreign intervention

The foreign interventions of countries that are trying to use the wave of the Arab spring to achieve their goals have especially complicated the situation in the Arab world. In this article I will try to shed light on some factors influencing the results of the "Arab Spring" revolutions.

Keywords: elite, Arab spring, demonstration, Algeria, Jordan, Egypt, Yemen, Libya, the Arab world, the Middle East, North Africa.

Серия протестов и демонстраций на Ближнем Востоке и в Северной Африке, начавшаяся в 2010 году и получившая известность как «Арабская весна», была вызвана первыми акциями протеста, которые произошли в Тунисе в декабре 2010 после саможжения М. Буазизи в знак протеста против коррупции в полиции и жестокого обращения. С успехом протестов в Тунисе волна беспорядков обрушилась на Алжир, Иорданию, Египет и Йемен, а затем распространилась на другие страны. Протесты также вызвали аналогичные волнения за пределами региона. Вопреки ожиданиям революции не были во главе с исламскими элитами, хотя именно они, несомненно, присутствовали во время восстаний, они так и не определили направления этих движений. Некоторые исламские группы изначально даже неохотно участвовали в протестах, а основные религиозные группы в Египте – салафиты, аль-Азхар и коптская церковь – изначально выступали против революции. «Братья-мусульмане» также неохотно присоединилась к протестам только после того, как их подтолкнуло молодое прогрессивное крыло.

Арабская весна вызвала крупнейшую трансформацию Ближнего Востока со времени деколонизации. К концу февраля 2012 года традиционные элиты были устранены от власти в Тунисе, Египте, Ливии, и Йемене; гражданские восстания продолжались в Бахрейне и Сирии, основные протесты вспыхнули в Алжире, Ираке, Иордании, Кувейте, Марокко, Омане, и Судане.. Президент Туниса Зин аль-Абидин Бен Али бежал в Саудовскую Аравию в январе 2011 года. Президент Египта Х. Мубарак подал в отставку в феврале 2011 года после 30 лету президентства, чем положил конец диктату военных в стране. Ливийский лидер Муаммар Каддафи был свергнут в августе 2011 года, после того, как Национальный переходный совет (ПНС) взял под свой контроль управление государством. Он был казнен, что привело к массовым восстаниям против военных и привело к последующей гражданской войне. Президент Йемена Али Абдулла Салех подписал соглашение о передаче власти, чем ознаменовал окончание военного правления в государстве. Что однако в последствии привело к массовым протестам самих военных и разжиганию гражданской войны уже на почве противостояния суннитов и шиитов.

Геополитические последствия протестов привлекли внимание всего мира. Некоторые протестующие были номинированы на Нобелевскую премию мира 2011 года. Все это послужило необходимой почвой для новых политических элит, но также привело к жесткому противодействию со стороны традиционных элит арабских стран.

События арабской весны были стремительны и не поддавались на первый взгляд логическому объяснению. Многие восприняли события в Тунисе как «черный лебедь» геополитического противостояния между двумя центрами сил: Западом в виде США и востоком в виде Россия Китая Ирана и диктаторские режимы, с которыми он разделяет видение, которые стремились закрепить и расширить господство в арабском мире. Однако в целом анализ событий укладывается в общую канву событий связанных с революционным изменением власти и установлением демократических режимов на замену военно-политическим.

Например, совершенно очевидно, что на ситуации в Ливии, в частности гражданская война, политическая нестабильность и рост настроений близких к исламскому фундаментализму повлияла на ситуацию в Тунисе. Опыт Ливии демонстрирует, что отсутствие компромисса длительное время сопряжено с серьезной военной эскалацией и открытым военным противостоянием военного и светского демократического режимов.

И также, внешнее вмешательство, которое многие страны оказывают конфликтующим сторонам, усугубило кризис, усилия России, Франции, Египта и Объединенных Арабских Эмиратов по воспроизведению режима свергнутого президента Муаммара Каддафи через генерала Хафтара, несомненно, спровоцировал элиты, которые руководили революцией против свергнутого режима Каддафи. Политическая элита демократического толка пытается закрепить за собой все сферы влияния, однако на сегодня не может контролировать даже половины территории страны. В Сирии еще в 2012 г. прошел референдум о принятии новой конституции, но диалог, который предложил Б. Асад – президент Сирии – не смог удовлетворить интересы и потребности разобщенных политических групп и военных кланов. Все усугубилось после того, как стало обостряться негативное влияние внешних геополитических сил, что полностью дестабилизировало политическую ситуацию. Вместе с тем, Алжиру и Марокко, удалось избежать негативных последствий «арабской весны», характерных для Сирии или Йемена. Протестные движения и волнения населения получили необходимую реакцию от власти еще в 2011 году, что во много может считаться заслугой правящей в то время элиты, несмотря на то, что например в Марокко монарх решал судьбу правительства [1, с. 60].

Начиная с Туниса, в 2011 году арабский мир пережил беспрецедентную волну последовательных политических событий. Через неделю после побега президента Туниса Зина эль-Абидина бен Али, двадцать пятого января, в Египте разразилась революция миллионов. Но резкий ответ полиции на протесты усилил их действие.. И уровень требований увеличился до такой степени, пока он не достиг требования об уходе президента Мубарака, который был вынужден уйти в отставку 11 февраля 2011 года [114]. Через три дня после ухода с поста президента Египта Хосни Мубарака, а именно 14 февраля 2011 года, группы ливийских фракций и политических сил выступили с заявлением и призвали президента уже Ливии М. Каддафи уйти в отставку. Однако режим нанес удар, подавив демонстрации, что привело к гибели людей. Протесты распространились на другие ливийские города, с которых и началась ливийская революция 17 февраля, которая переросла в гражданскую войну. А 20 октября 2011 года. был убит ливийский лидер М. Каддафи, который правил Ливией более 40 лет.

В Йемене президент Али Абдулла Салех Как и его предшественники, выбрал метод репрессий и чрезмерную силу в ответ на действия повстанцев. После того, как 18 марта 2011 года правительственные войска растеряли мирных демонстрантов и погибли 52 человека и более 700 было ранено. Эта кровавая драма спровоцировала многих йеменцев, в том числе многих правительственных чиновников, на симпатию к революции. Ей симпатизировали много шейхов, племенных вождей и общественных деятелей. В частности, это побудило генерала-майора Али Мохсена аль-Ахмара отойти от войск Салеха и присоединиться к мятежникам [2].

Данное событие стало фундаментальным сдвигом в ходе революции, которая вынудила президента Йемена подписать так называемую «Инициативу по Заливу», которая предусматривала, чтобы президент Салех делегировал свои полномочия своему заместителю. После этого Салех отправился в Оман 23 января 2012 года, но он не сдался и участвовал во многих заговорах, которые привели к тому, что страна вступила в ожесточенную гражданскую войну [3, с. 40-50].

В Сирии признаки революции начали проявляться в начале 2011 года. Толчком к этому послужил протест «Защита потерянного достоинства». Прогрессивное студенчество обвинило Б.Асада в измене, потому что он убивает своих людей. В ответ было арестовано 70 человек.

При этом, как утверждает М.А. Сапронова «одним из итогов арабских революций стало формирование новой правовой базы, призванной, как предполагалось, закрепить итоги «арабского пробуждения» и обозначить новые направления в развитии арабского общества в экономической, социальной и политической сферах. Именно на это была направлена конституционная реформа, проводившаяся в период 2012–2014 гг.» [4, с. 61-65]. Однако Л.М. Гайдукевич обращает внимание на том, что «идеи демократии пока не могут укорениться в арабском мире, несмотря на то, что в авторитарных политических режимах стран региона присутствуют отдельные ее элементы, позволяющие официальным властям именовать себя «просвещенными», «умеренными», «мягкими», а в отдельных случаях даже «демократическими». Однако было бы неверно однозначно определять авторитарные режимы в арабских странах только как деспотические и попирающие права и свободы населения» [5, с. 30-33]. Нами выделены наиболее авторитарные режимы, которые имеют ярко выраженную военно-политическую окраску, что делает их схожими с военной диктатурой. Тунис, Египет, Ливия, Сирия, Йемен – это наиболее яркие примеры правления именно военно-политической элиты. Приход и удержание власти этими элитами существенно ущемляет демократические свободы, а потому их правление ознаменовалось революционными изменениями. Вместе с тем, авторитарный режим присущ и многим монархиям арабского мира, в которых также были небольшие волнения в период «Арабской весны» 2011 года, однако режимы в них устояли, а демократизация общественных процессов имела успех, удовлетворив запросы населения при том, что не всегда характеризовалась широкими демократическими преобразованиями.

Например, такие арабские государства, как Саудовская Аравия, ОАЭ, Оман и Катар, представляют собой теократические монархии: первое лицо в них является одновременно главой государства, правительства, судебной власти и главнокомандующим вооруженными силами. Неэффективность первой волны демократических реформ в этих странах можно объяснить рядом обстоятельств таких как: политизация ислама и исламизация политики; роль армии, которая связанная с функционированием монархических режимов [6, с. 125-130]. Но роль армии в этих странах отличается от роли армий в немонархических странах арабского мира. Дело в том, что в перечисленных монархиях армия не правящая элита, а способ удержания правления монархами. В этой связи логичный вывод делает Т.Р. Дэвис, о том, что опыт реализации демократических преобразований во всех арабских странах развивается в целом по четырем сценариям: подавление

революции; реформы, которые не соответствуют ожиданиям сторонников; трансформация в международный вооруженный конфликт и превращение в гражданскую войну. При этом кроме роли внутреннегосударственной военно-политической элиты важное влияние оказывают иностранные правительства, которые могут препятствовать достижению целей революций или ненасильственных акций протеста посредством активного противодействия. Но в то же время эксплуатация режима общественными расколами может сыграть решающую роль в сдерживании перехода лояльности в вооруженных силах от режима к движению ненасильственного сопротивления и может способствовать расколу вооруженных сил» [7, с. 301-308]. На наш взгляд это важнейший вывод, поскольку все революции и акции протеста начиная с Туниса, проходили мирно до вмешательства правительства и начала массовых атак на протестующих. Примером перехода военных на сторону протестующих может быть Йемен, где свержение режима стало возможным из-за раскола в военно-политическом лагере.

Итак, военно-политические элиты – это неотъемлемый и даже идентифицирующий политические режимы арабского мира элемент общественно-политической реальности всех без исключения государств немонархического устройства. Но участие военных в мерах по предотвращению и подавлению «арабской весны» было различным и имело различные особенности. Так, правительство шейхов в Бахрейне сопротивлялось революции, надеясь, что силы безопасности и власть будут достаточно сильны, чтобы пережить протесты. Население вынужденно пошло на эти меры поскольку все чаще сталкивается с ростом безработицы в результате глобальной рецессии. Население испытывало растущую пропасть между богатыми и бедными, подавление свободы слова, репрессии против оппозиции, широко распространенную коррупцию и продолжающийся автократический контроль за демократией. Но монархия Бахрейна была первой, которая ненасильственные протесты умело пресекла путем отправки в отставку правительства и переизбрания нового, которое, по велению монархии, было ориентировано на расширение свобод населения Бахрейна [8]. При этом роль армии была сведена к тому, чтобы «проследить за безопасностью населения и общественным порядком», а политическая ответственность возложена на уволенное правительство. Номинально автократия не поменялась, но формально утвердила демократический путь развития, а армия была лишь фоном протестов и усиления позиции монархии. Пример Бахрейна уникален, ибо больше нигде в арабских странах подобный сценарий не применялся.

При этом, катализаторы восстаний во всех странах арабского мира имели общую природу и включали в себя: чрезмерный авторитаризм властей, граничащий с произволом; коррупция, проникшая во все сферы общественных отношений; несправедливость или постоянное ограничение возможностей реализовать свои политические и иные права населению; концентрация богатства в руках власти. Все перечисленные факторы предполагалось преодолеть посредством изменения модели общественно-политического устройства с учетом исламских ценностей и мировосприятия. Однако гораздо более актуальным является вывод о том, что причины «арабской весны» номинальны и лежат не в плоскости становления демократии, а в контексте решения таких социально значимых проблем как высокий уровень безработицы и коррупция [9, с. 50-53]. Обобщая результаты исследования целесообразно представить их номинальный исход в табл. 3.1, информация, которой даст возможность для дискуссии в оценках роли военно-политической и невоенной демократической элит в процессе «арабской весны».

Таблица 3.1.

Характер протекания и последствия «арабской весны» в странах, где наиболее остро проявилось противостояние военной и демократической политических элит.

Страна	Период протестов	Характеристика политического режима и элиты до протестов	Причины протестов	Характеристика политического режима и правящей элиты после протестов	Последствия протестов
Тунис	17 декабря 2010 – 14 января 2011	Зин аль-Абидин Бен Али – президент Туниса в период 1987-2011 гг., представитель военно-политической элиты. Страна управлялась военными	коррупция, безработица, социальное неравенство, репрессии.	После свержения Зин аль-Абидин Бен Али временно Тунис возглавил Мохаммед Ганнуши, а позже Фуад Мебаза, которых можно отнести к переходному этапу.	Произошел процесс передачи власти от военно-политической элиты демократическим силам во главе с Монсефом Марзуки. Также были достигнуты цели по освобождению политических заключённых и демократизации политических процессов. Формально считается началом «арабской весны»
Алжир	28 декабря 2010 – 24 февраля 2011	Абдель Азиз Бутефлика – президент Туниса в период 1999-2019 гг., представитель военно-политической элиты. Страна управлялась военными	авторитаризм, коррупция, безработица, социальное неравенство, высокая инфляция	Абдель Азиз Бутефлика остается у власти, однако меняет ориентацию с военной элиты на элиты демократического толка.	Происходит уникальная смена характера политического режима при правлении того же президента. Происходит удержание власти, но значительное расширение демократических свобод и омпена чрезвычайного положения введенного в 1990-х гг.
Ливия	13 января 2011 - 20 октября 2011	Муаммара Каддафи – военный правитель Ливии, удерживающий власть более 40 лет.	авторитаризм, коррупция, социальное и политическое неравенство	Приход к власти демократических сил, но на современном этапе дуализм правления Ф. Сараджа (демократическое правительство признанное международным сообществом) и Х.Хафтаром (представитель военной хунты реваншистов)	Убийство Муаммара Каддафи, переход власти к Переходному национальному совету, гражданская война 2011-2019 гг. между военной хунтой и демократическим правительством

Судан	17 января 2011-9 июля 2011 года	Омар аль-Башир, представлял военно-политическую элиту и пришел к власти в результате военного переворота	авторитаризм, социальное и политическое неравенство	Военно-политическая элита	Признание независимости Южного Судана, в котором установлено демократическое правительство
Йемен	18 января 2011-25 февраля 2012	Салех, Али Абдалла, представитель военно-политической элиты. Страна управлялась военными	несогласие правительства с политикой президента	Хади, Абд-Раббу Мансур, представитель военно-политической элиты, однако он реформирует политические институты и армию на демократических началах	Гражданская война и гуманитарная катастрофа в Йемене, а также постоянные конфликты с пиратами в Аденском проливе и Аль-Каидой, поддерживаемой Ираном
Египет	25 января 2011 - 11 февраля 2011	Хосни Мубарак, представитель военно-политической элиты. Страна управлялась военными	подавление оппозиции, рост бедности, молодежная безработица, структурно-демографические факторы	Смена правительства (29 января 2011) и приход к власти военных во главе с Мухаммед Хусейн Тантави Сулейман. 30 июня 2012 - 3 июля 2013 правление М. Мурси – демократически ориентированного президента, свергнутого в результате военного переворота А. Ас-Сиси, который и правит с 2014 года	Первый этап: проведение свободных выборов, решение проблем бедности и безработицы; принятие власти Верховным Советом Вооруженных Сил; Второй этап: Приостановление Конституции, роспуск парламента; Распад НДП, бывшей правящей партии Египта, и передача ее активов государству; на посту президента демократический кандидат Мохамед Мурси; Третий этап: реванш военных во главе с А. Ас-Сиси
Сирия	26 января 2011 – настоящее время	Башар Асад и военная хунта	авторитаризм, коррупция, социальное и политическое неравенство; безработица, структурно-демографические факторы	Башар Асад и военная элита в качестве легитимной власти и противостоящая им Свободная сирийская армия	Гражданская война и гуманитарная катастрофа.

Бахрейн	февраль – март 2011	монархия	безработица, внутренний конфликт между суннитами и шиитами	монархия	Достижение большей политической свободы и уважения прав человека
Ирак	февраль 2011 года — декабрь 2011 год	Джаляль Талабани – президент в период 2005-2014 гг., ориентированный на демократические ценности	борьба с коррупцией и безработицей	Джаляль Талабани до 2014 года	Начало длительной гражданской войны с курдами из-за нежелания расширить их политические права
Кувейт	18 февраля 2011 – 28 марта 2011	монархия	ущемление прав арабов без гражданства	монархия	Отставка правительства и роспуск парламента, расширение демократических свобод при сохранении авторитаризма.

[10 ; 114; 150; 143; 116]

Таким образом, проведенный анализ демонстрирует две особенности «арабской весны»:

- во-первых, противоборствующей силой любого политического режима и формы правления (монархии, авторитарного режима республиканского правления, военного авторитарного режима) всегда выступают демократические силы и широкие слои населения;

- во-вторых, в монархиях демократические протесты не содержат призыв к свержению монархий, поэтому они все удерживаются у власти, номинально расширяя перечень демократических свобод. Однако противостояние военной и демократической политических элит выливается или к свержению первой или к затяжной гражданской войне и дестабилизации в регионе.

Необходимо понимать, что политизация военных столь велика, что делает их относительно самостоятельной политической силой и заставляет политическое руководство не только считаться с армейскими кругами, но и вовлекать их в решение внутривластных проблем. Тем самым авторитарные и тоталитарные политические режимы обеспечивают себе действенную поддержку» [11. Здесь следует напомнить, что реальная трансформация произошла в доктрине арабских армий в последнее время, поскольку военный конфликт с Израилем утих и некоторые арабские страны подписали мирные договоры с ним. И также произошло изменение в восприятии управляющих режимов по отношению к понятию национальной безопасности. Внешний враг больше не является угрозой для этих режимов, но этой угрозой теперь стал внутренний враг, который состоит из политических организаций.

Но как отмечает П.В. Густерин в результате «арабской весны» произошли куда большие тектонические изменения в арабском мире. Так «в Ливии, Египте и Тунисе к власти пришли исламисты, что вызвало обеспокоенность у руководства и общественности тех стран, которые поддерживали вспыхнувшие революции - Великобритании, Италии, США и Франции. В Европу из Северной Африки хлынул поток эмигрантов, что создало здесь новые проблемы и обострило прежние, в том числе усугубление криминогенной ситуации на религиозной и этнической почве. Жители стран Северной Африки и Ближнего Востока хотят быть полноправными гражданами, а не просто подданными авторитарных режимов. Сами же участники революций чувствуют себя обманутыми, поскольку не получили желаемых результатов» [12]. В этой связи мы можем предположить, что в тех странах, где результаты «арабской весны» не достигнуты и военные остались у власти из реакцией как раз и есть борьба с внутренним «врагом» в виде демократически настроенных слоев населения. победа при этом видится военным в изгнании этого населения, принуждения их к миграции и выезду за пределы страны. Вытеснение сирийцев, которое можно

наблюдать в Турции и ответная реакция Турецкого правительства – все это свидетельствует о том, что военная хунта и военные элиты не уступают власть демократическим силам, понимая, что последствия их свержения может привести к дальнейшим гонениям и преследованиям, вплоть до международных трибуналов.

Список использованной литературы:

1. Сапронова М.А. Политические системы арабских стран. – Казань: изд-во Казан. ун-та, 2015. – 248 с.
2. Raghavan S. Inspired by Tunisia and Egypt, Yemenis join in anti-government protests. – URL: <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2011/01/27/AR2011012702081.html>
3. Tausch A. The Civic Culture of the Arab World: A Comparative Analysis Based on World Values Survey Data. Middle East Review of International Affairs. 2016. № 20 (1). P. 35–59.
4. Сапронова М.А. Политические системы арабских стран. – Казань: изд-во Казан. ун-та, 2015. – 248 с.
5. Борисов А.Б. Политическая элита Египта: пути эволюции. Политическая элита Ближнего Востока. – Москва: ИИИиБВ и ИВ РАН, 2000. С. 26-33
6. Пирогов А. И., Бирюков Д. А. Особенности функционирования политических режимов в арабском мире. Экономические и социально-гуманитарные исследования. 2015. № 3 (7). С. 123-132
7. Davies T. R. The failure of strategic nonviolent action in Bahrain, Egypt, Libya and Syria: 'political ju-jitsu' in reverse. Global Change, Peace and Security. 2014. № 26(3). P. 299-313
8. Pelletreau R. H. Transformation in the Middle East Comparing the Uprisings in Tunisia, Egypt, and Bahrain. – URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/tunisia/2011-02-24/transformation-middle-east>
9. Tausch A. The Civic Culture of the Arab World: A Comparative Analysis Based on World Values Survey Data. Middle East Review of International Affairs. 2016. № 20 (1). P. 35–59.
10. Бурова А.Н., Коротаев А. В. Арабская весна: хроника событий. Арабская весна 2011 года. Системный мониторинг глобальных и региональных рисков [отв. ред. А. В. Коротаев, Ю. В. Зинькина, А. С. Ходунов. М.: Либроком] – М.: URSS, 2012. С. 12–14;
11. Пирогов А. И., Бирюков Д. А. Особенности функционирования политических режимов в арабском мире. Экономические и социально-гуманитарные исследования. 2015. № 3 (7). С. 123-132
12. Густерин П.В. Затяжная "весна" Арабского Востока. – URL: https://web.archive.org/web/20160304104715/http://arabinform.com/publ/zatjazhnaja_quot_vesna_quot_arabskogo_vostoka/113-1-0-1110

МРНТИ: 11.15.27

А.Б. Садвокасов¹

*¹Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан
г. Нур-Султан, Республика Казахстан*

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ НОРМОТВОРЧЕСТВА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

Последовательный подход по повышению качества проектов нормативных правовых актов способствует развитию социально-экономических отношений в стране, снижению бюрократических процедур и в целом улучшает государственное управление. Качество нормотворчества и его эффективность в значительной части предопределяют выполнение той или иной политической задачи.

В Казахстане созданы все условия для развития законодательства и его совершенствования. Более того применяются меры по внедрению новых информационных технологий для корректировки существующих правовых норм. В статье описывается существующая система государственного нормотворчества, а также перспективы использования новых технологий.

Ключевые слова: нормотворчество, государство, право, технологии, закон, инновации, политика, органы власти, цифровизация.

Ә.Б. Сәдуақасов¹

¹Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ НОРМАШЫҒАРМАШЫЛЫҚТЫҢ ДАМУ КЕЛЕШЕГІ

Аңдатпа

Нормативтік құқықтық актілер жобаларын сапасын арттыру жөніндегі тәсіл елдегі әлеуметтік-экономикалық қатынастарды дамытуға, төрешілдік рәсімдерді төмендетуге ықпал етеді және тұтастай алғанда мемлекеттік басқаруды жақсартады. Нормашығармашылық сапасы және оның тиімділігі қандай да бір саяси мақсатты орындауды алдын ала анықтайды.

Қазақстанда заңнаманы дамыту және оны жетілдіру үшін барлық жағдай жасалған. Бұдан басқа қолданыстағы құқықтық нормаларды түзету үшін жаңа ақпараттық технологияларды енгізу бойынша шаралар қолданылады. Мақалада мемлекеттік нормашығармашылық жүйесі, сондай-ақ жаңа технологияларды қолдану келешегі сипатталады.

Түйін сөздер: нормашығармашылық, мемлекет, құқық, технологиялар, заң, инновациялар, саясат, билік органдары, цифрландыру.

A.B. Sadvokassov¹

¹The Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan
Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF RULE-MAKING USING INFORMATION TECHNOLOGIES

Abstract

A consistent approach to improving the quality of draft of normative legal acts contributes to the development of socio-economic relations in the country, reducing bureaucratic procedures and generally improves public administration. The quality of rule-making and its effectiveness largely determine the implementation of a particular state policy task.

Kazakhstan has created all conditions for the development of legislation and its improvement. Moreover, measures are being taken to introduce new information technologies to adjust existing legal norms. The article describes the existing system of state rulemaking, as well as the prospects for using new technologies.

Keywords: rule-making, government, law, technology, law, innovation, politics, government, digitalization.

1. ВВЕДЕНИЕ

Право является одним из основных элементов выражения властных полномочий государства. Через право государством выражается его воля и регламентируются общественные отношения. Вместе с тем, анализ, изучение, выявление общественных отношений, необходимых для правового регулирования, установление единых правил для всех субъектов правоотношений, а также формирование процесса принятия правовых актов возлагается на нормотворчество.

Нормотворческий процесс, начиная от анализа, выработки модели регулирования и до вступления в силу, прямо влияет на качество принимаемых законов, которые в свою очередь служат основой стабильности общества и благосостояния граждан.

За время независимости Казахстана сформирована структурированная правовая база, состоящая из свыше трехсот основных законов. В то же время отечественная правовая система не относится и не копирует ни англосаксонскую, ни континентальную правовые модели.

Однако, стремительно меняющейся мир не позволяет довольствоваться достигнутым. Рост использования новых информационно-коммуникационных технологий предопределил изменение государства и общества. В новых реалиях государственный аппарат должен анализировать большие

потоки информации, моделировать и прогнозировать различные ситуации, применять искусственный интеллект и новые технологии на практике. В этой связи, предполагается, что политическое управление, а с ним и нормотворчество, должно стать более проактивным и динамичным. Перспективной сферой апробирования новых технологий является нормотворчество.

Актуальность данной работы вызвана необходимостью определения путей развития нормотворчества с использованием новых технологий.

2. ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

В соответствии с Основным Законом нашей страны Казахстан является социальным и правовым государством. Высшей ценностью объявлены не общественные интересы, а человек и его права. Тем самым Конституция предопределила, в числе приоритетов социальную защиту человека и его жизнь в правовом государстве с эффективным государственным аппаратом.

Если отталкиваться от парадигмы, сформулированной в Конституции, то главная задача нормотворческого процесса сводится как раз к созданию основ социального и правового государства, о чем в свое время писал Кант: «Величайшая необходимость, продиктованная природой человеческого рода, создание всеобщего правового гражданского общества» [1].

Для построения такого государства и обеспечения общественно-политической стабильности страны необходим выверенный и четкий механизм сдержек и противовесов во власти. Казахстан, позиционируя себя, как правовое государство, создал такую единую и эффективную государственную власть, состоящую из трех ветвей: законодательной, исполнительной и судебной.

Каждая из ветвей государственной власти принимает строго определенные законодательные акты, необходимые для ее эффективного функционирования и сохранения целостности национального права. Так, Парламент являясь представительным органом, осуществляющим законодательную власть, принимает законы. Правительство представляя исполнительную власть издает постановления. Судебная власть в рамках гражданского, уголовного и административного судопроизводства принимает решения и приговоры.

Качество принимаемых законодательных актов всех ветвей власти зависит от целого ряда взаимосвязанных действий, и в первую очередь от самого нормотворческого процесса.

За последние годы в нашей стране приняты поступательные и последовательные меры по развитию нормотворчества: 6 апреля 2016 года принят Закон «О правовых актах» в новой редакции, введено планирование законопроектной деятельности, обязательным стало проведение научной, антикоррупционной, экономической экспертиз проектов правовых актов.

В целях унификации нормотворческой деятельности всех субъектов власти новым Законом «О правовых актах» определены следующие этапы принятия нормативных правовых актов:

- 1) планирование подготовки проектов правовых актов (далее - проекты);
- 2) подготовка и оформление проектов;
- 3) научная экспертиза проектов;
- 4) принятие и опубликование правовых актов.

Если рассмотреть Закон, как основную единицу правовых актов, то процесс от его инициации до вступления в силу будет следующим.

В первую очередь, в соответствии с Планом законопроектных работ Правительства отраслевое Министерство готовит концепцию законопроекта. В нем определяются последствия для социума и государства, а также общественно-политические и экономические изменения. При необходимости в ряде случаев планируются необходимые финансовые ресурсы для реализации Закона.

Далее отраслевое Министерство – основной разработчик проекта создает рабочую группу по подготовке законопроекта. В состав рабочей группы включаются представители государственных органов и организаций.

При подготовке законопроектов учитываются:

- 1) проработанность рассматриваемых вопросов;
- 2) соответствие содержания проектов стратегическим и программным документам;
- 3) результативность и эффективность в случае принятия проекта;
- 4) экономическая целесообразность;
- 5) отсутствия дублирования и конкурирующих норм.

Следующим этапом будет проведение соответствующих экспертиз правового акта, которые согласно статье 30 Закона «О правовых актах», включают в себя: правовую, антикоррупционную, лингвистическую, экологическую и другие виды экспертиз.

Согласно Правилам проведения научной экспертизы проектов нормативных правовых актов, утвержденных постановлением Правительства от 31 августа 2016 года №497 организация проведения соответствующих экспертиз проектов актов осуществляется двумя министерствами.

Первым является Министерство юстиции, которое ответственно за проведение лингвистической и правовой видов экспертиз. Эти задачи, как правило, возлагаются на РГП «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан» при Министерстве юстиции. Вторым является Министерство национальной экономики, обеспечивающее экономическую экспертизу проектов. Эта работа, как правило, проводится АО «Институт экономических исследований» при Министерстве национальной экономики.

В итоге, с учетом всех мнений заинтересованных государственных органов, организаций и общественности формируется проект соответствующего акта, который затем выносится на рассмотрение соответствующего органа власти. В случае принятия акта, правовой акт в обязательном порядке публикуется для оповещения общества о новых правовых изменениях.

Вместе с тем, модернизация социально-экономических отношений, новые вызовы, стоящие перед государством, требуют перехода на новый уровень всей аналитической работы в сфере нормотворчества. Качественно новый прогноз должен моделировать последствия законопроекта, представлять государственным органам точную картину влияния норм права на те или иные общественные отношения. В этой связи, остро стоит вопрос о внедрении информационных технологий в нормотворческий процесс.

В основе трансформации нормотворчества с использованием новых алгоритмов лежит внедрение цифровизации, больших данных и искусственного интеллекта в процесс разработки проектов нормативных правовых актов.

Эффективность нормотворческого процесса в значительной степени будет зависеть от цифровой поддержки всех стадий – от инициации до принятия закона. Это доказывает и зарубежный опыт, где возрастает роль цифровизации в законодательном процессе, а также государственной власти в стимулировании этого процесса.

К примеру, когда Конгрессу США необходима информация в определенной области, Библиотека Конгресса предоставляет собственную исследовательскую службу для анализа большого потока информации [2]. При экс-Президенте США Бараке Обаме запущена программа изучения больших данных в области нормотворчества на сумму 1 млрд. долларов [3].

Что касается Казахстана, то в Стратегическом плане развития до 2025 года предусматривается внедрение цифровых технологий в ежедневную работу государственных органов [4]. Цифровизация нормотворчества, в том числе бизнес-процессов государственных органов, предполагает развитие информационных систем - автоматизацию судопроизводства, облачного документооборота, национальных геоинформационных систем. Создание доступной платформы для государственных органов и их подведомственных организаций в целях размещения и обмена внутренними документами позволит оперативно обмениваться статистическими и отчетными данными, аналитическими материалами.

Учитывая, что Стратегический план развития до 2025 года определяет общее развитие страны в среднесрочном периоде, то в соответствии с системой государственного планирования в сфере информатизации принята отдельная государственная программа «Цифровой Казахстан», являющаяся, в том числе отправной точкой внедрения цифровизации в сферу нормотворчества [5].

К примеру, государственной программой предусматривается создание системы сопровождения правовых актов в электронном виде. Данная мера позволит общественности отслеживать текущее состояние и стадию разработки правового акта от его инициации до принятия. Предполагается, что такой подход будет способствовать более широкому участию общества в нормотворчестве, а также в целом повысит уровень доверия граждан к государственным органам.

Применение цифровых технологий имеет огромный потенциал повысить мобильность законодательного процесса за счет сокращения отдельных его этапов, количества времени и бумаги. Более того, цифровизация нормотворчества существенно сократит ручной труд человека по многим видам технических работ.

В развитых странах широкое применение находит ознакомление потенциальных инвесторов с нормативной базой конкретной страны до размещения капитала, в связи с чем возрастает роль отечественной системы электронного законодательства [6].

Несмотря на очевидные преимущества цифровизации нормотворчества, существуют проблемные вопросы по архитектуре информационных ресурсов, в том числе по работе электронного ресурса «Открытые НПА». В рамках данной работы, предполагается, что для эффективного внедрения цифровых технологий в нормотворческий процесс, необходимо обратить внимание на следующее.

1. На текущий момент в разработке Министерства юстиции находится государственная база данных в сфере нормотворчества «Е-законодательство». Предполагается, что указанная система будет включать все стадии законотворческого процесса. Платформа позволит с использованием возможностей искусственного интеллекта осуществлять автоматический анализ, в том числе данных социальных сетей, на предмет выявления наиболее актуальных тем для законодательного регулирования. Также будет автоматизирован весь процесс нормотворчества: планирование, подготовка и оформление, научная экспертиза, принятие и опубликование нормативных правовых актов.

Здесь следует отметить, что качество законодательных актов во многом будет зависеть от достоверности и качества статистики. Важным аспектом будет являться внедрение прогрессивных методов анализа больших объемов данных и экономической эффективности, применяемых в зарубежных странах. Также остро стоит вопрос развития человеческого капитала и технологической инфраструктуры, с тем чтобы люди и ресурсы были достаточны для цифровизации нормотворчества. Возможно следует обратить внимание на потенциал корпоративного сектора, который на практике применяет методы сбора и анализа информации, а также визуализации больших объемов данных.

2. Электронный ресурс «Открытые НПА» создавался для создания обратной связи с населением, обеспечения активного участия граждан в обсуждении путей развития общественных отношений и проектов правовых актов.

Однако, такой мощный инструмент коммуникации с населением в данный момент превратился в еще один бюрократический этап прохождения законопроектов. В частности, сложный казуистический язык проектов законодательных актов стал причиной низкой популярности портала у населения, комментарии граждан практически отсутствуют.

Вместе с тем, для сбора мнений граждан о планируемых законодательных поправках существует возможность оповещения целевых заинтересованных групп населения. Кроме того, следует использовать более простой и понятный язык для населения на портале «Открытые НПА». Наконец, возможно предусмотреть функционал оповещения граждан о результатах рассмотрения их предложений и замечаний.

3. Разработка законодательных актов, обеспечивающих безопасность государства, общества и граждан при одновременном использовании инноваций, отнюдь не легка. Это особенно очевидно в современных условиях, когда цикл от идеи до реализации инновации стремительно сокращается, а распространение новых технологий растет экспоненциально. Уже при формировании первичной концепции законопроекта следует думать о будущем законе, как об окончательном правовом акте прямого действия – законе нового поколения, способном эффективно функционировать на протяжении длительного времени, соответствовать направлениям развития общественных отношений и государственной политики, быть качественным и понятным для всех слоев населения.

3. ВЫВОД

Нормотворческая деятельность занимает важное место в правовом регулировании общественных отношений. Порядок принятия правовых актов и обязательных для всех норм, а соответственно и их качество являются показателем развития общества и государства, их открытости новым вызовам.

Для любого государства, общества и гражданина важно, чтобы законы соответствовали не только духу Конституции и постулатам международных документов, но и своевременно реагировали на их потребности, а также отвечали уровню развития науки и техники.

Следует отметить слабый фокус национального нормотворчества на применении инноваций, что приводит к высокому уровню правовой неопределенности и непоследовательности. В современном мире скорость технологических изменений слишком высока, чтобы продолжать использовать устаревшие методы и формы нормотворчества. Несмотря на возможность применения новых методов анализа данных и взаимодействия с обществом в правовой сфере, темп такой работы крайне низок и не соответствует уровню технологического бума в мире.

Для того, чтобы добиться позитивных сдвигов в законотворческой деятельности, наладить процедуру подготовки действительно качественных законов необходимо продолжить работу по внедрению новых информационных технологий в нормотворческий процесс.

Жангузекова Динара Жексенгалиевна¹

¹КазНУ им. аль-Фараби

ОСОБЕННОСТИ ВОЗРАСТАНИЯ ИНТЕРЕСА К ТРАДИЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ ОБЩЕСТВАХ И ТЕОРИЯ КОМПЕНСАЦИИ»

Аннотация

Феномен «традиция» в реалиях современного социума требует важного переосмысления и разграничения между объективным его существованием как определенной составляющей общественной реальности, а также традицией как факта сознания общества, как идеологемы. В науке «традиция» интерпретируется не в качестве неизменного и застывшего образца, а как постоянно трансформирующееся, реконструируемое и, что парадоксально, иногда пытающееся идти «в ногу со временем» явление. Что немаловажно, реконструкция может проходить стихийно, и потому субъекты, как правило, воссоздают такие схемы поведения, которые были усвоены в процессе социализации. Речь о том, что абсолютно не обязательно, чтобы подобное поведение восходило к «архаике». С другой стороны, традиции целенаправленно воссоздаются (а, возможно, и выдумываются) усилиями заинтересованных субъектов. В настоящей статье мы делаем попытку обозначить вероятность того, что традиции не всегда бывают абсолютным продуктом и наследием прошлого, которая требует своего преодоления, а, напротив, являются довольно серьезным элементом модернизации, которые определяют ход ее (модернизации) процесса. Также хотелось бы подчеркнуть, что традиции не рассматриваются нами в качестве безоговорочно позитивного либо негативного явления, особенно в позитивном плане, когда особенно в наше время стали проявляться сигналы романтизации традиций и одновременно поспешии человеческого достоинства – становится тенденцией, что на чаше весов «традиции» перевешивают «нравственность морали». Такая тенденция присуща сегодня всем обществам без исключения, как западным, так и незападным. Определенная степень ностальгии по идеализированной традиции и является тем корнем, который реанимирует и целенаправленно реконструирует традиции в модерновом обществе. В настоящем исследовании мы попытаемся рассмотреть эти обстоятельства с точки зрения теории компенсации.

Ключевые слова: традиции; модернизация; компенсация; иррациональные реакции.

Жангузекова Динара Жексенгалиевна¹

¹ал-Фараби атындағы ҚазҰУ-і

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАРДАҒЫ ДӘСТҮРЛЕРГЕ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТЫҢ ӨСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ КОМПЕНСАЦИЯ ТЕОРИЯСЫ

Аңдатпа

«Дәстүр» феномені қазіргі социумның шындығында маңызды қайта ойлауды және оның қоғамдық шындықтың белгілі бір құрамдас бөлігі ретінде объективті өмір сүруінің арасындағы ажыратуды, сондай-ақ идеологема ретінде қоғамның санасының фактісі ретінде дәстүрді талап етеді. «Дәстүр» ғылымында өзгермейтін және қатып қалған үлгі ретінде емес, үнемі өзгертін, қайта жаңғыртылатын және парадоксальды, кейде жүруге тырысатын құбылыс ретінде түсіндіріледі. Маңызды нәрсе, қайта құру стихиялық өтуі мүмкін, сондықтан субъектілер, әдетте, әлеуметтендіру процесінде игерілген мінез-құлық сызбаларын қалпына келтіреді. Мұндай мінез-құлық «архаикаға» шығуы міндетті емес. Екінші жағынан, дәстүр мүдделі субъектілердің күш-жігерімен мақсатты түрде қалпына келтіріледі (мүмкін, ойластырылады). Осы бапта біз дәстүрлер әрдайым абсолютті өнім және өткеннің мұрасы бола бермейді деген ықтималдықты белгілеуге тырысамыз, ол өз жеңісін талап етеді, керісінше, оның процесінің (модернизациясының) барысын айқындайтын жаңғыртудың айтарлықтай маңызды элементі болып табылады. Сондай-ақ, біздің дәстүрлерімізді сөзсіз оң немесе теріс құбылыс ретінде қарастырмайтынын атап өткім келеді, әсіресе оң тұрғыда, әсіресе, біздің уақытымызда дәстүрлердің романтизация белгілері байқала бастады және сонымен бір мезгілде

адамдық қадір-қасиетін жою – «дәстүр» таразысының тостағанында «адамгершілік мораль» ілінеді. Мұндай үрдіс бүгінгі күні барлық қоғамдарға батыстық та, тән емес. Идеалданған дәстүр бойынша ностальгияның белгілі бір деңгейі модерн қоғамындағы дәстүрлерді қалпына келтіріп, мақсатты түрде қайта жаңғыртатын тамыр болып табылады. Осы зерттеуде біз өтемақы теориясы тұрғысынан осы жағдайларды қарастыруға тырысамыз.

Түйін сөздер: дәстүрлер; жаңғырту; компенсация; иррационалдық реакциялар.

Zhanguzhekova Dinara Zheksengaliyevna¹

¹Al-Farabi Kazakh National University

FEATURES OF INCREASING INTEREST IN TRADITION IN MODERN SOCIETIES AND COMPENSATION THEORY

Abstract

The phenomenon of «tradition» in the realities of modern society requires an important rethinking and differentiation between its objective existence as a certain component of social reality, as well as tradition as a fact of consciousness of society, as an ideologeme. In science, «tradition» is interpreted not as an unchanging and frozen pattern, but as a constantly transforming, reconstructed and, paradoxically, sometimes trying to keep up with the times phenomenon. What is important, reconstruction can take place spontaneously, and therefore subjects, as a rule, recreate such behavior patterns that were learned in the process of socialization. The point is that it is absolutely not necessary that such behavior goes back to the «archaic». On the other hand, traditions are purposefully recreated (or perhaps invented) by the efforts of stakeholders. In this article, we make an attempt to indicate the probability that traditions are not always an absolute product and legacy of the past, which requires overcoming, but, on the contrary, are a rather serious element of modernization, which determine the course of its (modernization) process. We would also like to emphasize that traditions are not considered by us as an unconditionally positive or negative phenomenon, especially in a positive way, when especially in our time there are signs of romanticizing traditions and simultaneously trampling on human dignity – it is becoming a trend that «traditions» outweigh «morality of morality» in the balance. This trend is present in all societies today, without exception, both Western and non-Western. A certain degree of nostalgia for an idealized tradition is the root that reanimates and purposefully reconstructs traditions in modern society. In this study, we will try to consider these circumstances from the point of view of compensation theory.

Keywords: traditions; modernization; compensation; irrational reactions.

Компенсаторная теория была разработана в контексте теории модернизации во второй половине XX в. группой немецких учёных в лице И.Риттера, Г.Люббе, О.Маркварда [1], [2], [3], труды которых не представлены в отечественной науке и достаточно не изучены за рубежом. Их достаточно обширная философско-историческая концепция в рамках нашей проблематики сводится к тезису о том, что нет необходимости говорить об очевидных явлениях – доказывать возросшую динамику развития цивилизации, сгущение инноваций – важнее истолковать структурные изменения под влиянием этой «текучей современности» (З. Бауман). Человек, в силу своей природы и вне зависимости от искусственных трансформаций среды, всегда стремится к некоей определенности, ясности своих места и роли. Выстраивание новой социокультурной модели конструировалось без недостаточного учёта этого основополагающего понимания. Модернити сформировало культуру свободного выбора и свободного наполнения себя (противоречащие императивам традиционных норм и фатализма), что спровоцировало желания к переменам, прогрессу. Они, в свою очередь, породили туманную реальность, двусмысленное «иное» с различными рода видоизменениями, высокую скорость информационных потоков, усложнение знаний (ориентир на естественно-технические науки), сложность мироустройства в целом, где «потерялась» даже просвещенная личность.

В подобных ситуациях общество проявляет разные реакции на непосильную нагрузку прогрессирующей рациональности: спрос на гуманитарные знания (в особенности, консервацию и реактуализацию истории индивидуального происхождения), реконструкция традиций, народных верований, появление иррациональных эффектов. В попытке найти прочные основания, заполнить

духовную пустоту, обрести (если даже и непродолжительно) спокойствие общество модерна ищет некую альтернативу. И эта альтернатива во многом выражается в потребности поместить своё существование в стабильные рамки идентификации. Самым ярким примером может послужить всплеск интереса к той категории, которую стремительные процессы никоим образом не могут изменить, отобрать – к этническому происхождению и национальному самосознанию: «Наша история говорит, кто мы, и настоятельная потребность дать ей возможность говорить это со всей определенностью возрастает вместе с успешным распространением цивилизационной модернизации, в которую мы все включены» [2, Р.87]. Иррациональные реакции на модернизацию набирают силу в тех случаях, когда в обществе существует нехватка гуманитарного культурно-исторического знания («наук о духе»), с помощью которых современный человек в силу неизбежного усложнения интеллектуального горизонта не может рационально объяснить процессы, в котором существует. Ценности и поведенческие стандарты, искусственно прививаемые государством обществу, не вызывают удовлетворения, поскольку они по-настоящему не отвечают его духовно-культурному состоянию. Иррациональные реакции – это по большому счёту следствие секуляризации (одной из выраженных составляющих проекта модернизации), бессилие гуманитарных наук сдерживать напряжения в силу того, что они оказались «ущербными и избыточными» для модерна.

Компенсаторная теория предусматривает глубокое понимание и изучение тех процессов, которые сопровождают модернизацию, и акцентирует внимание явления, не вписывающиеся в классическую теорию модернизации с его установленными в эпоху Просвещения идеалами, рационализмом, и отказом от традиционных ценностей. Согласно теории компенсации, вышеуказанные процессы порождают так называемые «компенсаторные» культурно-духовные последствия – реакции. Усиление рационализма приводит к росту иррационализма в различных формациях, а отказ от традиции, сплошное использование новых «современных» правил в социализации человека сопровождается тем, что прошлое становится объектом тщательных исследований, романтизации и заботы: «Прогрессистская направленность на преодоление традиции приводит не к отказу от памяти, а к формированию исторического сознания, историзации всех сфер культуры, появлению и бурному распространению музеев, расцвету исторических гуманитарных наук, включая историзацию философии, и т.д.» [4].

И. Риттер в работе «Задачи наук о духе в современном обществе», опубликованной в 1961 году отмечал об абстрактном и аисторическом характере эпохи модерна, в связи с чем основные компоненты его культуры будут приобретать универсальный характер и распространяться по всему свету. В результате мы получим «общество модерна», которое будет оторвано от культурно-традиционных основ собственного происхождения, собственной истории. Однако в то же время будет формироваться открытие и реанимирование «истории» как ценного объекта изучения. В современную эпоху становится тенденцией открывать музеи, различного рода исторические экспозиции, восстанавливать памятники и т.п., т.е. разные практики реконструкции прошлых лет, личностей и событий. Одновременно с технизацией и развитием инноваций, технологий приходит понимание и осознание о необходимости более бережного отношения к природе, как нетронутого «естественного пространства». Модерн для Риттера представлен двухполюсностью и антиномичностью в культуре, когда направление развития и вопрос о прогрессе сопряжены с проблемой «корней» и историей происхождения. Данные полюсы находятся в конфликтном состоянии и тем самым обеспечивают духовно-культурный динамизм. Нарративы сохранения наследия – это те же характерные для модерна черты, как и стремление к постоянному обновлению.

В своем докладе Риттер обозначает функции «наук о духе» и подчеркивает, что они нужны обществу как «орган духовной компенсации», что они могут поддержать баланс «аисторического» и «исторического», поскольку «будущее без прошлого не менее скверно, чем прошлое без будущего». По мнению Риттера, основной задачей «наук о духе» является гармонизация раздвоения сегодняшней культуры. Позиция Риттера, которая основана на признании о необходимости раздвоения в обществе, позволяет двух крайних установок: «превознесения прогресса как вершины современности и постоянных жалоб на прогресс в рамках культуркритической позиции, согласно которой прогресс рассматривается как главная причина духовного упадка» [4, С.7].

Идейные взгляды Риттера получили дальнейшее развитие в компенсаторной теории Германа Люббе и Одо Маркварда, причем их взгляды были в большинстве своем связаны с обоснованием признания и необходимости «наук о духе» в рамках реализации проекта модернизации. Такие науки могут концептуально объяснить и сформировать тот «контрмодерный» импульс, порождающийся

динамичным развитием модерна. Причем, Г. Люббе несколько в другом аспекте рассматривает идею Риттера по поводу аисторичности модерна. Согласно Люббе, проблема не должна рассматриваться с точки зрения дихотомии «аисторизма» модерна и исторических культур (как у Риттера), а в рамках особой динамики модерна: «Модернизационные процессы, обладающие мощной динамикой развития, противопоставляются сегментам, динамика которых или относительно мала, или обладает прямо противоположным вектором движения. Если под “модерном” подразумевается современная культура, то можно сказать, что компенсация аисторических тенденций принадлежит эпохе модерна так же, как и стремление освободиться от традиции» [4, С.9]. Другими словами, Люббе не соглашается с идеей Риттера о разделении культуры на два типа и пишет, что вероятней всего в современном мире нужно говорить об аисторических и исторических категориях в рамках лишь одной культуры.

Аисторические категории модернизации универсальны и создают современный облик глобального развития мира. Среди таких категорий – развитие техники, экономики, политики, медиа, науки, которые функционируют на технизацию и рационализацию жизни вне зависимости от того, с какой духовно-культурной почвой имеют дело. А утверждение данных категорий вместе с усилением динамики темпов общественных изменений порождают тенденцию к реконструкции «исчезающего прошлого». Примечательно, что подлежащему защите и сохранению историческому наследию относятся все более недавние духовно-культурные явления. Не прекращаемый рост объема культурно-традиционного «наследия», которого нужно сохранять, создает отдельные вопросы отбора, поскольку «сохранить» и «защитить» все – попросту невозможно.

В труде «В ногу со временем» [5] Люббе показывает существующую проблему примером о сохранении архивов. Хранимые в архивах объем документов увеличивается лавинообразно, впоследствии чего архивным работникам приходится всегда уничтожать часть документов. Парадоксально, но именно эта их работа определяет будущее науки истории, потому что от выбора архивиста зависит то, какие свидетельства и события той или иной эпохи будут доступны последующим историкам, а какие исчезнут бесследно. Вопрос о защите и сохранении исторических памятников создает проблему аутентичности, которую Люббе демонстрирует примером об архитектуре. Он акцентирует внимание на том, что «историческая» застройка современных городов в Европе настолько зависит от переделок и реставраций, что в прямом смысле слова «исторической» уже нельзя называть. А реставрация неизбежна, ведь течению времени сопротивляться невозможно. С другой стороны, к исторической застройке уже начинают относить все более поздние архитектурные здания. Так, вопрос о сохранении исторического облика становится в уже не совсем решаемую проблему.

Следует отметить, что взгляды и идеи, которые способствовали возникновению теории компенсации, появились в 60-е годы прошлого столетия, в то время, когда начинает понемногу переосмысливаться проект модернизации и понимается значение культурного наследия как о способе перехода к современности. А компенсаторная теория демонстрирует роль и влияние обращения к прошлому (традиции) как неотъемлемого элемента самого модерна.

Таким образом, рассмотренные обе концепции на сегодняшний момент являются теоретической основой для понимания роли реконструкции традиции в постсоветском пространстве. «Модернизационные тенденции, направленные на освобождение от традиции, позволяют выделить один полюс современной культуры, как полюс “нейтрализации традиции”, полюс, для которого традиционное не имеет будущего, так как будущее определяется негативно, а именно через освобождение от традиции» [4, С.11]. С другой стороны, противоположным полюсом выступает тяга к прошлому. В связи с чем, в качестве объекта исследования должны разрабатываться отдельные работы, которые помогут объяснить и раскрыть вопрос о том – «В каком выражении находит эта тяга?».

Как уже было указано, теория компенсации уделяет большое внимание институциональным практикам реконструкции прошлого – увеличение численности музеев, архивов, «наук о культуре». Но интерес к прошлому может выражаться также в неформальных практиках, еще в сфере идеологии. Тяга к прошлому также может представлять собой осознанное сопротивление влияния модерна, и в современном мире мы можем выделить множество примеров подобного сопротивления: начиная от консервативных идеологий разного уровня радикальности до религиозного фундаментализма. Одним из проявлений тяги к прошлому, порожденной динамикой модерна, является романтизация прошлого и его идеализация. С этим связан и идейный конструкт «традиционных ценностей», к которому апеллируют консервативные политики едва ли не во всех модернизирующихся обществах. Мы

употребляем термин «конструкт», поскольку на самом деле никогда не существовало какого-то неизменного комплекса «традиционных ценностей». Можно говорить о каких-то моделях поведения, но не о «ценностях». В качестве «ценностей» эти модели начинают восприниматься ретроспективно, сквозь призму тех сокрушительных изменений, которые несет в себе модерн, и с точки зрения тех преобразований в сознании, которые являются порождением культурной динамики модерна.

В сознании современного человека «традиция» превращается в определенную идеологему либо мифологему – в зависимости от того, с каким элементом духовной сферы мы имеем дело. В рамках «производства традиции» в мифотворчестве можно выделить такое явление, как «традиционализм». Понятие «традиционализм» имеет различные интерпретации. Прежде всего, его используют для объяснения мировоззренческих установок и способа жизни, которые характерны для традиционного общества. Однако для нас представляет научный интерес другие обозначения понятия. В широком смысле слова «традиционализм» применяется в целях обозначения идейно-философских конструкций, в основе которых лежит критика современности и идейная борьба за сохранение традиций. Данное направление мысли возникает на ранних этапах модернизационных преобразований. Так, в противовес идейным принципам и ценностям Великой Французской революции выступала целая плеяда ученых и деятелей, которые были против не только эксцессов и последствий революции, но и философии эпохи Просвещения. Следует указать, что родоначальником данного вида традиционализма являлся Э. Берк, который в 1790 году опубликовал памфлет «Размышления о революции во Франции», где обвиняет просветителей Франции в ликвидации строгой и «необходимой» иерархии в обществе – основу стабильности и порядка «нормальной» работы всей социально-политической системы. Согласно Берку, идеи просветителей когда-нибудь подорвут традиционные отношения между обществом и человеком, и последний окажется в состоянии одиночества и будет испытывать страх перед неопределенным и стремительно меняющимся миром. Таким образом, ранний этап традиционализма характеризуется как рефлекторная идеология консерватизма и антиреволюционизма, следовательно, его можно обозначить как идеологический традиционализм. К. Мангейм называет его просто понятием «консерватизм» [6]. Безусловно, сегодня консервативное идейное течение в политико-культурной жизни современных (модерных) обществ сохранилось, однако несколько видоизменилось.

Список использованной литературы:

1. Ritter J. Die Aufgabe der Geisteswissenschaften in der modernen Gesellschaft // *Metaphysik und Politik*. – 1963. – P. 377-406.
2. Lübke H. Exkurse II. Der Streit um die Kompensationsfunktion der Geisteswissenschaften. *Verkürzter Aufenthalt in der Gegenwart*. – Berlin Heidelberg: Springer-Verlag. – 2003. – P. 281-304.
3. Marquard O. Über die Unvermeidlichkeit der Geisteswissenschaften // Marquard O. *Apologie des Zufälligen*. – Stuttgart: Reclam. – 1986. – P. 98-116.
4. Румянцева М.В. Компенсаторная теория в работах Германа Люббе и Одно Маркварда. – М., 2014. – 30 с.
5. Люббе Г. В ногу со временем. Сокращенное пребывание в настоящем. – М., 2016. – 456 с.
6. Грицанов А.А. Традиционализм // *Новейший философский словарь*. 3-е изд., исправл. – Минск, 2003. – 1280 с.

МРНТИ 21.21.25

Н.О. Исмаил¹, А.Б. Алтынбеков¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан

ҚАЙЫРЫМДЫЛЫҚТЫҢ ДІНИ ФАКТОРЫ

Аңдатпа

Мақалада қайырымдылықтың діни тұрғысынан түсіндіріліп, таралу тарихын және қолданылу әдістері қарастырылған. Әлемдік діндер мен ұлттық діндерде қалай жүргізіледі, қандай нормалар мен қағидаттарға сәйкес көрсетілетіні туралы қысқаша айқындалған. Бұл өлшемді елемей маңызды моральдық, құқықтық және тұлғааралық салдарға ие. Біздің әлем үлкен және әр түрлі... әр ел, әр түрлі тарих, әр түрлі мәдениет, әр түрлі діндер... Діни аспектілер туралы өте көп айтуға болады, сондықтан әртүрлі діни ілімдерді ұстанатын түрлі табынушылықтардағы қайырымдылықтың бағытталуына әсер еткен сәттерге тоқталдық.

Ислам, православиелік немесе католиктік христиандық, протестантизм, иудаизм, буддизм немесе конфуцианизм болсын, кез-келген діни мәдениетте қайырымды істердің және мұқтаж адамдарға көмектесудің маңыздылығы туралы айтылады. Осыған орай қай дінде қайырымдылық жасаудың қандай факторларға сәйкес жүргізілетіні қарастырылған. Мақалада айтылғандардың ішінен дін әлемнің түрлі аймақтарында қайырымдылықтың дамуына елеулі із қалдырды деген қорытынды жасауға болады. Біздің елімізде бұл идеялар тек тамырын жая бастады және қайырымдылықтың инфрақұрылымын дамытуға нақты мүмкіндік беретін көптеген уақыт қажет болады, осылайша ауыр науқастармен немесе төтенше жағдайларда зардап шеккен адамдарға ғана емес, өзіне де көмектесіп қана қоймай, өмірде ешкім де сақтандырылмаған.

Түйін сөздер: қайырымдылық, дін, қоғам, адам, мәдениет, қағида.

N.O. Ismail¹, A.B. Altynbekov¹,

¹al-Farabi Kazakh National university,
Almaty, Kazakhstan

RELIGIOUS FACTOR IN CHARITY

Abstract

The article discusses the history of distribution and methods of charity application, which are explained from a religious point of view. It is briefly defined how it is conducted in world religions and national religions, in accordance with what norms and principles. Ignoring this size has important moral, legal, and interpersonal consequences. Our world is huge and diverse... different countries, different histories, different cultures, different religions... We can talk a lot about religious aspects, so let's focus on those moments that influenced the direction of charity in different cults that profess different faiths.

In any religious culture, whether it is Islam, Orthodox or Catholic Christianity, Protestantism, Judaism, Buddhism or Confucianism, it is said about the importance of charitable works and helping people in need. In this regard, it is stipulated which factors will be used for charity. From all of the above, we can conclude that religion has left a serious imprint on the development of charity in different regions of the world. In our country, these ideas are just beginning to take root and it will take quite a long time to develop the infrastructure of charity, thereby helping not only seriously ill or injured people in emergency situations, but also themselves, because in life no one is immune from anything.

Keywords: charity, religion, society, person, culture, rules.

¹Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби,
Алматы, Казахстан

РЕЛИГИОЗНЫЙ ФАКТОР В БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье рассматриваются история распространения и методы применения благотворительности, которые объясняются религиозной точки зрения. Кратко определено, как проводится в мировых религиях и национальных религиях, в соответствии с какими нормами и принципами. Игнорирование этого размера имеет важные моральные, правовые и межличностные последствия. Наш мир огромен и разнообразен... разные страны, разные истории, разные культуры, разные религии... Говорить о религиозных аспектах можно очень много, поэтому остановимся на тех моментах, которые повлияли на направленность благотворительности в разных культурах, исповедующих разные вероучения.

В любой религиозной культуре, будь то Ислам, православное или католическое христианство, протестантизм, иудаизм, буддизм или конфуцианизм, говорится о важности благотворительных дел и помощи нуждающимся людям. В связи с этим предусмотрено, каким факторам будет производиться благотворительность. Из всего вышенаписанного можно сделать вывод, что религия наложила серьезный отпечаток на развитие благотворительности в разных регионах мира. В нашей стране эти идеи только начинают пускать корни и потребуется еще довольно много времени, дающих реальную возможность развивать инфраструктуру благотворительности, тем самым помогая не только тяжелобольным или пострадавшим в чрезвычайных ситуациях людям, но и самим себе, ведь в жизни никто ни от чего не застрахован.

Ключевые слова: благотворительность, религия, общество, человек, культура, правила.

Қайырымдылық бастапқыда діни және этикалық нормалармен байланысты болды. Алғашқы қоғамдық қайырымдылық ұйымдарын христиандар құрып, оны Рим заңына енгізді. Протестантизмге сәйкес қайырымдылық - қоғам мен мемлекеттің жауапкершілігі ретінде қабылданған және сол протестантизм қайырымдылық қызметін институционализациялаудың негізін қалады: ол әлеуметтік жұмыстың бір түріне айналды. Оған қоса, кез-келген конфессия қайырымдылықтың өзіндік құндылығы мен дүниетанымдық тұжырымдамасын, оны жүргізу ережелерін ұсынады.

Православие, католицизм және протестантизмге тән ортақ христиандық нормаларға сәйкес, байлықты дұрыс игерудің жалғыз жолы – ол кедейлерге деген қамқорлық болып табылады (Лк. 12:33). Жақсылықты ерікті түрде, адал ниетпен, жариясыз жасау керек; мұқтаж адамдарға ерекше көзқарас болуы керек. Иса Мәсіх яһудилер мен христиандарға ортақ ережелерді қайталай отырып, Құдай кедейлерді ерекше қорғайды деп айтқан (Мф. 11: 5; Лк. 4:18-21). Алғашқы қоғамдық қайырымдылық ұйымдарын құрған және оларды Рим заңына енгізген дәл осы христиандар болды [1].

Ислам. Ислам дінінде Алланың өзі аса мейірімді және қамқор бола тұра мұсылмандардан да осындай қасиеттерді көрсетуді талап етеді деп саналады. Сонымен қатар, мұсылман қауымдастығында (үмметінде) Алланың алдында барлығы тең және бір-біріне қамқор болуы керек. Мұхаммед пайғамбар кедейлікті жеңуге атсалысқан деп саналады: ол мұқтаж адамдарды қайыр беріп асырамай, оларға жұмыс істеуді және сол арқылы ақша табуды үйрету керек дейді. Қайыршылық – тек тозақ оты жуып-шайтын күнә болып саналады.

Құранға сәйкес барлық ересек, жұмысқа қабілетті мұсылмандар зекет беруі керек, зекет алдымен қайыр садақа болып саналды, ал кейін мұқтаж мұсылмандардың пайдасына берілетін міндетті салыққа айналды. Ол күнәдан «тазартады», зекеті төленген байлықты игеруді күнәсіз етеді. Зекет мұқтаж адамға еш жазғырмастан төленуі керек.

Зекет белгілі бір минимумнан асатын мүлікке 2,5% көлемінде төленеді, ауылшаруашылық өнімдерінен - 10%, алтын, күміс, асыл тастар, теңіз өнімдерін өндіруден - 20%. Жылжымалы және жылжымайтын мүлікке де зекет төленеді. Жалға алу жылжымайтын мүлікті ұстауға арналған барлық шығыстардың пайдасынан шегерім негізінде алынады. Фабрикалар, зауыттар мен цехтардан зекет барлық шығындар, жалақы мен қарыздар шегерілгеннен кейін алынады.

Ислам әсіресе жетім балаларды қорғайды (оларға мұқтаждар секілді зекет тиесілі). Жетімдердің меншігіне қол сұғылмайды. Құранға сәйкес олардың мүлкіне қол сұққан адам тозақ отына түседі.

Зекет жұбайына, анасына, әкесіне, әжесіне, атасына, ұлына, қызына, немерелері мен бай адамдарға берілмейді.

Зекеттен басқа берілетін «садақа» да бар. Оған: қарыздарды кешіру, құлдарды босату, науқастар мен өлім халінде жатқандарға бару, жерлеуге көмектесу, қонақжайлылық және қонақты қорғау, саяхатшыға жол көрсету. Мұның бәрі рухани қажеттіліктен, таза мейірімділіктің көрінісі ретінде жасалуы керек және ол үшін өзіне ешқандай пайда ойламауы керек.

Бекітілген зекет мөлшерін төлей алатын мүмкіндігі бар барлық адамдар беруі керек, бірақ қайырымдылық жасаушы бірқатар шарттар мен талаптарға сай болуы керек: ол «садақаны» жасырын беру керек, оны Аллаһтың разылығы үшін жасауы керек, ақыл-есі сау, кәмелет жасқа жеткен және еркін болуы керек, күнкөріске қажетті қаражатқа ие және барлық қарыздары төленген болуы керек, оған бір айға тәуелсіз өмір сүруге мүмкіндік беретін ең аз қаражаты болуы шарт; сайып келгенде, оның жекеменшігі оған табыс алып келуі керек.

«Садақаның» үш түрі бар: бір реттік қайырымдылық; өтеу әрекеті, яғни қайырымдылық мақсаттар үшін (мысалы, ораза ұстау) ережені қасақана бұзғаны үшін айыппұл («каффара»); бай адамның өз кірісінің бір бөлігін кедейлердің пайдасына бөлуі.

«Садақаны» келесі адамдар ғана қабылдай алады: кедейлер мен мүгедектер (оларды қоғамның үш мүшесі тексеруі керек), табиғи немесе әлеуметтік апаттардан зардап шеккендер және кедей отбасылар. Әйтпесе, «садақа» сұрау бопсалау ретінде қабылданады.

«Садақаны» таратуды мұқтаж туыстардан бастау керек. Мұнда алкоголь мен есірткі, ислам тыйым салған тамақ, алтын мен жібек, ер адамдар үшін зергерлік бұйымдар, ойын-сауық пен құмар ойындар болмауы керек [2].

Мұсылман елдеріндегі мемлекет қайырымдылықты дамытуды қолдай отырып, вакф (немесе вакуф) деп аталатын қайырымдылық түрін мойындайды, вакф - мемлекет немесе жеке тұлға діни немесе қайырымдылық мақсаттары үшін беретін мүлік. Вакф жылжымайтын, жылжымалы, ажыратылмайтын мүлікті қамтуы мүмкін, бірақ тек пайдалы (кіріс) және шығындалмайтын (мысалы, ақшаны вакфқа беруге болмайды) болуы керек.

Православие. Православиеде қайырымдылықтың келесі мақсаттары бар деп саналады: христиандық сүйіспеншіліктің көрінісі - жанашырлық, Құдайға ұқсау - игілік (теозис) беруші, құтқарылу жолында өзін-өзі жетілдіру. Қайырымдылық жақсылық жасаушы үшін емес, тіпті мұқтаж адамдар үшін де емес, Мәсіх үшін және айналасындағы адамдарды үлгі көрсете отырып адамгершілікке шақыру үшін жасалады. Мейірімділіктің мақсаттары жердегі әлемге емес, мәңгілік әлемге қатысты және бүкіл әлеуметтік жүйеге түбегейлі өзгеріс әкелуді көздемейді, өйткені ол тек о дүниедегі Жұмақта болады, осы себептерге байланысты, жақын адамдарға жасаған жақсылық ең алдымен жеке әрекет болып табылады – жеке қайырымдылық жасаушыдан нақты бір қайырым-көмек алушыға дейін [3].

Католик діні. Католиктерде қайырымдылық идеясы, біріншіден, әр түрлі «игі істердің» көмегімен құтқарылу тұжырымдамасына негізделген. Мұндай істер әдетте материалдық және рухани болып бөлінеді. Алғашқыларға мыналар жатады: ашыққандарды тамақтандыру, шөлдегендердің шөлін қандыру, жалаңашты киіндіру, жолаушы кезбе адамдарды үйіне кіргізу, науқастың халін сұрап бару, тұтқындарды жерлеу. Екіншісі: күнәһарды тура жолға салу, білімсізді оқыту, күмәнданушыға жақсы кеңестер беру, қайғыға батқан адамдарды жұбату, ауыртпалықтарды шыдамдылықпен көтере білу, реніштерін шын жүректен кешіру, тірілер мен өлілер үшін дұға ету.

Екіншіден, католиктік әр тұлғаның трансценденттігін құрметтеу және оны әлеуметтік құрылымдардың әділетсіздігінен қорғау қажеттілігінен туындайды. Әр адамның қадір-қасиеті қорғалуы керек, ол соның ішінде лайықты өмір сүру жағдайында да көрініс табуы керек. Тұлғаны оның ажырамас құқықтарынан айырған уақытта, қоғам оны кемсітеді, ондай құқықтарға: тамақтану, баспана, еңбек ету, білім алу құқығы және мәдениетті игеруі, көліктің қолжетімділігі, денсаулық сақтау, ақпараттың еркін айналымы және діни сенім бостандығы жатады.

Осыған байланысты католиктік қайырымдылықтың үшінші негізі - «жалпы игілік», субсидиарлық және ынтымақтастық: мәсіхші, мұғалім мен тәрбиеші болудан кем түспейтін қайырымды жанашыр болуы керек (сондықтан да католик шіркеуінде әлеуметтік қызметкерлерді дайындауға осындай ерекше көңіл бөлінеді). Әрбір діншіл адам барлық адамдардың игілігіне ұмтылуы керек, басқалардың қайғы-қасіретіне немқұрайлы қарамауы керек және Мәсіх секілді олардың қайғыларына ортақтасу керек - мұның бәрі 1891 жылы жарияланған католиктік әлеуметтік ілімдерді оқуға арналған Лев XIII-нің «*Regrum Novarum*» энцикликасында көрсетілген. Осы

қағидаларды жүзеге асыру, ең алдымен, жеке адамдар мен еріктілерді жинайтын қоғамдық ұйымдар деңгейінде болу керек, өйткені 1931 жылы Рим Папасы Пий XI айтқандай, барлық мәселелер «төменнен» шешілуі керек [4].

Протестантизм. Бастапқыда протестантизмде, әсіресе оның кальвинистік нұсқасында, кедейлерге деген төзбеушілік бар еді, өйткені адал жұмыстағы қаржылық сәттілік құтқарылу үшін алғашқы тағдырдың белгісі ретінде қабылданды, ал сәтсіздіктер Құдайдың теріс айналу белгісі ретінде қабылданды. Алайда, XVIII ғасырдан бастап қайырымдылық протестанттар арасында құрметті және танымал іске айналады, өйткені мұны мұқтаж жандардың жанын құтқару, рухани жаңғыруға және Құдайдың жер бетіндегі басқарушысы болып табылатын әрбір христианның өз орнын табуға көмектесу мүмкіндігі ретінде қарастырылады. Адам - аяушылықтың нысаны емес, ол өзін-өзі дамыту субъектісі. Сондықтан протестантизм алғашқы болып қайырымдылық пен әлеуметтік қызметтің әлеуметтік-реабилитациялық және психотерапевтік функциялары мәселесін діни формада қойды.

Американдық протестантизмде XVII ғасырдан бастап Құдай, адам және адал қауым арасындағы «ковенант» идеясы кеңінен танымал болды. Қайырымдылық қоғамын құру үшін қоғамның барлық мүшелерінің немесе көпшілігінің мүдделерін ескеру қажет. Протестанттық мағынадағы қоғамдық ынтымақтастық барлық мүшелердің бір-біріне тең құрметіне негізделуі керек. XVII ғасырдағы Жаңа Плимуттың отарлаушыларының пікіріне сәйкес Христиандар жақын ағайындарының үй шаруашылығының тоқырауына жол бермеуі керек, олар өздерінің барлық мүшелері үшін жұмыс жағдайларын жасауы керек, жетім балаларды туыстарының отбасына орналастыруы керек (мемлекет шығындарды өтеген жағдайда). Сонымен қатар, «парасатты кедей адамдар» мен «лайықсыз мұқтаж адамдар» арасындағы айырмашылықты нақты анықтау қажет. 1848 жылы құрылған Innere Mission неміс лютерандық қоғамы осы қағидаларды басшылыққа ала отырып, істің мән-жайын толық зерттегеннен кейін ғана арнайы әлеуметтік көмек көрсеткен [5].

Қайырымдылық қоғам мен мемлекеттің міндеті ретінде қабылданғандықтан, протестантизм қайырымдылық қызметін институционализациялаудың негізін қалады, бұл бағыт жаңа құндылық-нормативті құрылымдар бағытында күрт өзгерді және әлеуметтік жұмыс формасына айналды.

Иудаизм. Иудаизмде қайырымдылық тақуалықтың синонимі болып саналады (Талмуд ілімінде «цдака» - сөзбе-сөз аударғанда «тақуалық» немесе «әділдік»), маңыздылығы бойынша бұл барлық өсиеттерді қоса алғанда тең түседі (ББ. 9а). Қайырымдылық - Құдайдың өзіне тән ерекше белгілерінің бірі (Втор. 10: 17-18). Ол белгілі бір дәрежеде құрбандық шалумен теңеседі және құналарды жуып-шайады (Сир. 35:1-2). Сондықтан, Таурат пен Құдайға қызмет етумен қатар, қайырымдылық дүние негізін қалаушылардың бірі болып табылады (Авот 1: 2).

Жақсылық жасаудың міндеті - Құдай барлық адамдарды тең етіп жаратуымен байланысты (Иов. 31:13-15) және әсіресе яһудилер қауымының кедей өкілдеріне қамқорлық жасауды мұрат еткен, сондықтан яһуди қауымдастығының мүшелері кедей бауырластарға қамқорлық жасауы керек (Лев. 25:35).

Садақа беру (ең болмағанда, раввиндік ортада) адамның әлеуметтік мәртебесін өзгерту әдісі емес, оған қиындықтан құтылу, бұрынғы қоғамдағы орнын қалпына келтіру әдісі ретінде қарастырылды. Сондықтан, яһудилер дәстүрінде адамға өз бетінше тұруға мүмкіндік беру әлдеқайда жақсы деп саналады, мысалы оған алдағы істері үшін қарыз беру арқылы.

Иудаизм ережелеріне сәйкес «цдака» жылдық кірістің 10% -ын құрауы керек. Шындығында бұл ондық бөлігі адамға тиесілі де емес. Тапқан табыстың бәрін өзіне қалдыру - кедейлерді тонау деген сөз. Табыстың 10% -дан көп бөлігін «цдака» -ға беру мақұлданғанмен, кедейленбеу үшін және басқалардың қайырымдылығын қолдануға мәжбүр болмау үшін қайырымдылыққа жұмсайтын қаржының мөлшері тапқан табыстың бестен бір бөлігінен аспауы керек.

Кедейлер алуға құқылы, ал жағдайы жақсы адам беруі керек. Ешкім де - әлемнің ең мықты адамы да, соңғы кедей де - мейірімділік көрсету міндетінен босатылмайды. Тіпті алған садақасына күн көріп жүрген кедей адам да садақа беруі керек (Тр. Гитим, 7).

Ең алдымен «цдаку» жақын адамдарға - көршілерге, туыстарға, содан кейін барлық адамдарға беріледі. Кедейлерге көмек беруден бас тартатын немесе мүмкіндігі бола тұра аз беретін адамға сот арқылы қайырымдылық көрсетуге мәжбүрлеуге болады. Қайырымдылық, көмек алу кезінде ерлерге қарағанда әйелдерге басымдық беріледі; кедей туыстарға бөгде адамдардан бұрын көмек көрсету керек (Ш. Ар., И. Д. 25:1: 3). Ақшасыз бөтен қалада қалған адамның да қайырымдылыққа құқығы бар (Пеа 5:4). Адам өзін-өзі қамтамасыз ету үшін тұрмыстық заттарды сатуға міндетті емес және мұқтаж болған

кезде қайырымдылықты пайдалануға құқылы (Пеа 8:8). Таурат пен Талмуд қайырымдылық жасау басқа ұлт өкілдеріне де, тіпті пұтқа табынушыларға қатысты да міндетті екендігін айтады (Гит. 61, а).

Қайырымдылық тақуалықтың көрінісі ретінде әділетсіз немесе теріс болмауы керек. Талмуд ережелеріне сәйкес, қарыздарын өтемей және жұмысшыларының жалақысын төлемей тұрып қайырымдылық жасау әбестік болып саналады. (Ялкут Шимеони, Нақыл сөздер, 947). Өзінің қайырымсыз әрекеттерін жасыру немесе жеке бас пайдасы үшін қайырымдылық қызметін пайдалануға тыйым салынады.

Иудаизм адамның қадір-қасиетін сақтауға үлкен мән береді, сондықтан садақаны беруші оны кім қабылдағанын және садақаны алушы оны кім бергенін білмегені әлдеқайда дұрыс деп саналады. «Цдака» берудің одан да жақсы тәсілі – қарызды мерзімсіз және пайызсыз беру. Бұл жағдайда қарыз ақша алған адам ыңғайсыз жағдайға қалмауы керек.

Талмудтың этикасында мейірімді сөздер ерекше маңызға ие және ол сыйлықтың өзінен гөрі кедейлерге әлдеқайда үлкен мәнге ие (Тр. Суккот, 49).

Сонымен бірге садақа беруші өзінің берген садақасы зұлымдық үшін пайдаланылмауын қамтамасыз етуі керек. Көмек сұрау, егер олар тамақ, сусын және киімге қатысты болмаса, Талмудтың нұсқауларына сәйкес қатыгездікті болдырмас үшін, шынымен мұқтаж, көмекке мұқтаж кедейлер мен алаяқтар, кәсіпқой бопсалаушылардың теріс пайдалануларын болдырмау үшін арасын қатаң түрде ажырату керек.

Таураттағы қайырымдылықтың («гемилут хасадим») - материалдық, моральдық және т.б. қолдау арқылы жақынына деген жанашырлықтың кез-келген көрінісі) түрлері: 1) қонақжайлылық және ашыққандарды тамақтандыру; 2) кедейлерді киіммен және аяқ киіммен қамтамасыз ету; 3) науқас адамдарға көңілін сұрап бару және оларға күтім жасау; 4) өлгендерді жерлеу, жерлеу рәсіміне қатысу; 5) қайтыс болған адамның туыстарына көңіл айтып, жұбату; 6) тұтқындарды сатып алып, босату; 7) кедей отбасылардан шыққан қыздарды тұрмысқа беру. «Гемилут хасадим» тек материалдық қызметпен ғана емес, сонымен бірге күнәһарды тура жолға қайтаруға тырысумен (Тр. Тамид, 28а); барлық адамдармен қарым-қатынаста құрмет пен сыпайылық танытумен, сенімі мен шығу тегіне қарамастан кез-келген адаммен сәлемдесу (Авот, 4, 15), барлық адамдарды жақсы қабылдаумен сипатталады (Авот, 1, 16) [6].

Буддизм. Буддизмде негізгі жақсылық жасаушы - «каруна», барлық тіршілік иелері бір-бірімен байланысты екенін мойындауға негізделген жанашырлық болып саналады, өйткені барлығы сансара шеңберінің (қайта туылу шеңбері) ішінде және бәрі одан шығуға тырысады. Бір адамның әрекеті бүкіл әлем үшін жаһандық мәнге ие. Сондықтан, барлық әлеуметтік мәселелер адамның өзгерген ішкі жан дүниесінің арқасында шешіледі: буддист өзін-өзі ағартудың арқасында қайырымдылық жасайды, және қайырымдылық жасау арқылы көмек алған адамдардың дүниесінде жақсы сезімдер тудырады, осылайша зұлымдық пен оның түп-тамыры – жақсылық пен заттардың шын мәнін білмеу азая түседі. Барлығы бір-біріне тәуелді болғандықтан, іс жүзінде бәрі тең, ал басқа біреуге жасаған жақсылық – бұл өзіне тең адамға жасаған сый. Тхеравада дәстүріндегі сыйлық ең алдымен өзінің рухани әсерін материалдық сыйлықтармен (дана) алмастыратын сангхаға (монахтар қоғамдастығы) қатысты. Әсіресе ең бейшара, жұқпалы аурумен ауыратындарға көмек, суық мезгілде тамақ пен баспана беру қарманы (әр тіршілік иесінің өмірінде кездесетін себепті-тергеу немесе жаза заңы) жақсартыды [7].

Байлықтың заттай мағынасы жоқ, керісінше әлеуметтік маңызға ие - бай адамдарға өздерінің бастапқыдағы теңдігі мен адам тағдырының бірлігін еске түсіріп, кедейлерді қорғауға мүмкіндік береді. Тхеравада дәстүрлерінде (Мьянма, Таиланд, Камбоджа) қоғам «патрон-клиент» қарым-қатынасына негізделіп құрылған (ол өте ауыспалы және тұрақсыз), мұндай қоғамда әрбір бай буддист өзін нақты бір адамдар мен топтарға көмектесуге міндетті сезінеді, ал әрбір кедей адам мен қысым көрген әлеуметтік топ кімге жүгінуді біледі.

Конфуцийшілдік. Конфуцийшілдік, ең алдымен, әлемдегі үйлесімділік пен өзара байланыстар қағидасынан туындайды.

Біріншіден, қайырымдылық жаһандық үйлесімділік пен «алтын орта» қағидасын сақтау үшін қажет. Сондықтан, «сяокан» ұғымы (қайырымдылық пен кірістік мемлекеттік қайта бөлуді көтермелейтіндіктен, байлар мен кедейлердің арасында нақты айырмашылық жоқ «кіші өркендеу» қоғамы) Конфуций елдерінің, атап айтқанда Тайвань мен Сингапурдың мемлекеттік саясатының идеологиялық негізі болып табылады.

Екіншіден, қайырымдылық конфуцийшілдіктің маңызды қағидасы «жэнь» - адамгершілікті іске асыру үшін қажет. «Жэнь» басқа адамдардың ішкі құндылығын тануға және бүкіл әлемнің бір отбасы

екенін түсінуге негізделген (сондықтан конфуцианизмдегі сенімге сәйкес отбасына табыну және тек өз отбасын бақытты қылған адамдар ғана қоғамда дұрыс қатынастар орната алады). Конфуцийшілдік теоретиктерінің бірі Чжан Цай жазғандай, әлемде бір ғана негізі бар, және барлық адамдар әлемдік бір ата-ананың балалары. Сондықтан, конфуцийлік қайырымдылық тек отандастарына ғана емес, бүкіл әлемге таралады.

Үшіншіден, конфуций ағымын ұстанушы үшін қайырымдылық жасау - адам үшін бақыт көзі [8].

Индуизм. Индуизмде де сансара шеңберіндегі барлық тіршілік иелеріне жанашырлық, және бәрі бір-бірінен тәуелді болғандықтан - барлық деңгейде үйлесімділікке қол жеткізу басты қасиет болып саналады.

Қайырымдылық жақсылық жасаушыға өзін сансара әлемінде ұстап тұратын және «мокши» (азаттық) алуына кедергі болатын өзімшілдік пен жердегі өмірден арылуға көмектеседі. Индуизмнің бір бағыты - Вайшнавизм тұрғысынан адамдар тіршіліктің негізгі этикалық қағидаларын жоғалтқандықтан қолдау мен көмекке мұқтаж.

Джайнизм. Джайндарда беру және алу - бұл әділ адамның жеті қасиетінің бірі.

Джайнизмнің негізгі қағидасы «ахимса» – зорлық-зомбылық жасамау болғандықтан, қайырымдылық зорлық-зомбылықтың бір түрі болып табылатын ашкөздікті жеңуге көмектеседі деп саналады.

Не берсеңіз де шын жүректен және ашкөздіксіз, сыйақы күтпей, мақтаншақтықтан аулақ болып, қайырымдылық жасаған адамға ашуланбай және қайырымдылыққа өкінбей беру керек, адамға көмектескеннен өзіңізді бақытты сезінуіңіз керек.

Мұқтаж адамдар үш санатқа бөлінеді: супатра (дұрыс сенімі бар адамдар және дұрыс мінез-құлықтары бар адамдар - джайндар сонда кіреді), купатра (дұрыс мінез-құлық бар адамдар, бірақ дұрыс сенімі жоқ адамдар) және апатралар (дұрыс мінез-құлық пен дұрыс сенімі жоқ адамдар). Алғашқыларға көмек көрсету – құп көріледі, екіншілерге көмек көрсету рұқсат етілгенімен - қолдамайды, үшіншілерге көмек көрсету тек зиян тигізеді. Сондықтан Джайндар ең алдымен өз қауымдастық мүшелеріне көмектеседі. Алайда «Каруна-дана» деп аталатын жақсылық түрі бар - кез-келген адамға жанашырлық сыйы. Өте бай джайндар ауру және панасыз жануарларға баспана мен ауруханалар құруға күш пен қаражатты аямайды. Қайырымдылықтың түрлеріне азық-түлік, дәрі-дәрмек, баспана, кітаптар мен білім беру жатады [9].

Сикхизм. Сикхизмде сикхтерге ерекше батасын берген Құдай алдында қауымдастықтың барлық мүшесі тең деп есептеледі. Сондықтан кедей сикх қоғам үшін ұят, қауымдастықтың теңдік және өзара көмек қағидаттарын орындамағаны болып табылады. Сикхтің белсенді адамгершілік өмірі - бұл оның Құдайға деген сүйіспеншілігінің маңызды көрінісі (сикхизмде салттық өмір дерлік жоқ), ол сикхті басқалармен (қоғам мүшелерімен ғана емес) бөлісуге міндеттейді. Сондықтан сикхтер Үндістандағы ең жомарт қайырымдылық жасаушылардың бірі ретінде танымал.

Даосизм. Даоисттер Дао (ақиқат) жолы үйлесім мен тепе-теңдікте болады деп санайды. Даос мұғалімі Мо-цзыдың көзқарасы бойынша, әлем жалпыға ортақ махаббат пен өзара пайдаға негізделуі керек, бұл Даодан жақсы ерлердің қажетсіз толқулар мен ауытқулардың алдын алуға көмектеседі. Бұл ұстаным қазіргі Қытайдағы даоисттердің қайырымдылық пен денсаулық сақтау саласындағы белсенді әрекетін түсіндіреді [10].

Осылайша, барлық діндерде қайырымдылықтың сенушіге жүктелген және оның діни сенімдерін тікелей жүзеге асырумен байланысты берік этикалық негізі қаланған.

Ислам, православиелік немесе католиктік христиандық, протестантизм, иудаизм, буддизм немесе конфуцианизм болсын, кез-келген діни мәдениетте қайырымды істердің және мұқтаж адамдарға көмектесудің маңыздылығы туралы айтылады. Әр адам, мейлі кедей болсын, бай болсын, қолдан келгенше қолдауға мұқтаж адамға көмектескені дұрыс...

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Шилов В.В. Религия в системе общечеловеческих ценностей и современность. // Развитие современного общества: основные тенденции и противоречия. Тез. докл. науч.-прак. конф. Пермь, 2012.
- 2 Ислам: словарь атеиста / под общей редакцией Пиотровского М.Б. – М.: политиздат, 2009
- 3 О социальной концепции русского православия / под общ.ред. М.П.: Мчедлова; - М.: Республика, 2002.
- 4 Отчет о деятельности Карпач // www.catholic.vlaivostok.ru
- 5 Христиан діні // <http://kk.convdocs.org/docs/index-265477.html?page=42>.

- 6 Динур Б.-У. Еврейская история. Ее особенности и непрерывность // Век. - Рига, 2009. № 2. – 112-115 б.
- 7 Хамфриз К. Дзен-буддизм. – М.: Фаир-пресс, 2002.
- 8 Васильев Л.С. Заповеди Конфуция // Наука и религия. 1971. – №12.
- 9 Иткин С. М., кандидат философских наук, научная статья по специальности «Религия. Атеизм», 2007. 17 с.
- 10 А. И. Артемьев. Дінтану, Алматы баспасы 2010.

МРНТИ 15.21.31

Niyazova A.E.¹

¹Al-Farabi Kazakh National University

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS OF PSYCHOLOGICAL WELLBEING IN HIGHER EDUCATION SYSTEM OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article investigates the relationship of psychological wellbeing and success in the professional activity of the person. Despite the fact that psychological wellbeing comes out as mainly psychological term, particularly in case of studying the employees of universities it turns to its sociological side. Due to the fact that any kind of communication is close to sociological stream and some issues in the used questionnaires reflects the sociology as well. The understanding of term success in this work turns to the concept of stress resistance and a willingness and readiness for change of the people who are professionals in the field of education. To be more precise, those who are the teaching staff of the national universities. The introduction part suggests brief historical data about the development of the term of `psychological wellbeing. The relevance of the article is determined by the need to establish an understanding of the term psychological wellbeing in Kazakhstan, particularly in its educational system. As well as the reorientation of the work of the psychological trend in practically meaningful and relevant channel. In this article, it was suggested to analyze the psychological wellbeing as a set of objective factors derived in the appropriate scales. In addition, measurements of stress level were carried out as the main indicator of success in the professional activity of the subjects, to determine the most obvious among the parameters of psychological wellbeing of the physiological, emotional, behavioral and cognitive characteristics. The study was conducted as part of the Faculty of Humanities of one of the national universities of Kazakhstan, taking into account all its member department. Identify the general level of prosperity and the degree of stress on a sample of employees of this department. The importance of this work is due to the practice-oriented approach to the study of the structure of organizations and identify the causes of low productivity of staff borrowed from foreign practices. The basis of such practices include a thorough study of the individual and private organizations (in this case, the Faculty of Humanities of National University). During the research psychological wellbeing scales by K.Riff" and the questionnaire on stress resistance by L.Loginovoy were used. The results from the methods revealed interesting figures. Both from the analysing the results from each of the methods seperately and while watching the correlation between them. The article includes detailed conclusions for each of the departments and the provision of specific data.

Keywords: psychological wellbeing, sociological factors, stress, stress resistance, change on the working place.

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘЛ-АУҚАТТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ

Аңдатпа

Мақалада психологиялық салауаттылық пен адамның кәсіби қызметіндегі сәттіліктің байланысы қарастырылған. Психологиялық сауықтыру термині негізінен таза психологиялық тамыры бар екеніне қарамастан, жоғары оқу орындарының қызметкерлерін зерделеу кезінде оның әлеуметтанулық компоненттерін ажырату орынды. Сонымен қатар, байланыстың кез-келген түрін зерттеу, сонымен қатар кейбір сауалнамаларды қолдану социологиялық негізге ие.

Егер біз сәттілік туралы толығырақ түсінуге бет бұратын болсақ, онда осы жұмыс аясында оған стресске төзімділік және өзгерістерге дайын болу сияқты компоненттер кіреді, тікелей білім саласындағы кәсіптермен адамдармен. Дәлірек айтсақ - ұлттық университеттердің профессорлық-оқытушылық құрамы. Кіріспе бөлім психологиялық салауаттылықтың қалыптасуына жан-жақты тарихи шолуды қамтиды. Келесі келген мақаланың маңызды бөлігі - Қазақстандағы психологиялық әл-ауқат, нақтырақ айтқанда оның жоғары оқу орындары жүйесінде түсінікті қалыптастыру мәселесі. Сонымен қатар, оның әлеуметтік және психологиялық құрамдас бөліктерін іс жүзінде маңызды бағытқа қайта бағыттау ұсынылады.

Бұл мақалада психологиялық әл-ауқат тұжырымдамасын объективті факторлардың жиынтығы ретінде қарастыруға болады. Психологиялық салауаттылық факторларымен неғұрлым дәл арақатынасты анықтау үшін стресске төзімділікті анықтау параметрлері жеке-жеке субъектілердің физиологиялық, эмоционалды, мінез-құлық және танымдық сипаттамаларында жетістікке жетелейтін жетекші индикатор ретінде алынды.

Жұмыс Қазақстанның ұлттық университеттерінің бірінде, гуманитарлық факультетте, оған кіретін барлық кафедраларда жүргізілді. Осы мақаланың маңыздылығы батыстық тәжірибеге негізделген ұйымдық құрылымды зерделеуге және қызметкерлердің еңбек өнімділігінің төмен болу себептерін анықтауға бағытталған. Мұндай тәжірибенің негізі әр ұйымды мұқият және жеке зерттеу болып табылады (бұл жағдайда жеке оқытушылар құрамы және 6 кафедра).

Зерттеу барысында келесі сауалнамалар пайдаланылды: К.Риффтің психологиялық саулығының ауқымы және Л.Логинова стресске қарсы тұру туралы сауалнама. Зерттеу нәтижелері сауалнамаларды жеке өңдеуде де, олардың ара қатынасын қарастыруда да қызықты қорытындыларды көрсетті. Мақалада әр бөлім үшін толық тұжырымдар мен ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: психологиялық әл-ауқат, әлеуметтік факторлар, стресске төзімділік, стресс, жұмыс орнын өзгерту.

Ниязова А.Е.¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Статья рассматривает взаимосвязь психологического благополучия и успешности в профессиональной деятельности человека. Несмотря на то, что фундаментально термин психологического благополучия имеет сугубо психологические корни, в случае изучения работников высших учебных заведений – уместно разглядеть его социологические составляющие. В добавок изучение любого вида коммуникаций а так же использование некоторых опросников имеет все же социологическую базу. Если же обратиться более детально к пониманию успешности – то в рамках этой работы он вбирает в себя такие составляющие как стрессоустойчивость и готовность к переменам, непосредственно у людей профессий сферы образования. Если быть более точными – преподавательский состав национальных университетов. Вводная часть включает в себя емкий

исторический обзор образования самого термина психологического благополучия. Далее идет значимая часть самой статьи в вопросе установления понимания психологического благополучия в Казахстане, а именно в его системе высших учебных заведений. Более того предложена своего рода реориентация его социальных и психологических составляющих в своей сфере в более практически значимом направлении. В данной статье предложено рассматривать понятие психологического благополучия как набор объективных факторов обусловленных соответствующими шкалами. Так же отдельно были взяты параметры определения стрессоустойчивости как ведущий показатель успешности в профессиональной деятельности испытуемых в их физиологической, эмоциональной, поведенческой и когнитивной характеристиках для выявления более точных корреляций с факторами психологического благополучия. Работа проводилась в одном из национальных вузов Казахстана гуманитарного факультета включая все кафедры входящие в него. Значимость данной статьи заключается в практико ориентированный подход к изучению организационной структуры и идентифицирование причин низкой продуктивности сотрудников на основе западных практик. Основой таких практик является тщательное и индивидуальное изучение каждой организации (в данном случае отдельно взятого факультета и 6 кафедр). В ходе исследование были использована следующие опросники: шкала психологического благополучия К. Рифф и опросник на стрессоустойчивости Л. Логиновой. Результаты исследования показали интересные заключения, как в отдельной обработке опросников так и в рассмотрении их корреляций. Статья включает детальные заключения и рекомендации для каждой кафедры.

Ключевые слова: психологической благополучие, социологические факторы, стрессоустойчивость, стресс, смена рабочего места.

Introduction

The interest in studying the psychology of wellbeing has arisen from the current position of the educational system of Kazakhstan. This is the issue of the globalization process which opened the borders to many countries and gave the abilities to observe and get acquainted with the worldwide practices. Republic of Kazakhstan joined the European Higher Education Area (the Bologna Process) in March 2011. Currently, 60 universities of Kazakhstan signed the Great Charter, including the al-Farabi Kazakh National University as well. By signing this document the following points were committed:

- development of autonomy of universities;
- democratic principles of management;
- academic freedom of students;
- freedom of scientific research.

Another side of following the Bologna process is about all the dissertation themes that now have to be actual not only within the country but within the whole world. They must face the modern tendencies and reflex the global questions. No matter what the discipline is. There is one specific problem; psychology as science in post-soviet countries differs much from the western ones in methodology: which means that the basic concepts of studying psychology have absolutely opposite character. However, this challenge gives opportunity to dig deeper into the knowledge of Psychology and introduce some new terms, concepts and theories to the Kazakhstani psychology. Due to the up above reason, it was decided to study, introduce and implement the term of psychological wellbeing to Kazakhstan. Moreover, it is a fact there is a growing number of longitudinal studies of wellbeing scales. They are widely used to predict outcomes, for example, longevity, physical health, quality of life, criminality, drug and alcohol use, employment, earnings and pro-social behavior. However, the bigger use of wellbeing scales refer to improve the productivity of employees in the organizations by avoiding the stressful atmosphere and building up healthy organizational cultures.

It is necessary to begin the main theoretical part of the research with the history and definitions of psychology of wellbeing. Because knowing the historical background to the study of wellbeing is necessary to the definition of wellbeing. Two approaches emerged the hedonic tradition, which accentuated constructs such as happiness, positive affect, low negative affect, and satisfaction with life and the eudaimonic tradition, which highlighted positive psychological functioning and human development. However, despite the differences in approach, most researchers now believe that wellbeing is a multi-dimensional construct. Consequently, the diversity of dimensions has created a confusing and contradictory research base. Below there is a summary of some main concepts throughout the history that would help to clarify and point out the main ideas of wellbeing:

• An early attempt to define wellbeing was Bradburn's (1969) classic research on psychological wellbeing. His model specified that: an individual will be high in psychological well-being in the degree to which he has an excess of positive over negative affect and will be low in well-being in the degree to which negative affect predominates over positive [1].

• Carol Riff who is counted to be the main founder of modern wellbeing scales, believe that: subjective well-being consists of three interrelated components: life satisfaction, pleasant affect, and unpleasant affect [2].

• Shin and Johnson (1978) seemed to move closer to defining wellbeing by stating that it is ,a global assessment of a person's quality of life according to his own chosen criteria which is a broad ranging concept affected in a complex way by the person's physical health, psychological state, personal beliefs, social relationships and their relationship to salient features of their environment (World Health Organization, 1997) [3].

• The work of Keyes has led to the use of the terms 'flourishing' and 'languishing'. This consider wellbeing to be: as more than just happiness. As well as feeling satisfied and happy, well-being means developing as a person, being fulfilled, and making a contribution to the community [4].

• Seligman states: Well-being theory denies that the topic of positive psychology is a real thing; rather the topic is a construct – well-being – which in turn has several measurable elements, each a real thing, each contributing to well-being, but none defining well-being [5].

• Headey and Wearing believed that ,for most people, most of the time, subjective well-being is fairly stable. This is because stock levels, psychic income flows and subjective well-being are in dynamic equilibrium; Concretely, equilibrium comprises the following themes: physical well-being, plenty of physical resources; absence of fatigue; psychological well-being and evenness of temper; freedom of movement and effectiveness in action; good relations with other people [6].

It can be concluded that the main concept of wellbeing is quite complex and there is a difficulty that researches have been driven by dimensions and descriptions rather than definitions of wellbeing. In order to move closer to a modern definition of wellbeing, we should focus on the thing that mainly it depends on the objective (external) factors; that psychology of wellbeing is the comprehensive term which by the way should cover the specifics of a country (mentality, culture and norms).

The research itself watches the interrelation of psychological wellbeing and success at the working activity. The Republic of Kazakhstan is the growing and developing country with the high potential, great resources and rich history. What it lacks is the well-analysed and concluded concepts of treating people at working places, especially in governmental bodies. There are rooms for strong objectives, abilities and desire to owe the highest competencies and become highly competitive and well-known country. However just a small part regards the human being themselves: their "routine" happiness. There is a strong believe that human capital is not just the resource of getting money. There is much more about the internal motivation of human beings and their self-actualization and satisfaction. Generally saying the aim of the research is to find out the best combination of conditions and competencies in order to make people feel happy and satisfied at the working activity, which would certainly lead to the increase in the incomes and will show dynamics in the whole development of the country. Especially in the times of a crisis this is an opportunity to face changes and turn the employment systems to the right direction. Here it has to be mentioned that the dissertation work turned into the direction of Business Psychology. The idea was fully developed after visiting and discussing the thesis with the Western tutors while the summer courses In Riga, Latvia. It was also found out that the most actual "trends" in Business Psychology for present times is the studies on Change Management and Stress Management. These two concepts became the fundaments in understanding the Successfulness in the professional activity. Under Stress management, the Stress Resistance was identified as the main feature of coping the stress. Later in the paper, the concrete method will be described. Under change management – the reaction and readiness for the change is studied. European practices show us the absolute different way of studying and improving the successfulness of the employees. First of all the studies take place only on individual basis. The specialist get the request on a particular problem from the concrete organization; enters the organization and studies the culture of it and after provide it with deep and thorough research by conducting the interviews and questionnaires and any other kinds of research in order to get the purest results and clear and holistic picture of the organization. The hint is that there is no universal model for each organization. Otherwise it will become just theory.

It was decided to conduct the research in the frames of one of the national universities of Kazakhstan. As it would be quite complicated to take under the research all the faculties, the decision was to take one of the humanitarian faculties and conduct the research by taking into consideration all the six departments

within it. According recent statistical data the faculty is considered as the organization with the claim on low indicators of the work loads of the employees. Important note here is the turning point of the whole university due to the changes in the entire Educational system in Kazakhstan. The biggest part of the teaching staff feel confused because of it. The research itself is the try to use the western practices on Kazakhstani market; and the try to improve the current situation within the faculty.

Methods

It was mentioned earlier that the whole work has practice oriented character, which means it is worked out on the individual bases and has Western content and idea. Due to these reasons all the methods of this work are taken from the Western scientists as well. However, for the survey itself translated into Russian language and adopted versions were used.

1. Stress resistance by L. Loginova.

2. The Scales of Psychological Wellbeing introduced by Dr. Carol Riff, which was translated and adopted to the Russian language by T. Shevelenkova and T. Fesenko.

3. Questionnaire on Change by William R. Miller, Theresa B. Moyers, and Paul Amrhein.

Subjects

The entire number of participants is 60 from Almaty, Kazakhstan. 10 participants from each department of National University. Primarily the 5 of which are the employees of younger age (25-40 years old) and 5 of which are those of the elder age (40 and elder). For the pilot version the analysis were done on the half of the respondents (33 respondents). It must be mentioned that the number is quite small because the research itself has more qualitative character; and is directed forward the digging the situation, identifying the real problems and giving the recommendations.

Statistics

Psychological data was calculated in SPSS 15.

Results and discussion.

In this section were included the calculation of the results from 6 humanitarian departments of National University in Almaty, Kazakhstan. We do not mention exact university because the research was conducted anonymously. In order to exclude exact name of departments they was numbered.

Results of Department #1.

According to table #1 there are 7 negative correlations on scales of psychological wellbeing with the emotional and cognitive reactions of the teaching stuff. Being more precise there are reverse effects of emotional reactions with the scales of wellbeing, positive relations with others, self-acceptance and affect balance. Which means that high emotional reactions on the working place, such as irritability with temper tantrums, indifference, the feeling of constant anguish and depression, increased anxiety, the feeling of loneliness, guilt and dissatisfaction, effect on lower wellbeing level; show less positive relations issues with other members of the department; correlates negatively with the characteristics of the self acceptance scale; and, finally, reduces the affect balance or in other words reduces the abilities and understandings of the self assurance and confidence, acknowledgement of the self strength of teachers. Including the opposite results, when the high scores and results of these scales would show the lower or less intensive emotional reactions on the working place. Moving further there are also negative correlations between the cognitive reactions such as concentration, decrease in the process of memorizing, pointing out unuseful issues several times, lack in decision making processes and negative thoughts prevalence, with the scales of wellbeing environmental mastery and human as an open system. So that low cognitive reactions of the stuff show the low level of wellbeing; negatively affects the abilities in managing everyday affairs, changing surrounding context and lacks sense of control over external world; decreases the ranks of the man as an open system scale. Certainly, the vice versa connection have place; the higher the rates of these three scales the better the cognitive abilities of the teachers are.

Table 1 Correlations on scales of psychological wellbeing (Department #1).

	Wellbeing	Positive relations with others	Environmental mastery	Self-acceptance	Affect balance	Human as an open system
Emotional characteristics	-,805(*)	-,898(*)		-,774(*)	-,842(*)	
Cognitive characteristics	-,778(*)		-,778(*)			-,841(*)

Results of Department #2.

According the data no correlations among the scales and reactions were found. However, this does not mean that there are nothing to analyze in this department. The issue might be in the quite small number of the respondents. Still according the data the department shows well structured rhythm of work and clearly defined goals, as well as good relations among the members of the staff and general self confidence of the teachers.

Results of Department #3.

According to table #2 there is very strong negative correlation between the factors of wellbeing scale and the behavioral characteristics on the working place (by L.Loginova). Which states that the teaching staff who got the highest results on environmental mastery scale owe competence in managing the environment; controls complex array of external activities; makes effective use of surrounding opportunities; able to choose or create contexts suitable to personal needs and values. Low scores means a person has difficulty managing everyday affairs; feels unable to change or improve surrounding context; is unaware of surrounding opportunities; lacks sense of control over external world. Negative correlation logically points to the fact that this kind of test is reduced negative behaviors (p 0,01) reaction. And vice-versa. It also states that this may cause the increased behavioral reactions among the respondents.

Table 2 Correlations on scales of psychological wellbeing (Department #3).

	Wellbeing	Environmental mastery	Life meaningfulness
Behavioral characteristics	-1,000(**)	-1,000(**)	-1,000(**)

Results of Department #4.

According to the table #3 there are two positive correlations between the personal growth and purpose in life scales with the emotional and behavioral reactions of the teaching staff of the department #4. Main values within the department are goals in life and a sense of directedness as well as holding beliefs that give life purpose, and, globally, aims and objectives for living. These factors regarding the scale of purpose in life scale. Taking the personal growth scale teachers of this department value most the feeling of continued development, sees self as growing and expanding is open to new experiences, have sense of realizing his or her potential, they see improvement in self and behavior over time and are changing in ways that reflect more self-knowledge and effectiveness. In other words the members of this teaching staff need to know exactly what they do and what is a real importance of it. That is why these parameters correlates closely with the emotional reactions. Actually, in the same way might be explained the behavioural reactions such as increase of the mistakes while the working hours, loss of the attention, distraction of the sleep or appetite, increase in addiction ranks (cigarettes or alcohol), frequent quarrels and conflicts at the working place and some other matches. Positive correlation means that the better the results or ranks of the scales the better are the reactions. The worse the values are satisfied the worse comes out the results of the emotional and behavioural reactions on them.

Table 3 Correlations on scales of psychological wellbeing (Department #4).

	Personal growth	Purpose in life
Emotional characteristics		,857(*)
Behavioral characteristics	,880(*)	

Results of Department #5.

According table 6 there are very strong positive correlation among the scales of wellbeing, positive relations with others, autonomy, personal growth and life meaningfulness with the behavioral characteristics. In addition, there is a positive correlation of the autonomy scale with the emotional reaction. Such a strong connection of the behavioral respond to the five scales might be due to the reason that the member of the staff mostly want or like to respond on each working issue by behavioral characteristics. The scale of autonomy requires more thorough description as it calls for meaningful reaction from the teachers. High scores indicates self-determination and independence, ability to resist social pressures, to think and act in certain ways; regulation of the behavior, self-evaluation by personal standards. Probably, such reactions are the results of the dissatisfaction and lack acknowledgement from the side of other departments. The sense of

competition among the departments within one faculty is normal rank. It might be that the department #5 lacks the recognition, because the scales that showed correlation are basically all about this issue. This is a desire to build up the friendly and comfortable relationships, being sure and feel confident in the goals and objectives, present is accepted as meaningful, there are beliefs that give meaning to life. According to the scale of life meaningfulness this is also important for the staff to evaluation themselves as being purposeful. In the opposite side they also determine the lack or total absence of meaning of life, past and present are perceived as meaningless, the might feel sense of boredom and pointlessness of existence. Start suffering in case of lack of visible prospects in life, which would have sufficient appeal to the respondent. All these parameters mostly are interpreted in the frames of each department. However, high scores in quite similar in their nature scales show that this might be something that overcomes these borders. Another point of view is that the situation close to the description of the previous department. That actually all these characteristics are so important and calls for the reactions because they are highly ranked.

Table 4 Correlations on scales of psychological wellbeing (Department #5).

	Wellbeing	Positive relations with others	Autonomy	Personal growth	Life meaningfulness
Emotional characteristics			,814(*)		
Behavioral characteristics	,926(**)	,925(**)	,939(**)	,928(**)	,926(**)

Results of Department #6.

According to table #5 is only one positive correlation on scales of positive relations with others and its response on the emotional characteristics of the respondent, this means that the higher the scores (warm, satisfying, trusting relationships with others; being concerned about the welfare of others; capability of strong empathy, affection, and intimacy; understands give and take of human relationships) of the teaching staff of this department the higher the emotional reactions on the working place. Logically, the lower the scores (few close, trusting relationships with others; finds it difficult to be warm, open, and concerned about others; is isolated and frustrated in interpersonal relationships; not willing to make compromises to sustain important ties with others) the lower the reactions. It also might mean that staff from this department can emotionally react (also can demonstrate their negative emotions) on each problems even they have positive relations with others.

Table 5 Correlations on scales of psychological wellbeing (Department #6).

	Positive relations with others
Emotional characteristics	,975(**)

Conclusion

National Universities in Kazakhstan differ much from the private ones. The educational system of them is mostly saved from the `soviet Union times. The main problem is that time has changed significantly but the systems and structures still from that times. Although, externally they do follow the modern worldwide “rules”. What is also important is that national universities are huge and even giant in their sizes. Again, this is much easier for the private usually narrow specialized universities. Much more complicated to lead and control such a machine that consist from the various specialties big amount of employees and even bigger amount of students. Finally, it happens to become something extremely heavy and less mobile. It requires a lot of energy and work to systematize it from the beginning and stay up. There are two main difficulties that lead from this. First one, is the globalization conditions- if it won’t be able to match the global level then no one would count with such educational system. The second, inner reason, is that students the future generation suffer from this. Kazakhstan has important strengths such as highly qualified fundamental support in the face of strong scientists and teaching staff and many young people who want to join this system. However, due to some reasons this system can not switch on the full power and start to work properly. One of the aims of this research was to try to find out which are the reason. Taking only one faculty for such crucial analysis is not enough. This is more like an introductory and experimental part of the full work. It combines all the western practices and modern trends in order to find out the reasons.

References:

1. Alkire, S. Dimensions of human development. *World Development*, 2002. 30, 181–205. [http://dx.doi.org/10.1016/S0305-750X\(01\)00109-7](http://dx.doi.org/10.1016/S0305-750X(01)00109-7)
2. Beaumont, J. *Measuring national well-being - Discussion paper on domains and measures*. Newport: Office for National Statistics, 2011.
3. Bradburn, N. *The structure of psychological well-being*. Chicago: Aldine, 1969.
4. Brickman, P. D., & Campbell, D. T. Hedonic relativism and planning the good society // M.H. Appleby (Ed.), *Adaptation-level Theory* New York: Academic Press, 1971, P. 287–302.
5. Christopher, J. Situating psychological well-being: Exploring the cultural roots of its theory and research. *Journal of Counselling & Development*, 1999. 77, 141 p.
6. Keyes, C. L. M., Shmotkin, D., & Ryff, C. D. Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2002. № 82, P. 1007–1022.

ГРНТИ 04.51.51

А.Б. Манақбаева¹

¹Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы
Нұр-Сұлтан қаласы

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ КИНОИНДУСТРИЯ САЛАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫНА ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ КӨЗҚАРАС

Аңдатпа

Мақалада қазақстандық киноиндустрияның қазіргі жағдайы мен даму мүмкіндіктері сипатталған. Қазақстанда кинокөрсетілімді іске асыратын ұйымдар қызметінің статистикалық деректері негізге алынып, елдегі кино саласының ағымдағы жай-күйі мен пайымына, сандық көрсеткіштері мен параметрлеріне талдау жүргізілді. Қазақстандық киноиндустрияның ағымдағы жағдайының мықты және әлсіз тұстары (SWOT-талдау) айқындалды. Сондай-ақ, Қазақстандағы нормативтік-құқықтық актілерге, мемлекеттік бағдарламаларға, сондай-ақ шетелдік және отандық ғалымдардың кино саласындағы еңбектері мен тұжырымдарына шолу жасалынды.

Kino.kz сайтындағы қазақстандық фильмдердің үлесін айқындау мақсатында авторлық сандық талдау жүргізілді. Отандық фильмдердің қазақстандық кинотеатрларда көрсетілу жиілігі мен олардың шетелдік фильмдермен қатынасы айқындалды. Адамдардың санасына әсер етудің мықты құралы ретінде киноның идеологиялық функциясы сипатталды.

Бұдан бөлек, Қазақстандағы дербес бір сала ретінде кинематографияны мемлекеттік қолдаудың ерекшеліктері мен мүмкіндіктері де қарастырылады. Талдау нәтижелері бойынша киноиндустрияны басқарудағы проблемалық аспектілер талқыланып, шешу және жетілдіру жолдары ұсыналады.

Түйін сөздер: кино, киноиндустрия, кинотеатр, прокат, кино саласын мемлекеттік қолдау.

А.Б. Manakbaeva¹

¹Academy of public administration under the President of the
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan

SOCIOLOGICAL VIEW OF THE MODERN SITUATION IN THE KAZAKHSTANI FILM INDUSTRY

Abstract

The article discusses the current state and development opportunities of the Kazakhstani film industry. The analysis of the current state and vision of the film industry in the country is carried out on the basis of statistical data on the activities of organizations engaged in film screenings in Kazakhstan. The quantitative indicators and parameters of the film industry are also described. Strengths and weaknesses (SWOT analysis) of the current state of the Kazakhstani film industry are revealed. A review of regulatory legal acts, state

programs, as well as scientific works and concepts of foreign and domestic scientists in the field of cinema was also conducted.

To determine the share with the dynamics of Kazakhstani films in cinemas, the author conducted his own quantitative analysis on the website kino.kz. The frequency of showing domestic films and their relationship with foreign films has been identified. The ideological functions of cinema as a powerful tool for influencing people's minds are described.

In addition, the article discusses the features and possibilities of state support for the cinema industry in Kazakhstan. Based on the analysis, problematic aspects of managing the film industry are discussed and ways to improve them are proposed.

Keywords: cinema, film industry, cinema, rental, state support for cinema.

А.Б. Манакбаева¹

*¹Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан
город Нур-Султан,*

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА СОВРЕМЕННУЮ СИТУАЦИЮ В КАЗАХСТАНСКОЙ КИНОИНДУСТРИИ

Аннотация

В статье рассматриваются современное состояние и возможности развития казахстанской киноиндустрии. На основе статистических данных деятельности организаций, осуществляющих кинопоказы в Казахстане, проведен анализ текущего состояния и видения киноиндустрии в стране, также количественных показателей и параметров отрасли. Выявлены сильные и слабые стороны (SWOT-анализ) текущего состояния казахстанской киноиндустрии. Также был проведен обзор нормативно-правовых актов, государственных программ, а также научных трудов и концепций зарубежных и отечественных ученых в области кино.

Для определения доли с динамикой казахстанских фильмов в кинотеатрах автором проведен собственный количественный анализ на сайте kino.kz. Выявлены частота показов отечественных фильмов и их соотношения с зарубежными фильмами. Описаны идеологические функции кино как мощного инструмента воздействия на сознания людей.

Кроме того, в статье рассмотрены особенности и возможности государственной поддержки отрасли кинематографии в Казахстане. По итогам анализа обсуждаются проблемные аспекты управления киноиндустрией и предлагаются пути их совершенствования.

Ключевые слова: кино, киноиндустрия, кинотеатр, прокат, государственная поддержка кино.

Kіріспе

Бүгінгі күні нарықтық экономиканың дамуымен мәдениеттің элементі ретінде кино саласының маңызы арта түсуде. Жаһандану жағдайында киноиндустрия әлемдік деңгейде қарқынды дамып келеді. Экономиканың бір секторы ретінде киноиндустрия әлемдік қызметтер нарығының қуатты бөлігіне айналып, мемлекетке мультипликативті әсер береді.

Интертеймент саласының өнімі ретінде кино адамдарға арналған және әлеуметтік мәнге ие. Кино – қоғамның санасына әсер етуші, мәдениеттерді байланыстырушы, шынайылықты танытушы құрал. Кино арқылы ұлттың өнегелік-рухани негіздері, елдің табиғи-ландшафтық көрінісі, халықтың өмір салты әлемге танылады.

Әрбір дәуірдің өз талабына сәйкес кино сол заманның тарихи оқиғасын, адамдардың тағдырын, халықтың тіршілік қарекетін шынайы оқиғамен көрсетеді. Көркемдік және шығармашылық мүмкіндіктерге ие болу арқылы кино әдептік-өнегелік, тәрбиелік және эмоциялық қызметтерді жүзеге асырады, сол арқылы тұлғаның қалыптасуына ықпал етеді.

Кез келген қоғамда кинематографияны әлеуметтік аспектілер тұрғысынан зерттеу шетелдік және отандық ғалымдардың қызығушылығын тудыруда. Неміс зерттеушісі Э.Альтенло ұсынған киноның әлеуметтанулық тұжырымдамасы фильмдерді шығару және тұтыну салаларының бірлігін, сондай-ақ бұқара халықтың көркемдік сұраныстары тұрғысынан кинопроцесті зерделеуді көздейді [1].

Итальяндық кинорежиссер, кино тарихшысы В.Тосидің пайымдауынша, уақыт пен кеңістікте болып жатқан қозғалыс барысында кинематографияның өзін де ғылыми зерттеудің құралы ретінде қарастыруға болады [2].

Кино арқылы мәдени жетістіктердің маңыздылығын ұлттық мемлекеттердің көшбасшылары да атап өткен және дамудың мемлекеттік стратегиялық құжаттарында сипатталған. Мәселен, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті «Рухани жаңғыру» бағдарламасында *«Әлем бізді қара алтынмен немесе сыртқы саясаттағы ірі бастамаларымызбен ғана емес, мәдени жетістіктерімізбен де тануы керек»* [3] деп айқындап, «Ұлы даланың жеті қыры» атты бағдарламалық мақаласында да қазақ ұлты өркениетінің үздіксіз дамуын көрсететін фильмдердің өндіріске енуіне [4] бастама берді.

Бүгінгі күні Қазақстанның мәдени дамуы жағдайында киноиндустрия саласын дамыту – мемлекеттік мәдени саясаттың басым бағыттарының бірі. 2014 жылы Қазақстан Президентінің Жарлығымен бекітілген Мәдени саясат тұжырымдамасында киноиндустрияны қазіргі заманғы мәдени кеңістіктің маңызды кластері ретінде дамыту басымдығы тұр [5]. Елдің тарихы мен мәдениетін әлемдік кеңістікке ендірудің ең тиімді амалы әлемнің жетекші кинокомпанияларымен және телеарналарымен ынтымақтаса отырып, кино өнерін дамыту арқылы іске асады.

Зерттеудің методологиясы

Мақалада зерттеудің теориялық және эмпириялық әдістер кешені қолданылды. Қазақстандағы кинематография саласының қазіргі жағдайы мен даму мүмкіндіктерінің күшті және әлсіз жақтарына (SWOT) талдау жасалынды. Статистикалық деректердің негізінде кино көрсету қызметтерінің динамикалық үрдісіне салыстырмалы талдау жүргізілді.

Саланың нормативтік-құқықтық базасына, мемлекеттік бағдарламалар мен стратегиялық құжаттарға шолу жасалынып, отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне назар аударылды.

Ағымдағы жағдайды талдау

Бүгінгі күні ғылыми-техникалық прогресс пен жаңа технологиялардың дамуы әлемде кинобизнесінің өркен жаюына ықпал етуде. Кинофильмдердің қолжетімдігі мен әлемдік аудиторияның көлемі ұлғайып, индустрияның бұқаралық деңгейі кеңеюде, оның әлеуметтік және экономикалық мәні артуда. Ресейлік ғалым, экономика ғылымдарының докторы А. Аракелянның пайымдауынша, киноиндустрия жалпыәлемдік цифрлық ортаның бөлігіне айналып, тоқыма, азық-түлік, автомобиль сияқты өзге де өнеркәсіп салаларына елеулі әсер беруде. Кинобизнес біртіндеп жаһандық нарықта орын алуда [6].

Бүгінгі күні әлемде киноиндустрияның қарқынды дамуы мен экономика саласына әсер етудің сәтті үлгісін Америка Құрама Штаттары (АҚШ) көрсетіп отыр. Кино шығару үшін жаңа, озық технологияларды ендіру, киножобалардың кассалық жинағына менеджерлер еңбегінің оң ықпал беруі және өзге де факторлар коммерциялық табыстың жоғары деңгейіне жетуге ықпал етті [7]. АҚШ-та киноиндустрия құрылыс, энергетика, әскери өнеркәсіп, автомобиль жасау сияқты экономиканың классикалық салаларынан кем түспейді. Елдің Жалпы ішкі өніміне елеулі әсер етіп, жұмыс орындарын құрады, шетелдік капиталды жұмылдыруға ықпал етеді. Қонақ үй, мейрамхана индустриясы және бизнесінің басқа да түрлерін дамытуға септігін тигізеді. Сонымен бірге, Германия, Франция, Үндістан елдері де киноиндустрия саласында прогрестің сәтті үлгісі болып табылады.

Киноиндустрияны мемлекеттік қолдаудың қазіргі жүйесі – мәдениет саласындағы мемлекеттік саясаттың басым бағыты. Киноиндустрияны басқару жүйесін жетілдіру үшін бұл саладағы негізгі субъектілердің ерекшеліктерін ескере отырып, киноөндіріс және киноқызметтер нарығының қазіргі жағдайындағы үрдістерді жүйелі және кешенді ғылыми талдау арқылы қол жеткізуге болады.

Мемлекеттік деңгейде Қазақстанда кинематографияны қолдау бойынша белсенді шаралар қабылдануда. Тәуелсіз Қазақстанның тарихында алғаш рет 2019 жылғы 3 қаңтарда «Кинематография туралы» Заң қабылданды. Бұл киноқауымдастық пен әрбір қазақстандық үшін тарихи оқиға. Отандық кино саланы тиімді басқару мен дамытуға бағытталған басты құжат.

Осы Заң кинематография саласындағы қызметтің құқықтық негіздерін айқындау, кинематографияны, ондағы қатынастарды мемлекеттік реттеу қағидалары мен тетіктерін орнату қажеттілігінен туындады.

Заңның негізгі қағидаттары ең алдымен ұлттық кино өндірушілерді қолдауды, ұлттық киноның прокатта басымдыққа ие болуын, халық үшін кинематография туындыларының қолжетімділігін, қазақстандық киноның әлемдік кинонарыққа шығуын қамтамасыз етеді [8].

Аталған Заңның аясында 2019 жылғы 15 наурыздағы Үкімет қаулысымен «Ұлттық киноны қолдау мемлекеттік орталығы» коммерциялық емес акционерлік қоғамы (бұдан әрі – Орталық) құрылды. Бұған дейін «Қазақфильм» акционерлік қоғамы жалғыз ұлттық кинокомпания ретінде қызмет етті. Бұл ретте, бірден-бір оператор ретінде Орталықтың құрылуы киножобаларды

мемлекеттік қолдауда және қаржыландыруда нық қадамдарға жол ашады. Бұл орайда, Орталық ұлттық фильмдер деп танылуға үмітті киножобалар мен ұлттық фильмдерге мемлекеттік қаржылық қолдау көрсетеді және кинематография саласындағы субсидияларды төлеуді, кино саласындағы мамандардың біліктілігін арттыруды және өзге де бағыттарда қызметін іске асырады. Орталық жанынан консультативті-кеңесші орган болып табылатын Ұлттық киноны қолдау мемлекеттік орталығының жанындағы сараптама кеңесі құрылған. Бұл сараптамалық кеңестің құрамында 15-ке жуық кино саласының білікті мамандары мен сарапшылары шоғырланған [9].

Орталықтың тағы бір ауқымды жұмысы – субсидия беру. Осы Заңның 15-бабына сәйкес субсидия Қазақстан Республикасында фильм (фильмнің бір бөлігін, эпизодын) шығаруға байланысты тауарлардың, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтердің құнын 30%-ға дейін өтеу жолымен беріледі. Бұл – әлемдік рибейт жүйесінің іске қосылуы. Қазақстанда фильм шығарған шетелдік киноөндірушіге оның өндірістік шығындарынан 30%-ға дейінгі сома көлемінде қайтарылады.

Бұл шара халықаралық кинонарыққа шығуға және шетелдік кинокомпанияларды тартуға ықпал ететін мықты серпін. Қазақстанның бірегей табиғи мүмкіндіктерін пайдалана отырып, шетелдік компаниялармен бірлесе жұмыс істеу елге келетін туристердің ағынын ұлғайта түседі, шетелдік инвестицияларды тарту арқылы экономикаға да әсер етеді.

Талдау барысында кинематография саласындағы мемлекеттік саясаттың басым бағыттарын айқындай келе, Қазақстандағы кинематография саласының қазіргі жағдайы мен даму мүмкіндіктері, күшті және әлсіз жақтары назарға алынды (кесте 1).

1-кесте. Қазақстандағы кинематография саласының ағымдағы жағдайына SWOT-талдау

Күшті жақтары	Мүмкіндіктер
- заңнамалық және институционалдық негіздің қалыптасуы; - прокатқа шығарылатын отандық фильмдер санының артуы; - отандық кинорежиссерлердің, операторлардың, актерлердің, жалпы авторлық құрамның белсенді жұмысы; - кино саласындағы мамандарды отандық ЖОО-да даярлаудың жетілген тәжірибесі; - рибейт жүйесінің іске қосылуы; - географиялық көркем локацияның болуы	- мемлекеттік қолдау және қаржыландыру мүмкіндігі; - қазақстандық фильмдердің шетелдік, соның ішінде А санаттағы халықаралық фестивальдерге қатысу мүмкіндігі; - кино саласындағы мамандардың біліктілігін арттыру; - болашақта (комедия, тарихи фильмдермен шектелмей) фэнтези, анимациялық фильмдер сияқты өнімдерді көбірек түсіру үшін техникалық құрал-жабдықтармен қамтамасыз ету мүмкіндіктері
Әлсіз жақтары	Қауіптер
- өңірлік теңгерімсіздік – өңірлерде кинотеатрлар санының жеткіліксіздігі; - кинотеатрлардағы фильмдердің көрсетілу жиілігін мониторингілеудің жоқтығы; - отандық фильмдер сеансының шетелдік фильмдер сеансынан аз болуы; - отандық фильмдер жанрларының шектеулігі; - фильмдердің қазақ тіліндегі сапалы дубляжының болмауы	- авторлық фильмдерге көрермендер тарапынан қызығушылықтың болмауы; - киножобаларды қаржыландыру үшін мемлекеттік қолдауға тәуелділіктің ұлғаюы; - өңірлерде кинотеатрлар санының аздығы кассалық жинақтың төмен болу салдарына әкелуі.

Ескертпе: кестені автор әзірлеген

Әлеуметтанулық, сондай-ақ мемлекеттік басқару тұрғысынан қазақстандық киноиндустрияның қазіргі жағдайына талдау жүргізгенде SWOT-талдаумен қоса, елдегі кинотеатрлардың саны, халықтың кинотеатрларға бару жиілігі, ондағы көрсетілген фильмдердің ішінде отандық фильмдердің үлесі сияқты сандық (статистикалық) параметрлерге де талдау жүргізу қажет.

Бүгінгі күні қазақстандық кинонарықтағы көрсеткіштер ұлғайып келеді. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің 2019 жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша статистикалық деректерге [10] сәйкес Қазақстанда 96 кинотеатр бар.

Бір жылдың ішінде өткізілген киносанстардың саны – 746 мың. Оның ішінде 120 мыңы – ұлттық фильмдер, 165 мыңы – балаларға арналған киносанстар.

Киносанстарға келушілердің жалпы саны – 17 840,6 мың адам болса, оның 3 504,7 мыңы – балалар. 2018 жылы барлығы 271 фильм шығарылған.

Көрсетілген қызметтерден түскен табыс 2008 жылы – 3 800,9 мың теңге болса, 2018 жылы 18 428,8 мың теңгеге дейін, яғни 4,8 есеге артқан.

Сонымен қатар, жыл сайын кинотеатрға келушілердің саны артуда. 2008 жылы республика бойынша 238,491 адам болса, 2018 жылы 746 228 адамға жеткен.

Сонымен қатар, өңірлік деңгейде кинотеатрларға келушілердің саны төмендегі кестеде берілген. Ең көп келушілер Алматы, Астана қалалары мен Қарағанды облысында, ал ең аз келушілер Түркістан, Ақмола, Жамбыл областарына тиесілі екені байқалды (2-кесте):

2-кесте. Өңірлік деңгейде кинотеатрларға келушілердің саны, адам

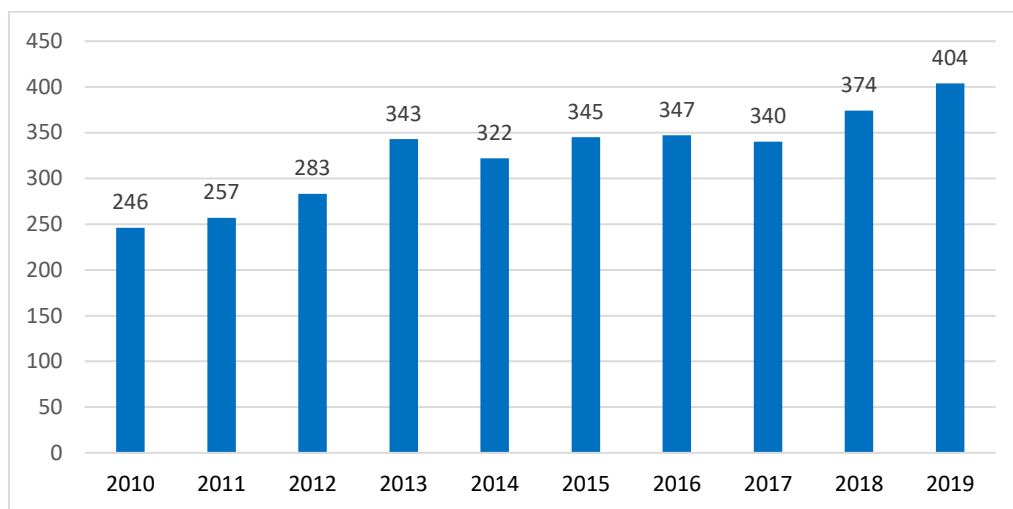
Облыстар	2008 жыл	2018 жыл
Қазақстан Республикасы	238,491	746 228
Ақмола обл.	3,555	2 196
Ақтөбе обл.	2,240	17 821
Алматы обл.	454	28 951
Атырау обл.	6,884	9 583
Батыс Қазақстан обл.	16,005	35 703
Жамбыл обл.	1,478	4 601
Қарағанды обл.	20,427	42 207
Қостанай обл.	4,207	31 107
Қызылорда обл.	2,073	8 190
Маңғыстау обл.	7,496	25 801
Түркістан обл.	19,455	504
Павлодар обл.	20,061	27 120
Солтүстік Қазақстан обл.	2,760	20 843
Шығыс Қазақстан обл.	12,386	32 312
Нұр-Сұлтан қ.	49,302	132 999
Алматы қ.	69,708	288 824
Шымкент қ.	-	37 466

Дереккөз: [10]

Қазақстандағы кинотеатрларда көрсетілген фильмдердің ішінде отандық фильмдер үлесі мен кинолары жиі көрсетілетін шет елдерді анықтау мақсатында автор kino.kz сайтына контент-анализ жүргізіп, кинотеатрларда көрсетілген фильмдер бойынша тың деректер (жалпы статистикасы, киноны шығарған елдер және т.б. ақпарат) алынды.

Алдымен kino.kz сайтының архив бөлімінде 10 жылдық динамикадағы фильмдердің статистикасына назар аударылды. Салыстырмалы түрде сайтта қамтылған деректер бойынша 2010 жылы еліміздегі кинотеатрларда 246 фильм көрсетілсе, 2019 жылы 404 фильмге дейін артты (1-сурет) [11].

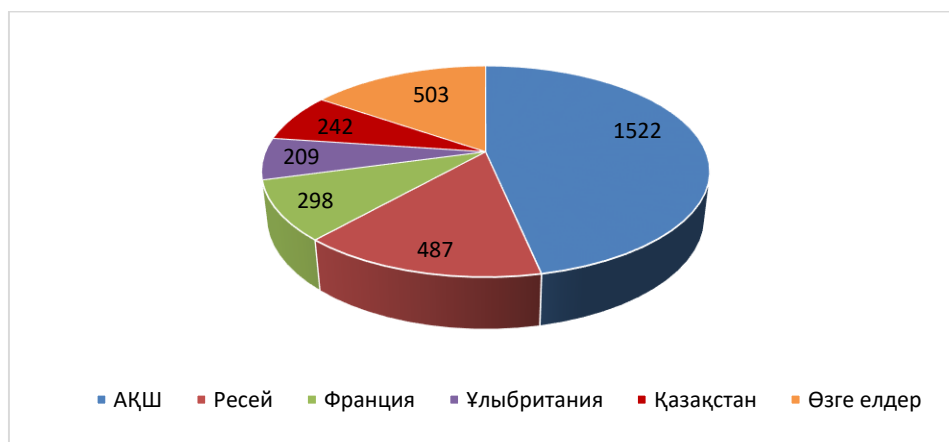
1-сурет. 2010-2019 жылдар аралығында кинотеатрлардан көрсетілген фильмдердің саны, бірлік

Дереккөз: kino.kz сайтындағы деректердің негізінде автормен жасалынды

Тұтастай алғанда, 2010-2019 жылдар аралығында кинотеатрларда барлығы 3 261 фильм көрсетілген. Олардың ішінде шетелдік фильмдердің арасынан АҚШ, Ресей, Франция, Ұлыбритания елдері жиі көрсетілгені айқындалды (2-сурет).

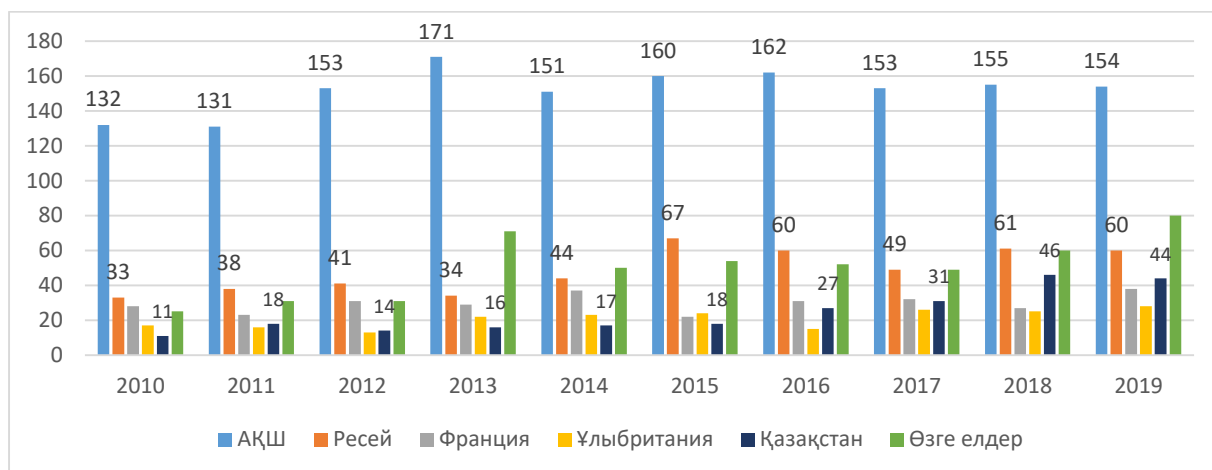
2-сурет. 2010-2019 жылдар аралығында көрсетілген фильмдердің елдер бойынша бөлінісі, бірлік

Дереккөз: kino.kz сайтындағы деректердің негізінде автормен жасалынды

Олардың ішінде жартысына жуығы (47%) АҚШ фильмдері – 1 522, одан кейін Ресей – 487, Франция – 298, Қазақстан – 248 Ұлыбритания – 209 елдері. Қалған 503-і – өзге елдердің қосындысы. Жалпы көрсетілген фильмдердің ішінде Қазақстанның үлесі – 7%. 10 жыл ішінде барлығы 242 қазақстандық фильм көрсетілді.

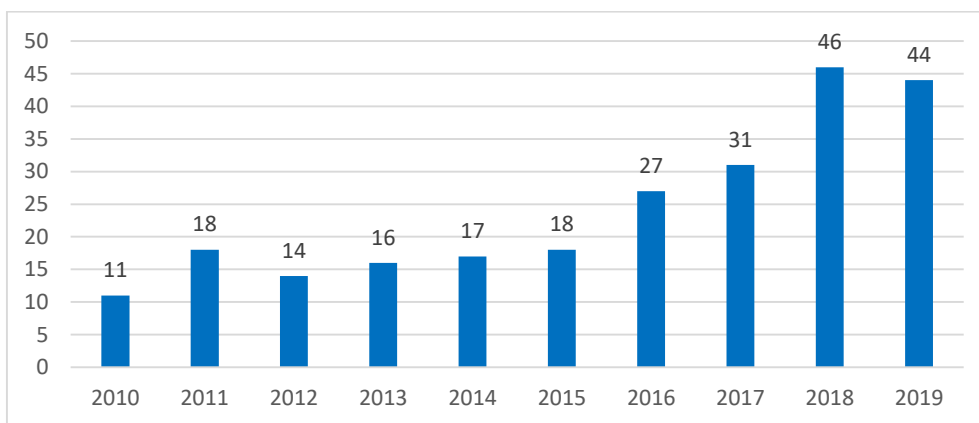
3-сурет. Елдер арасындағы бөлініс, бірлік

Дереккөз: kino.kz сайтындағы деректердің негізінде автормен жасалынды

Басқа елдермен салыстырғанда отандық фильмдердің үлесі төмендеу болғанымен, әрбір жыл сайынғы көрсеткіштерді салыстырған кезде, біртіндеп өсу байқалады. Мәселен, 2010 жылы бар-жоғы 11 фильм көрсетілсе, 2019 жылы бұл көрсеткіш 4 есе артып, 44-ке жеткен (4-сурет).

4-сурет. Қазақстанның кинотеатрларында көрсетілген қазақстандық фильмдердің саны, бірлік

Дереккөз: kino.kz сайтындағы деректердің негізінде автормен жасалынды

Талдау барысында соңғы екі жылда отандық фильмдердің қазақстандық кинотеатрларда көрсетілу жиілігі артқаны байқалады. Орташа есеппен алғанда ай сайын 3-4 фильмнен көрсетіліп отырған. Бұл оң үрдіс жалғасын табатын болса, қазақстандық фильмдердің сандық және сапалық көрсеткіштеріне қол жеткізуге ықпал етеді.

Киноиндустрияның сандық параметрлері қарқынды өсіп жатқан кезеңде отандық фильмдердің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру саланың стратегиялық даму мақсатына айналады. Бұл кезеңде тек мемлекет қана емес, бизнес те, киноқауымдастық та бірлесе жұмыс істеуі маңызды. Мемлекет пен бизнес (кинонарық) арасында мазмұнды, конструктивтік диалог орнауы жөн. Ең алдымен қазақстандық киноның идеологиялық мәні де басты назарда болуы тиіс. Бүгінгі күні қазақстандық ғалымдардың (О. Борецкий, Л. Ким) пікірінше, қазақстандық кино жас ұрпаққа елеулі әсер етіп, киноның мағыналық кеңістігі үш басты трендте көрініс табады. Біріншісі – идеологиялық мәндегі фильмдер (мысалы, «Путь лидера», «Так сложились звезды», «Дорога к матери» фильмдері), екіншісі – коммерциялық кино («Бизнес по-казахски», «Брат или брак») және үшіншісі – авторлық кино (отбасылық, өмірлік құндылықтар, әлеуметтік мәселелерді көтеретін фильмдер («Уроки гармонии»)) [12].

Бұл санаттағы фильмдердің барлығы қоғамда өз орны мен аудиториясын таба алады ма? Ол фильмдердің әлеуметтік топтар арасында қаншалықты қызығушылыққа ие болатыны маңызды.

Тағы бір қарастыратын өзекті мәселе – фильмдердің мониторингі. Кинотеатрларда көрсетілген фильмдердің жиілігі, көрушілердің әлеуметтік портреті, прокаттан түскен қаражат мөлшері – бұның барлығы ашық болуы тиіс. Кинотеатрлардағы фильмдердің көрсетілуі, кассалық жинақ, аудиторияның әлеуметтік портреті сияқты әлеуметтік талдаудың үздік тәжірибесі Ресей Федерациясына тиесілі. Ресейдің отандық кинематографиясын әлеуметтік және экономикалық қолдаудың федералдық қоры (Кино қоры) бірнеше жылдан бері фильмдерді жүйелеу және есепке алу мақсатында Бірыңғай автоматтандырылған ақпараттық жүйесі жұмыс істейді [13]. Бұл ақпараттық жүйенің міндеті – ресейлік кинотеатрлардың кинозалдарында фильмердің бұқаралық көрсетілуі туралы мәліметтерді жинақтау, есепке алу және өңдеу. Кино қорының ресми-интернет ресурсы, сондай-ақ арнайы мобильдік қосымшаларды телефонға жүктеп алу арқылы кез келген ниет білдіруші бұл мәліметтерді көре алады.

Қазіргі кезеңде Қазақстанда осыған ұқсас ақпараттық жүйені іске қосу бойынша Ұлттық киноны мемлекеттік қолдау орталығы тиісті жұмыстар жүргізуде. Фильмдерді есепке алу, жүйеге келтіру және мониторингілеу мақсатында Бірыңғай автоматтандырылған ақпараттық жүйенің қажеттігі кинематография туралы Заңның 11-бабында көрсетілген.

Аталған ақпараттық жүйе – елдегі кинотеатрлардың қызметін реттеуге, олардың жұмысын ашық әрі қолжетімді етуге ықпал ететін арнайы бағдарламалық қамтамасыз ету мүмкіндігі. Ақпараттық жүйе арқылы киноны өндірушілер фильмдердің прокатынан қанша қаражат табыс табатынын нақты білуге болады. Сонымен қатар, бұл жүйеде елдегі кинотеатрлардың, залдардың, сеанстардың нақты саны, кассалық жинақтар, билеттің орташа бағасы, киноаудиторияның әлеуметтік-демографиялық параметрлері сияқты ақпарат қамтылады. Осының арқасында кинотеатрлар нарығы ашық болып, отандық киноның дамуына жақсы серпін береді.

Дегенмен де, отандық киноиндустрия әлі де қазіргі заманғы нарықтық тетіктер мен инвестициялық шешімдердің негізінде дами алатын экономиканың жеке дербес саласына айнала алмай отыр. Киноиндустрияны дамытудағы қадамдардың жүзеге асырылуына қарамастан әлі де бірқатар жүйелі шешімдерді талап ететін өзекті проблемалық мәселелер де бар.

Қазақстанда шығарылып жатқан фильмдердің кейбір бөлігі шетелдік фильмдердің сапасынан әлдеқайда қалып жатыр. Бұл түсірілім, монтаж, арнайы әсерлерді пайдалану сияқты үрдістер тұрғысынан да байқалады. Көбінесе прокатта комедиялық фильмдер басым. Бұл ретте, фильмдерді қаржыландыру көлемін арттырумен тоқталмай, отандық фильмдердің сапасының артуына да жүйелі мән беру қажет. Киноөндіріске көп ресурстар тарту арқылы жоғары деңгейдегі кинокартиналарды шығаруға мүмкіндік тудырған жөн.

Киноиндустрияда адам ресурстарын дамыту да басым бағыт болып табылады. Ол киноиндустрия саласының кадрларын даярлау жүйесін жетілдіру және бұл саладағы кадрлардың құзыреттілігін арттыру арқылы жүзеге асырылады. Елдегі кинематография саласы бойынша жоғары оқу орындарында даярланатын болашақ мамандардың біліктілік сапасы, олардың еңбек нарығындағы орны немесе тапшылығы сияқты мәселелер де назардан тыс қалмауы керек. Дарынды кино шеберлері, режиссерлер, сценаристер, актерлер заманауи дамыған киноиндустрия үшін жеткілікті болуы тиіс. Киноиндустрияның инвестициялық тартымдылығын арттыру мақсатында шетелдік инвесторлармен жұмыс жасау барысында тілдік кедергілер байқалады. Мұны болдырмау үшін кино сала үшін кадрлар дайындау жөніндегі білім беру бағдарламаларында ағылшын тіліндегі пәндердің үлесін арттырған жөн.

Жалпы, киноөнімдер мен бұл саладағы көрсетілетін қызметтердің сапасы мен қолжетімділігін арттыру жөнінде жұмыстарды жалғастыру орынды. Табысты әрі қолайлы кинонарықты құру үшін дамыған жүйе мен инфрақұрылымның болуы қажет, бұл жағдайда кино кедергілері аз болып, көрермендер саны мен тартымдылығы арта береді.

Қорытынды

Киноиндустрия – елдің санасына әсер етуші, мәдениетін дамытушы бірегей сала. Кинематограф қоғамда, мемлекетте болып жатқан әлеуметтік, саяси, экономикалық процестерді көрсете алатын бұқаралық заманауи өнер. Ол тек процестерді экран арқылы көрсетіп қана қоймай, халықтың өнегелік құндылықтарын, ұлттық және мәдени біртектілігін қалыптастыруға белсене қатысады. Ұлттық бірегейлік тек тарихи фильмдерден ғана емес, қазіргі заман немесе болашақ туралы фильмдерден де көрініс табады, себебі халықтың этно-мәдени құндылықтарымен жұмыс істелгені байқалады [14].

Тұтастай алғанда, кино өнімі мемлекеттің жағымды имиджін қалыптастыруға ықпал етуші мықты құрал. Бұл құрал арқылы отандық экономикаға елеулі әсерін тигізіп, елдің бәсекеге қабілеттілігін барынша арттыруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жабский М.И., Тарасов К.А. Российская социология кино в контексте развития общества//Социологические исследования. № 11, 2019.
2. Virgilio Tosi. Cinematography and scientific research. UNESCO 1977. Электрондық ресурс. Қолжетімділік режимі: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000020983>.
3. 2017 жылғы 12 сәуірдегі «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мемлекеттік бағдарламасы. Электрондық ресурс. Қолжетімділік режимі: akorda.kz.
4. 2018 жылғы 21 қарашадағы «Ұлы даланың жеті қыры» мемлекеттік бағдарламасы. Электрондық ресурс. Қолжетімділік режимі: akorda.kz.
5. «Қазақстан Республикасының мәдени саясатының тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 4 қарашадағы № 939 Жарлығы. Электрондық ресурс. Қолжетімділік режимі: <http://adilet.zan.kz>.
6. Аракелян А.М. Механизмы государственной поддержки услуг киноиндустрии в Российской Федерации на основе международного опыта // Экономика и сервис. 2017 № 3 (11).
7. Иванова В.В., Хамитова В.С. Совершенствование системы государственной поддержки киноиндустрии РФ на примере опыта США//Экономические исследования. 2012.
8. 2019 жылғы 3 қаңтардағы «Кинематография туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. Электрондық ресурс. Қолжетімділік режимі: <http://adilet.zan.kz>.
9. Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Ұлттық киноны қолдау мемлекеттік орталығын құру туралы» 2019 жылғы 15 наурыздағы № 113 қаулысы. Электрондық ресурс. Қолжетімділік режимі: <http://adilet.zan.kz>.
10. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің ресми-интернет ресурсы// Электрондық ресурс. Қолжетімділік режимі: https://old.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersCulture?_afLoop=15704099368282429#%40%3F_afLoop%3D15704099368282429%26_adf.ctrl-state%3D4xeqywhjs_38. Қаралған мерзімі: 13.03.2020 ж.
11. kino.kz сайтының электрондық ресурсы. Қолжетімділік режимі: https://www.kino.kz/movies_list. Қаралған мерзімі: 14.01.2020 ж.
12. Борецкий О. Ким Л. Новое поколение: перезагрузка смыслов// Казахстан-Спектр. Научный журнал. 2017/4 (82).
13. Кинозалдарда фильмдерді көрсету мәліметтерінің Бірыңғай Федералдық автоматтандырылған ақпараттық жүйесінің интернет ресурсы. Электрондық ресурс. Қолжетімділік режимі: // <http://ekinobilet.fond-kino.ru/>
11. Абикеева Г.О. Образ семьи в кинематографе Центральной Азии в контексте формирования культурной идентичности в регионе. Электрондық ресурс. Қолжетімділік режимі: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01004614329#?page=3>.

Матжанова Қ.К.¹, Додаева Қ.Ж.²

¹Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы
(Алматы, Қазақстан)

²Қазақ спорт және туризм академиясы
кафедрасы (Алматы, Қазақстан)

ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТ ҰҒЫМЫ: ТАРИХИ-САЯСАТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада әлеуметтік мемлекет идеясының қалыптасу және даму мәселесі зерттелінеді. Әлеуметтік мемлекетті әділетті саяси құрылым ретінде қарастыру антика дәуірінен бастау алады. Алайда әлеуметтік мемлекет идеясының өзінің пайда болуы ең алдымен мемлекеттің функциялары туралы жаңа түсініктің қалыптасуымен байланысты. Авторлар әлеуметтік мемлекет тұжырымдамасының негізін қалаушылардың бірі ретінде қарастырған Л. фон Штейн әлеуметтік мемлекетті осы тәсілдеме тұрғысынан сараптайды. Сондай-ақ, авторлар әлеуметтік мемлекет идеясының даму барысын көңіл бөледі және оның бірқатар елдерде нақты жүзеге асу мәселесіне де тоқталады.

Түйін сөздер: әлеуметтік мемлекет, әділеттілік, саясат, мемлекеттік жауапкершілік, әлеуметтік кепілдіктер.

Matzhanova K.K.¹, Dodaeva K.G.²

¹Kazakh National Conservatory named after Kurmangazy
(Almaty, Kazakhstan)

²Kazakh Academy of Sport and Tourism

THE CONCEPT OF SOCIAL STATE: HISTORICAL AND POLITICAL ANALYSIS

Abstract

This article explores the problem of the formation and development of the idea of a social state. The origins of the concept of a social state as a fair political system go back to ancient times.

But the emergence of the very idea of a social state, in the first place, is associated with a new understanding of the functions of the state. This approach is most important for L. von Stein, whom the authors consider as one of the founders of the concept of a social state. The authors trace the further development of the idea of a social state and touch upon the problem of its practical implementation in a number of countries.

Keywords: social state, justice, politics, state responsibility, social guarantees.

Матжанова К.К.¹, Додаева К.Ж.²

¹Казахская национальная консерватория имени Курмангазы
(Алматы, Казахстан)

²Казахская Академия спорта и туризма
(Алматы, Казахстан)

ПОНЯТИЕ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА: ИСТОРИКО-ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В данной статье исследуется проблема становления и развития идеи социального государства. Истоки представлений о социальном государстве как справедливого политического устройства уходят в античное время. Но появление самой идеи социального государства, в первую очередь,

связана с новым пониманием функций государства. Такой подход является наиболее важным для Л. фон Штейна, которого авторы рассматривают как одного из основоположников концепции социального государства. Авторы прослеживают дальнейшее развитие идеи социального государства и затрагивают проблему ее практической реализации в ряде стран.

Ключевые слова: социальное государство, справедливость, политика, государственная ответственность, социальные гарантии.

Адамзат тарихының ежелгі кезеңдерінен бастап мемлекет қоғамның саяси жүйесінің маңызды бөлігі болып табылады. Тарих барысында орын алған мемлекеттердің түрі, сипаты, даму барысы, сондай-ақ, азаматтардың мақсат-мүдделерінің жүзеге асуына, олардың өмір сүру деңгейлерінің жоғары болуына ықпал ететін мемлекеттің мүлтіксіз-идеалды формалары туралы түсініктер – әртүрлі бағыттағы зерттеушілердің ізденістеріне негіз болған күрделі мәселелер. Сондықтан ежелгі дәуір философтарының еңбектерінен бастап, қазіргі саясаттанушылардың, құқықтанушылар мен экономистердің, жалпы қоғамдық мәселелермен айналысатын зерттеушілердің басым бөлігінің жұмыстарында мемлекет әртүрлі қырынан қарастырылады. Соның бірі – әлеуметтік мемлекет мәселесі.

Әділетті, «дұрыс» және «бұрыс» мемлекеттер ұғымдарымен байланысты әлеуметтік мемлекет идеясының тарихы ұзақтан басталады. Алайда бұл идеяны XVII-XIX ғасырларда кең түрде қарастыра бастады деуге болады. Жаңа заман, ағартушылық кезеңдері ойшылдары еңбектеріндегі әділеттілік, теңдік, гуманизм, мемлекет және саясат, құқықтар мен бостандықтар туралы тұжырымдар әлеуметтік мемлекет идеясымен астасып жатыр. Дегенмен, «әлеуметтік мемлекет» ұғымы XIX ғасырда нақты қалыптаса бастады. Ресейлік зерттеуші Д.А. Захарьянның пікірі бойынша: «Әлеуметтік мемлекет мәселесіне бірінші болып XIX ғасырдағы неміс ғалымдары: Л. фон Штейн, Ю. Оффнер, Ф. Науманн, А. Вагнер көңіл аударған. «Әлеуметтік мемлекет» ұғымын ғылымға 1850 жылы неміс тарихшысы, философы және экономисті Лоренц фон Штейн енгізген. Бұл «әлеуметтік мемлекет» теориясының дамуындағы бірінші кезең (бірінші саты) болды [1, с. 650]. Лоренц фон Штейннің пікірінше, әлеуметтік мемлекет өз билігін пайдалана отырып, барлық қоғамдық таптардың, өзін өзі айқындайтын жеке тұлғаның құқықтарының абсолютті теңдігін қолдауы керек. Ол өз азаматтарының экономикалық және қоғамдық прогресіне ықпал етуге міндетті, өйткені шын мәнінде біреуінің дамуы екіншісінің дамуының шарты болып табылады [2]. Зерттеуші тек осындай жағдай орын алған кезде ғана мемлекетті әлеуметтік мемлекет ретінде қарастыруға болады деп түсінген.

Лоренц фон Штейн адамзат тарихында ең кең тараған монархия түріндегі мемлекеттерде әлеуметтік реформаларға мән берілмесе, оның өміршеңдігі төмендейді деп есептеген. Бұл әлеуметтік монархия теориясының қалыптасуына, кейін оның әлеуметтік мемлекет тұжырымдамасына ұласуына негіз болды.

Штейн қарастырып отырған әлеуметтік мемлекет өз атауына сәйкес болуы үшін бірқатар міндеттерді атқаруы қажет. Біріншіден, ол әлеуметтік жағдайы төмен, жоқшылықта өмір сүріп жатқан, мұқтаж адамдарға көмектесуі қажет. Екіншіден, тап аралық ұтқырлықтың жүзеге асуына ықпал етуі керек. Осы екі негізгі міндеттен, оның ойынша, әлеуметтік мемлекеттің үш басқару функциясы туындайды:

- құқықтық тұрғыда еркін жүзеге асатын тап аралық ұтқырлықтың орын алуына ықпал ету;
- кезкелген тұлғаның өздігінше өмір сүру жағдайын қамтамасыз етуді көздейтін қоғамдық қажеттілікті қанағаттандыруға ұмтылу;
- капиталға ие емес еңбектің шаруашылық дербестікке, тәуелсіздікке жетуіне, мысалы, қосымша көмек көрсету қассалары, сақтандыру ісі, кедей топтардың одақтары түрінде өзара көмек көрсету арқылы қолдау көрсету [3]. Түптеп келгенде мемлекеттің осы

функцияларды жүзеге асыруы оның қоғам шеңберінде әлеуметтік әділеттілікті орнатуға нақты қадам жасауы болып табылады.

Штейннің ойынша, қоғамда әлеуметтік әділеттіліктің орын алуының басты кепілі – әлеуметтік мемлекет. Тек әлеуметтік мемлекеттің белгілеріне сай келетін мемлекет ғана әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ете алады. Осыған байланысты ол әлеуметтік мемлекеттің белгілері ретінде төмендегі көрсеткіштерді қарастырады:

Біріншіден, әлеуметтік мемлекет өз азаматтарының құқықтарының абсолютті теңдігін қолдайды. Бұл тұжырым тек жеке тұлғаларға ғана қатысты емес. Мемлекет таптар мен ұлттардың да құқықтық теңдігіне қолдау көрсетуі қажет. Бір қызығы, зерттеуші Л.Н.Кочеткова атап өткендей, «Штейн

әлеуметтік мемлекет барлық таптар мен жеке тұлға үшін құқықтарының абсолютті теңдігін жай қолдап қоймай, оны жүзеге асыруға міндетті; мемлекет өз азаматтарының экономикалық және қоғамдық прогрессіне жай ғана ықпал етіп қоймай, оны қолдауға міндетті деп жазған» [4, с.74]. Яғни мемлекет азаматтары, мемлекет аумағында өмір сүретін ұлттар мен қоғамның әлеуметтік құрылымын құрайтын таптар мемлекеттен өз міндетін орындауды және олардың бәрінің бірдей дәрежеде игіліктерге қолжетімді болуын талап ете алады. Олай болса, әлеуметтік мемлекеттің басты ерекшелігі – әлеуметке қатысты қандай да бір функцияларды орындау ғана емес, сол функцияларды орындауға міндетті болуы, яғни ол өз азаматтарын әлеуметтік тұрғыда қамтамасыз етуді өз міндетіне алуы деп тұжырымдауға болады. Бұл міндет нақты түрде мемлекет азаматтарының құқықтары мен бостандықтары көрініс тапқан конституцияда рәсімделеді.

Екіншіден, мемлекет өз міндетіне алған функцияларды жүзеге асыру үшін билікті пайдаланады. Билікті қолдану қажеттілігі әлеуметтік, экономикалық салаларда әртүрлі реформаларды, жобаларды жүзеге асыруда туындауы мүмкін. Мысалы, мемлекет ауқымында қандай да бір әлеуметтік бағдарламаны жүзеге асыру үшін табысты қайта бөлу қажеттілігі туындағанда, билікті толық пайдалану керек болады, тіпті мемлекеттің мәжбүрлеу функциясын қолданатын жағдай да орын алуы мүмкін. Ондай кезде мемлекет өз табысымен бөліскісі келмейтін әлеуметтік топтарға қатысты билікті пайдалана отырып, нақты шаралар қолданады. Ал мемлекет азаматтары болса, қандай әлеуметтік таптың немесе топтың мүшесі болуына қарамастан, мемлекеттік биліктің шешімін орындауға міндетті.

Мемлекеттің өзіне жүктеген міндеттерді орындауға мүдделі болуы әлеуметтік мемлекетті айқындайтын тағы бір көрсеткіш болып табылады. Кезкелген мемлекеттің басты мақсаты – қоғамдық қатынастардың, саяси және әлеуметтік құрылымның тұрақтылығын сақтау. Осы мақсатқа жету үшін мемлекет тұрақтылықты сақтауға қауіп төндіретін қоғам ішінде туындаған және туындауы мүмкін болатын шиеленістерді, қақтығыстарды болдырмауға, өзекті мәселелердің шешімін табуға ұмтылады. Әрине, ондай мәселелер, қайшылықтар мемлекет азаматтары өздерінің әлеуметтік жағдайына қанағаттанбаған кезде туындайды, күшейеді. Сондықтан, мемлекет өз азаматтарының толық мәнді өмір сүруіне жағдай жасауға, оларға қоғамдық өмірдің барлық салалары бойынша қолдау көрсетуге тырысады. Нәтижесінде саяси құрылымның тұрақтылығы қамтамасыз етіледі, мемлекеттің өзіне жүктеген міндеттерді орындауға мүдделі болуы айқын көрінеді. Басқаша айтсақ, мемлекеттің әлеуметтік салада қандай да бір іс-әрекеттерді, реформаларды жүзеге асыруы, өз азаматтарына қолдау көрсетуі бірінші кезекте сол мемлекеттің өзі үшін тиімді, өйткені ол іс-әрекеттер мемлекеттің бар болуына, дамуына ықпал етеді.

Мемлекеттегі әлеуметтік топтар, таптар арасындағы қарым-қатынасқа, қайшылықтарға келетін болсақ, әлеуметтік мемлекет оларды үйлестіруге, ортақ бір негізге келтіруге тырысады. Ол азаматтардың меншіктік қатынастарына өзгерістер енгізумен байланысты, яғни жеке адамның меншіктік қатынасын өзгерту, жеке меншікке иелік ету жағдайына өзгерістер енгізу топаралық, тапаралық ұтқырлықты жүзеге асыруға, адамдардың нақты бір топқа, тапқа қатысты болуын өзгертуге мүмкіндік береді. Осылай Лоренц фон Штейн атап өткен әлеуметтік мемлекеттің екінші міндеті жүзеге асады.

XIX ғасырдың соңына қарай «әлеуметтік мемлекет» ұғымымен қатар «берекелік (молшылық, дәулеттілік) мемлекеті» ұғымы да қарастырыла бастады. Бұл ұғым кейінгі «жалпыға ортақ дәулетті мемлекет» ұғымымен байланысты және «әлеуметтік мемлекет» ұғымының баламасы ретінде қолданылды деуге болады. Ол мемлекеттің басты ерекшелігі – мемлекеттің жүзеге асыратын саясаты мемлекет азаматтарының өмір сүру деңгейін жақсартуға барынша бағытталуы. Жалпыға ортақ дәулетті мемлекет тұжырымдасамы бойынша қоғамның дәулеті оның барлық мүшелерінің дәулеті негізінде қалыптасады. Мемлекеттің міндеті – тек экономика саласын ғана емес, әлеуметтік саланы да реттеу, соның ішінде қоғамдық игілікті тұрғылықты халықтың кедей топтарының пайдасына қарай қайта бөлу. Кедейлік дегеніміз әлеуметтік кесел. Қоғам оны болдырмауы қажет, ал мемлекет тарапынан кедейлікті болдырмауға нақты қадамдар жасалуы тиіс.

1930 жылы неміс ғалымы Герман Геллер өз азаматтарына қатысты әлеуметтік жауапкершілікті арқалайтын және оны заңды негізде жүзеге асыратын мемлекетті сипаттау үшін «әлеуметтік-құқықтық мемлекет» ұғымын ұсынды және оған түсініктеме берді. Ғалымның пікірінше, әлеуметтік-құқықтық мемлекет ұғымының негізінде мемлекет тарапынан берілетін әлеуметтік кепілдіктерге байланысты азаматтардың заңды түрде бекітілген құқықтары идеясы тұр, яғни мемлекеттің әлеуметтік функцияларының құқықтық негізі қалыптастырылуы қажет. Әділеттілік, теңдік,

ынтымақтастық, тұлға мен қоғамның құқықтары мен міндеттері ұғымдары заңды түрде бекітілуі керек.

Әлеуметтік мемлекет туралы тұжырымдаманың XX ғасырда дамуы Англияның саяси қайраткері және экономист Уильям Беверидждің есімімен байланысты. Г.М.Алпатова атап өткендей: «У. Беверидж – Батыста әлеуметтік мемлекеттің қалыптасу тарихындағы дара тұлға. Оның 1942 жылы жарияланған, бүкіл әлемге танымал болған баяндамасы соғыстан кейінгі Европада әлеуметтік саясаттың негізгі бағыттарын айқындалған басты құжат болып табылады. Ағылшындар оны ел тарихындағы ең ұлы әлеуметтік реформаторлардың бірі деп дұрыс айтады [6, с.92].

У.Беверидж мемлекеттің әлеуметтік саясатына қатысты «Әлеуметтік қамсыздандыру және әлеуметтік қызмет көрсетудің басқа түрлері» (1942 жылы) деп аталатын және «Еркін қоғамдағы толық жұмыспен қамтылу» (1944 жылы) деп аталатын екі баяндама дайындаған болатын. Бірінші баяндамада У.Беверидж әлеуметтік қамсыздандырудың бүкіл жүйесін жаңадан ұйымдастыру идеясын ұсынды. Ол мемлекет азаматарының басым бөлігін қамтып, бәріне бірдей ұлттық минималды табысты енгізуге және толық жұмыспен қамтуды қамтамасыз етуге кепілдік беретін. Іс жүзінде, У. Беверидж өз баяндамасында қазіргі заманғы әлеуметтік мемлекеттің теориялық негіздерін тұжырымдады. Оның түсінігі бойынша, әлеуметтік мемлекеттің тұрақты белгілерінің бірі – мемлекеттің өз азаматтарының әл-ауқатының лайықты деңгейі үшін жауапкершілікті өз мойнына алуы.

«Еркін қоғамдағы толық жұмыспен қамтылу» деп аталатын екінші баяндамасында У. Беверидж жұмыссыздық мәселесін шешуде басты рөл атқаратын мемлекеттің әлеуметтік жауапкершілігі идеясын одан әрі жалғастырады. Автордың түсінігі бойынша, мемлекет аумағында жұмыссыздықтың орын алуы қоғамның демократиялық негіздеріне қауіп төндіреді. «Егер толық жұмыспен қамтылу қамтамасыз етілмесе және сақталмаса, онда біздің еркіндіктеріміз де қамтамасыз етілмейді, өйткені көпшілік үшін олардың құны болмайды» [6, с. 95].

XX ғасырдың 60-шы жылдары әлеуметтік мемлекет немесе жалпыға ортақ дәулетті мемлекет теориясы дами түсті және осы кезеңде ұлттық деңгейде әлеуметтік мемлекет құруды нақыт жүзеге асыру қолға алына бастады. Әлеуметтік мемлекет идеясын дамыған елдердің қатарына кіретін бірқатар елдерде іске асыруға қадамдар жасалды.

1949 жылы ГФР Конституциясына «әлеуметтік-құқықтық мемлекет» деген ұғым енгізілді. Бұл әлеуметтік мемлекет тұжырымдамасының қалыптасуы мен дамуындағы жаңа кезең, нақты жүзеге асыру кезеңінің басталуы деуге болады. Конституцияны дайындаған мамандардың ойынша, мемлекет өзінің іс-әрекеті барысында барлық әлеуметтік топтардың өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыруға, лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз етуге, тұрғындардың әлеуметтік көмекті қажет ететін топтарын қолдауға, қоғамда әлеуметтік әділеттілікті орнықтыруға бағытталған саясатты іске асыруы қажет. Әлеуметтік мемлекеттің басты қағидасы – әлеуметтік кепілдіктермен қамтамасыз ету, мемлекеттің барлық азаматтарының әл-ауқатының белгілі бір деңгейін қамтамасыз етуге бағытталған саясатты жүзеге асыру. Осы тұрғыда «әлеуметтік мемлекет» түсінігіндегі «әлеуметтік» сөзі мемлекеттің жаңа мәнін сипаттайтын, яғни оның материалды игіліктерді бөлудегі саясатын айқындайтын ұғым болып табылады.

Осындай жаңа сипаттағы әлеуметтік мемлекет құру ресми түрде 1958 жылы Францияда, 1972 жылы – Швейцарияда, 1975 жылы – Швецияда, 1978 жылы – Испания, Турцияда басталды деуге болады. Сондай-ақ, көптеген саяси партиялардың бағдарламалық құжаттарында әлеуметтік мемлекеттің мақсаттары көріс тапты.

Осы елдердің және басқа да дамыған мемлекеттердің әлеуметтік мемлекет құру тәжірибесін қарастырсақ, әлеуметтік әділеттілік, әлеуметтік теңдік, әлеуметтік кепілдіктермен қамтамасыз ету әлеуметтік мемлекеттің басты қағидалары екенін көреміз. Алайда, әлеуметтік мемлекет абсолютті әділеттілік пен теңдікке жетуді көздемейді, ол тек әлеуметтік үйлесімділікке, қандай да бір әлеуметтік топтарды құқықтық, әлеуметтік және мәдени салаларда кемсітушілікке жол бермеуге, әртүрлі шиеленістерді болдырмауға, өзара келісімге келтіруге ұмтылады.

Жалпы алғанда әлеуметтік мемлекетті әл-ауқаттың негізгі деңгейіне деген барлық адамдардың құқығына кепілдік беретін демократиялық мемлекеттің формасы ретінде қарастыруға болады. Нақты өмірде әртүрлі елдердегі әлеуметтік мемлекеттің өзіндік өзгешелігі бар және ол сол елдерінің өздерінің ерекшеліктеріне байланысты. Бұдан мемлекет аумағында белгілі бір әлеуметтік реформаларды, бағдарламаларды мерзімімен, жоспарланған көлемде жүзеге асыру тек экономикалық, әлеуметтік-саяси, мәдени, психологиялық факторларға ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік

мәселелердің өзектілігін жете түсінуге, әлеуметтік топтар арасындағы қайшылықтардың сипатын білуге, жалпы қоғамның көңіл-күйін дұрыс сезінуге де тәуелді екені көреміз.

Сонымен, қорыта келе, әлеуметтік мемлекет дегеніміз қоғамдық қатынастарды реттеудің мемлекеттік жүйесі деуге болады. Оның іргетасын құрайтын негізгі идея – мемлекет азаматтарының лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету және әлеуметтік қайшылықтар мен шиеленістерді болдырмау, мұқтаж адамдарға көмек көрсету. Бұл жеке тұлғаның еркін дамуына, лайықты өмір сүруіне жағдай жасауға бағытталған саясатты басшылыққа алатын мемлекеттің түрі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Захарьян Д.А. Социальное государство: основные этапы развития и современное состояние // Вестник РУДН: Серия Социология.- том 16, № 3, 2016.- С.649-658.

2 Жирнов Н. Социальное государство: политико-теоретический анализ // Власть. - №9, 2008. - С. 10-12.

3 Штейн Л. фон. Учение об управлении и право управления с сравнением литературы и законодательств Франции, Англии и Германии.- СПб.,1874.- 586 с.

4 Кочеткова Л.Н. Теория социального государства Лоренца фон Штейна // Философия и общество.- Вып. 3, 2008.- С.69-79.

5 Калашников С.В. Очерк теории социального государства. - М.: Экономика, 2006.- 362 с.

6 Алпатова Г.М. У истоков социального государства: У.Бевеидж // Вестник Пермского университета.- Выпуск 1(8), 2009.- С.92-97.

МҒТАР04.51.53

Матжанова І.Ә.¹

¹*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)*

**ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ ОРНЫ МЕН ОЛАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНЫҢ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Аңдатпа

Мақалада жастарға тән рухани-мәдени көрсеткіштер олардың әлеуметтену үдерісінің жалғасуымен, мәдени-эстетикалық және рухани-ізгілікті құндылықтарды игеруін анықтау мақсат етілген. Жастардың өмірлік тәжірибелерінің шағын болуы осы құндылықтарды игерудің толық жүзеге аспағаны туралы сөз болады. Жұмыста жастарды өзіндік құбылыс ретінде анықтау, жастық шекке бөліп қарастыру, ерекшеліктерін айқындау мәселелері қарастырылған.

Түйін сөздер: жастық категория, құндылықтар, әлеуметтік топ.

Matzhanova I.A.¹

¹*Kazakh national pedagogical university of a named after Abay
(Almaty, Kazakhstan)*

**THE ROLE OF YOUNG PEOPLE IN MODERN SOCIETY AND THE FEATURES OF THEIR
VALUES**

Abstract

The aim of the article is to determine the spiritual and cultural characteristics of youth as the process of socialization continues, and the acquisition of cultural, aesthetic and spiritual values. A little life experience of young people means that the development of these values is not fully realized. The paper considers the issues of identifying young people as a phenomenon, dividing them into age groups, and identifying their characteristics.

Keywords: age category, values, social group

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)

РОЛЬ МОЛОДЫХ ЛЮДЕЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ И ОСОБЕННОСТИ ИХ ЦЕННОСТЕЙ

Аннотация

Целью статьи является определение духовно-культурных особенностей молодежи по мере продолжения процесса социализации, приобретения культурных, эстетических и духовных ценностей. Небольшой жизненный опыт молодых людей означает, что развитие этих ценностей не полностью реализовано. В работе рассматриваются вопросы идентификации молодых людей как явления, разделения их на возрастные группы, выявления их особенностей.

Ключевые слова: возрастная категория, ценности, социальная группа.

Бүгінгі таңда қазақстандық қоғамда орын алған әртүрлі әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық үдерістердің қарқындылығы, мемлекетіміздің 2050 жылға қарай әлемнің ең дамыған 30 мемлекетінің қатарына кіру мақсатында стратегиялық даму бағыттарын анықтап, біртіндеп жүзеге асыруға ұмтылуы қоғам тарапынан еліміздің болашағы – жастарға үлкен жауапкершілік жүктейді. Қазақстан Республикасының бірінші Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: «Мемлекет пен ұлт құрыштан құйылып, қатып қалған дүние емес, үнемі дамып отырған тірі ағза іспетті. Ол өмір сүру үшін заман ағымына саналы түрде бейімделуге қабілетті болуы керек», – деп жазады [1, 2 б.]. Осы ағзаның үнемі дамып отыруына мүмкіндік беретін қоғамдағы әлеуметтік топтардың бірі – жастар.

«Жастар» ұғымы демографиялық және статистикалық қана түсінік емес, әлеуметтік-философиялық, мәдениеттанулық, этнографиялық, әлеуметтанулық, психологиялық ғылымдардың категориясы есебінде де қарастырылады. Біздің зерттеу тақырыбымыздың аясында бұл – әлеуметтік философия категориясы ретінде нысанаға алынады. Адамның физиологиялық эволюциясында нақты тұлға туылады, даму кезеңдерінен өтеді, әлеуметтенеді, мәдениеттің арсеналын, оның нормаларын, құндылықтарын, идеалдарын меңгеру сатыларын бастан өткізеді. Осыған байланысты, онтогенез мәселесі аясындағы зерттеушілер «өмір циклі» немесе «өмірлік жол» ұғымдарын қолданады. Екеуінің артықшылықтары да, кемшіліктері де бар. Алғашқы ұғымның артықшылықтары – ол жеке адамның ақырғы өмірін белгілейді, кемшілігі – бұл соңы мен басына барып тұйықталуымен байланысты. Екінші ұғымның артықшылығы – ол біріншінің кемшілігінен алшақтайды, бірақ жеке адамның өмірлік үрдісінің шексіздігімен, аяқталмаушылығымен байланысты. И.С. Кон өмірлік жол ұғымы анағұрлым релевантты деп есептейді. Өмірлік жол әлдебір біртекті үрдіс болып табылмайды, бірақ әртүрлі фазалардан, сатылардан, кезеңдерден тұрады. Тұлға өзінің өмірлік жолында әртүрлі жас кезеңдерінен өтеді. Ал қоғамда жеке адамдардың бәрі бір уақытта туылмайтындықтан және бір уақытта барлық жас кезеңдерінен өтпейтіндіктен, кез келген қоғамда бір уақытта әр түрлі жастың өкілдері қатар өмір сүреді. Оның ішінде жастар қоғамдағы әлеуметтік топ ретінде белгілі замандас кезеңіне сүйене алатын өзіндік ықпалды және белсенді құбылыс.

Мәдениеттің бәрінде жас символизмі кезігеді. Сонымен қатар, архаикалық мәдениетті қоса алғанда, кез келген мәдениетте адамның жағымды және жағымсыз нысанының толығымен айқын нормативті бейнесі бар. Адамның жағымды бейнесі адамның әлдебір қағидасы – идеалды адамның бейнесі, аталған мәдениеттің нормалары мен құндылықтарына сәйкес адам, қоғамдық және жеке санада қоғамның кез келген мүшесінің тиісті мінез-құлқы мен әрекетіне сәйкес келетін кез келген адам тәрізді болып көрінеді. Қоғамдық санадағы адамның жағымсыз бейнесі – бұл мәдениеттегі нормаларға және құндылықтарға сәйкес келмейтін келбеті. Адам бейнесі (жағымды да, жағымсыз да) мәдени-тарихи және этномәдени ретке ие. Оның үстіне, бір мәдениеттің құрамындағы бұл бейнелер көбіне әртүрлі болады, әсіресе, егер мәдениет пен социум күрделі түрде топтарға, страталарға немесе сыныптарға бөлінген сайын әртүрлілік те арта түседі. Мұндай кезде бұл бейнелерде жеке адамның топтық, ұлттық, сыныптық және соған ұқсас басқа да тиісті белгілері болады. Қызмет бөлінісі мен сананың мамандандырылған нысандарын (ғылым, философия, теология, құқық теориясы және т.б.) және қарапайым сана саласын, жалпы адам бейнесін және ережесін, атап айтқанда, ерлер мен

әйелдердің бейнелерін және ережелерін бір-біріне қарама-қарсы қою орын алған мәдениетте (мұның бәрі – постархаикалық мәдениет) бұлар әртүрлі және кейде салыстыруға келмейді.

Адам бейнесі мен ережесін әрі қарай нақтылау, біріншіден, оның жасында, екіншіден, оның гендерлік сипатында өрбуі тиіс. Жас сипаттамасына сәйкес, мәдениетте балалық, ересектік, қарттық шақтардың белгілі бір бейнелері өндіріліп шығарылады. Адамның жас және соған жақын гендерлік сипаттамалары да қоғамдық санада жағымды және жағымсыз бейне күйінде белгіленеді. Осыған сәйкес, ұл мен қыздың, екі жыныстағы жасөспірімдердің, бойжеткен мен бозбаланың, орта жастағы еркек пен әйелдің, шал мен кемпірдің жағымды және жағымсыз бейнелері қалыптасады. Бұлардың бәрі мәдени-тарихи, этномәдени және (немесе) ұлттық-мәдени айқындылыққа ие екендігі сөзсіз. Қоғамдағы осы гендерлік-жастық категорияларға сәйкес тиісті топтардың арасында қарым-қатынас түрлері де өріледі. Нақты талаптар мен үміттер өндіріледі. Мысалы, жеті жасар балаға бозбалаға немесе бойжеткенге қойылатын талаптар қойылмайды, ал ересектен жасөспірімдерге тән мінез-құлық күтілмейді. Міне осыдан басты айырмашылықтар туындайды да, жастар болмысы өзіндік физиологиялық-жыныстық айырмашылықтарын әлеуметтенген кейіпте де айқындай алады.

Салалық қызметтің дамуына, оның мамандануының шамасына қарай қоғамдық қатынастар да күрделене түсті. Туылған адамның жай ғана ересек дербес болып өсуі жеткіліксіз болды. Ол биологиялық мирасқорлық тетіктерімен ғана берілмейтін, қоғамдағы қызмет және өзара қарым-қатынас нысандарын меңгеруге тағайындалды. Басқаша айтқанда, «әлеуметтену» деп аталатын үрдіс қажет болды. Жеке адам қауымның толық құқылы және нағыз мүшесі болу үшін, қауымның басқа мүшелеріне деген тәртіп пен қарым-қатынастың негізгі нормаларын, сондай-ақ оның негізгі мәдени құндылықтарын (бұл тәртіп феномені) меңгеруі және ұрпақтың жинақтаған негізгі білімін және қызметтің негізгі түрлерін (білім алу түрлері) меңгеруі тиіс еді. Мәдениет неғұрлым ілгерілеп өрлеген сайын, жеке адамның тіршілік қызметіндегі жас градациясы соғұрлым бөліну де күшейе түсті. Шнирельман бұл жағдаяттың үрдістік кезеңдерін былайша саралап көрсетеді: «Байырғы егінші қауымдарда әлеуметтену үрдісі ұзақ жылдарға созылған, бұл бірнеше кезеңдерден өткен. Әртүрлі этномәдени ортадаоның көрінісі әртүрлі болды, бірақ жалпы оны төмендегі жас категорияларына қатысты топтастырған жөн: сәбилік (туылған кезден 3 – 4 жасқа дейін), балалық шақ (3 – 4 жастан 8 – 10 жасқа дейін), ересектік (8 – 10 жастан 13 – 15 жасқа дейін), жасөспірімдік (13 – 15 жастан 17 – 25 жасқа дейін). Қауымдардың көбіндегі адамдар жасөспірімдік жасы аяқталысымен ересектердің мәртебесіне ие болған, алайда әлеуметтену мұнымен аяқталмай, кейбір жағдайларда қарттыққа дейін жалғаса түсті. Жоғарыда көрсетілген жас категориялары, ең алдымен, ерадамдардың әлеуметтену үрдісіне тән. Әйелдер алғашқы некеге (12 – 15 жастан бастап) тұрып, ересектердің категориясына айтарлықтай ертерек өткен» [2, 388-389 бб.]. Сонымен қатар, жеке адамды балалық шақтан, ересектікке дейінгі қалпынан ересектікке дейінгі өмірге дайындау сатысы тәрізді алғашқы қауымдық құрылыстағы индивидуумның өміріндегі маңызды аралықты да атап өткен жөн.

Егер де адамның өмірлік циклінің жеңілдетілген кезеңдеріне тоқталсақ, қазіргі дәуірде жас ерекшелік категориясын былайша бөліп көрсетуге болады: 1) сәбилік; 2) балалық шақ, бұған мектеп жасына дейінге мен мектеп жасына толғандар кіреді; 3) ересектікке бетбұрыс немесе жасөспірімдік жас; 4) жастық шақ; 5) кемелдену; 6) қарттық. Психолог-педагог мамандар осы категориялардың әрқайсысының өзіндік кезеңдерін әр түрлі деңгейде бөліп көрсетеді. Қазіргі кезде, «жастар» категориясына, негізінен, кейінгі жасөспірімдік жас (пубертатты жас деп аталады) пен жастық шақ жатады. Зерттеушілердің кейбіреуі ересектік өмірдің алғашқы бірнеше жасын қарастырады. Ал қазақ қоғамында дәстүрлі таным-түсініктерде жас ерекшеліктердің өзіндік ерекшеліктері сақталады.

Егер 13 жастан 30 жасқа дейінгілердің жасын қарастырсақ, он бес жылдан астам уақыт бойы тұлға бір қалыпты, біркелкі сапада өзгеріссіз сақталып тұрады деген пікірге сену қиын. Мысалы, әлеуметтік мәртебе тұрғысынан алғанда, егер жеке адам 13 жасында небәрі орта мектептің 5 – 6 класында оқыса, ол 30 жаста жоғары білім алып, тіпті жоғары әлеуметтік мәртебелерге көтеріліп, мысалы, ғылыми дәрежені де алуы мүмкін. Ең азында, 30 жас – еңбекке толығымен қабілетті жас. Физиологиялық тұрғыдан алсақ, егер, жыныстық жетілу 13 жаста енді басталса, 30 жасында оның жасы онға жеткен ұрпағы болуы да мүмкін. Ендеше, «жастар» ұғымын абстракт тұрғысынан, жас белгілеріне қарамастан бөліп алуға болмайды дегенді білдіреді. Сол себепті де жастар кезеңін үш сатыға бөліп қарастырған жөн: 1) кейінгі жасөспірімдік жас (13 – 16 жас), 2) жасөспірімдік (17 – 25 жас) және 3) кемелденудің басталуы (26 – 30 жас).

Кейінгі жасөспірімдік жасқа (әрі қарай оны біз жай ғана жасөспірімдік деп атаймыз) назар аударайық. Осы тұста, алдымен, жас кезеңі – жай ғана ыңғайлы теориялық тәсіл емес екендігін, бұл –

өмірдің ақиқаты екендігін, енді ғана қалыптаса бастаған адамның бір жас кезеңінен екінші жас кезеңіне ауысу барысында физиологиялық, психосоматикалық және интеллектуалды тәртіптегі түбегейлі өзгерістер болатындығын ескеруіміз қажет. Күнделікті өмірде бұл үрдісті «біртіндеп есею» деп атайды. Алайда сәбиді немесе жасөспірімді толыққанды адам ретінде бағаламау дұрыс емес. Бұндай өлшем негізінен ересек адамның белгілеуімен түсіндіріледі. Бұл түсінікті жайт: қоғам мен мәдениетті ересектер жасайды және басымдылық бойынша да дамытын осылар. Бірақ қоғам мен мәдениет – адамдар небәрі құрал болатын әлдебір мақсаттар ғана емес екендігін ескеруіміз қажет. Бұл көзқарас тұрғысынан алып қарағанда, бала немесе жасөспірім – әрине, жарамдылығы аз құрал. Бірақ мақсаты адамдардың өздері болып табылатын гуманистік тұрғыдан қарайтын болсақ, кез келген жас өзіндік бағаға ие және мәдени құндылықтардың жасалуына белгілі бір деңгейде үлес қосады.

Жасөспірімдік кезеңде ересектік мәдениетке және ересектік құндылықтық бағыттарға қарсы тұру тән екендігін ескере келе, бұл қайшылық көбіне нигилистік сипатта өрбиді деп айта аламыз: жасөспірім ересектердің құндылықтарын жоққа шығарады, бірақ, алғашқы кезекте, жалпылама қалыптасқан рухани және материалдық құндылықтарды иемденуге қарсы емес бағдарда болады. Бозбала да, бойжеткен де ересектердің әлеміндегі рухани құндылықтардан алшақтап, нигилистік кейіпте бас тартпайды, жалпы ағымдағы құндылықтарды қабылдайды. Ендеше, ересектер әлеміне қарсы тұру ересектердің өздері осы дәстүрлі құндылықтарды қатаң ұстамағандығынан пайда болуы мүмкін деп топшылаймыз. Нақтырақ айтқанда, жасөспірімдік кезеңдегі сіңірілген құндылықтар жүйесінің негізгі идеалдары олар үшін шындық өмірге жанаспайды емес, керісінше, көпшілік ересектероларды мүлтіксіз сақтаушы, орындаушы болып табылмайтындығын, тек қанаоларды насихаттаушылар ролін орындайтындығын бейсаналы-саналы түрде түйсінгеннен кейін ғана құндылықтық бағдарларарнасында шағын дағдарыстар пайда болады деп те тұжырымдауымызға болады. Осы орайда, эстетикалық-этикалық өмір құндылықтары саласынан бірер мысал келтіруімізге болады.

Бұл салада кейбір мамандар *өнегелік* пен *моральды* әділ және негіздеп барып былайша ажыратады: «Өнегелік, – деп жазады А.С. Арсеньев, – адамның трансценденттік шексіз тіршілігі тәрізді адамның ықтимал әмбебаптылығымен байланысты, сондықтан да оның принциптері сөзсіз, бұлтарыссыз және жалпылама. Мораль болмысында нормалар мен ережелердің ақырғы жүйесін құрайтын белгілі бір әлеуметтік топ мүшелері ретіндегі адамның өзекті шектеулілігімен байланысты. Ол аталмыш әлеуметтік ағзаны, «бұлтарыссыз», шектеулері бар өнегелікті сақтап қалуға бейімделген өнегелік. Бұл жалпыадамзаттық емес, әрдайым топтық (сословиелік, кластық, ұлттық және т.б.)» [3,78 б.].

Өнегелік нормалары мен идеалдары орнықты және олар гуманистік тұрпатты пафосқа негізделген: «Өлтірме!», «Ұрлама!» т.б. Демек бұл, *ешқашан және ешқандай жағдайда* өлтіруге, ұрлауға және т.б. істеуге болмайды дегендей абсолютті кейіпте құрылған. Бірақ, өмір дегеніміз – «көктегі жұмақ» емес. Өмірде өлтіруге де (мысалы, соғыста), ұрлауға да (мысалы, дұшпандардың құпиясын) және т.б. «жаман» деп танылған нәрселерді істеуге де тура келеді және бұл қайырымдылық, әділдік және т.б. жоғары идеялар үшін істелуі мүмкін болса, зұлымдық ізгілікке айналатындай салыстырмалы сипатқа ие болады. Дұшпанның жауынгерін өлтіріп, өзінің отанын қорғап жатқан әскери адамдарды кінәлауға бола ма? Бірақ, абстрактілі өнеге тұрғысынан – болмайды... Ал нақты өмірде әскери іс-әрекеттерден маңыздылығы төмен, бірақ адамның өнегелік нормасымен емес, «соңғы» мораль нормасымен істеуін талап ететін жағдайлар өте көп кездеседі. Максималистік шабытқа толы кіші жасөспірімдік кезең әрдайым жоғары өнегелік нормасына өздерін сәйкес ұстайтын және іс-әрекеттер жасайтын ересектерді кінәлауға дайын тұрады. Бірақ уақыт өтеді, олар өседі де, нақты өмірдің не екендігін түсінеді. Сол кезде өнегелік нормалардан жай ғана бас тартуды емес, сондай-ақ өрескел бұзушылықтарды, тіпті мораль нормаларының бұзылуын да кінәлайды. Құндылықтық максимализм айтарлықтай жеңілдейді.

Сонымен қатар жасөспірімдік кезеңге қатысты қоғам тарапынан қойылатын талаптар мен үміттер, сондай-ақ осы талаптарды қанағаттандырмаған жағдайда қолданылатын жазалау шаралары да өзгереді. Сөйтіп, қоғамда материалды (дене еңбегі) да, рухани да мінез-құлықтың элементтері үйлесім тапқан бозбала мен бойжеткеннің идеалды бейнесі немесе ережесі жасалғандай болады. Осыған байланысты; білім беру мен тәрбие беру жүйесі, сананы идеологиялық өңдеу т.б. арқылы осындай идеалды бейнені өндірудің бүтіндей бір *ынталандыру* жүйесі қолданылады.

Бұндай психологиялық ынталар, мінез-құлық, іс-әрекет болмас бұрын, алдымен, жеке адамдаоның ішкі рухани әлемі, құндылықтық бағыттары, ерекше ықыласы, өмірдегі ұстанымы белгілі бір түрде өздігінше ұйғарылады және ерекше кезеңдерден өтеді.

Қорыта келе, біз бұдан құндылықтық бағдарлардың материалдық және руханилыққа негізделген жалпылама ұстанымдарының келбетін түйсіне аламыз. Бірақ тұлға дамуының жоғары деңгейі, тіпті болмаса, материалдық құндылықтардың басымдылыққа шығарылуы мен руханилықты көтермелеу шартты түрде құрылған парадигмалар болып табылады деген сияқты көзқарастар бүгінгі күнге дейін сақталып отыр. Дегенмен, рухани құндылықтар барынша абсолютті, ал материалдық, оның ішінде утилитаристік құндылықтар барынша шартты екендігін мынадай дәйектемелермен анықтауымызға болады. Қоғамдағы ірі капитал иесінің дәурені өмір сүріп тұрған кезінде және ол жеке индивидуализм болғандықтан, кейіннен тарихта айтарлықтай мәртебелі орынға ие бола алмайды, керісінше, руханилыққа басымдылық берген, өнер иелері, ғалымдар мен жазушылар т.б. тұлғалар тарихи жадыда мәңгі сақталады. Екіншіден, руханилыққа басымдылық беру алаңсыздық, тазалық, ішкі дүние жайбарақаттылығы сияқты көңіл-күйлерге қарай жетелесе, материалдық құндылықтар көп жағдайда, бұған керісінше жағдайларға жетелеуге қарай бейім тұрады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан.- 2017.- 12 сәуір. - 1-2 б.
- 2 Шнирельман В. А. Позднепервобытная община земледельцев-ското-водов и высших охотников, рыболовов и собирателей // История первобытного общества. Эпоха первобытной родовой общины. М.: Наука, 1986. – 556 с.
- 3 Арсеньев А.С. Проблема цели в воспитании и образовании. Научное образование и нравственное воспитание // «Развитие личности». – 2014. – № 1. – С. 108-127.

МРНТИ 04.41.21

Kazakov V.¹

*¹KazNU named after Al-Farabi
Almaty, Kazakhstan*

MIGRATION SENTIMENTS OF KAZAKHSTANI YOUTH IN THE CONTEXT OF EDUCATIONAL MIGRATION

Abstract

This article is part of a study of educational migration from Kazakhstan. It analyzes the degree of influence of social, cultural, economic aspects on the migration mood of Kazakhstani youth in the real socio-economic conditions of Kazakhstani society. A number of push factors, or systemic problems of the public and private sectors, provoking a massive flow of educational migrants from the Republic are considered. On the basis of the collected statistical information, personal motives, preferences and social trends are determined in the formation of the migration flow. A survey was conducted to identify current migration intentions and attitudes of Kazakhstani youth. The priority directions of migration in the context of the global systemic crisis are studied.

Key words: migration behavior, educational migration, migration flow, youth attitudes, social motive, economic crisis.

Казаков В. Ю.¹

¹Аль-Фараби атындағы ҚазҰУ-і
Алматы, Қазақстан

БІЛІМ БЕРУ КӨШІ-ҚОНЫ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАСТАРДЫҢ КӨШІ-ҚОНДЫ ҚОЗДЫРАТЫН ФАКТОРЛАРЫ

Аңдатпа

Бұл мақала Қазақстаннан білім беру көші-қонын зерттеуге арналған. Онда әлеуметтік, мәдени, экономикалық аспектілердің қазақстандық қоғамның нақты әлеуметтік, экономикалық жағдайындағы қазақстандық жастардың көші-қон көңіл-күйіне әсер ету дәрежесі талданады. Бірқатар итермелейтін факторлар немесе республикадан білім мигранттарының көптеп келуіне себеп болатын мемлекеттік және жеке сектордың жүйелік мәселелері қарастырылады. Жиналған статистикалық ақпарат негізінде көші-қон ағынының қалыптасуындағы жеке себептер, қалаулар және әлеуметтік бағыттар анықталады. Қазақстандық жастардың көші-қон ниеттері мен көзқарастарын анықтау мақсатында сауалнама жүргізілді. Әлемдік жүйелік дағдарыс жағдайында көші-қонның басым бағыттары зерттелген.

Түйін сөздер: көші-қон мінез-құлқы, білім беру көші-қоны, көші-қон ағымы, жастардың көзқарасы, әлеуметтік мотив, экономикалық дағдарыс.

Казаков В.Ю.¹

¹Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

МИГРАЦИОННЫЕ НАСТРОЕНИЯ КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ В КОНТЕКСТЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ МИГРАЦИИ

Аннотация

Данная статья является частью исследования образовательной миграции из Казахстана. В ней проанализирована степень влияния социальных, культурных, экономических аспектов на миграционные настроения казахстанской молодежи в реальных социально-экономических условиях казахстанского общества. Рассматривается ряд выталкивающих факторов, или системных проблем государственного и частного секторов, провоцирующих массовый поток образовательных мигрантов из Республики. На основе собранной статистической информации, определены личные мотивы, предпочтения и общественные тенденции при формировании миграционного потока. Проведено анкетирование молодых людей с целью выявления актуальных миграционных намерений, и установок казахстанской молодежи. Изучены приоритетные направления миграции в контексте глобального системного кризиса.

Ключевые слова: миграционное поведение, образовательная миграция, миграционный поток, установки молодежи, социальный мотив, экономический кризис.

Migration sentiments of Kazakhstan youth in the context of educational migration

The migration process is studied by representatives of sociology, demographics, economics, political science, psychology, religious studies, cultural studies. The research comprises practical and theoretical researches of the period of independent Kazakhstan humanitarian science. Recently, educational migration has also come under the scrutiny of the expert and scientific communities. In general, trends in social studies confirm the urgency of the problem of migration from Kazakhstan. There is an order from the state and civil institutions to study this phenomenon. In addition, the world economy is in recession, crisis phenomena, uncertainty of the future of entire regions of the globe stimulate migration. The systemic nature of the crisis generates asset depreciation, the only asset not subject to inflationary influence is a highly qualified, human resource. However, the ability to control the movement of this resource is very limited. They are due to the economic development of the region, the availability of jobs in the national economy, social prospects for the individual and his family members in society, and the adequacy of the national and language policy pursued by the state.

Migration, including educational migration, is an indicator of the socio-economic development of the country, an indicator of psychological satisfaction with life (happiness ratio). It is also a way to improve the quality of human capital. An opportunity to transfer advanced technology and knowledge. The modern stage of world scientific, technical and socio-economic development is characterized by a fundamental change in the role and importance of the human factor in the economy and in society. Human capital becomes the most important factor of economic growth and determines the future of the country [1].

The struggle for human resources has reached a global level. Every country aspires to development. Attracting highly skilled workers has become a trend. This is how the economies of the most developed countries were built. Kazakhstan's economy actively attracts foreign personnel to solve many systemic problems. This applies to medicine, education, science, culture, sports. In this regard, the training of domestic specialists is a priority state task. Almost the entire period of independence is undergoing various kinds of reforms. The main task of public policy is to create a competitive education system, and a system for importing technologies, knowledge and personnel.

Educational migrants are becoming carriers of new knowledge and technology. In Western social science, students who have crossed the borders of their national states for education purposes, are classified as mobile or international students. Educational migration is a migration flow caused by higher education. The expanded format of such a flow - educational migration, includes not only students (masters, bachelors, specialists), but also graduate students, doctoral students, students of preparatory courses, i.e. is a migration flow, in the purpose of the gaining of all levels within the system of higher and postgraduate education [2]. According to the UNESCO Institute of Statistics for 2014, about 207 million people receive higher education in the world, about 5 million of them are mobile students, or 2% of the total, by 2025, according to the forecast of the same institute, the number of foreign students will reach 7.5 million, and [3]. The number of foreign students is growing. The number of citizens studying outside Kazakhstan reaches about 130,000 people.

Pushing and attracting factors of educational migration

When considering the migration mechanism, there are factors of push-out and attraction that are of an economic, demographic, social and political nature.

The "pull/push" theory was put forward in 1966 by American scientist Everett Lee [4]. The unit of analysis on this theory of international and internal migration of all kinds is the individual.

Factors influencing the decision to decide on migration can be combined into four groups: the region-related migrant departures; Related to potential migrant arrivals region; Intervening circumstances; factors related to the subjective characteristics of migrants (personal factors).

Among the factors in the first two groups, in each region, there are reasons that keep the population in the area (neutral-factor), push it (push-factor) or attract (pull-factor)². The decision on migration is made under the influence of the factors of ejection in the country of residence and the attraction emanating from a potential country of emigration.

In the region of arrival, the determining role in the migration movement is given to attractive factors, and in the region of departure - to the ejecting factors.

At the macro level, the use of this theory allows us to take into account the socio-economic conditions in the donor country and the recipient country. The greater the difference in social, economic or political conditions in the two regions, the more likely it is that migration is under the influence of the forces of attraction to areas with better conditions [5].

The ejection factors that have led to the modern migration behavior of Kazakhstan's youth can be divided into two main groups: socio-economic, cultural, and communication.

Factors of the push-out migration are a set of social and political phenomena and processes that stimulate the formation of migration attitudes and intentions of the citizen.

Migration intention is a stable psychological attitude that encourages the individual to actually change the country of residence.

Intentions are shaped by external cultural, political, socio-economic factors of the habitat. Migration behaviour is formed from the complex of migration intentions. For example, sustainable youth migration to regional centers and cities of national importance for obtaining secondary-special and higher national education.

Socio-economic pushing factors are a set of negative trends that create a tense atmosphere within society. These include:

1. Lack of demand in the labor market, low wages, rising economic inequality, unsafe production conditions;
2. the situation with the rights and freedoms of the citizen, the level of protection of property rights;
3. systemic problems of the state: corruption, bureaucracy and quality of management, tribalism;
4. demographic and migration growth of the Kazakh population, and emigration of other nationalities;
5. dissatisfaction with the infrastructure and quality of educational and medical services in Kazakhstan.

Cultural and communication-pushing factors are a complex of ideological problems that contribute to the migration of students for education. These include:

1. General low cultural level, periphery and conservatism of public consciousness;
2. Information factors that allow people to learn about opportunities and perspectives abroad;
3. Public policy in the sphere of nation, language, religion;
4. general socio-political environment, lack of social ties, and prospects for starting a family;
5. lack of prospects for self-development, poor overall well-being of people, and poor environmental status.

The ejection factors of educational migration reflect socio-economic problems. Increased social tension leads to increased migration behaviour among young people. Increasingly, children themselves insist on studying abroad. It has become fashionable, affordable, prestigious to have a foreign diploma. There was an opportunity to gain social connections.

The ejection factors work for migration along with attractives. It is wrong to say that only the unsettledness of Kazakhstan's reality pushes people to migrate. Often attractive factors play an important role. They can also be divided into two main groups: socio-economic, cultural and communicative.

Socio-economic factors:

1. Low competition in the labor market, high wages, lack of sense of economic inequality, safe production conditions;
2. protection of the rights of the owner and the citizen, in a developed civil society, and a transparent state;
3. lack of corruption and bureaucracy at the grass-roots level, quality of public services and governance;
4. a comfortable social environment;
5. high level of urban infrastructure and quality of educational and medical services.

Cultural and communication factors of the recipient's country:

1. The general high cultural level of the population, the liberalism of public consciousness, Western liberal values and proximity to the cultural regions of the world;
2. marketing information techniques, to promote foreign education;
3. public policy in the sphere of nation, language, religion;
4. a general socio-political environment, social links, and prospects for starting a family;
5. prospects for self-development, high levels of human well-being and an acceptable state of the environment.

In the study of migration factors, it is important to clearly define the role of the state and civil society in migration processes. The consciousness of modern youth is under constant psychological pressure. Considering the risks and consequences of educational migration, developing sound policies are the priorities for the scientific community and government.

General trends in the flow of educational migration

Every year in Kazakhstan, about 120,000 people become high school graduates. 20 per cent of that number, or one in five matriculant, become a student of a foreign university. In 2017-2018 academic year about 130,000 Kazakhstan students of undergraduate, master's, doctoral, internship are studying abroad. The geography of the main student flows is very diverse and covers about 50 countries. The most popular destinations, among the domestic entrants, are Russia, China, EU countries, USA, and Canada. The main areas are the Russian Federation and the People's Republic of China, which account for about 85% of the students. Thus, the main problem of this study is the question: under the influence of what reasons Russia and China have become the main priority areas of educational migration from Kazakhstan? The answer to this research question will allow to conduct a qualitative analysis of the intra-system problems of the national education system.

The structure of the study is as follows. First, the volume of migration flows to Russia and China was considered, and a qualitative analysis of quantitative data on educational levels was carried out. Further, the main causes and factors of migration of students from Kazakhstan have been identified. Finally, the findings and results of the study are presented, together with a final discussion of the possibilities for future research within the problem.

Behind the choice of geography of education for Kazakhstan youth are both personal or private reasons, and general trends. As of 2018, approximately 130,000 students are studying abroad. Among those students, students of full-time undergraduate, master's and PhD degrees are approximately 100,000 and about 30,000 are studying remotely, which means that they have not left the country, and therefore do not belong to mobile students [6].

Direction Number of students
Russian Federation 70740
People's Republic of China 17600
Kyrgyz Republic 4357
United States 2144
United Kingdom 1925
Czech Republic 1314
Germany 995
Other 6115
Just 101845

According to the Ministry of Education of the Russian Federation and China for the 2017-2018 academic year: 70,000 people are studying in Russia [7, about 14,000 or 15% of them are studying in China[8]. It turns out that a large enough number of students in search of knowledge in the nearest neighbors.

As an example, in Russia, one in four international students of both part-time and full-time study is from Kazakhstan [9].

At the same time, in China, about 4% of the total number of students are citizens of Kazakhstan. Such data suggest the question: why is there such a big skew in favor of our closest neighbors? The main answer is the close geographical location of the two countries, economic expediency, cultural proximity (as far as Russia is concerned), but there are also several socio-economic, cultural, and other reasons.

The following table presents data on educational migration in China and the Russian Federation for the last 5 years, taking into account the levels of education: preparatory or language courses, bachelor's, master's degree, doctorate (graduate school) to the table attached schedule.

International students, thousands of people 2011 2012 2013 2014 2015
China 8,5 10,1 11,2 12,5 14,0
Language and preparatory courses 3,1 3,5 4,2 4,6 5,0
Bachelor 4,5 5,3 6,0 6,7 7,8
Master 0,6 0,85 0,9 0,8 0,9
Doctorate 0,3 0,45 0,3 0,4 0,3
Russia 37,6 46,7 54,5 65,1 70,7
Preparatory courses
(trained in branches in Kazakhstan) 1,1 1,3 1,4 1,4 1,5
Bachelor 32,5 38,9 46,1 55,0 59,1
Master 6,0 6,0 6,1 7,2 9,1
PhD (graduate school) 0,5 0,5 0,8 1,6 1,0

From the data above it is clear that the flow of students from Kazakhstan to China and Russia is increasing every year, while it has been steadily growing over the past 5 years, with an annual stable growth in the corridor of 7-15%, with slight declines and rises.

As for China, the statistics show an interesting fact that after 2012, the growth of students leaving for China is stable at the same level, which is most likely due to the activities of commercial organizations offering services to accompany the student in the process of enrollment in Chinese universities. It is also worth noting that there is almost no increase in the number of students enrolled in the levels of master's and doctoral studies, which is most likely due to the high cost of these programs, and the desire to enter the budget places, and the number of grants for international students remains at the same level. For the record, to study in China on the basis of the budget requires the presence of a language certificate, either English or

Chinese, in this regard, a huge number of students undergo almost mandatory preparatory courses, and their number is growing. But here the question arises, why does not increase the number of students in the bachelor's degree? Most likely, the reason is that many of the students receive unsatisfactory points in Chinese, so they remain for a second year of study, or refuse to continue their studies in China. By the way, statistics on this topic are available for the totality of all international students, but without specifying the origin of country. Overall, in terms of the China, the migration flow is growing, and according to the Ministry of Education in 2017 it was amounted to about 17.5 thousand citizens of Kazakhstan.

The above statistics regarding Russia, tells us that over the past 8 years there has been almost a double increase in the flow of Kazakhstan students to Russia [10]. The flow of students to the preparatory remains at a stable level, so the bulk of the program is held in the branches of Russian universities in Kazakhstan. Undergraduate degree in Russia is more attractive rather than master's or PhD according to the statistics. The indispensable aspect of that phenomena is the easiness of enrolling the bachelor degree, for instance, in Russia, you do not need a certificate of Single National Testing and a certificate of language proficiency, it is enough to pass the internal exams of the university, which in comparison with universities in Europe and the United States is very surmountable and attractive. In Chinese practice, there is the possibility of free admission to language preparatory courses, after a year of training and a language exam, everyone with a sufficient level in language and basic subjects has the right to apply for a budget place. From the point of view of marketing, this strategy of struggle for the consumer wins in comparison with the countries of far abroad. By the way, students studying in Russia have a potential for citizenship, especially if the student is an ethnic Russian, and wants to go to the historical homeland.

The reason for choosing foreign education is also the availability of scholarship programs and opportunities for studying on a budgetary basis. There are grant funding programs for our students at different levels, and universities provide significant discounts for students on a paid basis. In addition, in foreign education systems there is an effective system of employment for graduates. And about 40% of students plan to further employment outside Kazakhstan through their places of residence and study.

Migration flows are formed annually during the main educational periods. September and June peak. The steady flow includes the total number of Kazakhstan students at all levels of education, and all countries of study, students of domestic universities, undergoing short-term internships abroad.

It should be noted that coupled with the pushing factors, there are attractive factors as well. These are the policies of foreign countries in promoting their education systems. For example, the governments of China and the Russian Federation, conduct a pronounced, thoughtful, expansionist educational policy. It is enough to analyze the laws on education to make sure that "the state encourages and supports, and develops international exchanges and cooperation in higher education." Every year, foreign universities actively intervene in the Kazakhstan market of educational services, and the struggle for the consumer is gaining momentum, preparatory centers are being created, branches of universities are opened, joint international educational companies are created, and the faculty is being hunted. Meanwhile, international cooperation in education includes multilateral activities: - contacts of management and teachers, exchange of students, graduate students, doctoral students, internships, joint research, co-education. For Kazakhstan's higher education system, the rapid growth of migration flows is an alarming signal. Today, it is more important than ever to protect the domestic market for educational services.

In today's socio-economic environment, it is difficult for Kazakhstan to resist educational migration. Educational migration in general leads our country along the path of scientific progress and cultural enrichment. Much of it should be controlled and stimulated. The volume, composition and direction of migration flows are due to the level of integration of the country into the world's migration systems through education. By the way, integration into the world educational space is undoubtedly the merit of the state and society. I would like to point out that "international students" are a fundamental part of the global education system, which provides a significant contribution to the income of higher education. They also contribute to growing networks of transnational information and scientific networks, and enhance the exchange of achievements in science and technology, in teaching methods. Moreover, the internationalization of education leads to the formation of a new type of person, corresponding to the ideas of global citizenship.

But with a significant deterioration in social conditions, it is difficult to predict the level of real emigration and the growth of migration sentiments. Calculating the level of migration sentiment is not a tool to reflect real migration processes, but it allows to indicate the possibility of new migration flows and their characteristics, as well as changes of old in the event of political, economic, social and legal transformations within the country.

Researchers believe that countries and universities compete annually for educational migration flows, as international students are the key to constructive interstate cooperation, a way of influencing the educational (and, as a result, cultural, social and political) spaces of other states, as well as a source of high-quality work and intellectual contingents in the future. It is the international market for educational services that provides a source of highly skilled labour and specialized professionals in various fields. Those professionals who have graduated from higher education abroad have advantages such as tolerance, mobility, adaptability, knowledge of languages - therefore, they are more popular and competitive. The formation of specialists of this level should be a strategic task of the educational system [11].

Migration moods of Kazakhstani students of Hong Kong universities

It is necessary to divide migration moods into active and passive. Indeed, one group of people can actively prepare to leave the country (learn a foreign language, consult on emigration, seek a job abroad, etc.), and another can do nothing, limiting itself to declaring their desire to travel abroad. Accordingly, it can be concluded that the first group of persons will have an active form of migration mood, and the second group of persons - a passive form of migration moods. In this case, there will be two forms of behavior: active and passive. An active form of migration behavior is a potential emigration from the state. The most common steps taken by respondents wishing to travel abroad were to try to find a place of study abroad, collecting information about living conditions in the country of the supposed departure, studying a foreign language. However, the activity, which properly demonstrates the seriousness of the respondent's intentions to go abroad, consists, first of all, in attempts to find a place of study abroad, to apply to agencies and specialists in admission to universities abroad or to advise on migration issues, the registration of necessary documents for departure or relocation (visas, work contracts, work permits, etc.). The prevalence of migration is quite high. The overall prevalence of migration sentiment among young people in major cities and cities of republican importance is higher than in the province. For representatives of the regions, the priority is to move within the country, closer to accessible educational institutions.

The sociological survey was conducted for 132 Kazakhstan students studying in Hong Kong. This is one of the priority areas for educational migration from Kazakhstan. First of all, students are attracted by the quality of education. Here is a number of universities of the world box office, the five largest are in the top 100 "S World University Rankings Worldwide". Universities have a modern material base and a comfortable infrastructure. Students are trained in more than 150 current specialties. Furthermore, it is an international shopping and financial center, where the student can get professional connections. Many multinational corporations offer internships for hong Kong university students. Aside from that, the language of learning is one of the way to expand the geography of personal contacts of the student. Naturally, one of the main reasons for choosing Hong Kong universities is the availability of grants and scholarship programs for foreign applicants. In 2019, more than 250 students from Kazakhstan are studying, and the annual migration influx is 30-40 people [12].

About 70% of respondents showed migration activity and even applied to foreign institutions. However, only 40% of those with active migration are actively migratory and have chosen Hong Kong universities. Also, about 67% of respondents say they return after graduation, 26% aspire to emigrate, and 6% have not yet decided.

Most of the applicants studied in specialized schools 90%, graduated Nazarbayev Intellectual School, The Republican Physics and Mathematics School, and the Kazakh-Turkish Lyceum. This distribution reflects an imbalance in general secondary education. In specialized schools, teaching is in English, funding allows to attract the best domestic teachers, and foreign teachers.

Ninety per cent of respondents' study through university grants or the Hong Kong budget, as well as international projects such as Wealth to Road, one road, one road. About 3 per cent are enrolled at a 50 per cent discount and another 7 per cent are enrolled free of charge but do not receive scholarships. The most popular paid specialties include business administration.

The distribution of respondents into the basic categories by cities of residence and study, revealed that the share of applicants from the two largest cities of Almaty and Nur-Sultan is about 98%. This is due to the attractiveness of these places for highly qualified teachers, concentration of specialized schools. For example, in Almaty two KTL, RPMS, 2 NIS. In Nur Sultan 2 NIS, 2 KTL, RPMS. Almaty, 70% became the leader in the total number of students. Another 2% of respondents studied in cities of regional importance.

Among those surveyed, 65 per cent were boys and about 35 per cent were girls. The predominance of guys is associated with the predominance of engineering specialties. And the average age was 20.7 years. And all the respondents are young people aged 18-22 years.

The educational migration in this case according to the surveyed, is mainly determined by four factors. The first is the prestige of Hong Kong universities on the international stage. The second factor is the opportunity to get a quality education for free. In third place in terms of frequency of the students' mentions were the direction of study, and a wide range of specialties. The fourth factor is the direct marketing work of universities to attract applicants during the professional orientation of the school graduate. Kazakhstan's specialized schools have extensive ties with Hong Kong universities, cooperating in the field of professional orientation and attract winners of international subject competitions through scholarship programs.

Thus, with a fairly wide and increasing prevalence of migration among young people, the proportion of potential educational migrants with a high probability of implementing existing migration sentiments is less than half. But even the level of active migration sentiment is not an indicator of possible emigration from these states. So, only half of the respondents with an active form of migration, took actions that clearly indicated readiness for emigration.

References:

1. A collection of materials from the conference "Global Challenges and Contemporary Trends in Higher Education Development" / G.N. Dzhakysbekova, S.Y. Intykbayeva, L.N. Gostenko / Almaty, 2013.
2. Educational migration from CIS and Baltic countries: potential and prospects for Russia / Under Ed. K.A.Gavrilova, E.B.Yatsenko. M.: Eurasia Heritage Foundation, 2012
3. Global Education Digest 2014: Comparing Education Statistics Across the World. UNESCO- UIS, 2015.
4. Lee E. A. Theory of Migration // Demography. 1966. № 1. P. 47–57.
5. Migration behavior and the migration mood of the population of the Republic of Belarus / A.I. Ambrajevic / Minsk /
6. stat.gov.kz 7. <http://monitor.icef.com>
8. chinapower.csis.org
9. Exports of Russian educational services: Statistical collection. Issue 6 / Ministry of Education and Science of the Russian Federation. M.: Sociocenter, 2016. 408 s. 10. www.topuniversities.com
11. Shevtsova E.V. The main mechanisms of migration policy to attract training migrants: what Russia can learn from future world powers - NSUEU Herald. – 2012. – No1. S. 78 - 87. 12.
12. <https://informburo.kz/>.

МРНТИ 11.25.31

Кабдыгалиев Д.Б.¹

¹КазНУ им.Аль-Фараби
Казахстан, Алматы

АНТИИРАНСКИЕ САНКЦИИ АДМИНИСТРАЦИИ США И ИХ ХАРАКТЕР

Аннотация

Настоящее исследование направлено на изучение политики проведения экономических санкций администрацией США против Ирана. Тема вновь стала актуальной вследствие выхода Вашингтона из Совместного всеобъемлющего плана действий (СВПД), который был принят по ядерной программе Ирана. Подобное решение США подразумевает собой новый виток экономических санкций в отношении Ирана. Выход из СВПД ставит важный вопрос об эффективности новых санкций, которые будут основываться на более серьезном давлении. Данная ситуация породила фундаментальные научные вопросы, в частности – что является причиной эффективности санкций в одних случаях и провала в других? В связи с чем определенная «страна-цель» идет на уступки, а «страны-инициаторы», несмотря на огромные потери от санкций, упорствуют на реализации своего стратегического курса? В своем исследовании мы также учитываем существование таких факторов, как: внутриаполитический консенсус, альтернативные торговые партнеры и др. В качестве инструментов исследования авторы используют метод case-study и историко-критический анализ. Основной источниковой базой стали правовые и нормативные документы, которые регламентируют политику введения и проведения санкций.

Ключевые слова: санкции, Иран, США, СВПД, санкционная коалиция, Совет Безопасности ООН.

Кабдығалиев Д.Б.¹

¹әл-Фараби ат. ҚазҰУ
Қазақстан, Алматы

АҚШ ӘКІМШІЛІГІНІҢ АНТИИРАНДЫҚ САНКЦИЯЛАРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Аңдатпа

Америка Құрама Штаттарының ерекшеліктері Иранға қатысты Осы зерттеу Иранға қарсы АҚШ-тың экономикалық санкцияларын жүргізу саясатын зерттеуге бағытталған. Тақырып Иранның ядролық бағдарламасы бойынша қабылданған Бірлескен кешенді іс-қимыл жоспарынан Вашингтонның шығуы салдарынан тағы да өзекті болды. АҚШ-тың мұндай шешімі Иранға қатысты экономикалық санкциялардың жаңа толқынын білдіреді. БКІЖ-дан шығу айтарлықтай қысымға негізделетін жаңа санкциялардың тиімділігі туралы маңызды мәселе қояды. Бұл жағдай іргелі ғылыми мәселелерді тудырды, атап айтқанда – бір жағдайларда санкциялардың тиімділігіне және басқаларында құлдырауға не себеп болды? Осыған байланысты белгілі бір «елмақсат» жол беруге, ал басқалары санкциялардан үлкен шығынға қарамастан, өзінің стратегиялық бағытын іске асыруға баса назар аударады ма? Зерттеу барысында біз ішкі саяси консенсус, балама сауда серіктестері және т.б. сияқты басқа да факторлардың бар болуын ескереміз. Біз өз жұмысымызда case-study әдісін пайдаланамыз, негізгі дереккөздік база санкцияларды енгізу және жүргізу саясатын регламенттейтін құқықтық және нормативтік құжаттар болды.

Түйін сөздер: санкция, Иран, АҚШ, БКІЖ, санкция коалициясы, БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесі

Kabdygaliyev D.B.¹

¹Kazakh National University named after Al-Farabi
Kazakhstan, Almaty

AMERICAN SANCTIONS AGAINST IRAN AND ITS ESSENCE

Abstract

This study is aimed at studying the policy of us economic sanctions against Iran. The topic became relevant again due to Washington's withdrawal from the Joint comprehensive action plan (JCAP), which was adopted under Iran's nuclear program. Such a decision by the US implies a new round of economic sanctions against Iran. The withdrawal from the JCAP raises an important question about the effectiveness of the new sanctions, which will be based on more serious pressure. This situation has given rise to fundamental scientific questions, in particular – what is the reason for the effectiveness of sanctions in some cases and failure in others? In this connection, a certain «target country» makes concessions, and others, despite the huge losses from sanctions, persist in the implementation of its strategic course? In our study, we also take into account the existence of other factors, such as: domestic political consensus, alternative trading partners, etc. In our work we use the case-study method, the main source base are legal and regulatory documents that regulate the policy of introduction and implementation of sanctions.

Key words: sanctions, Iran, USA, JCAP, sanctions coalition, UN Security Council.

Введение

С политикой выхода Соединенных Штатов из Объединенного Комплексного плана действий (FARA), который был принят по ядерной программе Ирана, еще раз обострилась проблема санкций против Ирана. Президент Д. Трамп, который принял это решение, вернул право Соединенных Штатов возобновить комплекс экономических санкций, которые были применены к Тегерану до заключения «ядерной сделки». Американский демарш резко усугубляет ситуацию в мире - есть неопределенность среди международного бизнеса и торговли с Ираном. Казначейство США становится авторизованной администрацией наряду с Конгрессом, налагая штрафы или применяя другие меры против отдельных лиц, организаций и стран, которые имеют сотрудничество с Ираном по ряду вопросов, утвержденных Вашингтоном. Конечно, решение Президент Соединенных Штатов не всегда поддерживается в значительной степени, в некоторых случаях он подвергался крайней

критике всех участников FASU, в частности, сторонники США - страны Европейского Союза. Это положение значительно исправил логику международного отношения по иранской ядерной программе, а также как и другие вопросы, в которых подходы основных участники значительно разошлись. Ключевой вопрос, конечно же, таков: в чем причина? для эффективности санкций в некоторых случаях и неудача в других?

В связи с этим определенная «мишень страна» идет на уступки, а «инициирующая страна», несмотря на огромные потери от санкции, упорствует в выполнении своих обязательств, это стратегический курс? В связи с этим автор статьи попытался понять механизм санкции и процессов и выдвинуть следующие факторы изучить их. Первым фактором является ущерб, нанесенный целевой стране в результате навязывания санкции против страны. Чем выше такой урон, тем больше вероятность того, что «целевая страна» пойдет на уступки. Вторым фактором является уровень консолидации коалиции инициаторов санкций, действующих в рамках международных организаций (прежде всего ООН). Чем больше консолидируется коалиция и тем больше координирует свои решения и действия, тем более вероятно, что целевая страна пойдет на уступки. Вы можете видеть, что эти отношения не являются линейными. Например, в некоторых случаях минимальная консолидация или минимальный урон приносит хорошие результаты (с точки зрения стран, применяющих санкции), и в других случаях возникают огромные потери, а согласованная политика санкционных инициаторов становится неудачной. В любом случае направление зависимости и особенности причинно-следственной связи важны.

Следует также иметь в виду, что кроме вышеперечисленных факторов, существует целый комплекс других независимых переменных. Одним из них является степень консолидации политического режима и внутриполитическая стабильность целевой страны. Внутригосударственное единство на тему санкций в иницирующих странах, набор методов санкций и используемые методы, баланс сил между целевой страной и страной-инициатором. Характер существующих отношений между инициаторами и целевыми странами, уровень диверсификации, экономическое развитие "целевой страны", степень угрозы применения силы, существование «черных рыцарей» - альтернативные финансовые и торговые партнеры, которые сотрудничают со страной под санкциями, несмотря на экономические санкции других правительств и т. д. По этой теме были проведены количественные исследования где влияние определенных переменных было взвешено путем анализа базы данных TIES для более 800 эпизодов противостояния санкциям. Например, исследование Н. Бапата и других авторов показывает, что ущерб от санкций и наличие коалиции на основе международного учреждения являются наиболее необходимыми условиями для успеха осуществляемых санкций (Бапат, Тобиас, Кобаяши, Морган 2013: 79-88). Тем не менее, результаты и выводы количественные методы должны быть приняты во внимание с крайней осторожностью. Не забывайте, что они чувствительны к изменению параметров и условий. Многие исследования независимых переменных не всегда точно показать сопоставив результаты. Среди фундаментальных, можно выделить исследования Г. Хафбауэр (Hufbauer, Shott, Elliott, Oegg 2009), Д. Дрезнер (Drezner 2015: 755-764), С. Аллен (Аллен 2005: 117-138), S. Bonetti (Bonetti 1998: 805-813) и многие другие ученые.

Теоретические и методологические основы вопроса

Сосредоточусь на причинно-следственных связях между этими переменными на примере санкции против Ирана. Эта статья основана на логике использования метода тематического исследования и на исторически критическом методе изучения причинно-следственных связей, а не на применение количественной методике. Термин «тематическое исследование» будет использоваться в смысле, в котором Дж. Херринг интерпретирует это в своей фундаментальной работе по этому методу исследования (Джерринг 2007). В качестве дополнительных примеров этого подхода, исследования Т. Граафа (Graaf 2013:145-163) и С. Малоуни (Maloney 2015: 887-911) также может быть применено. Основным направлением моей работы будет изучение политической истории санкций против Иран на разных этапах. Что касается терминологии: из термина «санкции» следует отметить, что это было изучено в некоторых деталях, и есть много публикаций о нем, которые также перечислены в библиографии для этой статьи. Хотелось бы только подчеркнуть, что санкции в этом контексте как торговые войны. Менее изучены вопросы об эффективности применения санкций. Однако сегодня есть определенные подходы к этой категории проблемы. Например, Р. Папе приводит статистику, что свидетельствует о неэффективности применения санкций в достижении ключевых целей международной политики (Паре 1997: 90). Аналогичное мнение можно найти в

коллективной монографии «Переосмысление экономических санкций: экономика и современная политика» (1990), авторы из которых заключают, что «экономические санкции достигли цель, только в одной трети из 100 проанализированных случаев». Американский экономист Д. Болдуин заключает что существует «парадокс санкций» («санкции Парадокс»). Суть его теории в том, что «политики продолжают применять экономические санкции, несмотря на доказательства того, что они не работают, просто потому что затраты на использование военной силы в качестве принудительного мера будут, при прочих равных условиях тоже высокий» (Болдуин 2000: 89). Ряд других исследователей ссылаются на проблему эффективности санкций, более сдержанно чем вышеупомянутые авторы, хотя в некоторых пунктах они указывают на то, что эффективность международных санкций могут быть ограничены. Например, санкции направленные на ослабление военного потенциала или, на по крайней мере, при изменении политики страны, редко бывают успешными, если не учитывать ущерб для экономики в целом. В политической науке эксперты, которые считают, что многие исследования результаты не могут быть полностью объективными, так как большинство из них основаны на эмпирических данных холодной войны в период, в течение которого велись санкции были трудными (Стивен 2004: 4). Таким образом, между исследователями и экспертами есть вопрос о том, как измерить эффективность международных санкций, если они осуществляется одновременно с другими инструментами мировой политики. В то же время, обзор обширной научной литературы в историческом контексте на тему санкций приводят автора статьи к выводу, что эффективность санкций начали играть роль после Первой и Второй мировых войн, как возможность заменить военные действия правовыми, финансовыми и экономическими давлениями.

Особенности применения санкций Соединенных Штатов Америки в отношении Ирана. Идея санкции в качестве замены агрессии пришли к большинству западных стран с экспансией списка целей, установленных для санкций, и к 1956 году количество санкций удвоилось. (Хуфбауэр, Шотт, Elliott, Oegg 2007: 233). С относительным потеплением международных отношений в 1966-1970 гг. санкционные меры упали. Затем постепенно растет в 1971–1975 гг. Число санкций как инструмент политики влияющих стран резко возрастает и достигнет 34 случаев к 1995 году, что почти 30 раз количество случаев применения санкций до конца Второй мировой войны. (Хуфбауэр, Шотт, Эллиот, Oegg 2007: 233). (Hufbauer, Schott, Elliott 1990: 298).

Мое предположение основано на историческом анализе и метод тематического исследования заключается в том, что эффективность санкционных мер впечатляет. Эффективность увеличивается, если они проводятся скоординированно, долгосрочно и последовательно, поддерживается всеми политически значимыми институтами власти иницирующих стран и направлены при умеренном изменении политики «целевой страны». В качестве аргумента для прекращения военных действий, смены политического режима, санкционный характер воздействия работает меньше всего. Я попытался рассмотреть это предположение на примере применение санкций со стороны США Администрация против Ирана.

Санкции Совета Безопасности ООН: диверсификация инструментов и улучшение экстерриториальных санкций

Одна из главных характеристик политики США представляет собой очень тесную смесь секторов и торговых санкций (которые можно назвать «фронтальными») с финансовыми санкциями (их также можно назвать «фланговыми» санкции). Финансовые санкции способствовали усилению отраслевых и торговых ограничений. Некоторое время Вашингтон установил хорошие отношения с иранскими компаниями и банками, благодаря чему стало возможным быстро и эффективно выявлять нарушителей и применять экстерриториальные санкции. Принятие различных резолюций Совета Безопасности ООН на качественном уровне изменилась легитимность экстерриториальных санкций. Если в начале, это было воспринято, как очередной каприз американского руководства после принятия резолюций союзники Соединенных Штатов и страны периферии вынуждены были серьезно рассмотреть вопрос. Помимо «фронтального» и «флангового» санкций они начали вводить «Фоновые санкции», в том числе, например, ограничения на передвижение за пределы Ирана отдельных граждан Ирана и правительственных чиновников. Практика ужесточения санкций была планом Конгресса и администрации Белого дома. В 2010 году Конгресс принял закон о всеобъемлющих санкций против Ирана, а также установлены были поправки к закону 1996 года, которые имели значительные влияние на ужесточение санкций. Вашингтона в частности не устраивало: ракетная программа, ядерная разработка, наращивание обычного оружия, поддержка Хезболлы, нарушение прав человека, арест американских граждан, и отказ от предложений о сотрудничестве от

Вашингтона и членов Совета безопасности ООН со стороны Ирана. Традиционно в рамках принятых корректировок, поставки нефтепродуктов в страну, поставки технологий и материалов которые, были необходимы для ядерной ракетной программы и для развития вооруженных сил пришло под санкциями. На импорт был наложен запрет иранских товаров в США и экспорт американских товаров в Иран. Активы всех иранских граждан, которые подозреваются в работе на развитие ядерной программы были заморожены. Многие структуры были уполномочены наложить санкции на любой иранский банк, и ограничить партнерские отношения с любым иностранным банком, который взаимодействует с подозрительными или заблокированными иранскими финансовыми организациями, учреждениями или отдельными лицами. Президенту было приказано составить список иранских чиновников, которые были вовлечены в нарушение прав человека с последующим замораживанием активов и визовых ограничений. В 2012 году Конгресс принял еще один закон - «Об уменьшении иранской угрозы и прав человека в Сирии». Прежде всего он нанес большой урон энергетике. К тому времени это было предельно ясно что Иран более чем успешно противостоит нефте-газовым санкциям, продажа сырья по льготным ценам. Приняв этот закон, Конгресс стремился решить давнюю проблему контроля над Иранским экспортом нефти. В результате американцы сузили Максимальное количество потребителей, поддерживающих альтернативные производители (особенно Саудовская Аравия), а также предоставляли преимущества традиционным покупателям иранской нефти. Санкции также затронули перевозчиков судовладельцев нефти из Ирана и страховщиков транспортировки нефти. Финансовые санкции в настоящее время начали распространяться на обязательства суверенного долга Ирана. Практически по всем пунктам, отраженным в предыдущих законах права, противостояние гвардейскому корпусу Исламской революции. Более строгие санкции были навязаны, в том числе экстерриториальные. Американское руководство действовало аналогичным образом при Б. Обаме с 2010 по 2013. Так, указ № 13590 предусматривал введение санкций против компаний, продающих оборудование для энергетики в Иран (Распоряжение №13590). Наконец, другим решением был закон, который был принят в январе 2013 года - Закон о свободе и о ядерном нераспространении Ирана. Закон уточнил санкции, по большей части, отраженные в предыдущих законах (например, против финансовых учреждений и судовладельцев, которые вели запрещенную деятельность от имени иранских компаний). Этот последний пункт был довольно важным. Он сделал более гибкой политику экстерриториальных санкций. Руководство могло по-своему, поощрять или наказывать многочисленных покупателей иранской нефти. Эта мера во многом определяет их последующий успех.

Новый раунд американских санкций

Даже во время переговоров по Атомной программе (UTM) Конгресс США принял Акт о пересмотре по иранской ядерной сделке (Закон о ядерном обзоре Ирана 2015 года). Закон возложил на президента обязательства по жесткому контролю выполнения Ираном своих обязательств. Появление закона было внутривластным компромиссом между сторонниками и противниками сделки с Ираном. Одним из требований закона был так называемый сертификат сделки, который обязывал президента подтверждать каждые 90 дней, что Иран фактически выполняет договор СРАР. Для Конгресса это был способ повысить личную ответственность президента и постоянно держать тему сделки под контролем. Конгресс, со своей стороны, приложил усилия, чтобы в одностороннем порядке ужесточить санкции США. 2 августа 2017 г. Д. Трамп подписал закон PL 115-44 (CAATSA), который определил диапазон санкций против Ирана. Закон дал понять, что Иран остается серьезным вызовом Соединенным Штатам. Он призвал предоставить двухгодичный подробный отчет о военном потенциале Ирана и меры безопасности. Особое внимание было уделено иранской баллистике программа разработки ракет. Санкции направлены против отдельных лиц и организаций которые способствуют развитию программы, и президент заслушивал в отчетности о Иранской ракетной программе раз в полгода. Как в ряд предыдущих законов и указов президента. Актуальность «террористической» угрозы со стороны Ирана и соответствующие санкции, против подозреваемых поддержки Ирана были отмечены. По традиции тема прав человека были включены в закон. Штат Департамента наложил вето на годовой отчет по этой теме, определены санкции против нарушителей Прав человека в Иране. Кроме того, санкции против нарушителей эмбарго на поставки оружия, а также по этому вопросу задержания граждан США Ираном, были снова зарегистрированы. CAATSA определяет направление интернационализации санкций и отчетность параметры администрации взаимодействия с ЕС. Европейский Союз также сохранил некоторые санкции против Ирана, в частности, связанные с нарушением прав человека. Однако, согласно CAATSA, продолжающиеся

санкции и ограничения ЕС со стороны ООН Совет безопасности был не критичен для Ирана. Они не наносили ущерба экономике и были скорее символическими. Гораздо опаснее для Ирана было заявление Д. Трампа о выходе из СВПД и возвращение к ранее действовавшему режиму санкций. Главное в решении Д. Трампа с точки зрения санкций заключается в том, чтобы вернуться к режиму ограничений, которые существовали до подписания СВПД. Учитывая значительный масштаб санкций, время, необходимое для их перезапуска, а также время для ликвидации вновь запрещенных видов деятельности, установленный президентом в промежуточный период – 90 и 180 дней на различные мероприятия, это очень тяжело. В частности, речь идет о возвращении следующих санкций: ограничение иностранной валюты сделки и торговля драгоценными металлами; запрет на поставку отдельных видов сырья (графит, сталь и алюминий, уголь); запрет на поставку программного обеспечения для промышленности; ограничения по сделкам с иранскими суверенными долговыми обязательствами; санкции против инженерного сектора. Также санкции против судостроительной промышленности и морского транспорта Ирана, запрет на поставку нефтепродуктов и бензин, финансовые санкции против Ирана: банки, страховые санкции и, конечно же, санкции против энергетического сектора (оборудование, инвестиции, и т. д.) вернулись к действию. Главная опасность для Ирана в перспективе выборочный компромисс между Брюсселем и Вашингтоном. Например, Соединенные Штаты могут дать ЕС возможность сохранить лицо и закрывать глаза на невыполнение санкций в определенных секторах. Но они могут положить строгое условие, что ограничения на покупку нефти будут действовать, и компромисс здесь есть режим исключений для стран, которые показали решимость сократить покупки. Это может снова привести к сокращению закупок иранской нефти, и все последующие последствия для экономики страны.

Результаты

Иранский кейс дает интересный вопрос влияния различных факторов на успех или провал санкций. Первый. Это внешнеполитические амбиции страны-инициатора, в данном случае США. Сегодня эта огромная страна считается главным центром принятия решений и его конечный бенефициар. Поэтому логично, что внешняя политика США направлена на сохранение и дальнейшее укрепление глобальной экономической и политической силы Америки. Этот курс заложен во многих внутривластных договорах Соединенных Штатов, заявляя о необходимости признать неразрывную связь между влиянием, безопасностью и процветанием Соединенных Штатов. Но с одной стороны, их доминирование в «либеральном международном порядке» с другой (Тукумов, 2017: 279). Укрепление позиций Ирана на Среднем Востоке (Ирак, Сирия, Йемен, Ливан) наряду с его близкими союзниками (Саудовская Аравия и Израиль) вызывают большую озабоченность в построении курса внешней политики. Политика отмены санкций против Ирана и вовлечение этой страны в систему региональной безопасности «в многополярный мир» во время правления президент Обамы значительно отличается от планов Белого дома при президенте Трампе. Доминирует политика реализма, неоизоляционизма и сдерживания Ирана с помощью санкций США. Второй. Иранский случай показал наличие связи между количеством и качеством санкций и их эффективностью (то есть увеличение требований «инициирующих стран»). Однако есть некоторые особенности. Иран долгое время терпел убытки от санкций. Но он не сидел за столом переговоров, ведя политику адаптации к санкциям. Только в 2013 году США удалось создать условия, которые заставили Тегеран вести переговоры. Но в то же время Ирану удалось заключить выгодную сделку, хотя и уступил основным требованиям. Иранский случай подтверждает гипотезу Д. Дрезнера о парадоксе санкций: максимальное давление на политических противников приносит минимальный ущерб от санкций, хотя минимальное давление на союзников часто дает максимальные результаты (Drezner, 1999: 231). В третьих. Коэффициент мощности влияет или, по крайней мере, взаимосвязано с политикой санкций. Рост военной мощи целевой страны ограничивает применение силы, но стимулирует использование санкции как единственную оставшуюся возможность. В-четвертых. Санкции взаимосвязаны с внутривластной ситуацией как внутри инициатора так и в пределах целевой страны. Американский случай показывает, что по вопросу о санкциях роль такого представительного политического института как Конгресс США значительно увеличился. Внутривластные факторы Ирана являются предметом отдельного исследования, но их роль в ответ на санкции тоже кажется высокими.

Список использованной литературы:

1. Allen S. (2005) *The Determinants of Economic Sanctions Success and Failure*. – [International Interactions. Vol. 31. no.2. pp.117-138.]
2. Baldwin D.A. (2000) *The Sanctions Debate and the Logic of Choice*. [International Security, Vol. 24, no. 3, pp. 80-107].
3. Bapat N., Tobias H., Kobayashi Yo., Morgan C. (2013) [Determinants of Sanctions Effectiveness: Sensitivity Analysis Using New Data. International Interactions. Vol. 39. no.1. pp. 79-98.]
4. Bonetti Sh. (1998) *Distinguishing Characteristics of Degrees of Success and Failure in Economic Sanctions Episodes*. [Applied Economics. Vol. 30. no. 6. pp. 805-813.]
5. Brzoska M. (2015) [International Sanctions Before and Beyond UN Sanctions. International Affairs. Vol. 96. no. 6. pp. 1339-1349].
6. Drezner D. (1999) [The Sanctions Paradox. Economic Statecraft and International Relations. Cambridge University Press. 364 p.]
7. Drezner D. (2015) [Targeted Sanctions in a World of Global Finance. International Interactions. Vol. 41. no. 4. pp. 755-764.]
8. Executive Order No. 13590. [Electronic Resources]. URL: <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Documents/13590.pdf>. (viewing: 25.04.2019).
9. Executive Order No. 13716. [Electronic Resources]. URL: https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/jcpoa_eo.pdf. (viewing: 26.04.2019).
10. Gerring J. (2007) *Case-Study Research. Principles and Practices*. [Cambridge University Press. 278 p.]
11. Graaf Th. (2013) Van de. *The «Oil Weapon» Reversed? Sanctions Against Iran and US-EU Structural Power*. [Middle East Policy. Vol. XX. no. 3. pp. 145-163.]
12. Hufbauer G.C., Schott J.J., Elliott K.A. (1990) [Economic Sanctions Reconsidered: History and Current Policy, 3rd ed., Washington, DC, p.233.]
13. Hufbauer G.C., Schott J.J., Elliott K.A. (1990) [Economic Sanctions Reconsidered: History and Current Policy, 2nd ed., Washington, DC, Peterson Institute for International Economics. 298 p.]
14. Hufbauer G., Shott J., Elliott K., Oegg B. (2009) [Economic Sanctions Reconsidered. Third Edition. Peterson Institute for International Economics. 248 p].

МРНТИ 11.15.74

Жандосова Ш.М.¹, Нуров М.М.², Кельдинова А.Б.¹

¹ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**«ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМ» ЖӘНЕ «ТЕРРОРИЗМ» ҰҒЫМДАРЫНЫҢ
ТАРИХИ-САЯСИ РЕТРОСПЕКТИВАСЫ**

Аңдатпа

Аталған мақалада діни экстремизм мен терроризм ұғымдарының тарихи-саяси ретроспективасы кеңінен зерттелген. Авторлар «экстремизм» мен «терроризм» терминдерінің мән-мағынасын жан-жақты қарастырып, олардың идеялық тұжырымдамаларына сараптама жасаған. Мақалада авторлар діни экстремизм мен терроризм концептілерін талдап, олардың мән-мағынасын ашу барысында құрылымдық-функционалдық, тарихи және компаравистикалық әдіснаманың әдіс-тәсілдерін қолданды. Аталған мақала «Қоғамдық сананы жаңғырту міндеттері аясындағы қазақстандық бірегейлікті қалыптастыру» BR05236488 ғылыми-зерттеу жобасы аясында дайындалған.

Түйін сөздер: экстремизм, діни экстремизм, терроризм, радикализм, саяси идеология, саясат.

Zhandosova Sh.M.¹, Nurov M.M.², Keldinova A.B.¹

¹Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK

²Abai Kazakh National Pedagogical University

HISTORICAL AND POLITICAL RETROSPECTIVE OF THE CONCEPTS OF «RELIGIOUS EXTREMISM» AND «TERRORISM»

Abstract

This article comprehensively examines the historical and political retrospective of the concepts of religious extremism and terrorism. The authors studied in detail the essence of the terms "extremism" and «terrorism», analyzed their ideological concepts. In the article, the authors considered the concepts of religious extremism and terrorism, and also used the methods and techniques of structural-functional, historical and comparative methodology to reveal their essence. This article was prepared in the framework of the research project BR05236488 «Formation of Kazakhstan's Identity in the Context of Modernization of Public Consciousness».

Keywords: Extremism, Religious Extremism, Terrorism, Radicalism, Political Ideology, Politics.

Жандосова Ш.М.¹, Нуров М.М.², Кельдинова А.Б.¹

¹Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ИСТОРИКО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ РЕТРОСПЕКТИВА ПОНЯТИЙ «РЕЛИГИОЗНЫЙ ЭКСТРЕМИЗМ» И «ТЕРРОРИЗМ»

Аннотация

В данной статье всесторонне изучена историко-политическая ретроспектива понятий религиозного экстремизма и терроризма. Авторы подробно изучили суть терминов «экстремизм» и «терроризм», проанализировали их идейные концепции. В статье авторы рассмотрели концепты религиозного экстремизма и терроризма, также, при написании статьи использовали методы и приемы структурно-функциональной, исторической и компаративистской методологии при раскрытии их сущности. Данная статья была подготовлена в рамках научно-исследовательского проекта BR05236488 «Формирование казахстанской идентичности в контексте задач модернизации общественного сознания».

Ключевые слова: экстремизм, религиозный экстремизм, терроризм, радикализм, политическая идеология, политика.

Kіріспе

«Экстремизм» термині 1838 жылы неміс философы Вильгельм Трауготт Кругтың көп томдық философиялық сөздігінде алғаш рет пайда болды: «Экстремистер – ортаны танып, шектен тыс ләззат алғысы келмейтіндер. Бірақ оларды әдетте ультра деп атайды» деп тұжырымдаған.

XIX ғасырдың 50-ші жылдарынан бастап «экстремизм» термині Англияның саяси баспасөзінде пайдаланыла бастады және Британдық газеттерден бұл термин АҚШ журналистикасына көшті. Азаматтық соғыс кезінде (1861-1865 жылдары) солтүстік демократтар-бітімгерлердің газеттері Оңтүстік пен Солтүстіктің соғысушы партияларының өкілдерін «елдің екі бөлігінің экстремистері» («extremists of both parts of the country») деп атады.

Француз журналистері «экстремизм» терминін ағылшын тілді әріптестерінен алды және оны 1870 жылдардан бастап төтенше солшыл және экстремалды оңшыл саяси күштерді айқындау үшін қолдана бастады. Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде (1914-1918 жылдары) француз журналистикасына «экстремизм» ұғымы берік еніп кетті.

Француз заңгері М. Лерой заңдық әдебиеттерде «экстремизм» терминін алғаш рет XX ғасырдың бірінші ширегінде Ресейдегі Азамат соғысының оқиғаларына талдау жасау үшін қолданды. Орыс саяси аренасында сол кездегі идеологиялық ағымдардың ішінде Лерой большевизмді «қызыл экстремизм» және монархизмді «ақ экстремизм» деп атады.

Дәл осы кезеңде «экстремизмнің» идеялық тұжырымдамасын алғаш рет Италияда буржуазиялық партиялардың бірі – центристік Халық партиясы қабылдады, ол оң және сол жақ экстремизмге қарсы күресті, оны өзінің 1923 жылғы бағдарламасының мақсаттарының бірі деп жариялады.

1950 жылдарға дейін «экстремизм» термині тіпті ғылыми, құқықтық және саяси әдебиеттерде «радикализм» термині сияқты кең таралмады. Жағдай американдық саясаттанушылардың (негізінен Германиядан келген эмигранттар, оның ішінде Теодор Адорно) шығармаларының жарыққа шыққаннан кейін өзгерді, олардың негізгі идеялары экстремизмді оның либералды түсінігінде демократияның теріске шығарылуы және қоғамды «тоталитаризмге» апаратын «радикализмнің» экстремалды түрі ретінде анықтау болды.

Осылайша, экстремизм деген атпен радикалды саяси идеологиялардың барлығын бір-бірімен байланыстыратын идеологиялық тұжырымдама жасалды, олардың негізінде демократияны ұнатпауы болды. Дәл осы тұжырымдама либералдарға жасанды түрде коммунизм мен фашизмді бір жалпы категорияға біріктіруге, идеологиялардың туыстық байланысын «дәлелдейтін» ғылыми «еңбектерге» негіз болды.

Бірте-бірте, саясаттанушылардың жұмысында «экстремизм» термині тек саяси ғана емес, сонымен бірге діни радикализмге, содан кейін либералды демократияға сәйкес келмейтін барлық радикалды идеологияларға да қолданыла бастады.

Әдістеме

«Діни экстремизм» және «терроризм» ұғымдарының тарихи-саяси ретроспективасы» атты мақаланы дайындау барысында авторлар діни экстремизм мен терроризм концептілерін талдап, мән-мағынасын ашу барысында барысында құрылымдық-функционалдық, тарихи және компаравистикалық әдіснаманың әдіс-тәсілдерін қолданды.

Негізгі бөлім

«Экстремизм» түсінігі бірқатар елдерде (Түркия, Германия, Израиль, Италия, Франция және басқалар) саяси оппозицияға қарсы репрессияның негізі болды. Бұл ең алдымен сол жақ күштерге әсер етті. Орталық және Шығыс Еуропаның бірнеше елдерінде (Венгрия, Польша, Чехия және басқалар) бұл тұжырымдама коммунистік идеологияға тыйым салудың негіздерінің бірі болып санала бастады.

КСРО-да 1950 жылдардың екінші жартысына дейін «экстремизм» термині баспасөзде және әдебиетте аз қолданылды. Бұл ең алдымен кеңестік басшылық пен қоғамның солшылдардың революциялық және радикалды идеологияларына деген оң көзқарастарына байланысты болды. 1920 жылдардағы радикалды оңшыл идеологиялар әдетте «фашизм» ұжымдық тұжырымдамасымен белгіленді.

«Экстремизм» ұғымы біртіндеп КСРО билеуші топтарының Қызыл бригадалар сияқты солшыл террористік ұйымдарға деген теріс қатынасына байланысты қолданыла бастады, сондай-ақ едәуір дәрежеде оңшыл әскерилендірілген ұйымдарды тағайындауға байланысты журналистік айналымға енді. 1991 жылға дейін кеңестік журналистика «экстремизм» ұғымын террористік сипаттағы қарулы зорлық-зомбылықпен нақты байланыстырды. Бұл ұсыныс ресми құжаттарда көрініс тапты.

Бірақ КСРО-ның ыдырауына жақын уақытқа қарай мемлекеттік билік құжаттарында «экстремизм» деген тағы бір түсінік пайда бола бастады. КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының 1990 жылғы 15 қаңтардағы «Таулы Қарабах Автономиялық аймағында және басқа да аймақтарда төтенше жағдай жариялау туралы» Жарлығында: «экстремистік топтар жаппай тәртіпсіздіктер ұйымдастырады, ереуілдер жасайды, этникалық араздықты қоздырады» деп жарияланды.

1990 жылдардағы «террористік» компонент шешен сепаратистеріне тиесілі болды және олардың террористік әрекеттері бұқаралық ақпарат құралдарында насихаттау арқылы күшейтілді. Басавтың және басқалардың тұрақты түрде «экстремист» аталып кетуі бұқаралық санада террористермен анықталған экстремистерге деген теріс көзқарасты орнықтырды. Дегенмен, халықтың қоғамдық санасында «экстремизм» ұғымы ұзақ уақыт бойы «терроризм» және «фашизм» ұғымдарымен ғана байланысты болды.

XX ғасырдың 80-жылдарының басынан бастап, діни терроризм қоғамдық санада ең алдымен радикалды исламизммен байланыстырылды. Ислам ұрандарының артындағы терроризм - Таяу және Орта Шығыстағы әлеуметтік және ұлттық терроризмді исламдастырудың нәтижесі болып табылады. Бүгінде бұл әлемнің барлық ислам аймақтарын қамтитын қуатты халықаралық қауымдастық.

Бірқатар сепаратистік ағымдар діни терроризммен тығыз байланысты - Кашмир штатында (Үндістан), Филиппинде және Шешен Республикасында байқалып отыр. Мысалы: Әл-Каида, Талибан (Ауғанстан), Мұсылман бауырлар (Мысыр), Ансар әл-Ислам (Ирак), Асбат әл Ансар, «Хизб-ут Тахрир әл-Ислами»(Ливан), «Аум Синрикё» (Жапония) және басқалары.

Діни экстремизмділік мен терроризмнің пайда болуы, оның тарихы мен ретроспекциясына талдау жасайтын болсақ, оның барлық мәселелерін терең түсіну үшін, исламды саясаттандыру процесі феноменіне ерекше назар аудару қажет. Исламды айтарлықтай саясиландыру тарихтың ең ерте кезеңдерінде зайырлы және діни билікті бастапқы ұштастыруда орын алғанын байқауға болады. Яғни, тәжірибелік, тіпті бір жерде догматикалық деңгейде, исламның саясатқа принципті және тұжырымдамалық тартылуы туралы сөз қозғалуы керек.

«Террор» латын тілінен шыққан – «қорқыныш», «үрей» деген мағынаны білдіреді және XVIII ғасырдың аяғында, француз төңкерісі кезеңінен бастап өзінің қазіргі мағынасында қолданыла бастады. Терроризмге әмбебап анықтама беру өте қиын, дегенмен адамдардың өмірі мен қауіпсіздігіне қауіп пен зорлық-зомбылық әрекеттерін қолданудың саяси уәжі екендігі айқын. Терроризм, бір жағынан, жалпыға ортақ құбылыс – кем дегенде Еуропа мен Солтүстік Америка үшін, XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап, өршіп, содан кейін ондаған жылдар бойы жоғалып кеткен. Ал, екінші жағынан, әр түрлі елдердегі террористік ұйымдардың пайда болуы мен қызметі нақты тарихи себептерге байланысты болды, оған сәйкес себептері және әртүрлі салдары болды.

Терроризмнің неғұрлым толық және нақты анықтамасын американдық тарихшы Дж.Хардман берді. 1934 жылы алғаш рет «Әлеуметтік ғылымдар энциклопедиясының» он төртінші томында жарияланған «Терроризм» мақаласында жариялаған. «Терроризм, – деп жазды Хардман, – бұл ұйымдасқан топтың немесе партияның мақсатына бірінші кезекте күш қолдану арқылы қол жеткізуге ұмтылатын әдісті немесе теорияны сипаттау үшін қолданылатын термин. Хардман «мүліктер мен жабдықтардың жойылуы, жердің қиратылуы ерекше жағдайларда аграрлық немесе экономикалық терроризмнің, саяси терроризмнің жалпы бағдарламасына қосымша ретінде террористік әрекеттің нысаны түрінде қарастырылуы мүмкін» деп толықтырды.

Хардман тұжырымдайтын ұстаным: «Терроризм – әдіс ретінде әрқашан заңды үкімет пен ұлттың тепе-теңдігін болдырмауға тырысумен ғана сипатталмайды, сонымен бірге көпшілікке заңды (дәстүрлі) билік енді қауіпсіз еместігін көрсетуді қалайды. Террористік актінің жария етілуі терроризм стратегиясының шешуші сәті болып табылады, егер лаңкестік оған тікелей қатысы жоқ адамдардан тыс жерлерде кең реакция тудырмаса, ол әлеуметтік қақтығыс құралы ретінде пайдасыз екенін білдіреді [1].

Терроризмнің пайда болу уақытына қатысты тарихшылар мен саясаттанушылардың пікірлері де айтарлықтай ерекшеленеді. Басқалары кез-келген саяси қастандықты терроризммен теңестіреді, сондықтан лаңкестіктің тамыры ежелгі уақытта артта қалған деп В. Лакер тұжырымдайды [2]. Егер одан ертерек болмаса, мәселен, И. Александр терроризмді XX ғасырдың аяғындағы құбылыс деп санайды [3]. В.Чаликовтың пайымдауынша, терроризм көріністері антикалық кезеңде-ақ орын алған [4]. Француз тарихшысы М.Ферро терроризмді «XI-XII ғасырлардағы Хошашиналардың ерекше исламдық дәстүріне» жатқызып, осы уақыт аралығында туындағанын айқындайды [5]. Н.Неймарк қазіргі терроризмнің бастауын Наполеоннан кейінгі қалпына келтіру дәуірімен байланыстырады [6]. «Бізге тарихшылардың терроризм деп аталатын құбылыстың басталуы XIX-ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басы туралы пікірі әділ болып көрінеді» деген пікірді Р. Фредландер, З. Ивианский ұстанды [7].

Қазіргі терроризмнің контурлары 60-шы жылдардың басында жетекші отарлық империялар құлағаннан кейін пайда болды. Ұлт-азаттық үшін күрес көбінесе әскери құралдармен жүргізілді, ал террористік актілер партизандық әрекеттің бір түрі болды. Алайда әлемдегі геосаяси жағдай өзгерген сайын түбегейлі өзгерістер мен терроризмге ұшырай бастады. XX ғасырдың аяғында ауқымды лаңкестік актілер саяси мақсаттарға жетудің қарапайым құралы болды.

XX ғасырдың соңғы онжылдықтары мұсылман фундаментализмі түріндегі діни экстремизм – жаңа әлеуметтік-саяси бағыттың пайда болуымен ерекшеленді. Ол идеалды исламдық қоғамды қайта құру және шарият заңдарын қатаң сақтау негізінде мемлекет құру ұранымен дамыды. XX ғасырдың аяғында қазіргі мұсылман фундаментализмі Азиядағы Филиппиннен бастап Косовоға дейін Еуропадағы саяси, әлеуметтік, ұлттық және әскери тұрақсыздықтың кең аймағын қалыптастыруға ықпал етті.

Фундаменталистік (исламдық) ұйымдар, түрлі қозғалыстар, топтар мен режимдер террористік актілердің көмегімен тұрақсыздандыру процестеріне белсенді қатысты. Соған қарамастан, ислам мен терроризмді теңестіруге болмайды, өйткені террористер бұл діннің бұрмаланған түсінігін өздерінің қылмыстарын ақтау үшін қолданады.

Осылайша, революциялық терроризмнің пайда болуын XIX ғасырдың 70-80-ші жылдарының басталуымен байланыстырды, ондағы теңдесі жоқ жаңа құбылысты дұрыс көрді. Әрине, саяси адам өлтірулер Еуропада ертерек, XIX ғасырдың басында және ортасында, жеке тұлғалар ретінде (К.Занд, Ф. Орсини және басқалар) және тіпті ұйымдарда (Италияда карбонаттар) болған.

Қазіргі исламдағы экстремистік үрдістердің тікелей бастауын XIX ғасырдың соңында, мұсылмандар Батысқа жүйелі түрде қарсылық көрсету мәселесін көтерген кезде басталғанын ескеру қажет. Фундаментализм, өз дәрежесінде Шығыс тарапынан көрсетілетін қысымға реакциясы болып табылады (оның дамуының прагматикалық сипаты бар), ол жалпы теріс сипатқа ие.

XX ғасырдың соңына қарай араб-мұсылман елдерінде парламенттік демократиядан әскери диктатураға дейінгі басқарудың барлық зайырлы жүйелері артта қалушылық пен әлеуметтік-экономикалық дамуды еңсеру тұрғысынан сәтсіздікке ұшырады. Әр түрлі идеологиялардың саяси банкротқа ұшырауы жағдайында 1926 жылы Мысырда «Мұсылман бауырлар» экстремистік тобының мұсылман ұйымы құрылғаннан бастап өз бастауын алатын заманауи радикализм пайда болды. Осы уақыттан бастап исламизм қазіргі заманғы басқару режимдеріне неғұрлым ұйымдасқан саяси оппозиция болып табылады.

Экстремизмнің мұсылман елдерінде таралуының, сонымен қатар экстремизмнің ислам формасында дамуының нақты себебі ретінде - Ислам мен Батыс арасындағы өркениетті қақтығыс деп айтуға болады.

Мұндай қарсылықтың бір түрі діни және саяси экстремизм мен терроризмнің көптеген көріністеріне айналды. Бұл жағдайда біз мұсылман дінінің құндылықтары мен нормаларын «әл-Каида», «Ислам мемлекеті», «Мұсылман бауырлар» сияқты экстремистік ұйымдар жүзеге асыратын белгілі бір саяси мақсаттар үшін пайдалану туралы айта аламыз. Олар негізінен мұсылман елдеріндегі зайырлы режимдерді құлатуды, оларды шарият ережелерімен алмастыруды және бірыңғай исламдық мемлекет (халифат) құруды көздейді.

АҚШ-қа, Ұлыбританияға және басқа да Батыс елдеріне бұл ұйымдар Ауғанстан, Ирак және басқа да аумағында әскери қатысуды қоса алғанда, мұсылман елдерінің ісіне араласуына байланысты дұшпандық ниетпен қарайды. Олар үшін Батыс олардың өз мақсаттарын жүзеге асыруына кедергі келтіретін оппонент болып табылады. Осыған ұқсас жағдайға, Солтүстік Кавказдағы тұрақсыз жағдайдың және Сирияның әскери-саяси қолдауының салдарынан Ресей тап болып отыр.

Осыған байланысты қарастырылып отырған экстремистік құрылымдар, атап айтқанда, джихад идеологиясын («теріс пиғылмен күрес») тікелей Батыс және Ресей елдерінде лаңкестік әрекеттерді жүргізу үшін пайдаланады. Мысалы, Еурополдың деректері бойынша, 2016 жылдан бастап 2017 жылға дейін Еуропалық Одақ елдерінде жасалған, сәтсіз және қираған терактілердің жалпы саны 142-ден 205-ке дейін артты.

Сонымен бірге, «джихадшылар» қатысқан террористік актілер саны 13-тен 33-ке дейін көбейді. Олар жергілікті сепаратистер, оң және солшыл радикалдар жасаған ауырлық, ауқымы және құрбан болғандар саны жағынан осындай қылмыстардан асып түседі.

Әдетте, «жиһадшылар» өз іс-әрекеттерін халық көп жиналатын жерлерде жарылыс, көлік құралдарына тию және басқа да әрекеттер арқылы ұйымдастырады. Мұны көбінесе жеке тұлғалар, соның ішінде Еуропа Одағы елдерінің азаматтары жасайды. Кейбір жағдайларда белгілі бір шабуылдар үшін белгілі бір ұйымдар жауапкершілік алынады.

Экстремизмнің тарихына бет бұрсақ, Ислам мен Батыс арасындағы қайшылықтардың тағы бір маңызды факторы - соңғы елдерге көші-қон қысымы. Әсіресе, Еуропа мемлекеттері бұл аймақтардағы қарулы қақтығыстарға байланысты Таяу Шығыс және Солтүстік Африка елдерінен босқындар мен заңсыз мигранттар ағымының көбеюіне байланысты туындады.

Тек 2015 жылдың өзінде Еуропалық Одақ аумағына 1,8 миллион адам келген. Ал 2018 жылдың бірінші жартыжылдығында Еуропа Одағы шекараларын заңсыз кесіп өту туралы 60 430 жағдай тіркелді.

Әдетте, мұсылман елдерінен келген иммигранттар Еуропа қалаларының әлеуметтік жағынан қолайсыз аудандарына қоныстанады және оларда этно-діни анклавтар құрады. Оның үстіне олардың өмір салты мен мінез-құлқы, олардың көпшілігі, әсіресе жастар өкілдері, шын мәнінде оларды

қабылдаған елдердің құндылықтары мен тәжірибелеріне қарсы келеді. Бұл зорлық-зомбылық актілері арқылы да жасалады.

Париждегі және оның маңындағы 2005 және 2007 жылдардағы жаппай тәртіпсіздіктер мен 2013 жылы Стокгольмдағы қақтығыстар діни экстремизмнің ең танымал оқиғалары. Бұл кезде, мұсылман мемлекеттерінен көшіп келушілердің жергілікті тұрғындармен және Еуропадағы заңдылық пен тәртіп күштерімен қақтығыстарының етек алуы орын алды. 2016 жылдың қарсаңында Кельнде және басқа да Германия қалаларында әйелдерге шабуыл жасау оқиғалары болды.

2016 жылдың шілдесінде Сент-Этьен-дю-Руврей (Франция) қаласында арабтан шыққан екі адамның діни қызметкерді өлтіруімен және кепілге алуымен Сент-Степан шіркеуіне шабуыл жасалды. Ал, 2018 жылдың ақпан-мамыр айларында Кизляр және Грозный (Ресей) қалаларында православие шіркеулеріне прихожандарды өлтірумен ұштасқан, ірі шабуыл болды. Оның үстіне, экстремисттер көбіне қатарлас діншілдерге арандатушылық шабуылдар жасайды. Мысалы, 2017 жылдың қаңтарында Квебек-Ситидегі (Канада) мешіттің парижионерлеріне жасалған террористік шабуылды айта аламыз.

Осы үдерістерге жауап ретінде ксенофобия мен әсіресе Батыс пен Ресей елдерінде исламофобия көріністері болды. Бұл ресми және тұрмыстық деңгейлердегі әртүрлі кемсітушілік әрекеттерден, сондай-ақ мұсылмандарға және олардың діни ғимараттарына қарсы зорлық-зомбылық актілерінен көрініс табады.

Атап айтқанда, 2015 жылдың қаңтар айында Францияның бірнеше қаласында құрбандарсыз кеткенімен мешіттерге шабуыл жасалды. 2017 жылдың маусым айында Лондонның тұрғыны фургонда мешіттен шыққан адамдар тобына шабуыл жасады.

Бұл жағдайда, мұсылмандардың діни сезімдеріне ауыртпалық келтіретін, әр түрлі БАҚ-тағы жиі жарияланымдары маңызды прецеденттер. 2005-2006 жылдары Данияда «карикатуралық жанжал» және 2015 жылғы қаңтарда Парижде Charlie Hebdo журналының редакциясында жарияланған, исламға қатысты карикатуралар мен Мұхаммед Пайғамбар жайында бұрыс материалдардың басмылымнан шығуы, теракт сияқты қайғылы оқиғаларға әкеп соқтырды.

Сонымен қатар, «өркениеттер қақтығысының» шиеленісуі Батыс елдері жоғарыда көрсетілген барлық сын-кәтерлер кезінде олардың тұрақтылығы мен қауіпсіздігі үшін өз саясатының дін және көші-қон саласындағы негізгі ережелерін қайта қарауға жіберілмеуіне және мұсылмандар мен басқа конфессиялар өкілдерінің арасында туындаған қақтығыстарды конструктивті арнада шешуге тырысуына кедергі келтіреді.

Қорытынды

XXI ғасырда террористік әрекеттің ауқымы мен географиясын кеңейту тенденциясы байқалды. Жеке басты байыту мақсатында жасалған террористік актілер саны артып келеді. Әр түрлі күштер арасындағы саяси қарама-қайшылық негізінде, сондай-ақ этносаралық және конфессияаралық қайшылықтар негізінде террористік актілердің саны өсуде. Терроризмді жүйеге айналдыру таза техникалық жағдайларға байланысты деп сеніммен айтуға болады.

Израиль тарихшысы З. Ивианский: «Қазіргі әлемде қолданылатын саяси террор – бұл сапалық тұрғыдан жаңа құбылыс, ол ежелгі және қазіргі заманның басында болған саяси өлтірулерден айтарлықтай ерекшеленеді» – деп көрсеткен. Ивианскийдың айтуынша, терроризм 1876 жылы желтоқсанда Италиялық Анархистер Федерациясының декларациясында, содан кейін француз анархисті Пол Брюсседен шыққан «іс-қимыл арқылы насихаттау» ұранымен басталды деп санайды. XIX ғасырдың соңы Ирландия, Польша, Балқан мен Үндістанда терроризмді қолдана отырып, Еуропада және АҚШ-та үздіксіз анархистік терроризм кезеңі, Ресейдегі лаңкестік және ұлттық азаттық үшін күрес кезеңі болды. Осылайша, терроризмнің үш түрі пайда болды, олардың әрқайсысы өзіндік идеологиясы мен әрекет ету режимімен сипатталады – анархизммен, әлеуметтік төңкеріспен және ұлт-азаттық үшін күресімен» – делінген [8].

Нәтижесінде, заманауи терроризм, оның ішінде діни терроризм ерекше қарқынды дами бастады. Діни терроризм әртүрлі конфессиялардың өкілдеріне деген төзбеушіліктен немесе бір конфессия аясында шешілмейтін қарама-қайшылықтан көрінеді. Ол көбінесе саяси мақсаттарда, діни ұйымдардың зайырлы мемлекетке қарсы күресінде немесе бір дін өкілдерінің билікті бекітуі үшін қолданылады. Ең қызу экстремисттер өздерінің алдына жеке мемлекет құру міндетін көздейді, оның құқықтық нормалары бүкіл халыққа ортақ бір діннің нормаларына ауыстыру талаптарын қойды. Бұған көп жағдайда әлеуметтік-экономикалық проблемалар, халықтың діни сауаттылығының төмен

деңгейі және жас ұрпақты адамгершілік-патриоттық тұрғыда тәрбиелеудің кемшіліктері ықпал етеді. Нәтижесінде, терроризмнің көрінісі үшін құнарлы негіз қалыптасып, дамыды, радикалды бірлестіктердің қылмыстық құрылымдармен бірігуі байқалды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. J.B.S.Hardman. Terrorism: A Summing Up in the 1930s // *The Terrorism Reader*. – P.223.
2. *The Terrorism Reader: A Historical Anthology*. Ed. by Walter Laqueur. – London, 1979. – P.1-2.
3. *Terrorism: Interdisciplinary Perspectives*. Ed. by I.Alexander and S.Maxwell. – N.Y., 1977. – P.3-4.
4. Чаликова В. Терроризм // 50/50: Опыт словаря нового мышления. – М., 1989. – С.309.
5. Ферро М. Терроризм // 50/50: Опыт словаря нового мышления. – М., 1989. – С.313.
6. Naimark N. Terrorism and the Fall of Imperial Russia. – P.171.
7. Friedlander R. The Origins of International Terrorism // *Terrorism: Interdisciplinary Perspectives*. – P.34-35.
8. Iviansky Z. Individual Terror: Concept and Typology. – P.43.

МРНТИ 03.61.91

Ефремов Е.А.¹

*¹Казахский Национальный Университет им. Аль-Фараби
г.Алматы, Казахстан*

ФОРМИРОВАНИЕ ЭТНИЧЕСКОЙ И ДИАСПОРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ У КОРЕЙЦЕВ США

Аңдатпа

Этностық және диаспоралық сәйкестіліктің қалыптасу мәселесін отандық және шетелдік ғалымдар зерттеді. Атап айтқанда, диаспоралардың қалыптасу мәселесі әрқашан классикалық диаспоралар өлшемі арқылы қаралды, алайда қазіргі ғаламдық үдерістер бүгінгі күні түп-тегі корейлік американдықтардың басым бөлігі бұл қасиетке иелік ететін «жаңа» диаспоралардың пайда болуын ынталандырады. Кең таралған пікірге қарамастан, түп-тегі корейлік американдықтар қоғамдастығы біртекті емес, олар тілі, туыстығы, ұрпағы, ұқсастығы және таптық тиістілігі, иммиграция уақыты бойынша бимодальды болып келеді. Этностық тиістілік сезімі түп-тегі корейлік американдықтар үшін маңызды фактор болып табылады, бұл ретте түп-тегі корейлік американдықтар қоғамдастығында диаспоралық сәйкестілікті қалыптастыруда маңызды рөл атқаратын негізгі әлеуметтік институт корей христиан миссиялары болып саналады. Бұл мақаланың мақсаты – этностық және диаспоралық сәйкестілікті қалыптастыруға ықпал ететін әлеуметтік-психологиялық факторларды қарау.

Түйінді сөздер: АҚШ-тағы корей диаспорасы, түп-тегі корейлік американдықтар, диаспора, этностық сәйкестілік, диаспоралық сәйкестік.

Efremov E. A.¹

*Al-Farabi Kazakh national University
Almaty, Kazakhstan*

Abstract

The issue of the formation of ethnic and diasporic identities was considered by both domestic and Western scholars. In particular, the issue of the formation of diasporas has always been considered through the prism of the notion of classical diasporas, however, modern globalization processes force the emergence of “new” diasporas, the qualities of which the predominant part of Korean Americans possess present day. Contrary to popular belief, the community of Korean Americans is not homogeneous, but bimodal - in terms of language, kinship, generation, identity and class, time of immigration. The perception of ethnic belonging is an important factor for Korean Americans, and Korean Christian missions are the main social institutions

that play a significant role in formation diasporic identity in the Korean American community. This article aims to consider the socio-psychological factors that influence the formation of ethnic and diasporic identities.

Keywords: Korean diaspora in the USA, Korean Americans, diaspora, ethnic identity, diaspora/diasporic identity.

Ефремов Е.А.¹

*¹Әл-Фараби ат. ҚазҰУ
Алматы қ., Қазақстан*

Аннотация

Вопрос формирования этнической и диаспорной идентичности рассматривался как отечественным так и западными учеными. В частности вопрос формирования диаспор всегда рассматривался через призму классических диаспор, однако современные глобальные процессы стимулируют возникновение «новых» диаспор, качествами которой обладает преобладающая часть американцев корейского происхождения сегодня. Вопреки распространенному мнению, сообщество американцев корейского происхождения не однородно, а бимодально – по языку, родству, поколению, идентичности и классовой принадлежности, времени иммиграции. Ощущение этнической принадлежности является важным фактором для американцев корейского происхождения, при этом основным социальным институтом, играющим значимую роль в формировании диаспорной идентичности в сообществе американцев корейского происхождения, играют корейские христианские миссии. Данная статья ставит перед собой целью рассмотреть социально-психологические факторы, влияющие на формирование этнической и диаспорной идентичности.

Ключевые слова: корейская диаспора в США, американцы корейского происхождения, диаспора, этническая идентичность, диаспорная идентичность.

Введение

Западные и отечественные исследователи признают, что этническая идентичность – это сложное и многоаспектное социальное явление, которое характеризуется осознанием индивидом (группой) своей принадлежности к определённой этнической общности, пониманием, оценением и переживанием своего членства в ней. В процессе этнической идентификации у человека (общности) формируются [1 с.27]:

- устойчивое чувство «мы», основанное на определённых параметрах этногенеза;
- видение мира и жизни по принципу «свой-чужие», «мы-они» и готовность к сходному с представителями своей этнической группы образу мыслей и действий;
- определённое ценностное отношение индивида к себе и другим, обществу и окружающему миру;
- тип самоопределения индивида в социальном и культурном пространстве;
- образ жизни человека (стиль жизнедеятельности, стиль общения, стиль активности и т.д.).

Этническая и диаспорная идентичность у корейцев США

В настоящем разделе рассматривается вопрос формирования этнической идентичности у двух поколений корейцев, проживающих в США:

- второе поколение американцев корейского происхождения;
- поколение 1,5 американцев корейского происхождения.

Здесь и далее под понятием второе поколение (иммигрантов) подразумеваются люди, родившиеся в США и являющиеся гражданами США по праву рождения, у которых, как минимум, один из родителей является иммигрантом первого поколения. Под понятием поколение 1,5 подразумеваются люди, натурализованные граждане США, иммигрировавшие в возрасте 6-13 лет [2 с.65], они отличаются тем, что они маргинальны как к старому, так и к новому мирам и не являются частью ни одного из них, тем не менее, им необходимо искать идентичность и определять себя в отношении общества своего происхождения, к которому они могут никогда не вернуться, и к принимающему обществу, в котором они формируются [3 с.61].

На 2019 г. в США проживает 2,5 миллиона корейцев [4], из них 1,8 миллиона – американцы корейского происхождения [5], 62% которых являются натурализованными американцами, образуя самое многочисленное сообщество корейцев за пределами Корейского полуострова, из последних около четверти живут в США менее 10 лет [6]. Основные корейские общины представлены в таких крупных метрополиях, как Лос-Анджелес, Нью-Йорк, Вашингтон.

Предположительно, американцы корейского происхождения второго и 1,5 поколений не имеют свободы выбора этнической идентичности, отличной от корейской. Герман Ким отмечает, что корейцы, где бы они ни проживали за пределами исторической родины, стремятся к тому, чтобы их дети усвоили язык принимающей страны, который призван стать родным и превратиться в орудие для достижения личного успеха [7]. Неслучайно для американцев корейского происхождения второго или 1,5 поколения первичным языком становится английский. Однако у носителей эритажного (унаследованного от англ. heritage – наследство, наследие) языка – языка второго и 1,5 поколений иммигрантов, для которых родительский язык перестал быть основным и имеет особый статус «унаследованного» от родителей [8 с.5], вероятность кризиса идентичности возрастает, поскольку им приходится иметь дело с множественными, иногда противоречивыми идентичностями. Физические маркеры этнической принадлежности при этом играют большую роль для азиатов, в частности. Другими словами, они неизбежно идентифицируют себя как корейцы, потому что именно этого от них и ожидает общество [9].

Характер и сила этнической идентичности корейцев молодого поколения в значительной степени определяются следующими четырьмя факторами:

- 1) сохранение ими корейской культуры;
- 2) их участие в корейских этнических «организациях» против некорейских этнических «организаций»;
- 3) их связи с родиной (Южная Корея) и их восприятием международного статуса и влияния родины;
- 4) их опытом подвергания расовым предрассудкам и дискриминации в Америке.

Четыре основных фактора, влияющих на формирование этнической идентичности

Как указывалось ранее, на формирование этнической идентичности этнических и расовых идентичностей американцев молодого поколения влияют следующие четыре основных фактора: (1) сохранение ими этнической культуры, (2) их социальные сети с этническими друзьями и участие в этнических организациях, (3) их связь с родиной и восприятие глобальной мощи и влияния родины, и (4) их опыт в подвергании расовым предрассудкам и дискриминации.

1) Сохранение этнической культуры

Этнические группы, как правило, определяют свою уникальность по отношению к другим этническим группам в основном с помощью культуры. Язык является центральным компонентом культуры, и как таковой он оказывает самое сильное влияние на интеграцию членов в определенную этническую группу.

Религия обычно оказывает более сильное влияние на этническую принадлежность, чем культура родной страны. Большинство американцев корейского происхождения являются адептами протестантизма, которые не являются традиционной корейской религией. Корейский протестантизм не включает в себя много корейских культурных элементов, таких как еда, ритуалы и обряды, и другие элементы корейской народной культуры. Соответственно, корейские иммигранты-протестанты испытывают трудности в передаче своих культурных традиций и этнической самобытности молодому поколению, хотя сами они могут практиковать корейскую культуру в корейских иммигрантских церквях [11].

2) Этнические социальные связи и участие в этнических организациях

Этнические социальные связи и этническая идентичность взаимно влияют друг на друга. Те, кто поддерживает тесные социальные связи со многими представителями своего этноса, вероятно, будут иметь более сильную этническую идентичность, чем те, кто поддерживает слабые социальные связи.

Размер иммигрантской группы, так и этнический состав соседства по месту жительства оказывают существенное влияние на этнические социальные связи. Корейцы второго поколения сегодня имеют огромные преимущества в части этнических социальных связей по сравнению со своими предшественниками. Герман Ким отмечает, что этническая и диаспорная консолидации развились в значительной степени из оффлайновой жизни в онлайн-овую [12], такие онлайн сообщества, в частности, призваны компенсировать чувство утраты родины и содействовать в

интеграции иммигрантов в новое общество. В качестве примера можно привести американское женское интернет-сообщество MissyUSA (www.missyusa.com) с приблизительно 300 000 зарегистрированными пользователями.

3) Связи с родиной – её международный статус и влияние

Дети иммигрантов, которые родились или выросли в Соединенных Штатах, поддерживают более слабые транснациональные связи со своей родиной, чем их родители-иммигранты [13]. Однако они также поддерживают связи с Кореей по разным каналам.

Статус и влияние родной страны, независимо от их связей с ней, также оказывают сильное влияние на формирование этнической идентичности американцев молодого поколения. Когда родина воспринимается как слабая и/или невидимая, дети молодого поколения современных иммигрантов вряд ли будут гордиться ею и, следовательно, будут иметь слабую этническую идентичность. С другой стороны, когда их родина оказывает мощное экономическое, политическое и культурное влияние в глобальном масштабе, дети младшего поколения, вероятно, будут очень гордиться этим и сохранять более сильную этническую самобытность.

К примеру, в Казахстане существуют программы поддержки соотечественников, проживающих за рубежом, программа «Нурлы кош» (каз. Нұрлы көш; букв. «светлая кочёвка», «светлый переезд»), Концепция миграционной политики Республики Казахстан на 2017 - 2021 годы, под эгидой Фонда «Отандастар» на сегодня идет работа по поддержке этнических казахов за рубежом, разрабатывается государственная программа поддержки казахских диаспор во всем мире.

4) Расовые предрассудки и дискриминация в принимающем обществе

Для членов групп расовых меньшинств в Соединенных Штатах, независимо от того, насколько они ассимилировались, этническая и расовая идентичность навязываются им социальными ожиданиями или социальным восприятием.

Несмотря на преобладание позитивного имиджа американцев азиатского происхождения [14], многие американцы по-прежнему склонны рассматривать их, независимо от уровня их приобщения к американскому обществу, как «вечных иностранцев» [15 с.77] или «чужих», которые не могут быть полностью ассимилированы.

Этническая самоидентификация американцев корейского происхождения

В результате опроса корейских школьников г. Нью-Йорк – представителей второго поколения, проведенном Джоанн Хонг и Мин Пхён Гап в 1999 году, у респондентов выявился очень высокий уровень идентичности в качестве американца корейского происхождения (72%) [16]. Доля респондентов, позиционировавших себя только как «американцы» составила 3,5%.

В том же году Пак Ке Ёнг, ассоциированный профессор антропологии и азиатско-американских исследований и (бывший) заместитель руководителя программы по проекту «Корейцы в Северной и Южной Америке» в Центре корейских исследований при Калифорнийском университете в Лос-Анджелесе, проводила исследования с целью определения этнической идентичности у поколения 1,5. Большинство респондентов склонилось к тому, что они не могут точно определить свою этническую идентичность ни как американской, ни как корейской.

В 2000-2001 году организацией National Asian American Survey аналогично проводилось исследование этнической идентичности на фокус группе американцев азиатского происхождения [17], в частности респондентам был задан вопрос на тему «Этническая самоидентификация американцев корейского происхождения»: «Кем вы себя видите?», на который ответы респондентов распределились в следующей пропорции: 3% - американец, 15% - американец азиатского происхождения, 5% - азиат, 33% - американец корейского происхождения, 41% - кореец, 1% - затрудняюсь ответить, 2% отказались отвечать.

В 2012 году Pew Research Center также было проведено аналогичное исследование, в ходе которого респондентам - американцам корейского происхождения был задан вопрос «Как американцы азиатского происхождения описывают себя?». 74% респондентов позиционируют себя как корейцы или как американцы корейского происхождения, 14% относят себя к азиатам или американцам азиатского происхождения, и только 11% респондентов ощущают себя полностью американцами.

Таким образом, можно отметить, что ощущение этнической принадлежности является важным фактором для американцев корейского происхождения.

Теоретические аспекты формирования диаспоры и диаспорной идентичности

Уильям Сафран выделяет шесть базовых характеристик диаспоры [19 с.83], в свою очередь специалисты выделяют два уровня идентичности, которые своеобразно проявляются в ней. Первый уровень – личностно-психологический; человек ощущает и идентифицирует себя в качестве члена небольшой ячейки социума, например семьи, через нее осознает свое «я». Именно в семье он получает первичные представления о жизни, а также, в случае с диаспорой, о традициях и особенностях своего народа, семья служит средством передачи национальных устоев и ценностей от одного поколения к другому, что особенно важно в чужеродной среде. Второй, более широкий уровень – групповой, социально-психологический, когда происходит идентификация со значительной группой. Представления индивида о своем «я» «формируются как производные от осознания человеком своей причастности к определенной социальной группе» [20].

В диаспоре этническая идентичность проявляется в жестко фиксированных кровных и культурных связях, определяющих принадлежность индивида к той или иной этнической группе и общине; это константа, предопределенная от рождения, а не результат выбора. Сторонники данного подхода Жан Тощенко и Татьяна Чаптыкова отмечали, что способностью создавать диаспору обладает не каждый этнос, а только этнос, устойчивый к ассимиляции [21 с.36]. Данная позиция и подчеркивает одну из наиболее значимых характеристик любой диаспоры – национальный признак. В то же время этого недостаточно для понимания такого сложного и многослойного феномена, как диаспора, поскольку не учитываются иные важные ее характеристики, например, особенности конкретного времени, конкретного региона обоснования, уровень сплоченности и, наконец, поведение и устремления каждого отдельного ее члена [22 с.67].

Институты формирования диаспорной идентичности у американцев корейского происхождения

Концепция и определение диаспоры менялись с годами и до сих пор изучаются и обсуждаются многими учеными и экспертами. Кто такие представители корейской диаспоры? Это этническое или гражданское определение? Сколько поколений нужно человеку, чтобы стать частью диаспоры? Являются ли члены диаспоры только «чистыми корейцами»? Могут ли являться членами диаспоры «дети межэтнических браков»? Как нам нужно интерпретировать или обращаться с этническими корейцами, которые утверждают: «Я не кореец - Я американец»? В чем разница между простым иммигрантом и членом сообщества диаспоры. В частности, Чой Ин Бом поднимает вопрос: «Существует ли корейская диаспора? Правильно ли утверждать, что корейская диаспора существует только потому, что за пределами Корейского полуострова проживает много корейцев?» [23 с.9]

Среди корейских диаспор есть несколько образовательных систем для продвижения корейских интересов, языка и культуры для детей американцев корейского происхождения: корейские школы, языковые школы, культурные центры, воскресные школы при церквях корейской диаспоры, организации Корейские Студенты Всех Стран (KOSTA), Движение Пробуждения Иисуса для Америки/Всех Стран (JAMA) и других неправительственных или религиозных организаций. Корейские церкви – самый влиятельный социальный институт формирования корейской диаспорной идентичности, и диаспорные образовательные центры в основном сосредоточены на обучении корейской этнической идентичности и корейского языка.

Не смотря на это, почти три четверти корейских американцев (71%) считают себя христианами, в том числе 61% - протестантами и 10% - католиками, при этом почти все они регулярно посещают церковь [25 с.77]. Для американца корейского происхождения ходить в корейскую диаспорную церковь – это по-корейски, ведь посещение церкви это, в первую очередь не религиозный вопрос, а вопрос социализации с представителями своего этноса. Христианская (протестантская) церковь в корейской диаспоре США является, прежде всего, надрелигиозным институтом, выполняющим этно-консолидирующую функцию.

Следовательно, можно утверждать, что основным социальным институтом, играющим значимую роль в формировании диаспорной идентичности в сообществе американцев корейского происхождения, играют корейские христианские миссии. При этом в последнее время можно отметить, что всё больше и больше служений проводится на английском языке, ориентированных на второе поколение американцев корейского происхождения.

Выводы

Этническая идентичность формируется больше на основании отношений между принимающим обществом и этнической группой американцев корейского происхождения. При этом под принимающим обществом понимается социально и демографически доминирующая расовая группа «белых» американцев США, которые продолжают воспринимать американцев – этнических корейцев, вне зависимости от уровня их аккультурации и интеграции в американское сообщество, как «вечных иностранцев», навешивая на них не только «типично корейские ярлыки» и стереотипы, но и не разбирая причисляя их к общей массе американцев азиатского происхождения.

Корейская диаспора в Америке представлена недавними иммигрантами, относящимся к первому, 1,5 (полуторному) и в меньшей степени второму поколениям, которые ввиду короткого периода дистанционности почти полностью сохранили этнокультурные параметры, менталитет, особенности этнопсихологии, язык и т.д. населения Кореи [27 с.139], что даёт право определять её как «новую» или «современную» диаспору, дефиницированную Габриэлем Шеффером как группу этнических меньшинств мигрирующего происхождения, проживающую и действующую в принимающей стране, но поддерживающую прочные духовные и материальные связи со страной своего происхождения [28 с.3].

Таким образом, история корейской иммиграции в США насчитывает около ста двадцати лет, что относительно мало для определения её в качестве «классической» диаспоры – еврейской, армянской, однако можно отметить, что преобладающая часть корейцев в США обладает всеми атрибутами «новой» диаспоры.

Список использованной литературы:

1. Мухлыкина Ю.В. К вопросу формирования этнической идентичности // Научный вестник МГТУ ГА №215 - Москва, 2015. - с.27-33
2. Zhou Min. Growing Up American: The Challenge Confronting Immigrant Children and Children of Immigrants // Annual Review of Sociology, Volume 23. – 1997. 63 - с.63-95
3. Rumbaut Rubén G. The agony of exile: a study of the migration and adaptation of Indochinese refugee adults and children // Refugee Children: Theory, Research, and Services. – Baltimore, Johns Hopkins Univ. Press. 1991. - с.53-91.
4. Официальный сайт Департамента статистики Республики Корея при Министерстве Стратегии и Финансов https://www.index.go.kr/potal/stts/idxMain/selectPoSttsIdxMainPrint.do?idx_cd=1682&board_cd=INDX_001 и статистический портал при Департаменте статистики http://kosis.kr/statHtml/statHtml.do?orgId=101&tblId=DT_2KAA215
5. López Gustavo, Ruiz Neil G., Patten Eileen. Key facts about Asian Americans, a diverse and growing population. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/09/08/key-facts-about-asian-americans/>
6. Koreans in the U.S. Fact Sheet. <https://www.pewsocialtrends.org/fact-sheet/asian-americans-koreans-in-the-u-s/>
7. Ким Г.Н. Введение в диаспорологию. - Алматы. Қазақ университеті. 2016. – с.136
8. Выренкова А.С., Полинская М.С., Рахилина Е.В. Грамматика ошибок и грамматика конструкций: «эритажный» («унаследованный») русский язык // Вопросы языкознания №3. – Москва, Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН. 2014. – с.3-19
9. Brown Clara Lee. Heritage Language and Ethnic Identity: A Case Study of Korean-American College Students – интернет издание // Vol. 11, No. 1 International Journal of Multicultural Education. – 2009. <https://ijme-journal.org/index.php/ijme/article/view/157/311>
10. Min Pyong Gap, Chung Thomas. Ethnic Identity among Younger-Generation Korean Americans: A Comparison of Earlier and Later Cohorts* // Second-Generation Korean Experiences in the United States and Canada. - Fourth Annual Conference of the Research Center for Korean Community. 2013.
11. Min Pyong Gap. Preserving Ethnicity Through Religion in America: Korean Protestants and Indian Hindus Across Generations. - New York, NYU Press. 2010
12. Kim German. Russia on the way to the information society and the Korean Diaspora // Известия корееведения в Центральной Азии [The newsletter of Korean Studies in Central Asia] No. 4 (12). - Алматы, 2006. - с. 197-217
13. Levitt Peggy, Waters Mary C. The Changing Face of Home: The Transnational Lives of the Second Generation. - Russell Sage Foundation, 2006.
14. Hurh Won Moo & Kim Kwang Chung. The 'success' image of Asian Americans: Its validity, and its practical and theoretical implication // Ethnic and Racial Studies Volume 12, Issue 4 - 1989 – с. 512-538

15. Wu Frank H. *The Model Minority: Asian American 'Success' as a Race Relations Failure* // *Yellow: Race in America Beyond Black and White* - New York, Basic Books, 2002.
16. Hong Joann and Min Pyong Gap. *Ethnic Attachment Among Second Generation Korean Adolescents* // *Amerasia Journal* 25, no. 1. – 1999. – с.165-178
17. Lien Pei-te. *Pilot National Asian American Political Survey (PNAAPS), 2000-2001*. <http://aapidata.com/repository/pilot-national-asian-american-political-survey-pnaaps-2000-2001/>
18. Pew Research Center. *Asian Americans: A Mosaic of Faiths*. <https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/7/2012/07/Asian-Americans-religion-full-report.pdf>
19. Safran W. *Diaspora in Modern Society: Myths of Homeland and Return* // *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*. Volume 1, Number 1, Spring. - University of Toronto Press. 1991 – с.83-99
20. Садохин А. П. *Этнология*. <http://www.istmira.com/yetnologiya/1351--61-sushhnostyetnicheskoy-identichnosti.html>
21. Тощенко Ж.Т., Чантыкова Т.И. *Диаспора как объект социологического исследования* // *Социологические исследования* № 12. – Институт социологии при РАН. 1996. – с.33–42.
22. Джангозян С. Ю. *Некоторые аспекты проявления этнической идентичности в диаспоре* // *Вестник Ереванского университета* №1 (142). *Международные отношения, Политология*. – 2014. – с.64–73.
23. Choi Inbom. *The Korean Diaspora in the World Economy*. – Peterson Institute for International Economics. 2003.
24. *6 facts about South Korea's growing Christian population*. 2014 <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2014/08/12/6-facts-about-christianity-in-south-korea/>
25. Lee Won Sang. *Pastoral Leadership: A Case Study, Including Reference to John Chrysostom* // *West Theological Monograph*. - Wipf and Stock. 2015.
26. *'Silent exodus' from Korean-American churches as younger parishioners find community elsewhere*. 2018. <https://www.scp.org/news/2018/04/03/81489/silent-exodus-from-korean-american-churches-as-you/>
27. Ким Г.Н. *Избранные труды по корееведению* // *Тенденции современной иммиграции корейцев в США*. – Алматы. Сенім. 2013 – с.132-152
28. Sheffer Gabriel. *Modern Diasporas in International Politics* // *A New Field of Study: Modern Diasporas in International Politics* - London, Croom Helm. 1986.

МРНТИ 04.51.54

Е. Е. Ахметбек¹

¹Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы

ЦИФРЛАНДЫРУ АЯСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ДАМУДЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ

Аңдатпа

Мақала цифрлық технологиялардың қоғамдағы алар орны мен әлеуметтік мәнін сипаттауға арналған. Әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде цифрландыру саласындағы әлемдік үрдістер мен тенденциялар ұсынылған. Сонымен қоса, мақалада цифрлық технологиялардың мемлекет пен қоғам өміріне қалай әсер ететіндігі туралы айтылады. Заманауи цифрлық технологиялардың үздік мысалдары келтірілген, олардың мемлекет және жеке сектор сияқты әлеуметтік институттардың қызметінде қолданудағы артықшылықтары көрсетілген. Электрондық үкіметтің қазіргі заманғы жүйесінің даму кезеңдері және оның ағымдағы жағдайы сипатталған. Сонымен қатар, мақалада блокчейн, «big data» және жасанды интеллект сияқты технологияларды қамтитын дизруптивті технологиялар дәуірінің басталғаны туралы айтылады. Осыған қоса цифрлық технологияларды енгізудің шетелдік тәжірибесі ұсынылған, оларды бизнесте және мемлекеттік басқаруда қолдандудың артықшылықтары туралы дәлелдер келтірілген. Және бұл жұмыста ақпаратты зерттеудің теориялық әдістерімен қатар цифрлық технологиялар туралы ақпаратты олардың қоғамға және мемлекетке әсері тұрғысынан талдау мен синтез әдістерін қолданылды.

Түйінді сөздер: цифрландыру, дизруптивті технологиялар, қоғам, электрондық үкімет, «Блокчейн», «big data», «Жасанды интеллект».

Y. Akhmetbek¹

¹Academy of public administration under the President of the Republic of Kazakhstan
Nur-Sultan

TRANSFORMATION OF SOCIAL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Abstract

The article is devoted to the impact of new information technologies on society and the state in the context of digitalization. Presented are the global trends in the field of digitalization. The article also discusses how digital technologies affect the life of society and the state. The essence of digitalization is reflected, examples of modern digital technologies, their advantages are given. The stages of development of the modern e-government system and its current state are described. In addition, the article talks about the beginning of the era of disruptive technologies, which include technologies such as blockchain, big data and artificial intelligence, the foreign experience of their implementation both in public administration and in the private sector is presented. In addition to the theoretical methods of studying information, in this work we used methods of analysis and synthesis of information about digital technologies in terms of their impact on society and the state.

Keywords: digitalization, disruptive technologies, society, e-government, blockchain, big data, artificial intelligence.

Е.Е. Ахметбек¹

¹Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан,
г. Нур-Султан

ТРАНСФОРМАЦИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация

Статья посвящена влиянию новых информационных технологий на социум и государство в условиях цифровизации. Представлены мировые тренды и тенденции в области цифровизации. В статье идет речь также о том, как цифровые технологии влияют на жизнь общества и государства. Отражена суть цифровизации, приведены примеры современных цифровых технологий, их преимущества. Описаны этапы развития современной системы электронного правительства и его текущее состояние. Кроме того, в статье говорится о начале эпохи диджитальных технологий, к которым относятся такие технологии, как блокчейн, «big data» и искусственный интеллект, представлен зарубежный опыт их внедрения как в государственном управлении, так и в частном секторе. Помимо теоретических методов изучения информации, в данной работе использовались методы анализа и синтеза информации о цифровых технологиях с точки зрения их влияния на общество и государство.

Ключевые слова: цифровизация, диджитальные технологии, общество, электронное правительство, блокчейн, «big data», искусственный интеллект.

Kіріспе

Әлемде цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы жаңа технологиялық құрылымға – цифрлық төңкеріске алып келді. Бұл өз кезегінде жалпы қоғамдық процестерді «цифрландыру» деп аталатын жаңа әлеуметтік, экономикалық, саяси және құқықтық шындықты дәйекті түрде қалыптастырады.

Қазіргі қоғамды, соның ішінде мемлекеттік басқару жүйесін заманауи дамыту және жетілдіру негізгі бизнес-процестерді цифрлық жазықтыққа өткізумен байланысты. Шешім қабылдау жылдамдығының едәуір артуы – уақыт талабы. Бұл сұраққа тек цифрлық технологияның көмегімен ғана жауап беруге болады.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясының аясында қабылданған 2030 жылға дейінгі адамзаттың орнықты даму мақсаттарының бірі – орнықты инфрақұрылым құру, тұрақты

индустриализацию и инновации илгерілету кездейсоқ емес [1]. Осылайша, барлық елдерге адам өмірін жеңілдетуге арналған ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымды дамыту міндеті жүктелді.

Өнеркәсіптік өндіріс сияқты экономикалық өсудің негізгі қозғаушы күшімен бірге ақпараттық-коммуникациялық технологиялар сияқты әлемдік экономика дамуының жаңа бағыты пайда болуда. Осыған орай, аталған тенденцияның негізінде адам өмірінің барлық салаларында цифрландырудың қазіргі ахуалын талдау, цифрлық мәдениетке көшудің ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін қарастыру, «цифрлық мәдениет» тұжырымдамасын қарастыру өзекті мәселе.

Дүниежүзілік Интернет желісі, ұялы байланыс және ақпаратты өңдеудің басқа құралдары көптеген елдерде қарқынды дамып келеді. Дүниежүзілік банктің 2016 жылғы «Цифрлық дивидендтер» баяндамасына сәйкес, экономикасы дамып жатқан елдерде ұялы байланысы бар адамдардың саны таза ауыз су мен электр қуатына қол жетімділіктен гөрі көбірек болып отыр [2, 2-б.]. Әлем тұрғындарының 70 проценттен астамы ұялы телефондарға ие. Сонымен қатар, соңғы 10 жыл ішінде Интернетті пайдаланушылар саны үш есе өсті. Егер 2005 жылы ол бір миллиард адамды құраса, 2020 жылы қолданушылар саны 4 миллиардтан асады [3].

Шетелдік сараптамалық компаниялардың пікірінше, мемлекеттік секторға заманауи цифрлық технологияларды енгізу бюджет шығындарын едәуір үнемдеуге әкелуі мүмкін. Осылайша, Deloitte компаниясының бағасы бойынша, АҚШ билігіндегі міндеттерді автоматтандыру жыл сайын 96,7 миллион сағат федералды үкіметтің жұмысын босатып, 3,3 миллиард долларды үнемдеуге мүмкіндік береді [4, 3-б.].

Давостағы Дүниежүзілік экономикалық форумның негізін қалаушы және тұрақты президенті Клаус Шваб «Төртінші өнеркәсіптік революция» кітабындағы алғы сөзінде цифрлық революция туралы былай деген болатын: «Біз өмір сүру, жұмыс істеу және бір-бірімізбен байланыс орнатуды түбегейлі өзгертетін революцияның бастауында тұрмыз. Біз жасанды интеллект, робототехника, роботты автокөліктер, үш өлшемді басып шығару, нанотехнология, биотехнология және басқа да көптеген салалардағы таңғажайып технологиялық жетістіктерді көруіміз керек» [5].

Осылайша, әлемде цифрлық технологияларды дамытуға және жаппай қолдануға бағытталған тренд пайда болуда.

Цифрландырудың мемлекетке және экономикаға әсері

Ғылыми қоғамдастықта «цифрландыру» ұғымының нақты анықтамасы әлі күнге дейін жоқ. Зерттеушілер мұны әртүрлі түсіндіреді. Бірақ тұтастай алғанда, олар әлеуметтік қатынастардың цифрлық жазықтыққа көшуін білдіреді.

«Цифрландыру – Ресей Федерациясы экономикасының қазіргі заманғы даму тенденциясы ретінде» атты мақаласында М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің (ММУ) ғалымы, экономика ғылымдарының докторы Т.Юдина ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың эволюциясы, оларды кеңінен қолдану адам мен адамзат өмірінің барлық салаларында институционалды өзгерістерге, сондай-ақ жеке адамдар үшін жайлылық деңгейінің жоғарылауына алып келеді. Медициналық қызмет, білім беруден бастап қаржылық қызмет көрсетуге дейін қазіргі өмірдің дәстүрлі формалары цифрлық форматқа көшірілуде. Олардың басты әлеуметтік мәні – адамдар үшін жақсырақ, ыңғайлы және кең қол жетімді етуі керек. Алайда бірқатар ғалымдар цифрландыру не әкеледі: бостандық немесе цифрлық концлагерь ме деген сұрақты қозғайды [6. 142-б.].

А.Косоруков алдыңғы басқару модельдері цифрлық басқарудың жаңа моделімен алмастырылды деген тұжырымға келді. Мұнда мемлекеттік басқару, оның ішінде білім беру, мәдениет, денсаулық сақтау, қауіпсіздік, көлік, мемлекеттік қызметтер, төтенше жағдайларды жою және т.б. негізінен цифрлық технологиялар арқылы жүзеге асырылады [7. 14-24 б.].

Ресейлік ғалымдардың ішінде көбінесе С. Камолов цифрлық эволюцияны және жаңа технологияларды мемлекеттік басқару жүйесінде кеңінен насихаттауға байланысты мәселелерді қарастырады. Автор мемлекет одан әрі дами береді және 10-15 жылдан кейін ол «жеке үкімет» деп аталатын азаматпен тікелей байланыс орнатуға бағытталған мемлекеттік басқару жүйесінің келесі сатысына көшеді деп мәлімдейді. [8, 11-12 б.].

С. Камоловтың цифрлық технологиялардың болашағы туралы біртіндеп болжаған әйгілі американдық футуролог және синоптик Р. Курцвейлдің (оның болжамдары 85% орындалады) болжамдарын басшылыққа алады [9].

Сонымен, Р.Курцвейлдің болжамдары бойынша, қазіргі ғасырдың көрінісі келесідей:

- 2032 жылға қарай адамдарға қарағанда интеллектуалды дамыған роботтар жасалады;
- 2035 жылға қарай көптеген кәсіптерде роботты машиналар адамды толығымен алмастырады;
- 2045 жылға қарай цифрлық технологияларды қолдана отырып, адамның барлық іс-әрекеттері

мен олардың қарым-қатынасы нақты уақытта болады;

- 2099 жылы адам құқығы мен робот теңестіріледі. Олар бірдей өкілеттіктер мен құқықтарға ие болады.

Екі автор да көптеген кәсіптердің жоғалып кетуіне қатысты алаңдаушылықтарын білдірді. Алғашқы кезеңде банк қызметкерлері, заңгерлер, кеңсе менеджерлері, дүкен сатушылары және т.б. сияқты кәсіптер өз қажеттіліктерін жоғалта бастайды. Бұл қысқартулар мемлекеттік аппаратқа да қатысты болуы ықтимал. Адамның физикалық қатысуынсыз қызмет көрсетуге болады, қызметті роботтандыру енгізілетін болады. Бүкіл әлемді, оның ішінде Қазақстанды дүр сілкіндірген коронавирус пандемиясының қазіргі жағдайы жедел цифрландыруға ықпал етуі мүмкін. Вирустың таралуын болдырмау үшін барлық мемлекеттік органдар онлайн-режимде мемлекеттік қызметтер көрсетуге көшуі керек еді. Жалпы алғанда, әлемдік экономика роботтарды қолданумен байланыссыз қызмет көрсетуге көшуде.

С. Камолов өз жұмысында қазіргі заманғы мемлекеттік басқару жүйелерінің даму кезеңдерін сипаттады [8, 7- 6]. Сонымен, мемлекеттік басқарудың негізгі моделі үш кезеңнен тұрды:

1-кезең: Электрондық үкімет (e-government) – бұл мемлекеттік органдар мен азаматтар арасындағы өзара әрекеттесуге арналған электрондық платформа;

2-кезең: Ашық үкімет (open government) – мемлекеттік органдардың шешімдеріне қоғамдық бақылауды жүзеге асыру мақсатында жұртшылыққа құжаттарға және мемлекеттік органдардың іс-әрекеттеріне ашық қол жетімділік ұсынылады;

3-кезең: «Ақылды үкімет» (smart government) – бұл бір-бірімен өзара әрекеттесу арқылы өмірлік жағдайды дербес бақылайтын және қажетті процестерді жүзеге асыратын және мемлекеттік қызметтер көрсететін өздігінен білім алатын компьютерлік жүйе, ал азаматтар бұл әрекеттерді растауы керек.

Жоғарыда аталған кезеңдерге сүйене отырып, Қазақстан қазіргі таңда екінші кезеңнің басында тұр. 2006 жылдан бастап Қазақстанда «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясының негізінде электрондық үкіметтің порталы (eGov) жұмыс істейді, оны халықтың 50 пайыздан астамы сәтті қолданады [10].

Қазіргі кезеңде Мемлекеттік корпорация арқылы көрсетілетін мемлекеттік қызметтер тізіліміндегі 741 қызметтің 598-і қазіргі уақытта қол жетімді» [11].

Электрондық құжат айналымының автоматтандырылған жүйелерін және электрондық цифрлық қолтаңбаларды пайдалану, мемлекеттік қызметтерді онлайн режимінде ұсыну, деректерді құқықтық реттеуді автоматтандыру Қазақстанның мемлекеттік басқару саласындағы қазірдің өзінде енгізілген сандық инновациялардың толық тізімінен алшақ емес.

Қол жеткізілген нәтижелерге қарамастан, мемлекеттік органдардың ашықтығы мен қол жетімділігінің төмен деңгейімен байланысты проблемалар әлі де өзекті. Мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелерінің интеграциясының жеткілікті деңгейде болмауына байланысты проблемалар да бар. Сонымен қатар, мемлекет алдында халыққа электронды форматта мемлекеттік қызмет көрсету кезінде ақпараттық қауіпсіздік деңгейін арттыру міндеті тұр.

«Электрондық үкімет» (e-Government) терминінің өзі өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарында Интернеттің даму шыңында пайда болды және оны алғаш рет АҚШ вице-президенті А. Гор енгізді [12, 182-6].

Бұл тұжырымдама бюрократияның азаюы, дәстүрлі қағазбастылықтан электрондыққа көшу дегенді білдіреді. Кейін ол қосымша мағынаны алып, үкіметтің азаматтармен өзара іс-қимылының өзіндік алаңына айналды.

«Электрондық үкімет» тұжырымдамалары жаңа серпінді ақпараттық технологиялардың арқасында пайда болды, бұл билік органдардың жұмыс істеуі және олардың қоғаммен, бизнес, академиялық орта және саяси ұйымдармен өзара іс-қимылы туралы түсініктерді түбегейлі өзгертеді. Электрондық үкіметтің қолданылу деңгейі мен дамуын анықтау үшін әртүрлі халықаралық рейтингтер қолданылады.

Осылайша, мемлекеттердің «электрондық үкімет» элементтерін қолдануға дайындығын Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) әлеуметтік-экономикалық даму департаментінің сарапшылары жүргізеді.

Олар жыл сайын әр ел үшін мемлекеттік басқаруда АКТ қолдану және даму деңгейі туралы есептерін жариялайды.

БҰҰ сарапшылары елдерді «электрондық үкіметтің» дамуы (E-Government Development Index, EGDI) және «электрондық қатысу» (E-Participation) сияқты көрсеткіштер бойынша бағалайды.

БҰҰ-ның «Электрондық үкіметтің» 2018 жылғы рейтингі бойынша мемлекеттік басқаруда цифрлық технологияларды қолданудың негізгі көрсеткіші болып табылатын электрондық үкіметті дамытудың ең үлкен индексі (EGDI) Данияға тиесілі болды – 0,915. Бұл рейтингіде Қазақстан индексі 0,7597 болып, 39-шы орынды иеленіп, теңізге шыға алмайтын 10 елдің қатарына кірді [13, 144-б.]

2016 жылмен салыстырғанда Қазақстан 33-орыннан алты позицияға төмендеді. Бұл Қазақстанда электрондық үкіметтің даму қарқыны тұрақсыз екенін көрсетеді. Мемлекетке электрондық үкімет қызметін дамыту шараларын күшейту қажет. Дегенмен де мемлекеттік қызметтерді көрсетуде ақпараттық технологияларды қолдану деңгейін өлшейтін онлайн-қызметтер индексі бойынша Қазақстан өте жоғары деңгейдегі топта [13, 97-б.].

Әлемдік өркениеттің цифрлық технологиялары не бере алады деген сұрақ қазір өте өзекті. Біріншіден, бұл барлық қызығушылық тудыратын мәселелер бойынша әртүрлі ақпарат пен статистикаға жедел қол жеткізу. Пайдаланушылар жылдам жаңа ақпаратты алғысы және Интернетті қолдана отырып, қажетті мәліметтерді тапқысы келеді. Ақпараттық технологиялар адам қызметінің барлық салаларына енуде.

Сонымен бірге, ақпараттық жүйелер мен бағдарламаларға негізделген цифрлық технологиялар әлемде адам өмірінің көптеген салаларында бұрыннан қолданылып келеді. Соңғы жылдары олардың даму қарқыны артып келеді. «Gartner» консалтингтік компаниясының мәліметі бойынша, 2019 жылы әлемдік ақпараттық және коммуникациялық технологиялар нарығының көлемі 3 триллионнан аса АҚШ долларын құрайды [14].

Осы факторлардың барлығын ескере отырып, мемлекеттер мен жалпы әлемдік қауымдастық цифрлық трансформацияға дайын болуы қажет.

Әлемде дисруптивті- бұзушы (ағылшынша «disruptive» деген сөзден шыққан) деп аталатын, біздің өмірімізді сапалы өзгертетін және кейбір технологияларды тез ескіретін және бәсекеге қабілетсіз ететін инновациялар пайда болды. Бұл экономика үшін де, мемлекеттік басқару үшін де үлкен әлеуетке ие технологиялар [15, 16-18 б].

Алғаш рет деструктивті технологиялар туралы американдық ғалым К.Кристенсеннің (Clayton M. Christensen) мақаласында сипатталған. [16]. Бұл теорияның мәні - пайда болған жаңа технологиялар компаниялар мен адамдардың қазіргі өмір салтын түбегейлі өзгертеді. Дисруптивті инновациялар, тіпті нарықтағы жетекші орындарына қарамастан, қазіргі уақытта сәтті қолданылып жүрген технологияларды толығымен жояды.

Бұған мысал ретінде бүкіл әлемдегі такси саласына бәсекелес болып, қауіп төндіретін жеке таксиді іздеу, қоңырау шалу және төлеуге арналған мобильді қосымшаны жасаушы «Uber» компаниясы жатады. Дисруптивті технологияның дәл осындай элементі - ұялы телефондар дәуірінің әйгілі өнімдерінің бірі - бұл Apple-дің сенсорлық экранымен әлемді жаулап алған айфондар.

Бұл технологиялар цифрлық ақпаратты кез келген деректерге, графиктерге және кескіндерге түрлендіруге мүмкіндік беретін ақпараттық жүйелер мен қосымшалардың жиынтығы.

Сарапшылардың пікірінше, цифрлық технологиялар экономиканың барлық салаларына ғана әсер етіп қоймай, сонымен бірге жақын болашақта білім беру, шешімдер қабылдау, бәсекелестік, тамақ өндірісі және мемлекеттік басқару процестерін өзгертеді. Жаңа цифрлық технологиялар адам мен цифрлық технологиялар әлемі, мысалы, өз платформаларын азаматтармен онлайн режимінде қарым-қатынас жасау үшін пайдаланатын Amazon, Facebook, Google, Alibaba сияқты платформалар.

Бүгінгі таңда ақпараттық технологияларды енгізу әлемдік экономиканың негізгі бағыттарының бірі болып отыр. Олардың жаппай жылжуы халықтың өмірін сапалы түрде өзгертеді және елдердің үкіметтерін мемлекет өмірінің әлеуметтік-экономикалық салаларын дамыту бойынша жұмыс істеуге ынталандырады.

Мұндай технологияларға big data, жасанды интеллект және блокчейн сияқты технологияларды жатқызуға болады, олар тек іскерлік ортаны ғана емес, сонымен бірге мемлекеттік органдардың жұмысының дәстүрлі әдістерін және мемлекеттік қызметтер көрсетуді тез өзгерте алады.

Қазіргі уақытта «big data» тек сөздік құрамына нық еніп қана қоймай, адам өмірінің көптеген салаларында қолданылады. Оның қолданылу аясы өте кең.

Денсаулық сақтау саласында бұл технологияның әлеуетін емдеудің дұрыс тактикасын таңдау үшін көптеген әдістерден мәліметтерді өңдеуде қолдануға болады. Бұл жүйе емделудің барлық әдістері, сондай-ақ барлық пациенттердің медициналық тарихы туралы барлық ақпарат ағынын шоғырландырады [17, 12-б.].

Сондай-ақ, бұл технология құқық қолдануды қалыптасу саласында пайдалы болуы мүмкін. Мәселен, АҚШ-тың қалаларында құқық бұзушылықтың алдын алу үшін полиция бұл технологияны қолданады, мұнда жасалған қылмыстар туралы мәліметтерді талдай отырып, қылмыстың ықтималдығы жоғары жерлерді анықтауға болады. АҚШ полициясының баяндамасына сәйкес, бұл технологияны қолдану шамамен 25% құқық бұзушылықтың, әсіресе үйлерді тонаудың алдын алды [18, 24-26 б].

Мемлекеттік басқаруда «Блокчейн» технологиясын енгізудің пайдасы - оның ресми құжаттарға рұқсат етілмеген өзгертулер енгізуге мүмкіндік бермейтіндігі. Бұл қандай да бір ресми тізілімге ие мемлекеттік органдар үшін өте маңызды. Блокчейнде таратылған деректер олардың қауіпсіздігін арттыруға және теріс пайдаланудан және кері өңдеуден қорғауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ақпараттың мұндай орталықтандырылмаған сақталуы деректердің өзгермейтіндігіне қоса, оның сақталуын қамтамасыз етеді.

Бұл технологияның қолданылу аясы кең, оны банк саласында, авторлық құқықта, логистикада, дауыс беруде, жылжымайтын мүлікпен операциялар мен тіркеуде, сонымен қатар мемлекеттік қызметтерді көрсетуде сәтті қолдануға болады. Көріп отырғанымыздай, бұл технологияны қолдану спектрі өте жоғары. Мәселен, цифрландыру саласындағы жетекші елдердің бірі Эстонияда бұл технологияның элементтері мемлекеттік деңгейде қолданылады. Осылайша, азаматтығын тіркеу және куәландыратын құжаттарды беру жүйесінде «блокчейн» технологиясы қолданылады, онда барлық жазылған өзгерістер өзгертілмейді және жоғалмайды [19, 125 б].

Грузияда Блокчейн технологиясын қолдану тәжірибесі ерекше, мұнда бүкіл жер кадастры мен жылжымайтын мүлікті тіркеу тәртібі блокчейн технологиясына өтті [20].

Осы технологияны енгізумен жылжымайтын мүлік айналымы саласындағы жалған және алаяқтық фактілерін жою мәселелері шешілді.

Соңғы уақытта жасанды интеллект элементтерін қолданатын технологиялар әлемдік экономиканы жаулап алуда.

Мәселен, «Amazon» компаниясы ең үлкен онлайн-ритейлер болып табылады және үлкен сақтау орны бар. Қоймалық процесті оңтайландыру мақсатында жасанды интеллект негізінде қойма роботтарын шығара бастады. Осы роботтардың көмегімен компания қоймаларды пайдалану тиімділігін едәуір арттырып, техникалық қызмет көрсету шығындарын азайта алды [21].

Сондай-ақ, әйгілі американдық «Apple» компаниясы өз өнімдерінде әлемге әйгілі «SIRI» виртуалды көмекшісін ұсынды, ол жасанды интеллект негізінде жұмыс істейді және адамның сөйлеу қабілетін танып, бұйрықтарды орындай алады және жауап береді [22, 200 б].

Мемлекеттік секторда жасанды интеллект технологиясын да сәтті қолдануға болады. Ресейде шекараны қорғау үшін олар «шекарада жасанды интеллект» деп аталатын жүйені құрды, онда шекарада орнатылған сенсорлардың көмегімен шекараны қорғаудың жай-күйі туралы барлық ақпарат талданады және жиналған мәліметтер негізінде ақылды бағдарлама шекара қауіптілігі деңгейінде болжамды шешімдер әзірлейді. Шекарашылар іс жүзінде шекараны кеңселерінен шықпай бақылай алады [18, 43-б.].

Алайда, осы технологияны енгізу перспективаларымен қатар, оны пайдалану кезінде белгілі бір қауіптер де бар. Сондықтан көптеген сарапшылардың пікірінше, шамадан тыс роботтандыру жаппай жұмыссыздыққа әкелуі мүмкін. Адамдар роботтармен тең шарттарда бәсекелесе алмайды. Осыған байланысты оны қолдану аясын нақты бөліп, мониторинг үшін қажетті нормативті-құқықтық актілерді қабылдау қажет.

Осылайша, жасанды интеллектті қолдану шектері шектеусіз және келешегі өте үлкен деген қорытынды жасауға болады. Алайда, бұл технологияны мемлекеттік органдар мұқият қадағалап, қатаң бақылауға алу керек екенін мойындау керек.

Цифрлық технологиялардың адам өміріне енуі қарқынды және ауқымды болып бара жатқанын ескере отырып, бұл тақырып әлемдегі көптеген ғалымдар мен мамандар үшін адам өмірінің салаларын, оның ішінде мемлекеттік секторды цифрландыру саласында зерттеулермен айналысатын адамдар үшін зерттеу объектісіне айналды.

Цифрлық технологиялардың мемлекеттік басқару сапасына жағымды әсерін барлық дерлік сарапшылар мен ғалымдар мойындайды.

Бұл туралы қызықты әрі дәлелді етіп Ресей Федерациясының Президенті жанындағы Ресей халық шаруашылығы және мемлекеттік басқару академиясының ғалымдары Е.И. Добролюбова, В.Н. Южакова А.А. Ефремова, Е.Н. Клочкова Э.В. Талапина, Я.Ю. Старцева. Олар Біріккен Ұлттар Ұйымының, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының, Дүниежүзілік банк пен Дүниежүзілік экономикалық форумның есептері мен баяндамаларының деректері негізінде цифрландырудың мемлекеттік басқару сапасына әсері туралы зерттеу жүргізді [23, 42-44 б].

Ресей ғалымдарының жүргізген зерттеулерінің нәтижесінде электрондық үкіметтің даму деңгейі мен мемлекеттік басқарудың сапасы арасындағы берік байланысты анықтауға мүмкіндік туды. Сонымен қатар, электрондық үкіметтің сыбайлас жемқорлық деңгейімен және бизнесті жүргізумен оң байланысы расталды. Зерттеу нәтижелері мемлекеттік органдарда цифрландыруды енгізу мемлекеттік басқару сапасына жағымды әсер етеді деген алғашқы болжамды растады.

Цифрландырудың қоғамға әсері

Жаңа цифрлық технологиялардың әсерінен қарым-қатынас пен әлеуметтік қатынастардың тәсілдерінде ғана емес, сонымен бірге адамның тұлғасында да өзгерістер орын алуда. Цифрландыру шарттары қоғамнан оны дәстүрлі жұмыс әдістерінен жоғары технологиялық әдістерге тез көшуді талап етеді. Цифрландыру жағдайында үнемі жаңартылып отыратын технологияларды игере алатын жоғары деңгейлі мамандар қажет. Кәсіби шеберліктің басты критерийі білім туралы дипломы емес, ақпараттық технологияны қолдана отырып белгілі бір дағдылар жиынтығы болып саналады. Жаңа технологиялық қоғамның қауіптерінің бірі - цифрландыру еңбек нарығындағы сұраныс пен ұсыныс арасындағы үлкен теңгерімсіздікті тудыруы мүмкін. Бұл жұмыссыздық пен әлеуметтік шиеленістің өсуіне әкелуі мүмкін. Цифрландыру жағдайында еңбек нарығында үлкен өзгерістер болып жатыр. Біз қазірдің өзінде есепші, заңгер, экономист сияқты мамандықтарға деген сұраныстың азайып бара жатқанын көреміз, және, керісінше, осы саладағы IT-мамандарға, инженерлерге сұраныс артып келеді. Мамандардың пікірінше, алдағы 10-20 жылда мамандықтардың 50% қысқартылады [24]. Цифрландырудың тағы бір жағымсыз жағы - теріс ақпаратты тарату, Интернетке тәуелді және жалған ойын веб-серверлерінің көбеюі. Алайда, виртуалды кеңістіктің негізгі теріс жағы адам санасында және өмірінде нақты әлемнің рухани-адамгершілік құндылықтарының жоғалуы болып табылады. Адамның виртуалды ортада жүйелі түрде болуы қоғамдағы әлеуметтік қатынастардың дамуына теріс әсер етеді [25].

Цифрландырудың жағымды жағы - қарапайым азаматтар үшін бюрократия мен қағазбастылығы азаюы. Себебі цифрлық технологиялар барлық мемлекеттік қызметтерді электронды форматта алуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар цифрландыру сыбайлас жемқорлықты азайтуға және мемлекеттік басқарудың ашықтықтығын арттыруға оң әсер етуі мүмкін. Жаңа технологиялар қоғамның зияткерлік деңгейін дамытуға және жетілдіруге ықпал ету мүмкін.

Дамумен қатар цифрлық технологияны қолдану мемлекеттер мен қоғамдарға қауіп төндіреді. Құқықтық реттеу цифрлық технологиялардың қарқынды дамуымен қатар жүретіні жасырын емес. Қазіргі уақытта қолданыстағы құқықтық нормалар осымен байланысты мәселелерді реттей алмайды. Атқарушы және реттеуші органдар тиісті саясат тұжырымдамасын айтпағанда, өзгерістерге зорға икемделуде. Нәтижесінде цифрлық технологияларды жеке бас пайдасы үшін заңсыз қолданғаны үшін жауапкершілік аясын анықтау туралы мәселе туындайды. Жоғары технологиялар саласында алаяқтық әрекеттердің өсіп келе жатқан тенденциясы байқалады. Мұндай сұрақтар бүкіл әлемдегі адамдарды толғандырады. Сонымен қатар, цифрлық технологиялардың дамуына байланысты адамдар киберқауіпсіздік проблемаларына, мысалы, маңызды мемлекеттік инфрақұрылымдарды, соның ішінде электрмен жабдықтау мен көліктік желілерді басқаруға қатысты проблемаларды көбірек мазалайды. Сондықтан қазір жеке адамдарға да, ұйымдарға да қатысты үлкен көлемдегі жеке деректерді сақтау және пайдалану, қауіпсіздік мәселелерін қарау өте маңызды.

Сонымен бірге, мемлекеттік органдардың тиімділігі цифрлық технологиялар саласындағы барлық өзгерістерге жедел ден қою қабілетіне байланысты болады. Цифрлық трансформацияның мемлекеттік бастамаларын сәтті жүзеге асыру үшін күрделі ақпараттық технологиялар жүйелері мен платформаларын жасауға қабілетті білікті мамандар қажет. Осыған байланысты әлем елдерінің үкіметтеріне мемлекеттік аппаратты оқытудың бүкіл жүйесін қайта құру қажет болады. Оқыту бағдарламалары нәтижеге қол жеткізуге бағытталуы керек, оқыту барысында цифрлық көзқарасқа көбірек мән берген жөн.

Мемлекеттік басқаруда ақпараттық технологияны қолдану адам үшін маңызды болып табылатын шешімдер қабылдауда адам факторының әсерін төмендететіні даусыз. Мемлекеттік қызметтерді роботтандыру механикалық қателіктерді жояды, ал блокчейн технологиясы сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетеді. Сонымен қатар, «үлкен деректер» технологиясы мемлекеттік органдардың басшыларына басқарушылық шешімдер қабылдау үшін жедел және статистикалық ақпаратпен қамтамасыз етеді. Бұл іс жүзінде электронды үкіметтен цифрлы мемлекетке көшуді білдіреді, мұнда бәрі барынша онлайн режимінде жүзеге асырылады.

Мемлекеттік қызметтерді халыққа ұсыну бірыңғай платформада жүзеге асырылады, онда барлық мемлекеттік органдар өздерінің интернет-қызметтерін орналастыруы керек, ол арқылы азаматтар өз өтініштері мен ұсыныстарын бере алады. Азаматтарға мемлекеттік мекемеге физикалық түрде келудің қажеті жоқ.

Сонымен қатар, азаматтарға өз өмірлерінде цифрлық технологиялар саласындағы қажетті дағдыларды алу үшін жағдайлар жасау қажет. Осыған байланысты, мемлекеттік басқару жүйесі азаматтар үшін ыңғайлы онлайн-қызметтерді оқыту және дамыту тұрғысынан модернизациядан өтуі керек.

Қорытынды

Осы зерттеу нәтижесінде әлемде цифрлық технологияның рөлі әр минут сайын өсіп келеді деген қорытынды жасауға болады. Цифрлық технологияларды дамыту мен енгізу әлемнің барлық мемлекеттерінің болашағы үшін негіз болатындығы даусыз. Экономикадағы инновацияларсыз, мемлекеттік басқаруда цифрландыру енгізілмесе, қазіргі кезде бәсекеге қабілетті болу әлдеқайда қиын болады.

Айналада болып жатқан барлық өзгерістер цифрлық технологиялар кез-келген мемлекеттің болуы мен дамуының маңызды құрамдас бөлігі болып табылатындығын көрсетеді. Цифрлық технологияларды қолданбайтын сала жоқ деуге болады. Сонымен қатар, роботты машиналарды бүлдіру қиын, және мемлекет тұрғысынан бұл игі іс. Осыған байланысты қазіргі әлемдегі рөлі барған сайын артып келеді.

Цифрлық экономика жұмысшылар мен жұмыс берушілер арасындағы өзара іс-қимыл форматының өзгеруін білдіреді. Қашықтық қатынастардың нысаны пайда болады, нәтижесінде икемді, виртуалды еңбек нарығы құрылады.

Әлемде цифрлық технологияның жаңа түрі пайда болады - бұл қоғамның өмір салтын бұзатын және олардың мінез-құлқын өзгертетін дисруптивті (бұзушы) технологиялар. Осы инновациялардың түрлеріне «Blockchain», «Big Date», «Жасанды интеллект» және т.б. технологиялары жатады. Осы технологиялар ерекше назар мен зерттеуді қажет етеді.

Атап өткен жөн, барлық сарапшылар, цифрлық технологияларды экономикада қолдануы шығындардың төмендеуіне, өнімділіктің жоғарылауына және мемлекеттік басқарудың тиімділігіне әкелетіндігін мойындайды.

Мемлекет жаппай жұмыссыздық қаупін азайту үшін цифрлық экономикаға үздіксіз көшу үшін халыққа жағдай жасауы тиісті. Жоғары технологиялық өндірістерде жаңа жұмыс орындарын ашу. Білім беру мекемелері ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мен инжиниринг саласындағы жоғары білікті кадрларды даярлау үшін оқу жоспарларын қайта бағыттауы керек.

Цифрландырудың қоғамға әсеріне қатысты зерттеу цифрлық технологиялар біздің өмір салтымызды, қарым-қатынас тәсілімізді, сезімдерімізді, басқа адамдарға әсер ету арналарын, әлеуметтік дағдылар мен мінез-құлықты өзгертетіндігін көрсетті. Сонымен қатар, цифрландырудың максималды жағдайларында, қоғамның байланысты емес мінез-құлықтан қауымдастыққа өту жағдайында қауіп-қатердің болуын атап өту қажет, бұл мемлекеттеріміздің мәдени және рухани құндылықтарын сақтау бойынша қосымша шараларды қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Цель 9: Создание стойкой инфраструктуры, содействие всеохватной и устойчивой индустриализации и инновациям // © ООН. [Электронный ресурс]. Режим доступа:

<https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/infrastructure-industrialization/> (23.03.20)

2. 2016 жылғы Дүниежүзілік Банктің "Цифрлық дивидендтер" баяндамасы // World Development Report 2016: Digital Dividends. . [Электрондық ресурс]:

<http://documents.worldbank.org/curated/en/224721467988878739/pdf/102724-WDR-WDR2016Overview-RUSSIAN-WebRes-Box-394840B-OUO-9.pdf> (01.04.20)

3. Hootsuite & We Are Social (2019) // "Digital 2019 Global Digital Overview," [Electronic resource]. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2019-global-digital-overview> (01.04.20)
4. AI-augmented government Using cognitive technologies to redesign public sector work // Copyright © 2017 Deloitte Development LLC. [Electronic resource]. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/us/articles/3832_AI-augmented-government/DUP_AI-augmented-government.pdf (11.04.20)
5. Шваб К. Четвертая промышленная революция / К. Шваб — «Эксмо», 2016 — (Top Business Awards) ISBN 978-5-699-90556-0
6. Юдина Т. Н. Цифровизация как тенденция современного развития экономики российской Федерации: Pro y contra // Государственное и муниципальное управление. Ученые записки. 2017. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovizatsiya-kak-tendentsiya-sovremennogo-razvitiya-ekonomiki-rossiyskoy-federatsii-pro-y-contra> (26.04.2020)
7. А.А.Косоруков – Модель цифрового управления в теории и практике современного государственного управления // Политика и Общество. 2018. – №1. – С. 14-24. DOI: 10.7256/2454-0684.2018.1.24142 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=24142 (дата обращения 11.04.20)
8. Камолов С. Г. Государственное управление в цифровую эпоху // в сборнике. – 2017. – Т. 25. – С. 449-460. [Электронный ресурс].: http://smart-city.institute/researches/KamolovSG_Article.pdf
9. ПРОГНОЗ РАЗВИТИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ДО 2099 ГОДА // © "Компьютерра" 1997-2020. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <https://www.computerra.ru/226917/predictions-of-raymond-kurzweil/> (04.04.20)
10. Қазақстанның электрондық үкімет порталына – 10 жыл // © Қазақстан Республикасының Электрондық үкіметі. [Электрондық ресурс]: <https://egov.kz/cms/ru/news/Portalu-elektronnogo-pravitelstva-Kazahstana-10-let> (04.04.20)
11. Доклад председателя правления госкорпорации "Правительство для граждан" на заседании Правительства РК на тему развития "электронного правительства" и оказания государственных услуг // © 2019 НАО "Государственная корпорация "Правительство для граждан". [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://gov4c.kz/ru/novosti/2019/01/15/uvazhaemyi-bakhytzhana-abdirovich-uvazhaemye-chleny-pravitelstva/> (06.04.20)
12. Положихина Мария Анатольевна Электронное правительство: опыт Запада и России // РСМ. 2017. №1(94). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnoe-pravitelstvo-opyt-zapada-i-rossii> (26.04.20).
13. Исследование ООН: Электронное Правительство 2108 // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://publicadministration.un.org/publications/content/PDFs/UN%20E-Government%20Survey%202018%20Russian.pdf> (06.04.20)
14. Gartner Says Global IT Spending to Reach \$3.9 Trillion in 2020 // ©2020 Gartner, Inc. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2020-01-15-gartner-says-global-it-spending-to-reach-3point9-trillion-in-2020> (09.04.20)
15. Буряк В. В. Прорывные технологии для цифровой экономики России //Бенефициар. – 2018. – №. 26. – С. 15-18.
16. В.В. Крылов, С.В.Крылов. Большие данные и их приложение в электроэнергетике // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/0evvh5w2oq/direct/162481428> (09.04.20)
17. Christensen, Clayton (1995). Disruptive Technologies Catching the Wave. // Harvard Business Review: Р 3. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://hbr.org/1995/01/disruptive-technologies-catching-the-wave> (27.04.20)
18. Юрий Жданов, Владимир Овчинский
Полиция будущего. М., 2018. — 166 с.
19. Клечиков Александр Владимирович, Пряников Максим Михайлович, Чугунов Андрей Владимирович Блокчейн-технологии и их использование в государственной сфере // International Journal of Open Information Technologies. 2017. №12. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/blokcheyn-tehnologii-i-ih-ispolzovanie-v-gosudarstvennoy-sfere> (27.04.20).
20. Bitfury и правительство Грузии... // Информационный портал «CoinSpot» - [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://coinspot.io/world/bitfury-i-pravitelstvo-gruzii-zaregistrirvano-100-000-prav-sobstvennosti-na-zemelnye-uchastki-pri-pomoshhi-bitcoin-blokcheyna/> (10.04.20)
21. Искусственный интеллект на примере IT-гиганта. Компания Amazon // Информационный портал – «iot.ru» - [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://iot.ru/> (15.04.20)

22. Костромин И. А. Виртуальные цифровые помощники //ББК 65.04 К64 Ответственные за выпуск: доктор экономических наук, ректор Уральского государственного экономического университета. – 2017. – С. 199.
23. Добролюбова Е.И. и др. Цифровое будущее государственного управления по результатам. 2019.
24. Шатило Ю. Е., Копкова Е. С. Занятость и безработица в условиях цифровой экономики //Теория. Практика. Инновации. – 2017. – №. 10. – С. 66-77.
25. Молчан Э. М. Влияние цифровизации на формирование духовно-нравственных ценностей субъектов взаимодействия в эпоху глобализации //Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Философские науки. – 2019. – №. 2.

МРНТИ 04.41.61

К.А. Авсыдыкова¹, А.С. Еламанова¹

*¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан*

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚОҒАМ ЖӘНЕ ЖАЛҒЫЗБАСТЫ АНАЛАР МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Отбасы жеке адамның рухани, мәдени, тұлғалық, физиологиялық дамуын жүзеге асыратын негізгі әлеуметтік институт болып табылады. Соңғы жылдардағы жаһандық өзгерістер отбасы институтына, отбасы-некелік қарым-қатынастарға өзінің ықпалын тигізіп, жұртшылықтың алаңдауын туғызып отырған отбасы дағдарысын дүниеге әкелді. Қазақстандық отбасы институтының трансформациялануы дәстүрлі отбасылық қарым-қатынас түрінен өзге жағымсыз үрдістер белең алуына ықпал етті. Соның бірі - қазіргі уақытта жалғызбасты аналардан тұратын толық емес отбасы санының артуы. Мақалада жалғызбасты аналар санының көбеюінің психологиялық, әлеуметтік-мәдени себептері қарастырылады. Жалғызбасты аналар қазіргі заманғы неке-отбасы қатынастарының вариативті бір түрі ретінде сипатталады. Жалғызбасты аналар қатарына ажырасқандар, жесірлер, өзі үшін бала туып алғандар, бала асырап алғандар және т.б. кіргенімен, жасөспірім кезде некеден тыс жүкті болып қалу, алдану кесірінен жастайынан ана атанғандар мәселесі өте өзекті. Бұлардың ара жігін ажырату, жас аналарды оларды әлеуметтік бейімдеу мен қолдау, олардың мәселесіне қоғамдастық пен жұртшылықтың назарын аударту негізгі мақсат болып табылады.

Түйін сөздер: отбасы институты, жаһандану, отбасылық-некелік қатынастар, отбасы құндылықтары, дағдарыс, гендер, толық емес отбасы, жалғызбасты аналар, әлеуметтік бейімдеу

K.A. Avsydykova¹, A.S. Yelamanova¹

*¹al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan*

MODERN KAZAKHSTAN SOCIETY AND THE PROBLEMS OF SINGLE MOTHERS

Abstract

The family is the main social institution that carries out spiritual, cultural, personal, physiological development of the individual. Global changes in recent years have led to the emergence of a family crisis, which has an impact on the institution of the family, family and marriage relations and causes public concern. The transformation of the Kazakhstan Family Institute has contributed to the emergence of negative trends, in addition to traditional types of family relations. One of them is an increase in the number of single-parent families consisting of single mothers. The article examines the psychological, socio-cultural reasons for the increase in the number of single mothers. Single mothers are described as a variable form of modern marriage and family relationships. Single mothers include divorcees, widows who have given birth to children for themselves, adopted, etc., however, pregnancy in adolescence outside of marriage, mothers at an

early age due to fraud is very relevant. The main goal is to differentiate them, social adaptation and support of young mothers, and to attract public attention to their problems.

Keywords: family institution, globalization, family and marriage relations, family values, crisis, gender, incomplete family, single mothers, social adaptation.

Авсыдыкова К.А.¹, Еламанова А.С.¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

СОВРЕМЕННОЕ КАЗАХСТАНСКОЕ ОБЩЕСТВО И ПРОБЛЕМЫ ОДИНОКИХ МАТЕРЕЙ

Аннотация

Семья является основным социальным институтом, осуществляющим духовное, культурное, личностное, физиологическое развитие личности. Глобальные изменения последних лет привели к появлению семейного кризиса, который оказывает свое влияние на институт семьи, семейно-брачные отношения и вызывает обеспокоенность общественности. Трансформация Казахстанского института семьи способствовала появлению негативных тенденций, кроме традиционных видов семейных отношений. Один из них - увеличение количества неполных семей, состоящих из одиноких матерей. В статье рассматриваются психологические, социально-культурные причины увеличения числа матерей-одиночек. Одинокие матери описываются как вариативный вид современных брачно-семейных отношений. В число одиноких матерей входят разведенные, вдовы, родившие детей для себя, усыновившие и т. д., однако, беременность в подростковом возрасте вне брака, матери в раннем возрасте из-за обмана очень актуальна. Основной целью является их разграничение, социальная адаптация и поддержка молодых матерей, привлечение внимания общественности и общественности к их проблемам.

Ключевые слова: институт семьи, глобализация, семейно-брачные отношения, семейные ценности, кризис, гендер, неполная семья, одинокие матери, социальная адаптация.

Қоғамның үздіксіз даму үстінде болатыны заңдылық. Ғасырлар қойнауына еніп, ежелгі тарихқа шолу жасамағанның өзінде ұлы төңкеріс, дүниежүзілік соғыстармен қатар техникалық жаңалықтарға толы болған XX ғасыр мен жаһандық өзгерістер алаңына айналған XXI ғасырдың басы қоғамның бір орнында тұрмайтынын дәлелдеуде. Бірақ осы өзгерістер қандай бағытта дамыды, оның адамзат баласының қарым-қатынасына әсері қандай болды деген мәселе үнемі талас туғызып отыратыны анық.

Тарихи тұрғыдан алғанда, отбасы ірі қауымдастықтың негізін қалаған бірден-бір генетикалық әлеуметтік алғашқы шағын топ болып табылады. Сондықтан қоғамның саяси-әлеуметтік, экономикалық тұрғыдан қарқынды дамуының адамгершілік қарым-қатынастарға, отбасылық құндылықтарға тигізген ықпалы зерттеушілердің назарын аудартып отырды. Бұл заңды да, себебі отбасы әлеуметтік қауымдастықтың шағын тобы ретінде қоғамның маңызды институттарының бірі болып табылады. Отбасында адам тұлға ретінде қалыптасып дамиды, алғашқы қарым-қатынас тәжірибесін де осы ұяда үйренеді.

Отбасы институтынсыз қоғамның барынша жүйелі дамуын елестету мүмкін емес. Отбасында ғасырлар бойы атадан балаға мұра болып келе жатқан ұлттық құндылықтар, салт-дәстүрлер, тәрбие негіздері өз жалғасын табады. Баланың қоршаған ортаға деген алғашқы көзқарасы отбасында қалыптасады. Қазақ халқындағы «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілесің» деген қанатты сөзі осының айғағы болса керек. Әрине, отбасында берілетін тәрбиенің мазмұны әулеттің өзіндік сипатына, қалыптасу деңгейіне, отбасы ішілік қарым-қатынасқа, үлгі-өнегеге байланыстылығын жоққа шығармаймыз.

Заманауи қазақстандық қоғамда отбасы институтының маңызы ерекше. Біздің мемлекетіміз тарапынан бұған аса зор мән беріліп, Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы №384 Жарлығымен «Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасы» бекітіліп, онда отбасылық институтты дамытудың басты қағидаттары баяндалды [1].

Отбасы адамзат қоғамында түрлі тарихи өзгерістерді басынан кешірді. Бұл өзгерістер кенеттен болған құбылыстардың жетегінде емес, нарықтық қарым-қатынастардың дамуымен бірге өмірімізге

етене кірген түрлі жағдаяттардың ықпалымен жүріп отырды. Сондықтан соңғы жылдары отбасында өмір сүру маңызының төмендеуі, бала сүю, тәрбиелеу, әулеттің біртұтастығы сияқты ғасырлар бойғы басымдыққа ие болған құндылықтардың әлсіреуі орын алуда.

Отбасы институтын зерттеуші қазақстандық ғалымдар отбасы мәселесін «қазіргі замандағы жаһандық мәселелердің қатарында» деп санай отырып, оған осы адамзат өркениетіндегі болып жатқан қарама-қайшы үдерістер себеп болып отырғандығын атап көрсетеді. «Дәл осы себептен отбасы дамуындағы үрдістер мен бағыттарды талдау мәселесі адамзат өмір сүруінің тұлғалық және әлеуметтік болмысы формасының негізі ретінде» алдыңғы орында болуы тиістігін қадап айтады [2, 56].

Егер дәстүрлі отбасын некені заңды тіркеу, балалардың болғанын қалау немесе баланың болуы, отбасылық қарым-қатынастың тұрақтылығы, ер адамның отбасындағы рөлінің басымдығы, ерлі-зайыптылардың бір-біріне адалдығы, әйел адамның шаңырақтың ұйытқысы болып, берекесін кіргізіп отыруы секілді негізгі басымдықтармен сипаттайтын болсақ, отбасы институтының трансформациясы барысында осы белгілер өзгеріске ұшырап, өз мәнін жоғалта бастайды.

Отандық ғалымдар «Қазақстандағы отбасы институты күрделі ауысудан өтуде, оған экономикалық, саяси, психологиялық, тарихи, мәдени факторлар, ішкі жағдайлар және сыртқы жағдайлар әсер етуде» [3, 746.] дей келе, отбасы институтына екі басты трендтің: дәстүрлену және жаһанданудың әсер ететінін бөліп қарастырады. «Бірінші – патриархалды-тарихи қалыптасқан рухани-мәдени, этностық, діни құндылықтар негізінде отбасылық қарым-қатынастарды сақтау, ұрпақ жалғастырумен байланысты. Екінші тренд – жаһандану – отбасының эгалитарлық типін қалыптастыруға бағытталған дәстүрлі отбасы құндылықтарын жаңасына ауыстыруға әкеледі» деп атап көрсетеді [3, 606.].

Бұл өз кезегінде некеге тұрмай тұрып, бір шаңырақ астында бірге тұру немесе азаматтық неке, бір жыныстық неке, жалғыздық күй кешу, яғни отбасы құруды мүлде қаламау, саналы түрде балалы болудан бас тарту, ерлі-зайыптылардың басқа ерлі-зайыптылармен интимдік достығы, топтық неке, туыстық неке және тағы басқа дәстүрлі емес отбасы түрлерінің пайда болуына ықпал етті.

Отбасының функционалды-рөлдік құрылымының өзгеруінде әйелдің үлкен әсері бар. Қазіргі замандағы әйел бұрынғыдай «отбасы, ошақ қасында» болуды місе тұтпайды, ол әлеуметтік тұрғыдан қоршаған ортаға танылуды қалайды, соған ұмтылады. Ол кәсіптік мансап үшін бәрін тәрк етуге, кейде сол үшін өз отбасынан бас тартуға әзір болып тұрады. Бұл әсіресе жастар арасында жиі байқалады. Әйелдің отбасындағы ұстанымының өзгеруі туралы айта келе, ресейлік ғалым А.И.Еремеева өзінің «Социальные представления современных женщин об одиноком материнстве» атты еңбегінде «әйелдердің қоғамдық және кәсіби мансаптық белсенділігінің қарқынды өсуі «XXI ғасырдың тыныш революциясы» деп атап көрсетеді [4, 446.]. Некелік-отбасылық қатынастардың осындай өзгерісі жалғызбасты аналардың санының көбеюіне әкелді.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы экономикалық дағдарыс отбасының рухани жағынан тоздырып, некенің бұзылуына, ажырасуға, баланы тастап кету, балалар үйіне өткізу, ата-ана құқығынан айыру оқиғаларының көбеюіне әкеп соқты. Бірқатар ғалымдар: А.И.Антонов, В.Н.Архангельский, В.И.Бестужев-Лада, А.Кузьмин, В.М.Медков, Е.М.Римашевская, Ю.А.Гаспарян және басқалары отбасында болатын дағдарыстарды анықтайтын әртүрлі белгілерді атайды. Бірақ бұл көзқарастар әртүрлі болғанымен, оның салдарлары көп ретте жалғызбасты аналардың пайда болуына әкеп соғады.

Қазақстандық отбасының сипатты белгілерін және оның дағдарыстық себептерін анықтаған танымал отандық ғалым З.Ж.Жаназарованың еңбегін ерекше атап өткен жөн. «Автор қоғамдық сананы жаңғырту жағдайында отбасы құндылықтарын насихаттауда және бала тәрбиесіндегі отбасының рөлін арттыруда маңызды қадамдарды анықтайды. Заманауи қоғамның рухани-адамгершілік тұрғыдан дағдарысының маңызды себептерінің бірі – бұл отбасының қалыптасқан дәстүрлерінің бұзылуы» [5, 2166.]. Ғалым отбасы шайқалуында материалдық жағдайдың төмендігі мен кедейшілік негізгі түйткілді мәселе екендігін алға тартады.

Материалдық жағдайларды айқындауда еңбектік қатынастарға тоқталған жөн. Бүгінгі қоғамда жұмыстағы қызметтік міндеттерді белгілеу және оны орындау барысында әйелдер ерлермен бірдей қарастырылады, екеуі де осы міндеттерді бірдей атқарады. Бірақ еңбек нарығында қашанда ерлер сұранысқа ие, жұмыс берушілер тарапынан оларға басымдық берілетіні белгілі. Жоғары білімді әйелдерге қарағанда жоғары білімді ер адамдар кәсіптік мансапта жақсы көрсеткіштерге жетеді. Білім беру мен медицина саласында, айлығы аз басқа салаларда әйелдердің үлес салмағы басым. Кішкене баласы бар әйелдердің жұмысқа орналасуы тіпті оңай емес. Міне, осы айтылған факторлар

жалғызбасты аналардың экономикалық тұрғыдан төмен позицияда болуының бірден-бір дәлелі болып саналады.

Қоғамда отбасылық қарым-қатынастың бір түрі болып қабылданған осындай жалғызбасты аналар отбасының шығу факторлары әртүрлі. Қазіргі таңда оның жеке тұлғалық қарым-қатынастағы дағдарыстық жағдайдың кесірінен, яғни жасөспірім уақытта некесіз жүкті болып қалуы себебінен де пайда болатынын жоққа шығармаймыз, бірақ саналы түрде «өзі үшін» дүниеге бала әкелетін аналар саны да көбейіп келеді. Сондықтан екеуіне бірдей баға беру дұрыс емес.

XX ғасырдың ортасынан бастап әйелдердің қоғамдық-саяси қызметке белсене араласуы, эмансипациялық күрестің нәтижелері, экономикалық және мансаптың тұрғыдан белгілі бір жетістіктерге қол жеткізуі әйелдердің отбасылық байланысқа деген көзқарасының өзгеруіне ықпалын тигізді. Осы кезеңде әйелдің қоғамдағы белсенді рөлі, қызметтегі бағындырған белестері дәріптеліп, әулеттің отанасы ретіндегі орны екінші орынға ығыстырылды. Бұл тек қазақстандық қоғамның мәселесі ғана емес, әлемде жиі байқалатын құбылысқа айналып отыр. Сол себепті жасы отыздан кейін ғана отбасы құруды ойланып, өзінің барлық талаптарына сай келетін жар таппаған жағдайда бала туып алуды мақсат еткен қыздар жалғызбасты аналар санын көбейтіп отыр.

Қазіргі статистикалық мәліметтер ажырасу мен некесіз бала табудың көбейгенін алға тартады. Қазақстанда әрбір үшінші неке сәтсіздікке ұшырап, ерлі-зайыптылардың жолы екіге айрылуда. 2011 жылғы есеп бойынша, республикада 160,5 мың отбасы некеге тұрса, оның 44,9 мыңы ажырасып кеткен, яғни 28% неке бұзылған. Ал 2015 жылы бұл көрсеткіштің 35%-ке жеткендігі көңілге өкініш ұялатады [1]. Әр отбасында балалардың бар болатынын ескерсек, олардың ажырасу кезіндегі психологиялық дағдарысы, келешектегі тағдыры мен тәрбиесі бәрімізді ойлантуы тиіс. Осындай ажырасу салдарынан толық емес отбасының саны артып отыр. Тіпті кейде діни радикалды көзқарастың нәтижесінде дін жолымен неке қидырып, артынан көзқарастардың кереғарлығынан толық емес отбасы қатарын көбейтіп жатқандар да аз емес.

Енді 2018 жылғы мәліметтерді талдасақ, республиканың әр өңіріндегі соттарға ажырасу туралы 67 684 арыз келіп түскен, оның көбісі - жас отбасылар, олардың 84% інің кәмелет жасына жетпеген жас балалары бар. Арыздардың 65% -і қанағаттандырылды, басқаша айтқанда 37 030 неке бұзылған. Ең көп ажырасу Алматы қаласы мен Алматы облысында тіркелген. Бір жылда Алматыда 4621 отбасы ажырасса, бұл көрсеткіш Алматы облысы бойынша 3962-ге жетті. 2017 жылмен салыстырғанда Алматы қаласында 2018 жылы ажырасу саны 667 некеге өскен [6, 226.]. Ажырасу фактілері бойынша Қазақстан Республикасы ТМД елдері арасында үшінші орында екені мәселенің өте өзекті екенін аңғартады. The Economist сарапшыларының пікірінше, Қазақстан ажырасулар деңгейі бойынша әлем елдерінің ондығына кірген, яғни 7 орында тұр [7].

Некенің бұзылуы себептерінің арасында мінез-құлықтың сәйкессіздігі, материалдық жетіспеушіліктер алға тартылады. Сонымен қатар ер адамның ішімдікке құмарлығы, тұрғылықты үйдің болмауы, ата-аналардың жас отбасының өміріне ретсіз араласуы, балалы бола алмау, жұбайлардың адал болмауы, сексуалдық сәйкессіздік және тағы басқа себептер некенің бұзылуына себепші болып жатады. Қыз баланың жоспарсыз жүкті болып қалуы себебінен тіркелген неке де кейін ажырасуға әкеп соғып жатады. «Некені бұзу үшін себептер мен уәждердің тізімі кеңейеді, айта кететініміз: материалдықтан (қаржының жетіспеуі, тұрғын үйдің болмауы) психологиялыққа (туыстардың араласуы, неке адалдығын бұзу, құндылықтарды қабылдамау (өзімшілдік, индивидуализм) жылжиды, адамгершілікке жат қылық, отбасы зорлығы және қатігездік басым. Жаңа тренд - отбасылық-некелік қарым-қатынастар дағдарысына әлеуметтік желілер мен Ғаламтордың әсері қосылды» деп жазды зерттеушілер [3, 30-3166.].

Әрине, мемлекет тарапынан ажырасудың алдын-алу, бітімге шақыру, ойлануға уақыт беру сияқты әдістері қолданылып келеді, бұл кей жағдайда өз жемісін беруде. Осылайша 2018 жылы бейбіт жолмен реттеу әдісімен 8709 отбасы ажырасудан бас тартқаны қуанышты жайт.

Жастайынан некеге тұру әрқашан сәтті бола бермейді. Неке туралы Кодекстің 10-бабында әйелдер мен ерлерге белгіленген некелік жас-он сегіз жас. Алайда Кодекстің 10-бабының 2-тармағы «қалыңдық жүктілігі және ортақ бала болған кезде екі жылдан аспайтын мерзімге неке жасын төмендету мүмкіндігін көздейді» [8].

2018 жылғы статистикалық мәліметке сүйенсек, 15-тен 18 жасқа дейінгі 990 қыз және 56 ер бала некелері тіркелген [6, 1296.]. Байқап қарасаңыз, тіркелген ерте некелердің басым көпшілігі кәмелетке толмаған жасөспірім қыздарға тиесілі. Бұл некенің көпшілігі қыз баланың ерте жүкті болып қалу себебінен екенін аңғартса керек.

Соңғы жылдары жасөпірімдер арасында босану саны 4 мыңға жетті. 2014 жылы 5693 қыз бала кәмелетке толмай босанса, 2018 жылы бұл сан 3461ді құрады.

Осылай жастайынан жыныстық қатынасқа түсіп, ерте жүктілікке ұрыну да толық емес отбасы қатарының көбеюіне әкеп соғуда. Сонымен қатар ерте жүкті болудың барлығында дерлік дүниеге бала келіп жатпайды, ең өкініштісі, әрбір бесінші жүктілік абортпен аяқталуда. Ал 2018 жылғы кәмелетке толмағандар арасындағы түсіктер саны 1237-ке жетті [6, 1296.]. Бұл өз кезегінде ана мен бала денсаулығының нашарлауына соқтырады.

Біздің қоғамда осы айтылған факторлардың алдын алу бойынша шаралар шоғыры жетілмеген. Әлеуметтік орындар, балалар үйі, кеңес беру орталықтары көбіне осындай жағдайлардың салдарымен, яғни болған істің нәтижесімен жұмыс істеуге бағытталған.

Әлеуметтік феномен ретінде жалғызбасты аналар мәселесін көптеген ғалымдар өз еңбектеріне арқау етті. Дж.Левис, Р.Холман, Дж.Клугмен, Х.Парк, А.Мотивенс, К.Харрис және тағы басқалары әртүрлі өңірлердегі жалғызбасты аналардың әлеуметтік қолдау мәселесін қарастырады. Некесіз отбасының ерекшелігін М.Босанац, А.М.Демидов, Э.Ивер-Жалю, А.А.Клецин зерттесе, ажырасқандар мәселесі Е.Ф.Ачильдиева, Б.С.Павлов, Ю.Б.Рюриков, Л.В.Чуйко, З.А.Янкова еңбектерінде айтылады. Қазақстандық әлеуметтанушы А.Шабденова өз зерттеуін моно ата-аналы отбасының әлеуметтік экономикалық статусын зерттеуге арнаған. Бұл жұмыста Алматы қаласында тұратын моно ата-ана отбасылардың мәселесі кеңінен қарастырылады [9].

Сонымен бірге отандық белгілі ғалымдар К.У.Биекенов, М.С.Аженов, Н.А.Аитов, К.Г.Габдуллина, М.С. Садырова, С.Е. Жусупов, З.Ж.Жаназарова, Г.С.Абдирайымова, Г.Т.Әлімбекова, Н.У.Шеденова, Г.Г.Соловьёва және тағы басқалар заманауи қазақстандық отбасының түрлі мәселелерін сөз етеді.

Жоғарыда аталған ғалымдар тарапынан жалғызбасты отбасылардың экономикалық, материалдық қиындықтары, қалыптасу, пайда болу факторлары зерделенгенімен, жасөспірім кезеңінде жас ана атанған жалғызбасты аналардың мәселелері өз алдына қарастырылмаған. Жалғызбасты аналар қатарына біз жоғарыда келтірген аналардың (ажырасқандар, жесірлер, өзі үшін бала туып алғандар, бала асырап алғандар) барлық санаты кіргенімен, жасөспірім кезде некеден тыс жүкті болып қалу, алдану кесірінен жастайынан ана атанғандар мәселесі өте өзекті.

Мәселені зерттеу барысында соңғы жылдары отбасылық қарым-қатынастың дәстүрлі түрінен өзге жағымсыз үрдістің адам санасында белең алғанын да байқауға болады. «Қазақстанның тең құқықтары мен тең мүмкіндіктері институты» Қоғамдық Қоры, Қазақстандағы Фридрих Эберт атындағы Қордың өкілдігі жүргізген «Қазақстандағы әйелдер мен ерлерге қатысты саясат» гендерлік зерттеу нәтижелеріне тоқталсақ, «некеге дейінгі жыныстық қатынастарға жол беруге бола ма» деген сұраққа «жоқ» дегендердің жауаптың ең жоғарғы көрсеткіші Шымкент қаласына тиесілі болса (73,2%), Қарағанды тұрғындарының 64,5% және Павлодар тұрғындарының 28,9% осы пікірде. Некеге дейінгі жыныстық қатынасты қолдағандардың көбісі жастар, яғни 31-45 жас аралығындағылар (31,1%). «Иә» деген жауапты таңдағандардың арасында қалалық тұрғындардың үлесі басым (26,6%). Сауалнамаға қатысушылардың 10%-і азаматтық некеге қарсы еместігін білдірген. «Жағдайы нашар, тұрмыс құрмаған әйел жоспарсыз жүкті болып қалса, баланы тууы керек пе, әлде түсік жасатқаны жөн бе» деген сауалға баланың өмірге келуін қолдағандар үлесі - 85,1%, қарсы болғандар 7,2% [10, 21, 276.]. Бұл біздің қоғамдағы отбасы құндылықтарының әлсірегендігіне дәлел бола алады. Егер бұрын некесіз бала туған ана деген өте сирек кездесетін, тіпті кездескен жағдайда оның тәрбиесінде кеткен кемшін тұстарды қоршаған орта айыптап, қоғамнан аластатса, қазіргі заманда адамдар оларды күнделікті өмір сүрудің бір бөлігіндей қабылдайды. Қазіргі қоғам керісінше, жалғызбасты аналардың әлеуметтік жағдайын норма ретінде қабылдауға бейім болып, олардың статусын қорғауға дайын тұрады. Жалғызбасты аналар да өзінің осы жағдайын көп жерде бетке ұстап, қымсынбай, кейде міндет қылып, еркін айта беретін дәрежеге жеткен.

Енді жалғызбасты аналар саны үлкен қалаларда көп болуы мәселесіне тоқталайық. Жалпы алғанда Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің 2020 жылғы 1 наурыздағы мәліметі бойынша, еліміздегі халық саны 18671,9 мың адам, оны ішінде қалалықтар – 10932,3 мың (58,5%), ауылдықтар – 7739,6 мың адамды (41,5%) құрады. Былтырғы жылдың осы мерзіміндегі мәліметпен салыстырғанда халық саны 1,3% өсті, ол әсіресе Алматы қаласы (65,6 мың адам), Нұр-Сұлтан қаласы (58,5 мың адам) және Түркістан облысында (33,1 мың адам) ерекше байқалды [11]. Байқасаңыз, ірі қалалардағы тұрғындар саны жыл сайын өсіп келеді. Тұрғын саны көп болған сайын ажырасу саны да көбейе түсетіні заңды. Екіншіден, қалалықтар мен ауылдағылардың

ұлттық дәстүрлер, отбасы құндылықтары, өмір сүру салты туралы көзқарастары әртүрлі екенін ұмытпағанымыз жөн. Ауылда берік те үлгілі отбасы болуды дәріптейтін қазақтың дәстүрлі мәдениеті сақталған, үлкендерді сыйлау, олардың ақылын тыңдау әлі де өз күшінде. Ауылдың қалыптасқан тұрмыс-тіршілігі, салт-дәстүрі отбасылық-туыстық қатынастарды реттеп отырады. Ал қалалық тұрғындардың отбасылық құндылықтары ауыл тіршілігінен бөлек, ауылда әрбір отбасының өмірі елдің көз алдында өтсе, қалалықтар оқшау өмір сүреді, олар ата-анасынан өзге ешкімнің сөзіне тәуелді бола бермейді.

Ауыл мен қаланың өмір ағысы да әртүрлі, ауыл бірқалыпты тіршілік етсе, қалалықтар өмірі зуылдап, жылдам өтіп жатады. Бұл өз кезегінде отбасылық қарым-қатынастарға өз ізін қалдырып отырады. Қалада адамдар асығыс некеге тұрады, ұнатпаса тез ажырасып та жатады. Ауылда ажырасу белгілі бір кезеңдерден, үлкендер алдынан өтеді.

Тағы бір үлкен мәселе, жаһанданудың өміріміздің барлық саласына етене енуі. Интернет жаңалықтары, өте көп ақпараттар ағыны (әрине, олардың бәрі пайдалы емес), әлеуметтік желілердегі өмір, шетелдік фильмдер мен телебағдарламалардағы насихатталатын өмір сүру қалпы біздің санамызға сіңіп, рухани құндылықтардың өзгеруіне әкелді, сол фильмдердің сценарийлері шын өмірде қайталануда. Ажырасулар, бірінің көзіне бірі шөп салу, некеге бірнеше рет отыру, толық емес отбасы болуды дәріптеу, ер адамды сыйламау, балалы болуға асықпау және тағы басқалар – біздің санамызға жат, шетелдік ағымның нәтижесі. Тамыры тереңде жатқан ұлттық дәстүрлер трансформацияланып, әлемдік жаһандануға жұтылудың аз алдында тұрғанымыз дабыл қаққызатын жайт.

Міне осы жағымсыз тенденцияның нәтижесінде пайда болған жас жалғызбасты аналарды өмірге бейімдеу мәселесі өте маңызды. Әлемдегі барлық жаңалықтарды талғамсыз сіңіре беру проблеманы тереңдетті, өкінішке қарай, оның салдарын жоюдың әзірге дайын тәртібі жоқ.

Некесіз бала құшақтаған жас аналар барлық жағынан өте тәжірибесіз, материалдық жағынан дайын емес, жастығына байланысты, әрі «ойнақтап жүріп, от басқаны» себепті айналадағылардан қолдау көрмейді, үлкен қалада сүйеніші жоқ - бұл факторлардың барлығы оларды тығырыққа тірейді. Дер уақытында әлеуметтік бейімдеу шараларының болмауы жас аналардың жаңа туған балалардан бас тартуына, балалар үйіне өткізуіне, көшеде, қоқыс жәшіктеріне нәрестені тастап кету оқиғаларының жиі қайталануына, аналар мен балалар арасындағы суицидтер мен өлім-жітімдердің көбеюіне әкеп соқтырып жатыр. Сондықтан дағдарысқа ұшыраған жас жалғызбасты аналарды әлеуметтік бейімдеу мәселесі біздің негізгі зерттеу нысанымыз болмақ.

«Жалғызбасты аналар» түсінігі әр елдерде әртүрлі қарастырылады, айталық, көрші Ресейде ешқашан тұрмыс құрмаған, жалғыз өзі бала тәрбиелеп отырған әйелді атайды. Кейбір елдерде біз жоғарыда атап көрсеткендей, жесір қалған, ажырасқан немесе баласының биологиялық әкесінен бөлек тұратындарды осы санатқа қосады.

Қазақстанда мәселе басқаша. Қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінде қыз баланың өз үйінде, оң жақта отырып жүкті болуы сүйекке таңба салатындай масқара болып саналатын, осындай қызы болған әулет көпке дейін ұяттан жерге кіріп, ешкімге қарсы пікір айта алмайтындай дәрежеде болатын. Бұндай оқиға тым аз кездесетін, содан болар, «жалғызбасты ана» түсінігі сөздік қорымызда болмаған. «Қыз өссе-елдің көркі», «қыз-қонақ» деп ерекше қадір тұтқан қызының абыройсыз қалуы қазақ халқы үшін өте ауыр болған. Дәстүрлі ислам дінінде де аса күнәлі істердің бірі - некесіз туған бала тапқызу және табу. Қазақ халқы мұны қолдамаған, әулетті «дүйім жұрттың алдында жер етті» деп намыстанып, сол қызды, оның ата-анасын елден көшіріп те жіберген оқиғалар болған. Некесіз бала туу мәселесіне барынша қатал қараған, қыз баласының тәрбиесіне ерекше көңіл бөлген біздің халқымыздың ішінде осы бір келеңсіз жайттың белең алып бара жатқаны жұртшылықты алаңдатуда. Қазіргі таңда қоғам баланың некесіз өмірге келуінің себебін іздеп жатпай, сондай жағдаймен дүниеге бала әкелген жалғызбасты аналардың құқықтары туралы көбірек айтатын болды. Әрине, гуманды қоғамның басты қағидаты - әлсізге көмек қолын созу, оны қолдау екенін түсінеміз, бірақ біз осындай жағдайға қалай жеттік, некесіз балалар, оны өсіріп отырған жалғызбасты аналар неліктен көбейіп жатыр, рухани жұтандануымыздың астарында не жатыр деп алаңдамауымыздың арты қиынға айналары сөзсіз.

Осы жағымсыз жағдайға отбасы құндылықтарының әлсіреуі, отбасы тәрбиесіне жеткілікті дәрежеде көңіл бөлінбегені ықпал етіп отыр. Соның нәтижесінде жалғызбасты аналар бәріміз үшін қалыпты ұғымға айналып барады. Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің депутаты, отбасы мәселелерін қарастырып жүрген қоғам қайраткері Оразкүл Асанова былай дейді: «Бізде баланы өздері ғана тәрбиелеп отырған жалғызбасты аналар саны артып келеді. «Өзім үшін туып алдым» деп

тұрмысқа шықпаған, ажырасқан әйелдер көбейді... Тәуелсіздігімізді алған кезде балалар өздері қалағандарын жасасын, қысымшылық көрсетпейік дедік. Тура сол кезде, соны күтіп тұрғандай, бізге жан жақтан ақпараттық ағын келді. Теледидардан, баспасөз беттерінен неше түрлі анайы суреттер көрсетіліп, әртүрлі ақпараттар таратылды. Жастар ерте жыныстық қатынасқа барып, ол кеңінен насихаттала бастады» [12]. Соның себебінен қыздардың оң жақта отырып бала тапқанына я өзі қымсынбайтын, я қоршаған ортасы намыстанбайтын кезеңге келіп жеттік.

Қазақта некесіз туған баланы «көрдемше» деп атаған [13, 417б.]. Соңғы он жылда осындай баланың саны 68 мыңнан асып жығылады. Бір жетімін көзден таса қылмаған қазақ үшін бұл тым көп сан. «Көр» сөзінің мағынасын түсінетін әрбір қазаққа осымен түбірлес «көрдемше» сөзін түсіндіріп жату артық болар. Тегін білмейтін, білсе де оны еркін айтып жүруге құқығы жоқ некесіз дүниеге келетін балалардың санының көбейіп бара жатқанына кім кінәлі, оның алдын алу бағытында қандай шаралар атқарылуы керек деген мәселелер бүгінгі күні өте өзекті болып отыр. Бұл тек шарасыздықпен налып айтылып қоятын мәселе емес, мемлекеттік, ұлттық дәрежеде қолға алынатын әлеуметтік құбылыс. Себебі де түсінікті, жалғызбасты аналар тәрбиесінде өскен кейбір балалардың әлеуметтік қиындықтар туғызатыны жасырын емес.

Жалғызбасты аналар мәселесінің шығу төркінін зерделеу барысында біз тарихқа шолу жасадық. Кеңес үкіметі құрылған алғашқы жылдары отбасын қоғамның, қоршаған тәрбиелеуі басты орында болды, жеке тұлға өзінің отбасылық қарым-қатынасы үшін жұртшылықтың алдында жауапты болды, ажырасулар айыпталып отырды. Заң бойынша неке тіркелмеген жағдайда баланы асырау, тәрбиелеудегі бар ауыртпалық әйелге түсті. Бұның өзі некесіз бала дүниеге келуіне еркек емес, әйел кінәлі дегенді білдіретін. Кейінірек бұндай көзқарас аздап әлсірей бастады. 60 жылдары жалғызбасты аналарды баласы 14-ке келгенше жұмыстан шығаруға тыйым салынып, кейбір мекемелерге оларды тұратын орынмен қамтамасыз ету міндеттелді, санаторий мен балалар лагеріне жолдамалар бірінші кезекте жалғызбасты аналарға ұсынылды. Жалғызбасты аналар аз қамтылған отбасы санатына жатқызылып, оларға тегін оқу, тегін түскі тағам сияқты жеңілдіктер берілді. Бала - болашақтағы жұмыс күші, сондықтан оны асырап отырған әйелдерге жеңілдік жасау қажеттігі осы тұрғыдан дәлелденді. Осы кезеңде жалғызбасты аналардың пайда болуы, біріншіден, олардың еркектерге қоятын талаптарының тым көптігінде, екіншіден, әйелдер өздерінің қиын мінезінің кесірінен жар таба алмайды деген пікір қалыптасты. Бірақ қалай болғанда да қоғамның жалғызбасты аналарға қарым-қатынасы жағымды болмады. Жұртшылықтың басым көпшілігі «әйелдер өздерінің ойсыз, жеңіл өмір сүру дағдысымен осындай жағдайға жетті», «бұған өзі кінәлі, ол мемлекет тарапынан жеңілдіктерге ие болуға ешқандай қақысы жоқ» деген есептеді. Осындай жағымсыз көзқарас ажырасқан әйелдерге де қатысты еді.

Бұрынғы КСРО елдерінде некесіз бала туу кеңес әйеліне жат қылық деп саналып, құпталмады. Ал компартия мүшесі болған ер адамдар үшін ажырасу, екінші неке құру моральдық азғындаудың белгісі саналып, мансаптық дәрежесіне нұқсан келтірілді. Сондықтан ажырасудың саны өте аз болды.

Қайта құру жылдардағы өзгерістер некелік қатынастарға өз ықпалын тигізді, кеңестің идеология жойылып, оның орнына батыстың саясаты үстемдік ала бастады. Адамдар некесіз бір шаңырақ астында өмір сүріп, бір-бірінің алдында жауапкершілік алмауға үйренді, ажырасулар, жалғызбасты аналар көбейе бастады.

Осылайша отбасы институты түбегейлі трансформацияны бастан кешірді. Тіпті толық отбасы ішінде ғасырлар бойғы адамның қалыптасқан әйел мен ер адамның рөлдері ауысып, өзгеріске түсті. Бұрын отбасыны материалдық жағынан қамтамасыз ету міндеті, яғни асырау ер адамның мойнында болса, қазір бұл рөл әйел мен еркек арасында теңдестіріле бастады. Кей жағдайда қаражат табу жағынан ер адамнан артық түсіп жататын іскер әйелдер аз емес. Әйел экономикалық тұрғыдан еркекке тәуелсіз болып, некеге тұруды қажетсінбей жатады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келсек, жалғызбасты аналардың пайда болуына ықпал ететін жағдайларды атап өтеміз:

- некеге дейінгі жыныстық қатынастың кеңінен таралуы;
- отбасындағы гендерлік рөлдердің өзгеруі;
- эмансипация;
- некелік градиент;
- қазіргі жастардың некеге дайын болмауы;
- отбасы құндылықтарының құлдырауы және т.б.

Жалғызбасты аналардың ішінде кейбір жағдайда «алып қашу» салтымен некеге отырып, кейін өз үйіне қайта келу немесе өз еркінен тыс жыныстық қатынасқа түсіру (зорлау) жағдайына ұшырағандар да бар екенін жоққа шығармаған жөн. Аталмыш фактілер бұқаралық ақпарат беттерінде, әлеуметтік желілерде, қылмыстық хроникаларда ішінара айтылғанымен, өз алдына зерттеу нысаны бола қойған жоқ.

Осындай әртүрлі жағдайлар ықпалымен жалғызбасты аналар қатарын көбейткендердің тіршілік ету дағдысы, бала тәрбиесіне қарым-қатынасы, өз басындағы жағдайды қабылдауы, туындаған мәселелерді шешуі, тіпті жалпы өмір сүруге деген көзқарасы бөлек. Әдетте толық отбасында орындалатын бірқатар функцияларды, атап айтқанда, репродуктивтік, тәрбиелік, шаруашылықтық-экономикалық, қоршаған ортамен қарым-қатынас орнату және т.б. ерлі-зайыптылар кезектесіп атқаратын болса, жалғызбасты аналар осының бәрін өз мойнына алады. Аталған функцияларға жас жалғызбасты аналардың әдетте дайын бола бермеуі заңды құбылыс. Әсіресе бала дүниеге келген алғашқы айларда жалғызбасты аналардың психологиялық, материалдық дағдарысы өте жиі кездеседі. Сондықтан жас жалғызбасты аналарды әлеуметтік бейімдеу мен қорғаудың түйткіл мәселелерін шешуді ұсыну ғылыми негіздеуді талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасында 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы №384 Жарлығы. Электрондық ресурс. Қол жеткізу режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000384>
2. Шаукенова З.К., Соловьева Г.Г., Бурова Е.Е. Отбасы – Қазақстан қоғамы тұрақтылығының факторы / З.К. Шаукенованың жалпы редакциясымен. Институт семьи как фактор стабильности казахстанского общества / Под общ. ред. З.К. Шаукеновой. – Алматы: ҚР БҒМ Философия, саясаттану және дінтану институты, 2014. – 222 б.
3. «Қазақстандық отбасылар-2019» Ұлттық баяндамасы. Авторлар: Өскембаева М.Ә., Бурова Е.Е., Резвушкина Т.А., Әлжанова А.К., Соловьева Г.Г., Сәлімбаев Е.Х. «Қазақстанның тең құқық пен тең мүмкіндік институты» Қоғамдық қоры. – 252 б.
4. Еремеева А.И. Социальные представления современных женщин об одиноком материнстве. Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук. Москва – 2016. – 173 стр.
5. Жаназарова З.Ж., Семья в современном Казахстане: состояние и перспективы развития.// Сборник материалов VI Конгресса социологов Казахстана. – Астана. – 2018. - С.216-223.
6. 2018 жылғы Қазақстан Республикасындағы балалардың жағдайы туралы баяндама. Авторлар: С. Джандосова, А. Е. Шарипбаева, Т. В. Кудашева, О. В. Николаева, Н. Ю. Байтугелова, Ф. С. Джандосова, Ш. К. Смагулова және т.б. – Нұр-Сұлтан, 2019, – 173 бет.
7. The Economist. World in Figures. <https://worldinfigures.com/rankings/topic/32>
8. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі (11.01.2020ж. өзгертулер мен толықтырулармен). Электрондық ресурс. Қол жеткізу режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>
9. Шабденова А.Б. Социально-экономический статус монородительских семей крупного города (на примере г.Алматы). Диссертация на соискание доктора философии (PhD). Алматы, 2020,- 139 стр.
10. Өскембаева М.Ә., Резвушкина Т.А., Бейсенова А.А. Қазіргі Қазақстандағы әйелдер мен ерлерге қатысты саясат. Қазақстандағы Фридрих Эберт атындағы қор өкілдігінің қолдауымен «Қазақстанның тең құқық пен тең мүмкіндік институты» қоғамдық қоры (Алматы) жүргізген гендерлік зерттеу, 2017 жыл
11. ҚР ҰЭМ Статистика комитеті. Статмәліметтерге сұраныс 01.03.2020. <https://stat.gov.kz/>
12. Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің депутаты Оразкүл Асановамен «Отбасыға қатысты мемлекет тарапынан заң керек» атты сұқбат. «Отбасы және тәрбие» журналы. 2014 жылғы 23 шілде. Электрондық ресурс. Қол жеткізу режимі: <http://www.parlam.kz/kk/blogs/asangazy/Details/4/23239>
13. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. Жалпы редакциясын басқарған Т.Жанұзақов.- Алматы: Дайк-Пресс, 2008.- 968 б.

Тұрсынбаева Б.Ж.¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана, Қазақстан

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САНАНЫ ЗЕРТТЕУДІҢ ЗАМАНАУИ ТЕОРИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІНЕ ШОЛУ

Аңдатпа

«Экологиялық сана» термині қазіргі әлеуметтану, әлеуметтік экология және экологиялық психология секілді ғылымның барлық саласы үшін жаңа ұғым болып табылады. Экологиялық сананы зерттеу қажеттілігі XX ғасырда, яғни қоғамда экологиялық мәселелерге, дағдарысқа, түптеп келгенде ғаламдық экологиялық апатқа әкеліп соқтыратын үдерістер орын ала бастаған кезеңде ғана пайда болды. Осыған байланысты экологиялық сананың қалыптасуы мәселесінің пайда болуына «адам–қоғам–табиғат» жүйесіне философиялық, экологиялық, психологиялық және әлеуметтік зерттеулер жүргізу ықпал етті. Сондықтан мақалада экологиялық сананы зерттеудің заманауи теориялық тәсілдеріне шолу жасалынған.

Кілт сөздер: Экологиялық сана, экологиялық заңдылық, экологиялық мәселелер, қоршаған орта, теориялық әдіс-тәсілдер, қазіргі заманғы әлеуметтанулық теория.

Tursynbayeva B.Zh.¹

¹Eurasian National University named after L.N. Gumilyov,
Astana, Kazakhstan

REVIEW OF MODERN THEORETICAL METHODS FOR THE STUDY OF ENVIRONMENTAL CONSCIOUSNESS

Abstract

The term «ecological consciousness» is a relatively new concept in modern sociology, social ecology and environmental psychology, as well as in all science. The need to study environmental consciousness arose only in the twentieth century, when the society began the process of understanding the destructive consequences of its life, leading to environmental problems, crises and eventually to a global environmental catastrophe. At this time, there were philosophical, ecological, psychological and sociological studies that sought to understand and explain the interaction in the system «man-society-nature», which led to the formulation of the problem of the formation of ecological consciousness. Based on this, the article presents an overview of modern theoretical methods for studying environmental consciousness.

Keywords: Ecological consciousness, ecological regularity, ecological problem, environment, theoretical methods, modern sociological theories.

Тұрсынбаева Б.Ж.¹

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан

ОБЗОР СОВРЕМЕННЫХ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

Аннотация

Термин «экологическое сознание» является относительно новым понятием в современной социологии, социальной экологии и экологической психологии, как впрочем, и во всей науке. Необходимость изучения экологического сознания возникла лишь в XX веке, когда в обществе начался процесс осознания губительных последствий его жизнедеятельности, ведущих к

экологическим проблемам, кризисам и в итоге к глобальной экологической катастрофе. В эту пору появились философские, экологические, психологические и социологические исследования, стремящиеся понять и объяснить взаимодействие в системе «человек–общество–природа», что привело к постановке проблемы формирования экологического сознания. Исходя из этого, в статье представлены обзор современных теоретических методов исследования экологического сознания.

Ключевые слова: Экологическое сознание, экологическая закономерность, экологические проблемы, окружающая среда, теоретические методы, современные социологические теории.

Әрбір қоғамның даму сатысында адамзат баласының табиғатпен саналы қарым-қатынас жасауының, яғни өзі тіршілік ететін ортасын қорғау мақсатында және соған жас ұрпақты тәрбиелеуде ұзақ жылдар бойы қалыптасқан өзіндік тарихы болады. Философ, математик, психолог, педагог, табиғат зерттеушісі Әбу Насыр әл-Фараби, Ж.Баласағұн, С.Бақырғани, М.Қашқари сынды ғұлама ойшылдар сонау ерте кезден-ақ «табиғат–қоғам–адам» арасындағы дамудың өзара байланыстылығын және оның біртұтастығын өздерінің ғылыми дүниетанымына арқау ете отырып, табиғатты жеке адамның ақыл-ойы мен сана-сезімін тәрбиелеудің негізі екендігін көре білген. Халқымыздың Бұқар жырау Қалқаманұлы, Қорқыт ата, Асан қайғы және т.б. ақын-жырауларының шығармаларында да табиғат олардың өзекті мәселесі болған. Еліміздің ғалым-философтары Ә.Нысанбаев, Т.Әбжанов, Ғ.Ақпанбек және тағы басқаларының пікірлерінде «табиғатқа саналы көзқарас, қарым-қатынас – адам дүниетанымының құрам бөлігі» деп қаралып, адамның табиғатты қорғауы үшін алдымен оны танып білуі, ол үшін өзінің жан дүниесін жан-жақты зерттеуі, түйсінуді керек екендігін айтады. Бұл тұрғыда адам, қоғам және табиғат қарым-қатынастарын оңтайландыру көп жағдайда экология және табиғатты қорғау жайлы білімнің тиімділігіне, қоғамның барлық мүшелерінде экологиялық ойлауды дамыту және экологиялық сананы қалыптастыруға байланысты.

Экологиялық сана адамның қоршаған ортамен қатынасының жинақталған құрылымында жүзеге асырылады, өзіндік рефлексия (білім, мүмкіндік, ауызша, ойша және нақты жоспарларды теңестіру), басқару мен түзетудің негізінде мінез-құлықты анықтайды. Экологиялық сана филогенетикалық қалыптасатын әлеуметтік-мәдени сипатқа ие, адамзаттың мәдени-тарихи тәжірибесінде орнығады және онтогенетикалық үрдісте жеке меңгеріледі. Жеке экологиялық сана нақты бір адамның өмір сүруі барысында, сол адам тұрған ортамен өзара экологиялық байланысының субъективті тәжірибесімен толықтырылады.

«Экологиялық сана» экологиялық мәдениетті көрсетудің формаларының бірі ретінде ғалымдармен 1960 жылдардан бастап зерттеле бастады. Ресейлік ғалымдар «экологиялық сана» дегенімізді қоршаған ортаға қатысты біздің түсініктерімізді, іс-әрекеттеріміздің аясын, тілектеріміз бен қалауларымызды қамтиды десе, американдық ғалымдар дәл нақты «экологиялық сана» түсінігін өте сирек қолданады, оның орнына «экологиялық нұсқау», «экологиялық абыржулық» (environmental awareness) туралы пікір таластырады. Мысалы, Р.Данлэп және Р.Джонс экологиялық сананың төмендегідей дефинициясын ұсынды: «экологиялық сана дегеніміз – субъектілердің қоршаған орта мәселелерін сезініп қамсыздануы дәрежесін және экологиялық мәселелерді шешуге ниет жасауды немесе көмек көрсетуді білдіреді» [1]. Ал, В.И.Вернадский өз зерттеулерінде «экологиялық сана – адамның дүниеге, өзіне шығармашылық қарым-қатынасы» деп тұжырымдайды [2]. Э.В.Гирусов экологиялық сананы «табиғи орта мен қоғамның арақатынасы проблемаларын нақты әлеуметтік және табиғи мүмкіндіктерге сәйкес тиімді шешуді көрсететін көзқарастардың, ілімдердің және сезімдердің жиынтығы» деп қарастырды [3]. Экологиялық сананың құрылымын зерттей келіп, ғалымдар одан экологиялық білімді, оның деңгейлерін – тұрмыстық және ғылыми-теориялықты бөліп көрсетті. Экологиялық білімнің тұрмыстық деңгейіне діни түсініктер мен дәстүрлерді, ал ғылыми-теориялық деңгейге ғылыми тұжырымдамалар, ұғымдар және т.б. жатқызады.

Сонымен, экологиялық сана – нақты әлеуметтік және табиғи мүмкіндіктерге сәйкес қоғам мен табиғаттың арақатынасының проблемаларын тиімді шешудегі көзқарастар, теориялар және сезімдердің жиынтығы. Экологиялық сананы қалыптастыру экологиялық ережелерді адамның табиғатқа қарым-қатынасында бір мезгілде мінез-құлық ережелеріне айналдырып, адамның көзқарастары мен түсініктерін қайта құруды ұсынады.

Ғалымдар экологиялық сананы талдаудың екі тәсілін айырып көрсетеді: гносеологиялық және әлеуметтік. Гносеологиялық тәсілде сана қоғамдық болмыс ретінде қарастырылады, ал әлеуметтік тәсіл оның белсенді және шығармашылық рөліне басымдылық көрсете отырып, сана әлеуметтік жағдайлармен байланысты қарастырылады. Гносеологиялық тәсіл нақтылықтан санаға қарай

қозғалуын ашып көрсетсе, әлеуметтік тәсіл керісінше, санадан нақтылыққа қарай қозғалуды көрсетеді. Әлеуметтік тәсілде экологиялық сананың қарапайым құрылымдық элементтеріне экологиялық нұсқау, экологиялық құндылықтар, экологиялық нанымдар, экологиялық білім және экологиялық нормалар жатады [4].

XX ғасырдың басында «қоғам–табиғат» арасындағы өзара байланысты алғаш боп Э.У.Берджесс, Р.Э.Парк, В.И.Вернадский, П.Тейяр де Шарден, К.З.Циолковский сынды көптеген ғалымдар мен әлеуметтанушылар өз еңбектерінде қарастыра бастады. «Экологиялық ойлау» туралы зерттеулерге алғашқылардың бірі боп Н.А.Бердяев тоқталды. Экологиялық ойлау мәселелерін 1920 жылдары Л.Леви-Брюль, 1950 жылдары Л.Н.Гумилев зерттеді. Табиғаттың қоғамға ықпалын 1970 жылы А.Л.Чижевский, 1980-1990 жылдары Р.Атфилд, Л.Уайт, П.Казначеев, Е.А.Спирин, В.А.Кутырев, Н.Н.Моисеев, т.б. өз зерттеулерінде қарастыра бастады. Ал, «экологиялық сана» термині қазіргі әлеуметтану, әлеуметтік экология және экологиялық психология секілді ғылымның барлық саласы үшін жаңа ұғым болып табылады. Экологиялық сананы зерттеу қажеттілігі XX ғасырда, яғни қоғамда экологиялық мәселелерге, дағдарысқа, түптеп келгенде ғаламдық экологиялық апатқа әкеліп соқтыратын үдерістер орын ала бастаған кезеңде ғана пайда болды. Осыған байланысты экологиялық сананың қалыптасуы мәселесінің пайда болуына «адам–қоғам–табиғат» жүйесіне философиялық, экологиялық, психологиялық және әлеуметтік зерттеулер жүргізу ықпал етті.

XX ғасырдың екінші жартысынан бастап технологиялық әрекеттің салдарынан қоршаған орта жағдайының нашарлауына байланысты экологияға назар аудару артып, сонымен бір мезгілде оны адамзат қоғамының табиғи ортамен әрекеттестігі және осы әрекеттестіктің салдары туралы ғылым ретінде кеңінен түсіндіру өріс алды. Жаңа экологиялық таным XIX ғасырдың аяғы XX ғасырдың басында пайда болды. Ғалымдар бірнеше онжылдық бұрын «экологиялық сана» категориясын жеке ұғым ретінде қарастырып, оның құрылымын анықтауға көңіл бөле бастады. Осыған дейін бұл термин «экологиялық даналық», «экологиялық ойлау», «табиғатты қорғауды ойлау» секілді ұғымдармен алмастырылып келді. Жүргізілген зерттеулер мен түрлі тұжырымдар барлық ұғымдарды біріктіріп, «экологиялық сана» терминін немесе оның қысқартылған нұсқасы «экосананы» қолданысқа енгізуге алып келді.

Осы кезеңдерде Еуропада қоғам мен табиғаттың өзара әрекеттесуін зерделеудің негізін қалаушы, рухани аспектіде ноосфера туралы ілімді дамытқан П. Тейяр де Шарден болды. «Рухтың денеден бас тартуы және әлем мен адамзаттың дамуындағы осы артықшылықтың зор мәні туралы» идея осы әлемнің бір бөлігі ретінде өз көрінісін алды.

Экологиялық сананың жаңа типінің қалыптасуында адамның табиғатқа көзқарасының қарапайым объект ретінде қарауын шектеуде үлкен рөл атқарған «универсалды этика» болды. Бұл Торо, Ганди т.б. ғалымдардың еңбектері еді. Ол адам мен басқа да тірі ағзалардың арасындағы айырмашылықты ажыратпайды: адам өмірі сияқты насекомдардың да өмірі қымбат, табиғат өкілдері теңқұқылы субъект, адам сияқты оған да өз құндылығы тән. «Универсалды этика» идеясы американдық инвайронментализм, биоцентризм бағытының идеологиялық базасы болды. Биоцентризм табиғи заңдылыққа, табиғи тәртіпке бағытталған. Бұл бағыттағы биоцентристерге Эмерсон, Кэтлин, Лоу, Олмстед, т.б. ғалымдар жатады. Олар негізгі үш идеяны ұсынады:

- 1) әлемнің біртұтастығы (синкреттілік);
- 2) биосфералық эгалитаризм (франц. egalite – теңдік);
- 3) экологиялық өзін қамтамасыз ету принципі [4].

Келесі бір бағыт – америкалық инвайронментализм, яғни қоғаммен өзара қарым-қатынас консервативтік байланыста пайда болды. Бұл бағыттағы ғалымдар әлеуметтік институттарды қайта ұйымдастыру туралы және табиғатты тиімді пайдаланумен табиғат ресурстарын дұрыс бөлу қажеттігін ұсынады. Солай бола тұрса да консервациялизм ұғымына сүйенген экологиялық ұғымда әлі де болса көне дәуірдің іздері байқалды. Мысалы, адам табиғатқа объект ретінде қарады. Бірақ консерватизм экологиялық танымның даму деңгейін өзгертті, яғни прогматизм алыс прагматикамен алмасты (табиғат ресурстарын келешек ұрпақтар үшін сақтау ұсынылды).

XIX ғасырдың II жартысында Ресейде діни философиялық ағым орыс космизмі пайда болады, оның негізін салған Бердяев, Киреевский, Соловьев, т.б. Орыс космизмінің негізгі идеясы – адам табиғаттың бір бөлігі, оларды бір-біріне қарсы қоюға мүлдем болмайды. Адам және оны қоршаған орта бүкіл ғаламның бөлігі, сондықтан сана табиғатқа қарсы қойылмайды. Керісінше, адам санасы арқылы экологиялық дағдарыстан шығудың жолын қарастыру керек. Адам мен табиғаттың өзара

қарым-қатынасы, бірлігі туралы идея В.И.Вернадскийдің ноосфера туралы ілімінде көрінеді. Вернадскийдің пікірінше «адамзат күрделі әсер ететін ірі геологиялық күшке айналады» [2].

1970-1980 жылдары Р.У.Биджиев, Э.В.Гирусовтың экологиялық сананы философиялық ойлаудың феномені ретінде қарастыру бағытындағы еңбектері жарияланды. Осы кезеңде көптеген шетелдік зерттеулерде экологиялық сана-сезімнің алғашқы теориялық концепциялары және соның негізінде жүргізілген эмпириялық зерттеулер көрініс таба бастады. Ал, К.Д.Ван Лир, Р.Х.Вейгель, Дж.Вейгель, Р.Э.Дэнлап, Й.Кляй, М.П.Мэлони, М.Й.Розенберг, М.Д.Уорд, т.б. ғалымдар экологиялық сана туралы әр түрлі тұжырымдарды алға тартты. Әсіресе, 1980 жылдары жарияланған А.Н.Кочергин, Н.Г.Васильев, Ю.Г.Марковтың биосфераны сақтап қалу үшін экологиялық сананың қалыптасуы және таралуымен байланысты ноосферадағы қоғамның алдағы уақыттағы тіршілігі туралы теориялық зерттеулерін атап өтуге болады. Тағы бір атап өтетін жайт, 1980-1990 жылдары теориялық және эмпириялық тұрғыдан экологиялық сана ұғымы жан-жақты талданып, В.В.Бахарев, С.Д.Дерябо, Т.В.Биджиев, Р.У.Биджиев, т.б. тарапынан зерттелді.

Классикалық әлеуметтануда қоршаған орта мен табиғат «шеткері немесе мүлдем жоқ» деп түсіндіріледі. 1980 жылдары Н.Луманның пікірінше, «қоршаған қоғам үшін тіршілік ортасы болып табылатын барлық нәрсе ғылыми білімдерді анықтау нысаны болып табылды» [5]. Неміс ғалымы осы пікірі арқылы әлеуметтанушылардың назарын экологиялық сана феноменіне аударды.

Б.Т.Лихачев өзінің «Экологиялық сананың құрылымы және оны қалыптастырудың педагогикалық негіздері» атты ғылыми мақаласында экологиялық сананы табиғатта, қоғамда (социумда) және жеке тұлғада тірі ағзалардың қоршаған ортамен және бір-бірімен өзара тәуелділігі, тұрақты тепе-теңдігі, заңды байланыстары туралы адамның меңгерген және жинақтаған білімі, ағзаның қоршаған ортада тіршілік етуінің экологиялық эталондары мен нормалары туралы білімі ретінде анықтайды. Ғалымның пайымдауынша, экологиялық сана психикада туындап, экологиялық тәрбие мен тәжірибенің негізінде жетіліп, экологиялық сананың қоғамдық формаларына, экологиялық философия, экологиялық идеология, экологиялық мәдениет және жеке тұлғаның тіршілік бейнесі ретінде қайта жаңарады. Экологиялық сананың құндылығы артқан сайын соғұрлым жеке тұлғаның экологиялық мәдениеті де жоғары болады.

Академик Б.Т.Лихачев экологиялық сананы қалыптастырудың төмендегідей негізгі бағыттарын көрсетті:

- ғылыми білімділік,
- табиғатты пайдалану мен табиғатты қорғау,
- тәрбиелілік.

Экологиялық тәрбиенің бұл бағыттары ғалымның пікірінше, экологиялық сананың барлық негізгі аспектілерін қамтиды, ол табиғи ортаға іс-әрекеттік тәжірибелік, эмоционалдық-сезімдік қарым-қатынасқа сүйенеді. Бұл жеке тұлғаның экологиялық мәдениетін қалыптастыруда сана мен мінез-құлықтың, сөз бен істің, сенім мен қылықтың арасындағы қауіпті алшақтықтан сақтандырады.

Әлеуметтанушы ғалымдардың қызығушылығы экологиялық сананы микроәлеуметтанулық зерттеулерде жеке қарастыру, әрі қоғамның әр түрлі топтарының экосанасын зерттеу барысында да қолдану болып табылады. Алайда, әлеуметтану ғылымының зерттеу нысаны жеке индивидтің немесе қоғамның экологиялық санасы ғана емес, тұтас қала тұрғындарының экологиялық санасы. Себебі, қала тұрғындары қоғамның ірі әлеуметтік топтарын құраушы өкілдерді және олармен байланысты қаладағы экологиялық жағдайды қалыптастырады. Осы орайда әлеуметтанушы ғалымдар тарапынан ұсынылған төмендегідей заманауи тұжырымдамалар мен идеяларға шолу жасасақ:

а) Чикаго әлеуметтану мектебінің өкілдерінің (Э.У.Берджесс, Р.Э.Парк) *әлеуметтік экология тұжырымдамасы*. Тұрғындар өздерінің тұрмыс-тіршілігін нақты бір өмір ретінде қабылдап, қаланың белгілі бір «табиғи құрылымына» негіздейді. Осындай бейімделулердің нәтижесінде тұрғындардың өздерін қоршаған ортамен – табиғатпен, кеңістіктік ұйымдармен, қала аумағының әкімшілік-саяси және әлеуметтік-мәдени инфрақұрылымымен тығыз байланысы пайда болып, «табиғи ареалдар» қалыптасады.

ә) «*Экологиялық байланыс*» тұжырымдамасы (Н.Луман). Қоғам – ашық жүйе. Экологиялық мәселелер – оның тепе-теңдігін бұзатын бірден-бір факторлар. Алайда қоғамның өз ішінде тепе-теңдік қалпын сақтап тұратын және құрылымның сыртқы факторларының қызметін реттеуші факторлар болады. Осы факторлардың ішіндегі ең маңыздысы – ажырамас бөлігі экологиялық сана болып табылатын қоғамдық сана-сезім.

б) «Тәуекел қоғамы» тұжырымдамасы (У.Бек). Әлеуметтік және экологиялық даму бір-бірімен өзара тығыз байланысты. Материалдық қажеттіліктерді өндіру «экологиялық тәуекелге» баруды қажет етеді. Әлеуметтік жағдай объективті бар болып табылатын экологиялық қауіпсіздікті түсіну және қабылдауға ықпал етеді: қолдау көрсетеді немесе экологиялық сана-сезімнің өсуін тоқтатады. Экологиялық сана экологиялық және әлеуметтік мінездің алғышарттарына негізделеді.

в) «Экологиялық сана» идеясы постматериалистік құндылық ретінде (Р.Инглехарт). Постматериалистік құндылықтардың дамуының іргетасы материалдық жағдай болып табылады. Қоршаған ортаны қорғау тақырыбының өзектілігі қоғамдағы постматериалистік құндылықтардың қарқынды дамуымен пайда болады. Қоршаған ортаны қорғау мәселесін шешуге жаппай кірісу және экологиялық сананы қалыптастыруды дамыту тұрақты материалды жағдаймен байланысты.

г) «Қоғам мен табиғаттың оңтайлы және тепе-тең байланысы туралы» идея (А.Н.Кочергин). Аталмыш өзара байланыс биосфераның ең жақсы қалпын сақтай отырып, ноосфераны қалыптастыру экологиялық сананы дамыту нәтижесінде ғана мүмкін болмақ [5].

Қазіргі кезеңде Батыстың дамыған елдерінде 3 әлеуметтік-экологиялық көзқарас ерекшеленеді:

- жасыл капитализм,
- тұрақты даму,
- экологиялық жаңғырту.

Осы тұжырымдамаларды әзірлеумен Д.Хубер (Германия), Спарген және А.Мол (Голландия), А.Вил (Англия) сияқты авторлар айналысады.

Экологиялық сананы кешенді зерттеу туралы идеяны алғаш боп 1970 жылдардың басында американдық ғалымдар М.П.Мэлони және М.Д.Уорд ұсынған болатын. Бұл ғалымдардың жүргізген аналитикалық тәсілдерінің ерекшелігі сол – екеуі де экологиялық сананы біртұтас ұғым ретінде қарастырмады. Тиісінше экологиялық сана феноменін қалыптастыратын жалпылама термин деп таныды. Олардың пікірінше, экологиялық сана – бұл қалыптасып қалған әр түрлі ережелер мен нормалар жиынтығынан тұратын конструкт. Осылайша, М.П.Мэлони мен М.Д.Уорд экологиялық сананы шиеленіскен экологиялық жағдаяттарға алаңдаушылық және экологиялық проблемалар туралы хабардар болу, ол мәселелердің туындау себептеріне жауапкершілік сезіну секілді диспозициялар кешені деп қарастырды. Мэлон-Уордтың экологиялық шкаласы төрт субшкалаға бөлінді:

- 1) интеллектуалдық,
- 2) эмоциональды,
- 3) дайындық шкаласы
- 4) мінез-құлық шкаласы.

Шетелдік ғылыми әдебиеттерде экологиялық сананы зерттеудің теориялық тиімді тәсілдерін ұсынған ғалымдардың қатарынан американдық ғалымдар Р.Х.Вейгель мен Дж.Вейгельдің концепцияларын атап өтуге болады. 1978 жылы Р.Х.Вейгель мен Дж.Вейгель экосананы адамдардың өміріне әсер ету дәрежесі жоғары экологиялық проблемаларды тудыраған қоршаған ортаға қамқорлық көрсету деп түсінуді ұсынды. Басқаша айтқанда, экологиялық сана – бұл табиғаттың сақталуы мен ластануы мәселелеріне қатысты қарым-қатынас. Алайда аталмыш тұжырымның қарапайымдылығын ғалымдар өздері де мақұлдап, «экологиялық шкаланы» басшылыққа ала отырып, 16 тармақтан тұратын әдістеме әзірледі. АҚШ-тың батыс жағалауындағы ірі қаласы мен Англияның шағын қаласының тұрғындарының экологиялық сана деңгейін анықтау мақсатында жүргізілген салыстырмалы зерттеулердің нәтижесінде Р.Х.Вейгель мен Дж.Вейгель өздерінің тұжырымдарын өзгертті, яғни экологиялық сананы табиғаттың сақталуы мен ластануы мәселелеріне қатысты ғана қарым-қатынас деп емес, тиісінше қоршаған ортаны қорғауға атсалысу, табиғатты қорғау мақсатында ұйымдастырылған іс-шараларға белсене қатысу деп толықтырды. Алайда ғалымдардың бұл тәсілін біржақты деуге болады. Себебі, ғалымдар өздерінің зерттеулеріне қатысушылардың экологиялық іс-шараларға нақты қатысқан/қатыспағандығын зерттемеген. Сонымен қатар, Р.Х.Вейгель мен Дж.Вейгель экологиялық сананы білім, пікір, құндылық секілді компоненттердің жиынтығы деп қарастырмаған. Ғалымдардың пікірінше, экологиялық сана мен экологиялық аттитюд (бағдар) ұғымдары синоним болып табылады.

Дәл осы жылдары АҚШ-та Р.Данлэп, У.Каттон және т.б. тарапынан «жаңа экологиялық парадигма» атты теориялық тәсіл әзірленді. 1978 жылы Р.Э.Дэнлап пен К.Д.Ван Лир алға тартқан теориялық тәсілді талдайтын болсақ, ғалымдардың пікірінше, экологиялық сана – басым дүниетаным және маңызды құндылық. Антропоцентризмнен бас тарта отырып, жаңа экологиялық парадигма

адамзатты биосфераның жалпы тізбегіндегі буындардың бірі ретінде қарастырады және жаһандық экологиялық проблемаларға, қоршаған ортаны трансформациялаудағы адамның рөліне назар аударады.

XX ғасырдың екінші жартысында шетелдік философтар, саясаткерлер, экономистер мен экологтар тарапынан бірқатар маңызды экологиялық идеялар ұсынылды. Атап айтқанда, табиғатқа техникалық үстемдік ету идеясы (П.Д.Тейлор), экономиканың экологиялық тұжырымдамасына көшу идеясы (Д.Х.Медоуз, А.Печчи және т.б.), еркін капиталистік шаруашылықтың қоғам мен табиғаттың өзара қарым-қатынасын мемлекеттік реттеуді күшейту идеясын қалыптастыру негізінде адам мен табиғаттың қарым-қатынасын үйлестіре алмау идеясы (Ф.Санбах, К.Хухер), табиғи ресурстардың шектеулілігі идеясы және осының негізінде адамдарды саяси институттар арқылы оларды құтқару, т.б. Жалпы аталған экологиялық идеялар қоғам мен табиғаттың өзара іс-қимылында көрсетілген кезеңнің дағдарыстық жай-күйін нақты ескереді, экологиялық дағдарыстан шығудың кейбір әдіснамалық жолдарын ұсына алады. Алайда оларда аталған проблеманы кеңінен қамту жоқ, көптеген экологиялық тұжырымдамалар бір жақты, бытыраңқы және қоғам мен табиғаттың өзара іс-қимылына, атап айтқанда, қоғамдық сананың нысаны және қоғамның рухани мәдениетінің элементі ретінде экологиялық санаға жүйелі көзқарастарды ұсына бермейді.

Алайда, осы кезеңде батыста тағы бір ғалым, атап айтсақ, 1982 жылы Рональд Инглехарт экологиялық сананы құндылықтарды нақтылап беруші бағдар деп тұжырымдады. Ол экологиялық сана ұғымын өзін-өзі дамыту, шығармашылық қабілеттерді дамыту секілді ұғымдармен қатар қойды. Ғалымның пікірінше, бұл ұғымдардың барлығы жақында ғана пайда болған және олар парыз (борыш) бен тәртіп секілді дәстүрлі құндылықтардың орнын басады.

Сондай-ақ, неміс ғалымы Д.Урбан да 1987 жылы экологиялық сананы кейінгі ұрпақ үшін табиғи қоршаған ортаны сақтауға ұмтылу деп қарастырып, табиғатқа зиян келтірмейтін құралдарды пайдалану жүйесі деп түсіндірді. Э.Хольцер мен Й.Шанның теориялық тәсілі секілді Д.Урбан да қала халқының экологиялық санасын тұрғындардың экологиялық мінез-құлқы мен экологиялық шараларға қатысуымен біртұтас күйде қарастырады. Д.Урбан экологиялық сананың құрылымдық моделін ұсынды:

- 1) экологиялық құндылық бағдарлары;
- 2) экологиялық таным;
- 3) экологиялық қауіпсіз іс-әрекеттерге дайын болу [6].

Экологиялық сана мәселесін философия ғылымында З.Г. Наджафованың (1989), В.Хесленің (1993) да еңбектерінен көруге болады. Ал, әлеуметтанушылардың арасынан О.Н.Яницкий (1996), Ю.Н.Пахомованың (2002) еңбектерін айтуға болады. Экологиялық сананы теориялық және эмпирикалық деңгейде В.В.Бахарев, Л.Н.Савина, С.Д.Дерябо, Т.В.Иванова, И.В.Кряж, Д.Ж.Маркович, М.Межевич, Н.А.Разыграева, Э.Хольцер, Й.Шан, т.б. зерттеді.

Экологиялық сана туралы еңбектерінде С.Д.Дерябо мен В.А.Ясвин (1995-2000 жж.) адам санасының жаңа типке өту қажеттігін ұғынудың философиялық және жаратылыстанушылық мәні бар деп көрсетеді [7]. Ең алдымен, бұл Ресейде XIX ғасырдың екінші жартысында қалыптасқан орыс космизмі атауына ие болған көзқарастар жүйесі. Осы көзқарасты жақтаушылар әйгілі ойшылдар И.Киреевский, В.Соловьев, Н.Федоров және басқалар болды. Олардың негізгі ойы мынада болған: адам – табиғаттың негізгі бөлігі, оларды қарама-қарсы қарастыруға болмайды, керісінше біртұтас деп қарастыру керек, адам және оны қоршаған барлық нәрсе – біртұтастықтың, әлемнің бірлігі. Бұл ойшылдар адам және табиғат өзара әрекетінің жаңа моральдық негізі, өркениет дамуы принциптерінің алмасуы деп көрсеткен. Алдыңғы ғасырдың 90-жылдарында Н.Ф.Федоров өзінің «Жалпы жұмыстың философиясы» еңбегінде: «Өркендеу қалпына келтіруші емес, пайдаланушы, жылдам аяқталудан басқа нәтиже болуы мүмкін емес», - деп жазды, ол уақытта оның мұндай технократтық пікірі экологиялық дағдарыстан мүлде алшақ жатқан болатын [7].

Адам мен табиғаттың өзара байланысына жаңа көзқарастың дамуына В.И.Вернадскийдің ноосфера туралы зерттеулері себеп болды, ол адамның қоршаған табиғатқа әсерінің өсіп бара жатқаны сондай, жақында адам Жер бейнесін қалыптастыратын негізгі геологиялық күшке айналатындығын алдын-ала көрсетіп берді. Биосфера өзінің жаңа күйіне, сана сферасы – ноосфераға көшеді. Қоршаған орта мен адам қоғамының дамуы ажырағысыз болады, олардың бірлескен эволюциясы басталады (бірлескен іс-әрекет, екі жақтың біреуінің қызығушылығы үстемдік алуы мүмкін емес).

Өз дәлелдемелерін жалғастыра отырып, С.Д.Дерябо мен В.А.Ясвин (1996) әмбебап этикаға көңіл аударады (Г.Торо, М.Ганди, А.Швейцер), яғни табиғатқа адамдардың манипуляциясының қарапайым объектісі ретіндегі көзқарасты жеңу маңызды рөл атқарған. Әмбебап этика адам құндылықтары мен басқа тірі организмдердің құндылықтары арасына шектеу қоймайды: жәндіктердің өмірі адам өмірі сияқты маңызды, басқаша айтқанда, табиғаттың басқа да өкілдері адам сияқты толық құқықты субъектілер болып табылады. Бұл авторлар көрсеткендей, соңғы кездері әмбебап этика түрлі елдердегі ғылымның әр түрлі салалары ғалымдарының арасында О.Леопольд – АҚШ-та, мәдениеттанушы Г.Д.Гачев – Ресейде, философ В.Хесле – Германияда және т.б. Олардың ойынша, табиғатқа тек қана еңбек және «қоршаған ортаға» арналған шикізат материалы, яғни өндіріс саласында, техникада, нақты ғылымдарда қарастырылатындай утилитарлы-эгоистік деп қарауға болмайды. Табиғатты өзіндік құндылық деп қабылдау керек және субъект деп түсіну керек.

Қазіргі кезде жағдай өзгерді. Жалпы сана деңгейін рухани-адамгершілік даму жағына өзгертудің көптеген алғышарттары пайда болды. «Өркениет дамуының аксиологиялық талдау тұжырымдамасы басым жаңа өркениеттік парадигма ретінде экологиялық мәдениетті анықтауға көмектесті. «Экологиялық мәдениет» ұғымын қазіргі таңдағы философиялық-мәдени еңбектердегі адам өркениетінің табысты дамуымен көбірек байланыстырады» (В.И.Цветкова, 2000). Біздің пікірімізше, дәл осыда ғалымдағы «экологияланған» сөз және пікірлер экспансиясының негізгі себептерінің бірі жатыр, сонымен қатар адамзатты өзін қоршаған табиғатқа және адамның өзінің табиғатына көңіл аударуға шақыру қамтылған. Бірақ, екіншіше орай, мұндай «экологиялану» көбіне декларативті сипатта жүреді.

Ал, Н.В.Маслованың пікірінше, экологиялық ойлауды бағаламау және экологиялық емес білім негізделген жағдайда әрбір жас буын өзінің іс-әрекетінің биоадекватты құралы мен мақсатын білмей тұра экологияны қалпына келтіруге тырысады. Тек экологиялық ойлау ғана саналы таңдау мен экологиялық өмірдің пайдасына сай мінез-құлықты білдіреді, «Мен» концепциясының қалыптасуы, «Мен табиғаттамын», табиғатқа деген махаббатың болуы, адамның табиғаттағы өз орнын сезінуі, тұтынушылық және жыртқыштық, «Мен – табиғат патшасымын» концепциясына, эго-өмірге қарағанда табиғатпен бірге болуды білдіреді. «Қазіргі замандағы білімнің мәнін құрушы болып табылатын, өскелең ұрпақтың шынайы экологиялық ойы мен санасын қалыптастыру қажет» деп есептейтін Н.В. Маслованың ойына толық қосылуға болады [8].

В.И.Пановтың пікірінше, экологиялық сана психологиясының негізгі мәселелері:

- 1) «экологиялық сана» түсінігін дамыту;
- 2) экологиялық сана генезисін анықтау;
- 3) экологиялық сананы қалыптастырудың психологиялық механизмдерін зерттеу.

Сондай-ақ, В.И. Панов «адам–табиғат» жүйесінің эволюциясы кезеңдеріндегі экологиялық сана түрлерін бөліп көрсетеді:

1. Синкретикалық (архаикалық) сана – адамның санасында және өзін-өзі тану кезінде адам өзін қоршаған ортадан ажыратпаған және тіпті өзінің өмір сүру мақсаттарына сәйкес өзгеру нысанына қарсылық білдірмеген кезең.

2. Антропоцентрлік сана – адамның сана-сезімін қоршаған ортаға қарама-қайшы қойған кезі, сонымен бірге оны «адам» өмір сүру мақсаттарына сәйкес белсенділіктің өзгеру нысаны ретінде қарастырды. Бұл кезеңде адам өзінің табиғатпен бір екенін «ұмытып» кетеді, соның салдарынан Жердегі экологиялық дағдарыс мәселесі туындайды.

3. Экоцентрлік сана – ол адам және қоршаған табиғи орта «адам–табиғат» бірыңғай экожүйесіне кіретіндігін, сондықтан оны қоршаған орта, оның табиғатпен байланысы және табиғаттың өзінің өмірлік құндылығына ие екенін түсіне бастайды.

4. Синергетикалық (табиғатқа бағдарланған) сана – табиғат дамуының жалпыға бірдей қағидаттары мен өзінің дамуының принциптерінің бірлігі ретінде, адам өзінің табиғатпен бір екенін түсінген жағдайдағы сана [9].

Қазіргі кезде экологиялық сананың эмпирикалық әлеуметтанулық зерттеулерімен Ресейде А.Н.Авдонин, Б.З.Докторов, З.В.Грицынина, Р.Б.Камаев, Л.В.Корель, И.Д.Лаптев, М.В.Лисаускене, Т.И.Лихачева, В.О.Рукавишников, Д.С. Рыжеская, В.В.Сафронов, В.Ф.Томилин, Б.М.Фирсов, И.А.Сосунова, А.Яблоков, А.Л.Яншин айналысады. Соңғы екі онжылдықта Г.М.Денисов, Н.Н.Моисеев, А.В.Мозгова, Б.Н.Порфирьев, т.б. әзірлеген экологиялық тәуекелдер мен апаттардың әлеуметтік аспектілерін зерттеуге арналған зерттеулер неғұрлым сұранысқа ие болып отыр. Қала экологиясы және адамдардың өмір салтына енгізілген өзгерістер туралы О.В.Аксенова, А.С.Ахизер,

М.С.Ельчанинов, Е.О.Новожилова, Б.Б.Родоман, И.А.Сосунова, О.Н.Яницкий және т.б. зерттеді. Элеуметтік экологияның әр түрлі аспектілері С.А.Алексеев, Е.В.Краснов, В.В.Кривошеев, Л.М.Яо, А.Д.Урсула, В.И.Омигов, Г.И.Осипова және т.б. жұмыстарында ашып көрсетілген.

Ю. Хабермас адамдардың табиғатпен өзара іс-қимыл саласын және интеракция (коммуникация) саласын бөлу туралы кең элеуметтік-философиялық тұжырымдаманы ұсынады. Ол адамаралық коммуникацияға әсер ететін «өмірлік әлем» мен «жүйені» бөледі. Халықтың жаппай сананы тасымалдаушы ретіндегі мәселелерін талдау батыс философтарының (Т.Адорно, М.Бубер, Т.Веблен, Д.Мид, Э.Фромм) және ресейлік ғалымдардың (Б.Грушин, М.Горшков, Н.Лапин, Н.Тихонова, В.Петухов, В.Лекторский, В.Соколова және т.б.) еңбектерінде байқалады. Ресейдегі экологиялық сананы және қоғамдық пікірді зерттеу мәселелері, жаппай сананы элеуметтанулық зерттеудің теориясы мен әдістері М.К.Горшковтің ғылыми еңбектерінде, сондай-ақ Н.Е.Тихонова және В.В.Петуховтың еңбектерінде талданған.

Қазіргі заманғы экологиялық сананың теориялық тұжырымдамалары ғылым жүйелі аспектілерді одан әрі дамытады. Қазіргі ғылыми әдебиетте экологиялық сана экологиялық біліммен (Р.У.Биджиева, Н.Г.Васильев, Э.В.Гирусов, А.А.Горелов, А.Н.Кочергин, Ю.Г.Марков және т.б.) теңестіріледі немесе утилитарлық-экономикалық көзқарас тұрғысынан қарастырылады (П.Агесс, С.Н.Бобылев, В.А.Василенко, В.И.Данилов-Данильян, Б.Коммонер, М.Я.Лемешев, Ж.Лихт, А.Печчеи, П.Дж.Тейлор, Б.Тобер және т.б.) немесе адамның рухани-құндылық және психикалық әлеміне байланысты зерттеледі (Т.Атфилд, В.И.Баранов, В.Р.Бганда-Церера, Дж.Голд, С.Д.Дерябо, Т.В.Иванова, В.И.Кряж, В.В.Мантатов, Х.Ролстон, И.П.Сафронов, М.М.Тоненкова, В.А.Шкуратов, А.Швейцер, В.А.Ясвин және т.б.) немесе өркениеттің өмір сүру болашағы тұрғысынан экологиялық сананы бағалауға әрекет етеді (Р.А.Аронов, М.Н.Будыко, Дж.П.Грант, Д.В.Лас, П.И.Диренко, Б.А.Зубаков, Б.Н.Китанович, Н.Н.Моисеев, А.Д.Урсул және басқалары).

Қорыта айтсақ, мақалада негізінен экологиялық сананың жекелеген жүйелік аспектілерін анықтауға қатысты әдіснамалық ұстанымдар оң бағаланды. Көптеген зерттеушілердің әр түрлі және қарама-қарсы көзқарастары мен ұстанымдары, өкінішке орай, экологиялық сананың тұтас моделін толық көлемде ұғынуға және қалыптастыруға мүмкіндік бермейді. Десек те, экологиялық сананы зерттеуге қатысты қазіргі заманғы теориялық тәсілдер оны құраушы экологиялық іс-әрекет, экологиялық мінез-құлық, экологиялық мақсат сынды компоненттерді жекелей немесе біртұтас қарастырады. Экологиялық сана туралы тұжырымдардың барлығы адам мен қоршаған ортаның тікелей өзара әрекеттесуін көрсететін ұқсас мағынаға ие. Сондықтан қазіргі таңда экологиялық проблемалардың одан әрі ушығып, экологиялық дағдарыстың шарасыздығын сезінгендіктен қоғам экологиялық сана туралы ұғым мен теориялық және практикалық тұрғыдан түсінік қалыптастырудың маңыздылығын ұғына түскендей.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Dunlap R.E., Jones R.E. *Environmental concern: Conceptual and measurement issues* // *Handbook of Environmental Sociology*, 2002. –P.482-524.
2. Вернадский В.И. *Философские мысли на туралиста*. –Москва: Наука, 1988. –19с.
3. Гирусов Э.В. *Природные основы экологической культуры* // *Экология, культура, образование: м-лы к конф.* –Москва, 1989. –С.11-18.
4. Ахметов Б.Б. жалпы редакциялығымен. «Экологиялық мәдениет пен сананы қалыптастыру»: республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары. –Ақтау: Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, 2019. – 347 б.
5. Luhmann N. *Okologische Kommunikation: kann d. moderne Gesellschaft sich auf okolog. Gefährdungen einstellen*. –Opladen, 1990. –P.128.
6. Urban D. *Was ist Umweltbewusstsein? Exploration eines mehrdimensionalen Einstellungskonstrukte* // *Zeitschrift für Soziologie*, 1986. –S:363-377.
7. Грицианов А.А., Абушенко В.Л., Евелькин Г.М. *Социальная экология*. // *Социология*. –Минск: Книжный дом, 2003. –964с.
8. Абсамтаров Р.Б., Мен Д.В., Соловьева И.А. *Социология экологии*. // *ҚазҰПУ хабаршысы. Элеуметтану және саяси ғылымдар сериясы*. –Алматы, 2017. –№ 3. –84-103бб.
9. Панов В.И. *Введение в психологию экологического сознания*. –Москва: Психологический институт РАО – Экопсицентр РОСС, 2000. –38с.

Набиев В.Г.¹

¹КазНПУ имени Абая

РОЛЬ КУЛЬТУРЫ И ПОЛИТИКИ В СИСТЕМЕ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ

Аннотация

В статье рассматриваются отношения и взаимосвязи культуры и политики. Политика, как в смысле своего формирования, так и функционирования находится под постоянным воздействием образцов культуры. В данном контексте они, с одной стороны, отражают те общие социокультурные основания (реалии), которые объединяют, интегрируют, консолидируют людей, а с другой - наоборот, то, что их разъединяет по мировоззренческим ориентациям, политическому поведению, жизненным установкам, личным предпочтениям. В политике особо важное значение имеют различия, вытекающие из своеобразия национальных культур и черт национального характера, определение того могут ли и каким образом этнокультурные различия влияют на восприятие осуществляемых в стране реформ, быть источником деструктивных процессов, экстремизма, сепаратизма. Вместе с тем, в статье уделено и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: культура, политика, национальная культура, культурные ценности, духовная культура, культура межнациональных отношений.

Набиев В.Г.¹

¹КазНПУ имени Абая

ЭТНИКААРАЛЫҚ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МӘДЕНИЕТ ПЕН САЯСАТТЫҢ РӨЛІ

Аңдатпа

Мақалада мәдениет пен саясаттың байланысы, өзара қарым-қатынасы қарастырылады. Өзінің қалыптасу, сондай-ақ жүзеге асу барысында саясат әрдайым мәдениет үлгілерінің ықпалында болады. Осы тұрғыда олар, бір жағынан, адамдарды біріктіретін, ықпалдастыратын ортақ әлеуметтік-мәдени негіздерді айқындайтын болса, екінші жағынан, керісінше адамдардың ара жігін ажырататын дүниетанымдық бағдарларын, саяси тәртібін, өмірлік ұстанымдарын, тұлғалық қалауларын білдіреді. Саясатта ұлттық мәдениет пен ұлттық мінез-құлықтың өзіндік ерекшеліктерінен туындайтын айырмашылықтар өте маңызды болып табылады. Әсіресе этномәдени айырмашылықтардың ел ішінде реформалардың жүзеге асырылуына ықпал ету мүмкіндігін және қалай ықпал етуін, деструктивті үдерістердің, экстремизмнің, сепаратизмнің себебі бола алуын анықтау өте маңызды.

Түйін сөздер: мәдениет, саясат, ұлттық мәдениет, мәдени құндылықтар, рухани мәдениет, ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті.

Nabiev V. G.¹

¹KazNPU named after Abay

THE ROLE OF CULTURE AND POLITICS IN THE SYSTEM OF INTERETHNIC INTERACTIONS

Abstract

The article deals with the relations and interrelations of culture and politics. Politics, both in terms of its formation and functioning, is constantly influenced by cultural patterns. In this context, they, on the one hand, reflect the common socio - cultural foundations (realities) that unite, integrate, and consolidate people, and on the other-on the contrary, what separates them according to their worldview orientations, political

behavior, life attitudes, and personal preferences. In politics, differences arising from the distinctiveness of national cultures and national character traits are of particular importance, determining whether and how ethnic and cultural differences can affect the perception of reforms being implemented in the country, be a source of destructive processes, extremism, and separatism. At the same time, the article also focuses on debatable issues.

Keywords: culture, politics, national culture, cultural values, spiritual culture, culture of interethnic relations.

Отношения и взаимосвязи культуры и политики многоаспектны и многослойны. Необходимо отметить, что политика оказывает существенное воздействие на функционирование и развитие культуры в целом и ее отдельных элементов. Она может как способствовать процессу развития многообразия национальных культур, их сотрудничеству и созидательному взаимодействию, так и оказывать совершенно противоположное воздействие: в условиях тоталитарных и авторитарных политических режимов свертывать эти процессы с целью создания для всего полиэтнического населения страны единых форм культурной жизни, регулируемой извне посредством идеологических установок, административных мер и т.д.

Кроме того, важное значение имеет выяснение и осмысление той реальной действительности мира культуры, в которой возможны локализация политических интересов, ценностей, установок, образцов поведения и т.д., позволяющих активизировать участие большинства населения страны в политических процессах, т.е. дать им возможность стать политическими субъектами.

Можно однозначно констатировать, что, если абстрагироваться и не учитывать влияния культурных (в том числе и этнокультурных) установок на характер, содержание, направленность изменений, происходящих в политическом пространстве, то политические процессы, во-первых, утрачивают свой культурно-содержательный смысл; во-вторых, по существу редуцируются к пиаровским технологиям, основное назначение которых - обретение и удержание власти. В этой связи особенно важное значение, на наш взгляд, обретает включение в решение этих фундаментальных проблем развития и функционирования национальной культуры, тех сложных взаимодействий, которыми характеризуются отношения политики и культуры.

Необходимо отметить, что термин «культура» в том или ином значении стал употребляться еще в Древнем Риме. По своему происхождению он связан с латинским словом «cultura», что означает «возделывание», «обработка», которое использовалось для характеристики земледельческого труда (агрикультура - возделывание почвы, обработка земли) [1]. Однако очень скоро оно приобрело более широкий смысл.

Следует сказать, что термин «культура» подразумевает огромное множество предметов и явлений, созданных человеком и относящихся к самым различным сферам реального мира, поэтому попытки свести все многообразие проявлений культуры к одному определению дос их пор оказывались без успешными. Вместе с тем без культуры мы бы не были «людьми» в том смысле, который обычно вкладывается в это понятие, мы не имели бы языка, чтобы выразить себя, не обладали бы самосознанием, способностью думать и рассуждать.

При всем многообразии определений и интерпретаций термина «культура» в ней можно выделить главное. Культура является специфическим человеческим способом организации и развития жизни, выражающейся в материальных и духовных продуктах деятельности человека, в системе социальных норм, в совокупности отношений людей к природе, между собой и к самим себе [2]. В культуре фиксируются способы жизнедеятельности различных субъектов человеческой истории – отдельного индивида (личная культура), социальной группы (культура того или иного социального слоя), этнической общности или группы (этническая культура) и всего общества в целом.

С одной стороны, все, что создано людьми является показателем уровня их развития, но с другой - образует основу для них и деятельности новых поколений. Овладевая или, как говор философы, распредмечивая содержание социально-предметного мира, человек превращает его в средство формирования своей культуры, своего собственного развития, творческого преобразования действительности. Отсюда следует, что культура существует для каждого исторически определенного общества как нечто постоянное, то, что мы обычно называем культурной средой, которая формирует людей, создавая определенные возможности для их развития, предъявляя к ним определенные требования. Это есть нечто иное, как культурное наследство человечества. Но в то же

время культура есть и нечто постоянно развивающееся, совершенствующееся в результате творческой деятельности человека. Разрывать эти два момента нельзя. Они - культурное наследие и культурное творчество - диалектически взаимосвязаны. Игнорирование или уничтожение первого непосредственно оказывает негативное воздействие на второе.

Таким образом, во-первых, культура выступает как качественное определение уровня развития человека как общественного существа, его адаптивной и преобразовательной деятельности по взаимодействию с исторически и природно-определенным окружающим миром, во-вторых, в культуре выражается степень очеловечивания объективного мира, включение его в сферу человеческих интересов и потребностей. Назначение культуры состоит в том, чтобы *отвечать* на вопросы, которые задает себе человек - и не только глобальные, но и на повседневно волнующие его проблемы.

Люди создают культуру, прежде всего, в процессе производства материальных условий своей жизни, воздействия на природу и взаимодействия с ней. Окружающие нас предметы, созданные человеком, обладают различными признаками. Наряду с физическим бытием и свойствами они имеют бытие социальное и культурное, социальные и культурные свойства. В каждом из этих предметов отражены не только технические или технологические достижения, но и интересы людей, их нравы и предпочтения (эстетические, национально-этнические, религиозные и т.д.), т.е. окружающие нас предметы являются одновременно предметными формами существования культуры, они обладают свойствами привнесенными в них человеком, следовательно, культурными свойствами.

К предметным результатам деятельности людей относятся также и произведения искусства, результаты познания, нормы, законы, морали и т.п.

Наряду с объективными составляющими в культуру входят и субъективные человеческие силы и способности, реализуемые в деятельности. К ним относятся знания и умения, производственные и профессиональные навыки, уровень интеллектуального, эстетического и нравственного развития, мировоззрение, способы и формы взаимного общения людей в рамках коллектива и общества и т.п. Таким образом культура - это понятие для выражения характеристики активной творческой деятельности людей по освоению мира, производству и потреблению различных предметов как человеческих ценностей, а также совокупность самих этих ценностей.

В культуре воплощается исторический опыт людей передаваемый от поколения к поколению как внебиологический способ функционирования и развития общества.

Главными подсистемами культуры являются отношение окружающей природе, отношение человека к другому человеку, также отношение человека к самому себе. В соответствии с другими основными видами производства принято делить культуру, как общественное явление на два вида: материальную и духовную. Материальная культура включает в себя не только материальные ценности, создаваемые людьми в процессе труда, но и способы их изготовления и применения, опыт, накопленный в этом отношении людьми, а также саму деятельность человека как главной производительной силы.

Вместе с тем деление культуры на материальную и духовную имеет смысл лишь в плане анализа происхождения культурных ценностей и зависимости одних элементов культуры от других. За пределами указанного аспекта деление культуры на материальную и духовную теряет смысл. Дело в том, что, когда мы рассматриваем культурные ценности, то безоговорочное отнесение их либо к материальной, либо к духовной сфере подчас просто невозможно. Любой материальный предмет, созданный человеком существует в начале как идея, как замысел. Культура есть ценностная система, в основе которой «лежит» единство материальной и духовной деятельности. Духовное творчество, духовность - это необходимый компонент специфической человеческой деятельности. В культуре все материальное преобразовано под воздействием духовности. В то же время духовное, чтобы стать социально значимым явлением, должно обязательно материализоваться в действии, языке, книге, картине, скульптуре и т.д.

Культура может быть рассмотрена в зависимости от характера общественного строя и политического режима (выделяют культуры - капиталистическую, демократическую и др.); от типа социальности (выделяют культуры - традиционную, индустриального и постиндустриального общества); от конкретных географических и исторических условий (выделяют региональные культуры: западную, восточную, африканскую, древнего мира, средневековья, современную и т.д.); от сфер и видов деятельности человека (выделяют культуру производства - в земледелии, промышленности, строительстве и т.д., а также культуру поведения и деятельности в рамках

различных социально-политических институтов и т.д.); от характеристики человеческой личности, ее формирования и развития (выделяют такие виды культуры. как физическая, интеллектуальная, профессионально-трудовая, бытовая, нравственная, эстетическая и др.).

Культура личности в основном отражает и характеризует уровень ее индивидуального развития в определенной сфере деятельности, что проявляется как правило, в образе мышления и действия, индивидуальной манере поведения, стиле эмоциональной жизни и т.д

Необходимо отметить, что с древнейших времен, как об этом свидетельствуют исторические памятники материальной и духовной культуры, дошедшие до нас, культура развивалась и функционировала на основе неразрывной связи с этническими особенностями народов.

В культуре любого этноса отражается и его история во всей ее противоречивости, придающая культуре самобытность. Чем полнее культура воплощает историю народа, тем больше ее влияние на него, ее воздействие на сознание и чувства.

Отметим, что формирование многих этнических черт человека непосредственно зависит от степени освоения им культуры своего этноса, в которой главным для него выступают нормы и ценности деятельности и поведения. Процесс «врастания» индивида в его этническую культуру обозначается в этнологии понятием «инкультурация». Этот термин в научный оборот ввел американский культурантрополог М. Херсковиц, который разделял понятия социализации и инкультурации. Под социализацией он понимал интеграцию индивида в человеческое общество, приобретение им опыта, который требуется для исполнения социальных ролей, а под инкультурацией - освоение индивидом присущего соответствующей этнической культуре миропонимания и поведения, в результате чего формируется его когнитивное, эмоциональное и поведенческое сходство с членами данной этнической культуры и отличие от представителей других культур.

Согласно представлениям Херсковица, процесс инкультурации начинается с рождения ребенка, с приобретения им первых навыков и освоения речи, а завершается со смертью. Он осуществляется по большей части не в специализированных институтах социализации, а в процессе практической жизнедеятельности, т.е. научение происходит без специального обучения. Его конечный результат — компетентный в культуре человек. Однако, подчеркивает Херсковиц, процессы социализации и инкультурации происходят одновременно, и без вхождения в культуру человек не может существовать и как член общества [3].

Самобытность, уникальность и неповторимость культуры каждого этноса делают их все равноценными. Вместе с тем отдельные культуры не изолированы друг от друга, они взаимодействуют между собой. Как показывают многочисленные исторические примеры, этнокультурная замкнутость и ограниченность ведут к оскудению культуры любого народа, ее застою и однообразию.

Прежде всего то, что язык, который является важнейшим элементом любой духовной культуры, в то же время, выступает одним из определяющих признаков каждой этнической общности.

Он способствует прежде всего возникновению чувства групповой идентичности, поддерживает сплоченность этнической группы, причем между людьми, говорящими на одном языке, почти автоматически устанавливаются взаимопонимание и сочувствие. В языке находят отражение общие знания людей о традициях, сложившихся в данной культуре, в нем опосредованно материализуется историческая память этноса. Наконец, язык как элемент культуры участвует в процессе приобретения практического опыта людьми, особенно представителями одной этнической группы. Преимущественно благодаря языкам современная этническая картина мира характеризуется пестротой и разнообразием. Сегодня в мире насчитывается свыше 2,5 тыс. живых языков — от огромного количества племенных языков, на которых говорят иногда лишь десятки человек, до языков суперэтносов, которыми пользуются многие миллионы людей.

Кроме этого в культуре находят свое воплощение психический склад, национальный характер народа, которые "объективируются в культуре" /4/.

Вместе с тем и психический склад, и национальный характер формируются под влиянием национальной культуры. оформляются в пространстве национальной культуры.

Таким образом, культура всегда национальна, и, как свидетельствует история, внациональной культуры нет. "Нация, - справедливо подчеркивает В.М.Межуев, - это общность людей не по крови, не по исходному генетическому материалу, а по культуре. Можно быть русским по крови, и не быть русским по культуре, а значит, не принадлежать к русской нации" [4].

Специфика этнических особенностей культуры определяется неповторимой совокупностью объективных и субъективных условий обитания этноса. К объективным условиям относятся особенности экономического развития, природно-географические (в том числе и энергетические) параметры среды обитания, историко-культурные и геополитические связи, поведенческие стереотипы (по Л.Н.Гумилеву), проявляющиеся в устойчивости черт быта народа и др., т.е. все то, что может быть отражено категорией “этническое бытие”[5].

К субъективным характеристикам среды обитания этноса относится то, что выражается категорией “этническое сознание”: особенности этнической психологии, которая проявляется в потребностях, интересах, чувствах, вкусах, темпераменте, предрассудках, воле, эмоциях, соответствующем характере, что закрепляется и передается из поколения в поколение посредством обычаев, традиций, привычек, философских, художественных, эстетических, религиозных, правовых, политических идей, действий, отношений, институтов, установок, ценностей. Отречение этнического бытия этническим сознанием в процессе повседневной практической и познавательной деятельности людей, их отношений формирует самобытный характер культурной среды, в которой индивид обретает черты этнически-культурного человека.

Национально-этнические особенности культуры не являются для нее самодостаточными. Любая национальная культура лишь тогда способна к саморазвитию и воспроизводству самой себя как целостного образования, когда основой такого процесса становится не только взаимодействие ее собственных элементов, но и ее способность к взаимодействию с другими культурами.

Каждая культура в процессе возникновения и формирования неизбежно включает в себя те или иные элементы других культур. По мере усиления культурных контактов в этнической общности становится все меньше абсолютно отличных, присущих только данному этносу, элементов культуры.

Культура каждого народа впитывает культурные ценности других народов и творчески их перерабатывает. Таким образом, в культуре любого этноса имеют место две тенденции: во-первых, она открыта для культур других народов, обогащается их ценностями, традициями и идеалами; во-вторых, как бы ни были открыты культуры разных народов друг для друга и как бы они ни проникали друг в друга, они не растворяются, не утрачивают своей уникальности[6].

Итак, культура каждого этноса представляет собой совокупность культурных ценностей, созданных данным этносом, а также ценностей, полученных в процессе взаимодействия с другими этносами. Высшие достижения культуры одного народа всегда становятся достижением культур других народов

Таким образом, определяя значимость культуры для политики, можно выделить следующие положения:

1) политическая перспектива казахстанского общества и его культурное развитие взаимосвязаны и взаимообусловлены;

2) характер политической системы и политических отношений зависит не только от соотношения политических сил, различных иных детерминирующих факторов в данный момент исторического времени, но и определяется историко-культурным наследием, теми ценностями, традициями, установками, образцами поведения, психо-эмоциональными предпочтениями, которые содержатся в культуре;

3) власть - это составная часть культуры. Следовательно, чтобы понять характер власти, ее отношение к прошлому, настоящему и будущему, материальным и духовным ценностям, в том числе собственности, свободе и правам человека, религиозным формам духовности и т.д., определить степень нравственной насыщенности и направленности в действиях власти, ее ценностные параметры и эффективность можно лишь, если политику измерять и “просвечивать” через “призму” культуры;

4) устойчивость политической системы Казахстана органично связана с сохранением полиэтнического культурного многообразия, которое не является разъединительным фактором, а выступает источником духовного обогащения жизни каждого человека и условием межнационального согласия и гражданского мира в обществе. Вхождение казахстанской культуры в мировое культурное сообщество в условиях глобализации предполагает выработку политических гарантий сохранения ее самобытности и актуальности.

Список использованной литературы:

- 1. Проблемы философии культуры. М. 1984. М., 1984. С. 11.*
- 2. Дробизева Л.М. Социальные проблемы межнациональных отношений в постсоветской России. М., 2003.*

3. Кочетков В.В. Психология межкультурных различий. М., 2002.
4. Сикевич З.В. Социология и психология национальных отношений. СПб.,
5. Ю. Гумилев Л.Н., Иванов К.П. Этнические процессы: два подхода к изучению // Социологические исследования. 1992. № 4. С.33.
6. Проблемы социальной стабильности в полиэтническом обществе. Алматы. 2010. С.20.

МРНТИ 04.61

М.О. Жұмағұлов¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,
«Әлеуметтану» мамандығының 3 курс докторанты
(Алматы қ., Қазақстан)

БІЛІМ БЕРУ – ЖАСТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАСЫН АРТТЫРУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Андатпа

Автор мақалада жастар арасында құқықтық білім берудің ролі мен маңыздылығы туралы кешенді зерттеулер қорытындыларымен таныстырады. Құқықтық ағарту ісінің жастардың құқықтық санасының жетілуінің шешуші факторы екендігіне дәлелдеме келтіреді. Саяси шешімдердің, сот төрелігінің, құқық қорғау органдарының қызметінің нәтижесі де құқықтық ағарту ісінің маңызды қадамы. Мақалада болашақ ұрпақ арасында құқықтық ағарту ісінің амалдары келтіріліп, әрқайсының ролі айқындалады. Сонымен қатар, жастарды қолдау шешімдері мен құқықтық саясат бағыттарының қатар жүруі қажеттілігі нақтыланады. Қорытындыда, жастардың құқықтық санасын қалыптастыру ісін ұйымдастыру бойынша нақты жағдайлар сипатталады.

Түйін сөздер: құқықтық тәрбие, құқықтық сана, жастар, құқықтық ағарту, құқықтық саясат, құқықтық мәдениет жүйесі.

М.О. Zhumagulov¹

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
3 year doctoral candidate in the specialty "Sociology"
(Almaty, Kazakhstan)

EDUCATION AS A FACTOR OF INCREASING LEGAL AWARENESS OF YOUNG PEOPLE

Abstract

In the article, the author introduces the results of comprehensive research on the role and significance of legal education among young people. Legal education is a key factor in improving the legal consciousness of young people. An important step in legal education is the result of political decisions, fair justice, and the activities of law enforcement agencies. The article presents approaches to legal education among future generations and defines the role of each of them. At the same time, attention is paid to the need to combine measures to support young people and directions of legal policy. The conclusion describes the specific conditions for organizing work on the formation of legal consciousness of young people.

Keywords: legal education, legal awareness, youth, legal education, legal policy, legal culture system.

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая,
докторант 3 курса по специальности «Социология» (Алматы, Казахстан)

ОБРАЗОВАНИЕ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье автор знакомит с результатами комплексных исследований о роли и значимости правового образования среди молодежи. Правовое просвещение является ключевым фактором совершенствования правового сознания молодежи. Важным шагом в правовом просвещении является результат политических решений, справедливое правосудие, деятельность правоохранительных органов. В статье приводятся подходы к правовому просвещению среди будущих поколений, определяются роль каждого из них. Вместе с тем, уделено внимание необходимости совмещения мер поддержки молодежи и направлений правовой политики. В заключении описываются конкретные условия по организации работы по формированию правового сознания молодежи.

Ключевые слова: правовое воспитание, правосознание, молодежь, правовое просвещение, правовая политика, система правовой культуры.

Кіріспе

Жастар үлкен өмірге аяқ басар шақта көптеген мәселелерге тап болады. Бұл мәселелер көбіне заңға да қатысты. Жастар тап болатын кейбір қиындықтар қатарында – қанағаттандырылмаған негізгі қажеттіліктер, білім алудағы қиындықтар, ата-аналар тарапынан қолдаудың болмауы, маргиналды жастар әсері және т.с.с. бар.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің үшінші отырысында сөйлеген сөзінде жастардың мәселесі де айтылып, онда білім саласындағы олқылықтар да жастардың шешілуі тиіс мәселелеріне жатқызылды. «Дарынды жастардың шетелге кету мәселесіне ерекше назар аударған жөн. Мұның бірнеше себебі бар. Соның бірі – жоғары білім беру жүйесінің бәсекеге қабілетсіздігі..... Жоғары білімнің қолжетімділігі маңызды мәселе болып табылады» [1].

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің мәліметтері бойынша, 2019 жылы 14 пен 28 жас аралығындағы жастар саны 3 830 536 адамды құрады.... 2014 жылдан бастап 2019 жылға дейін жастар санының 10,8% -ға төмендеуі байқалды [2; 9б.]. Ұлттық баяндамадағы жастар арасындағы қылмыс деңгейінің бірқалыпты болуы да жастар арасында тек мектеп табалдырығында ғана емес, сонымен қатар жоғары оқу орындарында құқықтық білім беру ісін жалғастыру ісінің қажеттігі айқындалуда.

Жастардың құқықтық мәдениетін сипаттау кезінде жастар ортасында қалыптасқан құқықтық сананың деңгейі шешуші мәнге ие. Жастардың құқықтық білімі қоғам мен мемлекеттің, сондай-ақ өз құқықтары мен бостандықтарының қорғалуына сенімді тұлғаның даму болашағын анықтайды.

Зерттеу нысанына айналған әлеуметтік-демографиялық топтың құқықтық санасы жас ерекшелігімен, әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси жағдайларымен, сондай-ақ жастардың рухани әлемі қалыптасу шағында болумен байланысты ерекше әлеуметтік және психологиялық қасиеттерге ие.

Жастар арасында жүргізілген көптеген эмпирикалық зерттеулер нәтижесінде мынадай қорытындылар жасалды:

1. Зерттеуге қатысқан жастардың көп бөлігі өздерінің құқықтарын білмейді немесе білуге құлшылық танытпайды;
2. Жастардың өз құқықтарын жеткіліксіз білуі, оларға қарсы құқық бұзушылық жасалған шақта оған қажетті бағасын беруге кедергі келтірді;
3. Жастар өз бұзылған құқықтарын қалыпна келтіру туралы ақпаратты алатын мемлекеттік немесе бейресми органдар туралы білмейді;
4. Жастар өздеріне қарсы жасалған құқық бұзушылық және одан шығудың жолдарын ғаламтордан іздейді;
5. Кәсіби мамандарға сенімісіздік артқан жастар өз мәселелері туралы ғаламтордағы бейтаныс адамдармен бөліседі.

Осы қорытындыларды талдай келе эксперт-мамандар (көбіне заң мамандары) саясаткерлерге (ел басқаруға немесе маңызды шешім қабылдауға қатысатын саяси қызметкерлер) мынадай кеңес қалдырды:

1. Азаматтық құқықтар туралы, әділ сот төрелігі туралы және құқықтық процестердің ролі туралы жеткіліксіз ақпарат алған жастар үшін құқықтық білім беруді нығайту мен кеңейтудің қажеттілігі туындауда.

2. Жастарға көмек алу үшін өздері тектес жастар тобынан тұратын мемлекеттік-қоғамдық орталықтардың онлайн жұмысын жолға қою;

3. Білім беру және қолдау көрсету арқылы жастар арасында қарым-қатынас дағдыларын жақсарту, әр түрлі іс-шараларды әзірлеу бойынша жоспар құру қажеттілігі;

4. Жастардың талпыныстары мен ізденістерін қолдау үшін грантқа қол жеткізу мүмкіндіктерін арттыру, әлеуметтік маңызды жобалардағы жеңісі үшін топтық грант бөлу мәселесін қарастыру және т.с.с.

Негізгі бөлім

Қазақстан қоғамының әлеуметтік бөлінісінің шиеленісуі, кедейшілік пен жұмыссыздықтың өсуі, құндылықтардағы қайшылықтар, заң күшіне сенбеушілік – осының бәрі жастардың құқықтық санасын осалдауда және оның қалыптасуына әсер етуде.

Жастардың құқықтық санасының деформациялануы өскелең ұрпақты құқықтық тәрбиелеудегі қателіктердің, олқылықтардың және кемшіліктердің нәтижесі болып табылады. Өскелең ұрпақты тәрбиелеудің негізі адамдарды жеке алынған кез келген азаматтың құқықтары саласында сөз бостандығы туралы, таңдау құқығы туралы, тұлғаның құқықтары мен бостандықтарының негізділігі туралы білім беру, ағарту жұмыстарын жүргізу.

Қазіргі қазақстандық жастардың құқықтық мәдениетінің жағдайына жойқын әсер ететін құқықтық сананың қауіпті деформациялануының формасы – құқықтық нигилизм деп аталады. «Нигилизм – адамзат жасаған қоғамдық құндылықтарды, нормаларды, қағидаларды, дәстүрлерді жоққа шығару, толық түрдегі күдікшілдік [3; 502 б.]

Құқықтық нигилизм қоғамдағы әлеуметтік құндылық ретінде танылған құқықты жоққа шығару ғана емес, сонымен қатар оны құрметтемеу, мемлекеттік билік органдары мен құқық қорғау органдарының қызметіне теріс қарым қатынасты білдіреді.

Қазақстандық жастардың құқықтық білімін, сауаттылығын дамыту мақсатында Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2010-2020 жылдарға арналған тұжырымдамасы қабылданып, онда «Құқықтық саясаттың құрамдас бөлігі ғылыми және білім беру қызметін құқықтық реттеу болып табылады, ол елдің индустриялық-инновациялық дамуын қамтамасыз етудің, оның зияткерлік әлеуетін арттырудың маңызды шарты болып табылады», делінген [4].

Құқықтық тәрбие - өскелең ұрпақтың құқықтық санасын қалыптастырудың маңызды құралы ретінде қабылдануы тиіс. Құқықтық тәрбие тұлғаның дамуына терең мағыналы, ұйымдастырушылық жағынан, үйлестіріліген мақсатты ықпал ету үшін, адамгершілік, саяси, эстетикалық және әлеуметтік тәрбиенің барлық басқа да түрлерімен жан-жақты байланыста және өзара әрекеттестікте болуы қажет.

Осыған байланысты құқықтық білім беру мәселелерін теориялық, құқықтық және тәжірибелік жолмен шешу, білім беру стандарттары мен білім беру институттарының жұмыс істеуінің нақты сипаты арасындағы диссонансты еңсеру құқықтың беделін көтеруге және жастардың Заңға деген құрметін тәрбиелеуге, азаматтық және құқықтық белсенділікті дамыту үшін жағдай жасауға мүмкіндік береді. Осылайша, жастардың құқықтық санасын қалыптастыруға ықпал етеді.

Жастардың құқықтық санасын тәрбиелеу қоғамның, адамның мәдениетін арттыру, олардың шынайы бостандығына, қадір-қасиетіне, әділдігіне ие болу үдерісі болып табылады. Шын мәнінде, кез-келген тәрбие (құқықтық, еңбек, эстетикалық және т.б.) адамгершілік компонентті қамтуы тиіс.

Адамгершілік тәрбие – тәрбие жұмысының өзекті бағыты болып табылады. Ол құқықтық норманы терең меңгеруге, оған дұрыс қарым-қатынас жасауға ықпал етеді, адамгершілік мінез-құлық шегін анықтауға және түсінуге мүмкіндік береді.

Адамгершілік және құқықтық сананың өзара әрекеттесуі жеке тұлғаны тәрбиелеу ісінде адамгершілік-құқықтық амалдардың қажеттігін байқатады. Осыдан жастардың жаңа тұрақты көзқарастары мен құндылықтарын қалыптастыру жұмысы ұзақ әрі күрделі екендігін көзіміз жетеді. Өйткені, құқықтық сана қоғамдық дамудың объективті қажеттіліктерін және құқық субъектілерін құқықтық ағарту мен тәрбиелеу жөніндегі мақсатты қызметті күрделі ұштастыру нәтижесінде қалыптасады.

Құқықтық тәрбие мен білім берудің маңыздылығы туралы И.А. Ильин былай деген: «Өз елінің «заңдарын» білмейтін халық құқықтан тыс өмір сүреді немесе қолдан жасалған және тұрақсыз құқық тұжырымдаларына риза болады. Өз міндеттерін білмейтін адамдар, оларды орындай да алмайды» [5; 23-24бб.]

Құқықтық тәрбие, құқықтық ағарту – бұл өте ауқымды және алуан түрлі үдеріс, оның мазмұны құқықтық ағарту және құқық негіздері бойынша дәріс беру, сонымен қатар құқықтық сана мен құқықтық мінез-құлықты қалыптастыруға байланысты айқындалады.

Жастарды құқықтық тәрбиелеу жас ұрпақтың құқықтық нормалардың негізгі қағидалары мен бағыттылығын меңгеруден, құқықтық бағытты дұрыс таңдауынан, заңдарды жақсы білуден тұрады, сонымен қатар заңды сақтауға, оны құрметтеуге жеке басының қасиетіне байланысты.

Құқықтық тәрбие міндетін іске асыруда жақсы нәтижеге қол жеткізудің бірнеше амалдары бар. Бірінші амал ретінде – құқықтық насихатты айту керек. Ол үгіт құралдары арқылы белгілі бір құқықтық идеялар мен құндылықтарды таратуды білдіреді. Жастарға ең әсерлі үгіт-насихат жүргізу құралдары ретінде радио, телевидение және ғаламтордағы әлеуметтік желілерді атауға болады. Бұл құралдар арқылы жастарға құқықтық білім беруге болады. Олар жастардың көп бөлігін жаппай қамтуға мүмкіндігі мол. Бұқаралық ақпарат құралдарында құқықтық насихат жастардың құқықтық санасын қалыптастырудың тиімді құралдарының бірі болып табылады. Әрине бұл жерде БАҚ мазмұны мемлекеттің, қоғамның және жеке тұлғаның қажеттіліктеріне неғұрлым толық сәйкес келуі тиіс.

Жастар құқықтық санасын дамытудың екінші амалы – ол құқықтық тәжірибе. Бұл әдіс сот, прокуратура, құқық қорғау органдарының құқықтық тәжірибесінің нақты және әділ сипатын білдіреді. Соның арқасында ғана жас азаматтар құқық нормаларды сақтауға бет бұруы мүмкін.

Үшінші тәсіл – бұл жасөспірімнің өзін-өзі тәрбиелеуі. Ол тұлғаның құқықтың негізгі қағидаттарын саналы және ерікті түрде меңгеруіне байланысты.

Төртінші – жоғарыда аталған және ғылыми жұмыстың пәніне айналған – құқықтық білім беру. Құқықтық ағарту – бұл барлық тәрбие үдерісінің құрамдас бөлігі, оның мақсаты әлеуметтік белсенді тұлғаны қалыптастыру болып табылады.

Құқықтық мәдениетті қалыптастыру әлеуметтік маңызы бар ақпаратты тарату арқылы жүзеге асырылатындығын да айта кету керек. Осы көзқарас тұрғысынан қазіргі қазақстандық жастар ортасында коммуникацияның кең тараған құралы ретінде ғаламдық желінің негізгі функцияларын зерттеу маңызды мәнге ие болады. Ғаламтордың әлеуметтік ролінің нығаюы жас ұрпақтың әлеуметтену үдерісінде дисфункциялардың пайда болуына себепші болады. Себебі, ғаламтор арқылы шексіз ақпарат алған жасөспірім оны өңдеуге қажетті біліммен қаруланбаған.

Ғаламтордың шексіз мүмкіндіктерін құқықтық сананың жетілуі мақсатында пайдалану үшін әлеуметтік желіде қоғамдық маңызды ақпаратты дұрыс жеткізудің технологияларын жетілдіру қажет. Сонымен қатар, ғаламтор арқылы келетін ақпараттың сүзгіден өтілуін қадалаған да дұрыс.

Қорытынды

Қорытындылай келе, құқықтық ағарту - құқықтық сана мен құқықтық жауапкершілікті қалыптастыруға арналған күрделі тәрбие үдерісі екендігін атап кету қажет. Құқықтық ағарту жұмыстарының нысандары мен әдістері көбіне жастарға қажетті білімнің нақты мақсаттарына, мазмұны мен көлеміне, тәрбие жүргізілетін жағдайларға, оған кеткен уақытқа байланысты.

Құқықтық ағарту жұмыстарын жоспарлаған кезде жастардың үнемі өзгертін әлеуметтік топ екендігін ескеріп, олардың құқықтық тәжірибесі мен дағдыларына сүйену керек. Осыған байланысты келесідей тұжырым жасауға болады.

1) Жастардың дамыған құқықтық санасын қалыптастыру мақсатында мектептер мен жоғары оқу орындарында құқықтық білімнің сапасын арттыру қажет, өйткені құқықтық мәдениет құндылықтарын тарату бірнеше арналар бойынша жүргізіледі. Олардың ішінде құқықтық білімнің алатын орны ерекше.

2) Құқықтық білім беру барысында әлемнің дамыған елдерінде кең етек жайған тәжірибелік құқық технологиясын қолға алу. Теориялық құқықтық білімді тәжірибеде қолданудың жолдарын көрсету. Болашақ мамандардың қоғамдық өмірге дайындығын нығайту үшін, оларды тәжірибелік біліммен қаруландыру.

3) Оқу үдерісінде нақты бағалау тәсілі арқылы, жастардың құқықтық санасын және мінез-құлқын қалыптастыру деңгейін анықтау.

Құқықтық ағартудың нәтижелері барлық тәрбие үдерісінің жоспарына, мақсатты, кешенді жүргізілуіне байланысты. Бүгінде жастардың құқықтық ағарту ісін ерекше жауапкершілікпен жүргізу – «Рухани жаңғыруға» бастар жол.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің үшінші отырысында сөйлеген сөзі, 27 мамыр 2020 жыл.
2. «Қазақстан жастары - 2019» Ұлттық баяндамасы. Национальный доклад «Молодежь Казахстана - 2019». «National report Youth of Kazakhstan – 2019». Ойшыбаев К.Б., Қайдарова А.С., Каримова Ж.К., Әшімханова Д.Ә., Батталова Ж.С., Родионов А.Н., Ким Е.М., Жампеисов Д.А., Шаповал Ю.В., Касымбеков А.М. // «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы, 2019 ж. – 278 б.
3. Барихин А.Б. Большая юридическая энциклопедия. (Серия «Профессиональные справочники и энциклопедии») – М.: Книжный мир, 2010. – 960 с.
4. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2010-2020 жылдарға арналған тұжырымдамасы
5. Ильин И. А. О сущности правосознания. /Подготовка текста и вступительная статья И. Н. Смирнова. — М.: «Рарогъ», 1993. — 235 с.

МРНТИ 11.15.77

Атжан А.Қ.¹

¹КазНПУ имени Абая
(Алматы, Казахстан)

**ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ И ПРИНЦИПЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА: СОВРЕМЕННОЕ ИЗМЕРЕНИЕ**

Аннотация

Статья посвящена исследованию методологических вопросов, связанных с современным состоянием функционирования гражданского общества. В этом ключе автор проанализировал современные тенденции развития глобального гражданского общества на примере такого объединения людей как институт предпринимательства в контексте реализации концепции устойчивого развития.

Доказано, что роль устойчивого экономического развития необходимо для здоровья и долголетия любого гражданского общества. Это требует симбиотических отношений между экономической и социальной составляющей функционирования гражданского общества. Основной объединяющей характеристикой теорий развития предпринимательства как формы коммуникации отдельных элементов гражданского общества является то, что в основе должна лежать подотчетность перед заинтересованными сторонами.

Результаты проведенного анализа существующих подходов к определению категории «гражданское общество» показали, что современной тенденцией в исследованиях ученых является глобальный уровень функционирования гражданского общества и ключевые факторы, оказывающие на него влияние. Кроме того, анализ ключевых подходов показал, что гражданское общество – это совокупность людей, деятельность которых направлена на достижение общих и удовлетворение индивидуальных потребностей каждого члена через добросовестное и справедливое перераспределение ресурсов и управление основными социальными процессами.

Ключевые слова: гражданское общество, принципы, устойчивое развитие, система, типологизация систем гражданского общества.

Атжан А.Қ.¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ
(Алматы, Қазақстан)

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ ҰҒЫМЫ, МӘНІ ЖӘНЕ ЖҰМЫС ЖАСАУ ҚАҒИДАТТАРЫ: ЗАМАНАУИ ӨЛШЕМІ

Аңдатпа

Мақала азаматтық қоғамның жұмыс жасауының қазіргі жағдайына байланысты әдістемелік мәселелерді зерттеуге арналған. Автор осы бағытта ғаламдық азаматтық қоғам дамуының заманауи тенденцияларына тұрақты даму тұжырымдамасын жүзеге асыру тұрғысында кәсіпкерлік институты сияқты адамдардың бірлестігі мысалында талдау жасады.

Тұрақты экономикалық дамудың рөлі кез-келген азаматтық қоғамның денсаулығы мен ұзақ өмір сүруі үшін қажет екендігі дәлелденді. Бұл азаматтық қоғам жұмысының экономикалық және әлеуметтік құрамдас бөлігі арасындағы симбиотикалық қатынасты талап етеді. Азаматтық қоғамның жекелеген элементтерінің қарым-қатынас нысаны ретінде кәсіпкерлікті дамыту теориясының басты біріктіруші сипаттамасы оның мүдделі тараптардың алдында есеп беруіне негізделуі керек.

«Азаматтық қоғам» категориясын анықтауға қолданыстағы тәсілдерді талдау нәтижелері ғалымдардың зерттеуіндегі қазіргі тенденция азаматтық қоғамның ғаламдық деңгейі және оған әсер ететін негізгі факторлар болып табылатындығын көрсетті. Сонымен қатар, негізгі тәсілдерді талдау азаматтық қоғам дегеніміз - ресурстарды адал және әділ бөлу және негізгі әлеуметтік процестерді басқару арқылы әр мүшенің ортақ және жеке қажеттіліктеріне қол жеткізуге бағытталған адамдардың жиынтығы.

Түйін сөздер: азаматтық қоғам, қағидаттар, тұрақты даму, жүйе, азаматтық қоғам жүйелерінің типологизациясы.

Atzhan A.K.¹

¹KazNPU named after Abay
(Almaty, Kazakhstan)

CONCEPT, ESSENCE AND PRINCIPLES OF FUNCTIONING OF CIVIL SOCIETY: MODERN MEASUREMENT

Abstract

The article is devoted to the study of methodological issues related to the current state of functioning of civil society. In this vein, the author analyzed current trends in the development of global civil society on the example of such a union of people as the institution of entrepreneurship in the context of implementing the concept of sustainable development.

It is proved that the role of sustainable economic development is necessary for the health and longevity of any civil society. This requires a symbiotic relationship between the economic and social component of the functioning of civil society. The main unifying characteristic of theories of entrepreneurship development as a form of communication of individual elements of civil society is that it should be based on accountability to stakeholders.

The results of the analysis of existing approaches to the definition of the category of “civil society” showed that the current trend in the research of scientists is the global level of functioning of civil society and the key factors that influence it. In addition, an analysis of key approaches showed that civil society is a collection of people whose activities are aimed at achieving the common and individual needs of each member through a bona fide and fair redistribution of resources and management of basic social processes.

Key words: civil society, principles, sustainable development, system, typology of civil society systems.

Введение. Категория «гражданское общество» стала центральной темой в современной мысли о филантропии и гражданской активности. Однако содержание данной категории трудно определить, она по своей сути комплексна и, к тому же, достаточно сложно классифицировать или интерпретировать ее через единый теоретический объектив. Термин все чаще используется для разработки плана и концепции того, как общественная жизнь должна функционировать внутри и между другими обществами; в то же время он предоставляет способ описания социальных действий, которые происходят в рамках добровольных объединений отдельных коллективов людей.

Отдельные аспекты, связанные с исследованиями категории «гражданское общество» достаточно широко освещены в работах следующих исследователей: Г.Анхер (H.Anheier), В.Воробьев, Н.Н.Гордеев, И.А.Грошева, И.Л.Грошев, А.А.Джураев, А.Р.Еремин, Ш.М.Закиров, А.Лаурицен (A.Lauritzen), А.А.Канунников, С.Куриц, Е.А.Македон, Е.А.Одинцова, А.К.Сковиков, Ф.Стженфелт (F.Stjernfelt), С.Шмидт (S.Schmidt) и др. [1-14, 16].

Ключевой проблемой, на решение которой направлены современные фундаментальные и прикладные исследования, является детерминация категории «гражданское общество», ее место и роль в современном политическом устройстве государств и концепциях государственного управления. Таким образом, основной целью данной статьи является анализ основных подходов к определению сущности исследуемой категории и формирование обобщенного глубокого ее понимания.

В соответствии с целью статьи нами поставлены следующие задания:

- проанализировать современную тенденцию развития глобального гражданского общества;
- провести анализ существующих подходов к определению категории “гражданское общество”;
- анализ принципов функционирования гражданского общества как открытой и закрытой системы.

Основными научными методами и приемами, использованными в работе, стали: метод теоретического обобщения, системный подход, анализ и синтез.

Информационную базу исследования составили периодические научные издания, работы ведущих ученых в сфере политологии и социологии, международные документы концептуального характера, предопределяющие развитие международных отношений.

Основной текст. Все виды обществ, в том числе и гражданские, содержат схожие модели систем организации коллективного человеческого опыта, который включает:

- экономический обмен (финансово-хозяйственную деятельность группы людей);
- политическое управление (модель государственного управления и модель взаимодействия между гражданским обществом и государством как формой его выражения);
- социальные отношения (культурные особенности, коллективно выработанные и адаптированные человеческие ценности).

Системы экономического обмена, которые продвигают модели гражданского общества, зависят от устойчивого развития, которое подразумевает справедливое использование природных и социальных ресурсов, необходимых для построения удовлетворительного уровня жизни нынешнего и будущих поколений.

Роль устойчивого экономического развития необходима для здоровья и долголетия любого гражданского общества. Это требует симбиотических отношений между экономической и социальной составляющей функционирования гражданского общества.

Формирование гражданского общества, как правило, связано с взаимодействием с определенной системой политического управления, для которой характерно открытое публичное принятие решений для всех членов общества через определенные правительственные структуры, которые, в свою очередь:

- предоставляют законный доступ для гражданского общества к национальным ресурсам;
- поддерживают справедливость в рамках существующих политических и судебных систем путем поощрения и защиты благосостояния людей, особенно заботясь о социально незащищенных слоях населения.

Социальные отношения в гражданском обществе характеризуются созданием определенных групп и других форм коммуникаций, ключевыми характеристиками которых являются следующие:

- открытое добровольное участие;

- предоставление возможности заинтересованным сторонам общества привлекать внешние экономические и политические субъекты к ответственности за результаты политических решений в отношении гражданского общества;

- взаимовыгодный обмен информацией, ресурсами и т.д.;

- стремление к содействию в достижении общего благосостояния группы и гражданского общества, к которому принадлежит данная группа.

Современной концепцией функционирования гражданского общества является устойчивое развитие, начало которой формально начинается с принятия генеральной Ассамблеей ООН 25 сентября 2015 года Резолюции «Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года» [16].

Примером влияния вышеупомянутой концепции является влияние принятых Целей устойчивого развития (далее – ЦУР) на такой институт гражданского общества как предпринимательство. В частности, достижение ЦУР 12 «Обеспечение перехода к рациональным моделям потребления и производства» потребовало от предприятий внедрения либо же дальнейшего развития корпоративной социальной ответственности, в основу которого могут быть заложены следующие теоретические подходы:

– корпоративная социальная ответственность (ключевая гипотеза: предприятие имеет две основные цели: получение прибыли и эффективное взаимодействие с окружающей средой);

– концепция тройного критерия «triple-bottom line» (компания имеет три основных компонента (экономический, социальный, экологический) для достижения устойчивых результатов);

– теория заинтересованных сторон, впервые описанная Эдвардом Фриманом (выделение целевых групп под влиянием компании).

Основной объединяющей характеристикой вышеупомянутых теорий развития предпринимательства как формы коммуникации отдельных элементов гражданского общества есть тот факт, что в основе должна лежать подотчетность перед заинтересованными сторонами.

Рассмотрим подробнее проблемные аспекты исследований гражданского общества в работах постсоветской школы политологии и западной школы политологии.

Проведенный анализ работ исследователей (таблица 1) показал, что основные объекты могут быть сгруппированы следующим образом:

- проблемы понимания и определения сущности категории «гражданское общество» (И.А.Грошева, И.Л.Грошев, Н.Н.Гордеев, А.А.Джураев, Ш.М.Закиров) [9-11];

- общетеоретические основы и условия развития современного гражданского общества, его типология и развитие (А.К.Сковиков, А.А.Канунников, В.Воробьев, С.Куриц) [13, 14, 17];

- проблема определения места гражданского общества в системе конституционального регулирования (А.Р.Еремин) [12];

- внешние и внутренние факторы влияния на развитие состояние развития гражданского общества, классификация и определение (Е.А.Одинцова, Е.А.Македон) [15].

Таблица 1

Проблематика исследований, посвященных гражданскому обществу, в работах представителей постсоветской школы политологии (составлена на основе: [8-15, 17]).

Автор	Подход к пониманию сущности гражданского общества
Грошева И.А. Грошев И.Л.	Общество, в основу функционирования которого положена концепция взаимодействия с общественными потребностями и экономической целесообразностью
Гордеев Н.Н.	Гражданское общество как форма организации людей, которая может выходить на глобальный уровень (глобальное гражданское общество)
Еремин А.Р.	Гражданское общество как объект конституционного регулирования
Джураев А.А., Закиров Ш.М.	Гражданское общество как наивысшая ступень развития социальной общности, мера зрелости, разумности, справедливости и развития общечеловеческих ценностей
Одинцова Е.А., Македон Е.А.	Гражданское общество как результат влияния внешних и внутренних факторов, в частности лоббизма как процесса реализации прав гражданина на ходатайство относительно своих интересов

Автор	Подход к пониманию сущности гражданского общества
Канунников А.А.	Объект исследования данной работы – европейское гражданское общество. Исследование места гражданского общества в системе глобального управления
Воробьев В., Куриц С.	Работа посвящена исследованию роли и места категории гражданского общества в построении новой модели государственного управления и конституционного права
Сковиков А.К.	Категория “гражданское общество” как объект фундаментальных политологических исследования.

Проблематика исследований представителей западной школы политологии (таблица 2) затрагивает те же направления, определенные выше, но кроме этого также включает следующие аспекты:

- анализ основных инструментов регулирования и сдерживания негативных тенденций развития гражданского общества (Г.Анхеер, С.Шмидт) [1];
- прогноз развития гражданского общества в региональном срезе (Дж.Р.Грот) [4];
- анализ влияние глобализации на развитие гражданского общества и на создание глобального гражданского общества (Г.Анхеер) [2].

Таблица 2

Проблематика исследований, посвященных гражданскому обществу, в работах представителей западной школы политологии (составлена на основе: [1, 2, 4-7]).

Автор	Подход к пониманию сущности гражданского общества
Анхеер Г., Шмидт С.	Исследование влияния уровня развития моделей регулирования правового государства на развитие современного гражданского общества
Анхеер Г.	Эволюционный анализ развития гражданского общества и глобального гражданского общества
Стженфелт Ф., Лаурицен А.	Исследования влияния сети Internet на развитие гражданского общества, взаимодействие между гражданским обществом и государством
Грот Дж.Р.	Исследования и прогноз будущих направлений развития гражданского общества Европы
Рейни С., Вакунума К., Стал Б.	Анализ типологии ключевых составляющих гражданского общества в современных условиях

Также среди направлений исследований гражданского общества можно отметить активную научную работу Центра исследований гражданского общества (The Center for Civil Society Research). Центр исследований гражданского общества использует комплексный исследовательский подход, который систематически объединяет исследования политических протестов и социальных движений с эмпирическим анализом структурирования политических конфликтов и социального капитала [3].

Текущая программа исследований включает три ключевых направления. Первое направление посвящено анализу долгосрочных изменений в структурировании политического конфликта. Проекты в этой области должны дать представление о развитии мобилизационного потенциала в гражданском обществе, особенностях реструктуризации политического конфликта, а также о политизации ключевых проблем общества.

Второе направление преимущественно фокусируется на изменениях в организационной среде гражданского общества и динамическом взаимодействии различных политических субъектов и институтов. В основном исследования по данному направлению проводятся в контексте взаимодействия социального капитала гражданского общества и политических факторов воздействия.

Методологическая основа проведения исследований Центром исследований гражданского общества опирается на теорию институтов. Основной целью всех научно-исследовательских

проектов является построение равносторонних отношений и связей между наукой, гражданским обществом и политическими институтами.

Говоря о гражданском обществе как об осознанном полноправном сообществе людей, которое имеет целенаправленное развитие, следует также рассмотреть основные типы исследуемой категории. Одним из подходов типологизации гражданских обществ и определения принципов их функционирования является подход, предложенный Т.Петерсоном и Дж.Ван Тиллем [5]. Формализованная схема типологизации отображена на рисунке 1.

В соответствии с предложенным подходом, учеными выделяются три системы функционирования гражданских обществ.

Первая система имеет название «общность» («the commons»). Суть данной системы состоит в том, что гражданское общество развивается, когда граждане имеют социальное право на доступ к получению ресурсов (воспроизводимых и невозпроизводимых), используемых и обмениваемых посредством естественной и социальной экономики. Доступ в этом контексте включает в себя возможности делать вклад в развитие ресурсов и извлекать из них пользу. Участие гражданского общества в экономической деятельности происходит на фоне открытого обмена ресурсами общества, что позволяет создавать и укреплять социальные связи и с другими гражданскими объединениями [5].

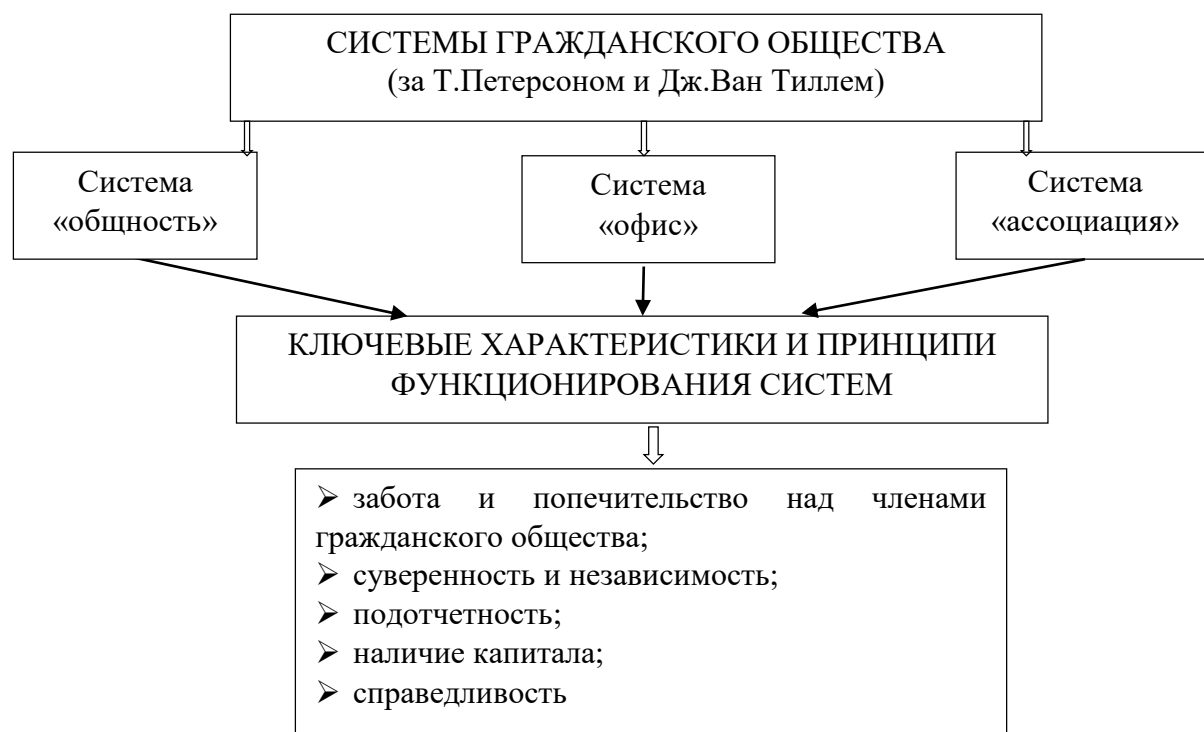

Рис. 1. Классификация систем гражданского общества за Т.Петерсоном и Дж.Ван Тиллем. (составлен на основе: [5]).

Следующим типом гражданских обществ является «офис». Суть данной системы заключается в том, что гражданское общество развивается, когда граждане могут выполнять свои гражданские обязанности по самоуправлению, участвуя в политических структурах, в процессах реформирования и децентрализации власти. Общественное участие гражданского общества в политическом управлении тогда имеет место быть, когда члены общества имеют возможность занимать должности в сфере принятия решений и выполнения функций, возложенных на государство [5].

И последним типом гражданского общества является «ассоциация». В рамках его гражданское общество развивается лишь тогда, когда граждане могут открыто и добровольно участвовать в различных социальных объединениях, группах, структурах, целью создания которых выступает самоуправление и стремление к проведению социальных преобразований. «Ассоциация» в данном контексте – это место, где люди собираются и взаимодействуют друг с другом, обмениваясь идеями, предлагая поддержку. Взамен все члены “ассоциации” получают необходимое для человека, как индивида способного к авторефлексии, чувство принадлежности [5].

Перейдем к рассмотрению ключевых принципов построения гражданского общества, в соответствии с подходом Т.Петерсона и Дж.Ван Тилля.

Принцип первый – забота и попечительство над членами гражданского общества. Гражданское общество развивается, когда граждане имеют право принимать решения, работать над укреплением и улучшением местной и региональной экономики, осуществлять устойчивое и социально прозрачное управление национальными богатствами и ресурсами (например, человеческими, социальными, материальными и экологическими) [5].

Второй принцип – суверенность и независимость. Данный принцип подразумевает то, что гражданское общество развивается только тогда, когда граждане имеют право участвовать во всех аспектах политического управления и имеют право принимать решения и совершать действия, затрагивающие все уровни общественной жизни. Наличие и легитимность гражданской власти на уровне общин с помощью систем политического управления расширяют возможности граждан осуществлять управление политикой и реализацией политических программ, которые могут положительно повлиять на качество жизни в их сообществе.

Третий принцип – подотчетность. Суть этого принципа заключается в том, что граждане, использующие ресурсы общего назначения, должны быть ответственны за результаты реализации тех программ, действий, в рамках которых эти ресурсы задействованы, то есть за эффективность использования общих для гражданского общества ресурсов, а также осуществление политической власти.

Четвертый принцип – наличие капитала (ресурсов). Гражданское общество развивается, когда каждому гражданину предоставляется равный доступ к ресурсам, необходимым для поддержания нормального уровня жизнедеятельности. Чувство справедливости формирует основу деятельности, которая создает экономические условия для всех членов сообщества. Экономическая справедливость в перераспределении ресурсов необходима для производства и поддержания достойного уровня качества жизни всех членов гражданского общества, особенно тех, что попали в сложные жизненные обстоятельства.

Пятый принцип – справедливость. Гражданское общество существует и развивается лишь в том случае, когда его члены стремятся к достижению социальной справедливости, то есть следуют принципу «верховенства права» [5].

Заключение. В рамках проведения исследования цель данной работы была достигнута, в частности, проведенный анализ ключевых подходов показал, что гражданское общество – это совокупность людей, деятельность которых направлена на достижение общих и удовлетворение индивидуальных потребностей каждого члена через добросовестное и справедливое перераспределение ресурсов и управление основными социальными процессами. В контексте выполнения поставленных в статье заданий, были получены следующие выводы и результаты:

- современной тенденцией в исследованиях ученых является глобальный уровень функционирования гражданского общества и ключевые факторы, оказывающие на него влияние;
- рассмотренная типология гражданского общества позволила прийти к выводу о необходимости для обеспечения развития общества соблюдать ряд принципов, в частности: принцип заботы и попечительства; принцип суверенности и независимости; принцип подотчетности; принцип наличия капитала (ресурсов); принцип справедливости и «верховенства права».

Результаты проведенного анализа могут стать основой дальнейших исследований гражданского общества в прикладном аспекте с целью выявления проблем, связанных с его функционированием, и путей их решения.

Список использованных источников:

1. Anheier H. *Civil Society and the G20: Towards a Review of Regulatory Models and Approaches* / H. Anheier, S. Schmidt // *Journal of Social Cohesion, Global Governance and the Future of Politics*. - 2019 // https://publications.iass-potsdam.de/rest/items/item_4861898_3/component/file_4861899/content
2. Anheier H. *Civil Society: Ten years on* // *Journal of Civil Society*. - 2014, vol. 10, No 4. – p. 335-339 // <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17448689.2014.984973>
3. Center for Civil Society Research // <https://www.wzb.eu/en/research/trans-sectoral-research/center-for-civil-society-research>
4. Grote J. R. *Civil society and the future of Europe* // *Expert Comment of DOC research Institute*. - 2020. - p.20 // https://www.researchgate.net/profile/Juergen_Grote/publication/339587406_Civil_society_

- and_the_future_of_Europe/links/5e5a50984585152ce8f8c3dc/Civil-society-and-the-future-of-Europe.pdf?_sg%5B0%5D=e2UzupnrNPOMTKUWNxGfGI0wvx3SQpmtIcFWfQ-YseFdgoJHMFJKVvh_T4iPv6wozqQLjj8U8rMIBWvkTvyK8g.cqktmbF5V3rg8Ag_7RQsBig2Vtq1p89qY6q1oLCcyWCgr-L79EcRV79ZLMUTXvE9IYCQBqbxre0IeOpgbUK9Yg&_sg%5B1%5D=O8Q_Ii9azlAdEERYyvYQHJg-Pvl3Hm0ehT-LHPjBdkCtJRxmR_Au9259SdX-8QEHOUmnh-CBTPkr7UGFpy79lgwzBs-KeiJk-XyE_m6fh2iC.cqktmbF5V3rg8Ag_7RQsBig2Vtq1p89qY6q1oLCcyWCgr-L79EcRV79ZLMUTXvE9IYCQBqbxre0IeOpgbUK9Yg&_iepl=
5. Peterson T. J. Defining Characteristics of Civil Society // *The International Journal of Not-for-Profit Law*. - 2004, vol. 6(2) // <https://www.icnl.org/resources/research/ijnl/defining-characteristics-of-civil-society>
 6. Rainey S., Wakunuma K., Stahl B. Civil Society Organisations in research: a literature-based typology // *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. - 2017, vol. 28. - p. 1988 - 2010 // <https://link.springer.com/article/10.1007/s11266-016-9816-y>
 7. Stjernfelt F., Lauritzen A. M. The Role of Civil Society // *Entrusting Government Control to Private Tech Giants*. - 2020. - p. 241-260 // https://www.researchgate.net/publication/337446676_The_Role_of_Civil_Society/fulltext/5dd81606458515dc2f439f73/The-Role-of-Civil-Society.pdf?_sg%5B0%5D=LT6QqYDjWuLbwtKET61C26NRUy-_tnoR08RaQ_RRZcRSjZMDGUaEo8Zrdf5OjyfK54cRZ0DkUc8PlkB6oWpgzA.hww7fiIZ1PWJ9JtvQ3VchyP1HhgAXeX_1welnpws9x6Kym3rZJlbJsXfMoAiQitOT-IraE2zDB34ZXugtOEvtA&_sg%5B1%5D=nRIQEXXEhC3VzSot84NbY3HzD9KTPK7pLBM7O9IWRnlHNtqdImege9VxKoEAJB7NEpeGpr4U4ojf_oN6XA18nR6FxbGQffxpZECjcETspTp5.hww7fiIZ1PWJ9JtvQ3VchyP1HhgAXeX_1welnpws9x6Kym3rZJlbJsXfMoAiQitOT-IraE2zDB34ZXugtOEvtA&_iepl=
 8. Воробьев В., Куриц С. Гражданское общество в новой модели государственного управления и конституционного права // *The International Affairs*. - 2012, №5 // <https://interaffairs.ru/jauthor/material/664>
 9. Гордеев Н.Н. Гражданское общество: в постановке проблемы исследования // *Сборник статей Международной научно-практической конференции «Концепции фундаментальных и прикладных научных исследований»*. - 2019. - С. 86-88. // <https://aeterna-ufa.ru/sbornik/NK-251.pdf#page=86>
 10. Грошева И.А., Грошев И.Л. В поисках гражданского общества: опыт социологического моделирования // *Primo Aspectu*. - 2019, № 1(37). - С. 28-34. // [http://www.vstu.ru/uploadiblok/files/primo-aspectu/primo_aspectu_no_1%20\(37\)%20-%202019.pdf#page=30](http://www.vstu.ru/uploadiblok/files/primo-aspectu/primo_aspectu_no_1%20(37)%20-%202019.pdf#page=30)
 11. Джурев А.А., Закиров Ш.М. Гражданское общество: основные принципы и условия функционирования // *European science*. - 2019, № 6(48). - С. 44-46. // <https://cyberleninka.ru/article/n/grazhdanskoe-obschestvo-osnovnye-printsipy-i-usloviya-funktsionirovaniya-1/pdf>
 12. Еремин А.Р., Беспалов М.С. Гражданское общество и его роль в развитии правового государства // *Контентус*. - 2019. // <https://cyberleninka.ru/article/n/grazhdanskoe-obschestvo-i-ego-rol-v-razvitiy-pravovogo-gosudarstva/pdf>
 13. Канунников А. Гражданское общество и глобальное управление // *The International Affairs*. - 2018, №1. // <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1965>
 14. Канунников А.А. Европейское гражданское общество или гражданское общество стран Европы? // *Вестник РУДН, серия Политология*. - 2016, № 3. - С. 61-70.
 15. Одинцова Е.А., Македон Е.А. Лоббизм как фактор развития современного российского гражданского общества // *Материалы международной научно-практической конференции «Управление социально-экономическими системами, правовые и исторические исследования: теория, методология и практика»*, Брянский государственный университет имени академика И.Г.Петровского, Институт экономики, истории и права. - 2019. - С. 371-376. // <https://brgu.ru/science/publikatsii/sborniki-trudov/konfuprsist2019.pdf#page=370>
 16. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 25 сентября 2015 года. // https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R
 17. Сковиков А.К. Гражданское общество: теоретический аспект // *Электронный научный журнал «Современные проблемы науки и образования»*. - 2013, №6. // <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=11507>

Нургалиева А.М.¹

¹КазНУ имени аль-Фараби

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА

Аннотация

В эпоху бурного развития технологий актуальность детального изучения особенностей цифрового маркетинга неуклонно растет. Пандемия коронавирусной инфекции привела к новому мировому кризису. Кризис подтверждает, что необходимо совершенствование инструментария цифрового маркетинга в сфере онлайн-образования. Рассмотрены теоретические аспекты цифрового маркетинга для более глубокого изучения и понимания различных подходов в научной литературе. Изучая теоретические аспекты цифрового маркетинга, авторы дают аналитический обзор научной литературы по данному вопросу. Изложены основные мероприятия цифрового маркетинга, история возникновения термина, современные технологии цифрового маркетинга и инструменты цифрового маркетинга.

Ключевые слова: цифровой маркетинг, основные мероприятия цифрового маркетинга, инструменты цифрового маркетинга

Нургалиева А.М.¹

¹ал-Фараби ат ҚазҰУ

САНДЫҚ МАРКЕТИНГТІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Қарқынды технологиялық даму дәуірінде цифрлық маркетингтің ерекшеліктерін егжей-тегжейлі зерделеудің өзектілігі үнемі өсіп келеді. Коронавирустық пандемия жаңа әлемдік дағдарысқа әкелді. Дағдарыс онлайн-білім беру саласында цифрлық маркетингтің құралдарын жетілдіру қажеттігін растайды. Цифрлық маркетингтің теориялық аспектілері ғылыми әдебиеттегі әр түрлі көзқарастарды тереңірек зерттеу және түсіну үшін қарастырылды. Сандық маркетингтің теориялық аспектілерін зерттей отырып, автор осы мәселе бойынша ғылыми әдебиеттерге аналитикалық шолуды ұсынды. Сандық маркетингтің негізгі қызметі, терминнің пайда болу тарихы, цифрлық маркетингтің құралдары мен заманауи технологиялары сипатталған.

Түйін сөздер: цифрлық маркетинг, цифрлық маркетингтің негізгі қызметі, сандық маркетинг құралдары.

Nurgalieva A.M.¹

¹KazNU named after al-Farabi

THEORETICAL ASPECTS OF DIGITAL MARKETING

Abstract

During the period of active technological development, the relevance of a detailed study of the features of digital marketing is growing steadily. The pandemic of COVID-19 has led to a new global crisis. The crisis has shown the need to improve the tools of digital marketing in the field of online education. The theoretical aspects of digital marketing are considered for a deeper study and understanding of various approaches in the scientific literature. Studying the theoretical aspects of digital marketing, the authors give an analytical review of the scientific literature on this issue. The main activities of digital marketing, the history of the term, modern digital marketing technologies and digital marketing tools.

Keywords: Digital marketing, main activities of digital marketing, digital marketing tools

В современное время бурное развитие цифровых интернет-технологий инициировало перенос маркетинговой деятельности в виртуальное пространство. Появился новый вид маркетинга – цифровой, который предполагает использование традиционных и новых инструментов в глобальной сети Интернет.

В научной литературе понятие цифровой маркетинг в переводе с английского языка обозначает диджитал - маркетинг, в общей терминологии, используется для обозначения таргетивного и интерактивного маркетинга товаров и услуг, использующего цифровые технологии для привлечения потенциальных клиентов и удержания их в качестве потребителей. Главными задачами цифрового маркетинга являются продвижение бренда, а также увеличение сбыта с помощью различных методик. Цифровой маркетинг как понятие включает в себя большой выбор маркетинговых тактик по продвижению товаров, услуг и брендов. Кроме мобильных технологий, традиционных ТВ и радио, методы цифрового маркетинга используют интернет в качестве основного коммуникационного посредника [1].

Известно, что основные мероприятия цифрового маркетинга: поисковая оптимизация(SEO), поисковый маркетинг (SEM), контент маркетинг, маркетинг влияния (influencer marketing), автоматизация создания контента, маркетинг в электронной коммерции, маркетингсоциальных медиа (SMM), прямые рассылки, контекстная реклама, реклама в электронных книгах, программах, играх и других формах цифровой продукции. Также используются каналы, не связанные непосредственно с сетью интернет: мобильные телефоны (SMS и MMS), обратный звонок, мелодии удержания звонка. Фундаментальная концепция цифрового маркетинга заключается в клиентоориентированном подходе. Цифровой маркетинг — совокупность использующих цифровые каналы методов продвижения и сбыта товаров и услуг. [2].

История возникновения термина показывает, что «цифровой маркетинг» начал использоваться в 1990-х годах. К 2010 году значительно вырос уровень сложности инструментов цифрового маркетинга как комплекса для эффективного создания глубоких и актуальных отношений с потребителем. [3]. До 1990-х годов термин «цифровой маркетинг» не упоминается, однако уходит своими корнями в середину 1980-х годов, когда компания SoftAd Group (сейчас ChannelNet), разработала рекламную кампанию для нескольких автопроизводителей: в ответ на письмо с вкладкой из журнала можно было получить дискету с мультимедийным контентом по продвижению различных марок машин и предложению бесплатных пробных поездок. [4].

Стремительное развитие цифровых медиа создало новые возможности для маркетинга и рекламы. Широкое распространения мобильных устройств с доступом к цифровым каналам привело к экспоненциальному росту цифровой рекламы. [5].

В современном мире цифровой маркетинг продолжает активно развиваться. [6].

Рост цифровых медиа исчисляется 4,5 триллионами рекламных онлайн-сообщений ежегодно. Для того, чтобы ориентировать рекламу на интернет-пользователей, фирмы начинают активно использовать анализ поведения потребителей в интернете (Online Behavioural Advertising, OBA). Анализ поведения в интернете, использующий новаторские методы, вызывает обеспокоенность в отношении безопасности персональных данных потребителей, что является важным фактором в построении надёжных связей. [7].

Цифровой маркетинг часто называют онлайн-маркетингом, интернет-маркетингом или веб-маркетингом. Со временем термин «цифровой маркетинг» приобрёл большую популярность во многих странах. В США используют термин «цифровой маркетинг», в Италии «веб-маркетинг», во Франции «веб-маркетинг» или «цифровой маркетинг», в Великобритании, России, в Казахстане и многих других странах широко используется термин «цифровой маркетинг».

Цифровой маркетинг основан на современных технологиях как сегментация, маркетинг влияния, анализ поведения интернет пользователей, коллаборация, ремаркетинг и реклама в играх.

Использование цифрового маркетинга позволяет брендам продвигать свои продукты и услуги, обеспечивает онлайн-поддержку клиентов через круглосуточные сервисы, быстрое реагирование на сообщения клиентов, оперативную обработку заказа и многое другое. Работа с клиентами и выстраивание коммуникации с ними в социальных сетях позволяет брендам получать как положительные, так и отрицательные отзывы, а также определять, какие медиа-платформы работают для них хорошо и позволяют расширить аудиторию, привлечь новых покупателей. Таким образом, цифровой маркетинг стал более значительным преимуществом для брендов и предприятий. [8].

Компаниям все выгоднее использовать платформы социальных сетей для связи со своими клиентами и создания диалогов и дискуссий.

Инструментами цифрового маркетинга являются: социальные медиа (SMM) и блоги, баннерная реклама, видеореклама, e-mail маркетинг, контент маркетинг, поисковая оптимизация (SEO), тизерная реклама, партнерские программы, Push-уведомления, пресс-релизы в онлайн медиа, Co-creation, сотрудничество с блогерами и лидерами мнений.

В современной литературе понятие цифрового маркетинга используется в разных значениях, варьируясь от узких определений, связанных с продвижением в сети Интернет, до широких, охватывающих различные виды использования современных ИКТ в деятельности фирм.

Определение, данное П.Кэннаном и Х.Ли, рассматривает цифровой маркетинг как «адаптивный, основанный на использовании технологий процесс, посредством которых фирмы сотрудничают с потребителями и партнерами для совместного производства, коммуникации, доставки и поддержания ценности для всех стейкхолдеров» [9, с.24].

Согласно рамочной концепции, предложенной американскими маркетингологами, цифровые технологии оказывают трансформационное воздействие на деятельность фирм во всех аспектах.

С точки зрения бизнес-среды, они значительно уменьшают информационную асимметрию в отношениях между потребителями и компаниями, одновременно увеличивая количество контекстов такого взаимодействия, меняют поведение потребителя, имеющего доступ к множеству сервисов с различных, в том числе мобильных устройств, создают совершенно новые возможности для взаимодействия потребителей друг с другом и т.д.

По мнению С. Кингснорта особое значение при этом имеет существование информационных платформ, на которых компаниям приходится конкурировать за потребителя. С внутрифирменной точки зрения, цифровые технологии меняют содержание всех компонентов маркетингового комплекса [10].

Цифровые технологии способны влиять на саму природу продукта, производимого фирмой. В наиболее радикальных случаях, продукт может полностью перейти в цифровую форму, как, например, в случае информационных услуг, услуг связи, развлечений (музыка, видео), СМИ, финансовых и консультационных услуг и т.д.

Там, где это невозможно, например, в области производства товаров, цифровые технологии предоставляют возможности для расширения продукта за счет дополнительных цифровых сервисов, таких как техническая поддержка или персонализированная конфигурация (начиная от онлайн-конфигураторов компьютерного оборудования и заканчивая электронным меню в ресторане).

Переход продукта в цифровой формат кардинально меняет стоимостную модель его производства, которая влияет в том числе на фирмы традиционного сектора. В сети Интернет значительно расширяется количество форм и способов оплаты покупок.

Перевод процесса совершения покупки в электронную форму обеспечивает широкие возможности динамического ценообразования. Одновременно, наличие высокой конкуренции на рынке цифровых продуктов и широкая доступность контента может требовать разработки совершенно новых типов финансовых моделей бизнеса. Каналы дистрибуции.

Даже в отношении традиционных продуктов цифровой маркетинг предоставляет совершенно новые способы доставки. Независимые маркетинг-плейсы позволяют даже небольшим производителям получить доступ к возможностям глобальной дистрибуции.

Наиболее универсальный элемент цифрового маркетинга, обеспечивающий новые каналы и формы продвижения продукции и возможности таргетирования рекламы. Чем больше потребители взаимодействуют онлайн, тем выше ценность продвижения в сети Интернет и конкретных коммуникационных средств, используемых клиентами. Особенно высоко трансформативное воздействие цифровых технологий в тех отраслях, в которых само содержание продукта может быть переведено в цифровую форму. Одной из таких отраслей является образование, в которой цифровые технологии привели к появлению совершенно новых образовательных и бизнес-моделей.

Цифровой маркетинг и трансформация образования, несмотря на то, что образование является одной из наиболее консервативных сфер общественной жизни, развитие цифровых технологий оказывает трансформативное воздействие и на него, в том числе с точки зрения маркетинговых стратегий и инструментов. Учитывая природу образовательного продукта как основанного на коммуникации и обмене информацией, существует значительный потенциал его цифровизации.

В ряде аспектов такая цифровизация затруднена, поскольку формирование практических навыков может требовать осуществления физических манипуляций с материальными объектами, однако в большинстве случаев образовательный процесс может быть полностью переведен в цифровую форму, а технологии виртуальной реальности имеют значительный потенциал в дальнейшем сокращении потребности в нецифровых взаимодействиях.

Разумеется, сказанное не означает, что образовательный процесс непременно переместится в онлайн, и опыт реализации программ электронного дистанционного образования показывает, что они сталкиваются со многими трудностями. Тем не менее, само наличие такой возможности заставляет университеты переосмысливать свои бизнес-модели.

Даже для традиционных образовательных организаций расширение своих продуктов за счет цифровых сервисов, начиная от электронных расписаний и заканчивая полнофункциональными порталами для студентов, уже является абсолютно необходимым и обязательным элементом.

В книге авторов Ключарев Г.А., Диденко Д.В., Латов Ю.В., Латова Н.В. «Непрерывное образование – стимул человеческого развития и фактор социально-экономических неравенств» главным направлением накопления человеческого капитала в условиях постиндустриальных модернизаций становится переход к системе непрерывного образования, институты которого рассматриваются как органическое порождение постиндустриального общества, «экономики знаний». Основную роль при этом играет дополнительное профессиональное образование (ДПО) трудоспособной, экономически активной части населения. Как следствие, развиваются социально-экономические, в том числе, образовательные неравенства. Они определяют статусные и экономические возможности людей, их восприятие действительности и повседневное поведение. Обнаружена значимая взаимосвязь между способностью к мотивированной учебе у части взрослого населения современной России и восприятием им мероприятий модернизации, готовностью участвовать в них [11].

Цифровые технологии, обеспечивая широкие возможности автоматизации бизнеспроцессов, приводят к трансформации финансовых моделей образовательных организаций.

В наиболее радикальных вариантах, когда автоматизация распространяется на ключевые процессы образовательной деятельности (предоставление учебного материала, контроль знаний), себестоимость может падать до минимума. Не секрет, что в эпоху расцвета дистанционных образовательных технологий (ДОТ) в конце первого – начале второго десятилетий XXI века для многих российских вузов именно дистанционное образование стало одним из главных источников роста доходов. Обратной стороной такого прямолинейного использования ДОТ, однако, стали резкое снижение качества обучения и репутационный ущерб. Существенное воздействие цифровизация оказала и на каналы дистрибуции и продвижения образовательных продуктов. Глобальная информационная связность обеспечивает формирование и глобального образовательного пространства.

У потребителей значительно расширяется доступ не только к информации о различных образовательных организациях, но и к самим образовательным услугам, оказываемым онлайн. В свою очередь, университеты поучают доступ к более широкой потенциальной аудитории, но одновременно оказываются и в условиях гораздо более высокой конкуренции. Значительные возможности для горизонтальной коммуникации потребителей также уменьшают возможности информационного контроля над ними со стороны университетов, заставляя увеличивать затраты на маркетинг.

Алан Чарльсворт выделяет три типа задач, которые решает цифровой маркетинг

- развитие бренда;
- генерирование дохода, либо через продажи, либо через идентификацию и привлечение потенциальных клиентов; – взаимодействие с потребителями (постпродажное обслуживание, поддержка) [13, с.56].

При этом относительная значимость этих задач, равно как и объем усилий и ресурсов, которые целесообразно выделять на их выполнение, зависит от типа бизнеса компании.

В схеме, предложенной А.Чарльсвортом и иллюстрирующей, с некоторой условностью, эту связь. Безусловно, эти цифры имеют сугубо иллюстративное значение и лишь показывают различие в приоритетах, которые должны преследовать компании при разработке системы цифрового маркетинга. Также очевидно, что на схеме отображены далеко не все типы бизнеса, которые могут

носить и гибридный характер. Тем не менее, логика схемы может быть с успехом применена и к образовательным организациям[12].

Организации, полностью перешедшие на онлайн-обучение, используют все компоненты цифрового маркетинга, однако непосредственная генерация доходов становится для них приоритетной маркетинговой задачей. Продажа курсов, программ или других услуг – главное, что требуется от маркетинговой системы. Вместе с тем, учитывая специфику образовательной деятельности, и, в особенности, природу образования как процесса, мы бы значительно больше внимания уделили и задаче поддержки потребителей, как организационной, так и содержательной. Для организации, фокусирующейся исключительно на традиционных образовательных услугах, цифровой маркетинг необходим, с одной стороны, для продвижения и развития своего бренда, а с другой – для расширения возможностей взаимодействия с потребителями. Именно эту последнюю функцию в традиционных университетах, как правило, и играют различные цифровые сервисы для студентов. В секторе B2B образовательные услуги оказываются, прежде всего, в форме корпоративного обучения, но также в виде независимой сертификации квалификаций. Для поставщика, работающего с единственным крупным заказчиком в условиях монополии (к этой же категории могут быть отнесены и государственные заказчики), обеспечение качественного обслуживания и поддержки потребителя является главным залогом сохранения контракта, тогда как на более открытом и конкурентном рынке значительно больше внимания необходимо уделять поиску клиентов. Многие современные образовательные организации являются гибридными, сочетая разные формы предоставления образовательных услуг и работая одновременно в B2C, B2B и B2G секторах. Относительная значимость различных задач маркетинга в этом случае может варьироваться и диверсифицироваться в зависимости от целевого рынка. Однако рост значимости цифрового маркетинга для образовательных организаций является общепризнанной тенденцией.

По мнению А.Каплана, цифровой маркетинг способен решить три ключевые проблемы, с которыми сталкиваются современные университеты: 1) рост репутации и доли рынка,

2) формирование предпринимательского мышления

3) усиление взаимодействия и совместного производства ценности [13].

Наше исследование не претендует на исчерпывающее решение данной проблемы, а представляет собой один из вариантов подхода к ее разрешению. Дальнейшее наше исследование предполагается направить на более углубленное и расширенное изучение особенностей развития цифрового маркетинга в сфере онлайн - образования.

Список использованной литературы:

1. *Neil Morris. Understanding Digital Marketing: Marketing Strategies for Engaging the Digital Generation //Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice. -2009.- volume 1. –P. 384-387*
2. *P.K. Kannan, A. Hongshuan. Digital marketing: A framework, review and research agenda // International Journal of Research in Marketing. -2017. –Vol.34, Issue 1. P. 22-45*
3. *Malhotra, Naresh and Birks, David. Marketing Research: an applied approach: 3rd European Edition. –Harlow,2007. -835 p.*
4. *Bachman, D. , Elfrink, J. , & Vazzana, G. . Tracking the progress of email versus snail-mail. Marketing Research. -1996. -8. -P. 31–35.*
5. *Ильяшенко С.Н. WEB-культура как составляющая устойчивого развития организации / С.Н. Ильяшенко, Ю.С. Шипулина // Устойчиво развитие, 2013. – Выпуск 8-й. – С. 32-36.*
6. *Ильяшенко С.Н. Применение методов и инструментов маркетинга в управлении знаниями / С.Н. Ильяшенко // Маркетинг і менеджмент інновацій, 2013. – № 2. – С. 13-23.*
7. *Интернет-маркетинг и digital-стратегии. Принципы эффективного использования: учеб. пособие / О. А. Кожушко, И. Чуркин, А. Агеев и др.; Новосиб. гос. ун-т, Компания «Интелсиб». – Новосибирск: РИЦ НГУ, 2015. – 327 с.*
8. *Технологии цифрового маркетинга: создание рекламной кампании / В. Н. Григорьева, С. Г. Антонов, П. Ф. Воробьев, А. В. Григорьев, С. В. Федюнин, И. А. Шут / Под ред. В. Н. Григорьевой. — СПб.: Издательство «Левша Санкт-Петербург», 2017. — 250 с.*
9. *Kannan P. K. et al. Digital marketing: A framework, review and research agenda //International Journal of Research in Marketing. – 2017. – Vol. 34. – №. 1. – P. 22-45.*
10. *Kingsnorth S. Digital Marketing Strategy: An integrated approach to online marketing. – London: Kogan Page, 2016.*

11. Ключарев Г.А., Диденко Д.В., Латов Ю.В., Латова Н.В. *Непрерывное образование – стимул человеческого развития и фактор социально-экономических неравенств / Под общей редакцией д.соц.н., к.э.н. Ю. В. Латова. М.: ЦСПиМ, 2014. – 433 с.*

12. Charlesworth A. *Digital Marketing: A practical approach. 3rd ed. – London; New York: Routledge, 2018.*

13. Kaplan A. *Academia goes social media, MOOC, SPOC, SMOC and SSOC / Contemporary Issues in Social Media Marketing. Ed. by B.Rishi, S.Bandyopadhyay. – London: Routledge, 2018. – P.20-30.*

МРНТИ 04.61

М.О. Жұмағұлов¹

*¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,
«Әлеуметтану» мамандығының 3 курс докторанты
(Алматы қ., Қазақстан)*

ЖАСТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ИНСТИТУТТАРДЫҢ РӨЛІ

Аннотация

Мақала жастарды құқықтық санасын қалыптастыр ісінде әлеуметтік институттардың ролі мен маңызына арнаған. Әлеуметтік институттардың қатарында отбасы, мемлекет, білім беру мекемелері, діни мекемелер, кәсіпкерлік және бизнесті қолдаумен айналысатын мекемелер қарастырылды. Құқықтық мәдениеттің саласы ретінде құқықтық сана маңызды орынға ие. Жастар ел болашағы деп танылғандықтан, олардың құқықтық тәрбиесіне ерекше мән берілуі тиіс. Жастардың құқықтық санасының деңгейі – қоғамның даму көрсеткіші іспеттес. Сондықтан ел болашағы жарқын болсын десек, биліктегі аға буын өкілдеріне бастап, отбасындағы ата-анаға дайын барлығымыз осы жастардың құқықтық санасын қалыптастыру ісіне жұмыла кірісуіміз қажет.

Түйін сөздер: құқықтық тәрбие, құқықтық сана, жастар, қоғамдық сана, мемлекеттік саясат, құқықтық мәдениет жүйесі.

M.O. Zhumagulov¹

*¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
3 year doctoral candidate in the specialty "Sociology"
(Almaty, Kazakhstan)*

THE ROLE OF SOCIAL INSTITUTIONS IN THE FORMATION OF LEGAL CONSCIOUSNESS OF YOUNG PEOPLE

Abstract

The article is devoted to the role and significance of social institutions in the formation of legal consciousness of young people. Among the social institutions considered are the family, the state, educational institutions, religious institutions, organizations engaged in entrepreneurial activities and business support. Legal consciousness as a sphere of legal culture occupies an important place. Due to the fact that young people are recognized as the future of the country, special attention should be paid to their legal education. The level of legal awareness of young people is an indicator of the development of society. Therefore, we must unite in forming the legal consciousness of these young people, starting from the representatives of the older generation in power to the ordinary parents in the family.

Keywords: legal education, legal consciousness, youth, public consciousness, state policy, legal culture system.

М.О. Жумагулов¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая,
докторант 3 курса по специальности «Социология»
(Алматы, Казахстан)

РОЛЬ СОЦИАЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ В ФОРМИРОВАНИИ ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

Статья посвящена роли и значению социальных институтов в деле формирования правового сознания молодежи. В числе социальных институтов рассмотрены семья, государство, образовательные учреждения, религиозные учреждения, организации занимающиеся предпринимательской деятельностью и поддержкой бизнеса. Правовое сознание как сфера правовой культуры занимает важное место. В связи с тем, что молодежь признана будущим страны, особое внимание должно уделяться их правовому воспитанию. Уровень правового сознания молодежи является показателем развития общества. Поэтому мы должны объединиться в деле формирования правового сознания этой молодежи, начиная с представителей старшего поколения во власти до рядовых родителей в семье.

Ключевые слова: правовое воспитание, правовое сознание, молодежь, общественное сознание, государственная политика, система правовой культуры.

Кіріспе

Кез-келген құқықтық мемлекеттің басты белгісі халықтың, атап айтқанда жастардың құқықтық мәдениетінің жоғары деңгейі, сондай-ақ әр түрлі қызметтердегі кәсіби мәдениеттің қалыптасуы. Құқықтық мәдениет қоғамның жалпы мәдениеттің ажырамас бөлігі болып табылады. Құқықтық мемлекеттің қалыптасу үдерісі азаматтардың, әсіресе жастардың құқықтық мәдениетін қалыптастырумен тікелей байланысты. Құқықтық мәдениеттің маңызды компоненті ретінде құқықтық сана қоғамның жаңғыруында маңызды роль атқарады. Жастардың құқықтық санасының деңгейі – қоғамның даму көрсеткіші іспеттес.

XIX және XX ғасырларда жазылған ғылыми әдебиеттерде құқықтық сана мәселелесі біршама жақсы зерттелген (В.Б. Александров, Р.С. Байниязов, П.П. Баранов, Е.А. Белканов, А.А. Бондарев, И.А. Ильин, В.И. Каминская және т.б.). Құқықтық тәрбие мен білім беруді бір-бірін толықтыратын үдерістер ретінде қарастыру қажет. Құқықтық тәрбиені қоғам мен мемлекетке қатысты құндылықтарды, ұстанымдарды, мақсаттарды, қызметті ынталандыру мен бағалауға, оларда қабылданған моральдық және заңнамалық нормаларға бағытталған жеке тұлғаға әсер етудің ерекше нысаны ретінде анықтауға болады.

Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» 2015 жылғы 9 ақпандағы Заңына сәйкес жастар – он төрт жастан жиырма тоғыз жасқа дейінгі Қазақстан Республикасының азаматтары [1]. Сол азаматтардың құқықтық санасының негіздері жас кезде қалыптасып, адамның бүкіл өміріне әсер етеді. Қолданыстағы Заңнамада жастардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, құқықтық мәдениет деңгейін арттыру, сыбайлас жемқорлық көріністеріне төзбеушілікке тәрбиелеу бағыттары айқындалған.

Құқықтық сана-сезім категориясы екі терминнің қосындысынан туындаған. Егер құқықты біз адамдардың қарым-қатынасын реттейтін мемлекеттік билік белгілейтін және күзететін ормалар мен ережелердің жиынтығы, сондай-ақ осы нормаларды зерттейтін ғылым саласы ретінде қарастырсақ, И.Л. Вершок сананы «қоршаған әлемді қабылдаудың, бейнелеудің және елестетудің ерекше, биопсихологиялық үдерісі» деп анықтайды [2; 43 б.].

Нақты өмірде жастар өздерінің құқықтарын, міндеттерін және тең құқылығын шектейтін көптеген кедергілерге жиі тап болады. Олардың қатарына құқықтық жүйенің жетілмегендігін, жасы бойынша кемсітушілікті (эйджизм), құқықтық білім деңгейінің төменділігін, құқықтық қорғалудың әлсіздігін және т.б. жатқызуға болады. Осының бәрі сайып келгенде жастардың құқықтық санасын қалыптастыруға теріс әсер етеді және жастар ортасында девиацияның әр түрлі формаларына әкеп соғады.

Демек, мәселе бір жағынан, жастардың құқықтарын қалыптастыру мен жүзеге асыруды қамтамасыз ететін құқықтық жүйенің жетілмеуінен, ал екінші жағынан, сол жастардың құқықтық

санасының төмен деңгейінен туындайтын қайшылықтардың тұрады. Құқықтық сана дәрежесін қажетті деңгейге көтеру қоғамның әлеуметтік институттарының жетілуіне байланысты. Негізгі әлеуметтік институттарға дәстүрлі түрде отбасын, мемлекетті, білім беру мекемелерін, діни мекемелерді, ғылым және құқықты жатқызады.

Негізгі бөлім. Отбасы.

Азаматтық қоғам институттары өмір құндылықтары мен қазіргі адамның мінез-құлық нормаларын үйлестірудің және бекітудің қуатты құралы болып табылады. Бұл ретте олардың әсері пайдалы, әсерлі де болуы мүмкін немесе мінез-құлыққа теріс әсер беруші, бұзушы да болуы мүмкін.

Отбасы – жеке индивидтерді тұрмыс ортасымен және өзара моральдық жауапкершілігімен байланыстыратын ең маңызды әлеуметтік туыстық институт. Отбасында оң қажеттіліктер мен адамның мүдделері қалыптасатыны баршаға аян. Сонымен қатар, осы әлеуметтік институт, ата-аналардың жалпы мәдениеті мен адамгершілік деңгейінің төмен болуынан, қолайсыз психологиялық атмосфера себебінен тұлғаның адамгершілік-құқықтық түсінігі мен мінез-құлқының деформацияланыуының қайнар көзі де болуы мүмкін. Дәл осы отбасы арқылы бала ата-аналардың адамгершілік және құқықтық тәжірибесін және сол арқылы алдыңғы ұрпақтан мирас етіп қалған салт-дәстүрлер мен білімді игереді.

Отбасының тәрбие институты ретіндегі маңызы баланың өз өмірінің маңызды бөлігі болып табылатындығымен және жеке тұлғаға өзінің әсер ету ұзақтығы бойынша тәрбиелеу институттарының бірден-бірі, әрдайым жоғары адамгершілік құндылықпен, сүйіспеншілікті іске асыру саласымен, кемелдікке, тұтастыққа, болмыстың толысуына жеткізуімен отбасымен теңесе алмайды.

Мемлекет

Мемлекет – қоғамды басқаруды жүзеге асыратын және оның қауіпсіздігін қамтамасыз ететін негізгі саяси институт. Құқықтық мәдениет деңгейін арттыру мақсатында мемлекет орта білім, кәсіптік білім мен колледждерде, жоғары оқу орындарында құқықтық білім беру қызметін белсенді ұйымдастыруы қажет. Құқықтық сананы мемлекет тарапынан айқындайтын басты шарт моральдық-адамгершілік сана деңгейі. Моральдық-адамгершілік сананың үлкен мәні - моральдық-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруға айтарлықтай әсер ететіндігінде.

Түрлі мемлекетті құжаттарда, сондай-ақ мемлекет ұйымдастыратын нақты іс-шараларда көрініс табуы мүмкін адамгершілік бағдарланған мемлекеттік идеологияның болуы, тұлғаға әсер етудің белгілі бір құралы бола алады. Жастардың құқықтық санасын қалыптастыруға ықпал ететін екінші маңызды фактор – мемлекет пен қоғамның өмір сүруі мен дамуының объективті шарттары. Қандай да бір мемлекетте орын алған барлық теріс және оң құбылыстар кез-келген азаматтың құқықтық санасын айқындайды. Мысалы, сыбайлас жемқорлық сияқты құбылыс құқықтық санаға тікелей әсер етеді.

Билік өкілдері барлық жерлерде өз тарапынан көрсететін құқыққа деген әдепсіз қарым-қатынасы жалпы қоғамға әсер етпей қоймайды. Билік өкілдері өсіп келе жатқан ұрпаққа үлг-өнеге болуы тиіс. Бұл жастардың теорияда алған білімдерін тәжірибеде бекітуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мемлекет әртүрлі әлеуметтік мәселелерді шешуге және соның салдарынан өз азаматтарының құқықтық санасын қалыптастыруға қолайды жағдай жасауы қажет.

Жоғары оқу орны

Жастардың құқықтық тәрбиесінің қайнары ретінде ЖОО сияқты әлеуметтік институттарды жатқызауға болады. Демек, осы мекемелерді жастарға оң әсер ету үшін және оны қоғам қабылдаған құндылықтар мен патриотизм рухында тәрбиелеу мақсатында жаңғырту қажет.

Жастардың, атап айтқанда оқушылар мен студенттердің құқықтық санасын қалыптастыру құқықтық білім беру ісімен, құқықтық ағартумен және құқықтық насихаттаумен байланысты. Сонымен қатар, ЖОО-да білім беру құқықтық білімді жүйелейді және пысықтайды. Студент жастардың бұл саладағы білімдерінің аздығы бірқатар себептерге байланысты. Олардың қатарында – өмір тәжірибесінің аздығы, жас ерекшелігі, адамдармен қарым-қатынас жасау тәжірибесінің болмауы.

Жастардың құқықтық санасы қалыптасу сатысында болғандықтан, оларда ересек адамға қарағанда құқықтық дүниетаным тұрақсыз болып табылады. Сондықтан болар олар позитивті де,

жағымсыз да әсерге көбірек бейім, бұл олардың азаматтық ұстанымын таңдау және айқындау кезінде көрініс береді.

Жас ұрпақты құқықтық оқыту мен тәрбиелеу мемлекеттің маңызды міндеті болып табылады, ал қалыптасқан патриотизм пен азаматтылық сезім – бұл азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің өмір сүруі мен дамуының міндетті шарты мен факторы.

Діни мекемелер

Діни мекеме – біртұтас діни сенім негізінде құрылған діни институт. Адамгершілік-құқықтық, руханилық тәрбиенің күрделі міндетін қазіргі заманда діни мекемелер де атқарып келеді. Бұл жерде адамның жауапкершілігі тәрбиеленеді, тұлғаның қадір-қасиеті дамиды.

Әр адамның ар-ожданына әсер ете отырып мешіттер және шіркеулер қазіргі қоғамды құртып жатқан – маскүнемдік, нашақорлық, құқықтық нигилизм және т.с.с. теріс қылықтарды жеңуде және алдын алуда үлкен рөл атқарады. Әрине дінді шектен тыс фанаттық әуестендіру, түрлі бағыттағы діни секталардың қызметіне қатысу тұлғаның өмірлік бағдарын жоғалтуға, адамгершілік және құқықтық жағынан құлдырауына әкеп соқтыруы мүмкін екендігін де мойындау қажет.

«Жастар» ҒЗО-ның қазақстандық жастардың арасындағы негізгі өзекті мәселелері бойынша жүргізген әлеуметтік зерттеу деректеріне сәйкес, жастардың жеке қауіпсіздігіне төнетін 10- қауіп-қатерлер арасында біздің жастарымыз діни экстремизм бойынша сегізінші орнында иеленді. Респонденттердің 6,8 % - ы осы қауіп-қатерді көрсетті [3; 98 б.].

Кәсіпкерлік және бизнес

Бүгінгі күні Қазақстанда белсенді дамып келе жатқан кәсіпкерлік және бизнес саласы да жастардың тұлғасын қалыптастыруға елеулі әсер ете алады. «Атамекен» ҚР ҰКП кеңесші органы ретінде құрылған жастар кәсіпкерлігін дамыту жөніндегі кеңесі осы бағытта белсенді қызмет атқаруға бел бууда. Бұл кеңес – Қазақстанда осы саланы дамыту және мемлекеттік және қоғамдық құрылымдардың өзара іс-қимылын үйлестіру үшін қажетті шаралар кешенін әзірлеу, сарапталық бағалау және ілгерілету үшін құрылды. Кеңестің негізгі міндеті жастар кәсіпкерлігін тиімді қолдау мен дамытудың қазіргі заманғы тетіктерін әзірлеу.

Әрине материалдық саланың рухани саладан жоғары тұруы тұлғаның, әсіресе жастардың азғынуына әкеп соғады. Алайда егер жас тұлғаның дамуына қажетті қаржылық жағдайдың тұрақтануына себепші болар кәсіпкерлікті дамыту шаралары дұрыс жолға қойылса онда материалдық және рухани азық адамның дамудағы шарықтау шегін жетуге мүмкіндік туғызар еді.

БАҚ

Масс-медианың адамның барлық саналы өмірінде қатар жүретіні де естен шығармауымыз қажет. Адамгершілік-құқықтық мәдениетті қалыптастырудың барлық субъектілерінен бұқаралық ақпарат құралдары ғана адамдардың санасына үздіксіз әсер етеді. Қоғам заманауи бұқаралық коммуникация құралдарының жастардың ұстанымдары мен мінез-құлқаны үлкен әсертуші күш болып табылатындығын жете түсінеді. Сонымен қоса, ол әсер әрдақым оң сипатқа ие емес. Дамыған әлеуметтік желілер, компьютерлік ойындар, шексіз ғаламтор жастар санасына көбіне кері әсер тигізуде.

БАҚ жастарда жалған құндылықтар мен өз бетінше шешім қабылдауға қабілетсіздік қасиетін қалыптастырады. Бұқаралық ақпарат құралдары ақпараттандырумен және тәрбиелеумен емес, эволюция барысында қызметіне оң және теріс әсер берген өмір салтын насихаттаумен айналыса бастады. Бір жағынан, халықты ақпараттандырудың жеделдігі артты, ал екінші жағынан, БАҚ-ын техникалық және мазмұндық жағынан түбегейлі жаңғырту, оның коммерциализациясына, саяси және идеологиялық көзқарастардың монополиялануына, фактілердің бұрмалануына және әртүрлі топтардың мүдделеріне қызмет етуіне алып келді [4; 16 б.]

Бұқаралық ақпарат құралдары қалыптастыруға ат салысатын қандай да бір құндылықтар, әлеуметтік және адамгершілік-құқықтық нормаларды қабылдау не жоққа шығару үдерісі белсенді зерделенуі және бақылауда болуы тиіс. Тек сол кезде ғана БАҚ мазмұнының теріс әсеріне қарсы тұруға және оларды қоғамдық және жеке сананы манипуляциялау құралынан, рухани қайта жаңғырудың, адамгершіліктің артуының, құқықтық сананы қалыптастырудың қуатты құралына айналдыруға болады.

Қорытынды

Бүгінгі таңда жас ұрпақ қоғамдағы негізгі идеяларды тудырушы қайнар көздердің бірі болып табылады. Жастардың ұстанымына байланысты ол идеялар қоғамның прогресіне немесе құлдырауына, инновацияларға немесе террористтік актілерге әкелуі мүмкін. Жастар ортасында жетілген құқықтық санасыз, жастардың азаматтық жетілуінсіз, олардың жоғары әлеуметтік белсенділіктерінсіз, экономикалық, рухани және демографиялық қызметке тиісті дәрежеде араласпауынсыз жастардың болашағы ғана емес, бүкіл қоғамның болашағына қауіп төнеді. Жастар қоғамның құқықтық жүйесіндегі бүгін орын алып жатқан өзгерістерінің болашақта жемісін көретін белсенді тобы және осыдан қоғамның құқықтық санасын қалыптастырудың жаңа тәсілдері мен тетіктерін іздеудің өзекті мәселе екендігі жөнінде қорытында жасауға болады.

Азаматтардың адамгершілік және құқықтық санасын арттырудағы әлеуметтік институттардың рөлі мәселесі туралы пайымдай отырып, келесі маңызды жағдайды ескеру қажет.

Қазақстанда азаматтық қоғамның қалыптасуының қазіргі кезеңінің ерекшелігімен тығыз байланыста тұлғаның құқықтық санасын қалыптастыру мәселесін зерттеу өзектілігі мен тереңдігі аталған институттардың оң әсерін белсенді және мақсатты түрде күшейту тетіктерін табу, сондай-ақ олардың теріс әсерінің ықтимал салдарын бейтараптандыру немесе еңсеру тетіктерін әзірлеу мақсатында азаматтық қоғамның түрлі институттарының жастардың құқықтық санасының дамуына конструктивті, сондай-ақ деструктивті ықпалының ерекшеліктерін анықтауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *«Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 9 ақпандағы № 285-V Заңы.*
2. *Вершок И.Л. Об экологическом правосознании // Государство и право. – 2003. – №3. – С. 42-50*
3. *«Қазақстан жастары - 2019» Ұлттық баяндамасы. Национальный доклад «Молодежь Казахстана - 2019». «National report Youth of Kazakhstan – 2019». Ойшыбаев К.Б., Қайдарова А.С., Каримова Ж.К., Әшімханова Д.Ә., Батталова Ж.С., Родионов А.Н., Ким Е.М., Жампеисов Д.А., Шаповал Ю.В., Касымбеков А.М. // «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы, 2019 ж. – 278 б.*
4. *Майкова В.П. СМИ как важный фактор формирования общественного сознания: автореферат диссертации канд. филос. наук. М., 2003.*

Набиев В.Г.¹

¹КазНПУ имени Абая

ЭТНИЧЕСКИЕ СТЕРЕОТИПЫ: ПРИРОДА И СУЩНОСТЬ

Аннотация

Обобщенные, устойчивые представления о каком-либо народе дают интересный материал для анализа его национальных особенностей и других характерных черт, довольно трудно поддающихся определению. Изучать национальный характер чрезвычайно сложно, так как он не поддается прямому наблюдению, а проявляется опосредованно — через слова, поступки, отношения к различным явлениям. Стереотипные представления о том или ином народе нередко дают ключ к пониманию его особенностей. Каждому этносу, как и каждому отдельному индивиду, свойствен полный набор социальных, этнических и психологических характеристик. Другое дело, что степень выраженности тех или иных качеств у разных народов различна. Это служит объективным основанием для формирования этнического образа каждого конкретного народа.

Ключевые слова: этнос, этнические стереотипы, национальный характер, этнические общности, духовная культура, этнический образ, межэтнические отношения.

Набиев В.Г.¹

¹Абай ат. ҚазҰПУ

ЭТНИКАЛЫҚ СТЕРЕОТИПТЕР: ТАБИҒАТЫ ЖӘНЕ МӘНІ

Аңдатпа

Қандай да бір халық туралы жинақталған тұрақты түсініктер сол халықтың анықтауы қиындық тудыратын ұлттық ерекшелігі мен басқа да ұлттық белгілерін зерттеуге қажетті қызықты материалды құрайды. Ұлттық мінез-құлықты зерттеу өте қиын, өйткені оны тікелей бақылау мүмкін емес, тек сөздер, іс-әрекеттер, әртүрлі құбылыстарға деген қатынастар арқылы білуге болады. Қандай да бір халық туралы стереотипті түсініктер оның ерекшелігін түсінудің негіз болып табылады. Әрбір этносқа, сондай-ақ әрбір жеке индивидке әлеуметтік, этникалық және психологиялық сипаттамалардың жиынтығы тән. Ал қандай да бір сапалардың, қасиеттердің әртүрлі халықтарда көрініс табуы әртүрлі. Бұл нақты бір халықтың этникалық бейнесін қалыптастырудың объективті негізі болады.

Түйін сөздер: этнос, этникалық стереотиптер, ұлттық мінез-құқық, этникалық қауымдастық, рухани мәдениет, этникалық бейне, этникааралық қатынас.

Nabiev V. G.¹

¹Kaznpu named after Abay

ETHNIC STEREOTYPES: NATURE AND ESSENCE

Abstract

Generalized, stable ideas about a people provide interesting material for analyzing their national characteristics and other characteristics that are quite difficult to define. It is extremely difficult to study the national character, since it does not lend itself to direct observation, but manifests itself indirectly — through words, actions, attitudes to various phenomena. Stereotypical representations of a particular people often provide the key to understanding its characteristics. Each ethnic group, as well as each individual, has a full set of social, ethnic and psychological characteristics. Another thing is that the degree of expression of certain qualities in different peoples differs. This serves as an objective basis for the formation of an ethnic image of each particular nation.

Keywords: ethnos, ethnic stereotypes, national character, ethnic communities, spiritual culture, ethnic image, interethnic relations.

Наличие в сфере межэтнического взаимодействия разнонаправленных тенденций - это факт реальной жизни. Его источник коренится в объективном существовании национально-этнических различий, тех особенностей, которые проявляются в языке, культуре, исторически сложившемся укладе жизни и традициях каждого народа, его национальном характере. Люди изначально наделены чувством принадлежности именно к данной этнической общности, а не к другой - отсюда стремление к сохранению собственной этнической "самости", ревностное отношение к достоинствам, отличительным чертам и свойствам своей общности. Это особенно отчетливо проявляется в сфере духовной культуры каждого народа.

Поскольку этнические общности не могут быть изолированы друг от друга, объективно всегда существует тенденция к общению и сотрудничеству. На материальной основе практического интереса к достижениям других народов формируются внимание, а затем и уважение к отличительным особенностям других национальностей, к обмену ценностями, сотрудничеству в различных сферах жизни. Это составляет нравственно-психологическую основу нормального сосуществования различных этнических общностей в целом. Вместе с тем, условия современной жизни в полиэтнической среде, противоречия, существующие в ней, постоянно диктуют раскрытие психологических оснований межэтнической напряженности, поскольку национально-этнические требования, конфликты, да и просто недовольство в значительной части носят, как правило, резко эмоциональный характер. Анализ психологически обусловленных причин и механизмов возникновения межэтнической напряженности является необходимым элементом системного подхода, предполагающего многоуровневое исследование межэтнических проблем.

В моноэтническом государстве такого рода проблем просто не существует. Лишь появление представителей иной этнической принадлежности, отличающихся в языковом, религиозном, культурном, этнографическом отношении, создает действующий национально-этнический критерий сопоставления. Вообще-то, психологически важны не сами по себе этнические особенности, а отличия одной нации от другой (на чем обычно и акцентируют внимание). Именно межэтническое сравнение во многом является той психологической основой и механизмом, посредством которых формируется образ другого этноса. При этом несходство этнических особенностей, как правило, преувеличивается. И чем меньше практика межнационального общения, тем более искаженным представляется образ чужой этнической общности, в основу которого могут быть положены случайные, а нередко и карикатурные черты.

Следует отметить, что стереотипные представления о том или ином народе нередко дают ключ к пониманию его особенностей.

Понятие «стереотип» в работах политологов, социологов, историков, психологов наиболее часто используется, но в то же время является наиболее дискуссионным. В обсуждении проблемы стереотипов речь идет и об их природе, и о различных их видах — социальных, этнических, речевых и стереотипах поведения. Но пока не сложилось даже единого мнения относительно правомерности использования самого термина «стереотип». В научной литературе можно встретить близкие по смыслу термины: национальные стереотипы, этнические предрассудки, национальные образы и др., выражающие одно и то же явление. В ряде стран сформировались самостоятельные междисциплинарные научные направления, изучающие происхождение, функционирование и влияние на общественную жизнь стереотипных представлений: во Франции имагология, в Великобритании имеджелогия, ставящие своей целью исследование «картин» «чужого» мира[1].

Различного рода словари, справочники и энциклопедии дают близкие определения понятия «стереотип»: это «схематизированный, стандартизованный образ или представление о социальном явлении или объекте, обычно эмоционально окрашенный и обладающий большой устойчивостью. Выражает привычное отношение человека к какому-либо явлению, сложившееся под влиянием социальных условий и предшествующего опыта...» [2]. При всей ясности и определенности, споры относительно содержания понятия «стереотип», а особенно понятия «этнический стереотип», продолжаются уже не одно десятилетие.

Отметим, что в научный оборот термин «стереотип» был введен американским социологом Уолтером Липпманом в книге «Общественное мнение», вышедшей в 1922 г. Липпман понимал под стереотипом особую форму восприятия окружающего мира, оказывающую определенное влияние на наши чувства, до того как эти данные дойдут до нашего сознания. По мнению Липпмана, человек, пытаясь постичь окружающий его мир во всей его сложности и противоречивости, «создает в своей голове картину» относительно тех явлений, которые он непосредственно не наблюдал, имея

представления о большинстве вещей еще до того, как он с ними столкнется в жизни. Подобные представления-стереотипы определяются тем культурным окружением, в котором сформировался данный индивид [3].

Дело в том, что жизнь членов этноса протекает в относительно одинаковых условиях совместного существования, что вполне закономерно порождает у них одинаковые взгляды на один и тот же предмет, общие критерии в оценке окружающего мира, сходные способы поведения. Каждый этнос накапливает опыт взаимодействия с внешней средой. Его формирование, хранение и передача необходимое условие существования этноса. Эта информация транслируется путем научения индивида в процессе социализации, становится результатом культурного опыта. При этом возникает потребность в упорядочении и отборе наиболее важных фрагментов передаваемой информации, что реализуется посредством механизма стереотипизации. С его помощью накапливаемая информация предстает не просто как сумма полезных знаний, но и как определенным образом организованный опыт, который благодаря своей структурированности может быть передан последующим поколениям.

Необходимо отметить, существование этнических стереотипов обусловлено потребностями практического взаимодействия с представителями других этнических групп. Людям легче мыслить и воспринимать окружающий мир и другие народы, если у них сложился стереотип об этом этносе или этнокультурной группе. С их помощью вырабатывается модель поведения по отношению к другим народам, они служат своего рода путеводителями при межэтническом общении.

Этнические стереотипы отражают реальные особенности стереотипизируемой группы, фиксируют наиболее характерные для того или иного этноса черты, складывающиеся в результате межэтнического и межкультурного общения, так как только в контакте с другими этносами осознается то специфическое, что характерно для данного народа и данной культуры. При этом в стереотипе доминирующим может быть любой признак, выступающий прецедентным при межэтническом взаимодействии.

Но присущие людям черты занимают разное место в системе ценностей соответствующего народа или его культуры, они различаются по степени распространенности, форме и оттенкам проявления. Именно от этих факторов зависят содержание этнических стереотипов, их направленность, степень благоприятности и в конечном счете степень истинности.

Кроме того, как хорошо известно, чужие народы воспринимаются через сравнение с собственным. Это восприятие происходит: 1) путем выделения «не своего» признака, позволяющего создать обобщенный образ-символ «чужого» и определить его место в системе собственной картины мира; 2) путем выделения «своего» признака, находящегося «не насвоем» месте; 3) путем приписывания какого-либо признака, который будет характеризовать формирующийся этнический образ.

Содержание этнических стереотипов определяется тремя группами факторов:

- спецификой стереотипизируемой группы, т.е. ее особенностями, закрепленными в культуре и обыденном сознании ценностями, выработанными в ходе этнокультурного развития;
- социально-политическими и экономическими условиями развития этнических групп и особенностями взаимоотношений между ними, сложившимися на данный момент;
- длительностью и глубиной исторических контактов с другими этносами.

Этнические стереотипы подразделяются на два вида: автостереотипы (описывающие собственную этническую группу) и гетеростереотипы (описывающие другую этническую группу).

Автостереотипы – это мнения, суждения, оценки, относимые к собственной этнической общности ее представителями. Обычно эти стереотипы содержат комплекс положительных характеристик, что объясняется стремлением этнической общности внести в их содержание черты идеала собственного этноса, подчеркнуть наиболее самобытные качества национального характера. Например, этнические группы с более высоким статусом в экономической сфере характеризуют себя как более компетентные и добившиеся экономического успеха, а группы с более низким статусом — как отличающиеся добротой, сердечностью, гуманностью и т.п.

Гетеростереотипы — совокупность оценочных суждений, выносимых о других народах представителями данной этнической группы. Этот вид стереотипов характеризуется сильными обобщениями, неоправданными упрощениями и сведением чужого национального характера к какой-нибудь одной черте. Как правило, гетеростереотипы гораздо более критичны, чем автостереотипы [4]. По этой причине они нередко служат источником национальных предрассудков и предубеждений.

Основой гетеростереотипов является такое свойство этнических стереотипов, как антропостереотипичность — обусловленность стереотипа внешним обликом человека. Внешность действительно часто выступает важным этническим признаком человека, несущим информацию о его этнической принадлежности. В содержании гетеростереотипов внешний облик чаще всего связывается с определенными психологическими чертами человека, а на основе такого рода связей неизбежно создаются стереотипные представления и обобщения.

Гетеростереотипы могут быть как положительными, так и отрицательными в зависимости от исторического опыта взаимодействия данных народов. При этом в процессе возникновения и становления этого вида стереотипов наблюдается некая закономерность: далекие друг от друга и имеющие мало контактов народы обычно создают друг о друге вполне благоприятное впечатление, негативный же стереотип, напротив, рождается в результате контактов близких между собой народов. Примером этому могут служить гетеростереотипы, возникшие в результате исторического и общественного опыта взаимоотношений русских и поляков.

Этнические стереотипы в явной или скрытой форме существуют во всех областях жизнедеятельности этносов и в каждую конкретную эпоху воспринимаются этносом как единственно возможный способ сосуществования с другими этносами. Структура этнического стереотипа проявляется в виде строго определенной системы отношений, отражающей разные типы социальных связей в межэтнических отношениях. Изменения в жизни этноса обуславливают коррекцию его оценок других этнических групп, социально-психологических установок и этнических представлений. В качестве факторов изменения этнических стереотипов могут выступать исторические, экономические, политические, демографические, религиозные, а также особенно обострившиеся в последнее время экологические и технологические факторы. Таким образом, этнические стереотипы так же динамичны, как и сам этнос. Этот вывод подтверждают многочисленные результаты научных исследований.

Следует отметить, что межэтнические отношения — это не только отношения между народами или этническими группами, но и отношение к этим группам и народам, которое проявляется в конкретных представлениях о них, выражающихся в диапазоне от позитивных этнических образов до негативных предрассудков. В этом контексте особым элементом этнического сознания выступает *этнический образ — форма краткого описания, в котором выделяется какое-то одно отдельное типическое свойство и которое основывается только на чувственном восприятии представителя других народов* [5]. Этнический образ, акцентируя внимание на какой-либо специфической черте внешности и поведения представителей того или иного этноса, формирует обобщенное представление об облике и психологии всего этноса в целом.

Когда мы говорим «русский», «казах», «американец», мы вкладываем в эти слова большее значение, чем просто название представителя какого-либо народа, подразумевая какие-то специфические черты внешности, связанные с расовыми особенностями, или черты характера, темперамента, в некоторых случаях — принадлежность к определенной религиозной конфессии. Любой этнический образ представляет собой довольно сложный элемент этнического сознания, поскольку тот или иной физический тип человека обобщает территориальные, общественно-исторические и культурные особенности жизни целого этноса. Иными словами, в конкретном этническом образе персонифицируются одновременно и народ, и страна его проживания. При этом определяющую роль в формировании этнического образа играют пространственно-временные, соматические (внешний облик) и вещевые факторы, фиксирующие особенности данного этноса, в этом процессе совсем незначительна роль языка.

В формировании этнического образа очень важное место занимает нрав - характер ограничения своевольных импульсов личности (ненормированных, нестереотипизированных проявлений темперамента и психических состояний — любви, ненависти, ревности и т.п.). Это социально ограниченное проявление темперамента, способ регулирования биопсихических реакций играет особую роль в формировании этнического образа.

Этнический образ служит своего рода эталоном, в соответствии с которым человек мотивирует собственное поведение и ожидает определенного типа поведения от реальных этнических прообразов. Разумеется, этнические образы лишь частично похожи на оригинал. Но человек склонен воспринимать представителей иных этносов прежде всего в рамках их этнического образа и удивляется, если какой-либо конкретный человек не соответствует этническому образу своего народа. Поэтому в межэтнических отношениях ориентация только на этнические образы зачастую

приводит к ошибкам и недоразумениям. Тем не менее, вступая в контакт с представителями других этносов, желательно знать этнический образ своего народа в глазах других народов, поскольку именно в рамках этого образа встречаются люди при первых контактах, причем этнический образ будет тем более полезным, чем больше он соответствует центральной зоне культуры данного народа. Тогда вероятность возникновения межэтнических эксцессов будет значительно меньше.

Необходимо отметить, что все это оставляет существенный отпечаток на процессах взаимодействия политических отношений и национальной психологии, обуславливает противоречивый характер национального сознания, являющегося отражением этнических особенностей общественного бытия, хранилищем моделей и технологий прошлого, настоящего и будущего.

Необходимо также стремиться к снижению негативного воздействия стереотипов на политические процессы, особенно в сфере межэтнических отношений. Главное здесь - создание совокупности механизмов преодоления стереотипизации поведения людей, их отношений друг с другом через замену ценностно-стереотипной системы восприятия действительности самой действительностью. Иными словами, влиянию стереотипов следует противопоставить, во-первых, реальное, развернутое и всестороннее знание друг о друге без искажений (исторических, культурных и др.), изъятий и предвзятых толкований; во-вторых, реальные, равноправные (а не идеологизированные или навязанные извне) формы общения, деятельности и поведения; в-третьих, перманентное расширение пространства общения людей разных по этнической принадлежности, в культурном, конфессиональном отношении, ибо обратное, т.е. сокращение поля взаимодействия ведет к новым, еще более разрушительным стереотипам; в-четвертых, постоянное формирование, воспитание и стимулирование интереса друг к другу, стремление учиться понимать внутреннюю потребность и жизненную необходимость друг в друге[6].

Ослабление и преодоление воздействия стереотипов в человеческом поведении позволяет человеку осуществлять более свободный выбор в жизненных ситуациях, полнее самореализовать себя в различных сферах общественной жизни и гармонизировать свои интересы с интересами других людей на реальной основе взаимного сотрудничества и уважения.

Эффективность политического воздействия на национальный характер в условиях демократических преобразований, как раз и состоит в том, чтобы каждый гражданин становился субъектом собственной жизнедеятельности, брал ответственность и за себя, и за то, что происходит в стране. В этом случае, в ходе эволюции политической системы будут изменяться не только ее институты, но и сам национальный характер, когда, в конечном результате возникнет их гармоничное функционирование и развитие в системе целостного общественного организма.

Отметим что на наш взгляд можно выделить обобщающие факторы, влияющие на характер психологического облика нации, которые можно объединить в следующие пункты:

- факторы историко-культурного наследия (типы личности, культурные образцы, стереотипы и т.д.);
- факторы системно-структурного институционального характера, определяющие мотивационную и поведенческую среду в современных условиях (типы, способы и характер функционирования экономических, политических институтов, взаимодействие социальных и этнических групп, геополитические, региональные параметры);
- факторы коммуникативно-информативного характера (степень свободы получения информации, общения, выбора и т.д.);
- факторы, определяющие духовно-идеологический, нравственно-психологический климат в обществе, государстве (наличие национальной идеи, типы культурно-духовных систем, место и роль религии и т.д.);
- факторы субъективного воздействия на формирование психического облика (политико-идеологическая деятельность государства, партий, общественных организаций, воспитательные системы и механизмы, характер образовательного процесса и т.д.).

Таким образом, бурные этнические процессы убедительно свидетельствуют о том, что знание этнических особенностей этносов важны в жизнедеятельности современных государств и народов. Многочисленные этнические конфликты, националистические, религиозные, культурные движения и объединения также показывают, что этнокультурные проблемы в политологической науке не утратили значимости и актуальности. Поэтому знание этнических особенностей этносов помогает глубже вникнуть в сущность современных этнических проблем, лучше понимать причины явлений и процессов, механику взаимодействия различных этнических групп. Особенно важным это является для молодого поколения казахстанцев, с которым связано будущее государство.

Список использованной литературы:

1. Баронин А.С. Этническая психология. Киев, 2000.
2. Советский энциклопедический словарь. М., 1988. С. 1274; Философский энциклопедический словарь. М., 1989. С. 626.
3. Лурье С.В. Историческая этнология. М., 2005.
4. Мнацаканян М.О. Нации и национализм. М., 2004.
5. Социология межэтнической толерантности. М., 2003.
6. Казахстанское общество и социальное прогнозирование: социологические измерения. Алматы. 2010. С.76-79.

МРНТИ 04.41.21

Казаков В.Ю.¹

*¹Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан*

ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ МИГРАЦИИ ИЗ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье рассматривается образовательная миграция как часть общей интеллектуальной. Выявлены основные тенденции, связанные с передвижением больших масс населения. Исследованы основные проблемы юридического регулирования образовательной миграции, в современных казахстанских условиях. Проанализировано действующее законодательство в сфере образования и науки, являющееся залогом регулирования правоотношений. Изучены нормативы формирования государственного образовательного заказа, как основного способа финансирования высшего и послевузовского образования. Делается акцент на роли государства в построении рынка образовательных услуг в Казахстане, с учетом нынешнего состояния экономики. Затронуты вопросы, связанные с влиянием глобальных социально-экономических процессов на отечественное образовательное пространство. Сделаны рекомендации по улучшению правового закрепления и регулирования процессов и явлений, связанных с оттоком человеческого капитала.

Ключевые слова: Образовательный мигрант, учебная миграция, государственный образовательный заказ, интеллектуальная миграция, рынок образовательных услуг, законность.

Казаков В. Ю.¹

*¹Аль-Фараби атындағы ҚазҰУ-і
Алматы, Қазақстан*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БІЛІМ МИГРАЦИЯСЫН ЗАҢДЫ РЕТТЕУ

Аңдатпа

Мақалада білім беру миграциясы жалпы зияткерліктің бөлігі ретінде қарастырылады. Халықтың үлкен массасының қозғалысымен байланысты негізгі бағыттар анықталды. Қазіргі қазақстандық жағдайлардағы білім беру көші-қонын құқықтық реттеудің негізгі проблемалары зерттелген. Құқықтық қатынастарды реттеудің кілті болып табылатын білім және ғылым саласындағы қолданыстағы заңнама талданады. Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруді қаржыландырудың негізгі тәсілі ретінде мемлекеттік білім беру тапсырысын қалыптастыру нормалары зерттелген. Экономиканың қазіргі жағдайын ескере отырып, Қазақстандағы білім беру қызметтерінің нарығын құрудағы мемлекеттің рөліне баса назар аударылады. Әлемдік әлеуметтік-экономикалық процестердің отандық білім беру кеңістігіне әсер етуімен байланысты мәселелер көтеріледі. Адами капиталдың кетуіне байланысты процестер мен құбылыстарды құқықтық шоғырландыру мен реттеуді жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалады.

Түйін сөздер: Білім беру мигранты, білім беру миграциясы, мемлекеттік білім беру тапсырысы, зияткерлік көші-қон, білім беру қызметтері нарығы, заңдылық.

Kazakov V.¹

¹KazNU named after Al-Farabi
Almaty, Kazakhstan

LEGISLATIVE REGULATION OF EDUCATIONAL MIGRATION FROM KAZAKHSTAN

Abstract

The article considers educational migration as part of the general intellectual. The main trends associated with the movement of large masses of the population are identified. The main problems of the legal regulation of educational migration in modern Kazakhstani conditions are investigated. The current legislation in the field of education and science, which is the key to regulating legal relations, is analyzed. The norms of the formation of the state educational order as the main way of financing higher and postgraduate education are studied. Emphasis is placed on the role of the state in building the educational services market in Kazakhstan, taking into account the current state of the economy. Issues related to the impact of global socio-economic processes on the domestic educational space are raised. Recommendations are made on improving the legal consolidation and regulation of processes and phenomena associated with the outflow of human capital.

Key words: eeducational migrant, educational migration, state educational order, intellectual migration, educational services market, legality.

В последнее десятилетие в мире отмечается резкий количественный и качественный рост миграционных потоков. Расширился перечень основных направлений миграции. Предпочтения, намерения, мотивы, побуждающие мигранта менять место жизни, работы, учебы также качественно обновились. Количество объективных выталкивающих факторов увеличилось. Роль государства и гражданского общества в решении проблемы утечки человеческого капитала усилилась. Государство, НКО, НПО, научные центры и исследовательские институты, университеты активизировали изучение данного явления. Представители гуманитарных наук активно осваивают новое научное направление. Образовательная миграция часть общего потока мигрантов, не осталась без внимания со стороны политологов, демографов, социологов, юристов и пр. представителей гуманитарных дисциплин.

Каждая обществоведческая дисциплина предлагает свои якобы универсальные методы анализа, что на самом деле является «методологической фрагментацией». К примеру юристы рассматривают в основном правовые аспекты включения мигрантов. Так для них предметом научного поиска становится законодательная база государства реципиента в области миграции. Демографы, изучая миграционные процессы, предметом исследований делают чаще всего количественные изменения населения и динамику этих изменений. Для социологов важным аспектом исследования становятся социальные последствия, которые несет миграция причем как для стран доноров, так и для принимающих сообществ. Культурологи в большей степени рассматривают качественные изменения, связанные с процессами культурной адаптации, на личностном и коллективном уровнях. Экономисты же в своих исследованиях чаще всего рассматривают количественные изменения основных экономических показателей. Не отстают и представители школы политической мысли, для них чаще всего предметом исследования являются политические последствия от миграции, качественные изменения поля гражданского взаимодействия, изменения в области политического сознания. Изучение миграции позволяет политологам, исследовать законодательные основы миграции, заходить на поле деятельности юристов, с точки зрения актуальной правовой базы и компетенции органов государства. Действия и решения которых являются отправной точкой контроля и регуляции процесса. В целом, лишь междисциплинарный подход позволит комплексно и всеохватно подойти к исследованию такого сложного социального явления.

Миграция напоминает естественный процесс переноса полезных элементов по кровотоку к важным органам человека. В современный период миграция приобрела новые черты и особенности, связанные с появлением интеллектуальной миграции. Она состоит из – миграции квалифицированной рабочей силы (преподаватели, стажеры-исследователи, научные сотрудники, артисты, писатели, поэты, композиторы, спортсмены, тренеры) и образовательной миграции (студенты, аспиранты, и др. категории получающих образование) [1].

Образовательная миграция имеет ряд внутренних и внешних причин. Среди прочего очередной этап внутривнутриполитической нестабильности стран демократического транзита на фоне мирового

экономического кризиса, вертикальные социальные сдвиги и рост бедности, доминирование западно-либеральных ценностей в массовом сознании, а также личные мотивы мигранта.

Главным фактором, стимулирующим миграцию среди молодежи, является получение высшего образования. А образование — это средство достижения успеха и самореализации личности в современном мире. Образование должно быть актуальным, современным, удобным, доступным. Образование стало прибыльной услугой. И на этом фоне усилилась конкуренция как между образовательными системами разных стран, так и внутри самих систем между университетами. Страны мира вкладывают значительные ресурсы в образование, причем доля государственного финансирования сокращается и заметен незначительный рост частных инвестиций. По сути Казахстан находится в общемировом тренде. Оптимизация, коммерциализация системы высшего и послевузовского образования основные причины реформ. Происходит поглощение крупными университетами мелких, идет постоянная модернизация материально-технической базы отдельных университетов за счет высвободившихся и сэкономленных средств. С учетом производственных и региональных факторов ведется работа по интеграции ВУЗов в мировое образовательное пространство. Современные менеджеры в сфере образования пользуются часто финансовыми показателями при проведении реформ, что несомненно несет угрозы стабильности и развитию всей системы. Анализ качества образования и уровня образовательных услуг требует учет социальных, политико-культурных, ментально-психологических и др. переменных. Учитывать при реформировании системы образования мнения широкого академического сообщества, в том числе и студентов, представителей бизнеса, экспертов в социальной сфере, просто необходимо. Риски и угрозы от реформ существуют всегда, куда хуже полное отсутствие трансформаций и модернизаций. Актуальная образовательная политика Республики Казахстан при должной реализации приведет к построению крепкой и конкурентной системы.

В последнее десятилетие усилился образовательный поток студентов из Казахстана. Сегодня, общее количество студентов в вузах республики составляет 542 тыс. человек. Ежегодно страну покидают более 20 тысяч человек с целью получения высшего образования. Более 100 тысяч граждан Казахстана - студенты бакалавриата, магистратуры, докторантуры, интернатуры на данный момент обучаются за рубежом. Получается, что их доля уже составляет 18%, от общего числа студентов. И эта цифра продолжает расти. Министерство образования заявляет, что в ближайшие 5-10 лет эта цифра увеличится в 2 раза, и количество студентов, обучающихся за рубежом, достигнет 200 тысяч [2]. Получается, что отечественные ВУЗы проигрывают конкурентную борьбу, за потребителей образовательных услуг, зарубежным университетам. География основных потоков студентов самая разнообразная и охватывает около 50 стран. Наиболее популярными направлениями, среди отечественного абитуриента, являются РФ, КНР, страны Европейского союза, США, и Канада [3].

Отечественная система образования функционирует на достаточно широкой юридической основе. Законодательство Республики Казахстан в области образования основывается на Конституции Республики Казахстан, Законе об образовании и иных нормативных правовых актах, постановлениях Правительства Республики Казахстан в сфере образования. Основным юридическим документом, регулирующим правоотношения в области образовании, является Закон «об образовании».

Изучение законодательных основ учебной миграции, подталкивает к основному исследовательскому вопросу, а именно, как влияет законодательство на формирование и развитие рынка образования, и подталкивает ли его несовершенство к образовательной миграции из Казахстана?

Разрешить данную проблему позволит содержательный анализ базового юридического основания, а именно Закона РК «об образовании». Внимание в процессе анализа будет сосредоточено на двух важных деталях: Во-первых, статус и актуальность Закона об образовании. Во-вторых, государственный образовательный заказ как средство осуществления принципа приоритетности развития системы образования.

Вопрос о статусе закона об образовании и его актуальности возник при анализе пункта 2 статьи 2 данного нормативного документа, где в прописано следующее: если международным договором, ратифицированным Республикой Казахстан, установлены иные правила, чем те, которые содержатся в настоящем Законе, то применяются правила международного договора. Из данной статьи следует, что при расхождении внутреннего права (казахстанских законов) и международного права (то есть ратифицированных Казахстаном международных договоров), приоритет отдается второму [4]. В

некотором смысле это является угрозой и порождает социально-политические последствия. Естественно, что Казахстан не ратифицирует невыгодные и противоречащие национальным интересам международные договоры. Однако в современной социально-экономической обстановке вопрос о том, насколько актуально законодательство не отпадает, а напротив актуальность законодательства отвечающего реалиям времени возрастает. К примеру, в ряде Болонских комюнике присутствует понятие «академическая (студенческая) мобильность» (student mobility), закреплён статус «международный студент (international student)», и имеется понятие образовательная миграция (student migration). Закон же об образовании прописывает понятие академической мобильности, но юридически не закрепляет понятия образовательная миграция (student migration). А в связи с последними событиями в мире, следует задуматься над юридическим регулированием миграции в сфере образования, как угрозе национальной безопасности в целом, так и угрозе рынку образовательных услуг, в частности.

Казахстанские заграничные студенты в основной массе обучаются за свой счёт, а это двойной удар по экономике, во-первых, прямой отток денег из страны в счёт оплаты образовательных услуг, проживания, личных расходов. А во-вторых, угроза невозвращения на Родину, то есть угроза будущему экономики через утечку мозгов, утечку человеческого капитала, в случаях трудоустройства. Сегодня важно понять, стоит ли закреплять статус понятия образовательная миграция в законодательстве для юридического контроля за процессом учебной миграции, и защите рынка образовательных услуг, или стоит использовать давно проверенный способ по контролю за студенческой миграцией, посредством возвращения в международную стипендию «Болашак» программы бакалавриата. Напомню, что в целях исполнения поручений, данных Главой государства на расширенном заседании Правительства РК от 17 апреля 2011 года, решением Республиканской комиссии по подготовке кадров за рубежом из Перечня приоритетных специальностей на 2011 год исключена программа «бакалавриат». А между тем основная масса отечественных студентов за рубежом обучается именно на бакалавриате. Так почему же не использовать стипендию как способ регулирования миграционных потоков, и залог возвращения в страну. Из вышесказанного следует два конкретных вывода: 1 – очередное реформирование законодательства с юридическим закреплением понятия образовательная миграция, при этом понятие будет отражать в первую очередь интересы отечественного рынка образования. 2 – широкое экономическое участие государства в образовательной миграции через предоставление образовательных зарубежных грантов, с тем же порядком выезда и возвращения после обучения, что сегодня применяется в отношении программ магистратуры и PhD в рамках стипендии «Болашак». Что в свою очередь рано или поздно все-таки вызовет необходимость юридического закрепления понятия образовательная миграция. В целом, следует тщательнее подходить к вопросам законотворчества в такой специфической отрасли как образование.

В статье 3 Закона «об образовании», под названием «принципы государственной политики в области образования» закреплён принцип приоритетности развития системы образования. Развитие любой системы естественно базируется на финансовом обеспечении.

Основным фондом развития отечественной системы высшего и послевузовского образования является государственное и частное финансирование. Данный вопрос четко прописан в 9 главе «Финансовое обеспечение системы образования» Закона «об образовании». Статья 61 гласит, система финансирования образования - совокупность республиканского и местных бюджетов, и других источников доходов. А в 4 пункте статьи 62 прописано, что финансирование государственных предприятий образования, организаций образования других организационно-правовых форм осуществляется на основе государственного образовательного заказа. Отсюда следует, что финансируемый государством объем услуг по дошкольному воспитанию и обучению, среднему образованию, высшему и послевузовскому образованию, подготовке кадров, повышению квалификации и переподготовке квалифицированных работников и специалистов для обеспечения потребностей экономики, воспроизводства квалифицированной рабочей силы и интеллектуального потенциала общества, а также по учебно-методическому обеспечению системы образования и есть государственный образовательный заказ [5]. Как отмечала бывший вице-министр образования и науки Бибигуль Асыллова: потребность в подготовке кадров ежегодно согласуется с каждым ведомством. К примеру, в Казахстане не готовят специалистов по робототехнике и судостроению, эти специальности изучаются междисциплинарном русле. Что касается дефицитных специальностей и тех специальностей, по которым не осуществляется подготовка, по просьбе отраслевых министерств

мы делаем заявку, на внесение изменения в классификатор. В данном направлении работа проводится. В текущем году на технические специальности дополнительно выделено 11 тыс. грантов, весь Государственный образовательный заказ, в том числе и по оборонной промышленности, согласован с профильными министерствами и ведомствами [6]. Также вузы, прошедшие государственную сертификацию (лицензирование), могут участвовать в программе государственного заказа по подготовке студентов, получивших государственные образовательные гранты на конкурсной основе.

Получается, что государство распределяя финансовые ресурсы руководствуется потребностями рынка труда, и активно вмешивается в рынок образовательных услуг. Другими словами, посредством Государственного образовательного заказа оно с одной стороны регулирует количество специалистов необходимых профилей, и порождает спрос на специальности, в которых нет острой экономической необходимости с другой. К слову, многие выпускники школ заинтересованы в поступлении на юридические, экономические факультеты, а образовательные гранты на них не покрывают спрос, это и порождает потребность в поиске качественного и доступного образования на других рынках. В 2009 году государство выделило суммарно для бакалавриата, магистратуры и PhD - 33 840 грантов, что удовлетворяло примерно 20% от общего объема спроса на образовательные услуги. В 2018 году Министерство образования сообщило о 53594 грантах - на бакалавриат, 13 220 - в магистратуру, 2275 - в докторантуру PhD, что в сумме составило 69 089, что удовлетворило спрос на образовательные услуги на 60%. В целом получается такая картина: количество государственных грантов выросло более чем в 2 раза, а вот объем государственного образовательного заказа вырос в 3 раза. Такое расхождение объясняется следующей статистикой. В этом году количество выпускников школ составило около 147 тыс. человек, из них 102 тыс. изъявили желание сдавать Единое национальное тестирование, около 20 тыс. отправились получать образование за границу, суммарно для трех ступеней образования порядка 120 тыс. человек подали заявки на получение грантов, обладателями стали 69 тыс. человек. Таким образом, доля государственного образовательного заказа в области высшего и послевузовского образования, от общего объема рынка, в сравнении с 2009 выросла на 300%, так как государство удовлетворило спрос в образовательных услугах более чем на 60% против 20% 10 лет назад. Следовательно, сегодня доля частных платежей составляет около 40% от общей выручки вузов, против 80% в 2009г. Отсюда следует, что сокращение доли частного бизнеса в сфере высшего и послевузовского образования заметная тенденция. Это значит, что частный сектор образовательных услуг сегодня не способен в должной мере удовлетворить спрос на качественное и дешевое образование. Предпринятые Правительством РК меры по поддержанию отечественного образовательного рынка показывают важность государственного контроля и создания системы государственно-частного партнерства в области образования, особенно в период всеобъемлющей трансформации образования. Важную роль играет юридическое сопровождение такого рода процессов.

Приоритетность развития системы образования способен обеспечить только государственный образовательный заказ. Проблемы законодательного закрепления и методика формирования государственного образовательного заказа отдельно регулируются правилами Министерства Образования и Науки РК. Правила регламентируют порядок размещения государственного образовательного заказа на подготовку специалистов. Государственный образовательный заказ на подготовку специалистов с высшим и послевузовским образованием, сформированный и распределенный по специальностям с учетом прогнозной потребности экономики в кадрах, в том числе отраслевой и региональной потребности, приоритетов индустриально-инновационного развития страны, потребностей высших учебных заведений и научных организаций в научно-педагогических кадрах, размещается среди вузов на конкурсной основе [7].

Получается, что основной объем финансирования образовательных услуг обусловлен потребностью рынка труда, государство же вмешательством в экономику предпринимает попытки создания устойчивой системы государственно-частного партнерства на основе госзаказа. По многим техническим специальностям у нас нет подготовки, и они изучаются как смежные дисциплины, а на другие вообще финансирования не закладывается, что вынуждает абитуриентов выходить на образовательные рынки других стран и соответственно провоцирует образовательную миграцию. В итоге увеличение потока образовательных мигрантов напрямую связано с ежегодным государственным распределением финансирования в области образования. Правительство ежегодно распределяет бюджетные фонды на образование согласно государственным приоритетам.

Таким образом, во-первых, законодательное закрепление терминов: «образовательный мигрант», «образовательная или учебная миграция», «академическая мобильность», «позволит разграничить сферу деятельности государства и граждан, подведя под их отношения юридическую основу. Определение юридического статуса «образовательный мигрант» статус позволит ясно и своевременно отслеживать гражданские правоотношения в сфере образования, регулировать количественный и качественный состав убывающих студентов. Во-вторых, грамотное формирование государственного образовательного заказа позволит не только снизить отток студентов за рубеж, но и позволит реализовать принцип государственной политики в сфере образования, а именно приоритетность развития устойчивой системы образования в Казахстане, с широким привлечением частных партнеров в дело улучшения качества образовательных услуг. Для чего требуется создание новой юридической базы где будет прописано участие общественных сил в формировании государственного заказа и распределении средств, что исключит коррупционную составляющую через прозрачность, законность и подотчетность. В-третьих, в период системного кризиса, бюджет на образование урезается в первую очередь, что несет негативные общественно-экономические последствия, а, следовательно, требуется законодательное обеспечение сохранности средств, выделенных ранее на образование, для чего требуется консолидация усилий представителей гуманитарных наук и общественных деятелей и организаций, с целью выработки юридических норм.

Список использованной литературы:

1. Динамика и инерционность воспроизводства населения и замещения поколений в России и СНГ. Сб. ст. VII Уральский демографический форум с междунар. участием / отв. ред. акад. РАН А.И. Татаурин, д. социол. наук А. И. Кузьмин. Т. I. – Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2016. – 438 с. *СОВРЕМЕННЫЕ ТRENДЫ В МЕЖДУНАРОДНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ МИГРАЦИИ РАБОЧЕЙ СИЛЫ*).
2. stat.gov.kz
3. <http://forbes.kz>
4. Закон Республики «об образовании».
5. informburo.kz
6. <https://www.zakon.kz>
7. Правила формирования государственного образовательного заказа. Утверждены приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 29 января 2016 года № 122

ГТМР 03.19.00

Шапиева Г.М.¹, Дәуен Д.Б.¹

*¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті
Қазақстан, Алматы*

ҚЫТАЙДАҒЫ МИГРАЦИЯЛЫҚ ҮРДІСТЕРДІҢ ҚАЗАҚСТАНҒА ЫҚПАЛЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан мен Қытай арасындағы көші-қонның тұрақты және уақытша, заңды – заңсыз, өз еркімен және мәжбүрлік, экономикалық және әлеуметтік-мәдени тағы басқа түрлеріне сипаттама жасалады. Мақаланың мақсаты көші-қонның кең таралған экономикалық түріне жан-жақты талдау жасау. Жұмыс барысында тарихи-динамикалық әдістерді қолдану арқылы Қытайдағы көші-қон процестерінің эволюциясы анықталып, қытай көші-қоны туралы деректерді нақты материал ретінде жүйелеуге мүмкіндік туды. Сонымен қатар, заңды және реттелмеген еңбек, сауда көші-қонды ресми статистиканы пайдалану арқылы талдау жасау, бағалау өте маңызды орын алды.

Қазақстанда қытайлық жұмысшыларды және шетелден жұмыс күшін тарту мәселесі мемлекеттік саясат аясында жүзеге асырылды, ол 1990-жж. басталған еді. Қазақстан нарықтық экономикаға көшу кезеңінде жоғары білікті мамандар мен менеджерлер, экономика мен басқарудың жаңа салаларында қажет болды. Мұның барлығы миграциялық үдерістерге өз ықпалын тигізді.

Түйін сөздер: Қытай, Қазақстан, көші-қон, сауда, еңбек миграциясы, заң.

G.M. Shapiyeva¹, D.B. Dauyen¹

¹Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages,
Kazakhstan, Almaty

INFLUENCE OF CHINA MIGRATION PROCESSES ON KAZAKHSTAN

Abstract

The article describes the types of migration - permanent and temporary, legal - illegal, voluntary and forced, economic and social cultural, etc. The purpose of the article is to analyze the most common economically motivated type of migration. The historical and dynamic methods allowed to systematize the available data on Chinese migration as factual material, to determine the evolution of migration processes in China. Using of official statistics is extremely important in order to make a structured analysis and assessment of flows based on it, in particular, legal and unregulated labor and trade migration.

Attraction of Chinese workers is carried out in the framework of the state policy of Kazakhstan to attract foreign labor. It began in the 1990s, when in the transition period to a market economy, the country required highly qualified specialists and managers to work in new areas of the economy and management. This situation also had an important role in migration processes.

Keywords: China, Kazakhstan, migration, trade, labor migration, law.

Шапиева Г.М.¹, Дауен Д.Б.¹

¹Казахский Университет Международных Отношений и Мировых Языков имени Абылай хана,
Казахстан, Алматы

ВЛИЯНИЕ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ КИТАЯ НА КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье характеризуется виды миграции – постоянные и временные, законные – незаконные, добровольные и вынужденные, экономические и социально-культурные и др. Целью статьи является анализ наиболее распространенному экономическому виду миграции. Использование историко-динамического метода позволило систематизировать имеющиеся данные о китайской миграции как фактическом материале, чтобы определить эволюцию миграционных процессов в Китае. Использование официальной статистики чрезвычайно важно, чтобы на ее основе делать структурированный анализ и оценку потоков, в частности, законной и нерегулируемой трудовой, а также торговой миграции.

Привлечение китайских работников осуществляется в рамках государственной политики Казахстана по привлечению иностранной рабочей силы (ИРС). Оно началось в 1990-е годы, когда в переходный период к рыночной экономике стране требовались высококвалифицированные специалисты и менеджеры для работы в новых сферах экономики и управления. Данная ситуация также оказала немаловажную роль в миграционных процессах.

Ключевые слова: Китай, Казахстан, миграция, торговля, трудовая миграция, закон.

Көші-қон мәселесі әлемдік не аймақтық деңгейдегі халықаралық интеграциялық үдерістердің бір бөлігі болып табылады. Халықаралық қауымдастықтағы мемлекеттер арасындағы сауда-экономикалық байланыстары тығыз болған сайын жұмыс күштері де басқа елдерге ауысып жататыны заңды нәрсе. Қазіргі уақытта Қытай өзінің экономикалық қуаты мен геосаяси ықпалының арқасында халықаралық қатынас жүйесінде ерекше орын алатыны бүкіл әлемге мәлім. Оның экономикалық экспансиясы көптеген елдерде, барлық континенттерде жүзеге асып отыр соның ішінде, географиялық жағынан Қазақстан мен Орталық Азияда артып жатқаны белгілі.

Екі ел арасындағы сауда және экономикалық ынтымақтастықтың дамуы нәтижесінде Қытайдан Қазақстанға еңбек миграциясы ағылып келгені белгілі. Ал, оның қандай жақсы жақтары мен тиімсіз жақтары бар екенін сарапшылар да, ғалымдар да әрқалай пікір айтады.

“Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы” Заңына сәйкес ұлттық қауіпсіздігімізге қауіп төндіретін қатерлердің ішінде бақылаусыз көші-қон үдерістері бар екені

айтылады. Халықаралық қатынастағы жаһандық құрылымның өзгерісі, әлемнің негізгі күштер орталығының Шығысқа қарай ығысып жатқаны, Қытай ықпалының артуы зерттеушілер назарын Қытай феноменіне назар аударуы, Қытайдың әлемде өз рөлін қалайда күшейтуге бағыт ұстауы, осы бағытта көші-қон саясатын бір арнаға қоюы тақырыптың өзектілігін айқындайды.

Мақаланың мақсаты Қытай көші-қонының Қазақстан қоғамына ықпал ету факторлары мен салдарын анықтау. Осы мақсат тұрғысынан алға мына міндеттер қойылды:

- Қытайдан Қазақстанға жұмыс күшін әкелу себептерін анықтау;
- Қытайдың этникалық қазақтары мемлекеттің репатриация саясатымен келгенін дәлелдеу;
- Қытайдың миграциялық саясатының Қазақстан үшін жағымды және жағымсыз жақтарын көрсету.

С. Кожирова өзінің талдау жасаған зерттеуінде қытайлық жұмысшылардың Қазақстанға келуі артып жатқанын дәлелдеген [1-2]. Ол өз еңбектерінде қытай миграциясы экономикалық сипатта екенін дәлелдеп, “Қытайдың демографиялық экспансиясы” деп жүргендер аңыз екенін айқындайды. Е.Ю. Садовская қытай миграциясының әлеуметтік, демографиялық жақтарын зерттеген [3]. Ал сонымен қатар Е.Ю. Садовская және А.Г. Лариннің бірге жазылған еңбектерінде салыстырмалы талдау жасалынған [4]. Қытайдың көші-қон заңнамасын талдайтын және осы саланың нормативтік-құқықтық тұрғысын зерттейтін үлкен еңбек Бейжіндік профессор Guofu Liudің «Chinese immigration law» еңбегін айтуға болады [5]. Шет елдегі Қытайлық демографиялық жағдай бағытында жазылған Zhu Guohong-ның «A Historical Demography of Chinese Migration// The Chinese Overseas» сияқты бірқатар еңбектерінде демографиялық жағдай талданды. [6]. Сонымен қатар, Скелдонның «Migration and Development A global Perspective», «Myths and Realities of Chinese Irregular Migration.» атты еңбектерін ерекше атап өтуге болады, мұнда автор реттелмеген көші-қонның мемлекетке ықпалын талдап көрсетеді [7-8].

Мақаланың деректік негізіне ҚР заңдары, жарлықтары [9] шекаралас мемлекеттерге қатысты статистикалық мәліметтер қолданылды. “Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы Қазақстан Республикасының заңдары Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді және соған сәйкес шетелдіктердің негізгі құқықтары мен міндеттерін, олардың Қазақстан Республикасына келуінің, аумағында болуының, жүріп-тұруының және Қазақстан Республикасынан кетуінің тәртібін айқындайды. Қазақстан Республикасындағы шетелдіктер тегіне, әлеуметтік және мүлкітік жағдайына, қай нәсілге және ұлтқа жататындығына, жынысына, біліміне, тіліне, дінге көзқарасына, шұғылданатын қызметі мен оның сипатына қарамастан заңның алдында бірдей болады” [10].

Қазақстанда ірі инфрақұрылымдық объектілердің салынуы Қытайдан жұмыс күшін әкелумен, қытай бизнесінің дамуымен, азаматтардың трансшекаралық жылжуымен қатар жүрді. Миграцияның тарихи факторы Қытайда қазақ диаспорасының көп екенін және олардың Қазақстанға репатриациясын этникалық қазақтардың тарихи отанына қайтып оралу саясатының шеңберінде болғанын анықтайды. Қытайдағы миграцияның барлық түрлерінің өзіндік этникалық құрылымы бар. Мысалы, еңбек миграциясын ханзу, бизнес миграцияны олармен қатар ұйғырлар, қазақтар, дүнгендер құрайды.

Кең тараған сауда миграциясы құрамы жағынан интернационалды: Қытайдан Қазақстанға сауда жасауға ханзулар, ұйғырлар, қазақтар, дүнгендер келсе, Қазақстаннан Қытайға орыстар, қазақтар, ұйғырлар, дүнгендер, украиндар, кәрістер барады. Қазақстанда тұрақты тұруға Қытайдан этникалық қазақтар келеді, Шыңжаңнан ұйғыр халқы келеді.

Миграцияның кейбір түрлері, әсіресе, көлемі жағынан ірілерінің екі жақты сипаты бар, мысалы, сауда және білім миграциясы. Қазақстаннан Қытайға қарайғы білім миграциясы соңғы кезде бірнеше рет Қытайдан келетін студенттердің санынан артып түсті. Жаңа миграциялық тренд пайда болды, яғни жастар Қытайда тұрақты мекендеуге кетіп жатты. Бұл бағыт Қазақстанда қазақ репатрианттарының Қытайдан артып оралуын көрсетті. Қазіргі кезде Қытай мен Қазақстан арасында, Орталық Азия республикаларымен арада миграциялық қозғалыстың негізгі түрлері байқалады: тұрақты және уақытша, заңды және заңсыз, өз еркімен және мәжбүрлік, экономикалық және әлеуметтік-мәдени миграция, т.б. Экономикалық жағынан ынталандыратын миграцияның кең тараған түрлері: еңбек, сауда және бизнес-миграция.

Миграцияның барлық түрлері бірдей емес, олардың түрлі тарихы мен динамикасы бар. Соңғы 20 жылда миграция көлемі артып, миграция мен бизнестің дамуында диаспоралар мен мигранттық желілердің ролі арта түсті; Қытайда еңбек және бизнес миграция өсті. Қытайдан келетін еңбек миграциясының динамикасы Қазақстан-Қытай сауда экономикасы ынтымақтастығы дамуының

кезеңдеріне сай келеді. 1980 жж. аяғында сауда миграциясының артықшылығы болды, ал 1990 жж. аяғында, әсіресе 2004 ж. ынтымақтастықтың нығаюымен Қазақстанға қытай иммиграциясы тез көбейді, қытай бизнесі тарады. Қытай миграциясы нәтижесінде ҚХР азаматтары энергетика, көлік, банк, т.б. қызмет көрсету саласында, ауыл шаруашылығы мен туризмде де бар.

Шекаралық қиылыстар Қазақстан мен Қытай арасында, нақты айтқанда Қазақстан мен Шыңжаң Ұйғыр автономды ауданының шекарасы маңында сауда және экономикалық қатынастар жүзеге асуы нәтижесінде аймақтағы қатынасты және екі ел арасындағы көші-қон айырбасына ықпал етеді. Қытай көші-қонына байланысты мәселені қозғағанда Қытайдан келетін мигранттардың саны қызықтырады және «қытайлықтардың шабуылы» мен «Қазақстанды қытайландыру» қаупі бар екені байқалады. Әрине, Қазақстанда қытай азаматтарына қатысты нақты статистикалық салыстыратындай есеп жоқ, ал түрлі ведомстволық мәліметтер нақты емес. Қазақстан Шекара қызметінің статистикасына қарағанда Қазақстан-Қытай шекара қиылысы соңғы он жылда қанша рет өсті. Ішкі істер министрлігі мигранттарды тіркеп отырады, сол тіркелгендермен статистика сай келмейді. Әрине, екі мәлімет те Қытай миграциясының Қазақстанда көп екенін дәлелдейді, бірақ сан жағынан әрқалай екенін анықтаймыз. Бұл мына 1-кестеден байқалады.

1-кесте. 2000-2012 жж. Қазақстанның шекаралық қызметінің бақылау-өткізу пункті Қытайдан Қазақстанға келген шетел азаматтарының саны[3].

Жыл	Барлығы	соның ішінде кету мақсатымен					
		қызметтік	туризм	жеке	пмж	Көлік жабдықтары	транзит
2000	46006	14834	229	9087	586	12096	9174
2001	41368	11289	1143	15930	252	12331	523
2002	49480	27668	2349	8407	1174	9226	656
2003	51582	21052	1681	18130	1633	8861	225
2004	79594	42057	2922	19759	2788	11013	1055
2005	91494	37707	2923	29567	5798	15166	333
2006	126832	36305	2903	54661	9553	23107	303
2007	175926	38351	2826	95528	4173	34807	241
2008	191223	39627	1368	113059	978	36025	166
2009	169980	32608	1174	100329	114	35615	140
2010	134923	28939	4203	75371	1062	25231	117
2011	161132	33786	3271	90037	3229	29591	1218
2012	190633	34181	2806	117171	1871	34536	68

2007-2012 жж. Қазақстанға жыл сайын орта есеппен Қытайдың 50 мыңға жуық азаматтары келген, олардың көпшілігі уақытша келгендер. Ішкі істер министрлігінің 2013 ж. мәліметіне қарағанда ҚХР-дан 2013 ж. 9 айда – 70, 5 адам, 2014 ж. – 73, 8 мың адам “жеке мақсатпен” Қазақстанға келген [3].

Егер Қытайдан миграцияның негізгі сипаттамасын есепке алсақ, яғни оның саны, полиэтникалық құрамы, миграция түрінің дифференциациясы, шекара қиылысындағы этникалық қазақтардың болуы, сауда мерзімінің қысқа болуы бұл миграцияның мақсатты түрде жасалған алыпсатарлық деген қорқыныштан сейілтеді.

2004 жылға дейін Қазақстанға келген қытай азаматтары көп болса, 2004 ж. Қазақстаннан Қытайға кеткендер Қытай үшін көп болды, келесі жылдарда да сондай болды. Мысалы, 2010-2011 жж. Қытайдан Қазақстанға 134,9 мың және 161,1 мың адам (1 кесте), Қазақстаннан Қытайға кету 2000 ж. 43,8 мың адам болса, 2001 ж. - 15,8 мың адам, 2010 ж. 366 мң және 2011 ж. - 503,7 мың адамға өскен. Кету келуден 2010 ж. 2,7 есе, 2011 ж. - 3,1 есе өскен [3, с.7].

Қытайдың этникалық қазақтары (оларды оралмандар деп жүрміз) мемлекеттің репатриация саясатымен келді. Қазақстанның ПМ 1 қазан 2014 ж. Қытайдан 92,3 – ға жуық қазақ репатрианттары келген деген мәлімет береді. ПМ миграциялық полиция департаментінің мәліметі бойынша 2015 ж. ҚХР азаматтарының Қазақстанда 103 438 адамы тіркелген [3;7]. Қазақ репатрианттары Шыңжаңдағы туыстарымен тығыз байланыс жасап тұрады. Азаматтардың осы түрімен қытай-қазақ миграциясының негізгі айырмашылығы бар: ҚХР мигранттары құрамында этникалық қытайлар (ханзулар), ал

Қытайға азаматтарын жіберетін мемлекеттер көп. Қытай кетіп жатқандардың көбею себебі Қытай халық республикасының ашық саясат жүргізуі, бұл Қытай-Қазақстан шекарасындағы бақылау-өткізу пунктерінде арнайы ұйымдастырылған сауда зоналары бір күндік визасыз тәртіппен жұмыс істеуіне рұқсат берген. Бұл бақылау-өткізу пунктерінде Қазақстан азаматтар Қытай шекарасына өте алады және бір күн ішінде (немесе бірнеше сағатта) тауарларын алып үлгереді. Осындай қысқа мерзімді сауда жасау әрекеттері шекаралық статистикада жазылады және ол шекарадан өтті деген адамдардың санын көбейтеді.

Қазақстан билігі Қытайдан келетін жұмысшыларды елге 1993 жылдан бастап кіргізе бастаған. Е. Садовская Қытайдан келетін жұмысшылар Атырау, Ақтөбе, Маңғыстау облыстары мен Алматы, Астана қалаларында қызмет ететінін айтады [3]. 2008 жылы Қазақстанда жұмыс істейтін қытайлар саны он мың, 2012 жылы 13 мыңнан аса болған. Ал 2017 жылғы дерек бойынша тоғыз мыңнан аса қытай ресми рұқсат алып, осында жұмыс істейді. Қазақстандағы шетелдік жұмыс күші арасында Қытайдан келген еңбек миграциясының үлесі бүгінде 38-40% құраған. 1982-1985 ж. ҚХР үкіметінде бірқатар маңызды әлеуметтік-экономикалық реформалар жүргізілу нәтижесінде ҚХР азаматтары жеке кәсіпкерлікпен айналысуға, бірқатар ауыл шаруашылық тауарларына еркін баға қойылды, ауыл шаруашылық тұрғындарында тұрақты тіркелген жерінен басқа жерде жұмыс істеу мүмкіндігі туды. Реформаның салдары - шағын қалаларда жеңіл және тамақ өнеркәсібі дамыды. Бұл үдеріс Янцзы өзенінің төменгі ағысындағы Чжэцзян, Цзянсу қалаларында көрініс тапты. Өндірістің дамуы қалаларда еңбек миграциясының өсуіне әкеліп, “жұмысшы мигранттар” деген ұғымды әкелді. 1982 ж. өзінің тұрақты тіркелген жерінен тыс жерде тұратындар есебінен 6,5 млн жұмысшы мигранттар болды. Бұл кезеңнің соңында олардың саны 21 млн-ға жетті. Дегенмен де халықтың тіркелу жүйесіндегі әкімшілік кедергі халықтың ішкі миграциясының өсуіне де кедергі жасады. Тіркелу жүйесінің мәні сонда адам туған жерінде тіркеледі және осы жерге қатысты оның әлеуметтік артықшылықтарға деген құқықтары белгілі болады. Мысалы, бір мекенде туған азаматтар басқа мекен-жайда медициналық қызмет, білім және әлеуметтік төлемдерді ала алмайды. 2015 жылдың қаңтар-желтоқсан айларында Қазақстанда жұмыс істеуге рұқсат етілген 30,5 мың адам болған. Осылайша, шетелдік жұмыскерлердің саны 26%-ға артқан. Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігінің ақпаратына сәйкес, 9 ай ішінде Қазақстанға Қытайдан 12,9 мың жұмыскер келген [11].

Қытай миграциясы туралы мәселе саясаттану тұрғысынан көп айтылады. Қазақстандық саясаттанушылардың көпшілігі жүздеген қытайлықтар елімізге келіп, азаматтық алу және жер сатып алу мақсатымен жергіліктілерге үйленіп жатыр деген пікірде. Бірақ ресми статистикалық көрсеткіштер елге тек бірнеше жүз қытайлықтардың келгенін көрсетеді [12].

Негізінде мәселе қытай немесе басқа миграцияларда емес, мәселе елге келген адамдардың санын ретке келтіру, елге бағалы жұмысшыларды тарту және осы жұмысшылардың қабылдаушы елге адал еңбек ету мәселелері бойынша тиімді саясатты жүргізуде жатыр. 2009 жылы Қытайдың шетелде жұмыс жасайтын отандастары 22,5 млрд долларға ие болды. Бұл мәселе Қазақстанға да қатысты болып отыр, салық төлемеу барысында өз елдеріне ақша аударымын жүзеге асырады. 2005 жылды есімізге түсірсек, қаржылық нарықты реттеу мен бақылау және қаржылық ұйымдастыру Агенттігі Қытай Банкіне физикалық тұлғалардың ақша аударымдарын жүзеге асыруға 6 айға лицензияны тоқтату туралы шешім қабылдаған, ҚХР азаматы өзінің тарихи Отанына 3,7 млн долларынан артық ақша аударымы барысында Қазақстан Республикасының прокуратурасымен, саудалық-кәсіпкерлік іс-әрекет нәтижесінде түскен табыстан салық төлемеу фактісі анықталған [3]. Сонымен бірге бүгінгі күні жоғарыда аталған схема бойынша салық төлемеу ықтималдығы жоғары болып отыр. Нәтижесінде салық түрінде түсіп тұратын кіріс ретіндегі бірнеше миллиардтаған теңгені мемлекеттік бюджет жыл сайын толық есепке алмай отыруы себеп болып отыр. Жалпы мұндай деңгейдегі миграция қабылдаушы тарап үшін, баспана мен жергілікті еңбек нарығындағы бәсекелестіктің ушығуына және экономикалық белсенді кейбір секторлардың мигранттармен монополизациялануына, яғни жеке және топтық қауіпсіздік тудыруы мүмкін.

Соңғы статистикалық мәліметтерге қарағанда Қытайда 14 мың жастар оқиды. БАҚ мәліметтерінде 18 мың деп те жазады. Студенттердің көбі Қытайда жұмыс істеуге қалады.

Жыл сайын Қытайдан Қазақстанға 180 мың адам келеді. Бұл Россия, Өзбекстан, Қырғызстанмен салыстырғанда 10-20 есе аз. 2017 ж. 94,8 мың Қытай азаматы келген [12]. Қытайдағы этникалық қазақтар Шығыс Қазақстан облысы мен Алматы облысына орналасқан. Олардың көпшілігі Қазақстан азаматтығын алған, Қытай паспортын сақтайды және мекендеу қағазын алады. 2017-2018 жж.

олардың саны 50 мыңнан асты. Олар шекарадан еркін өтеді және Шыңжаңдағы таныстарымен бірге бизнес жасайды [13].

2000 жылы ҚХР ғаламдық сыртқы экономикалық стратегиясын жаңартып, “сыртқа шығу”(цзоу чуцзюй) деген ұранды ұстана бастады. Оның негізгі аспектілерінің бірі – халықаралық еңбек нарығының 10%-ын жаулап алу. 2.Қытай миграциясы экономикалық сарында, зерттеу нәтижелері Қытайдың “демографиялық экспансиясы” туралы мифті жоққа шығарады. Ал еңбек миграциясының негізгі себебі ҚХР-дағы жұмыссыздық деңгейінің жоғарылығымен байланысты. Қытайдың қалаларының өзінде жұмыссыздық көлемі 15-20% құрайды [14].

Ресей мен Қазақстанға миграцияға егістік жердің аумағы да айтарлықтай ықпал етіп отыр. Ғаламшарымыздағы бір тұрғынға орташа есеппен 0,36 га егістік жер тиесілі болса, ҚХР-да бұл көрсеткіш 0,07 га ғана [14]. “Трансұлттық шаруашылық стратегиясы” аясында Қытай Қазақстанға ерекше назар аударады. Стратегия бойынша жұмысшы күші қазіргі кезде қытай компаниялары жұмыс істей бастаған немесе жұмыс істеп тұрған елдерге баруы тиіс.

“Жібек жолы экономикалық белдеуі” жобасынан бастау алған қытайлық “Бір белдеу – бір жол” стратегиясын ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин алғаш рет 2013 жылғы қыркүйекте Назарбаев Университетінде (Астана қ.) сөйлеген сөзінде жария етті. Сол кездегі саяси- экономикалық және тарихи алғышарттарды ескере отырып, бұл оқиға кездейсоқ пайда болған жоқ. 2012 жылы Си Цзиньпин басқарған қытай басшыларының “бесінші буыны” билік тізгінін қолдарына алған соң, қытайлық мүдделер үшін маңызды аймақтардың бірінде жаңа экономикалық және саяси шындықтарға бара- бар жауап беру қажеттігін түсінді [15]. Жаңа Жібек жолы да қытай миграциясына жол ашуда.

Қазақстандағы қытай азаматтарының еңбек ету көлемін бағалаудың негізгі көрсеткіштерін қарастырсақ, ол жоғарылап отырған (74,3 млн долл. – 2000 ж., 143,3 млн долл. – 2001 ж., 286,2 млн долл. – 2002 ж., 421 млн долл. – 2003 ж. және 805,8 млн долл. – 2004 ж.) [16;50]. 2009-2010 жж. Қазақстаннан Қытайға ақша аударымы да көбейіп отырған. Бұл көрсеткіштердің 90%-ын Қазақстан нарығында сауда жасайтын қытай жұмысшылары мен бизнесмендерінің аударымдары құрайды.

“Көші-қон проблемаларын шешу, шекаралас мемлекеттерден көші-қон ағындарын бақылауды күшейту, отандық білікті кадрлардың шетелдік еңбек нарығына шамадан тыс кетуін болдырмау үшін оларға қолайлы жағдайлар жасау жөніндегі 2014-2016 жылдарға арналған кешенді жоспарда” “Көші-қон проблемаларын шешу, шекаралас мемлекеттерден көші-қон ағындарын бақылауды күшейту, отандық білікті кадрлардың шетелдік еңбек нарығына шамадан тыс кетуін болдырмау үшін оларға қолайлы жағдайлар жасау жөніндегі 2014-2016 жылдарға арналған кешенді жоспарда елдің әлеуметтік-экономикалық даму контекстінде ішкі және сыртқы көші-қонның себеп-салдарлық байланыстарының және ағымдағы проблемаларына жүйелі тәсіл негізінде талдау жүргізілді”, - деп көрсетілген [16]. Осыған қарағанда бұл мәселе бір жүйеге келген.

ҚР Ұлттық Қауіпсіздік туралы Заңында: Миграция ағымының бақылудан, реттеуден шығып кетуі ұлттық қауіпсіздікке қатер төндіруі мүмкін екендігі жазылған. Әлем тарихында миграция әсерінен тұтастай ұлттарды қыспаққа алып жаңа мемлекеттердің құрылғанын, белгілі бір титулды ұлттардың өз мемлекетінде үлес салмағы азайып, орнына өзге ұлттар басып алғаны факт болып табылады. Ал біздің мемлекеттің адамдық ресурсы мен көрші мемлекеттердің адамдық ресурсын салыстырып қарағанда, біздің мемлекет үшін миграциялық саясатты мықтап қолға алу керек екендігі түсінікті. Мемлекет үшін ондай қауіп болмаған өзінде заңсыз мигранттар саяси тұрақтылықты бұзуға қылмыстың өсуіне, жергілікті халық пен мигранттар қайшылығын туғызуға әкеп соқтырады.

Қорытындылай келе түйгеніміз, Қытай миграциясы жаһанданған әлемдегі миграция толқынының бірі, ол өңірдегі, яғни Қазақстандағы сауда мен бизнеске жол ашты. Бұл үдеріс қарама-қайшы болып, ол жағымды да, жағымсыз да жақтарды да үйлестіруде, сондықтан халықаралық миграцияның жалпы сипаттамасының біріне жатады. Бұл миграцияның мониторингі мықты жасалмағанын салыстырмалы әдіс арқылы байқадық.

Қытайлық көші-қон ішінен еңбек мигранттары басым деп санаймыз. Әрине, миграциялық үдерістер көптеген проблеманы тудырады және бір ізді салдарлы миграциялық саясатты толықтырып, реттеуді талап етеді. Әсіресе, тіркеу және оны бұзғаны үшін санкция ережесін сақтау. Объективті себептерге қарағанда мигранттарды қабылдаудың нақты қажеттігін түсініп, еңбек әлеуетімен қандай да бір балансты сақтаған дұрыс.

Мигранттар ішінен қылмыс жасағандар да баршылық. Қытай біздің елге әдейі, ашықтан-ашық қауіп төндіреді деп ойлау дұрыс емес. Ол елдің де өзінің ішкі қайшылығы жетеді. Оңтүстік пен Солтүстік, бай мен кедей, т.с.с.

Айтарлықтай демографиялық құбылыс болып отырған қытай миграциясы реципиент елдерге ықпал етеді, тұрғындардың демографиялық құрылымына біртіндеп өзгерістер әкеледі, жұмыс күші мен мамандарға қатысты кемшіліктерді толықтырады. Сонымен қатар әлеуметтік тұрақсыздықты, қылмысты (шекара маңында синдикаттардың қылмысы, реципиент елдерде көлеңкедегі экономиканың пайда болуы) көбейтеді.

Қазақстанның Қытаймен арадағы экономикалық, мәдени байланысы Жаңа Жібек жолында жалғаса беретіні сөзсіз. Оны еліміздің Президенті Қ.К. Тоқаевтың 2019 ж. қыркүйекте Қытайға барған сапарында да атап өткен болатын.

Сонымен, миграция көлемінің кеңеюі қазақ және қытай қоғамы алдына миграциялық әлеуетті рационалды қолданумен байланысты жаңа мәселе қояды және мигранттардың түрлі топтарын олар үшін жаңа социумға енгізеді.

Миграция жаһанданудың бір үдерісі ретінде XX ғ. аяғында ерекше құбылыс екені байқалды. Ол елдің саяси, әлеуметтік, демографиялық және экономикалық дамуына, халықаралық қауымдастық үдерістеріне әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Кожирова С. (2010). *Китайская миграция и Казахстан*. Астана.
- 2 Кожирова С.Б. (2019). *Миграция из Китая в Казахстан: история и современность*. Астана.
- 3 Садовская Е. (2015). *Китайская миграция в Казахстане* / Демоскоп Weekly. - № 629-630. 9-22 февраля URL: <http://demoscope.ru/weekly/2015/0629/demoscope629.pdf>
- 4 Ларин А.Г., Садовская Е.Ю. *Китайская миграция на постсоветском пространстве (опыт сопоставительного анализа на примере России и Казахстана)* / Восток (Oriens). 2014. - № 3. - С. 107-120.
- 5 Guofu Liu. *Chinese immigration law*. Routledge, USA, 2016, 234p
- 6 Zhu Guohong. *A Historical Demography of Chinese Migration//The Chinese Overseas*. Routledge Library of Modern China./Ed.Hong Liu.-N.Y.: Routledge. -2006. 456 p., Vol.1.P.141-142. (01.08.2020)
- 7 Ronald Skeldon. *Migration and Development. A global Perspective*. Routledge, 2014. 264 p.
- 8 Ronald Skeldon. *Myths and Realities of Chinese Irregular Migration*, IOM, 2000.44p
- 9 Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2020). Принят 6 января 2012 г.
- 10 «Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы» 1995 ж. 19 маусымдағы № 2337 Қазақстан Республикасының Заңы (2009.07.12. берілген өзгерістер мен толықтырулармен сәйкес)
- 11 Абазов Р. Қазақстанға жоғары білікті мамандар, соның ішінде шетелдік мамандар қажет / <http://kaz.bizmedia.kz/interview>
- 12 Данные Комитета по статистике МНЭ. 2018 г.
- 13 Иванов Р. (2019). *Китайская миграция в Казахстан: не так страшен черт, как его малюют эксперт* / 365 info.kz/ 11.09.
14. <https://factcheck.kz/kaz/glavnoe/sinofobiya-ekspansiya-bolmaganmen-enbek-migraciyasy-zhojylmajdy/>.
- 15 Қазақстан экономикасының трансформациясы (2019). Астана,
- 16 Сарыбаева И.С., Қ.Ә. Авсыдыкова (2012). Заңсыз еңбек мигранттарының еңбек нарығына тигізетін әсері // ҚазҰУ хабаршысы. Психология және социология сериясы. №1 (40). 48-52 бб.

МРНТИ 13.17.65

Баяндинова С.М., ¹ Шидерина Г.Н.¹

КазНУ им. аль Фараби
Алматы, Қазақстан

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТУРИСТСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ КУЛЬТУРНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА ВДОЛЬ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ

Аннотация

Сегодня в Республике Казахстан развиваются все виды туризма: культурно-познавательный, этнический, спортивный, природный. Культурно-познавательный туризм занимает особое место в системе туристической деятельности, так как он в наибольшей степени способствует развитию внутреннего мира человека, расширению кругозора, дает возможность познакомиться с представителями разных культур, с национальным наследием разных людей. огромное количество учёных и исследователей сфокусировались на изучении некогда великого трансконтинентального транспортного коридора. Огромное количество учёных и исследователей сфокусировались на изучении некогда великого трансконтинентального транспортного коридора.

Шёлковый путь представляет собой глобальный и перспективный проект человеческой цивилизации, находящийся на этапе своего возрождения, но уже в новом облики. В данной статье мы поставили целью нашего исследования изучить современное состояние и туристский потенциал культурно-познавательного туризма, уровня развития туризма в целом, на казахстанском отрезке Великого Шёлкового пути. Данное исследование носит междисциплинарный характер, несмотря на то, что уклон сделан в сторону изучения Великого Шёлкового пути, как туристского объекта. Исследование проводилось в три этапа. В процессе исследования мы широко использовали различные методы сбора и обработки информации, главным из которых является метод анализа литературных источников, а также количественный, статистический и картографический методы исследования.

Ключевые слова: Великий Шёлковый путь, древние города Казахстана, потенциал Великого шелкового пути.

Баяндинова С.М., ¹ Шидерина Г.Н.²

¹әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
Алматы, Қазақстан

ҰЛЫ ЖІБЕК ЖОЛЫ БОЙЫНДАҒЫ МӘДЕНИ-ТАНЫМДЫҚ ТУРИЗМНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ТУРИСТІК ӘЛЕУЛЕТІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында туризмнің барлық түрлері дамуда: мәдени-танымдық, этникалық, спорттық, табиғи. Мәдени-танымдық туризм жүйеаралық қызметте ерекше орын алады, өйткені ол адамның ішкі дүниесінің дамуына, ой-өрісінің кеңеюіне ықпал етеді, әр түрлі мәдениет өкілдерімен, әр түрлі адамдардың ұлттық мұрасымен танысуға мүмкіндік береді. ғалымдар мен зерттеушілердің көп саны бір кездері ұлы трансконтинентальды көлік дәлізін зерттеуге шоғырланды. Ғалымдар мен зерттеушілердің көп саны бір кездері ұлы трансконтинентальды көлік дәлізін зерттеуге шоғырланды.

Жібек жолы адамзат өркениетінің жаһандық және перспективалық жобасы болып табылады. Бұл мақалада біз Зерттеудің мақсаты-мәдени-танымдық туризмнің қазіргі жағдайы мен туристік әлеуетін, жалпы алғанда, Ұлы Жібек жолының қазақстандық бөлігінде туризмнің даму деңгейін зерттеу. Бұл зерттеу туристік нысан ретінде Ұлы Жібек жолын зерттеу жағына қарай жасалғанына қарамастан, пәнаралық сипатқа ие. Зерттеу үш кезеңде жүргізілді. Зерттеу барысында біз ақпаратты жинау мен өңдеудің әртүрлі әдістерін кеңінен қолдандық, олардың ішіндегі ең бастысы әдеби көздерді талдау әдісі, сондай-ақ зерттеудің сандық, статистикалық және картографиялық әдістері.

Түйін сөздер: Ұлы Жібек Жолы, ежелгі қалалар, Ұлы Жібек Жолының әлеуеті.

Bayandinova S.M.,¹ Shiderina G.N.¹

¹al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan

CURRENT STATE AND TOURISM POTENCIAL OF CULTURAL TOURISM ALONG THE GREAT SILK ROAD

Abstract

Today, all types of tourism are developing in the Republic of Kazakhstan: cultural and educational, ethnic sports, natural. Cultural and educational tourism occupies a special place in the system of tourism activities, as it contributes to the development of the inner world of a person, expanding the horizons, gives the opportunity to get acquainted with representatives of different cultures, with the national heritage of different people. A huge number of scientists and researchers have focused on the study of the once great transcontinental transport corridor. A huge number of scientists and researchers have focused on the study of the once great transcontinental transport corridor.

The silk road is a global and promising project of human civilization, which is at the stage of its revival, but in a new guise. In this article, we set the goal of our research to study the current state and tourist potential of cultural and educational tourism, the level of development of tourism in General, on the Kazakhstan segment of the Great silk road. This research is of an interdisciplinary nature, despite the fact that the bias is made towards the study of the Great silk road as a tourist destination. The study was conducted in three stages. In the course of research, we have widely used various methods of collecting and processing information, the main of which is the method of analyzing literary sources, as well as quantitative, statistical and cartographic research methods.

Key words: Great Silk Road, ancient cities of Kazakhstan, the potential of the Great Silk Road.

Сегодня исследованием Великого Шёлкового пути, как уникального и перспективного туристского маршрута, занимаются ученые и исследователи разных стран мира. Среди зарубежных исследователей отметим Ника Миддлтона (Nick Middleton), Марка Норелла (Mark Norell), Стюарта Стивенса (Stuart Stevens), Вернера С. (Werner, C.), Кантарчи К. (Kantarci, K.), Эрика Марат (Erica Marat), Дагмар Шрайбэр (Dagmar Schreiber) и другие.

Среди казахстанских учёных, занимающихся вопросами данной проблематики, следует выделить Никитинского Е.С., Вуколова В.Н., Вуколова А.В., Байпакова К.М., Оспанова Г.М., Тохтахумова А. Кроме того, исследование и изучение Шёлкового пути для туристских целей проводится коллективом кафедры рекреационной географии и туризма Казахского университета им. аль-Фараби, а также Научно-исследовательским институтом туризма Казахской академии спорта и туризма. Как зарубежные, так и казахстанские учёные и исследователи изучали историю и географию Шёлкового пути. Исследования по туризму носят больше описательный характер, направленный на популяризацию и рекламу туристского бренда Шёлкового пути. Сегодня Шёлковый путь представляет собой глобальный и перспективный проект человеческой цивилизации, находящийся на этапе своего возрождения, но уже в новом облике. Человечество, интегрируя в мировое сообщество и мировую экономику, ищет все возможные пути оптимизации своей деятельности. Поэтому огромное количество учёных и исследователей сфокусировались на изучении некогда великого трансконтинентального транспортного коридора.

На сегодняшний день Шёлковый путь является одним из ключевых и перспективных проектов ЮНВТО, которая направляет и координирует развитие туризма вдоль международной транспортной магистрали, а также способствует продвижению и рекламе данного туристского бренда [1]. Кроме того, регионы и страны, расположенные вдоль Шёлкового пути, реализуют собственные проекты как по созданию и развитию инфраструктуры, так и по продвижению туристского бренда уникального феномена.

В наше время разработаны и действуют сотни маршрутов на всех континентах. Однако один из самых привлекательных и самый длинный в мире, имеющий протяженность 12800 км, — Великий Шелковый путь. Это дорога, которая тысячи лет связывала Восток и Запад как двухсторонняя река цивилизации. К экспедициям торговцев, миссионеров и географов прошлых веков сегодня присоединились и туристы. Во многом благодаря организации маршрутов по Великому Шелковому пути

большая часть человечества ныне получила прямой доступ к глобальному наследию, не ограничиваясь географическими пределами [2].

В данной статье мы поставили целью нашего исследования изучить современное состояние и туристский потенциал культурно-познавательного туризма, уровня развития туризма в целом, на казахстанском отрезке Великого Шёлкового пути. Данное исследование носит междисциплинарный характер, несмотря на то, что уклон сделан в сторону изучения Великого Шёлкового пути, как туристского объекта. Исследование проводилось в три этапа. В процессе исследования мы широко использовали различные методы сбора и обработки информации, главным из которых является метод анализа литературных источников, а также количественный, статистический и картографический методы исследования.

Не для кого не секрет, что по территории Казахстана проходило несколько ветвей некогда величайшего торгового сообщения между Востоком и Западом. В динамике развития и активного функционирования главных казахстанских участков Шёлкового пути с VI в. выделяются два основных направления: сырдарьинское и тянь-шаньское.

Великий шелковый путь представляет уникальную культурную ценность для человечества. В мировой экономике туризм – одна из наиболее быстро развивающихся сфер. По данным Всемирной туристской организации ООН (UNWTO) и МВФ, ее вклад оценивается в 3,5 трлн.

По данным отчета Всемирного Экономического Форума, опубликованного в 2015 году, Казахстан занял 85 место в рейтинге конкурентоспособности в секторе туризма и путешествий. Казахстан в период с 2013 по 2015 году поднялся в рейтинге на 4 позиций. Улучшились показатели, характеризующие состояние окружающей среды, развитие туризма, систему коммуникаций и связи [3].

Культурно-познавательный потенциал казахстанского участка Великого Шелкового пути – это путь с целью духовного познания, расширения культурных горизонтов, семейных традиций, быта, ценностей народа побывавшего в стране. Под влиянием глобальной глобализации туристическая деятельность приобрела международный характер. Сегодня в Республике Казахстан развиваются все виды туризма: культурно-познавательный, этнический, спортивный, природный. Культурно-познавательный туризм занимает особое место в системе туристической деятельности, так как он в наибольшей степени способствует развитию внутреннего мира человека, расширению кругозора, дает возможность познакомиться с представителями разных культур, с национальным наследием разных людей [4].

Объектами культурно-познавательного туризма является то, что создает познавательную и духовную среду: музеи, памятники, библиотеки, парки, города, галерей. Значительную роль в этом играет старый город, унаследованный от Великого Шелкового пути. На территории Казахстана Великий Шелковый путь начинается у Границ с Китаем. По Шелковому пути купцы привозили товары: шелк, оружие, медикаменты, рис, а также экзотические товары того времени, такие как бивни слонов, провозили через казахские степи на запад в Европу. Степные правители предлагали свои услуги по обеспечению безопасности торговых караванов. Один из главных маршрутов Великого Шелкового пути шел через территорию Казахстана проходил через юг страны.

От границ Китая торговые караваны перемещаются через города Сайрам, Яссы, Отрар, Тараз далее в Среднюю Азию. Все эти города обязаны своим появлением торговцам, которые преодолевая огромные казахские степи, организовали остановки, которые превратились в караван-сарай, а затем превратились в поселения, которые в конечном итоге превратились в города. Эта часть пути представлена уникальным комплексом исторических памятников архитектуры, градостроительства и культуры. Города: Отрар, Тараз, Сайрам (Испиджаб), Туркестан, Суяб, Баласагун, Сыгнак, Сауран (археологический комплекс Сауран), Чирик-Рабат и другие были не только торговые центры, но и центры науки и культуры [5].

С тех пор географическое положение, климатические условия, политико-экономическое положение этих городов оказало огромное влияние на то, что именно эти города прошли по самым важным торговым путям. На Шелковом пути распространена информация не только о самих товарах, но и о их производстве, то есть технологии. В частности, методы изготовления шелка, цветного стекла, бумаги, печати и оружия. Кроме того, в сфере архитектуры и градостроительства большое влияние оказали международные связи. Достаточно одного примера в Центральной Азии: великолепные структуры Тимура в Самарканде, Дворец Белого дворца в Шахрисабсе, могила Тимурида Гур-Амира, мечеть Ходжа Ахмада Яссауи в Ясаве (Туркестан).

Великий Шелковый путь проходит с запада на восток по нескольким ветвям. Значительная его часть прошла через Казахстан. Благодаря этому исследованию мы решили доложить только о ветвях Великого Шелкового пути, проходящих через Сырдарью и Тянь-Шань. Известный ученый-археолог Казахстана Карл Байпаков определяет ветки Великого Шелкового пути по Казахстану и сырьевому региону по следующим направлениям [6]. Одна ветка Великого Шелкового пути, проходящая через юг Казахстана, приехала до города Испиджаб (Сайрам). Далее одна его ветвь уходит по верхнему течению Сырдарьи, а вторая – по среднему и нижнему течению Сырдарьи. Дорога, уходящая по среднему и нижнему течению Сырдарьи, ведет от Испиджаба до долины Аральского моря, следуя Арсубаникету на берегу Арысь, Отрар – Фарабу и далее по берегу реки Сырдарья [7].

Транспортный коридор «Западная Европа – Западный Китай» проходит по территории 5 областей Казахстана. Это Актюбинская, Кызылординская, Южно-Казахстанская, Жамбылская и Алматинская области. Единицей развития инфраструктуры туризма вдоль пути будет зона придорожной инфраструктуры, границы которой вдоль коридора будут совпадать с границами административных областей Республики Казахстан, а границами поперечного сечения будет 10 километровая зона по каждую сторону от транспортного коридора. Отсюда, нами было выделено 5 зон придорожной инфраструктуры вдоль транспортного коридора «Западная Европа – Западный Китай»: зона придорожной инфраструктуры Актюбинской, Кызылординской, Южно-Казахстанской, Жамбылской и Алматинской областей.

Инфраструктура туризма – это многофункциональный комплекс, состоящий из систем управления, производственной и социальной инфраструктуры, предприятий и организаций, участвующих в обеспечении туристской деятельности и предприятий туристской индустрии: гостиничная инфраструктура, инфраструктура туроперейтинга, специализированная транспортная инфраструктура, учебная инфраструктура, информационная инфраструктура, научная инфраструктура, предприятия по производству товаров туристского спроса, специализированная туристская торговая инфраструктура [8].

Исследовав туристскую инфраструктуру и распределив выделенные придорожные зоны транспортного коридора по уровню развития туризма, могут возникнуть сомнения относительно того, правильно ли проведена оценка. Речь идет о том, что каждая из выделенных зон имеет разную длину сообщения в пределах областей. Поэтому может показаться, что протяженность зоны придорожной инфраструктуры имеет существенное значение.

Состав туристской инфраструктуры носит комплексный характер и состоит из 4 основных элементов: база ночлега, база питания, коммуникационная база и сопутствующая база. Поэтому комплексная оценка развития туристской инфраструктуры должна базироваться на всестороннем, последовательном анализе входящих в нее элементов.

Опираясь на последние достижения в знаниях о туристском продукте, мы выяснили, что его главной составляющей является тур, который составляет примерно 50% затрат туриста и является первичной (обязательной) единицей туристского продукта, реализуемая клиенту как единое целое и представляющая собой продукт труда туроператора на определенный маршрут и в конкретные сроки. В целом тур состоит из: 1) туристского пакета и 2) комплекса услуг на маршруте. Туристский пакет предлагается туроператором и включает в себя обязательные (обычно необходимые и достаточные) услуги на маршруте.

Высокий уровень развития инфраструктуры туризма зафиксирован в придорожной зоне Алматинской области, занимающей лидирующее положение по большинству составляющих индекса. В данном случае индекс составил 372,9. В уровень с рангом выше среднего не вошла ни одна из придорожных зон транспортного коридора. Такой разрыв в индексах между зонами объясняется отставанием в развитии инфраструктуры в целом, и не только туристской, большинства областей и регионов Казахстана. Отметим также, что Алматинская область с городом Алматы являются главным туристским центром страны, намного опережая остальные территории Казахстана.

Средний уровень развития туристской инфраструктуры выявлен в придорожных зонах Жамбылской и Южно-Казахстанской областях, где значение индекса туристской инфраструктуры составляет соответственно 186,7 и 214,5.

Уровень туристской инфраструктуры ниже среднего отмечается в Кызылординской и Актюбинской областях, что обусловлено низкими показателями по многим составляющим индекса.

Нельзя не отметить тот факт, что транспортный коридор «Западная Европа – Западный Китай» проходит через крупные города Казахстана, в которых уровень развития инфраструктуры намного

выше остальных территорий вдоль пути. Из комплексной карты на рисунке 6 видно, что туристская инфраструктура городов в большинстве своём занимает больше половины туристской инфраструктуры каждой из придорожных зон.

Минимальное значение составляет инфраструктура города Туркестан с 17%, в то время как вместе с областным центром, городом Шымкент, который также расположен в Южно-Казахстанской области вдоль транспортного коридора, инфраструктура данных городов составляет 84% всей туристской инфраструктуры придорожной зоны Южно-Казахстанской области. Городская туристская инфраструктура города Кызылорды составляет всего лишь 47% всей туристской инфраструктуры придорожной зоны Кызылординской области. Туристская инфраструктура города Алматы составляет 82% всей туристской инфраструктуры придорожной зоны транспортного коридора Алматинской области. Таким образом, ещё раз подчеркнем преобладающую роль и значение городской инфраструктуры вдоль международного транспортного коридора «Западная Европа – Западный Китай». Согласно международному проекту «Западная Европа – Западный Китай», данные города являются международными и региональными транспортно-логистическими центрами [8].

Исследовав туристскую инфраструктуру и распределив выделенные придорожные зоны транспортного коридора по уровню развития туризма, могут возникнуть сомнения относительно того, правильно ли проведена оценка. Речь идёт о том, что каждая из выделенных зон имеет разную длину сообщения в пределах областей. Поэтому может показаться, что протяженность зоны придорожной инфраструктуры имеет существенное значение.

В данном случае, можно привести ещё один аргумент в защиту проведенных исследований и показать количество объектов туристской инфраструктуры на 100 км в пределах каждой зоны.

В результате исследований мы отметили что протяженность придорожной зоны туристской инфраструктуры транспортного коридора Актюбинской области составляет 590 км, Кызылординской области 817 км, Южно-Казахстанской области 454 км, Жамбылской области 495 км, Алматинской области 431 км. Минимальную протяженность имеет придорожная зона Алматинской области, которая в свою очередь имеет самый высокий индекс развития туристской инфраструктуры. В то время как, протяженность придорожной зоны Кызылординской области составляет максимум и равна 817 км, которая имеет самый низкий индекс развития 133,4.

В результате исследования мы определили, что вся туристская инфраструктура транспортного коридора «Западная Европа – Западный Китай» состоит из 6181 объекта. Среднее значение количества объектов туристской инфраструктуры на 100 км вдоль всего коридора (2787 км) составляет 222 объекта. Количество единиц туристской инфраструктуры на 100 км в пределах каждой из придорожных зон транспортного коридора распределяется следующим образом: зона Актюбинской области – 92 объекта, зона Кызылординской области – 81 объект, зона Южно-Казахстанской области – 275 объектов, зона Жамбылской области – 185 объектов, зона Алматинской области – 652 объекта. Таким образом, данные показатели равномерно распределились в соответствии с проведенной нами комплексной оценкой развития туристской инфраструктуры и подтверждают её истинность.

Стоимость туристского пакета на 1 день для одного человека в пределах каждой из оцениваемых зон варьируется от 17784 тенге (47\$ или 43€) в зоне Южно-Казахстанской области (с остановкой в городе Шымкент) до 25146 (66\$ или 61€) в зоне Алматинской области (с остановкой в городе Алматы). Лидерство в стоимости туристского пакета зоны Алматинской области объясняется более высоким уровнем жизни и потребительских стоимостей данного региона, в частности города Алматы.

Переходя к обсуждению и анализу полученных результатов, мы должны выяснить и остановиться на преимуществах и недостатках развития транспортного сообщения межнационального значения вдоль некогда существовавшего Великого Шёлкового пути, связывающего запад с востоком, на примере транспортного коридора «Западная Европа – Западный Китай» с точки зрения развития туризма в пределах Республики Казахстан.

Проблемы, сдерживающие развитие в регионах инфраструктуры туризма, можно классифицировать следующим образом: инфраструктурные проблемы, связанные прежде всего с состоянием материально-технической базы, и административно-правовые проблемы.

К инфраструктурным проблемам следует отнести:

- недостаточное развитие объектов производственной инфраструктуры;
- моральный и физический износ материально-технической базы объектов инфраструктуры сферы услуг;
- старение и износ основных фондов туристской инфраструктуры;

- неравномерность в развитии туристской инфраструктуры районов и крупных городов области;
- недостаточность необходимой сервисной инфраструктуры на рекреационных территориях;
- слабую информационную оснащенность территорий (отсутствие на многих территориях громкоговорящей связи, информационных стендов и указателей, в том числе и на иностранных языках) и др.

Огромное значение в данном случае имеют различные международные и национальные проекты, способствующие стремительному развитию туристской инфраструктуры вдоль пути сообщения. Таковым является трансконтинентальный транспортный коридор «Западная Европа – Западный Китай», который был взят нами для комплексной оценки развития туристской инфраструктуры. В рамках данного проекта предпринимаются значительные шаги по совершенствованию материально-технической базы. Кроме того, государство предпринимает значительные меры для развития системы административно-правового регулирования.

Республику Казахстан в 2018 году в местах размещения посетило 8,5 млн. человек, в том числе: Актюбинскую область – 90413 человек, Кызылординскую область – 42815 человек, Жамбылскую область – 84917 человек, Алматинскую область вместе с городом Алматы – 721398 человек [9]. В данном случае, отметим тотальное превосходство Алматинской области вместе с городом Алматы в посетителях. Здесь тоже есть о чём подумать. Единый транспортный коридор позволит увеличить количество туристов в Актюбинской, Кызылординской, Южно-Казахстанской, Жамбылской областях, которые предпочитают в основном путешествовать в Алматинскую область. Развитие туристской инфраструктуры вдоль транспортного коридора позволит разработать интересный и привлекательный маршрут.

Ещё одним примечательным трендом является преобладание доли городской туристской инфраструктуры над долей остальной части туристской инфраструктуры в пределах каждой зоны с диапазонов процентов городской доли от 47 до 84.

Методом использования современных онлайн систем бронирования была установлена стоимость туристского пакета в пределах каждой оцениваемой зоны транспортного коридора «Западная Европа – Западный Китай», которая колеблется от 43 до 61 евро на одного человека за один день.

Нетронутым остаётся вопрос развития туристской инфраструктуры вдоль отрезков Великого Шёлкового пути соседних государств и стран ближнего и дальнего зарубежья, в том числе вдоль всего международного транспортного коридора «Западная Европа – Западный Китай». Это позволит рассматривать Шелковый путь как один из самых больших международных туристских кластеров, имеющий беспрецедентные перспективы в будущем.

На протяжении многих сотен лет наши предки бережно относились к окружающей среде, и перед нашим поколением стоит важнейшая задача – сохранить для своих потомков всю природную красоту нашей родины. Казахстан обладает уникальным потенциалом для путешествий и отдыха, имеет большой потенциал для развития отрасли туризма. Возрождение Великого Шелкового пути открывает для Казахстана большие возможности в направлении развития туристского бизнеса и является индикатором интеграции республики в международный туризм.

Список использованной литературы:

- 1 <http://silkroad.unwto.org/>
- 2 <https://articlekz.com/article/>
- 3 Танжарикова А.Ж., Айгинина С.А., Баканова М.М. Индекс конкурентоспособности сектора путешествий и туризма Казахстана и калькуляция себестоимости // Известия Иссык-кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии, 2015
- 4 Robert Gowing Conservation of Ansient Sites on the Silk Road.// Second International Conference on the Conservation of Grotto Sites: Mogao Grottoes, Dunhuang, Gansu Province, The People's Republic of China, 28 June–3 July, 2004 P.117
- 5 Summers T. China's 'New Silk Roads': sub-national regions and networks of global political economy//Third World Quartetly/-2016/-P.1-16
- 6 Байпақов К., Нұржанов А. Ұлы Жібек жолы және ортағасырлық Қазақстан. – Алматы: Қазақстан, 1992. – 203 б.
- 7 Елеуов М. Шу мен Талас өңірлерінің ортағасырлық қалалары (VI-XIII ғ. басы). – Алматы: Қазақ университеті, 1998. – 210 б.
- 8 <http://stat.gov.kz>
- 9 <https://factcheck.kz/glavnoe/faktchek-pochti-85-mln-turistov-posetili-kazaxstan-v-2018-godu/>

МРНТИ 11.25.40

G.R.Absattarov¹, M.F. Shamilov¹

Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages
Almaty, Kazakhstan

CONSIDERING GENERAL LEGAL AND TREATY BASES OF COOPERATION BETWEEN EUROPEAN UNION AND CENTRAL ASIA

Abstract

For almost three decades of partnership, Central Asia has become of a great strategic importance to the European Union due to the geographic location of the region between Asia and Europe and mutual common interests in cooperation issues. Based on this study on the evolution of the development of relations between the EU and the countries of the Central Asian region, carried through political, legal, economic and humanitarian mechanisms, the author gives an attempt to research the formation of the regulatory framework of this cooperation, based under legal acts, documents and agreements between parties.

Key words: European Union, Central Asia, legal bases, foreign policy, EU strategy.

Г.Р. Абсаттаров¹, Шамилов М.Ф.¹

¹Абылайхан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлемдік тілдер университеті
Алматы, Қазақстан

ЕУРОПА ОДАҒЫ ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ АРАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ШАРТ НЕГІЗДЕРІНЕ ЖАЛПЫЛАМА ШОЛУ

Аңдатпа

Орталық Азия шамамен үш онжылдық ішінде Еуропа мен Азия арасында географиялық тұрғыда орналасуына байланысты және ынтымақтастықтың түрлі мәселелері бойынша өзара ортақ мүдделерінің бар болуының негізінде Еуропалық Одақ үшін үлкен стратегиялық маңызға ие болды. Мақала ЕО мен Орталық Азия аймағы елдері арасындағы саяси, құқықтық, экономикалық және гуманитарлық аяны қолдану негізінде жүзеге асып жатқан қатынастардың даму эволюциясына арналып, сонымен қатар автор тараптар арасындағы құқықтық актілерге, құжаттарға және келісімдерге негізделген ынтымақтастықтың нормативтік – құқықтық негіздерінің қалыптасу ерекшелігін зерттейді.

Түйін сөздер: Еуропалық Одақ, Орталық Азия, құқықтық база, сыртқы саясат, ЕО стратегиясы.

Г.Р. Абсаттаров¹, Шамилов М.Ф.¹

¹Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана,
Алматы, Казахстан

ОБЩИЙ ОБЗОР ДОГОВОРНО-ПРАВОВЫХ ОСНОВ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИЕЙ

Аннотация

За почти три десятилетия партнерства Центральная Азия приобрела большое стратегическое значение для Европейского Союза из-за географического расположения региона между Азией и Европой и взаимных общих интересов по разным вопросам сотрудничества. На основании данного исследования, посвященного эволюции развития отношений между ЕС и странами Центрально-азиатского региона, что осуществлялось с помощью политических, правовых, экономических и гуманитарных механизмов, автор дает попытку изучения особенностей формирования нормативной базы этого сотрудничества, которое основано на правовых актах, документах и соглашениях между сторонами.

Ключевые слова: Европейский Союз, Центральная Азия, правовые основы, внешняя политика, стратегия ЕС.

Introduction

Since gaining independence, one of the priorities for the newly emerged states of Central Asia, who were interested in pursuing a well-balanced foreign policy, has been the establishment of mutually beneficial cooperation with global geopolitical players, including the European Union (EU) - one of the main centers of the modern international politics and economics.

In turn, the European integration process also initially sought to establish close cooperation with post-Soviet countries in order to both expand political and economic ties and increase its influence on the development of these countries in regional dimension on long-term basis. As a result, nowadays, after almost three decades from the beginning of the establishment of the first contacts, relations between the Central Asian countries and the EU have acquired a complex, multifaceted character in the political, trade, economic, social and cultural fields, and are characterized by a high level of dynamism.

Several legal acts and treaties that established normative regulations for the future cooperation ensured the fundamentals of such basis. Considering the very first years of cooperation, experts [1] point out such objectives of the EU-CA partnership, as: (1) establishing a regular political dialogue between the parties at different levels, (2) the promotion of trade, investment and harmonious economic relations, (3) providing the basis for economic, social, financial and cultural cooperation, (4) support for the countries efforts to strengthen their democracies, with the development of economy and complete the transition to a market economy. The further concern on legal framework would give better understanding of such strategic goals.

Historical Background

When considering the launch of European interests in the CA region in 1990-s, it should be mentioned that the process has gone along with the participation and inclusion of CA countries to different organizations and regional initiatives, and most significant, the Conference on Security and Cooperation in Europe (OSCE, from 1995). According to some reports, on average, the EU has funded around 70% of all OSCE activities in Central Asia [2], which confirms increasing OSCE influence in the region. According to the historical view [3] on the EU-CA relations could be considered from four periodical milestones. Each period links with the install and development of new European strategy or foreign policy initiative towards Central Asia. The first one includes the end of XX century, the formation of the conceptual foundations for the regulatory framework of bilateral and multilateral cooperation between the parties. The official recognition of the political independence of the Central Asian countries, happened at the end of 1991 year, put a political foundation for the formation of bilateral and multilateral mutually beneficial ties. The legal basis for a unified approach of the EU foreign policy issues was formed with the adoption of the "Treaty on the European Union" in 1992, which structured the future life of European Union, including its internal and foreign policies. In particular, during the period from 1994 to 1996, the EU signed the "Partnership and Cooperation Agreement" (PCAs) with almost all Central Asian countries (see *Table 1*).

The entry into force in July 1999 of the PCAs was the starting point for the second stage of development of cooperation between the EU and the countries of Central Asia. One of the practical mechanisms of cooperation was the Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States (TACIS) program. The main goal of the Program was "to ensure the transition to a market economy and strengthen democracy and the rule of law in the states of the region". It has included several projects, and one of the most important projects in the field of transport communications was TRACECA (Transport Corridor Europe Caucasus Asia) with a plan for the creation of a communication system connecting the two regions through the Black Sea, the Caucasus and the Caspian Sea. The third stage in the development of relations between the EU and Central Asian countries defined by special geographic importance of the region in connection with the security issues in Afghanistan and the region itself. The geopolitical situation in the world has changed dramatically after the 9/11 events in the United States. The problem of ensuring security from external threats has become the main issue on the agenda of the entire international community. Europeans recognized that only a peaceful, economically prosperous, democratic Central Asia could become their reliable partner towards ensuring stability and security in the region. Along with this, one of the priority areas of development was the improvement of the educational systems of Central Asian states based on European standards. This re-consideration of EU initiatives towards Central Asia led to the new document by the European Parliament and the European Council, approved in October 2006, namely a joint regulation on the adoption of the "European Instrument of Neighborhood and Partnership" [4], which addressed issues of cooperation not only with the closest neighboring states, but also with the countries of the Central Asian region. The Neighborhood Tool included a number of conceptual documents on cooperation with individual states and regions. The adoption of the EU Strategy (2007-2013) towards Central Asia, along with two

indicative programs, has opened up new opportunities for cooperation. Here the problem emerged, which consisted in insufficient connection of the Strategic Document and the Indicative Programs with the EU Action Plans. During the implementation of the Strategy, it was supposed to overcome this issue.

The fourth stage in the development of relations between the EU and Central Asia began in 2015 with the adoption of the updated European Union Strategy for Central Asia for 2017–2020, which eventually ended up with the New EU strategy towards Central Asia, presented in Bishkek, 2019 summer. Unlike previous strategies, the renewed EU Central Asia strategy provides windows for the implementation of modern projects that have substantially large volumes of both short and long term nature.

Legal and conceptual framework of EU foreign policy towards Central Asia

The EU strategy towards Central Asia has been an important area of interest in different academic and scientific circles since the beginning of the 21st century. However, scientists conclude [5] that Central Asian region is still less examined part of EU Neighborhood policy.

Several key regulations points out EU foreign policy strategy in Central Asia, including (1) Title V of the Treaty on European Union (TEU): ‘external action’; (2) Articles 206-207 (trade) and Articles 216-219 (international agreements) of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU); (3) Partnership and Cooperation Agreements (PCAs) covering bilateral relations, with the exception of Turkmenistan for which an interim trade agreement is in place. The new Enhanced PCA (EPCA) were launched then, with Kazakhstan is being applied provisionally pending ratification by all EU Member States. The EPCA with Kyrgyzstan was installed in July 2019 and negotiations with Uzbekistan are underway. Tajikistan has expressed its interest in an enhanced agreement too (see Table 1).

It is also important to strengthen the role and activities of European Parliament towards the partnership strategy [6]. Generally, we divide them on three categories, including: (1) positions adopted (resolutions) towards actions and strategies; (2) inter-parliamentary cooperation; and (3) election observation and democracy promotion.

Treaties and agreements foundations of continuous partnership

The EU cooperates historically with Central Asian countries at the bilateral and multilateral (regional) levels. As for the first pillar, the EU is in a relationship with Central Asia based on the Partnership and Cooperation Agreements (PCAs and EPCAs), a basic agreement signed first individually with each country in 1995. It entered into force almost simultaneously in all CA republics on July 1, 1999. The European Union’s basic agreement essentially expresses the nature of this entity. So far, for the EU, the trade and economic component is mainly important and political conditions traditionally drawn up after another document. Experts argue that trade and economic motivation determines the key areas and areas of interaction, remains the essence of the concept and strategy of promoting the European Union in Central Asia [7]. The status and chronology of PCA conclusion can be seen in Table 1 below [8]:

Table 1. EU-CA Partnership and Cooperation Agreements

Country	PCA	EPCA	Current status
Kazakhstan	In force since 1999	Signed in 2015, not yet ratified PCA;	pending ratification, some provisions of EPCA provisionally applied
Kyrgyzstan	In force since 1999	Negotiations launched December 2017	PCA
Tajikistan	In force since 2010	Tajik request for negotiations in November 2018, not yet launched	PCA
Turkmenistan	Signed in 1998 but not yet ratified		Interim trade agreement pending ratification of PCA
Uzbekistan	In force since 1999	Negotiations launched in November 2018	PCA

However, Central Asia received a clearer role on the foreign policy radar of Europe only after the development of the EU Strategy for Central Asia in 2007. The EU opened its representative offices in Central Asia, launched a number of projects, increased funding and created several formats for bilateral and regional cooperation. As for the second pillar, the EU Strategy for a New Partnership with Central Asia was adopted by the Council of Europe on June 21-22, 2007, confirming the growing importance of Central Asia in the field of EU interests in terms of security, stability, management and diversification of energy. The

strategy provided the general structure of EU relations with Central Asia and was based on previous achievements in building relations with Central Asian countries, EU assistance programs and other initiatives, undertaken by the European Union. EU priorities for cooperation with the region as a whole include cooperation in the field of human rights, the rule of law, good governance and democracy, education, economic development, trade and investment, energy and transport, environmental policy, common threats and challenges, and intercultural dialogue.

EU-CA strategic documents as legal framework of previous partnership included [9]:

- European Union and Central Asia: New Partnership Strategy (2007)
- Joint preliminary report on the implementation of the EU Strategy for Central Asia (2012)
- Conclusions of the Council on the implementation of the EU Strategy for Central Asia (2015)

Finally, as for the third pillar and current framework for EU foreign policy towards Central Asia, recently the new strategy “The European Union and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership” was presented. The new Strategy will help identify cooperation programs in the region, as suggested. “Central Asia has always been a key region: because of its history, because of its culture and because of its role in uniting East and West. Today, it is gaining more and more strategic importance against the background of positive internal and regional dynamics, as well as growing global challenges that require strengthening partnerships”, the words of the head of the European diplomacy Federica Mogherini underline the place of Central Asia within EU’s regional policy, according to the official communiqué by the European Commission [10].

The new EU Central Asia Strategy was endorsed by the Council in June 2019. The earlier version of the strategy from 2007 has been updated to focus on resilience (covering areas such as human rights, border security, environment), prosperity (with a strong accent on connectivity), as well as regional cooperation. It also puts a greater emphasis on Central Asia-Afghanistan relations. The importance of a regional approach and of regional cooperation is also stressed by the EU-Central Asia Ministerial Meetings, the last one (15th) having taken place in July 2019 in Bishkek.

Conclusion

To sum up, after analysis of general and fundamental legal framework between EU and Central Asia, we can argue that nowadays both the Central Asia countries and the European Union are deeply interested in the further development and deepening of both political and trade-economic relations, but not limited. At the same time, it is obvious that the current Partnership and Cooperation Agreement between CA countries and the EU is no longer up to date and requires fundamental changes. We clearly see the understanding of that from EU officials, since the New EU strategy towards Central Asia (2019) became one of the step towards new level of relations and partnership.

References:

1. Кембаев Ж.М. Правовые основы партнерства между Республикой Казахстан и Европейским Союзом // Юрист. 2013. № 7. С. 44-49.
2. Парамонов В.В., Строков А.В., Абдуганиева З.А. Влияние Европейского Союза на Центральную Азию: обзор, анализ и прогноз. – Алматы: Фонд имени Фридриха Эберта, 2017 год. – 117 с.
3. Турсунмуратов Т.М. Политико-правовые основы внешнеполитической деятельности Европейского союза в регионе Центральной Азии // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения. – 2017. – Т. 22, №4. – С. 162–168.
4. Regulation №1638/2006 of the European Parliament and of the Council of 24 October 2006, laying down general provisions establishing a European Neighbourhood and Partnership Instrument // Official Journal of the EU (L310), 19.11.2006 (available online).
5. Раев Д.С., Касенов Ф.Ж. Диалог Казахстан - Европейский Союз: полифония сотрудничества // Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана. Серия «Международные отношения и Регионоведение». - №3(21). – 2015. – С.3-9.
6. European Parliament. Sheets on the European Union. Central Asia. URL: [https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/178/central-asia]
7. Чеботарёв А.Е., Губайдуллина М.Ш. Стратегия Европейского Союза в Центральной Азии на 2007-2013 гг.: предварительные итоги: Монография / Под общ. ред. А.Е. Чеботарёва. – Алматы: Центр актуальных исследований «Альтернатива»; Центр германских исследований КазНУ им. аль-Фараби; Фонд им. Фридриха Эберта в Казахстане, 2013. – 184 с.

8. Russell M. The EU's new Central Asia strategy. European Parliamentary Research Service. Author: PE 633.162 – January 2019

9. Council of the European Union (official page). URL: [<https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/17/central-asia-council-adopts-a-new-eu-strategy-for-the-region/#>]. Retrieved 22.11.2019

10. Official Press release, 15 May 2019, European Commission, Brussels. URL: [https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_2494]. Retrieved 23.11.2019.

МРНТИ 11.25.67

Токеева А.А.¹, Дауен Д.Б.¹

¹КазУМОиМЯ имени Абылай хана
Казахстан, Алматы

«НОВЫЙ ШЕЛКОВЫЙ ПУТЬ» И «НУРЛЫ ЖОЛ - ПУТЬ В БУДУЩЕЕ» - КАК СИМВОЛ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПАРТНЕРСТВА МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ И КИТАЕМ

Аннотация

В статье рассматривается новая экономическая стратегия под названием «Один пояс — один путь» и «Нурлы жол- Путь в будущее», целями которой являются развитие и интеграционная связь с Казахстаном и Китаем. В данной научной статье мы постарались взглянуть по-новому на сотрудничество между Китаем и Казахстаном в рамках данного проекта. Статья рассматривает последние договоренности в этой области на современном этапе. Отношения партнерства и стратегического взаимодействия Казахстана и Китая, признанные сторонами «отношениями нового типа», накопили значительный опыт сотрудничества в разных сферах. Двадцать семь лет контактов, начавшихся после провозглашения независимости Казахстана дают богатый материал для исследований. 27 лет общения, сотрудничества во многих сферах дают право поставить и другие вопросы: какие главные проблемы удалось решить партнерам? ...Что следует сделать Казахстану для получения большего эффекта от взаимодействия с партнером, развивающим свою экономику более масштабно, целеустремленно и более быстрыми темпами? Выше поставленные вопросы также требуют научного осмысления.

Ключевые слова: Казахстан, Китай, Центральная Азия, Экономический пояс шелкового пути, «Один пояс — один путь», «Нурлы жол», выгоды и перспективы.

Токеева А.А.¹, Дауен Д.Б.¹

¹Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ
Қазақстан, Алматы

«ЖАҢА ЖІБЕК ЖОЛЫ» МЕН «НУРЛЫ ЖОЛ - БОЛАШАҚҚА БАСТАР ЖОЛ» - ҚЫТАЙ-ҚАЗАҚ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ӘРІПТЕСТІКТІҢ СИМВОЛЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада «Бір белдеу – бір жол» мен «Нурлы жол- болашаққа бастар жол» жаңа экономикалық стратегиясының дамуы және Қытай мен Қазақстанның интеграциялық байланысы қарастырылды. Бұл ғылыми жұмыста аталған жоба аясында Қытай мен Қазақстанның серіктестігіне жаңа бірқырынан қарауға тырыстық. Екі елдің іскерлік ынтымақтастық әлеуеті әлі де жоғары екенін көреміз және оның болашағы аса зор екенін де байқаймыз. Алайда осы уақытқа дейінгі тәжірибеміз, жеткен нәтижелеріміздің қорытындысы бойынша негізгі мәселелерді шеше алдық па? ...Осы сияқты түрлі сұрақтарға жауап іздей отырып қазіргі жаһандану заманында түрлі қауіп-қатердің алдын алып, дұрыс қадам жасауға жол береді. Осылайша ортақ күш-жігер жұмсаудың нәтижесінде, біз екі ел бейбітшілікпен, тұрақтылықпен алға қойылған мақсаттарымызға сенімді жете аламыз. Мақалада Қазақстан мен Қытайдың мәдени қарым-қатынасында екі ел арасында жиырма жеті жыл көлемінде қол жеткізген ынтымақтастықтары мен сол ынтымақтастық шеңберінде атқарған нақты шаралары жайында қысқаша баяндалған.

Түйін сөздер: Қазақстан, Қытай, Орталық Азия, «Жібек жолы» экономикалық белдеуі, «Бір белдеу – бір жол», «Нурлы жол», пайдасы мен болашағы.

Tokeyeva A.A.¹, D.B. Dauyen¹

¹Ablai khan KazUIR and WL
Kazakhstan, Almaty

«NEW SILK ROAD» AND «NURLY ZHOL - THE WAY TO THE FUTURE» AS A SYMBOL OF STRATEGIC PARTNERSHIP BETWEEN KAZAKHSTAN AND CHINA

Abstract

The article examines the new economic strategy of China under the title "One belt - one way" and «Nurly zhol -The Way to the Future», the goals of which are development and integration link with Kazakhstan and China. In this research paper, we have tried to give a new opinion to the cooperation between China and Kazakhstan in the context of these project. The interactions of the two countries and common tasks within the framework of international regional associations are analyzed. The article considers the latest understandings in this area at the present stage. Relations of partnership and strategic interaction between Kazakhstan and China, recognized by the parties as "relations of a new type", have accumulated significant experience in cooperation in various fields. Twenty-seven years of contacts that began after the declaration of independence of Kazakhstan provide rich material for research. 27 years of communication, cooperation in many areas give the right to pose other questions: what were the main problems the partners managed to solve? ... What should Kazakhstan do to get a greater effect from interaction with a partner developing its economy on a larger, more focused and faster pace? The above questions also require scientific reflection.

Keywords: Kazakhstan, China, Central Asia, «Silk Road» Economic Belt, «One Belt — One Road», «Nurly zhol -The Way to the Future», benefits and prospects.

Отношения партнерства и стратегического взаимодействия Казахстана и Китая, признанные сторонами «отношениями нового типа», накопили значительный опыт сотрудничества в разных сферах. Двадцать семь лет контактов, начавшихся после провозглашения независимости Казахстана дают богатый материал для исследований.

Актуальность исследования первого десятилетия партнерства и стратегического взаимодействия Республики Казахстан и Китайской Народной Республики обусловлена во-первых, важным значением, которое придают отношениям обе стороны как с точки зрения политики, экономики, так и обеспечения добрососедских связей двух народов. Отношения, признанные в РК и КНР «отношениями нового типа», являются живым, постоянно меняющимся процессом и нуждаются в исследовании накопленного положительного опыта, любых, даже незначительных отхождений от поступательного развития отношений, анализе полученных взаимовыгодных результатов и упущенных возможностей, что послужит повышению эффективности дальнейшего равноправного взаимодействия, устранению допущенных просчетов и предотвращению перерастания их в проблемы. Поэтапное изучение хода, результатов сотрудничества необходимо Казахстану для учета полученного опыта взаимодействия и формирования четких целей и стратегии в партнерстве с КНР в перспективе.

Во-вторых, в международных отношениях до сих пор нет устоявшегося понимания терминов «партнерство», «стратегическое взаимодействие». Рассмотрение их необходимо, поскольку дает определенный ключ к пониманию основ отношений сотрудничества РК и КНР, подходов к нему сторон и возможных перспектив.

В-третьих, стратегическое партнерство Казахстана и Китая рассчитано на долговременный исторический срок, чем подчеркивается перспективность казахстанско-китайских отношений и серьезность намерений лидеров обеих стран, отраженные в двусторонних и многосторонних договорах и соглашениях. Но, тем не менее, новое время диктует свои условия, заставляющие государства думать, прежде всего, о национальной безопасности, суверенности своих границ и о собственных интересах. Именно поэтому представляется достаточно сложным спрогнозировать, как будут относиться друг к другу РК и КНР через 15-20 лет. Особого внимания заслуживает миф о так называемой «китайской угрозе», распространившейся в просторах сети интернет.

В-четвертых, 27 лет общения, сотрудничества во многих сферах дают право поставить и другие вопросы: какие главные проблемы удалось решить партнерам? Какую выгоду принесло партнерство

той и другой стороне? Что следует сделать Казахстану для получения большего эффекта от взаимодействия с партнером, развивающим свою экономику более масштабно, целеустремленно и более быстрыми темпами? Сложившиеся казахстанско-китайские отношения следует воспринимать не как своего рода достижение. Это процесс — живой, постоянно меняющийся. Он содержит и выдающиеся достижения, опыт, и нежелательные факторы и тенденции, и движение вперед, и размывание отдельных принципов, он испытывает влияние реальности. Выше поставленные вопросы также требуют научного осмысления.

Таким образом, исследование на конкретных примерах как накопления положительного опыта, так и ситуации отхода от поступательного развития отношений — важный для практики сотрудничества вопрос. Анализ достижения взаимовыгодных результатов дает возможность закрепить пути и способы их достижения. Выявление допущенных просчетов позволяет предотвратить их перерастание в проблему, устранить просчеты ради сохранения и продолжения равноправных отношений.

Казахстан и Китай связаны общими границами, горами и реками. Мирное сосуществование наших народов имеет давнюю историю. По данным историков, Великий Шелковый путь имел несколько маршрутов, но наиболее известным было «северное направление». Оно начиналось в древней столице Китая Чанъане, шло через Ланьчжоу в Дуньхуан, где дорога разделялась на два направления. Северный путь начинался от заставы Юймэньгуань и шел у северного подножия Тянь-Шаня через Хотан, Турфан, перевал Сан-Таш, город Суяб (современное село Шабзи в Кыргызстане) Кулан (ст. Луговая), Уч-Булак, Тараз, Исфиджаб (Шымкент, Казахстан), Шаш (Ташкент, Узбекистан), Замин, Самарканд, Бухару, Амулю (Чарджоу, Туркменистан), Мерв (Мары, Туркменистан), Герат. Далее путь проходил через Гекатомпил (столицу Парфии), Экбатану и Гиераполь с выходом на берег Средиземного моря. Но несмотря на все более мощное развитие торговли Китая с другими странами, Великий Шелковый путь прекратил свое существование в конце XVI века нашей эры. Этот период в Центральной Азии был ознаменован войнами и распадом империи монголов и Золотой Орды [1].

О возрождении исторического маршрута всерьез заговорили только в конце XX века, когда появились технологии и транспорт, позволяющие совершать большие трансконтинентальные перевозки в сложных погодных условиях, сохраняя их рентабельность.

Так, в начале 1990-х годов активно обсуждался проект создания комбинированной Трансевразийской магистрали, которая частично повторяла маршрут Великого Шелкового пути, проходя через территорию КНР, Кыргызстана, Казахстана, Узбекистана, Туркменистана, Ирана, Турции и Грузии.

Как возрождение маршрута Великого Шелкового пути создание отдельных транспортных коридоров было окончательно сформулировано в 2012 году. Тогда на 25-м заседании Совета иностранных инвесторов президент РК Нурсултан Назарбаев объявил о начале масштабного проекта «Новый Шёлковый Путь».

Как известно, в сентябре 2013 г. Председатель КНР г-н Си Цзиньпин впервые озвучил грандиозную концепцию о создании «Экономического пояса Шелкового пути» во время его выступления в Назарбаев Университете в Астане в рамках государственного визита в Казахстан.

В октябре 2013 г. во время своего визита в страны Юго-Восточной Азии глава КНР предложил странам — членам АСЕАН идею совместного строительства "Морского Шёлкового пути XXI века" (МШП). Обе инициативы — ЭППП и МШП — были объединены в общую стратегическую концепцию Китая под названием "Один пояс—один путь", которая представляет сегодня одно из основных направлений внешнеэкономического и внешнеполитического курса КНР [2, с.48].

Как отметил г-н Си Цзиньпин, у Китая и стран Центрально-Азиатского региона — общая стратегическая цель, которая заключается в стабильном развитии экономики, процветании и могуществе государств. Это была важная идея, озвученная в новых условиях и являющаяся новым практическим шагом Китая в углублении реформ и открытости, в расширении внешнеполитической деятельности в отношении окружающих стран. Данная инициатива очень быстро нашла активный отклик и была встречена всеобщим вниманием в соседствующих государствах. Так что же представляет собой идея Экономического пояса Шелкового пути? Почему Китай выдвигает эту идею? И, наконец, какую роль играют страны Центральной Азии, особенно Казахстан, в совместном создании Экономического пояса Шелкового пути? Попробуем ответить на эти вопросы.

Более 2100 лет назад в эпоху китайской династии Хань известный нам по истории путешественник и дипломат Чжан Цянь с миссией мира и дружбы дважды посещал западные от Китая земли, то есть нынешнюю Центральную и Южную Азию, положив начало дружественному взаимодействию между Китаем и странами Западного от него региона. Этот торговый путь, протянувшись на тысячи километров по территории Евразии, в дальнейшем превратился в Великий Шелковый путь, по которому на протяжении многих веков народам стран, расположенных вдоль этого пути, доставлялся шелк и фарфор, перец и пряности. Однако была и другая важная миссия — Великий Шелковый путь нес мир и дружбу народам, стимулировал экономическое развитие, культурные взаимообмены и социальный прогресс государств, способствовал гармоничному сосуществованию различных национальностей, религий и культур. Великий Шелковый путь оставил нам важное духовное богатство и ценнейший опыт, которые заключены в следующих принципах: «мир и сотрудничество», «открытость и толерантность», «взаимное обучение и обмен опытом», «взаимная выгода и совместный выигрыш».

Курс на реформы и открытость позволил Китаю добиться огромных успехов в последние годы. Однако развитие страны по-прежнему отличается несбалансированностью, особенно ярко видны диспропорции между развитием восточных и западных регионов страны. Так, выдвинутая китайской стороной концепция «Экономический пояс Шелкового пути» как раз охватывает Центральный и Западный регионы Китая и станет важным стимулом для ускорения развития данных регионов и для создания новой обстановки всесторонней внешней открытости. Региональная интеграция является обязательным этапом процесса экономической глобализации. Однако следует понимать, что региональное сотрудничество в Азии во многом отличается от ситуации в Европе и Северной Америке. Это особенно ярко проявляется в неравномерности развития, отсутствии тесных связей между различными субрегионами Азии, что создает немалые препятствия для углубления регионального сотрудничества. Концепция «Экономический пояс Шелкового пути» как раз направлена на установление связей между такими субрегионами, как Центральная Азия и Евразия, что будет способствовать взаимовыгодному обмену и дополнению преимуществ, позволит наладить и совершенствовать цепочки поставок, производства и ценообразования в рамках всего Азиатского региона. Таким образом, общее-азиатское и евразийское региональное сотрудничество поднимется на качественно новый уровень.

Во-вторых, об основном содержании инициативы о совместном создании Экономического пояса Шелкового пути и ее ключевых моментах Китай, опираясь на традиционные дружеские и партнерские отношения с соседними странами, исторически находящимися на Шелковом пути, используя их политические, географические и культурные преимущества, выступает за продвижение и усиление деловых связей, постепенное формирование регионального сотрудничества и в конечном счете ставит цель осуществить развитие и процветание собственной страны и стран, находящихся вдоль Экономического пояса Шелкового пути.

Концепция «Один пояс – один путь» является главной внешнеполитической новацией нынешнего руководителя КНР и «главным направлением удара», где руководит лично Председатель КНР и Генеральный секретарь КПК Си Цзиньпин. Строительство экономической полосы Шелкового пути является необходимостью в условиях противодействия мировому финансовому кризису, совершенствования системы глобального управления и продвижения демократизации международных отношений [3].

Предполагается, что основные маршруты «Экономического пояса Шелкового пути» будут проходить:

- из Китая через Центральную Азию, Россию до Европы (до Балтийского моря);
- из Китая через Центральную Азию и Западную Азию к Персидскому заливу и Средиземному морю;
- из Китая в Юго-Восточную Азию, Южную Азию, к Индийскому океану.

Основные направления "Морского Шелкового пути XXI века":

- из морских портов Китая через Южно-Китайское море до Индийского океана и дальше до Европы;
- из китайских портов через Южно-Китайское море в южную акваторию Тихого океана.

В указанных направлениях планируется сформировать международные коридоры экономического сотрудничества: "Китай — Монголия — Россия", "Китай — Центральная Азия —

Западная Азия", "Китай — Индокитай", "Китай — Пакистан" и "Бангладеш — Индия — Мьянма — Китай" [4.64].

В-третьих, почему Китай приглашает соседние страны участвовать в совместном создании Экономического пояса Шелкового пути? Прежде всего, это обусловлено преимуществами их географической близости. Страны Центральной Азии, которые были важными государствами на древнем Шелковом пути, также являются и дружественными соседями Китая. В последние годы, благодаря общим усилиям Китая и соседних стран, постепенно сформировалась сеть транспортных коридоров, соединяющих различные регионы Азии, а также с государствами Европы и Африки, тем самым заложив прочную основу для совместной реализации концепции «Экономический пояс Шелкового пути».

В-четвертых, это преимущества политического взаимодоверия. Изменения взаимоотношений Китая с миром, прежде всего, отражаются в изменении отношений со своими соседями. Китай длительное время был привержен курсу на развитие дружеских и партнерских отношений с соседями на основе принципов дружелюбия, искренности, взаимной выгоды и толерантности. На современный период времени Китай осуществляет мирное сосуществование с соседями, развивает отношения с ними в духе взаимной помощи и поддержки. В настоящее время Китай установил отношения стратегического партнерства, или добрососедские дружественные отношения, практически со всеми соседними странами и с многосторонними организациями этого региона, создавая своеобразную модель «сети партнерских отношений» с участием соседних стран.

В-пятых, это преимущества экономической взаимодополняемости. На фоне продолжающегося кризиса в мировой экономике китайская экономика не только продолжает быть лидером в мире, но и продолжает создавать для развития мирового сообщества так называемый «китайский шанс». В 2014 г. вклад Китая в увеличение мирового ВВП составил 27,8%. Что касается Азии, то этот показатель превысил 50-процентный уровень. Это в полной мере демонстрирует высокую степень интеграции экономик Китая и соседних стран. Вследствие того, что уровень экономического развития и структура экономик стран, расположенных вдоль Шелкового пути, неоднородны, быстро развивающийся Китай может выгодно дополнять и оказывать поддержку этим государствам.

В-шестых, это преимущества взаимных контактов в гуманитарной сфере. Несмотря на разнообразие историй, культур и религий у государств Евразии, в ходе продолжительных дружественных контактов, эти страны учились друг у друга, обменивались опытом, стремились к консенсусу. Китай, являясь одной из самых древних цивилизаций в мире, оказал важное и глубокое влияние на соседние страны своей философией, живописью, каллиграфией, искусством керамики, чайной культурой, искусством изготовления тканей, архитектурой, скульптурой, медициной, ушу, праздниками, кулинарией и т.д. С другой стороны, то, что передавалось из сопредельных стран, например, буддизм, искусство, философия, распространилось в Китае и заслужило глубокую любовь китайского народа. В последние годы Китай с расположенными вдоль Шелкового пути государствами успешно провел такие масштабные мероприятия, как «Год государства», «Год языка», «Год туризма», «Год дружбы», что способствовало развитию культурных и гуманитарных связей и взаимообмену с различными странами, а также упрочило социальную основу дружбы.

В-седьмых, об участии Казахстана в совместном создании Экономического пояса Шелкового пути. Древний Шелковый путь протекает через всю территорию Казахстана, который занимает ключевую позицию на этом пути и является основным перевалочным пунктом, связывающим Китай с Центральной Азией. Например, Алматы долгое время служил важным транзитным портом, через который осуществлялись торговые связи между Китаем и Западом. Центрально-азиатские государства, в том числе и Казахстан, не только играют важную роль в совместном создании Экономического пояса Шелкового пути, но в то же время в процессе участия они могут получить солидную прибыль и богатую отдачу. Выдвинутая бывшим Президентом Республики Казахстан Нурсултаном Назарбаевым новая экономическая программа «Нұрлы жол — Путь в будущее» по сути содержания тесно перекликается с концепцией «Экономический пояс Шелкового пути». Эта политика также включает в себя и другие приоритетные стратегии и цели, такие как улучшение инфраструктуры и возрождение экономики и др [5].

В этом контексте между Китаем и Казахстаном сохраняются общие точки соприкосновения интересов. В декабре 2014 г., в ходе визита в Казахстан премьера Госсовета КНР Ли Кэцзяна, Китай и Казахстан заключили ряд сделок по сотрудничеству в отрасли производства, являющихся новой моделью взаимовыгодного сотрудничества, соответствующих интересам обеих сторон. Это касается

десяти отраслей, таких как металлургия, машиностроение, переработка нефтепродукции, цветной металл, листовое стекло и др. Китайская сторона также готова к углублению сотрудничества в области железной дороги, энергетики, сельского хозяйства и т.д. Это является ранним успехом, который наглядно показывает стремительное развитие взаимовыгодного сотрудничества между Китаем и Казахстаном. Работает евразийская железная дорога, проходящая через два узла — Алашанькоу и Хоргос, уже открыто много маршрутов поездов, курсирующих из Алматы и центральных городов внутри Китая в сторону Европы. В феврале 2015 года первый регулярный рейс контейнерного поезда, отправившегося из китайского восточного приморского города Ляньюньган и всего за шесть дней успешно добравшегося до Алматы, означает, что для такой внутриконтинентальной страны, как Казахстан, появилась возможность выхода к морю. Это также в очередной раз продемонстрировало особенно важную роль и неограниченный потенциал Казахстана, в том числе и Алматы, как евразийский транзитно-логистический центр и как мост, объединяющий Восток и Запад [6, с. 33].

Таким образом, так как оба проекта соответствуют целям стратегического развития государства, и в казахстанском проекте «Нұрлы жол» и в китайской инициативе «Один пояс-один путь» есть очень много общего. Это модернизация инфраструктуры, развитие сотрудничества в сфере производственной деятельности, повышение деловой активности бизнеса, в целом, как экономическое развитие, так и расширение гуманитарного сотрудничества с сопредельными странами. И по указанным направлениям планируется стыковка двух проектов. К данному моменту, когда уже прошло больше 6 лет со дня выдвижения инициативы, правительства двух стран перешли к конкретным действиям. Одним из положительных эффектов можно назвать расширение культурного взаимодействия, гуманитарного сотрудничества, содействие обмену опытом, технологии. В индустриальном районе вблизи города Алматы уже реализуются несколько китайских проектов. Однако наряду с возможностями для Казахстана существуют и определенные риски и опасения, в число которых можно отнести: трудовую миграцию. Без вмешательства государства трудовая миграция может вызвать целый ряд негативных социально-экономических последствий. Так, стихийный характер китайской миграции может вызвать резкое недовольство местного населения и перерасти в открытые конфликты. Это может быть поводом для вмешательства третьих сил [7].

Мы думаем, что вслед с ускоренным продвижением инициативы о совместном создании Экономического пояса Шелкового пути этот древний путь приобретет новую жизненную силу и принесет реальные выгоды для стран, расположенных вдоль всего маршрута. В заключении следует отметить, что наш нынешний президент Касым-Жомарт Токаев в Послании народу РК также уделил особое внимание реализации Государственной программы «Нұрлы жол». Он отметил, что в поле зрения исполнительной власти должна находиться полная и качественная реализация программы «Нұрлы жол» [8].

Таким образом, госпрограмма «Нұрлы жол», которая за шесть лет реализации продемонстрировала свою успешность и важность для экономического роста Казахстана, сегодня нашла свое продолжение в новой государственной программе инфраструктурного развития «Нұрлы жол» на 2020-2025 годы.

Список использованной литературы:

- 1 Юй Чжочао, Грозин А.В. Политика Китая в отношении Центральной Азии/ «Жэньминь-жибао» он-лайн -2018.-320с. URL: <http://russian.people.com.cn>
- 2 Фролова И.Ю. Китайский проект "Экономический пояс Шёлкового пути": развитие, проблемы, перспективы.- №5(38.) 2016, URL: <http://library.asue.am/open/art4637.pdf>
- 3 Мен Д.В. Китай: экономическое сотрудничество «единый пояс шёлкового пути» // материалы Международной научно-практической конференции «экономический пояс нового шелкового пути: Сотрудничество и устойчивое развитие Сопредельных государств» 18–21 мая 2016 г.
- 4 Бугаенко А. Экономический пояс Шёлкового пути: цели и перспективы // Казахстан в глобальных процессах. – № 1.2015.
- 5 Изимов Р. Китайский Шелковый путь и роль Казахстана.-2014. <https://www.zakon.kz/4649598-kitajskijj-shelkovyyj-put-i-rol.html>
- 6 Амребаев А.М. Экономический пояс Великого Шёлкового пути: от идеи к реальности // Казахстан в глобальных процессах. – № 3. 2014.

7 Болдурукова Н., Дауен Д. Новый Шелковый путь: риски и возможности для Казахстана // материалы Международной научно-практической конференции «экономический пояс нового шелкового пути: Сотрудничество и устойчивое развитие Сопредельных государств» 18–21 мая 2016 г.

8 Президент Касым-Жомарт Токаев выступил с Посланием к народу Казахстана // <https://informburo.kz/novosti/prezident-tokaev-vystupaet-s-poslaniem-k-narodu-kazahstana-novost-dopolnyaetsya.html>

МРНТИ 11.25.42

Абхари А.Ш.¹

¹КазНПУ имени Абая
г.Алматы, Казахстан

ФАКТОРЫ СТАНОВЛЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ В АРАБСКИХ СТРАНАХ В РАМКАХ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО АСПЕКТА

Аннотация

Антагонизм с западной цивилизацией в ходе колониальной экспансии и последующей борьбы за независимость, оказал существенное влияние на формирование политической элиты арабского мира. На уровне массового общественного сознания и восприятия исторической действительности происходит трансформация мировосприятия при активном влиянии ислама и духовных его лидеров. как подавление коммунистических, социалистических и других левых и реформистских политические движения в регионе после Второй мировой войны влияли и продолжают влиять на экономическое и политическое развитие региона Все эти факторы влияют на развитие политической элиты, которая стоит на пороге необходимости борьбы за сохранение власти, удержание социума в определенных пределах правопорядка. В этой статье осуществлена попытка проанализировать основные факторы становления политической элиты арабских государств, изучить историю зарождения и предпосылки развития арабского мира.

Ключевые слова: элита, арабская весна, культурологический континуум, Ибн Хальдун, этнополитический трайбализм.

Абхари А.Ш.¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы, Қазақстан

ТАРИХИ-МӘДЕНИ АСПЕКТІЛЕР АЯСЫНДАҒЫ АРАБ ЕЛДЕРІНДЕГІ САЯСИ ЭЛИТАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ФАКТОРЛАРЫ

Аңдатпа

Отарлық экспансия және тәуелсіздік үшін кейінгі күрес барысында Батыс өркениетімен Антагонизм араб әлемінің саяси элитасының қалыптасуына елеулі әсер етті. Жалпы қоғамдық сананың және тарихи шындықты қабылдау деңгейінде ислам мен оның рухани көшбасшыларының белсенді ықпалы кезінде әлемдік көзқарастың өзгеруі орын алуда. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін аймақтағы коммунистік, социалистік және басқа да сол және реформистік саяси қозғалыстар қалай әсер етті және аймақтың экономикалық және саяси дамуына ықпал етуді жалғастыруда. Бұл мақалада әрекеті жүзеге асырылды талдау негізгі факторлар, қалыптасу саяси элита араб мемлекеттерінің тарихын зерттеп, пайда болу және дамуының алғышарттары араб әлемі.

Негізгі сөздер: элита, Араб көктемі, мәдениеттану континуумы, Ибн Хальдун, этносаяси трайбализм.

Abhari A. Sh¹

¹KazNPU named after Abay
Almaty, Kazakhstan

FACTORS OF THE FORMATION OF THE POLITICAL ELITE IN THE ARAB COUNTRIES IN THE FRAMEWORK OF THE HISTORICAL AND CULTURAL ASPECT

Abstract

Antagonism with Western civilization in the course of colonial expansion and the subsequent struggle for independence, had a significant impact on the formation of the political elite of the Arab world.

At the level of mass public consciousness and perception of historical reality, a transformation of worldview occurs with the active influence of Islam and its spiritual leaders.

how the suppression of communist, socialist and other left-wing and reformist political movements in the region after the Second World War influenced and continue to influence the economic and political development of the region

All these factors influence the development of the political elite, which is on the verge of the need to fight for the preservation of power, keeping the society within certain limits of the rule of law. This article attempts to analyze the main factors in the formation of the political elite of the Arab states, to study the history of the origin and background of the development of the Arab world.

Key words: elite, Arab spring, cultural continuum, Ibn Khaldun, ethno-political tribalism.

Дискуссия о развитии политических элит в странах Арабского мира породила много важных вопросов, в период после окончания глобальных войн и вхождения мировой экономики в затяжную рецессию, но до сих пор удовлетворительно ответила на некоторые из них. Одним из самых важных вопросов, который пока что остается без ответа: как подавление коммунистических, социалистических и других левых и реформистских политические движения в регионе после Второй мировой войны влияли и продолжают влиять на экономическое и политическое развитие региона? Как на фоне подобного противостояния сформировалось движение политического ислама и почему оно отошло от радикализации процесса противостояния или противопоставления ислама и других религий? Можно ли считать, что политических ислам стал настоящей самостоятельной идеологией именно политико социального тока, отойдя от догм собственно духовного ортодоксального ислама?

Кампания 1950-х и 1960-х годов по искоренению не только коммунистов и социалистов, но и любого элемента в регионе, призывающего к демократическому правительству или земельной реформе – это важнейшая веха в становлении независимых государств арабского мира в период развала колониальной системы. Собственно такая борьба в период становления независимости арабских государств свидетельствует еще и том, что большинство из них не имели четких политических и социально-экономических ориентиров после провозглашения независимости. Их политические элиты не были готовы к установлению собственных политических режимов, и не понимали возможностей для объединения исламских догм с реальными инструментами политического управления, позволившими многим арабским странам стать региональными лидерами.

Результатом этого – установления независимости и борьбы с явно враждебными политическими силами - стало подавление либеральных, реформистских и прогрессивных элементов в регионе, которые в Европе и в других странах поддерживали и поощряли демократизацию национальной политики.

Республиканские режимы, возникшие в основном на волне национального освобождения и идеологии арабского национализма, испытавшие на себе в той или иной мере влияние мирового социализма и являясь модернизаторскими по своей сути, имеют в своей основе тот же авторитарный стержень, основанный на практически неограниченной президентской власти. Таким образом, институт президентской власти выступает здесь в качестве суррогата монархии, но лишенный ее сакрального смысла. Соответственно, он вынужден в большей мере опираться на силовые структуры. Республиканским режимам все же оказывается сложнее проводить политику национальной консолидации. Лишенные сакральности, они, в отличие от монархий, оказываются более уязвимыми в отношении действия исламистов [1, с. 17-19]

В первые годы после II мировой войны и обретения политической независимости, пришедшие к власти национальные правительства, не без помощи бывших колонизаторов заимствовали многие западные демократические институты. Однако поскольку социальная структура бывших колоний и полуколоний имела лишь отдаленное сходство со своими аналогами в бывших метрополиях, пересаженные на почву традиционных обществ демократические институты, оказались мало похожими на свои западные прототипы. Как правило, они оказывались неэффективными и нередко служили только прикрытием для установившихся в 1950-1970-ые гг. в большинстве арабских стран авторитарных по существу режимов, независимо от их идеологической и политической ориентации [2].

Именно поэтому спецификой политической системы на Арабском Востоке является весомая роль главы государства, который сосредотачивает в своих руках бразды правления, как во внутривластных делах, так и на международной арене. В странах с республиканской формой правления при смене власти она зачастую достается либо детям ушедшего главы государства, либо представителю правящего клана. Это дает основание либерально настроенным кругам на Западе говорить о весьма незначительной роли выборов, как демократического института, в политической жизни страны. А, следовательно, неспособности граждан посредством голосования влиять на свою судьбу. При этом на Западе не учитывают политическую традицию Востока, где выборность, многопартийность, свобода прессы и прочие атрибуты демократии никогда не были целью, а лишь средством, а стало быть, и прибегать к ним стоит лишь по мере необходимости. Потому характерная или, по крайней мере, декларируемая для западных демократий система ценностей при имплементации в восточные общества встречает на своем пути множество препятствий [3].

В целях преодоления дезинтеграционных тенденций в условиях многоконфессионального и полиэтнического характера общественного устройства им не оставалось ничего другого как опираться на концентрацию власти, чья непрерываемость и авторитет базировались на силе и принципе лояльности руководству. Неоднородный состав традиционного общества, его раздробленность, отсутствие в нем социальных сил, способных повести за собой широкие массы населения вели к этатизму и авторитаризму. В этой связи в большинстве республик Арабского Востока в качестве наиболее распространенного типа политического устройства утвердились однопартийные режимы в форме президентской республики [2].

Характерной особенностью политической элиты Арабского Востока конца XX – начала XXI в. является задача укрепления существующей системы власти и передача ее либо по наследству, либо по принципам «управляемой демократии», когда результаты выборов зачастую легко прогнозируемы, а главное – имеют второстепенное значение, так как не приведут к существенному изменению политического курса в стране. В условиях шаткости политической системы роль стабилизирующего фактора играют армия и спецслужбы. В ряде стран они служат прочной опорой политической элиты, а в некоторых случаях – сами ее и составляют. В арабских странах с монархической формой правления процесс передачи власти проходит в целом без потрясений. В 1999 г. на смену «патриархам» ближневосточной политики короля Иордании Хусейна и короля Марокко Хасана II пришли их сыновья – Абдалла II и Мухаммед VI. Во многом заслуга в этом принадлежит ушедшему поколению монархов, создавших прочный фундамент для последующего рывка. Консерватизм в системе государственного устройства и методах управления страной с лихвой компенсируется наглядными успехами в экономике и ростом благосостояния подданных [3].

Подводя итог особенностей становления политических элит в арабских странах в период между двух Мировых войн, следует обратить внимание на ряд таких ключевых аспектов:

- происходит трансформация общественно-политического сознания наиболее прогрессивных слоев населения арабских стран, что приводит к формированию нового общественно-политического движения за независимость. Именно этот слой и станет в будущем основой новой политической элиты;

- существующая, на момент становления колониальной системы, политическая элита арабских стран строго ориентирована на метрополии не только в своих политических воззрениях и идеях, но и в социально-экономическом аспекте. Происходит отток капитала в угоду экономической и буржуазной интеллигенции западных стран, лоббируются их интересы, что приводит к обнищанию государств и наций, соответственно существенно ухудшается материальное положение нарождающихся молодых политических элит;

- сильное влияние духовных лидеров ислама формирует новые явления, такие как исламский радикализм и фундаментализм, происходит зарождение агрессивно настроенных течений

радикального ислама: джихадисты, салафиты и др. Все это влияет на зарождение соответствующих политических идеологий;

- возникновение и становление идеи пан-арабского мира, как концепции доминанции арабского мусульманского населения на территории арабских стран с дальнейшим проникновением ислама в западные государства, распространение веры и влияния духовных лидеров;

- неспособность консервативной прозападной элиты, а также представителей западной элиты, находящийся в странах арабского мира с миссией надзора и контроля за делами метрополий, реагировать на социальные, экономические и общественные потребности арабского населения. Данная ситуация характерна для большинства метрополий, элиты которых неспособны понимать потребности своих колоний в силу того, что они считают колонии неприспособленными для независимого существования, а следовательно такими которые стоят на ступень ниже в лестнице эволюционного развития. Эта же ситуация получила свое развитие и в среде политических элит;

- доминирование экономических интересов над политическими у представителей метрополий, что стало причиной того, что основным критерием в управлении территориями политические элиты метрополий считали исключительно получение экономической выгоды, при этом часто шли на уступки или иные формы кооперации с представителями местных элит. Это привело к тому, что в угоду экономическим интересам закрывались глаза или игнорировались некоторые явные проявления крайнего радикализма местного населения колоний, становление и развитие общественных движений националистического толка и т.д.;

- усиление борьбы за господство над регионом, что стало причиной противостояния между собой многих монополий, и как следствие активизировало общественно-политическую активность различных элит в колониях. Это послужило консолидации еще не политических сил, но явных лидеров общественного мнения, способных влиять на общество и способных претворять свое позитивное управленческое влияние в конкретные решения в сфере государственного строительства и управления. В условиях отсутствия опыта управления государствами в среде элит в странах арабского мира, которые продолжительное время пребывали под колониальным управлением, такой опыт приобретался непосредственно в процессе противостояния контр-элит доминирующим политическим элитам метрополий.

Все это привело к тому, что после завоевания независимости правящие элиты стран Арабского мира столкнулись с необходимостью становления национальной государственности. Создаваемая система управления должна была отвечать интересам социально-экономического и духовного развития общества, вступившего на путь независимого развития. Вместе с тем, на формирование государственных институтов и структур в арабских странах, а также на выработку социально-экономического курса очень сильный отпечаток наложили как общие черты, так и особенности историко-цивилизационного развития каждой из них [4, с. 12-14]. Подобная ситуация с одной стороны привела к тому, что направление дальнейшего политического и социально-экономического развития большинства арабских стран определялось уровнем мировосприятия правящих кругов. Во многом именно за счет уровня развития общественного сознания, правящая элита проводила реформы или готовила преобразования после освобождения от метрополий на собственное усмотрение, с учетом собственного понимания исторической миссии независимых государств. Такое положение дел имело чаще всего негативный эффект, поскольку интеллектуальная элита не всегда добивалась власти или власть не всегда интересовалась мнением интеллектуальной интеллигенции. Чаще всего элита добившаяся власти в независимых государствах считала своей цивилизационной целью утвердить свое положение этого государства среди всех арабских стран.

По этому, по мнению В.А. Мироновой такое положение дел привело к тому, что новые политические элиты арабских стран предпочтительно использовали патерналистско-клиентальные (вертикальные) отношения политического руководства и остальной элиты. Редко, когда элита действительно опиралась и укрепляла свои позиции за счет разнонаправленных политических партий, что давало необходимую дисперсность в принятии социально-экономических и общественно-политических реалий дальнейшего развития государственности после обретения независимости. Это приводило к постепенному вытеснению носителей наиболее важных для своего времени качеств новыми политическими фигурами, более чем прежние, отвечающие современным требованиям. Необходимость модернизации предполагает постепенный переход от традиционных форм общественной жизни к современным [4 с. 12-14]. В сфере организации политической системы общество все это проявляется через трансформации и реформирование традиционного до обретения

независимости уклада: слабостью политических партий, отсутствием источников их идеологического наполнения, финансового и материально-технического обеспечения.

Происходит коренное изменение процесса партийного строительства, выделяются электоральные предпочтения и интересы общества и политических структур, формируется идеологическая основа множества новых партий. Каждая из них создает собственное общественно-политическое видение будущего государственного устройства. Но следует заметить, что все эти процессы в основном тождественны во всех партиях, поскольку отсутствие культуры политического движения в период господства метрополий привел к тому, что новые политические структуры неспособны максимально широко охватывать все население государств. При этом доминирующая роль в процессе формирования общественного мнения остается у духовных лидеров исламских течений. Теперь уже происходит их открытая дифференциация. Большинство исламских радикальных или фундаментальных движений образуют собственные политические партии, как легальное воплощение их борьбы за доминирующие роли в арабских странах. Например, именно этим объясняется феномен партии Братья Мусульмане во многих странах арабского мира или партией Вахд в Египте, которая при отсутствии четкой политической программы, основываясь на духовном лидерстве и тезисах о необходимости свержения капиталистов и провозглашения арабоориентированного исламского государства становится господствующей политической силой на протяжении практически пятидесяти лет.

Подобные тенденции привели к кризису идеологии. После провозглашения независимости во многих арабских странах утвердились монархические формы правления, но не в силу того что они пришли к власти, а из-за того, что эта модель осталась после колониального периода. Новые формы политического устройства общества были критически необходимы, поскольку монархии не могли отвечать на те социальные запросы, которые были у общества. Дело не в том, что монархи были плохими управленцами, а в том, что идеология политического ислама, как нового общественно-политического феномена конца XIX начала XX века, требовала существенной интенсификации политической активности общества. Это было необходимо для тех целей, которые ставили перед собой исламские политические партии – борьба за господство и доминирующую роль суннитского ислама во всем арабском мире, а также борьба против христианской экспансии. Это было возможным только после революционных преобразований, которые охватили практически все регионы арабского мира после Второй Мировой войны, а особенно активизировались после создания государства Израиль на земле Палестины, оккупированной британским колонизатором.

Как утверждает А.Б.Борисов начало формированию современной политической элиты Египта было положено революцией 1952 г., когда к власти в стране пришли младшие и средние офицеры – соратники возглавившего антимонархическое выступление подполковника Г. А. Насера. Большинство из них было выходцами из малообеспеченных слоев и провело свою юность в деревне. Воспользовавшись тем, что после отвода в 1936 г. английских войск в Зону Суэцкого канала Египет начал увеличивать численность своей армии, они смогли поступить в военные училища и стать военнотру-жащими. В 1938 г. ими была создана организация Свободные офицеры, через 14 лет свергнувшая короля Фарука. При этом в глазах народа легитимность ставшего президентом Египта Г.А.Насера обеспечивалось его ролью в революции, а также харизмой [5, с. 28-34]. То есть иные проявления легитимности власти новой политической элиты не требовались и не занимали общество. Важно было удержание власти, проявление сильной позиции, доминанты исламской доктрины над всеми иными, а также проявление сильной воли в вопросах управления государством, особенно учитывая в отношении освобождения Палестины.

В конечном итоге, именно противостояние с Израилем, а точнее неспособность политической элиты Египта получить максимум желаемой политической и экономической выгоды от нескольких военных компаний против Израиля и постепенно истощение экономики – все это привело к необходимости смены политического руководства государства. Дальнейшее пребывание у власти политической элиты было под угрозой, что понимали и сами ее представители, а также лояльная к ней общественность, которая уже тогда стала демонстрировать свою возможную приверженность и другим политическим течениям.

Ситуация при этом усугублялась профессиональной некомпетентностью офицеров, назначенных на высшие государственные должности, что порождало импровизацию как стиль руководства, вело к неправильной оценке ситуации и, как следствие, к серьезным просчетам. Хронический характер приобрело завышение оценки реальных возможностей Египта, как это произошло при объединении с

Сирий, вмешательстве в гражданскую войну в Йемене, действиях Каира накануне и во время «шестидневной войны» с Израилем [6, с. 13].

Подобная ситуация является довольно распространенной в то время во всех арабских странах. Все это усугублялось еще и тем, что политическая система большинства арабских стран была недостаточно развита. Отсутствовал плюрализм как таковой, поскольку элиты, пришедшие к власти после колониального периода отвергали возможность оппозиции, поскольку считалось что произошла победа национально ориентированных сил, обретение независимости это основной успех, а потому оппозиция попросту не нужна, так как большинство поддерживало обретение независимости и формирование собственной государственности.

Именно поэтому партийные системы, формально являющиеся многопартийными, фактически были и остаются лишь антуражем, камуфлирующим реальное господство пропрезидентских партий, а межпартийная конкуренция на выборах носит формальный характер. В результате парламент характеризуется практически полным доминированием господствующей партии и превращается в предприятие по штамповке законов, обеспечивающих проведение курса президентской власти. Правительство формируется под прямым патронажем президента. Таким образом, разделение властей отсутствует, монополизация власти президентскими структурами является практически абсолютной. Учитывая то, что пребывание одного лица на посту президента не ограничено количеством сроков, а принцип конкурентности президентских выборов фактически отсутствует, и, следовательно, президентские выборы носили до самого последнего времени безальтернативный, плебисцитарный характер, президентство в таких условиях отличается от абсолютной монархии лишь отсутствием механизма престолонаследия. Стоит добавить, что формирование и ротация политической элиты происходят здесь в закрытом формате, схожим с номенклатурным принципом [7, с. 15–21.]

После поражения в войне 1967 г. морально-политический кризис, вызванный ею, привел к поражению идей арабского социализма, по крайней мере, в его насеристском варианте, поскольку война выявила мобилизационную неэффективность политического режима, построенного на его принципах, что привело к крушению не только на-серизма как общественно-политического режима, но и к самороспуску крупнейшей панарабской организации Движения арабских националистов, на базе которой возникли многочисленные левацкие и неомарксистские партии, течения и группы, причем почти все они заявили о приверженности идеям научного социализма. Можно расценивать все это в качестве краха арабского национализма и арабской национальной идеи как таковой, однако, по нашему мнению, это не совсем так [8 с. 114-117].

Мы не можем согласиться с тем, что произошел крах политической идентичности арабских стран, скорее произошла смена центров политического развития и тех детерминант, запросов на которые в будущем должны и будут ориентироваться многие политические элиты арабского Востока.

В это связи важное место в процессе формирования политических элит в арабских странах отводится гражданскому обществу. Именно оно, призвано стать тем основным элементом общественно-политического контроля, который основан на интеграции политического плюрализма, демократических идей в контент тезисов провозглашаемых правящими политическими элитами арабских стран.

Колониальная эпоха была поворотным моментом в развитии гражданского общества в арабском мире, введя современные формы объединений. В то время в регионе доминировали группы взаимопомощи на уровне общин, артелей, торговцев, религиозных благотворительных и образовательных учреждений (финансируемых исламскими фондами), тогда как крестьяне и семейные кланы задавали тон в сельских районах. Вторжение европейцев дало жизнь светским и политическим институтам, таким, как профессиональные объединения, трудовые союзы, культурные и спортивные клубы – по иронии судьбы, именно тем группам и политическим партиям, которые настроили местное население в пользу независимости [9]. После обретения независимости гражданское общество попало в руки новых националистических и реформистских режимов. В частности в странах, которыми управляли сильные государственно-социалистические и популистские режимы, гражданские объединения были или прикормлены, становясь инструментом государства (как, например, профсоюзы), или запрещены – случай палестинских территорий, когда притеснение пришло со стороны Израиля [10]. Тут следует заметить, что мы не разделяем точку зрения Э. Готорна и С. Валлионатоса, считая, что гражданское общество как социальный или общественно-политический феномен это объективное явление, объективно существующая компонента любого

современного общества, поскольку идеи демократии не могут быть искусственно ограничены. Они могут быть запрещены, но их ограничение в доктрине общественного восприятия реальности невозможны. Поэтому демократические ценности безусловно влияют на формирование индивидуального правосознания и морально-этическое восприятие тех общественно-политических процессов, которые происходят в арабских странах.

Но говоря о таком обществе именно как о феномене, мы должны понимать, что оно всегда развивается лишь опираясь на идеи демократии, но основой у него выступает национальная культурная самоидентификация, без чего не возможна реализации цивилизационных ценностей конкретного общества. Это говорит о том, что его идеалы должны вписываться в общие рамки культурно-национального контекста развития арабского мира и арабского национализма.

В этой связи следует упомянуть выводы К.М Труевцева о том, что развитию политической элиты и гражданского общества в арабских странах предшествовал процесс идеологической трансформации. В рамках которого был сформирован синтез арабского марксизма и левого арабского национализма, исходя из-за чего концепт арабской национальной идеи выглядит следующим образом. Существует «арабская умма» и существуют арабские народы (здесь как бы снимается исторически существовавшее противоречие между панарабизмом и «местничеством»). Другое направление развития арабского национализма – в сторону синтеза с панисламизмом. Оно также начало осуществляться, причем достаточно давно, по крайней мере с того времени, когда стали осуществляться попытки реализации проектов «арабского социализма». Но идеи арабского возрождения неминуемо актуализируют исламскую проблематику, в том числе проблематику «исламской уммы». В связи с этим именно насеризмом в свое время были предприняты наиболее последовательные попытки органического включения ислама в систему националистических ценностей. Они были восприняты органично в подавляющем большинстве арабских стран Африки, где цивилизационное отторжение колониализма вполне естественно воспринималось и как конфессиональное. Кроме того, именно за счет исламской компоненты стал возможным идейный диалог насеровского Египта с Саудовской Аравией и другими монархическими режимами Аравийского полуострова и Арабского залива. Одним из результатов этого процесса стал синтез понятий «исламская и арабская умма» который именно в такой транскрипции оказался приемлемым как для руководителей стран, входящих в Лигу арабских государств, так и в рамках Организации Исламская конференция. Иначе говоря, термин «арабская и исламская умма» стал частью политической фразеологии, если не сказать официальной идеологии практически всех арабских стран, им же пользуются сегодня и многие представители различных политических направлений современного арабского мира [11, с. 112-116].

Таким образом, развитие гражданского общества в странах арабского мира имеет ряд своих ключевых особенностей, что существенно влияет на качество развитие политической элиты, поскольку именно в активности институтов гражданского общества политическая элита может черпать одновременно индикаторы для корректировки идеологической компоненты, и в то же время необходимый уровень критического антагонизма. Последнее особенно важно на этапе становления элиты, так как гражданское общество способно формировать и выражать конструктивную критику средствам и методам достижения элитой политических целей и эффективности или качества управления государством и обществом. Именно развитие гражданского общества привело к последовательным и ожидаемым событиям арабской весны и того периода, который ознаменовался кризисом национальных идей арабских стран и их политических элит.

Факторы, оказывающие влияние на формирование и трансформацию политических режимов в арабских странах, в последние годы привлекают самое пристальное внимание исследователей как глубиной, так и масштабностью проявлений. Выступления, начавшиеся в 2011 г. и направленные против действующих режимов, получившие общее название «арабская весна», затронули практически все страны арабского мира (исключением стали только Сомали, Джибути и Коморские острова) [12, с. 25-28]. События арабских революций 2011 года можно охарактеризовать как в определенном смысле уникальное явление, хотя нельзя не отметить при этом, что схожие процессы наблюдались в 60-е годы XX века, в период антиколониальной борьбы народов Африки, а также на рубеже 80-х и 90-х гг. XX века в процессе распада социалистического блока, – так называемой «весны народов». События на Ближнем Востоке и в Северной Африке, берущие свое начало в 2011 г., и сегодня вызывают значительный интерес специалистов различных областей знания и, прежде всего, политологов, так как они продолжают оказывать воздействие на существующую систему

международных отношений и локальные процессы становления политической элиты в регионе [12, с. 5-7]. Этот интересен связан, прежде всего, с тем, что большинство арабских стран находятся на этапе формирования или становления собственной государственности, несмотря на то что номинальная независимость, суверенитет и даже конституционные процессы были обретены и начаты еще в середине прошлого века. Тем не менее кризис политических элит большинства арабских стран привел к тому, что на сегодня республиканская форма правления не оправдывает себя с точки зрения современного этапа развития арабской государственности, национальной идее и политической конфигурации в арабских странах. Большинство республиканских форм правления переживает или пережило кризис, который и стал одной из причин арабской весны.

Таким образом, мы видим, что монархические режимы, типа марокканского или иорданского имеют сегодня определенное преимущество в плане развития представительной демократии по сравнению с республиканским, типа египетского или тунисского. Одним из ключевых факторов, позволивших достичь этого преимущества, является фактор сакральности власти. Сакральность является серьезным ограничителем для деятельности исламистов: и в Марокко, и в Иордании достаточно радикальных исламистов, в том числе действующих в рамках международной террористической сети, но их деятельность направлена в основном вне, а не внутрь соответствующих стран. تعديل النص При этом авторитаризм с сакральностью как одним из его важнейших элементов останутся на обозримый период главным системообразующим фактором политических систем, подобных иорданской или марокканской; поскольку именно он «отвечает» за поддержание устойчивости всей системы. Достаточно интересные элементы развития в сторону представительской демократии показывают в последнее время монархии Арабского залива (Кувейт, ОАЭ, Бахрейн, Катар), движущиеся в направлении постепенного законодательного ограничения авторитаризма, т.е. в направлении конституционных монархий [1, с. 18-19]. Все это свидетельствует о том, что практически все страны арабского мира идентичны в своем идеологическом континууме, своих общественно-политических трендах и тенденциях, но совершенно по-разному в разных странах выражается элитарность правящей верхушки.

Политическая практика показывает, что современные арабские режимы, генетически связанные с идеологией арабского национализма, такие как египетский, алжирский, ливийский, сирийский и другие, переживают период довольно сложной структурно-политической и идейной перестройки, но, тем не менее, оказываются способными адаптироваться к тем обстоятельствам, которые являются непростым тестом на идеологическую идентичность и пока что все они, за исключением, пожалуй, иракского режима, выдерживают этот тест на прочность и гибкость, способность эволюционировать, не теряя при этом сущности идеологического ядра, основанного на арабской национальной идее и не поддаваясь одновременно слишком сильному воздействию возбуждаемой преобладающим исламистским влиянием улицы. [13, с. 114-116]. При этом, арабское общество и арабские страны не закрыты от демократических преобразований. Можно сказать, что права человека здесь учитываются больше, чем в других развивающихся странах, политическая свобода имеет место. Во многих случаях модернизация арабского мира зависит от осуществления либеральных преобразований в политической и социально-экономической сферах. Важно отметить, что отличительной чертой общественно-политической жизни стран арабского мира является влияние ислама. Роль норм ислама так велика, что может привести к расколу в обществе и в группировках исламистов. Арабским обществам свойственен консерватизм, поэтому для преобразований необходимо время. К позитивным результатам преобразований в арабских политических системах мы можем отнести появление большого разнообразия политических течений, которое является прямым доказательством активного интеллектуального развития арабского общества [14, с. 5-7].

Все это приводит к необходимости выделить ряд основных аспектов в развитии политических элит арабских стран в периода распада колониального мироустройства и обретения ими независимости:

- во-первых, развитие большинства политических элит арабских стран это реакция общества и исламского духовенства на колониальную политику метрополий, которая оказывала пагубное влияние на арабские страны, опустошая и истощая их экономически;

- во-вторых, политическая элита арабских стран на этапе своего становления на рубеже XIX-XX вв. отличается низким уровнем политической подготовки, недостаточным уровнем компетентности в процессах социально-экономического управления государством, имеет слабый или не имела вовсе

опыт государственного строительства. Все это обусловила неминуемость поражения первой волны политической элиты арабских стран;

- в-третьих, политическая элита арабских стран зарождалась как контр-элита к доминирующим политическим представителям метрополии, что обусловило характер противостояния, борьбы против метрополии иногда с применением силы;

- в-четвертых, огромное влияние на становление политических элит оказал ислам, пан-арабская и пан-мусульманские концепции мироустройства, идеология ортодоксального ислама – все это сформировала новое течение в середине-конце XX в. Получившее название арабский национализм, который однако переживает серьезный кризис после событий «арабской весны».

Таким образом, мы приходим к выводу о том, что политическая элита арабских стран находится на этапе своей эволюции, она не может считаться устоявшимся явлением или закончившим свое развитие социальным институтом. Кризис арабского национализма, развитие и становление исламского фундаментализма и радикализма – все это обуславливают необходимость изучения и анализа степени влияния на политическую элиту религиозного фактора, а также противостояние или интеграцию религиозных учений и воззрений и политических идеологий.

Ускорение и углубление процесса демократизации в арабском регионе является явно сложным процессом. Это вопрос политического компромисса и поиска как для всего региона, так и для каждой арабской страны в отдельности. Условия успеха существенного (в отличие от формального) процесса демократизации и его продолжительность, если попытки демократизации в конечном итоге увенчаются успехом, могут, отличаться в разных странах, но неизменным будет исламский фактор – политический ислам в послевоенном арабском обществе оставался доминирующей политической концепцией. Если процесс демократизации успешно укоренится в одной арабской стране, его благотворное влияние, вероятно, будет ощущаться в других, особенно в соседних арабских странах. На основании изложенного выше, мы должны выделить как минимум четыре взаимосвязанные проблемы, которые послужили препятствием или наоборот стали определяющими для решения вопроса о дальнейшем развитии политических элит арабских стран в послевоенный период:

- справедливое разрешение региональных конфликтов, в частности палестинско-израильского вопроса;

- влияние неблагоприятных внешних вмешательств, таких как коммунистический режим;

- институциональная реформа, которая приносит с собой новые социальные контракты, как в нефтяных, так и в не нефтяных странах, что в свою очередь определяет роль и важность достижения политической стабильности в арабских странах для всего мира. При этом режим находящийся у власти должен отвечать лишь одному критерию – надежности в исполнении своих обязательств по доставке нефти;

- происходящий после Второй мировой войны рост и расширение возможностей среднего класса и активизация развития независимых организаций гражданского общества, продвижением культуры демократии, для обеспечения, защиты прав меньшинств и поощрения гендерного равенства, что особенно четко прослеживается в период до событий «Арабской весны».

Все это должно было, но к сожалению не оказывало влияние на развитие политической элиты арабских стран интенсивным путем. Происходит лишь экстенсивная замена определенных внешних выразителей, лозунгов, лиц, курсов исключительно ориентированных на увеличение прироста иностранного капитала в страны региона. Исключение пожалуй составляет лишь Египет, который активно продвигал идею пан-арабского господства и видел себя региональным лидером.

Значение разрешения региональных конфликтов для вопроса о развитии демократии представляется очевидным. Однако конфликты 1960-1980-х гг. в арабских странах, и в частности нерешенный палестинский вопрос, враждебны развитию демократии в арабском регионе. То есть демократия рассматривалась политическими элитами исключительно как средство легитимизации своего продолжающегося правления, только путем формализации избирательных процессов, но отбрасывалась полностью как концепция общественного устройства.

Это не похоже на опыт других регионов, где конфликты помогли проложить путь к демократическим реформам. Конфликты в арабском регионе сразу же послужили стимулом для роста фундаменталистских религиозных движений, привлекли дестабилизирующее иностранное вмешательство и отвлекли ресурсы от экономического и социального развития на военные и охранные нужды. Авторитаризм и тоталитаризм избирательно подходил к использованию инструментов демократического управления. Однако такая ситуация вредила Западным демократиям,

демонстрируя политическим оппонентам возможность реального избирательного использования тех или иных способов легитимизации власти.

Справедливое решение палестинского вопроса, а также другие конфликты в регионе не могут сами по себе подпитывать процесс демократизации, но, безусловно, создадут обстановку, более благоприятную для этой цели. Однако, поражение в арабо-израильских войнах и постоянный рост политического могущества Израиля сводил на нет все попытки упрочнения власти режимов в арабских странах. Население, которое подпитывалось ненавистью к Израилю со стороны исламского духовенства оказалось в ситуации диссонанса между идейным исламом, теологическим, духовным, культурным и ментальным воспитанием и мировосприятием и жесткой реальностью политического устройства региона.

Там где этого не происходило, там были попытки свержения политических элит со стороны радикальных исламистских групп, фундаменталисты, салафиты, и прочие террористические крылья исламского движения – все это считалось угрозой со стороны Западных стран и поэтому происходили вторжения войск Коалиции в Ирак, Афганистан. Политические элиты большинства арабских стран понимали невозможность допущения крайней или радикальной исламизации, а потому вынужденно шли на демократические преобразования, начиная с 2000-х годов.

Кроме того, разрешение многих внутриэлитарных конфликтов во многих арабских странах устраняло один важный предлог, используемый правителями для поддержания авторитарической практики – расширение гражданских и политических прав. Власти Ливии, Египта, Алжира – все стремились удержать или точнее усмирить рост активности институтов гражданского общества под видом сохранения национальной безопасности, а по акту неприкосновенности собственной политической стабильности и недопущения оппозиционных сил к власти.

Наконец, урегулирование региональных конфликтов позволило бы перенаправить ресурсы на проекты экономического и социального развития. В этом процессе будет усилена роль независимых организаций гражданского общества, которые выступают за политические и экономические реформы и работают над ними. В этом контексте следует отметить, что слишком часто арабские режимы либо ставят под контроль организации гражданского общества, либо финансируют их создание, пытаясь заставить их служить интересам государства. Если организации гражданского общества не будут эффективно независимы, их роль в продвижении общественного блага и поддержке реформ будет поставлена под угрозу.

Фактически происходит подмена здоровых институтов гражданского общества искусственными, имеющими ничего общего с реальной демократией провластных организаций, которые попросту неспособны контролировать социальные процессы. Особенно ярко это выразилось в их неспособности придать необходимый политический окрас арабо-израильскому конфликту, чтобы вывести его в сферу международного глобального политического вопроса. Все это и привело к кризису социального и мировоззренческого восприятия обществом арабских стран их цивилизационной роли и как следствие, вылилось в события «Арабской весны».

Список использованной литературы:

1. Труевцев К. Политические системы арабских стран: между авторитаризмом и демократией. *Азия и Африка сегодня*. 2005. № 7. С. 15–21.
2. Ахмедов В.М. Некоторые особенности формирования и эволюции политических систем арабских стран Ближнего Востока. – URL: <http://www.iimes.ru/?p=8468>
3. Мамедзаде П.Н. О перспективах политической модернизации в арабских странах. – URL: <http://www.iimes.ru/?p=3158>
4. Миронова В. А. Внешние и внутренние факторы формирования политической культуры правящих элит стран Магриба : дис. к.полит. наук ; специальность - 23.00.04. – Москва, 2005. 151 с
5. Борисов А.Б. Политическая элита Египта: пути эволюции. *Политическая элита Ближнего Востока*. – Москва: ИИИиБВ и ИВ РАН, 2000. С. 26-33
6. Blaisse M. Anwar El Sadat. *Letzte Bilder und Gespräche*. – Wien-München-Zürich-New York, 1981.
7. Труевцев К. Политические системы арабских стран: между авторитаризмом и демократией. *Азия и Африка сегодня*. 2005. № 7. С. 15–21.
8. Труевцев К.М. Арабский мир в XX веке: развитие национальной идеи. *Полития*. 2003. № 3. С. 104-117.

9. Валионатос С. Арабское гражданское общество на перепутье демократизации: влияние арабской весны. – URL: [https://www.khas.edu.tr/cms/cies/dosyalar/files/NeighbourhoodPolicyPaper\(10\)RussianVersion.pdf](https://www.khas.edu.tr/cms/cies/dosyalar/files/NeighbourhoodPolicyPaper(10)RussianVersion.pdf)
10. Hawthorne A. Middle Eastern Democracy. Is Civil Society the Answer?. – Washington: Carnegie Endowment for International Peace, Carnegie Papers Middle East Series. 2004. №. 44. P. 12-24
11. Труевцев К.М. Арабский мир в XX веке: развитие национальной идеи. Полития. 2003. № 3. С. 104-117.
12. Ба Алави М.М. Роль современных медиа и их влияние на революционный процесс «Арабской Весны» // Современные исследования социальных проблем: электронный научный журнал. г. Красноярск № 8 (40), 2014. – С. 22-29.
13. Труевцев К.М. Арабский мир в XX веке: развитие национальной идеи. Полития. 2003. № 3. С. 104-117.
14. Ба Алави Мурад Мохаммед Салем. Институциональные и социокультурные факторы трансформации политических режимов в арабских странах в начале XXI в. (на примере республики йемен): арэф. дис. к.пол. наук ; специальность 23.00.02 – Москва, 2017. 24 с

МРНТИ 04.61

Қ. Е. Тауенов¹, Т. Т. Еспенова²

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

²Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы

ЕГДЕ ЖАСТАҒЫ АДАМДАРДЫҢ БЕЙІМДЕЛУІНЕ МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАР

Андатпа

Мақала «қарт адамдардың» қазіргі заман жағдайына бейімделу мәселесіне, олардың қарттар үйіндегі тұрмысқа бейімделуіне арналған ғылыми еңбектерді талдауға, сондай-ақ бейімделу уақыты мен бейімделуден кейінгі кезеңді қамтитын бірнеше деңгейден тұратын табысты бейімделу критерийлерін қарастыруға арналған. Шетелдік, кеңестік және отандық ғылыми еңбектерде қарт адамдардың қарттар үйіндегі хал-жағдайын, бейімделудегі қиыншылықтарын, оған әсер етуші факторларды зерделеудегі түйін мәселесі ретінде қарттардың қазіргі заман жағдайына бейімделу мәселесін шешуден бастау алады. Себебі, посткеңестік кеңістікте өмір сүріп жатқан бұрынғы одақ мемлекеттерінде орын алған күрделі саяси, экономикалық бетбұрыс қарастырылып отырған мәселенің қайнар көзі болып табылады. Сондықтан, қарт адамдардың өзгермелі қоғамдағы жаңа жағдайға адаптациялануын зерделеу алдағы 30-жылда ең өзекті тақырыптар мәселелер қатарында.

Түйін сөздер: қарт адамдар, әлеуметтік бейімделу, қарттар үйі, «Белсенді ұзақ өмір».

К. Е. Tauenov¹, Т. Т. Espenova²

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai

²Kazakh National Academy of Arts named after T.K. Zhurgenov

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ADAPTATION OF OLDER PEOPLE

Abstract

The article is devoted to the analysis of scientific works devoted to the adaptation of older people to modern reality, their adaptation in nursing homes, as well as the consideration of criteria for successful adaptation consisting of several stages including the time of adaptation and post-adaptation period. In the scientific works of foreign, Soviet and domestic scientists, the key problem of studying the condition of elderly people in nursing homes, difficulties of adaptation, factors affecting adaptation, is to solve the problem of adaptation of older people to modern conditions. The complex political and economic change that occurred in the former Soviet Union countries living in the post-Soviet space is the source of the

problem under consideration. Therefore, studying the adaptation of older people to the new situation in a changing society in the next 30 years is one of the most pressing issues.

Keywords: elderly people, social adaptation, nursing home, "Active longevity".

К. Е. Тауенов¹, Т. Т. Еспенова²

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая

²Казахская Национальная академия искусств им. Т.К.Жургенова

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К АДАПТАЦИИ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ

Аннотация

Статья посвящена анализу научных трудов посвященных адаптации пожилых людей к современной действительности, их адаптации в домах престарелых, а также рассмотрению критериев успешной адаптации состоящей из нескольких этапов включающий время адаптации и постадаптационный период. В научных трудах зарубежных, советских и отечественных ученых ключевой проблемой изучения состояния пожилых людей в домах престарелых, трудностей адаптации, факторов влияющих на адаптацию, заключается в решении проблемы адаптации пожилых людей к современным условиям. Сложный политический, экономический перелом произошедший в странах бывшего Союза живущих на постсоветском пространстве является источником рассматриваемой проблемы. Поэтому изучение адаптации пожилых людей к новой ситуации в изменяющемся обществе в ближайшие 30 лет является одним из самых актуальных вопросов.

Ключевые слова: пожилые люди, социальная адаптация, дом престарелых, «Активное долголетие».

Кіріспе

XX ғасырда адамның өмір сүру ұзақтығы бұрын-соңды болмаған межеге жетті. 2019 жылы БҰҰ-ның халықты қоныстандыру саласындағы қорының (ЮНФПА) болжамына сәйкес Қазақстанның алдағы 30 жылында халықтың жас құрылымының өзгеруінің негізгі бағыттарының бірі егде жастағы адамдардың абсолюттік және салыстырмалы санының артуы немесе басқаша айтқанда, демографиялық картаю орын алады.

Алдағы, отыз жылда қарт адамдардың саны едәуір артады. Әсіресе, ол алдағы он жылда тез өсіп, орта есеппен 4-5 % құрайды. Болжамның ең орташа деген нұсқасының негізінде 65 жастан асқан адамдардың саны 2050 жылға қарай 2019 жылмен салыстырғанда 2 есеге артады. Егер 2019 жылы оның көрсеткіші 1,4 млн. болса, 2050 жылы 3,4 млн. адамға дейін жетеді (7,5 %-дан 14 %-ға дейін).

Қарт әйелдердің пайыздық үлесі қарт ерлердің пайыздық үлесінен әлдеқайда басым және үлкен жастағы топтарда бұл үрдіс неғұрлым айқын болып келеді. Еуропалық Одақ елдерінде 65 жастан асқан 10 әйелге 6 ер адамнан келеді, ал өмір ұзақтығының айырмашылығы 7,5 жылды құрайды. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша 60 жастан 74-ке дейін бұл қарт адамдар, 75-тен 89-ға дейін кәрі адамдар, ал 90-нан жоғары жасты алқымдаған адамдар ұзақ өмір сүрушілердің қатарына жатқызылды.

Физиологтар болса ол бөлініске мүлдем басқаша көзқараспен қарайды. Олардың құрылымында 60 пен 64 жас аралығындағы адамдар – жас қарттар, 65 пен 74 жас аралығындағылар орта жастағы қарттар, 74 жастан асқан адамдар қариялар деп танылады.

Әлеуметтік сала мамандары болса келесі жіктемені ұсынады:

- қарт адамдар (61-74 жас);
- кәрілік жас (75-90 жас);
- ұзақ өмір сүрушілер (90-нан жоғары).

2019 жылғы мәліметтер бойынша, қазақстандықтардың орташа өмір сүру ұзақтығы 73,15 жасты құрайды..... Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарына сәйкес, республикада туу кезіндегі өмір сүру ұзақтығы 75 жасқа дейін ұлғаяды, ал халықтың саны 19, 83 миллион адамды құрайды.....2020 жылғы 01 мамырдағы жағдай бойынша зейнеткерлер саны 2 млн. 225 мың адамды немесе елдің жалпы халқының 11,9 %-н құрайды [1].

Қарқынды өзгеріп жатқан геронтологиялық жағдай қарт қоғамның өмір бағытының өзгеруін, сондай-ақ қарт адамдардың мүмкіндіктерін қайта ойластыру, олардың зияткерлік және рухани әлеуетін дұрыс пайдалануға жағдай жасау қажеттігін болжайды. Қазақстан халқының қартаюы – бұл моральдық жағынан да маңызға толы әлеуметтік-демографиялық мәселе.

Азия аймағы мемлекеттерінің ішінде өз халқының қарт бөлігіне ерекше құрметпен қарайтын мемлекеттер қатарында болған Қазақстан, бүгінгі таңда жаңа экономикалық және геосаяси жағдайдың ықпалымен қарта адамдараға теріс көзқараспен қарайтын мемлекеттер қатарына қосылуда. Қарттар үйінің санының артуы, оның экономикалық кәсіпкерліктің бір саласына айналуы, отбасында бала туудың сол экономикалық хал-ахуалға байланысты кемуі осыған эмпирикалық зерттеулерсіз-ақ дәлел.

Қарт жасқа деген қарым-қатынас стереотиптері көптеген факторларға байланысты. Оның ішінде қоғамның дамуының мәдени-тарихи ерекшеліктеріне, яғни қарттыққа қарым-қатынастың ұлттық дәстүріне негізделген. Егер шығыс елдерінде қарт адамдар отбасындағы, қоғамдағы, мемлекеттегі маңызды шешімдерді қабылдауда беделді орын алса, батыс елдерінде кәрілік жиі теріс қабылданады және егде жасындағы адамдарды қоғамның, мемлекеттің өміріне қатысудан айырып, әлеуметтік өмірден шектетеді. Қоғамның барлық салаларына еніп жатқан батыстық мәдениеттің бұл көрсеткіші де қазақстандық қоғамда берік ұстанатын қағидаға айналууда. Сондықтан, қарт адамдардың өзгермелі қоғамдағы жаңа жағдайға адаптациялануын зерделеу алдағы 30-жылда ең өзекті тақырыптар мәселелер қатарында.

Негізгі бөлім

Әлемде жүргізіліп жатқан психологиялық зерттеулер қарт адамдардың көпшілігінің зейнет жасына жеткен шағында жұмысқа қабілеттілікті, күзінеттілікті, зияткерлікті сақтайтынын көрсетеді. Ал, осы зейнет жасында тағдырдың тәлкегінен қарттар үйінің тұрақты тұрғыны молуға мәжбүр болған қарттар қоғамға қажетсіз күй кешіп, депрессияға ұшырайды. Әрине, бұл мәселе елімізде шегінен шыққан мәселелер қатарына жатқызылмаған, соған қарамастан мемлекет кез-келген жағдайда егде жастағы тұрғындардың шығармашылық белсенділігін, оның денсаулығы мен ұзақ өмір сүру мәселесі туралы мұқият ойлануы керек. Бұл адамдардың, оның ішінде медициналық-әлеуметтік мекемелердегі қарттардың Қазақстан Республикасындағы экономикалық-әлеуметтік жағдайға бейімделуі сияқты маңызды проблемасымен байланысты. Бірақ, ең алдымен біз бейімделу мәселесін, оның ішінде қарттар үйіндегі тұрмысқа бейімделу туралы түсінігімізді теориялық тұрғыда кеңейтуіміз қажет.

«Бейімделу» ұғымына көптеген ғылыми зерттеулер арналған. Ол әлеуметтану ғылымы бойынша жарық көрген заманауи әдебиеттерде кеңінен қолданылады, сондай-ақ әртүрлі әлеуметтік факторлардың өлшемі және бағалаушы құралы, көрсеткіші ретінде қолданылады.

Бейімделу теориясының түбегейлі мәселесі – бұл оның мәнін, себептерін анықтау[2].

Қарт адамдардың өміріндегі елеулі сәттердің бірі олардың мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың асырауына көшуі. Қарттардың мемлекеттік медициналық-әлеуметтік мекемеге тұрақты орналасуының түрлі себептері бар. Олардың қатарында: күтімге көмекті қажет ететін күрделі аурулар, физикалық әлсіздік, болашақта орын алуы мүмкін дәріменсіздік алдындағы қорқыныш, өзіне-өзі қызмет көрсету қиындықтары. Одан басқа ең көп таралған себептердің бірін айтпай өтуге болмайды, ол әрине –туған-туыстарымен қақтығыс. Өкінішке орай, шын мәнінде егде жасындағы адамдардың отбасы мүшелерімен өзара қарым-қатынасы экономикалық, адамгершілік, психологиялық жағынан күрделі сипатқа ие. Бейімделудің ғылыми теориясының негізі – биологиядағы екі қарама-қарсы бағыт ұстанған ғалымдармен және олардың ізбасарларымен қаланды. Оның бірі табиғатты қоршаған ортаның қатаң детерминизмінің нәтижесі ретінде қарастырған бағыт (Ж.Б. Лемарк) және екіншісі оны табиғи іріктеумен негізделген статикалық заңдылық ретінде түсіндірген бағыт (Ч. Дарвин) [3; 112 б.].

Қарттар үйінде тұратын егде жасындағы адамның әлеуметтік бейімделуі – көптеген соматикалық патологиялар мен стресстік жағдайларға тап болған тұлғаның өмір сүрудің жаңа жағдайларына бейімделуінің күрделі үдерісі. Қартайған жаста әлеуметтік-психологиялық бейімделу әдетте, мазасыздық пен үрейге толы сезімдер туғызады. Басты мәселе адам өмірінің барлық салаларындағы өзгеріс болып табылады. Қарттар үйіне алғаш келген зейнеткерлер күрделі өзгерістерді бастан кешеді. Оның ішінде түсініксіз әлеуметтік жағдай, бөтен адамдар, жаңа орта және т.с.с. Сондай-ақ көптеген қарт адамдар жаңа күн тәртібіне үйрене алмай, ескі дағдыларымен қоштасқысы келмейді. Қарт адамдармен бейімделу мәселесі төңірегіндегі басты мәселелер қатарында осы адамның өткен

өмір салтын сақтауға тырысу болу қажет. Бұл қарттар үйіндегі бейімделу үдерісін әлдеқайда жеңілдетеді.

В.П. Войтенконың зерттеулерінде интернат-үйінде тұрып жатқан қарта адамдардың 43,5%-нда әлеуметтік бейімсіздік белгілері байқалғандығы анықталды. Ғалымдар уақыт критерийлеріне негізделген бейімделу деңгейлерін анықтап, оған мынадай баға береді: интернат-үйінде біржарым ай ішінде бейімделсе – «жақсы» деген баға берілді. Егер де 4 айдан жоғары уақыт өтсе – «қанағаттанарлық», ал 1 жылдан артық уақыт бейімделуге кетсе – «жаман» деген баға берілді. Бұл ретте бейімделудің табыстылығы мен денсаулық жағдайы, психологиялық жағдай, жеке тұлғалық ерекшелік, белсенділік деңгейі арасындағы байланыс анықталмады [4; 835 б.].

Посткеңестік және батыстық зерттеулерді салыстыра келе мынадай қызықты мәліметтер анықталды. Шетелдік әріптестердің мәліметтеріне сәйкес, қарт адамдардың медициналық-әлеуметтік мекемелердегі бейімделуінің оңтайлы деңгейі тек тоғыз жылдан кейін орын алады. Екі жыл мен сегіз жыл аралығындағы кезең қанағаттанудың ең аз деңгейіне жету кезеңі ретінде қарастырылады. Батыс елдеріндегі қарттарға арналған мекемелерде бейімделу үрдісінің екі кезеңі айқындалып, біріншісі – бейімделу кезеңі деп аталса, екіншісі бейімделуден кейінгі кезең деп танылған. Қарттар үйіне алғаш түскен адамдарды зерттеу шеңберіне қосқан кезде міндетті түрде олардың осы жерге келуінің себептері сұралады. Яғни, бұл адамның дербес таңдауы болды ма, әлде басқа адамдар немесе жағдайлар мәжбүрледі ме.

Бұрынғы кеңес одағы құрамында өмір сүрген мемлекеттерде қарттар үйіндегі тұрғындардың бейімделу үдерісін зерттеу әдіснамасы бірінғай болғандықтан, бір мысал шеңберінде осы бейімделу үдерісінің тәжірибелік негіздегі уақыт шеңбері аясындағы критерийлері төмендегідей. Бейімделу үдерісі қатаң психологтың бақылауымен жүзеге асырылып, кезең-кезеңдерге бөлінген. Бірінші кезеңде психологиялық бейімделуге көңіл бөлініп, ол 14 күн уақытқа созылады. Осы уақыт ішінде қарт адамдар қарттар үйіндегі өмірмен танысып, күн тәртібіне үйренеді. Екінші кезеңде – әлеуметтік бейімделуге басты назар аударылып, оның ұзақтығы 2-6 айға созылады. Бұл кезеңдегі басты мақсат егде адамға жайлы жағдай жасап, оның бос уақытын ұйымдастыру. Үшінші кезеңде ұжымға үйрену үдерісі орын алады. Бұл ең ұзақ кезең және 6 айдан астам уақытқа созылады. Қарттар үйінің осы кезеңдегі міндеті қарт адамның біртіндеп ұжымға үйрену үдерісін қолға алу.

Қарт адамдардың бейімделуін қарастыру үшін әдіснамалық негізі ретінде П.С. Кузнецов қарастырған бейімделудің негізгі әлеуметтік тәсілдемелерін алуға болады [5].

Ең алдымен ол бейімделуді гомеостаз ретінде қарастырады. Бейімделу деп индивид пен қоршаған ортаның арасындағы сыртқы және ішкі тепе-теңдік жағдайы (гомеостаз) ретінде түсініледі. Егде жасындағы адамдарға қатысты әлеуметтік гомеостазды қарт адамдар мен оларды қоршаған өмір сүру жағдайлары арасындағы сәйкестік деп түсіну қажет. Екіншіден, Кузнецов бейімделуді жаңа қоғамдық өмірге қослу ретінде қарастырады. Әлеуметтанулық тұрғыдан бейімделу адамның жаңа әлеуметтік қатынастар мен байланыстардың кейбір тұтас жүйесіне сіңісу үдерісі болып табылады. Бейімделу кезінде қарт адам өмірге құшталықты сезінуі тиіс, ал қоғам және мемлекет қарт адам үшін өзгерген өмірлік жағдайында оған барынша көмек көрсетуі тиіс.

2020 жылдың мамыр айында Қазақстан Республикасының Премьер-министрі қарт адамдардың жағдайын жақсартуға бағытталған оң қадам ретінде аға буын азаматтардың жағдайын жақсартуға бағытталған ұлттық жоспарды бекітуді ұсынды. Аға буын азаматтардың жағдайын жақсарту жөніндегі «Белсенді ұзақ өмір» 2025 жылға дейінгі ұлттық жоспарда келесі бағыттар қамтылған:

1. Денсаулық – салауатты өмір сүру ұзақтығын арттыру және қамқорлық пен күтімге мұқтаж барлық адамдар үшін медициналық және әлеуметтік қызметтерге тең қолжетімділікті қамтамасыз ету;

2. Қатысу – аға буын азаматтарының негізгі адам құқықтарына, қабілеттеріне, қажеттіліктері мен қалауына сәйкес әлеуметтік-экономикалық, мәдени және рухани қызметке толыққанды қатысуына жәрдемдесу;

3. Қорғалу – адам құқықтары мен адамдардың әлеуметтік, қаржы салаларында қажеттіліктерін қамтамасыз ету, оға мұқтаж адамдарды қорғау, қадір-қасиетін сақтау және қамқорлық кепілдігін қамтамасыз ету [1].

Қорытынды

Қарттардың медициналық-әлеуметтік мекемелерде әлеуметтік бейімделу мәселесін өзара әрекеттестік ретінде қарастыру ХХ ғасырдың 80-ші жылдарындағы кеңестік әлеуметтанудағы ең танымал тәсіл болып табылады. Әр түрлі авторлардың көзқарастарын түйіндей отырып, кеңестік

және отандық әлеуметтанудағы егде жасындағы адамдың қарттар үйіндегі әлеуметтік бейімделуін анықтаудың

Отандық әлеуметтанудағы әлеуметтік бейімделудің заманауи дефиницияларының парадигмасын бойына сіңірген.

Біздің ойымызша, қарт адамдардың қарттар үйінде бейімделуінің нәтижесі ретінде олардың әлеуметтенуін қарастыруға болады. Ол әлеуметтік шығармашылықты да қамтуы тиіс. Қарт адамдардың әлеуметтік шығармашылығы деп біз әртүрлі нысандағы қарым-қатынасты түсінеміз. Олардың қатарында қарттардың қоғамдық-саяси өмірге араласуы, дене шынықтыру алаңдарында өз мүмкіндігінше жаттығулар жасау, әртүрлі клубтардың белсенді мүшесі болу, қоғамдық еңбекке араласу және т.с.с.

Осылайша, қорытындылай келе қарт адамдардың медициналық-әлеуметтік мекемелерде әлеуметтік бейімделу мәселесінің егде адамдар үшін де, қоғам үшін де өзекті екендігіне басты назар аударуымыз қажет. Теориялық тұрғыдан да тәжірибелік жағынан да қарт адамдардың табысты бейімделуіне бар мүмкіндіктері бар екендігіне қоғамның, мемлекеттік органның көзін жеткізу қажет. Егде адамдардың қарттар үйінде табысты бейімделуі мемлекеттік билік тарапынан қоғам өмірінің барлық салаларының неғұрлым тиімді жұмыс істеуіне ықпал ететін тәжірибелік міндет ретінде қарастыруы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақстан Республикасында аға буын азаматтардың жағдайын жақсарту жөніндегі «Белсенді ұзақ өмір» 2025 жылға дейінгі ұлттық жоспар.*
2. *Корель Л.В. Социология адаптации: вопросы теории, методологии и методики. Новосибирск: Наука, 2005. 425 с.*
3. *Утеева Э.Н. Методологические подходы к адаптации пожилых людей. / Э.Н. Утеева. // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия Социальные науки, 2008, № 1 (9), с. 111–117.*
4. *Щетинина, Е. В. Проблема адаптации пожилых людей, проживающих в домах-интернатах / Е. В. Щетинина. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2014. — № 6 (65). — С. 834-836. — URL: <https://moluch.ru/archive/65/10535/>*
5. *Кузнецов П.С. Концепция социальной адаптации. Саратов: Издательство Саратовского университета, 2000. С. 3–59.*

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ FOR THE AID TO THE TEACHER

МРНТИ 03.20

Р.Б. Абсаттаров¹, А.И Шалтыков²

*¹КазНПУ им.Абая,
г.Алматы, Казахстан,*

*² КазУМО и МЯ имени Абылай хана,
г.Алматы, Казахстан*

БОТАЙ: МЕСТО И РОЛЬ В МИРОВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы места и роли Ботай в мировой цивилизации, которые еще недостаточно изучена в социально-политической науке. В статье более подробно рассматриваются кочевая цивилизация в великой степи Казахстана, места и роль, и влияние Ботайской культуры на мировое цивилизации. Впервые дикая лошадь была приручена на Ботайской земле. Ботай – величайшее культурное наследие исторического периода более 5 тысяч лет до нашей эры, откуда берет начала степная цивилизация. Казахи, по существу, являются основными наследниками Ботайской культуры, кочевой цивилизации, создавшей оптимальные механизмы приспособления к климату горной и степной местности Евразии. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: общество, государство, цивилизация, кочевая цивилизация, степная цивилизация, Ботайская культура, domestикация животных, человек, население, кочевники, этнос, хозяйство, жизнь, интеграция.

Р.Б. Әбсаттаров¹, Ә. Е. Шалтықов²

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ,
Алматы қаласы, Қазақстан*

*²Абылайхан атындағы ҚХҚӘТУ,
Алматы қаласы, Қазақстан*

БОТАЙ: ӘЛЕМ ӨРКНИЕТІНДЕГІ ОРНЫ МЕН РӨЛІ

Аңдатпа

Мақалада әлеуметтік - саяси ғылымында әлем өркениеттегі Ботайдың әлі де терең зерттеле қоймаған орны мен рөлі мәселесі қарастырылады. Мақалада Ұлы даладағы Қазақстанның көшпелі өркениеттегі орны мен рөлі және әлемдік өркениетке Ботай мәдениетінің әсері қарастырылады. Алғаш рет жабайы жылқы Ботайда қолға үйретілген. Ботай далалық өркениеттің басы болатын біздің дәуірден бес мың жыл бұрын өмір сүрген тарихи дәуірдің ұлы мәдени мұрасы болып табылады. Шын мәнінде, қазақтар дала өркениетіндегі Ботай мәдениетінің негізгі мұрагері ретінде Евразияның таулы және далалық жеріндегі климатына сай өмір сүрген. Сонымен қатар мақалада дискуссиялық мәселелерге де көңіл бөлінген

Түйінді сөздер: қоғам, мемлекет, өркениет, дала өркениеті, көшпелі өркениет, Ботай мәдениеті, малдарды қолға үйрету, адам, тұрғындар, көшпелілер, этнос, шаруашылық, өмір, интеграция.

¹ Kazakh National Pedagogical University named after Abay
Almaty, Kazakhstan

² Kazakh Ablai Khan University of International relations and world languages,
Almaty, Kazakhstan

BOTAY: PLACE AND ROLE IN WORLD CIVILIZATION

Abstract

The article discusses the place and role of Botai in world civilization, which have not yet been sufficiently studied in socio-political science.

The issue focused on in more detail the nomadic civilization in the great steppe of Kazakhstan, the place and role, and the influence of the Botay culture on world civilization. For the first time a wild horse was trained on Botay land.

Botay is the greatest cultural heritage of the historical period of more than 5 thousand years BC, where the steppe civilization originates from. Kazakhs, in fact, are the main heirs of the Botai culture, a nomadic civilization that created optimal mechanisms for adapting to the climate of the mountain and steppe areas of Eurasia. At the same time, the article focuses on discussion issues.

Keywords: society, state, civilization, nomadic civilization, steppe civilization, Botai culture, domestication of animals, human beings, population, nomads, ethnic group, economy, life, integration.

Осмысление истории современного Казахстана показывает, что Казахстан является преемником Великой степи. И история открывает новую страницу в процессе исторического переосмысления нашего прошлого и направлена на дальнейшее формирование исторического сознания казахстанцев. Только через знание своей истории, понимание исторических, политических событий и явлений, повлиявших на этногенез казахского народа и других этнических групп Казахстана, мы глубже будем знать, понимать и осознавать все величие нашего прошлого своей историей, и тем самым на ярких примерах модернизировать общественное сознание наших граждан. Казахстан является колыбелью мировой цивилизации.

Не подлежит сомнению, что любая цивилизация или политика формировалась в тесной связи с историей. Подтверждение этой мысли мы находим в высказывании американского ученого И.М.Сейта: «Изучение истории делает нечто большее, чем просто оттачивать факты и позволяет нам делать или проверять обобщения. Оно расширяет горизонт, корректирует перспективу, и оно строит подходы к событиям, которые могут иметь исторический смысл. Мы замечаем отношения между относительно изолированными событиями. Мы понимаем, что истоки настоящего похоронены далеко в прошлом и что история – это прошлая политика, а сегодняшняя политика – это будущая история»[1]. Совершенно очевидно, что любые значительные социологическо - политологические исследования, так или иначе, предполагают обращение к истории, в том числе политической.

Люди всегда мечтали о цивилизации, как о благодатном обществе. Все большее число людей осознает, что приобщение к историческому прошлому – это не только знакомство с шедеврами мировой цивилизации, уникальными памятниками древнего искусства и словесности, не только школа нравственного и художественного воспитания, но и неотъемлемая часть современной жизни, в определенной мере оценка настоящего и даже будущего сквозь призму исторического опыта.

В связи с этим следует подчеркнуть, что без постижения древних цивилизаций наш мир немыслим ни в одном своем звене. Это одновременно и связывают нас с древними цивилизациями прочной нитью преемственности, и отдаляет от древности, ибо она не располагала многим из того, что добывала для своих потомков, лишь подготавливая дальнейший прогресс. Именно в силу своей плодотворности древние цивилизации представляются нам хотя и закономерным, но и уникальным неповторимым этапом всемирно- исторического развития. Исследование показало, что древние цивилизации основаны «на своеобразной форме хозяйствования, возникшей исторически, на определенной ступени общественного развития, в определенных регионах земного шара, соответственно конкретным условиям жизни, места и времени» [2].

К древним цивилизациям восходят многие исключительно важные открытия в материальной и духовной культуре. Человечество и сегодня с благодарностью черпает из этого богатейшего

источника. Создавая новое, оно невольно и с необходимостью обращается к наследию предшествующих цивилизаций. И это – обращение поиск сущности важного знания и опыта, стремление понять мудрость наших далеких предков, причины их удач и прозрений, ошибок и заблуждений, мотивы благородных и безнравственных поступков.

Способность народов и этносов подняться до уровня цивилизации, по мнению большинства современных ученых, была связана не с какими-либо особенными «племенными» качествами, а исключительно с внешними, прежде всего, географическими причинами. Оптимальные условия для создания цивилизации создает географическая среда, приемлемая для существования человека, пробуждающая в нем внутренние созидательные потенции. Географические особенности земли предков запечатлеваются в сознании народа как сакральные места. Окружающая среда, горы, реки, озера, долины и холмы, приобретали глубокий смысл, представлялись священными местами обитания духов и предков. Их святость пронизывает легенды, мифы, афоризмы, сказания, передающиеся из поколения в поколение. Следовательно, на этом пространстве человек со временем появления развивал определенную технологию, формировал и видоизменял уклад жизни, вырабатывал стереотип поведения, следовал определенному мировоззрению. И такая цивилизация действительно зародилась в степи как особая ветвь мировой цивилизации – как кочевая цивилизация [3].

Кочевая цивилизация древних кочевников оставила глубокий след в истории человечества. Казахи, по сути, являются основными наследниками древней кочевой, степной цивилизации.

Развитие казахской цивилизации происходит на колоссальных евразийских просторах от Алтайских гор до реки Урала и Уральских гор с востока до запада, от Сибирской тайги и до берегов Сырдарьи и Тянь-Шанских гор с севера на юге, который обусловлена воздействием специфических географических, климатических, этнических, конфессиональных, политических, исторических факторов. Поскольку территория Казахстана оказалась между самобытными обществами Востока и Запада, то ее развитие, естественно, больше питалась во взаимодействии с культурами Востока. Следует отметить, что по А.Тойнби, цивилизация Шумер приходится генетически родственным обществом для казахской цивилизации, а казахская цивилизация, в свою очередь, отвечает всем требованиям, предъявляемым к категории цивилизации, а точнее к локальным цивилизациям.

Следует сказать, что на просторах Великой степи была создана оригинальная система правления древних кочевых обществ, которая затем постепенно преобразовалась, превращалась в модели различных государственных структур и форм управления. При этом подчеркнем, что впервые дикая лошадь была приручена, одомашненная на казахской земле, и всадники, овладевшие особой тактикой, технологией ведения войн, сражения, были кочевниками Великой степи.

Доместикация животных по праву может считаться шедевром кочевой цивилизации и ключом к последующему успеху. Без их помощи кочевнический рынок был бы невозможен. Человек здесь проявил чудеса изобретательности. Овцу или корову, чтобы они служили человеку, нужно просто приучить, хотя тоже порой довольно трудно. Собака, верблюд и лошадь, функции которых куда более сложны, требуют не только приучения, но и обучения. Нужно сделать из них помощниками человека. Это замечательное достижение кочевников помогло кочевникам не только выжить в степи, но и приспособиться некоторым из них к роли «пастырей» человека [4]. В этом плане кочевники, находясь в срединном месте между Европой и Азией, территория Казахстана была катализатором, мостом, соединявшим различные цивилизации, культуры, народы. Здесь развивалась как оседлая, так и кочевая цивилизация. Здесь происходило взаимовлияние тюркской, иранской, славянской, китайской, монгольской культур. Казахская духовность изначально синкретична. Все это в древности предопределяло полиэтническую и многоконфессиональную историко-культурную арена, и сегодня наша страна не утратила своей уникальности, определяемой этими факторами.

При этом история и культура Казахстана не является фрагментарным собранием различных несвязанных культур, народов и эпох. Непрерывность истории, преемственность культур, автохтонность казахов доказана учеными- историками, археологами, этнографами. Высокая жизнеспособность, выразившаяся в сложных формах общественного устройства и социальных институтов кочевников (удельно-лестничная система, иерархия членов, военная дисциплина, дипломатия, наконец, жизненная философия в целом) явилась той идеальной основой, на которой выстроилась гумилевская теория пассионарности [5]. Поэтому, абсолютно прав Л.Н.Гумилев, когда говорит: «Пора прекратить рассматривать древние народы Сибири и Центральной Азии только как соседей Китая и Ирана. Надо, наконец, сделать практический вывод из того бесспорного положения, что их история и культура развивалась самостоятельно» [6].

В У11- У тыс. лет до н.э. степные просторы Центральной Азии были заселены не бродячими рыболовами – охотниками, а относительно оседлыми общинами, жившими в долинах рек и у пойменных озер в небольших поселках. Население прекрасно ориентировалась в окружающем пространстве и вырабатывало оптимальные формы жизнедеятельности. Люди переходили к оседлости, занимались рыболовством, охотой, собирательством, изобретали новые орудия труда, технологии каменной и костяной индустрии. Наравне с базовыми круглогодичными поселениями существовали центры по изготовлению орудий труда (мастерские), разрабатывались места добычи кремня и других пород, пригодных для производства инструментов, определялись места сезонных пастбищ и охотничьих лагерей [7].

Исследования показали, что в лесостепной Евразии уже в неолите начался процесс доместикиции некоторых видов животных, развивались домашние промыслы в условиях значительной оседлости населения. Активно росли приемы обработки каменного сырья, кости, глины. Однако исторический процесс не был прямолинейным, не на всей территории лесостепи одновременно распространялись прогрессивные формы экономики.

Если говорить о средствах освоения пространства рассматриваемой цивилизации, прежде всего, следует обратить внимание на особую роль коня в жизни кочевников. Путем подчинения коня человеческой воле кочевники сделали огромный шаг в деле освоения пространства.

По мнению К. Ясперса, при переходе от дикости к цивилизованности наряду с созданием оросительных систем, появлением этносов, изобретением письменности, очень важное значение для человечества имела доместикация лошади [8].

В связи с этим возникает вопрос, что такое прирученная лошадь? Эта революция быта. Вместе с тем, это скорость передвижения, возросшая до 30 километров в час, изменяет, определяет представления седока, всадника о расстояниях, делает возможным людям освоение местностей, территорий, ранее казавшихся невозможными, заоблачными далями. Следовательно, приручение лошади являлось прогрессом, шагом на пути от освоения, познанию ограниченного пространства к освоению всего мира. Это дало возможность для диалога различных цивилизаций и государств.

В целях покорения пространства особенно умело пользовались лошадью кочевые народы. Конь и кочевник казались единым существом. Человек, оседлавший коня, осознает, что начинает освобождаться, что его волевые возможности увеличились, он стал ближе к космосу, как бы ни хотела не отпускать его мать – Земля, он делает уверенный шаг в бескрайний мир. В народной традиции ребенку, делающему первые шаги, перерезают символические путы.

В эпоху энеолита, которая охватывает время середины IУ тыс. до начала 111 тыс. лет, казахстанская лесостепь стала местом, где происходило одомашивание лошади – событие, ставшее одним из выдающихся открытий человеческой цивилизации.

Идея евразийства историческими корнями уходит в Ботайскую культуру, откуда начиналась степная цивилизация, и где зарождался центр взаимодействия многих народов и народностей. Причиной тому – обычная лошадь, впервые в мире прирученная именно в Ботае. Начиная с ледникового периода, люди ходили пешком; китайские цари для парадных выездов использовали быков. Однако до появления в ХУ111 веке черепановского паровоза человеку с верой и правдой служила лошадь.

Это событие стало настоящим взрывом в истории человечества, равным которому в последующем было только изобретение паровой машины, освоение космоса и создание Интернета. Тем приятнее, что его «авторами», стали далекие предки казахов. Казахи, по сути, являются основными наследниками древней кочевой цивилизации, создавшей оптимальные механизмы приспособления к климату горной и степной местности Евразии. Самыми первыми кочевниками Великой степи были далекие предки казахов – этносы, в том числе и ботайцы, а затем саки и другие. Самое главное, что этот вывод не очередная «сенсация» мифотворцов от истории, не подгонка фактов под лжепатриотическую идею, а результат кропотливого труда маститых ученых Казахстана, России, Великобритании, Германии, Франции, США, проявивших к Ботаю особый интерес.

В 1983 году на Ботае был проведен Всесоюзный археологический семинар, на котором собрался весь цвет ученых первобытной археологии Евразии, Москвы, Ленинграда, Киева, Челябинска, Самары, Екатеринбурга, Новосибирска, Красноярска, Алматы, Караганды, Кустаная и многих других городов Союза.

Уникальность поселения была признана научной общественностью. Естественно, что о Ботае заговорили ученые дальнего зарубежья. Поселение посетили ученые из Англии, США, Германии и других стран.

Ботай - величайшее культурное наследие исторического периода более 5 тысяч лет до нашей эры, откуда берет начало степная цивилизация. А domestикация (одомашнивание) лошади в степях Казахстана определила принципиально новую систему коммуникации человечества вплоть до XVIIII века. Именно с этого момента в Евразии начались активные миграции древних народов, формирование новых этносов, ранних государств и империй.

На археологической карте республики зафиксирована более 25 тысяч стоянок, из них десятая часть - в Северном Казахстане. Большинство из них относится к доисторической эпохе. Поселение Ботай занимает 15 гектаров. Расположилась оно на ровной площадке на правом берегу реки Иман-Бурлук, в 1,5 км к юго-востоку от с. Никольское Айыртауского района. На поселении за период существования (оно существовало около 600 лет) было построено не менее 200-300 жилищ. В этом месте вскрыто более 10 тысяч квадратных метров, изучено около 100 жилищ, обнаружено свыше 300 тысяч артефактов и много сотен тысяч костей, которые принадлежат лошади [9].

При раскопках поселения Ботай найдены многочисленные кости коней, изучая которых палеозологи установили использование лошади не только как объекта охоты, но и как верхового животного.

Именно с Ботайской культуры началась степная цивилизация и зарождался центр взаимодействия многих народов и народностей. Причина тому — обычная лошадь, впервые в мире прирученная именно на Ботае. Можно с полной уверенностью сказать, что жители поселения Ботай на заре цивилизаций заложили, первые камни золотого моста между Востоком и Западом, всеми континентами земного шара. Это древние предки нынешних казахов, населявших просторы Евразии.

Раньше среди историков бытовало мнение, что до эпохи бронзы эта земля была только транспортным коридором через которой шли индоарии, европейцы, тюрки и другие, но никогда не селились надолго. Открытие Ботая позволило полностью это опровергнуть. Стало ясно, здесь начинается динамичная история, культурогенез — глобальная адаптация человеческих коллективов к окружающей среде. Именно ботайцами был сформирован тот тип деятельности, при котором люди могут выживать в степи, именно здесь формировалась степная цивилизация, подарившая древней ойкумене великие открытия.

На севере Казахстана было открыто еще несколько подобных поселений, удаленных друг от друга на 100-150 километров (оптимальное расстояние для табунов). Все это позволяет говорить о ботайской культуре и ботайцах, живших в эпоху перехода от камня к бронзе, матриархата - к патриархату, совершивших самую настоящую революцию, первыми лошадей. На Ботае найдено самое раннее из всех известных свидетельств одомашнивания лошадей. Речь идет о пятом тысячелетии до нашей эры, а это примерно на одну тысячу лет раньше всех иных доказательств одомашнивания лошади и на две тысячи лет древнее тех одомашненных лошадей, останки которых были обнаружены в Европе.

С соскобов, обнаруженных на Ботае черепков глиняных сосудов, с помощью биохимического анализа обнаружены следы кумыса, которым более 5 тысяч лет. Совершенно ясно: если кобылицу доят, значит, оно уже не дикая. Археологи считают, что тогда одомашнено было около 10 процентов лошадей, но и вольные табуны находились под контролем человека. Так зарождалась технология коневодства в степях, сохранившаяся до современного времени.

Повсюду первым другом человека был конь - пахарь и боец, конь стал синонимом времени, пространства, скорости, плодovitости, богатства.

Конь у кочевников священное животное. Конь является для казаха не только средством передвижения, но и источником его духовного обновления и обогащения. Если у кочевников сильно развиты высокий духовный порыв, независимость, то объяснялось это с коня.

Впервые в степях люди стали возводить капитальные сооружения с использованием оригинальных архитектурных приемов. Жилые полуназемные дома строились из дерева, глины, костей лошади, бересты и земляных пластов.

Дома доходили по площади до 120 квадратных метров. Они были многоугольными по форме, а сводчатое перекрытие держалось очень прочно без опорных столбов. Современные градостроители только диву даются, как древние люди 5 тысяч лет тому назад умудрялись возводить великолепные строения шатрово-купольной архитектуры.

А как жили наши далекие предки? Совсем неплохо, оказывается, умели устраиваться, потому ко всему подходили прагматично. Например, дом, при котором обнаружены кумысная, который имел два выхода: парадный – на улицу и, так сказать, черный – в кумысную, находившуюся на окраине, как и все связанные с подобным производством строения. Летом костры вообще только за пределами поселения разводили.

В своих домах ботайцы жили большими семьями, родственники могли навещать друг друга, не выходя на улицу – «квартиры» были соединены коридорами. Когда молодой супружеской паре становилось тесно, пристраивались в свои «апартаменты».

Райским, конечно, бытие в энеолите не назовешь, из-за болезней хотя бы. Но у нас тоже лечить их не все получается, зато ботайцы умели, приготовив на костре мясо, без доступа воздуха сохранять его надежней, чем в холодильниках. Изобретение тандыра позволило им зимой содержать свои деревянные дома в тепле. Сплетенный из тальника каркас обмазывался глиной, просушивался. Вечером разведенный в ямке костер накрывали такой конструкцией - получалась равноценная замена печи. Вернее, ее прообраз. Намного, кстати, надежней последующих модификаций: в большом поселении не раскопано ни одного сгоревшего дома [10].

Культурная преемственность – результат наиболее оптимального приспособления ботайцев к жизни. На этой основе возникли степная цивилизация, при которой зарождается система хозяйственной миграции: джайлау – летом, кыстау – зимой, что без изменения сохранились до наших времен. Археологический инвентарь отражает богатую многоотраслевую хозяйственную и производственную деятельность [11]. Ботайское поселение с многоотраслевой экономикой имело крупные поселенческие центры и маршруты отгонного животноводства.

Ядром хозяйственной системы ботайцев было коневодство, но помимо этого они занимались обработкой кости, дерева, камня, изготавливали посуду. У жителей поселения было приспособление для сверления отверстий в камнях и даже ткацкий станок, в которой заправляли нити из конопли и крапивы. Ботайцы создали теплые жилища, в которых они жили зимой до начала летней кочевки. Для начала делался котлован, возводились невысокие каменные стены, а затем из длинных жердей методом плетения корзины создавалось шатровое покрытие, которое обмазывалось глиной и обкладывалось земляными пластами. Это было очень прочная конструкция, потому что давление шло на края постройки, для чего, безусловно, нужен был очень точный расчет. Все это говорит о том, что современники незаслуженно отпускают древнему человеку низкий интеллектуальный уровень.

С каждым найденным на Ботае артефактом (их за более три десятилетия на территории Северо – Казахской области было обнаружено около 300 тысяч, открыто более двух тысяч памятников археологии – поселения, могильники, городища первобытной и средневековой эпох) все шире открывались двери в богатую историю древних предков. Им не только удалось приручить своенравных скакунов. Уже тогда они имели возможность отведать, к примеру, консервы. Они готовились в круглых ямах. В них закладывалась конина, закрывалась сверху травой, загрунтовывалась глиной, а после сверху жгли костры, чтобы не осталось кислорода. Ботайцы умели экономить дрова и грамотно охраняли тепло в своих жилищах. На тлеющие угли надевался своеобразный купол, сделанный из тала и обмазанный глиной.

Большой эффект вызвала находка выточенной из лошадиного зуба руки с ладонью с сомкнутыми пальцами. Историки изумились: это же присуще древнему Египту символическое изображение диска Атона! То есть духовные аналоги древнеегипетской религии определяли мировоззрение и мораль ботайцев за века и века до рождения строителей пирамид [12]. Ботайские женщины занимались домашним хозяйством, воспитывали детей, любили наряжаться и украшать себя, глину использовали в качестве косметики. Мужчины летом, когда Ишим разливался, уходили с Ботая в сторону Тургайской ложбины, охотились, рыбачили. А осенью вновь собирались в родном поселении. Питались древние в основном кониной (в год два человека съедали одну лошадь). Чтобы спасти своих главных кормильцев от джута, ботайцы даже выработали специальную систему выпаса.

Опираясь на найденную на Ботае мелкую скульптуру (человек на коленях, а на теле его проглядывается «прототип современных брюк»), можно предположить, что именно тогда придумали штаны. Ездить без такой одежды на лошади было неудобно. Ботайцы одежду изготавливали из шкур животных, меха, растительных волокон. Свидетельства тому – текстильные отпечатки на керамике, изображение скульптуры мужчин в мягкой одежде, многочисленные инструменты (шилья и иглы, кочедыки, напрасла, пряслицы) для швейного дела. именно с целью изготовления, прежде всего,

теплой меховой одежды ботайцы охотились на пушных зверей, кости которых представлены в остеологических материалах ряда поселений[13].

Суровые реалии жизни древних, капризный климат губили их. По костям специалисты определили, что ботайцы страдали всякого рода хворями. Однако духом наши земляки не падали и даже находили время для отдыха. Возможно, найденные фаланги костей с гравировками использовались в качестве предметов для игр, амулетов и гаданий.

Прослеживается интерес ботайцев к медицине и парапсихологии. Антропологи в древних жилищах нашли трепанированный человеческий череп в глиняной маске. Трепанации был подвергнут подросток, который прожил после еще 17 лет. То что ботайцы, не учившиеся ни в каких медицинских вузах и располагавшие в качестве инструмента только примитивным кремневым сверлом, смогли проделать в черепе сордича два отверстия совершенно, не задев мозг, это можно назвать фантастикой. Примечательно, что отверстия были открытыми, костной ткани почему-то не давали зарости. Делалось это, видимо, с помощью какой-то костяшки, что доставляло человеку нестерпимые боли. Пол человека перенесшего трепанацию, определить невозможно, это мог быть мужчина, а могли и женщина. Можно сказать, на Ботае родился гермафродит, признанный особым существом. Его практически обожествили. Скорее всего, он становится шаманом, и отверстия в его черепе были проделаны для того, чтобы при вибрации палочки задевающей нервные рецепторы вызывать боли, пенийзерверние состояние транса [14]. Древние поклонялись культу коня, луны, солнца, были искусными мастерами.

Население Ботайской культуры впервые выработало календарные циклы скотоводов в степи. Для временных стоянок использовалось легкое жилище, сделанное из тала и шкур лошадей. Для создания первых юрт использовалась обыкновенная плетенная из тальника корзина. Она своей простотой и прочной конструкцией завораживала людей, давая им инструмент для ловли рыбы остов, обмазанный глиной (будущий сосуд).

На Ботае найдены также стрела из кости, трехсантиметровая бусина. Последняя вообще уникальная находка, вызывающая искреннее удивление: неужели 5 тысяч лет назад человек имел сверло? Сохранились инструменты для кастрации жеребцов. Древняя технология жива и по сей день, ею пользуются оленоводы.

Находки позволили выяснить, что степи Центральной Азии и Северо-Казахстанский регион, в частности, являлись территорией, где очень динамично происходили культурно-исторические процессы. Судя по стилизованному изображению колес и животного на одном из фрагментов сосуда, можно предположить существование у ботайцев колесного транспорта. Изображение колесниц сохранились на скалах, где древние люди устраивали свои племенные святилища – храмы, крышей которых был небесный свод. На плоскостях обожженных солнцем черных скал люди выбивали сцены ритуальных плясок, изображена солнцеголовых божеств, могучих верблюдов и быков воплощавших образы древних богов.

Все вышесказанное позволяют сделать следующие предположения: ботайцы, вполне определенно, знали о своем положении в окружающей среде и устанавливали с ней приемлемые взаимоотношения – они заключались в адаптивных мерах человека по отношению к климату, ландшафту, гидрографии, фауне, флоре, почвам.

Исследования убеждают, что степная культура не менее значима, чем земледельческая. Ведь именно степь дала древней ойкумене принципиально новую систему коммуникации – лошадь и колеса.

Носителями Ботайской культуры явились протоиндоевропейцы. Дело в том, что на территории поселения обнаружены черепа людей нескольких рас: экваториальной, средиземноморской, протоиндоевропейской и монголоидной. Все это говорит о контактности людей в этих краях, подвижности, восприимчивости.

Ботайское поселение существовали около шестисот лет. После глобального потепления, когда богатые степные травы исчезли, начался массовый падеж лошадей, большая часть населения ушла на восток, Урал, Алтай, где ассимилировались.

Известному американскому археологу, неоднократно посещавшему эти края, Д.Энтони принадлежат слова: «На многие вопросы мировой истории современные ученые найдут ответы на Ботае» [15].

Первый исследователь Ботайской культуры В.Ф.Зайберт считает, что «первоклассный археологический материал, изучение закономерностей изменений окружающей среды позволяет

наметить перспективу исследований энеолитической эпохи, связанные с происхождением и трансформаций ботайской культуры в эпоху бронзы, ее роли в развитии скотоводства и производящей экономики в степном поясе Евразии, изучение степной экосистемы как исторического явления»[16]. Он считает, что работы здесь хватит еще на поколения археологов.

Древняя историческая традиция выработала представление об особом кочевом мире, в котором один народ похож на другой, но не схож ни с какими другими.

Цивилизация кочевников, прямыми потомками которые являются современные казахи, издревле пульсация Великой степи рождала пассионарные волны, которые распространялись по всем евразийскому пространству, определяя этнический и политический облик величайших империй древности и средневековья от Дальнего Востока до Западной Европы и от Сибири до Индостана. Эти исторические сдвиги известны под разными названиями: «Великое переселение народов», завоевательные походы «Сотрясателя Вселенной» Чингисхана. Мобильные кочевые народы выполняли также важнейшую роль связующего звена между цивилизациями Востока и Запада. Они распространяли научные знания, новые изобретения, мировоззренческие и религиозные концепции.

В трудах ученых «кочевники впервые стали не побочным продуктом или антиподом цивилизации, абортивной линией истории, а ее интегральной, составной и даже необходимой адаптирующей частью. Без кочевников была невозможно вся циклическая концепция цивилизации» [17]. Поэтому кочевничество «надо рассматривать не только как изолированный вариант локальной, специфической или мультимедийной эволюции, но и как существенный и неотъемлемый фактор человеческой истории [18]. Локальные цивилизации – вехи времен, а не сторона замкнутой в самой себе истории.

Опираясь на эти выводы, мы можем сказать, что «казахская цивилизация – это целостная совокупность духовно-нравственных и материальных форм существования казахского народа, определившая его историческую судьбу и сформировавшая его национальное сознание»[19].

С самых древних времен шло перемещение народов с севера на юг, с востока на запад или наоборот. Исторические факты показывают, что шумеры пришли в Междуречье из Центральной Азии, индогерманские племена, продвигаясь на юг, вошли в Индию, Иран, Грецию, тюркские племена завоевали Малую Азию. Постоянные давления на Китайскую империю и Индию оказывали кочевые тюрко-монгольские племена. По мнению известного ученого А.Вебера, освоение пространства кочевыми племенами породило явление, названное «Великое переселение народов». Это оказало огромное воздействие на формирование современных цивилизаций.

Следует сказать, что кочевники, чтобы одержать победу над степью, выжить, существовать в столь суровом естественном окружении развили в себе интуицию, самообладания, находчивости, физическую и нравственную выносливость. Он выбрал такой способ существования. Так жили тысячелетиями их близкие и дальние предки. Он приспособился к условиям кочевого скотоводства. Кочевая жизнь была его стихией, и он не мечтал себе иной жизни. Он находил в ней и свою радость и судьбу. Да и степные просторы в те эпохи не были приспособлены к иным типам хозяйства. Кочевой жизни противопоказана остановка в одной точке бескрайней степи. Она, подчиняясь временным, вегетационным закономерностям, выходит из круговорота движения. Конечно, это движение в основном имеет повторяющийся, постоянный характер. Освоение бесплодной степи направлено не на изменение природы, а, наоборот, на то, чтобы превратиться в ее неотделимую часть. То есть человек становится зависимым от явлений природы.

Между цивилизациями Китая, России, западных стран и тюркскими народами происходило бесчисленное множество исторических процессов. Это происходило не только на уровне культурного общения, но имело и характер войны и соперничества за данное этнокультурное пространство. В силу своего расположения Центральная Азия и Казахстан оказались между молотом и наковальней. Не вызывает сомнений то, что в тысячелетней истории человечества до появления огнестрельного оружия самой грозной силой оставались кочевники, выросшие на коне. Здесь можно вспомнить высказывания А.Вебера о роли кочевников в истории. По его мнению, до появления техногенной (западной) цивилизации, кочевники выполняли роль культурных катализаторов в пространстве. Это говорит о том, что степные цивилизации были одной из движущих сил мирового развития.

О взаимовлиянии в мире, роли централизиатских народов в человеческой истории писал Дж.Неру: «... в течение длительных периодов, на протяжении значительных отрезков времени доминировала Азия. Ее народы, наступая, волна за волной, завоевывали Европу. Они опустошили Европу – они цивилизовали Европу. Арийцы, скифы, гунны, арабы, монголы, турки – все они, выйдя

из какой-либо местности Азии, расселялись по всей Азии и Европе... многие народы современной Европы ведут свое происхождение от этих захватчиков из Азии. Мы хорошо знаем, что Европа, хотя это и самая малая часть света, сегодня является великой. Но столь же глупо забывать о величии Азии» [20].

Рассматривая взаимовлияние этносов Центральной Азии, подразумевая их культурно-историческую общность, единые корни, истоки, определяющие их генетическое родство, мы можем говорить о цивилизационной целостности этого региона. Цивилизационная сущность общества, его интеграционная сила выражались в общих началах миропонимания, общности исторических судеб.

За тысячи лет до нашего времени скифско-сакская цивилизация, тесно общаясь с античной и восточными цивилизациями древности, оставила глубокие следы в истории их развития. Среди участников разрушения могущественного Рима особенна роль гуннов. «Если взаимная передача материальной и духовной культуры является единственным залогом развития человеческой цивилизации, - пишет А.Таракты, - то погонщиками этой исторической необходимости были кочевники. Не случайно, что и поныне в разбросанных, как просо, между Алтаем и Карпатами скифских курганах находятся предметы искусства и быта Египта, Греции, Ирана, Ассирии, Урарту, Китая, Индии. Для того, чтобы признать, что первым, кто освоил пронизывающий оба континента Великий Шелковый путь, был не пеший крестьянин в Китае, обрабатывающий тутовое дерево, а носящиеся наперегонки с ветром всадник [21].

Освоившая металлообработку в очень глубокой древности прототюркская цивилизация являлась могущественной силой в этом регионе. Некоторые исследователи истории культуры указывают на схожесть шумерской металлургии и сибирского древнего вооружения (О.Сулейменов, Н.Оспанулы, М.Ауэзов и др.)

Как отмечает Л.Гумилев, во многих случаях судьбу степного биоценоза решала переменность засушливости и влажности [22]. Попеременное воздействие полюсной и тропической воздушных колонн превращало евразийскую степь то в голую пустыню, то в цветущее поле. Например, пустыня Гоби в свое время была травянистой степью, а территория между Аралом и Каспием – цветущей местностью. Наступление засухи в Степи привело к ослаблению тюрко-монголов и усилению их соседей китайцев, иранцев, славян, маньчжуров.

Весомую и относительно устойчивую область цивилизации в истории нужно рассматривать как единый пространственный континуум. При сравнении разных цивилизаций нужно брать как образец не отдельные их части, а сложившиеся суперэтноты.

В условиях кочевой жизни казахов, как и его предки, родился, жил и уходил в иной мир, видя в ней свое предназначение. Кочевая жизнь его устраивала. У них была своя материальная и духовная культура, приспособленная к условиям кочевой жизни [23].

Для каждого казаха понятие «степь», «Великая степь» близко и понятно, он с рождения ассоциирует ее с Отчизной, с былым величием своих предков, с историей и культурой своего народа, его мировосприятие генетически связано с ней. Одно только название «Сарыарқа», «Бетпақдала» вызывают в нем чувства величия и гордости, простора и бесконечности, он прислушивается к издаваемым его звукам, несущим с себе отголоски прошлого, т.е. термин «степная цивилизация» определяет не только пространственно-географическое восприятие, но и раскрывает сущность внутреннего мира казахов.

Поэтому, можно считать, что по географическому признаку степная цивилизация, сыгравшая свою определяющую роль как в историко-географическом, так и этнокультурном значениях, является поистине колыбелью цивилизации кочевников евразийских степей.

В силу объективных исторических причин и жизненных условий кочевнического уклада жизни у казахского народа выработан ряд своеобразных духовно-исторических традиций. Это – простота и величие, гордость уважение гордости других, миролюбие и воинственность в случае защиты Родины, трепетно-почтенное отношение к прошлому, почитание старших, сохранение и передача схемы родственно-генеалогических уз, склонность к словесности импровизации и образно-поэтическому выражению эмоциональных чувств и т.д. На протяжении веков эти традиции превратились в устойчивый механизм поведения представителей цивилизации кочевников евразийских степей.

Доказано, что каждая цивилизация на протяжении своего существования проявляет способность к творчеству в одной или двух сферах, имеет свой почерк. Так, эллинская цивилизация проявила себя в эстетике, индская – религиозной сфере, западная в науке и технике, а мы можем утверждать о вкладе представителей казахской цивилизации – в сферу нравственных, человеческих ценностей.

Можно отметить, что казахская цивилизация генерирует в казахской культуре своеобразный экономический уклад, социально-экономическую структуру общества и другие важнейшие элементы бытия, т.е. она рассматривает ее как целостную совокупность духовно-нравственных и материальных форм. Даже основа всякой кочевой цивилизации – всадничество или вооруженный всадник – воин – вызваны социально-экономической целесообразностью, т.к. они составляли военное сословие и были символами основой государства, средством обеспечения своей национальной безопасности. С этой точки зрения правомерно и необходимо говорить и о казахской цивилизации, генерирующей своеобразный экономический уклад, социально-экономическую структуру общества и другие важнейшие элементы бытия. «Синтез степной, военно-кочевой, городской и речной цивилизации удачным образом прижился в казахских землях, и в силу того, что предки казахов сумели сочетать все эти пять типов цивилизации, создав тем самым своеобразную казахскую цивилизацию» [24].

В ареале расселения казахов существовала множество городов со своей характерной городской культурой или городской цивилизацией, и сопутствующей ей земледельческой и речной цивилизациями. Синтез вышеназванных цивилизаций наиболее удачным образом проявился именно в казахских землях, видимо, в силу того, что предки казахов сумели сочетать все эти пять типов цивилизаций, создав тем самым своеобразную казахскую цивилизацию. Этому, в частности, способствовало выгодное географическое положение, наличие богатых и разнообразных природных ресурсов, развитая сеть коммуникаций, доходы от торговли Великого Шелкового пути, то есть экономическая целесообразность. При этом, говоря об особенностях казахской цивилизации, есть настоятельная необходимость опереться и на историю казахской степи и прилегающие к ней территории, получившей название Евразийского пространства.

Базовая особенность казахской цивилизации в том, что ее ядром, интегрирующим началом является казахский народ – один из богатых культурой этносов мира. Благодаря подобным объективным факторам, а также таким интеграционным чертам, как самоограничения, подвижность, терпимость, готовность оказать помощь, гостеприимство, послужить человеку и другим, казахский народ стал объединителем других этносов Казахстана (ныне составляющих около 30% населения), центром притяжения не только мусульманских, но и тюркских, славянских и других народов. К основному ядру – казахскому этносу в разные исторические периоды присоединялись добровольно или в результате войн, многие европейские и азиатские этносы. Порывая с прежним цивилизационным ядром, они могли дрейфовать в сторону иных цивилизаций, но большинство этносов, вовлеченных в единое культурное пространство, приобщенных к казахской культуре, скрепленных государственным языком – казахским языком, стали участником единого культурного процесса, создателями общих ценностей в едином географическом, политическом и духовном пространстве. Многие из них и сегодня находятся в лоне локальных цивилизаций своих этносов, о чем свидетельствует их внутренняя самооценка, культурно-историческое самочувствие их представителей.

Евразийский характер веками складывающейся казахской культурной, социокультурной общности - важная особенность казахской цивилизации, не сводимой к механической сумме ее европейских и азиатских составляющих, выражаемой в новых качествах, чертах. Общность исторических судеб породили общие устойчивые социальные, материальные, и духовные характеристики, общеказахское самосознание, в том числе общеказахстанский патриотизм, сходство духовных предпочтений, что находит отображение в специфике самоиндефикации – необходимом элементе цивилизованности сегодня.

В связи с этим возникает вопрос, какой код у народа, живущего в казахской степи? Это воля, свобода, созидание, уважение и взаимопомощь. Это и есть то самое олицетворение слияния многовекового исторического опыта и современности, умение адаптироваться под новые условия. Характер жителей Великой степи рассматривается в научных трудах, в записках путешественников из разных стран мира. Все эти работы объединяет один вывод: в обществе степняков в казахском доме всегда была искренне рады гостям, сердечно принимали нового человека, бережно относились к его пониманию мира, с неподдельным интересом .взглядывались в иную культуру.

Географические, природно-климатические разнообразие, специфические исторические, социально-политические условия бытия способствовали формированию этносов с различным физическим обликом, с различным менталитетом, культурой. Их поселение рядом с коренным народом – казахами, при уважительном взаимодействии с ними привели к смешению разных этносов и их взаимной культурной адаптации, к формированию самобытного цивилизационного пространства

с разнообразными, специфичными культурами многих народов, находящиеся в тесном взаимодействия в рамках единой казахстанской многонациональной культуры. Общее достояние казахского суперэтноса, складываясь из разных культур больших и малочисленных этносов, воспринимается как предмет их общей гордости. Казахская культура – фундамент общекзахстанской суперполиэтнической культуры, снискавшей мировое признание, внесшей существенный вклад в общечеловеческое достояние.

Подводя итоги, в заключении можно сказать, что вообще Ботай занимает видную роль и место в мировой цивилизации. Ботай – величайшее культурное наследие исторического периода 3- 5 тысяч лет до нашей эры, откуда берет начало степная цивилизация. Вместе с тем, Ботай был одним из центров мировой цивилизации, где были заложены первые камни золотого моста между Востоком и Западом. Сегодня казахскому народу есть что рассказать и показать миру, принять новое, не утратив при этом своей самобытности. Поэтому мы должны гордиться своей историей, а она многогранна. Нам еще предстоит осмыслить собственную историю, освободив ее от груза чужих стереотипов, и тем самым мы глубже будем понимать и осознать все величие нашего прошлого.

Список использованной литературы:

1. Sait E.M. Political institutions//Preface, №4. AppLeton – Century, 1938.- P.49
2. Кишибеков Д.К. Кочевое общество.- Алма-Ата: Наука, 1984.- С. 217.
3. Касымжанов А.Х. Стелы Кошо-Цайдама.- Алматы , 1998; Касымжанов А.Х. Пространство и время великих традиций.- Алматы: Қазақ университеті, 2001.
4. Тойнби А. Постыжение истории. – М: Прогресс, 1991.- С. 184-185.
5. Козыбаев М.К. Гумилев Л.Н. и проблемы степной цивилизации. Идеи и реальность Евразийства. – Алматы, 1999.- С.103-113.
6. Гумилев Л.Н. География этноса в исторический период.- Л., 1990.- С.115.
7. Зайберт В. Ботайская культура.- Алматы, 2009. - С. 62-63.
8. Ясперс К. Смысл и назначение истории.- Москва: Политиздат, 1991.- С. 72.
9. Сергеев А. Ботай: истоки евразийства // Казахстанская правда.-2005 , 19 августа.
10. Мерцалов В. Пласт истории//Казахстанская правда.-2017, 15 августа.
11. Назарбаев Н.А. Семь граней Великой степи//Казахстанская правда.- 2019, 21 ноября.
12. Мерцалов В. Пласт истории//Казахстанская правда .– 2017,15 августа
- 13.Зайберт В. Ботайская культура. – Алматы, 2009. - С. 241.
14. Чернышова Е. Тайна ботайского гермафродита // Экспресс.К. - 2010, 18 марта.
15. Сергеев А. Ботай: истоки евразийства//Казахстанская правда.- 2005,19 августа.
16. Зайберт В. Ботайская культура. – Алматы, 2009. - С. 565.
17. Хазанов А.М. Кочевники и внешний мир.- Алматы, 2000.- С. 76.
18. Там же. - С. 80.
19. Омаров Е.С. Основы казахской цивилизации//Казахская цивилизация.- 2002,№ 2-3.- С. 4.
20. Цит. по Козыбаев М.К. Казахстан на рубеже веков. Кн. 1. - Алматы, 2000. - С. 49-50.
21. Ауызына тарихнама//Қазақ.- Алматы, 1993.- 32-33 б.
22. Гумилев Л.Н. в поисках вымышленного царства.- Алматы, 1992.- С.18.
23. См. :Толыбеков С.Е. Кочевое общество казахов в XV – начале XX веков (политико-экономическое исследование). 2-е переработанное издание .- Алматы: Ұлағат, 2017.- С.147-171.
- 24.Омаров Е.С.Основы казахской цивилизации//Казахская цивилизация.- 2002, № 2-3.- С 4-14.

МРНТИ 14.35.07

Хведелидзе Т.Б.¹, Толеубекова Б.Х.¹, Сайлибаева Ж.Ю.¹, Тыныбекова З.К.¹,

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ЗЕРКАЛЬНАЯ ЛАБОРАТОРИЯ: ПОНЯТИЕ, НАЗНАЧЕНИЕ И ОРГАНИЗАЦИОННАЯ ОСНОВА

Аннотация

Зеркальные лаборатории впервые на постсоветском пространстве появились в начале 2000-х годов в системе вузов РФ. Изначально такие лаборатории создавались между вузами-партнерами одного государства. Позднее к такой форме исследовательской деятельности подключились иностранные партнеры. Степень эффективности таких лабораторий была различной. Назначением зеркальных лабораторий было привлечение к исследовательской деятельности тех представителей науки, которые в результате распада СССР эмигрировали в страны дальнего зарубежья. В современных условиях назначение зеркальных лабораторий выходит за рамки политизированных идей. Научная элита стран постсоветского пространства отчетливо осознает, что в условиях повышенного социального запроса на научно обоснованные рекомендации во всех сферах жизни и деятельности любой страны рассчитывать только на свои национальные научные ресурсы не является плодотворным. Это в полной мере относится к сфере управления качеством высшего образования. Проблематичными являются такие аспекты, как определение самого понятия «зеркальная лаборатория», его современная интерпретация, определение его назначения применительно к сфере высшего образования, что является предтечей большой науки.

Статья подготовлена авторским коллективом по теме международного грантового исследования, финансируемого из бюджета КазНПУ им.Абая: «Исследования по актуальным направлениям в сфере образования Республики Казахстан» (2020г.).

Ключевые слова: зеркальная лаборатория, организационно-правовая основа, назначение лабораторий, высшее образование, управление качеством.

Хведелидзе Т.Б.¹, Толеубекова Б.Х.¹, Сайлибаева Ж.Ю.¹, Тыныбекова З.К.¹,

¹Абай атындағы ҚазҰПУ

АЙНА ЗЕРТХАНАСЫ: ТҰЖЫРЫМДАМА, МАҚСАТЫ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ НЕГІЗІ

Аңдатпа

Айна зертханалары посткеңестік кеңістікте алғаш рет 2000-шы жылдардың басында Ресей Федерациясының университеттер жүйесінде пайда болды. Бастапқыда мұндай зертханалар бір мемлекеттің серіктес университеттері арасында құрылды. Кейінірек шетелдік серіктестер осы зерттеу нысанына қосылды. Мұндай зертханалардың тиімділік деңгейі әр түрлі болды. Айна зертханаларының мақсаты КСРО ыдырағаннан кейін шет елдерге қоныс аударған ғылым өкілдерін зерттеуге тарту болды. Қазіргі жағдайда айна зертханаларын тағайындау саясаттандырылған идеялардан тысқары. Посткеңестік кеңістіктегі елдердің ғылыми элитасы кез-келген елдің өмірі мен қызметінің барлық салаларында ғылыми негізделген ұсыныстарға әлеуметтік сұраныстың артуы жағдайында өздерінің ұлттық ғылыми ресурстарына сүйене отырып, нәтиже бермейтіндігін анық біледі. Бұл жоғары білім сапасын басқару саласына қатысты. «Айна зертханасы» ұғымын, оны қазіргі заманғы түсіндіру, ұлы ғылымның бастаушысы болып табылатын жоғары білімге қатысты мақсатты анықтау проблемалық аспектілер болып табылады.

Мақаланы Абай атындағы ҚазҰПУ бюджетінен қаржыландырылатын халықаралық гранттық зерттеу тақырыбы бойынша авторлар тобы дайындады: «Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы тиісті бағыттағы зерттеулер» (2020).

Түйін сөздер: айна зертханасы, заңдық база, зертхананы тағайындау, жоғары білім, сапа менеджменті.

MIRROR LABORATORY: CONCEPT, PURPOSE AND ORGANIZATIONAL BASIS

Abstract

Mirror laboratories first appeared in the post-Soviet space in the early 2000s in the system of universities in the Russian Federation. Initially, such laboratories were created between partner universities of one state. Later, foreign partners joined in this form of research. The degree of effectiveness of such laboratories varied. The purpose of the mirror laboratories was to attract to research activities those representatives of science who, as a result of the collapse of the USSR, emigrated to foreign countries. In modern conditions, the appointment of mirror laboratories goes beyond politicized ideas. The scientific elite of the countries of the post-Soviet space is clearly aware that in the face of an increased social demand for scientifically sound recommendations in all spheres of life and activity of any country, relying on their national scientific resources is not fruitful. This fully applies to the field of higher education quality management. Aspects that are problematic are the definition of the concept of “mirror laboratory” itself, its modern interpretation, the definition of its purpose in relation to higher education, which is the forerunner of great science.

The article was prepared by the team of authors on the topic of an international grant study, funded from the budget of KazNPU named after Abay: “Research in relevant areas in the field of education of the Republic of Kazakhstan” (2020).

Keywords: mirror laboratory, legal framework, laboratory appointment, higher education, quality management.

Введение

Управление качеством высшего образования – достаточно актуальная и сложная тема в том смысле, что качество самого образования складывается из множества показателей, обусловленных параметрами, воспринятыми международным сообществом в качестве мировых стандартов. Государственная образовательная политика стран постсоветского пространства ориентирована на достижение такой цели, как вхождение в мировое образовательное пространство. Это означает, что трансформационные процессы в области управления качеством высшего образования должны происходить не в революционном, а в эволюционном режиме. Высокий уровень советского вузовского образования был предметом изучения зарубежными странами, однако идеологические соображения были значительным препятствием на пути признания преимуществ советских подходов к системе подготовки специалистов высшей квалификации.

Интеграция в мировое образовательное пространство неизбежно требует создания новых условий для обеспечения надлежащего качества в деле подготовки специалистов высшей квалификации. В качестве одного из способов выхода в сложившейся ситуации нами усматривается возможность создания зеркальной лаборатории по проблемам управления качеством высшего образования. Определенный опыт в их создании имеется в Российской Федерации. Например, подобная лаборатория была создана в Нижегородском институте прикладной физики РАН в партнерстве с Нижегородским государственным университетом и представителями русскоязычной диаспоры из числа эмигрантов, покинувших страну в период распада СССР [1, с.74]. Известен опыт проведения в 2014 году Новосибирским государственным университетом открытого международного конкурса по созданию в названном университете «зеркальных» лабораторий под руководством приглашенных ученых в области математики [2].

Цель настоящего исследования состоит в выработке понятия «зеркальная лаборатория» для последующей адаптации нормативно-правовой основы ее организации и деятельности к условиям Казахского национального педагогического университета им. Абая (далее – КазНПУ им.Абая).

Для достижения цели предприняты попытки решения следующих задач:

1. Научное обоснование понятия «зеркальная лаборатория»;
2. Установление назначения зеркальной лаборатории в условиях деятельности вузов-партнеров;
3. Организационно-правовая основа деятельности зеркальной лаборатории.

При подготовке настоящей работы в качестве методологии принят диалектический подход к рассмотрению и оценке данных по созданию зеркальных лабораторий между вузами-партнерами. Применены частные методы исследования: сравнительно-правовой, описательный, аналитический.

Основная часть

1. Научное обоснование понятия «зеркальная» лаборатория

Этимологически термин «лаборатория» - происходит от нем. *Laboratorium* – помещение или самостоятельное учреждение для проведения работ со специальным оборудованием, научных исследований, производственно-контрольных или учебных экспериментов [3, с.339]. Применительно к теме настоящей работы термин «лаборатория» должен пониматься как подразделение в высшем учебном заведении, в котором проводятся научные исследования в условиях партнерских отношений между двумя вузами, у которых совпадают проблема исследования, достигаемые цели и решаемые задачи. Партнерство в данном случае должно пониматься как договоренность субъектов о совместной деятельности [3, с.486]. Особенностью такого подразделения является взаимосвязь с базовой, основной организацией, чьи научные запросы лаборатория призвана исследовать и решать. Эта взаимосвязь проявляется в источниках финансирования, организационном и материально-техническом, а также кадровом обеспечении деятельности лаборатории.

Что касается определения «зеркальная», то здесь необходимо исходить из его лексического смысла. «Зеркальная» означает обладающая отражательной способностью, проявляющейся в синхронном повторении в точности того, что характерно для внешнего облика оригинала. Применительно к лаборатории признак зеркальности должен отражать не только внешние параметры организации и деятельности, но и, самое главное, свидетельствовать о единстве целей и задач, об их достижении и решении сходными методами, приемами и средствами. Комплекс методов, приемов и средств для краткости может быть условно назван инструментарием, применяемым для решения задач и достижения целей. При этом взаимный обмен полученными результатами, иной значимой информацией должен быть ориентирован на цели и задачи обеих сторон партнерства.

Корректная интерпретация позволяет считать, что рассматриваемое определение означает не точное копирование того, что уже в организационно-управленческой сфере научного познания существует, а создание аналогии того объекта, который способен дать высокие результаты в одноименной (однопрофильной, совпадающей, однородной) сфере деятельности.

Анализируя деятельность одной из лабораторий вузов России, И. Дежина и А. Пономарев дают следующее разъяснение: «Под «зеркальной» понимается лаборатория, которая создается в России по аналогии с действующей зарубежной лабораторией, последнюю возглавляет соотечественник, проживающий за рубежом. Такая организация исследований имеет ряд преимуществ: возможность освоения зарубежного опыта и участия в выполнении зарубежных проектов, повышение квалификации кадров, облегченный доступ к реактивам, возможность работать на современном оборудовании, развитие международных связей. «Зеркальные лаборатории» можно создавать на средства, которые удастся аккумулировать. Как правило, они значительно меньше выделенных по программе мегагрантов. По опыту, время пребывания зарубежного специалиста в России руководство вуза, как правило, не устанавливает, а в программе мегагрантов зарубежный специалист должен проводить в своей российской лаборатории не менее четырех месяцев в году. В «зеркальных» лабораториях проще налаживать обмен студентами и аспирантами, корректировать их подготовку, облегчен доступ к международной экспертизе [1, с.74].

Очевидно, что данная модель, безусловно, имея ряд преимуществ по сравнению с автономными вариантами исследований в рамках сугубо национальных систем вузовской науки, все же не свободна от определенных спорных моментов. Так, во-первых, эта модель ориентирована на уровень социальных отношений, сложившихся в 2013 году, что означает, что в соблюдении или обеспечении отдельных признаков, присущих зеркальным лабораториям семилетней давности, в современных условиях нет необходимости. К одному из таких признаков мы относим выполнение функции руководителя основной лаборатории, по аналогии с которой мы намерены создавать свою зеркальную лабораторию, «нашим соотечественником, проживающим за рубежом». Дислокация самой зеркальной лаборатории – один из вузов, расположенных на территории РК (в нашем случае – это Казахский национальный педагогический университет имени Абая). Теоретически найти такого «соотечественника» в РФ возможно, однако практическая реализация его поисков будет ограничена кругом тех вузов или научных организаций, которые ведут свои изыскания в интересующем нас

направлении и обладают значительными достижениями в данной научной области. Доля вероятности совпадения всех этих признаков в одном лице - бывшем соотечественнике – слишком мала. Вместе с тем, партнерские отношения предполагают осуществление деятельности заинтересованных субъектов на принципе взаимности. Указанный принцип достаточно апробирован международной практикой и означает соблюдение и обеспечение равноправия выгод и обязательств [4, с.85] обеих сторон соответствующей договоренности. Во-вторых, в нашем конкретном случае идея создания в вузах РК зеркальных лабораторий по исследованию вузовских проблем, а в нашем случае - проблем управления качеством высшего образования – есть форма развития уже фактически сложившихся отношений между двумя заинтересованными вузами РФ и РК.

Расширительное толкование характера и уровня партнерских связей позволяет в перспективе усматривать целесообразность создания зеркальных лабораторий между разными вузами внутри страны, между вузами и иными самостоятельными (автономными) научно-исследовательскими организациями/учреждениями, а также объединениями, исследующими сходные, смежные проблемы науки и практики, в рамках национальных исследовательских программ. Вместе с тем, организация зеркальной лаборатории в пределах одной страны может быть осуществлена также в рамках консорциума или совместной лаборатории. Выбор той или иной формы зависит от множества факторов, в числе которых материально-техническое обеспечение, источники финансирования и др.

Таким образом, под «зеркальной» лабораторией можно понимать научные подразделения, создаваемые по принципу аналогии вузами-партнерами или научными организациями/учреждениями-партнерами, представленными субъектами как внутри страны, так и субъектами разных стран, характеризующихся единством научных интересов, обладающих общностью целей и задач, достижение и решение которых осуществляется на консолидированной основе в соответствии с принципами научной этики и корректности, подтвержденных двусторонними договорными обязательствами.

Безусловно, выше приведенные разъяснения российских исследователей отражают начальный опыт создания «зеркальных» лабораторий. Но рациональное зерно в них присутствует, которое может служить в качестве отправных посылок при разработке соответствующей нормативной основы для создаваемых в вузах-партнерах РФ и РК зеркальных лабораторий по исследованию проблем управления качеством высшего образования.

Кооперирование усилий субъектов разных стран, разных вузов или исследовательских организаций/учреждений при решении вопросов или проблем, обладающих для этих субъектов одинаковой степенью актуальности, имеет гораздо больше перспектив получить искомые результаты более кратким путем и, что немаловажно, с наименьшими материально-финансовыми и трудовыми затратами.

2. Назначение зеркальной лаборатории в условиях деятельности вузов-партнеров

Основное назначение зеркальных лабораторий, создаваемых при вузах-партнерах, состоит в обеспечении наиболее благоприятных условий для проведения научных изысканий, направленных на получение совместных результатов, отвечающих научным и прикладным интересам партнеров. При этом возможно достижение дополнительных результатов, которые могут быть востребованы при проведении и подготовке диссертационных исследований докторантами и магистрантами (аспирантами), обучающимися по соответствующим программам в этих вузах. Кроме того, имеют значение такие сопутствующие и значимые факторы, как расширение и укрепление международных научных связей, поддержка партнеров при разрешении споров научного характера, создание научного течения или школы, выработка эффективных концепций и подходов к решению научных проблем.

Имеет методологическое и практическое значение определение профиля вуза-партнера. Разновекторность или второстепенность (производность) значения предмета исследования для одного субъекта и приоритетность направления, высокая значимость этого же предмета для другого субъекта объективно может привести к разночтениям в оценке и выборе методов и средств достижения целей и решения задач. Недооценка данного обстоятельства может привести к некачественным результатам. Ситуация может быть разрешена благодаря доступным для внешней оценки рейтинговым показателям предполагаемого вуза-партнера.

В контексте настоящего исследования представляет интерес Лаборатория образовательного права Института образования Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики» - г.Москва (далее - НИУ ВШЭ), которая изначально называлась «Центром». Пользуясь

любезно предоставленной нам руководителем данного подразделения НИУ ВШЭ информацией об этом подразделении, мы располагаем редкой возможностью дать обзор основных задач, разрешение которых возложено на Центр/Лабораторию. Их конспективное перечисление позволяет оценить значимость и масштабы изысканий, которые предположительно могут проводиться и, безусловно, проводятся в этом подразделении. В числе таких задач наибольший интерес представляют в контексте настоящего исследования следующие:

- осуществление научно-исследовательской, экспертно-аналитической, консалтинговой деятельности для правительственных и неправительственных организаций, иных юридических и физических лиц;
- изучение и обобщение отечественного и мирового опыта по направлениям научных исследований, проводимых Центром/Лабораторией;
- распространение результатов научных исследований;
- привлечение к научно-исследовательской деятельности Центра/Лаборатории научно-педагогических и других работников НИУ ВШЭ, студентов и аспирантов НИУ ВШЭ;
- использование результатов научных исследований и разработок в образовательном процессе и содействие практическому применению этих результатов;
- организация совместной научно-исследовательской деятельности с российскими, зарубежными и международными организациями.

Сообразно решаемым задачам определены функции Центра/Лаборатории, из которых особый интерес вызывают следующие:

- проведение фундаментальных исследований в порядке выполнения ежегодного плана фундаментальных исследований в соответствии с заданием, в том числе по грантам российских и зарубежных организаций;
- выполнение заказов на научные исследования и разработки для юридических и физических лиц на основе гражданско-правовых договоров и государственных контрактов, заключенных с НИУ ВШЭ;
- осуществление подготовки публикаций в российских и зарубежных научных журналах;
- организация и проведение научных семинаров, конференций, симпозиумов, сезонных школ и других мероприятий, в том числе с участием зарубежных специалистов.

Анализ приведенных задач и функций позволяет считать, что исследование проблем управления качеством высшего образования не противоречит им. Более того, формирование нормативно-организационных основ деятельности зеркальной лаборатории отвечает интересам Центра/Лаборатории, который изначально (в самом названии) определен как структурное подразделение, специализирующееся по вопросам образовательного права.

Лаборатория по исследованию проблем управления качеством образования нуждается в определенной адаптации к задачам и функциям аналогичной лаборатории, действующей в структуре НИУ ВШЭ. Во всяком случае, название «Центр/Лаборатория образовательного права» поглощает собой более частное название, которое предлагается нами. Вместе с тем, учитывая, что нашей задачей является создание не точной копии, а аналогии, есть основания полагать, что на начальном этапе предлагаемая нами Лаборатория будет решать свои задачи в кооперации с исполнителями одной из функций Центра/Лаборатории НИУ ВШЭ.

3. Организационно-правовая основа деятельности зеркальной лаборатории

Определение организационно-правовой основы деятельности зеркальной лаборатории является одной из важных составляющих частей в комплексе мероприятий, сопровождающих процесс создания такой лаборатории. На наш взгляд, в числе источников права, включая международные договоры и соглашения, обеспечивающих правомерность создания и функционирования зеркальной лаборатории в вузах РК, выступают следующие нормативно-правовые акты:

- Конституция Республики Казахстан, которая в ст.8 закрепляет: «Республика Казахстан уважает принципы и нормы международного права, проводит политику сотрудничества и добрососедских отношений между государствами...». Это означает, что зеркальная лаборатория, создаваемая с участием зарубежного вуза-партнера (научного учреждения/организации), не противоречит Основному Закону страны [5];
- Закон Республики Казахстан «О науке», где в ст.9 устанавливается право организации образования на формирование и развитие международных связей, направленных на развитие вузовской науки и практики, создание научных лабораторий в порядке, установленном законом [6];

- Закон Республики Казахстан «Об образовании», в котором устанавливается, что вузы для проведения научно-прикладных исследований вправе создавать и (или) вступать в инновационно-образовательные консорциумы (ст.35) [7];

- Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы, в которой в качестве ближайшей задачи усматривается исследование проблем совершенствования управления качеством образования, а также расширение сфер международного сотрудничества [8];

- Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Республикой Казахстан и Российской Федерацией, заключенный 2 июля 1992 года, в котором: Стороны гарантируют своим гражданам и гражданам другой Стороны, проживающим на ее территории, социальные, экономические и культурные права и свободы в соответствии с общепризнанными международными нормами о правах человека, а также с учетом законодательства Сторон (с. 11); Стороны обязуются содействовать расширению и углублению равноправного и взаимовыгодного экономического и научно-технического сотрудничества (ст.16); Стороны выражают намерение осуществлять сотрудничество в области образования, подготовки кадров высшей научной квалификации (ст.31); Стороны обязуются принять меры для обеспечения широкого и эффективного сотрудничества в области фундаментальных и прикладных исследований, использования достижений современной науки, техники и технологии; Стороны будут содействовать углублению тесных контактов на долговременной основе между их национальными академиями и научными центрами, поощрять осуществление общих программ и проектов, обмен учеными, исследователями, стажерами и практикантами, оказывать содействие созданию и деятельности совместных научных и научно-производственных коллективов (ст.32) [9]. Необходимо отметить, что аналогичные договоры Республика Казахстан заключила с Республикой Узбекистан, Республикой Молдова, Республикой Таджикистан, Республикой Армения, Кыргызской Республикой, Республикой Грузия, Украиной, Туркменистаном.

Исключительно важное значение имеют международные конвенции, декларации, определяющие ключевые положения в образовательной и научной политиках всех стран мира. К этой группе актов относятся следующие источники:

- Всеобщая декларация прав человека, утвержденная 10 декабря 1948 года, в которой утверждается, что образование должно быть направлено к полному развитию человеческой личности и к увеличению уважения к правам человека и основным свободам. Образование должно содействовать взаимопониманию, терпимости и дружбе между всеми народами, расовыми и религиозными группами, и должно содействовать деятельности Организации Объединенных Наций по поддержанию мира (ст.26.2); что каждый человек имеет право участвовать в научном прогрессе и пользоваться его благами (ст.27.1); что каждый человек имеет право на защиту интересов, являющихся результатом научных трудов, автором которых он является (ст.27.2) [10];

- Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, состоявшегося в Хельсинки 30 июля – 1 августа 1975 года, в котором указывается, что государства-участники Совещания будут стремиться содействовать взаимному ознакомлению и прогрессу достижений в научной, социальной и культурной областях (параграф IX) [11].

Основываясь на указанных выше источниках, вузы-партнеры формируют собственные пакеты нормативных актов для внутреннего применения, а также принимают двусторонние договоры с отражением в них всех параметров организации и деятельности базовой и зеркальной лабораторий.

В документации по зеркальной лаборатории в обязательном порядке должны быть отражены следующие аспекты: комплексный подход к исследованию проблемы; единство методологических основ исследований, применяемых участниками партнерства; партнерство с зарубежными специалистами; учет международных требований и критериев оценки, применяемых в области исследований, представляющих научный интерес для участников партнерства; вовлечение в исследовательскую деятельность молодых ученых; пути и формы коммерциализации результатов исследований.

Список использованной литературы:

1. Дежина И., Пономарев А. 1000 лабораторий: новые принципы организации научной работы в России//Вопросы экономики. -2013. №3. – С.70-82.

2. Положение об открытом конкурсе по созданию в НГУ «зеркальных» лабораторий под руководством приглашенных ученых в области математики. – 2014 год // электронный ресурс.

3. Большой словарь иностранных слов /Сост. А.Ю.Москвин. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – 816 с.
4. Большой юридический словарь/Под ред. А.Я.Сухарева и В.Е.Крутских. Издание 2-е, перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 704 с.
5. Конституция Республики Казахстан. – Принята на всенародном референдуме 30 августа 1995 года (в редакции по состоянию на 10 марта 2017 года). – Алматы: ЗАО «Жеті Жарғы», 2017.
6. О науке. – Закон Республики Казахстан № 407 - IV от 18.02.2011. //Справочник педагога. Правовое регулирование деятельности педагога и руководителя учебных, воспитательных, учебно-воспитательных, учебно-научных организаций и учреждений: извлечения из нормативных правовых актов с комментариями. – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2014. С.140-141.
7. Об образовании. – Закон Республики Казахстан № 319-III от 27.07.2007. //Справочник педагога. Правовое регулирование деятельности педагога и руководителя учебных, воспитательных, учебно-воспитательных, учебно-научных организаций и учреждений: извлечения из нормативных правовых актов с комментариями. – Алматы: КазНПУ им.Абая, 2014. С.134-139.
8. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы. – Астана, 2010.
9. Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Республикой Казахстан и Российской Федерацией. – Подписан в г. Москве 25 мая 1992 года. Ратифицирован Постановлением Верховного Совета Республики Казахстан «О ратификации Договора о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Республикой Казахстан и Российской Федерацией» № 1497 – XII от 02.1-07.1992. – г.Алма-Ата.//Казахстан – международные договоры с государствами-участниками СНГ. Алматы: Баспа, 1997. С.17-24.
10. Всеобщая декларация прав человека. – Утверждена и провозглашена Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций 10.12.1948. //Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах. Том V. Политические документы. – М.: Мысль, 1997. С.416-421.
11. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, состоявшегося в Хельсинки (Финляндия) 30.07. - 01.08. 1975.//Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах. Том V. Политические документы. – М.: Мысль, 1997. С.540-577.

МРНТИ 14.35.07

Л.П. Веремчук Г.А. Мензюк¹, Г.Ж. Сарсембаева¹

¹Казахстанско-Американский Свободный Университет

НЕГОСУДАРСТВЕННЫЕ ВУЗЫ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ, ПРОБЛЕМЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

Статья содержит анализ основных тенденций развития негосударственных вузов Республики Казахстан. Для системы казахстанского высшего образования это был новый опыт, научный анализ которого важен для выявления его сильных и слабых сторон, его возможностей в процессе дальнейшего развития образовательной системы страны. Прослеживается направление эволюции негосударственных вузов, их места и роли в процессе становления образовательной системы независимого Казахстана. Сопоставляются их сильные и слабые стороны, возможности и перспективы в соотношении с вузами государственными. Выявляется содержание тех проблем, которые стали общими для вузов независимо от их формы собственности. В отдельных элементах анализа авторы опираются на ретроспективный опыт деятельности Казахстанско-Американского свободного университета (Восточный Казахстан, г. Усть-Каменогорск).

Ключевые слова: образование, глобализация, социальные институты, образовательное пространство, международное сотрудничество.

Л.П. Веремчук¹, Г.А. Мензюк¹, Г.Ж. Сарсембаева¹

¹Қазақстан-Американдық еркін университеті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖОҒАРЫ БІЛІМ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК ЕМЕС УНИВЕРСИТЕТТЕР: ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ, МӘСЕЛЕЛЕРІ, БОЛАШАҒЫ

Аннотация

Мақалада Қазақстан Республикасының мемлекеттік емес университеттерінің негізгі даму тенденцияларына талдау берілген. Қазақстандық жоғары білім беру жүйесі үшін бұл жаңа тәжірибе, оның ғылыми талдауы оның күшті және әлсіз жақтарын, білім беру жүйесін одан әрі дамыту барысындағы мүмкіндіктерін анықтау үшін маңызды. Мемлекеттік емес университеттер эволюциясының бағыты, олардың тәуелсіз Қазақстанның білім беру жүйесін қалыптастыру үрдісіндегі орны мен рөлі қарастырылған. Олардың күшті және әлсіз жақтары, мемлекеттік университеттерге қатысты, мүмкіндіктері мен болашағы салыстырылды. Меншік нысандарына қарамастан, университеттер үшін ортақ болып табылатын проблемалардың мазмұны ашылды. Талдаудың кейбір элементтерінде авторлар Қазақстан-Американдық Еркін Университеттің (Шығыс Қазақстан, Өскемен) ретроспективті тәжірибесіне сүйенді.

Түйінді сөздер: білім, жаһандану, әлеуметтік институттар, білім беру кеңестігі, халықаралық ынтымақтастық.

L.P. Veremchuk¹, G.A. Menziuk¹, G.Zh. Sarsembaeva¹

¹Kazakh-American Free University,

NON-STATE UNIVERSITIES IN THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: DEVELOPMENT TRENDS, PROBLEMS, PROSPECTS

Abstract

The article contains an analysis of the main development trends of private universities of the Republic of Kazakhstan. This was a new experience for the higher education system of Kazakhstan, the scientific analysis of which is important for identifying its strengths and weaknesses, its capabilities in the process of further development of the educational system. The evolution of private universities, their place and role in the process of formation of the educational system of independent Kazakhstan is traced. Their strengths and weaknesses, opportunities and prospects in relation to state universities are compared. The content of those problems that have become common for universities regardless of their form of ownership is revealed. In some elements of the analysis, the authors rely on the retrospective experience of the Kazakh-American Free University (East Kazakhstan, Ust-Kamenonorsk).

Key words: education, globalization, social institutions, educational space, international cooperation.

Частные вузы функционируют в системе высшего образования Республики Казахстан более четверти века. Для системы государственного образования это был новый опыт, научный анализ которого важен для выявления его сильных и слабых сторон, его места и возможностей в дальнейшем развитии образовательной системы страны. Не случайно феномен развития негосударственных форм в сфере высшего образования, модернизации и интернационализации казахстанского высшего образования в целом, вызывает устойчивый интерес казахстанских учёных [1.]. Его содержание осмысливается и в аналитике российского образовательного пространства [2].

Изучению тенденций развития негосударственных форм высшего образования посвящена представляемая статья, опирающаяся на анализ деятельности негосударственных вузов Республики Казахстан, в частности, на опыт образовательной деятельности Казахстанско-Американского Свободного Университета (далее - КАСУ).

Важнейшим социальным институтом, обеспечивающим потребность общества в получении знаний, адаптации культурных ценностей, усвоении профессиональных умений и навыков является образование. Сегодняшнее казахстанское общество осуществляет глубокие преобразования во всех сферах жизни людей, в деятельности всех социальных институтов. Важнейшим направлением этих

трансформаций стала система образования. Демократизация общественно-политических процессов, социально-экономическое реформирование, переход к бизнес-экономике в начале 90-х годов XX в. привели к росту образовательных потребностей и, как следствие, к увеличению спроса на количество и качество образовательных услуг со стороны различных слоев населения, на диверсификацию их форм. Органической частью процессов демократизации общества стала демократизация высшей школы. Негосударственные вузы возникли как закономерный результат глобальных социально - экономических и политических преобразований в стране. Они сразу позиционировали себя как активные субъекты рынка, проявили динамизм, новаторство, способность к выживанию, привлекли общественный интерес.

Вместе с тем не всё шло гладко. Значительная часть общества не приняла негосударственные вузы во-многом в силу особенностей советского менталитета и экономической специфики текущей ситуации: у одних рыночные отношения ассоциировались с установкой на куплю-продажу. соответственно этому относительно негосударственного высшего образования в сознании людей сложился стереотип покупаемого диплома. Другие финансово не могли позволить себе платное высшее образование.

Отчасти эти сомнения имели под собой определённую реальную основу. В памяти многих из нас сохранились частные вузы-однодневки, вся материальная база которых размещалась на площади трёхкомнатной квартиры. Допускались серьёзные финансовые нарушения, манипуляции с дипломами, использование сомнительных методик, выдаваемых за последнее слово науки, другие подобные приёмы увеличения своего рейтинга в глазах населения. Всё это вызывало у серьёзных людей недоверие в отношении возможностей негосударственного образования.

С течением времени ситуация менялась. Негосударственные вузы окрепли, создали солидную материальную и учебно-методическую базу, стабилизировали и повысили профессиональный уровень преподавательского состав, смогли развить международные партнёрские связи. Сегодня большинство казахстанцев относится к перспективе получения образования в частных вузах положительно, менталитет меняется, адаптируясь в сторону доверия возможностям рыночной экономики. Свою роль в этих позитивных переменах сыграл упорядочивающий и обязывающий держать высокую планку качества образования государственный контроль за работой вузов. К 2020 году негосударственные высшие учебные заведения, за исключением тех, создатели которых были заинтересованы лишь в получении коммерческой прибыли, оказались способными решать весьма важные социальных задач, осуществлять в своей деятельности ряд социально значимых функций на основе государственных образовательных стандартов и аккредитационных требований.

В 2006/07 учебном году в Казахстане впервые была осуществлена попытка определения 60 ведущих вузов страны и генерального рейтинга по направлениям подготовки. В рейтинге многопрофильных университетов такие частные вузы, как Инновационный евразийский университет и университет «Туран» вышли на шестую позицию, Казахстанско-Американский Свободный Университет — на седьмую, университет имени Сулеймана Демиреля — на восьмую. Отметим, что каждый пятый вуз в этом рейтинге являлся негосударственным [3].

Рейтинговые показатели свидетельствуют о нарастающем авторитете частного высшего образования в стране. Многие из вузов этого сектора образования не только выжили в сложных условиях их возникновения и становления, но и состоялись как известные учебные заведения, несмотря на конкуренцию со стороны государственных вузов и неравные стартовые условия. В их числе — КИМЭП, КазГЮУ, КЭУ имени Т. Рыскулова, Казахский экономический университет Казпотребсоюза, Алматинский технологический университет, университет имени Сулеймана Демиреля, Инновационный евразийский университет, университет «Туран», Казахстанско-Американский свободный университет.

Более, чем за четверть столетия своего существования негосударственное высшее образование стало неотъемлемой составной частью системы образования в целом, доказало жизнеспособность и перспективность частного сектора высшего образования, умение эффективно действовать в интересах государства и общества, расширять для граждан Казахстана возможности осуществления их конституционного права на получение высшего образования. Негосударственные высшие учебные заведения существуют рядом с устойчивыми государственными образовательными структурами, которые также активно ищут способы адаптации к современным рыночным условиям за счёт расширения практики предоставления платных образовательных услуг. Негосударственный сектор образования вместе с государственными вузами трудится над решением важнейших государственных

задач, поставленных перед ними самой динамикой развития общества и сформулированных в правительственных документах лидерами Республики Казахстан Н.А. Назарбаевым [4] и К.Ж. Токаевым [5].

Важнейшая из этих задач - повышение качества образования, ориентированного на результат, направленного на формирование, развитие и профессиональное становление личности на основе национальных и общечеловеческих ценностей, достижений науки и практики; разработка, внедрение и эффективное использование новых технологий обучения; развитие систем обучения, основанных на принципе «образование для всех в течение всей жизни»; доступность и преемственность всех его уровней; широкое внедрение в сферу высшего образования вычислительной техники, современных информационных технологий и телекоммуникаций, использование возможностей открытого образования; обеспечение студентам возможности участвовать в планировании своего обучения; применение различных форм дистанционного образования.

Особое значение в деле повышения качества образования государство придаёт выводу казахстанской системы образования на международный уровень, её интернационализации, интеграции в мировое образовательное пространство.

Формами международного сотрудничества на институциональном уровне становятся: заключение договоров о межвузовском сотрудничестве;

- академическая мобильность преподавателей и студентов; создание университетских сетей взаимодействия; реализация совместных образовательных программ; обучение в вузах страны иностранных граждан;

- привлечение к управлению вузами ведущих зарубежных специалистов;

- проведение совместных исследований, обмен информацией и опытом.

Нововведения в сфере высшего образования, расширение управленческой автономии предоставляют возможность вузам страны проводить эффективную образовательную и научную деятельность на международном уровне.

Казахстанские вузы ведут образовательную и научную деятельность в рамках международных проектов. Участие в таких проектах предоставляет возможность их профессорско-преподавательскому составу и обучающимся установить профессиональное сотрудничество в различных формах и направлениях - повышение квалификации, научные стажировки, обмен научной и профессиональной информацией, открытие новых лабораторий и кабинетов.

По данным отчёта аналитических служб за 2018 год наибольшее количество международных проектов реализуют главным образом национальные вузы (113); государственные вузы принимают участие в 79 проектах, акционированные – 61, частные вузы – 77 [6].

Для характеристики организации международной деятельности на уровне частного вуза используем пример Казахстанско-Американского Свободного Университета, изначально созданного по инициативе двух регионов мира: штата Орегон - Соединённые Штаты Америки и Восточно-Казахстанской области - Республика Казахстан. В торжественных церемониях его открытия и вручения дипломов первым выпускникам личное участие принял Президент Республики Казахстан Н. Назарбаев, являющийся его первым «Почетным профессором». В составе руководства вуза – граждане США: Маршалл Кристенсен – председатель Попечительского совета и Дэниел Бэллест – вице-президент по международным программам и сотрудничеству.

Международное сотрудничество является неотъемлемой частью интеграции КАСУ в международное образовательное и научное пространство. В своей образовательной практике университет использует все основные формы международного взаимодействия – мобильность/обмен студентами, изучение интернациональных культурных аспектов в рамках учебного плана, международные сетевые связи, приглашение иностранных учёных, исследовательское сотрудничество, совместные учёные степени, практика перезачета кредитов, в том числе на основе ECTS.

За 25 лет функционирования университета при поддержке международного Попечительского Совета в учебном процессе КАСУ приняли участие около 500 иностранных партнеров из университетов Европы и США. 700 студентов, магистрантов и докторантов стали участниками международных программ и программы практики в США. Подготовлено более 11000 специалистов, в том числе 4000 со знанием английского языка, из них 600 - по американской программе, получивших два диплома (казахстанский и американский) и сертификаты о владении английским языком и компьютерными технологиями. На сегодняшний день более 200 выпускников КАСУ работают за рубежом - Франция, Испания, Нидерланды, Германия, Чехия, США, Канада, Австралия, Россия, Китай.

Расширилось и углубилось функционирование существующей в КАСУ с 2005 года в рамках сотрудничества с Co-Serve программы «Международное лидерство». Результатом работы этой программы стали выигранные КАСУ международные гранты, проведенные международные школы, подписание Казахстанско-Американским Свободным университетом договора о сотрудничестве с Институтом развития лидерства (Афганистан г. Герат).

В настоящее время КАСУ осуществляет 3 международных образовательных гранта – «Бритиш Консул "Креатив Спарк», «Социальная адаптация молодежи в стрессовой ситуации посредством креативного творчества и арт-терапии», студенческий обмен «Summer Study Abroad program». В 2015-2020 гг. 60 преподавателей КАСУ прошли повышение квалификации по этим программам в зарубежных образовательных организациях, приняли активное участие в различных международных научных, научно-педагогических конференциях, семинарах, выставках. Все они подготовлены к проведению учебных занятия на английском языке. 95 обучающихся прошли дистанционные курсы в университетах США.

Финансирование академической мобильности студентов осуществляться отчасти из средств республиканского бюджета, главным же образом - из внебюджетных средств вуза, грантов национальных компаний, социальных партнеров, международных фондов, из личных средств обучающихся. Так, на основании приказа МОН РК от № 145 от 11 апреля 2018 года на осенний семестр 2018-2019 учебного года в целях реализации академической мобильности в зарубежные вузы было направлено 9 обучающихся. 10 обучающихся осуществили академическую мобильность за счет средств Германской службы академических обменов. Часть студентов сотрудничали с зарубежными вузами за счёт средств некоммерческой-образовательной организации «Co-Serve International». Осуществить академическую мобильность студентам КАСУ помогали следующие зарубежные университеты: Университет Линчбург США, Университет Нортвест США, Западно-Саксонский университет прикладных наук Цвикау Германия, Оклахомский университет США, Университет Уорнер Пасифик США, Университет Фрайбург США, Университет Памуккале Турция, Сеульский Национальный университет Корея. Сотрудничество с этими ВУЗами осуществляется на базе соответствующих соглашений, нацеленных на поддержание академической мобильности обучающихся и профессорско-преподавательского состава, а также на реализацию совместных научных проектов. Заключены договора в рамках дудипломного образования по направлению магистратуры с Сибирским университетом потребительской кооперации (Россия), с Алтайским государственным университетом (Россия).

Итоговым документом, подтверждающим обучение по программе академической мобильности является транскрипт, заполняемый на английском (в случае обучения за рубежом), русском и/или казахском языках – для студентов, обучавшихся по программе внутренней академической мобильности.

На основании заключенных договоров и соглашений в области образования между зарубежными вузами-партнерами, ежегодно на прохождение зарубежной стажировки направляются магистранты первого и второго курсов обучения различных специальностей. В настоящее время в рамках данной программы магистранты КАСУ проходят научные стажировки в таких зарубежных вузах как: Турция - г. Стамбул, университет Ишик; Кипр, г. Фамагуста, Восточно-Средиземноморский Университет; Россия - ФГБОУ ВПО "Новосибирский государственный педагогический университет"; частное образовательное учреждение высшего образования Центросоюза Российской Федерации «Сибирский университет потребительской кооперации». Заключены соглашения с вузами США - г. Портланд штат Орегон; Warner Pacific College г. Аризона Аризонский университет; Оклахомский университет; Университет Нортвест Назарин г. Нампа США (Northwest Nazarene University); Университет Нортвест г. Сизл США (Northwest University).

В рамках научно-исследовательской деятельности докторантуры PhD индивидуальным планом работы докторанта для ознакомления с инновационными технологиями и новыми видами производств предусматривается обязательное прохождение стажировки в научных организациях, организациях соответствующих отраслей или сфер деятельности, в том числе за рубежом. В рамках этого требования, докторанты КАСУ третьего года обучения Умитчинова Б.А., Ванбаева Р.Е., в 2019 г. прошли стажировку в университете Нортвест США.

КАСУ активно участвует в таких международных образовательных проектах академической мобильности, как: Программа Эразмус + (Повышение потенциала высшего образования (ППВО); DAAD «Восточное партнерство» (2018-2020); Бритиш Консул "Креатив Спарк"; Международная

программа обмена преподавателями; стажировка докторантов «Социальная адаптация молодежи в стрессовой ситуации посредством креативного творчества и арт-терапии».

В вузе действует Международная программа по организации студенческой практики, в рамках которой с 2012 года по настоящее время университет ежегодно принимает 5-7 студентов выпускного курса (факультета сестринского дела) из Университета Нортвест г. Сиэтл штат Вашингтон, США [7]. В 2014 году КАСУ принимало команду студентов OBU (Университета г. Оклахомы США) на учебно-ознакомительную практику, сроком 4 недели. Летом 2018 года сроком 3 недели учебно-ознакомительную практику в КАСУ прошли два студента Киевского Университета им. Бориса Гринченко.

Опыт организации международной деятельности, интернационализации высшего образования, наработанный КАСУ, свидетельствует о том, что частные вузы могут обладать потенциалом, достаточным для реализации задач современного высшего образования. Этот потенциал наиболее значителен у элитных частных вузов, обеспеченных обширной материально-технической базой, высоким уровнем подготовленности профессорско-преподавательского состава, качеством менеджмента. Частные вузы, не обладающие столь же мощным потенциалом, менее устойчивы и несколько менее успешны в своей образовательной деятельности.

Вместе с тем всем вузам этого типа, несомненно, присущ ряд действительных преимуществ в организации их образовательной деятельности по сравнению с вузами государственными. К числу этих преимуществ следует отнести большую открытость и подготовленность к процессам модернизации, финансовую самостоятельность, большую свободу выбора целей и задач, форм и методов деятельности, большую мобильность в выборе форм и траекторий предоставления образовательных услуг. Они более свободны в интеграции с зарубежными университетами. Многие негосударственные вузы имеют свои колледжи и школы, что позволяет внедрять современные разработки. Частные вузы, как правило, отличаются гибкостью, быстротой адаптации к изменяющимся потребностям рынка.

Несмотря на то, что сегодня престиж частного вуза в глазах граждан возрос, тень «купленного диплома» не исчезла из их сознания. В той или иной степени она падает на вузы всех форм собственности, однако на негосударственное высшее образование - в большей степени. В таком отношении к частным вузам присутствует некоторый момент дискриминации, поскольку оно ставит под сомнение добросовестность всего коммерческого сектора в образовании, что совершенно неправомерно. Серьезные негосударственные университеты не стремятся ставить на поток выдачу купленных дипломов. Прежде всего, они делают всё возможное для того, чтобы решить проблему качества образования, без чего им не выжить на рынке образовательных услуг. Имея в виду это обстоятельство, российский исследователь Татьяна Абанкина уточняет, что критерий собственности - «государственный» или «негосударственный» в применении к вузам «не различает ничего»; качественные вузы есть и в государственном, и в негосударственном секторе, неоднородность их примерно одинакова [8].

Решив в 90-е годы проблемы становления и укрепления своих позиций в системе высшего образования Казахстана, частные вузы встретили и пытаются решить проблемы, рождённые сегодняшним днём. Одной из них является проблема оптимизации. Это действительно серьёзная и сложная проблема, вызванная тем, что Республика Казахстан на данный момент испытывает трудности с перенасыщением рынка образовательными учреждениями высшего образования. Аналитики приводят следующие цифры: на 16-миллионное население в Казахстане приходится 181 вуз, в то время, как в лидирующих странах мира в области образования, например, в Великобритании, на число населения 60,4 миллиона приходится 89 вузов, в Финляндии на 5,2 миллиона приходится 20 вузов, в Чехии на 10,2 миллиона приходится 66 вузов [9. С. 32]. В казахстанской аналитике существует мнение, что оптимизация коснётся, прежде всего, частных вузов. В статье с говорящим названием «Частные вузы: БИТЬ или не БИТЬ?..» Мадии Алимов пишет: «к негосударственным вузам предъявляются более жесткие, подчас неоправданно завышенные требования со стороны общества и государства в лице органов управления образованием» [10].

Для негосударственных вузов проблемой остаётся распределение министерством бюджетных средств на образование - государственных грантов, основная часть которых отдаётся государственным вузам. По данным, опубликованным в СМИ по итогам набора 2019 года общая его численность (100%) составила 604,3 тыс. человек; из них численность студентов, получивших возможность учиться за счёт государственных образовательных грантов, составляет 180,1 тыс.

человек (29,8%); обучающихся на платной основе — 424,3 тыс. человек (70,2%) [11]. Представленная информация не даёт возможности с точностью выявить процент грантов, полученных частными вузами (платные образовательные услуги практикуются и в вузах государственных), однако в целом она свидетельствует о заметной диспропорции в распределении бюджетных мест между государственным и коммерческим секторами высшего образования. По данным аналитического отчёта 2018 наибольшая численность обучающихся приходится на вузы частной формы собственности [6. С. 14]. С того времени кардинальных перемен в соотношении числа обучающихся в государственных и частных вузах кардинально не менялось.

Общей проблемой вузов Казахстана (как государственного, так и коммерческого сектора) является проблема трудоустройства выпускников. Вузы пытаются решить эту проблему – ведут работу над повышением качества образования, анализируют рынок труда, устанавливают связи с потенциальными работодателями, налаживают сотрудничество со сферой бизнеса, решают задачу формирования у студентов способностей к трудоустройству, создают службу трудоустройства, предоставляющую старшекурсникам и выпускникам возможность выбора вакансии и повышения квалификации после окончания университета, проводят «ярмарки вакансий». Тем не менее на настоящий момент проблема трудоустройства вузами их выпускников далеко не решена. На этом основании Министерство принимает меры по отзыву лицензий у организаций высшего образования.

Вместе с тем в нерешённости проблемы трудоустройства выпускников виноваты не только (и даже не столько) сами вузы, сколько обстоятельства, от них не зависящие. Обратим внимание на два основных. Прежде всего, на то, что Республика Казахстан на данный момент испытывает трудности с перенасыщением рынка образовательных услуг, что было показано выше и о чём активно пишут исследователи [12]. Другим важным фактором, рождающим диспропорцию в соотношении спроса и предложения на рынке образовательных услуг, является то, что в Республике Казахстан отсутствует разработанный на государственном уровне прогноз развития рынка труда.

На эту проблему обратил внимание Глава государства К. Ж. Токаев в своём послании народу Казахстана 2 сентября 2019 г., заметив: «в нашей стране до сих пор не разработана эффективная методика учета баланса трудовых ресурсов» [5]. Организация учёта и долгосрочного планирования трудовых ресурсов республики требует активного взаимодействия и совместных усилий нескольких министерств, что невозможно сделать без консолидирующего, регулирующего, контролирующего участия государства.

Подводя итог анализу основных тенденций развития негосударственной сферы в системе высшего образования республики Казахстан, можно констатировать, что сегодня в стране сформировался достаточно развитый коммерческий сектор, составляющий часть социального института образования, осуществляющий функции подготовки квалифицированных специалистов на основе государственных образовательных стандартов, норм и правил, действующий под контролем государства и регулируемый им. Являясь составной частью образовательной системы, негосударственное высшее образование испытывает те же проблемы, что и государственный сектор высшего образования. Более того, к негосударственным вузам порой предъявляются более жесткие требования как со стороны общества, так и со стороны государства.

Какова перспектива развития частных вузов, удастся ли им сохранить завоёванные позиции, свою идентичность, те из преимуществ, которые выгодно отличают частное образование от государственного и привлекают студентов, или результаты оптимизации приведут к резкому их сокращению и преобладанию в системе высшего образования вузов государственных? Мнения специалистов на этот счёт существенно расходятся. Одни из них полагают, что «там, где хорошо работает рынок, государству делать нечего» [13]. Этой точке зрения противостоит мнение, согласно которому для любого вуза, независимо от того, какими источниками финансирования он располагает, государственное регулирование должно быть обязательным.

Авторам статьи представляется оптимальной ситуация, когда и общество, и правительственные структуры перестали бы делить вузы на государственные и негосударственные, а тем более противопоставлять их, но выстраивали бы своё отношение к двум сферам системы высшего образования исходя из того, что обе они трудятся над решением одних и тех же проблем – проблем развития и совершенствования важнейшего социального института-института образования, солидарно решают тем самым одну из главных и сложных государственных задач.

Примечательна в этом отношении работа Круглого стола на тему: «О перспективах развития системы высшего образования», состоявшегося 31 января 2018 года в АОО «Назарбаев Университет»

[14]. Его участники предложили рассматривать вузы независимо от форм собственности как социальных партнеров, функционирующих в едином образовательном пространстве, сотрудничество которых позитивно влияет на развитие всей системы образования и осуществляли бы свою деятельность на основе государственно-частного партнерства. с использованием принципов сбалансированного налогообложения и управленческой самостоятельности.

Список использованной литературы:

1. Абдикарим А.М. О перспективах развития высших учебных заведений в контексте интеграции образования и науки // Режим доступа: [https:// Untitlednblib.library.kz › elib › Journal › А.М.Абдикарим.pdf](https://Untitlednblib.library.kz › elib › Journal › А.М.Абдикарим.pdf);

«Частное образование: проблемы, приоритеты, перспективы». Караганда, 2011; Гуревич Л. Высшая школа Казахстана после десятилетия реформ: взгляд изнутри. // "Евразия", N 3 от 2001;

2. Растопшина, И. А. Развитие негосударственного высшего образования в России в конце XX - начале XXI вв.: Автореф. дис. канд.ист. наук. - М., 2006; Халилова, Н.Р. Социальные проблемы становления и развития негосударственного высшего образования в современной России (региональный аспект): Автореф. дис. канд.соц. наук. - Уфа, 2006.

3. Алишанов Р. Частное образование в Казахстане: становление и современные вызовы // Режим доступа: [https:// www.zakon.kz › 96611-chastnoe-obrazovanie-v-kazakhstane](https://www.zakon.kz › 96611-chastnoe-obrazovanie-v-kazakhstane).

4. Назарбаев Н. Новый Казахстан в новом мире. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана //Казахстанская правда. - 2007., 28 февраля.

5. Токаев К. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана 2 сентября 2019 г. // Режим доступа:

https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana.

6. Реализация принципов Болонского процесса в Республике Казахстан. Аналитический отчет. Астана, 2018 год.

7. В КАСУ началась практика американских студентов. // Режим доступа: <https://Частн.%20вузы%20РК/Мед.%20практика%20в%20КАСУ.html>

8. Государство отвернулось от частных вузов. Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики» Научно-образовательный портал IQ Новости. // Режим доступа: <https://iq.hse.ru/news/177669734.html>

9. Шевченко Л.Я., Назарова С.В., Нахапетян К. Проблемы высшего образования в Республике Казахстан. // Режим доступа: <http://repo.kspi.kz/handle/item/158>.

10. Алимов М. Частные вузы: бИть или не быть?.. Режим доступа:

<https://camonitor.kz/7541-.html>

11. Сколько студентов учатся бесплатно в Казахстане. //Режим доступа:

<https://kursiv.kz/news/obrazovanie/2020-01/skolko-studentov-uchatsya-besplatno-v-kazakhstane>.

12. См., например: Переизбыток вузов и студентов - главная беда высшего образования в Казахстане // Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31539627

13. Государственные и частные вузы: - Антресоли - Exclusive.kz //

Режим доступа: Exclusive.kz<http://www.exclusive.kz › expertiza › antresoli>.

14. Круглый стол Комитета по социально-культурному развитию мажилиса Парламента Республики Казахстан на тему: «О перспективах развития системы высшего образования» // Режим доступа: <http://www.parlam.kz/ru/blogs/nurmanbetova/Details/6/57984>

СЫН ПІКІР РЕЦЕНЗИЯ REVIEW

ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ МОНОГРАФИЯ

В последнее время в Казахстане издаются оригинальные, интересные научные монографии, среди которых вышедшая недавно монография Галымжана Абсаттарова «Политологические проблемы правовой культуры Казахстана: новые подходы, оценки и решения», являющаяся уникальной по своей структуре и содержанию.

Основная цель его монографии – постоянный поиск эффективных, научно обоснованных подходов в изучении проблемы правовой культуры Казахстана в соответствии с вызовами времени.

В данной монографии особое внимание уделяется дискуссионным вопросам и неизученным политологическим проблемам правовой культуры РК, а также подробно рассматриваются новые подходы, оценки и решения политологических проблем правовой культуры населения Казахстана.

В условиях перехода казахстанского общества к рыночным отношениям и радикальных перемен, происходящих в нашей стране и в мире целом, необходимость глубокого политологического осмысления этих проблем усилилась и является велением XXI века. Сегодня и мировой, и казахстанский опыт свидетельствует, что правовая культура, выражающаяся в правовой политике общества, имеет конкретно-историческое содержание. Правовая политика – это деятельность, в основе которой лежат единство политики и права, концептуально оформленные политико-правовые идеи стратегического и тактического характера, то есть такие доктрины, которые определяют направление развития общества, закрепляют законность и правопорядок, формирование правовой государственности и высокой правовой культуры общества и личности. Основной задачей политики государства является оптимизация общественно-политических и правовых отношений.

Автор исследования озабочен тем, что субъекты правовой культуры все еще недостаточно изучены. В данной монографии впервые проблема правовой культуры населения Республики Казахстан ставится в качестве предмета политологического анализа. В монографии рассматривается научно-политологическое понимание различных аспектов и особенностей правовой культуры казахстанского общества, изучаемых на стыке философии, правоведения, политологии, социологии, культурологии как новое направление в политической науке. Галымжан Абсаттаров особо подчеркивает, что отсутствие должного внимания к проблемам правовой культуры – одна из главных причин распространения безразличного, неуважительного, даже нигилистического отношения к праву и правовым ценностям со стороны значительной части населения.

В своей монографии автор критерием зрелости правовой культуры считает правовое сознание и подвергает его политологическому анализу в контексте правовой культуры населения. При этом автор акцентирует внимание на том, что в правовом мировоззрении казахстанского населения центральной идеей выступают идеи верховенства права, прямого действия естественных прав и свобод человека, взаимная ответственность государства и гражданина за состояние дел в стране, которые являются генеральными идеями Конституции страны. Г. Абсаттаров делает вывод, что укрепление правового сознания казахстанского населения в контексте правовой культуры способствует искоренению антиобщественных правовых взглядов. В борьбе с ними и состоит, подчеркивает автор, одна из основных задач правовой политики и правовой культуры населения в казахстанском обществе.

Следует особо отметить, что данная монография Г. Абсаттарова является серьезным предупреждением, что Казахстану сегодня угрожает опасность коррупции, если не предпринимать меры для ее недопущения, появления. И он правильно подчekiвает, его скромная книга к этому призывает. Святая мечта казахского народа – с большой озабоченностью констатирует автор – это, укрепить правовую культуру среди населения, чтобы на казахской земле не было коррупции и правонарушений, жить в мире, согласии, гармонии, правопорядке и спокойствии.

Автор исследования значительное внимание уделяет и проблеме воспитания правовой культуры казахстанских граждан в системе правовой политике и при этом особо подчеркивает, что управление воспитанием и самовоспитанием правовой культуры следует рассматривать во взаимосвязи со всеми звеньями воспитательной работы, всей системой управления процессом формирования личности в политическом пространстве.

Одним из достоинств монографии Г. Абсаттарова является то, что, исследовав на конкретных материалах политологические проблемы правовой культуры населения РК в условиях обновления, реформирования, модернизации общества, он дает некоторые существенные, практические рекомендации и вносит предложения по совершенствованию правовой культуры в контексте политических процессов.

Материалы и научные результаты данной монографии в теоретическом плане могут быть использованы научными работниками, преподавателями, докторантами, магистрантами, студентами, а также будут интересны широкому кругу читателей, интересующихся проблемами правовой культуры, правовой и государственной политикой. Следует отметить, что Г. Абсаттаров успешно продвигает свои идеи правовой культуры, представляя их на конференциях, теоретических семинарах и презентуя научным общественностям в Казахстане и других странах.

*Амиржан Шалтыков,
доктор политических наук,
профессор КазУМОм МЯ
имени Абылайхана
Найля Сейсен,
доктор политических наук,
и. о. ассоц. профессор
КазНПУ имени Абая.*

**Требования к научной статье для опубликования в журнале
Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Социологические и политические науки»**

Журнал является периодическим научным изданием и является одним из источников научной информации.

Журнал имеет международный ISSN и подписные индексы. Журнал включен в перечень научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки для публикации основных результатов научной деятельности.

В журнале публикуются результаты научных исследований по актуальным проблемам фундаментальных, прикладных исследований в области социологических и политических наук ученых, ППС, докторантов и магистрантов нашего университета, других вузов и научных организаций и ученых из-за рубежа. Материалы публикуются на государственном, русском, английском и др. языках.

Требования, предъявляемые к оформлению статьи: Редакционная коллегия принимает ранее неопубликованные статьи по научным направлениям журнала. Текстовый редактор Microsoft Word, 2007, 2010. Объем до 6 страниц компьютерной машинописи Times New Roman кегль 11. Поля: левое – 3 см, верхнее и нижнее – 2 см, правое – 1,5 см, через 1 интервал; заголовки печатаются прописными буквами жирным шрифтом. В начале статьи необходимо обозначить МРНТИ (В интернете ГРНТИ). Заголовок отделяется от текста пробелом. Над заголовком в центре указываются инициалы и фамилия автора (жирным курсивом), ниже должность по месту работы, учебы, ученая степень и ученое звание, затем аннотация 100-150 слов и ключевые слова (на трех языках); примечания и список литературы указываются в конце текста статьи. Рисунки, таблицы, графики, диаграммы представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации (Например, Рис. 1, Таблица 1). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%). Список литературы помещается в конце текста и составляется в соответствии с порядком упоминания работ (сквозная нумерация). Ссылки на литературу в тексте оформляются в «квадратные» скобки, в виде номера, соответствующего номеру данной работы в списке литературы. При использовании цитат обязательно указывать страницу источника, например: [1, с. 138], в случае использования интернет-источников указывать ссылку на источник. Публикация – 5000 тенге, для сотрудников КазНПУ – 3500 тенге.

Адрес: Казахстан, Алматы, Джамбула 25, каб. 207., Казахский национальный педагогический университет имени Абая, общеуниверситетская кафедра политологии и социально-философских наук.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

1. **Абхари А.Ш.** Абай атындағы ҚазҰПУ саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының «саясаттану» мамандығының 3-ші курс докторанты
2. **Авсыдыкова К.А.** - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан
3. **Алтынбеков А.Б.** - Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
4. **Амитов С.А.** - Әлеуметтік ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Философия және саясаттану факультеті, Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасы, Қазақстан, Алматы
5. **Ахатаева Б.О.** - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (E-mail: magtarih@mail.ru)
6. **Ахметбек Е.Е.** - Докторант, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Нұр-Сұлтан қ., buerlan@mail.ru
7. **Атжан А.Қ.** - PhD докторант, Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасы Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан)
8. **Әбсаттаров Р.Б.** – ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан
9. **Әбсаттаров Г.Р.** – саяси ғылымдарының кандидаты, Абылай хан атындағы Қазақ халық-аралық қатынастар және әлемдік тілдер университеті, Алматы қ., Қазақстан
10. **Әбікен Н.Г.** - Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: abikenova.nazira@list.ru
11. **Байсултанова К.Ш.** - Саясаттану ғылымдарының кандидаты, ассоц.профессор, Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: baisultan_k@mail.ru
12. **Байтурбаева А.Т.** - с.ғ.к., Абай атындағы Қаз ҰПУ, Сорбонна-Қазақстан институты
13. **Баяндинова С.М.** - әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан
14. **Бейсенова А.А.** - PhD докторы, «Әлеуметтану» мамандығы, академик Е.А. Бөкетов ат. ҚарМУ, Қарағанды қ., Қазақстан
15. **Бисенбаев А.Қ.** - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ PhD докторанты
16. **Борантаева Ф.Ж.** - «6D020200-Халықаралық қатынастар» мамандығының докторанты, Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: farizka_b@mail.ru.
17. **Веремчук Л.П.** - Т.ғ.д., ҚАСУ профессоры, Қазақстан-Американдық еркін университеті, (Электрондық пошта: 269724 @ mail / ru)
18. **Дәуен Д.Б.** - Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан
19. **Додаева Қ.Ж.** - гуманитарлық ғылымдар магистрі, аға оқытушы. Қазақ спорт және туризм академиясының әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы (Алматы, Қазақстан)
20. **Ефремов Е.А.** - Шығыстану факультеті, Қиыр Шығыс кафедрасының докторанты, Әл-Фараби ат. ҚазҰУ, Алматы қ., Қазақстан, 01038664142kg@gmail.com
21. **Еламанова А.С.** - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан
22. **Еспенова Т.Т.** – аға оқытушы, Т.Қ. Жүргенов ат. Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан
23. **Жандосова Ш.М.** - ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты (Алматы қ., Қазақстан)
24. **Жангужекова Д.Ж.** - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-ң «6D050200-Саясаттану» мамандығы бойынша 2 курс PhD докторанты
25. **Жұмағұлов М.О.** – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, «Әлеуметтану» мамандығының 3 курс докторанты, Алматы қ., Қазақстан
26. **Игенова Б.Н.** - «6M050100 - Әлеуметтану» мамандығының магистранты, академик Е.А. Бөкетов ат. ҚарМУ, Қарағанды қ., Қазақстан
27. **Иманбекова Б.И.** - Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
28. **Исмаил Н.О.** - Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
29. **Кабдығалиев Д.Б.** - ҚазҰУ-дың «саясаттану» мамандығы бойынша докторанты, Қазақстан, Алматы
30. **Казаков В.Ю.** - докторант 3 курса PhD специальности «Политология - 6D050200», Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

31. **Кагазбаева Э.М.** - саясаттану ғылымдарының кандидаты, Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университетінің доценті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: kagazbaeva.e@gmail.com
32. **Кельдинова А.Б.** - ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты (Алматы қ., Қазақстан)
33. **Кемали Е.С.** - з.ғ.к., Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, с.Косшы, Республика көшесі 16, Ақмола облысы
34. **Құрманғали А.Қ.** - с.ғ.д., Абай атындағы Қаз ҰПУ, Сорбонна-Қазақстан институтының доценті
35. **Құрманқожа Г.Қ.** - Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
36. **Махаммадұлы С.** - Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдер университеті халықаралық қатынастар факультеті, халықаралық қатынастар кафедрасының PhD докторанты, г. Алматы, Қазақстан
37. **Мамытқанов Д.К.** - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ доценті, социология ғылымдарының кандидаты
38. **Манақбаева А.Б.** - Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының докторанты, Нұр-Сұлтан қаласы
39. **Мензюк Г.А.** - з.ғ.к., Қазақстан-Американдық еркін университеті, (Электрондық пошта: menzjuk@mail.ru)
40. **Матжанова І.Ә** - «8D03103 - Әлеуметтану» мамандығының 1 курс докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасы (Алматы, Қазақстан)
41. **Матжанова Қ.К.** - гуманитарлық ғылымдар магистрі, оқытушы. Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы (Алматы, Қазақстан)
42. **Набиев В.Г.** – Абай атындағы ҚазҰПУ саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының PhD докторанты, Алматы қ., Қазақстан
43. **Нестереня Д.А.** - Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан
44. **Ниязова А.Е.** – әл-Фараби ат. ҚазҰУ, e-mail: aliyarova@gmail.com
45. **Нурғалиева А.М.** - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ "Бизнес-технология" кафедрасының докторанты
46. **Нуртазина Р.А.** - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан (E-mail: roza_nur@mail.ru)
47. **Нуров М.М.** – Абай атындағы ҚазҰПУ саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының PhD докторанты
48. **Рау И.А.** – философия ғылымдарының докторы, профессор, Бундесфердің жетекші кадрлары даярлайтын Академиясы, Гамбург қ., Германия
49. **Садвакасов А.Б.** - Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы
50. **Сарсембаева Г.Ж.** - Э.ғ.к., Қазақстан-Американдық еркін университеті, (Электрондық пошта: sgulnar10@mail.ru)
51. **Сарсенова Б.А.** - Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Әлеуметтану.ғыл. PhD докторы, Қоғамдық-гуманитарлық пәндер кафедрасының аға оқытушысы
52. **Сейсен Н.Б.** – с.ғ.д., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры
53. **Сайлибаева Ж.Ю.** - з.ғ.к., аға оқытушы. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық Институтының Заңтану кафедрасы
54. **Толеубекова Б.Х.** - з.ғ.д., профессор. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық Институтының Заңтану кафедрасы
55. **Тыныбекова З.К.** - з.ғ.м. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық Институтының Заңтану кафедрасы
56. **Тауенов К.Е.** – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, «Әлеуметтану» мамандығының 2 курс докторанты, Алматы қ., Қазақстан
57. **Токеева А.А.** - Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӨТУ «6D020200 – Халықаралық қатынастар» мамандығының Ph.D докторанты, Алматы, Қазақстан, e-mail: t_asya88@mail.ru
58. **Төрегелдиева А.С.** - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Философия және саясаттану факультеті, Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасы, Қазақстан, Алматы, a.serikbaevna@mail.ru

59. **Тұрсынбаева Б.Ж.** - 2-курс PhD докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, bayankz@mail.ru
60. **Уристемова Ж.С.** - Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Қоғамдық-гуманитарлық ғылымдар кафедрасының 2 курс магистранты
61. **Черниенко Д.А.** - Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің Мемлекет тарихы институты
62. **Хведелидзе Т.Б.** – з.ғ.к., профессор. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық Институтының Заңтану кафедрасы
63. **Шапиева Г.М.** - Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, шығыстану факультетінің магистранты, Қазақстан, Алматы
64. **Шалтыков А.И.** - Абылайхан атындағы ҚХҚӨТУ, Алматы қаласы, Қазақстан
65. **Шамилов М.Ф.** Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің докторанты. E-mail: shamilov91@gmail.com
66. **Шидерина Г.Н.** - әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: shiderina1@mail.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

1. **Абхари Айман Шаукат Фарис** – PhD докторант кафедры политологии и социально-философских дисциплин, КазНПУ имени Абая
2. **Авсыдыкова К.А.** - Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
3. **Алтынбеков А.Б.** - Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
4. **Амитов С.А.** - Кандидат социологических наук, доцент, КазНУ им. аль-Фараби, Факультет философии и политологии, Кафедра социологии и социальной работы, Казахстан, Алматы
5. **Ахатаева Б.О.** - Евразийский Национальный Университет им.Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (E-mail: magtarih@mail.ru)
6. **Ахметбек Е.Е.** - Докторант, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Нур-Султан, buerlan@mail.ru
7. **Атжан А.К.** - PhD докторант, кафедра политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая (Алматы, Казахстан)
8. **Абикен Н.Г.** - Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Казахстан, г. Алматы, e-mail: abikenova.nazira@list.ru
9. **Абсаттаров Р.Б.** – член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор, КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан
10. **Абсаттаров Г.Р.** – кандидат политических наук, Казахский университет международных отношений и мировых языков им. Абылай хана, г. Алматы, Казахстан
11. **Байсултанова К.Ш.** - Кандидат политических наук, КазУМОиМЯ имени Абылайхана, г. Алматы, Казахстан. e-mail: baisultan_k@mail.ru.
12. **Байтурбаева А.Т.** - к.п.н., ст.преподаватель КазНПУ им.Абая, кафедры международных отношений КазНПУ им. Абая
13. **Баяндинова С.М.** - КазНУ им. аль Фараби, Алматы, Казахстан
14. **Бейсенова А.А.** - доктор PhD, КарГУ имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан
15. **Бисенбаев А.Қ.** - PhD докторант КазНУ им. Аль-Фараби
16. **Борантаева Ф.Ж.** - Докторант по специальности «6D020200-Международное отношение» КазУМОиМЯ имени Абылайхана, г. Алматы, Казахстан. e-mail: farizka_b@mail.ru.
17. **Веремчук Л.П.** - Д.и.н. профессор, КАСУ, Казахстанско-Американский Свободный Университет, (E-mail: 269724@mail.ru)
18. **Дауен Д.Б.** - Казахский Университет Международных Отношений и Мировых Языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан
19. **Додаева К.Ж.** - магистр гуманитарных наук, старший преподаватель кафедры социально-гуманитарных дисциплин Казахской Академии спорта и туризма (Алматы, Казахстан)
20. **Ефремов Е.А.** - Докторант кафедры Дальнего Востока факультета Востоковедения Казахский Национальный Университет им. Аль-Фараби, г.Алматы, Казахстан, 01038664142kr@gmail.com
21. **Еламанова А.С.** - Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
22. **Еспенова Т.Т.** – ст. преподаватель, Казахская национальная академия искусств им. Т.К. Жургенова, г. Алматы, Казахстан
23. **Жандосова Ш.М.** - Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК (г. Алматы, Казахстан)
24. **Жангужекова Д.Ж.** - Докторант PhD 2 курса КазНУ им. аль-Фараби по специальности «6D050200-Политология»
25. **Жумагулов М.О.** – Казахский национальный педагогический университет имени Абая, докторант 3 курса специальности «Социология», г. Алматы, Казахстан
26. **Игенова Б.Н.** - магистрант специальности «6M050100 – Социология», КарГУ имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан
27. **Иманбекова Б.И** - Казахский национальный женский педагогический университет
28. **Исмаил Н.О.** - Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
29. **Кабдығалиев Д.Б.** - докторант по специальности «политология» КазНУ им.Аль-Фараби, Казахстан, Алматы dumanshakarim@gmail.com

30. **Казаков В.Ю.** - Аль-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің «Саясаттану» мамандығының 3-курс PhD докторантты, Алматы, Қазақстан
31. **Кагазбаева Э.М.** - кандидат политических наук, доцент, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Казахстан, г. Алматы, e-mail: kagazbaeva.e@gmail.com
32. **Кельдинова А.Б.** - Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК (г. Алматы, Казахстан)
33. **Кемали Е.С.** - кандидат юридических наук, начальник Центра Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК
34. **Курмангали А.К.** - доктор полит. наук, доцент кафедры международных отношений КазНПУ им. Абая
35. **Курманкожа Г.К.** - Казахский национальный женский педагогический университет
36. **Махаммадұлы С.** - PhD докторант, Казахский университет международных отношений и мировых языков им. Абылай хана факультет международных отношений, кафедра международных отношений, Казахстан, Алматы.
37. **Мамытканов Д.К.** - доцент КазНУ им. Аль-Фараби, кандидат социологических наук
38. **Манакбаева А.Б.** - Докторант Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, город Нур-Султан
39. **Мензюк Г.А.** - К.ю.н. Казахстанско-Американский Свободный Университет, (E-mail: menzjuk@mail.ru)
40. **Матжанова И.А.** - докторант 1 курса по специальности «8D03103 - Социология» кафедры политологии и социально-философских дисциплин Казахского национального педагогического университета имени Абая (Алматы, Казахстан)
41. **Матжанова К.К.** - магистр гуманитарных наук, преподаватель кафедры социально-гуманитарных дисциплин Казахской национальной консерватории имени Курмангазы (Алматы, Казахстан)
42. **Набиев В.Г.** - PhD докторант кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан
43. **Нестереня Д.А.** - Магистрант факультета Востоковедения Казахского Университета Международных Отношений и Мировых Языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан
44. **Ниязова А.Е.** - Казахский национальный университет имени аль-Фараби. e-mail: aliyarova@gmail.com
45. **Нургалиева А.М.** - докторант кафедры «Бизнес-технологии» КазНУ имени аль-Фараби, 8775 188 8833, nurgaliyeva12@gmail.com
46. **Нуров М.М.** - PhD докторант кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая
47. **Нургазина Р.А.** - Евразийский Национальный Университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан (E-mail: goza_nur@mail.ru)
48. **Рау И.А.** - доктор философских наук, профессор, Академия ведущих кадров Бундесфера, г. Гамбург, Германия
49. **Садвакасов А.Б.** - Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Нур-Султан, Республика Казахстан
50. **Сарсембаева Г.Ж.** - К.э.н., Казахстанско-Американский Свободный Университет, (E-mail: sgulnar10@mail.ru)
51. **Сарсенова Б.А.** - Казахский национальный женский педагогический университет
52. **Сейсен Н.Б.** - д.с.н., ассоциированный профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин Казахского национального педагогического университета имени Абая
53. **Сайлибаева Ж.Ю.** - к.ю.н., ст. преподаватель. Казахский национальный педагогический университет имени Абая, кафедра юриспруденции Института истории и права
54. **Толеубекова Б.Х.** - д.ю.н., профессор. Казахский национальный педагогический университет имени Абая, кафедра юриспруденции Института истории и права
55. **Тыныбекова З.К.** - магистр юридических наук. Казахский национальный педагогический университет имени Абая, кафедра юриспруденции Института истории и права
56. **Тауенов К.Е.** - Казахский национальный педагогический университет имени Абая, докторант 2 курса специальности «Социология», г. Алматы, Казахстан

57. **Токеева А.А.** - КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Ph.D докторант. Алматы, Казахстан, e-mail: t_asya88@mail.ru
58. **Турегельдиева А.С.** - докторант, специальность «8D10201 - Социальная работа», КазНУ им. аль-Фараби, Факультет философии и политологии, Кафедра социологии и социальной работы, Казахстан, Алматы, a.serikbaevna@mail.ru
59. **Турсынбаева Б.Ж.** - PhD докторант 2 курса, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, bayankz@mail.ru
60. **Уристемова Ж.С.** - Казахский национальный женский педагогический университет
61. **Черниенко Д.А.** - Институт истории государства Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, г. Нур-Султан, Казахстан
62. **Хведелидзе Т.Б.** - к.ю.н., асс.профессор. Казахский национальный педагогический университет имени Абая, кафедра юриспруденции Института истории и права
63. **Шапиева Г.М.** - Магистрант факультета Востоковедения Казахского Университета Международных Отношений и Мировых Языков имени Абылай хана, Казахстан, Алматы
64. **Шалтыков А.И.** - КазУМО и МЯ имени Абылай хана, г.Алматы, Казахстан
65. **Шамилов М.Ф.** докторант Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана. E-mail: shamilov91@gmail.com
66. **Шидерина Г.Н.** - КазНУ им. аль Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: shiderina1@mail.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

1. **Abhari A Sh.** - Doctoral student of the 3 course in the specialty « political science » of the department of political science and socio-philosophical disciplines KazNPU named after Abay
2. **Avsydykova K.A.** - al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
3. **Altynbekov A.B.** - al-Farabi Kazakh National university, Almaty, Kazakhstan
4. **Amitov S.A.** - Candidate of social sciences, Associate Professor, KazNU named after al-Farabi, Faculty of Philosophy and Political Science, Department of Sociology and Social Work, Kazakhstan, Almaty
5. **Ahataeva B.O.** - Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Nur-Sultan, Kazakhstan (E-mail: magtarih@mail.ru)
6. **Akhmetbek Y.E.** - Doctoral student, Academy of public administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, buerlan@mail.ru
7. **Atzhan A.K.** - PhD-candidate Department of political science and social and philosophical disciplines KazNPU named after Abay (Almaty, Kazakhstan)
8. **Abiken N.G.** - Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Kazakhstan, Almaty, e-mail: abikenova.nazira@list.ru
9. **Absattarov R.B.** – Corresponding member of NAS, doctor of philosophical Sciences, Professor KazNPU named after Abay, Almaty, Kazakhstan
10. **Absattarov G.R.** – candidate of political Sciences, Kazakh University of international relations and world languages named after Abylai Khan, Almaty, Kazakhstan
11. **Baisultanova K.Sh.** - Candidate of political Sciences, KazUIRandWL named by Ablai khan, Almaty city, Kazakhstan, e-mail: baisultan_k@mail.ru.
12. **Baiturbayeva A.T.** - c.p.s., senior lecture of chair of International Relations AbaiKazNPU
13. **Bayandinova S.M.** - al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
14. **Beissenova A.A.** PhD, KSU named academician E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan
15. **Bisenbaev A.K.** - PhD student of al-Farabi Kazakh national University
16. **Borantayeva F.Zh.** - Doctoral candidate of KazUIRandWL named by Ablai khan, Almaty city, Kazakhstan, e-mail: farizka_b@mail.ru.
17. **Veremchuk L.P.** - D. of Hist. Sc. Professor KAFU, Kazakhstan-American Free University, (E-mail: 269724 @ mail / ru)
18. **Dauyen D.B.** - Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan
19. **Dodaeva K.G.** master of the Humanities, senior lecturer Department of Social and Humanitarian Disciplines Kazakh Academy of Sport and Tourism
20. **Efremov E.A.** - Doctoral student of the Department of the Far East of the faculty of Oriental Studies al-Farabi Kazakh national University, Almaty, Kazakhstan, 01038664142kr@gmail.com
21. **Yelamanova A.S.** - al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
22. **Espenova T.T.** – senior lecturer, Kazakh national Academy of arts after T.K. Zhurgenov, Almaty, Kazakhstan
23. **Zhandossova Sh.M.** Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK (Almaty, Kazakhstan)
24. **Zhanguzhekova D.Zh.** - PhD candidate at Al-Farabi Kazakh National University on specialization of «6D050200-Political Science»
25. **Zhumagulov M.O.** – Kazakh national pedagogical University named after Abay, 3rd year doctoral student of specialty «Sociology», Almaty, Kazakhstan
26. **Igenova B.N.** - undergraduate speciality "6M050100 - Sociology", KSU named after academician E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan
27. **Imanbekova B.I.** - Kazakh national women's pedagogical university, Almaty, Kazakhstan
28. **Ismail N.O.** - al-Farabi Kazakh National university, Almaty, Kazakhstan
29. **Kabdygaliyev D.B.** - PhD in political science of Kazakh National University named after Al-Farabi, Kazakhstan, Almaty
30. **Kazakov V.** - doctoral student of 3 course PhD degree in «Political Science» KazNU named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

31. **Kagazbaeva E.M.** - Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Kazakhstan, Almaty, e-mail: kagazbaeva.e@gmail.com
32. **Keldinova A.B.** Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies CS MES RK (Almaty, Kazakhstan)
33. **Kemali E.C.** - PhD in law, Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Kosshy, Republik street 16, Akmola region
34. **Kurmangali A.K.** - d.p.s., associative professor of the Institute of Sorbonne-Kazakhstan Abai KazNPU
35. **Kurmankozha G.K.** - Kazakh national women's pedagogical university, Almaty, Kazakhstan
36. **Makhammaduly S.** - PhD candidate, Kazakh University of International Relations and World Languages named after Abylay Khan, Faculty of International, Department of International relations studies, Kazakhstan, Almaty.
37. **Mamytkanov D.K.** - candidate of sociological Sciences, al-Farabi Kazakh national University
38. **Manakbaeva A.B.** - Doctoral student of the Academy of public administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan
39. **Menziuk G.A.** - Candidate of Law G.A. Menziuk, Kazakh-American Free University, (E-mail: menzjuk@mail.ru)
40. **Matzhanova I.A.** - doctoral student of 1st course of specialty «8D03103 - Sociology» Department of political science and social and philosophical disciplines of Kazakh national pedagogical university of a named after Abay (Almaty, Kazakhstan)
41. **Matzhanova K.K.** - master of the Humanities, teacher Department of Social and Humanitarian Disciplines Kazakh National Conservatory named after Kurmangazy (Almaty, Kazakhstan)
42. **Nabiyev V.G.** – PhD doctoral student of the Department of political science and socio-philosophical disciplines KazNPU named after Abay, Almaty, Kazakhstan
43. **Nesterenya D.A.** - Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan
44. **Niyazova A.E.** - Kazakh national University named after al-Farabi. e-mail: aliyarova@gmail.com
45. **Nurgaliyeva A. M.** - doctoral student of the Department of "Business technologies" of al-Farabi Kazakh national University
46. **Nurov M.M.** – PhD doctoral candidate of the Department of Political Science and Socio-Philosophical Disciplines of KazNPU named after Abay
47. **Nurtazina R.A.** - Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Nur-Sultan, Kazakhstan, (E-mail: roza_nur@mail.ru)
48. **Rau I.A.** – doctor of philosophy, Professor, Academy of leading personnel of the Bundeswehr, Hamburg, Germany
49. **Sadvakasov A.B.** - The Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan
50. **Sarsembaeva G.Zh.** - PhD in E. G.Zh. Sarsembaeva. Kazakh-American Free University, (E-mail: sgulnar10@mail.ru)
51. **Sarsenova A.B.** - Kazakh national women's pedagogical university, PhD doctor of social sciences, senior lecturer of the Department of social and humanitarian disciplines, e-mail: sarsenova.aselek@gmail.com
52. **Seisen N. B.** – doctor of science, associate Professor of the Department of political science and social and philosophical disciplines of the Kazakh national pedagogical University named after Abay
53. **Salibaeva J.Y.** – candidate of law, senior lecturer. Abay Kazakh national pedagogical University, Department of jurisprudence, Institute of history and law.
54. **Toleubekova B.H.** – doctor of law, Professor. Abay Kazakh national pedagogical University, Department of jurisprudence, Institute of history and law.
55. **Tynybekova Z.K.** - master of law. Abay Kazakh national pedagogical University, Department of jurisprudence, Institute of history and law.
56. **Tauenov K.E.** – Kazakh national pedagogical University named after Abay, 2nd year doctoral student of specialty «Sociology», Almaty, Kazakhstan
57. **Tokeyeva A.A.** - Specialty "6D020200 – International relations". KazUIR and WL, Almaty, Kazakhstan, e-mail: t_asya88@mail.ru

58. **Turegeldieva A.S.** - doctoral student, specialty "8D10201 - Social Work", KazNU named after al-Farabi, Faculty of Philosophy and Political Science, Department of Sociology and Social Work, Kazakhstan, Almaty, a.serikbaevna@mail.ru
59. **Tursynbayeva B.Zh.** - Ph.D. of 2nd course, Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan, bayankz@mail.ru
60. **Uristemova Zh.S.** - Kazakh national women's pedagogical University, 2nd year master's student of the Department of social and humanitarian disciplines, e-mail: rustemzhs@gmail.com
61. **Chernienko D.A.** - Institute of State History of the Committee of Science of the Ministry and Science of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan
62. **Khvedelidze T.B.** – candidate of law, ass. Professor. Abay Kazakh national pedagogical University, Department of jurisprudence, Institute of history and law.
63. **Shapiyeva G.M.** - Postgraduate student of the Faculty of Oriental Studies of the Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Kazakhstan, Almaty
64. **Shaltykov A.I.** - Kazakh Ablai Khan University of International relations and world languages, Almaty, Kazakhstan;
65. **Shamilov M.F.** - PhD Candidate at Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages. E-mail: shamilov91@gmail.com
66. **Shiderina G.N.** - al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: shiderina1@mail.ru

Образец оформления статьи:

МРНТИ 11.25.07

R.B. Absattarov¹, K.I. Mirzoev²

¹the corresponding member of National Academy of Science of the Republic of Kazakhstan (NAS of RK), Doctor of Philosophy, Professor, the Head of the Department of Political Science and social and philosophical disciplines in Kazakh National Pedagogical University named after Abay

²Academician of the International Academy of Higher Education, Doctor of Philology, Professor, the Head of the Department of Oriental Languages in KazNPU named after Abay, absattarov@mail.ru

KURDISH DIASPORA IN EURASIA

Abstract

The article deals with topical issues of the Kurdish diaspora in Eurasia that are not yet studied in the social and political literature. The article studies in detail the history and fate of the Kurdish diaspora and their way spread themselves, so that the millions of the Kurdish people found themselves far outside their historical Motherland – Kurdistan. Today, all around the world, about 4 million representatives of Kurdish diaspora live and work and about one million they are in Eurasia. The paper paid attention to the peculiarities and problems of the Kurdish diaspora in Russia, Azerbaijan, Armenia, Georgia, Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Turkmenistan. At the same time studied issues of the present generation of Kurds in Eurasia: the way they guard and protect the Kurdish civilization to their posterity. However, the attention paid to discussion questions also.

Keywords: Kurds, culture, language, Kurdistan, the empire, repression, law, government, power, moving, customs, and traditions.

1. Introduction.

The problems of the Kurdish diaspora in Eurasia and the world have not been studied in the literature. Of course in one article it is impossible to consider all problems of the Kurdish diaspora. Therefore, we will learn some of the issues of the Kurdish diaspora in Eurasia.

**ҰСЫНЫСТАР ҮШІН
ДЛЯ ЗАМЕТОК**